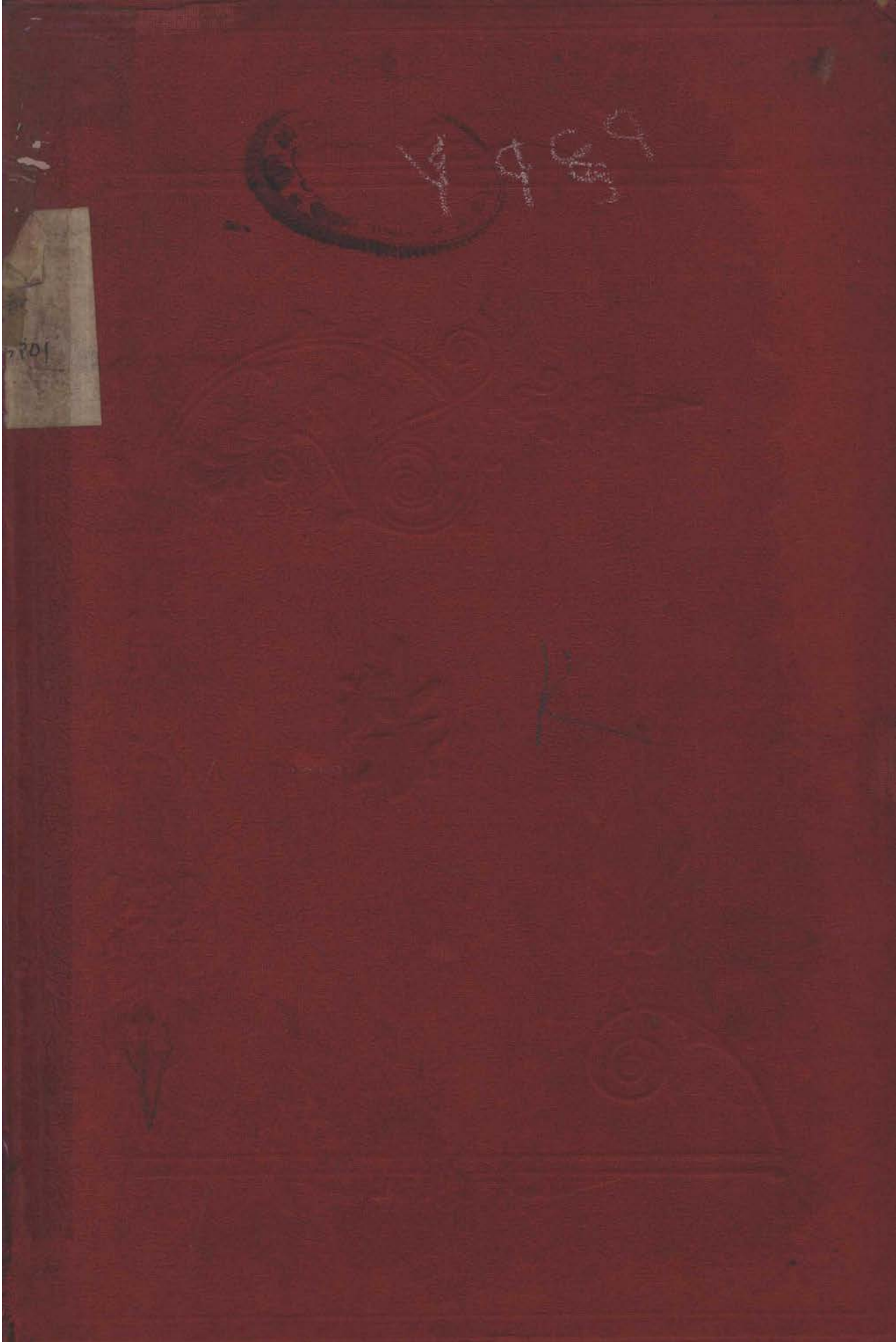




પ્રસ્તાવના.

વ્યાકરણના અગ્રયાસવિના કોઈપણ જાણાનું સારું જ્ઞાન મેલવી શકાય નહીં. એજ પ્રમાણે પ્રાકૃત-માગધી જાણાનું સારું જ્ઞાન મેલવવા પ્રાકૃત જાણાના વ્યાકરણનું સંપૂર્ણ અધ્યયન આવશ્યક છે. પ્રાયઃ પ્રાકૃત જાણાનો સંબંધ સંસ્કૃત જાણા સાથે છે તેથી સંસ્કૃત જાણાના વિદ્વાનોને આ જાણામાં પ્રવેશ કરવો સુગમ છે પણ જ્યાંસુધી નિયમપૂર્વક પ્રાકૃત જાણાના રૂપાલ્યાન જાણવામાં આવ્યા ન હોય ત્યાંસુધી તે જાણાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી.

પ્રાકૃત જાણાનો પ્રચાર જૈન સિદ્ધાંત ગ્રંથોમાં વિશેષ છે તેથી એ જાણા જૈનોની આર્ષ જાણા ગણાય છે. તે સાથે અન્યદર્શનોમાં પણ કાવ્ય નાટક વિગેરેમાં તેનું બહુધા દર્શન જોવામાં આવે છે માટે પ્રાકૃત વ્યાકરણનું જ્ઞાન સંપાદન કરવા આ ગ્રંથ શીખવાની જરૂર છે. સાહિત્ય ગ્રંથોની જેમ વ્યાકરણના ગ્રંથો જાણાંતરરૂપે અતિ રસિક થતા નથી પણ આ અગ્નિવ જાણામાં પ્રવેશ કરવાને કાંઈક સુગમતા પમે તેમજ સ્ફુટ સમજાણના નિયમો યાદ રાખવામાં પણ મદદ થાય, એમ સમજી મૂલ્ય અને ટીકાનું બરાબર જાણાંતર કરવામાં આવ્યું છે. આ ગ્રંથ ઉપર ઢુંઢિકા નામની પ્રખ્યાત ટીકા છે, તે અહિં મૂલ્ય અને જાણાંતર સાથે આપવામાં આવી છે. એ ટીકામાં સર્વ શબ્દોની સાધનિકા સૂત્રના નિયમોથી આપી છે અને ક્ષિત્ શબ્દપર્યાય જણાવી સ્ફુટ અર્થ પણ બતાવ્યો છે. લખવાને દીલગીરી થાય છે કે, એ ઢુંઢિકાની વીજી શુદ્ધ પ્રતિ અમને મળી શકી નહીં તેથી એકજ પ્રતિ ઉપરથી લખતાં ઘણી મુસીબત પડી છે તથાપિ કોઈ ઠેકાણે શંકાથી સ્વલના થઈ હોય તો વિદ્વાન્ વર્ગ ક્રમા આપશે.

આ મહાન્ ઉપયોગી ગ્રંથ આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્ર સૂરીએ રચેલા સિદ્ધહે મચંદ્ર શબ્દાનુશાસન નામના સંસ્કૃત વ્યાકરણનો આઠમો અધ્યાય છે. તે ઉપર પ્રકાશિકા નામે સ્વોપજીવૃત્તિ છે. આ ગ્રંથમાં જે પ્રત્યેક સૂત્રના પ્રયોગ તથા શબ્દરૂપ સિદ્ધ કરેલા છે તેમનો દૃષ્ટાંતરૂપે ઉપયોગ કરી પ્રાકૃતદ્વારાશ્રયકાવ્ય નામે એક કુમારપાલચરિતનો ગ્રંથ તે સૂરિવર્યે રચે

૨

પ્રસ્તાવના.

હો છે, જે શીખવાથી આ પ્રાકૃત જાણાનું વ્યાકરણ ઘણું સ્ફુટ રીતે સમ જાય છે. તે ઉત્તમ ગ્રંથ પંકિત શંકર પાંચુરંગે ઘણા પ્રયત્નથી સંશોધન કરી હાલ ઢપાવ્યો છે. તે વાંચવાને સર્વને અમારી સવિનય પ્રાર્થના છે. પ્રાકૃત જાણામાં મારો આ પ્રથમ પ્રવેશ છે, તેથી આ કાર્યનો આરંભ કરવા મને શંકા રહેતી પણ મારા વિદ્વાન્ મિત્ર વકીલ મૂલચંદ નથુજાણી પ્રેરણાથી મને પૂર્ણ ઉત્સાહ આવતાં એક નવી જાણાનો અગ્યાસી થવા પાછો મેં આ સાહસ કરેલું છે, તો જે કાંઈ સ્વલ્પના થઈ હોય તે ક્ષમા કરી આ ગ્રંથની વીજી આવૃત્તિમાં અનેક ઉત્તર જાગમાં જેમ સુધારો થાય તેની સૂચના આપશો તો ઉપકાર માનીશ.

શાસ્ત્રી નર્મદાશંકર દામોદર.

જાવનગર હાઈસ્કુલના શાસ્ત્રી.

કાર્તિક શુક્ર ૧ સંવત્ ૧૯૬૦

॥ श्री जिनाय नमः ॥

श्री प्राकृत (मागधी) व्याकरणम् ।

ढुंढिकाख्यया टीकया सहितम् ।

(प्रथमःपादः)

अथ प्राकृतम् ॥ १ ॥

अथ शब्द आनंतर्याथोऽधिकारार्थश्च । प्रकृतिः संस्कृते तत्र जवं तत आगतं वा प्राकृतं । संस्कृतानंतरं प्राकृतमधिक्रियते । संस्कृतानंतरं प्राकृतस्यानुशासनं सिद्धसाध्यमानभेदसंस्कृतयोनेरिवतस्य लक्षणं न देशस्येति ज्ञापनार्थं संस्कृतसमं तु संस्कृतलक्षणेनैव गतार्थं । प्राकृते च प्रकृतिप्रत्ययलिंगकारकसमाससंज्ञादयः संस्कृतवद्भेदितव्याः । लोकादिति च वर्तते तेन ऋ ॠ लृ ॠ ऐ औ ङ ज श ष विसर्जनीय प्लुत वज्ज्यो वर्णसमाधायो लोकादवगंतव्यः । ङऔ खवर्गसंयुक्तौ जवत एव ऐदौतौ च केषांचित् कैतवं कैश्चवं सौंदर्यं सौश्चरिश्च । कौरवाः कौरवा । तथा च अस्वरं व्यंजनं द्विवचनं चतुर्थीबहुवचनं च न जवति ॥

मूल भाषांतर. प्रथम मूल सूत्रमां जे अथ शब्द ठे, ते अनंतर (ते पढी) ना अर्थे अने अधिकारने अर्थे ठे. प्राकृत ए शब्दनो व्युत्पत्ति अर्थ एवो ठे के, प्रकृति एटखे संस्कृत, तेमांशी जे उत्पन्न अयुं अथवा तेमांशी आव्युं, ते प्राकृत कहेवाय ठे. सूत्रार्थ एवो अयो के, अथ एटखे संस्कृतनी अनंतर प्राकृतनो अधिकार करवामां आवे ठे. अहीं कोइ शंका करे के संस्कृत पढी प्राकृत आववानुं शुं कारण ? तेना समाधानमां लखे ठे के, संस्कृतनी पढी प्राकृतनुं अनुशासन आपवानुं कारण, सिद्ध अयेखुं अने सिद्ध अतुं, एवं संस्कृत जेनुं मूल उत्पत्ति स्थान ठे एवा, ते प्राकृतनुं अहीं लक्षण ठे; बीजा देशीय जाषारूप प्राकृतनुं नहि, ते बताववाने माटेज ठे. जे प्राकृत संस्कृतने मलतुं ठे, ते संस्कृतना लक्षणथी जाणी लेखुं. प्राकृतमां प्रकृति, प्रत्यय, लिंग, कारक, समास अने संज्ञा विगेरे संस्कृतनी जेम जाणी लेवा. तेथी त्यां लोकात् (संस्कृत व्याकरणथी) एम लखेखुं

२

मागधी व्याकरणम्.

ढे एटले ऋ ॠ लृ लृ ऐ औ ङ ज श ष, विसर्ग अने प्लुत शिवाय बाकीना वर्णनी सर्व नियम व्यवस्था लोक (संस्कृत व्याकरण) श्री जाणी लेवी ङ् अने ॠ पोताना वर्ग साथे संयुक्त आय ढे अने कोइ ग्रंथकारना मत प्रमाणे ए अने औ पण अइ शके ढे, जेमके कैतवम् तेनुं कैअवं आय सौंदर्यं तेनुं सौअरिअं आय. कौरवाः तेनुं कौरवा आय. वल्ली स्वर वर्जित व्यंजन, द्विवचन अने चतुर्थीनुं बहुवचन प्राकृतमां अतां नथी.

॥ ढुंढिका ॥

यस्य क्रमनमस्कारः सारसौख्यविधायकः । स श्रीविश्वविजुर्जायात्, तमांसि नितरां मम ॥ १ ॥ सिद्धहैमाष्टमाध्याय, प्रोक्तं प्राकृतलक्षणं । क्रियते ढुंढिका तस्य, नाम्ना व्युत्पत्तिलक्षणा ॥ २ ॥ इह च यथा संस्कृतलक्षणे धातुप्रत्ययादिसिद्धायां प्रकृतौ पश्चाद्विज्ञत्त्यादिविधिः तथा प्राकृतलक्षणेऽपि प्रायः प्राकृतलक्षणसिद्धां प्रकृतिमाधाय तदनंतरं विज्ञत्त्यादि प्रक्रिया कर्तव्या नान्यथा रूपसिद्धिः क्रमजंगप्रसंगादिति । अथ प्राकृतं प्रकृतिः संस्कृतं तत्र नवेऽणवृद्धिः तत आगतं वा तत आगतेति सूत्रेणाण् । देशे जवं देश्यं दिशू दिगादि देहाशाष्वप्रत्ययः । देश्यं प्राकृतमनेकधा यथा कल्लरि पउरे गामे इल्लपुलिंदाण सुम्मए सद्दो । तह सिचिज्जाइ चिच्ची सुहेण जहवोल्लए तूंगी ॥ १ ॥ अस्यार्थः “अजाप्रचुरे ग्रामे व्याघ्राणां शब्दः श्रूयते तथाग्निः सज्जीक्रियते यथा सुखेन रात्रिरतिक्रामतीत्यर्थः ” “ सत्तावीसं जोअणकर पसरो जाव अज्जावि न होइ पडिहत्तविंबग्रहपतिवदने प्रतिहस्तं न्यत्कृतं विंबमंरुलं यस्य प्रतिहस्तविंबो ग्रहपतिश्चंद्रो यस्मात् तत्प्रतिहस्तविंबग्रहपति एवंविधं वदनं यस्याः सा प्रतिहस्तविंबग्रहपतिवदना तस्याः संबोधनं तावत्त्वं उद्याने ब्रजे इत्यर्थः ॥ २ ॥

अत्र ऋ ॠ लृ लृ ऐ औ ङ ज श ष विसर्ग प्लुत एतान्यक्षराणि न स्युः ङ औ स्ववर्ग संयुक्तौ जवतः औ दौ तौ च केषांचित् । यथा

प्रथमःपादः ।

३

कितवस्य ज्ञावः कर्म वा कैतवं युवादेऽण् वृद्धिः । औत् एत इति प्राप्तेऽपि केषांचिन्मते औदिति प्राकृतेऽपि दृश्यते अतो न जवति ऐकारस्य एकारः कगचजेति तल्लुक् ११ क्लीबे सू म् मोनु० कैश्चवं उक्तं च “ कैश्चवरहितं पिम्मं नञिच्चिय मामि माणुसे लोपः । अहपिम्मं कोविरहो कोविजीएइ ” अस्यार्थः । हे मामि सखि कैतवरहितं दंजरहितं प्रेम मानुषे लोके नास्त्येव अथ यदि एवं विधं प्रेम वर्तते तदा को विरहः अथ विरहस्तदा को जीवति अपितु न कोपीत्यर्थः उक्तं च हैमानेकार्येऽपि “ कैतवं द्यूतदंजयोः ” अर्थः सुकरः । सौंदर्य ११ कगचजतदपयवांप्रायोलुकादलोपः स्यान्नवति अचौर्यसमेषु यात् इति यात् प्राक् इः लोकात् कगचजेति दलोपः क्लीबे खरान्मूसेः सिस्थानेम् मोनुस्वारः सौश्चरिअंकौरवाः १३ अत्र औत् उत्धातेऽपि औकारः स्थितः जसूशसूडसित्तोदो छामि दीर्घ वस्य व जसशसोर्लुक् जसूलोपः कौरवा अत्र खररहितं व्यंजनं स्यादित्यादि विज्ञक्तीनां छिवचनं चतुर्थीबहुवचनं न जवति ।

मूल भाषांतर. जेना चरणमां करेखो नमस्कार श्रेष्ठ सुखने आपनारो ठे एवा श्री-विश्वविजु सर्वज्ञ जगवंत मारा अज्ञान अंधकारनो हमेशां पराजव करो । सिद्ध हैम व्याकरणना आठमा अध्यायमां जे प्राकृत जाषानुं लक्षण कहेलुं ठे, तेनी उपर व्युत्पत्ति लक्षण एवा हुंडिका नामे टीका करुं लुं. जेम संस्कृत जाषाना लक्षणमां धातु प्रत्यय विगेरेथी सिद्ध एवी प्रकृति एटले मूलरूप कर्या पढी ते उपर विज्ञक्ति विगेरेनुं विधान करवामां आवे ठे, तेम अहिं प्राकृत जाषाना लक्षणमां पण प्रायेकरी प्राकृत लक्षणथी सिद्ध एवा मूलरूपने सिद्ध करी ते पढी विज्ञक्ति विगेरेनुं विधान करवुं, तेम कर्याशिवाय प्राकृत रूपनी सिद्धि थती नथी; कारण के जो तेम न करेतो क्रमजंग थवानो प्रसंग आवे ठे. अथ प्राकृत अहिं प्रथम प्राकृत शब्दनो व्युत्पत्ति अर्थ करे ठे. प्रकृति जे संस्कृत तेमां थयुं ते प्राकृत त्यां ‘ तत्र भवेऽण् ’ ए सूत्रथी अण् प्रत्यय लगाडी वृद्धि थयेली ठे. अथवा प्रकृतेः आगतं एटले प्रकृति जे संस्कृत तेथकी आवुं ते प्राकृत त्यां तत आगतं ए सूत्रथी अण् प्रत्यय आवी वृद्धि थयेली ठे. ते प्राकृत देख्य एटले देशीजाषानुं ग्रहण करवुं नहिं. देशने विषे थयुं ते देख्य कहेवाय. अहिं दिशदिगादि ए सूत्रथी ष्य प्रत्यय आवे ठे. देख्य प्राकृत अनेक प्रकारनुं ठे, जेमके “ झल्लुरिपउरे ” आ गायानो अर्थ एवो ठे के “ जेमां घणां मेंढा रहेलाठे एवा गाममां ज्यारे वाघनो शब्द संजलाय त्यारे अग्निने

૪

માગધી વ્યાકરણમ્.

સલ્લગાવી સજ્ઞા કરે છે, જેથી રાત્રિ સુલેથી જહ્નધન થાય છે.” આ ગાથામાં શ્લહરિ વિગેરે દેશ્ય જાણના શબ્દો છે; તેમજ “ સત્તાવીસં જોઅળ ” આ ગાથાનો અર્થ એવો છે કે “ જેનું બિંબ તિરસ્કાર પામેલું છે એવા ચંડના જેવું જેનું મુલ છે, એવી હે સ્ત્રી ! જ્યાં સુધી ચંડના કિરણો પસાર થયા નથી ત્યાં સુધી તું જહ્નધનમાં જા” અહિં ચંડનું નામ સત્તાવીસં જોઅળ એ શબ્દથી, દેરીજાણારૂપે કહેલું છે. પ્રાકૃત જાણામાં ક્ઠ ક્ઠ લૃ લૃ એ ઔ ઇ ઞ શ ષ, વિસર્ગ અને પ્લુત-એ અહરો આવતાંજ નથી. તેમાં ઙ તથા ઞ પોતાના વર્ગની સાથે સંયુક્ત થઈ આવે છે. અન્ય આચાર્યોના મત પ્રમાણે ક્ષચિત્ એ અને ઔ આવે છે. જેમ કે કૈતવં કિતવ જે કપટ તેનો જાવ અથવા તેનું કર્મ તે કૈતવ કહેવાય છે. અહિં યુવાદેઃ એ સૂત્રવડે આળ પ્રત્યય આવી વૃદ્ધિ થાય છે. કૈતવ એ શબ્દમાં ઐત એત્ એ સૂત્રની પ્રાપ્તિ થવા આવી, તથાપિ કોઈ આચાર્યના મત પ્રમાણે પ્રાકૃતમાં પળ એકાર જોવામાં આવે છે, તેથી એકારનો એકાર ન થાય. કૈતવમ્ એ શબ્દમાં કગચજે તિ એ સૂત્રવડે ત્ નો લુક્ થયો, તે શબ્દ નપુંસકે હોવાથી પ્રથમાના સ્ નો મ્ થયો, અને મોનુસ્વારઃ એ સૂત્રથી મ્ નો અનુસ્વાર થઈ કૈઅવં એવું રૂપ સિદ્ધ થયું. “કૈઅવરહિતં” એ ગાથામાં તે કહેલો છે. તેનો એવો અર્થ છે કે, “ હે સલ્લ, કૈતવ (કપટ) રહિત એવો પ્રેમ આ મનુષ્ય લોકમાં નથી, જો એવો પ્રેમ હોય તો પઢી વિરહ ક્યો કહેવાય; અને જો સ્વેચ્છાથી વિરહ હોય તો પઢી કોણ જીવે અર્થાત્ કોઈપણ જીવે નહિ.” વલી તેને માટે હૈમ અનેકાર્થ કોષમાં લખે છે કે, કૈતવ શબ્દ છૂત અને દંત્રના અર્થમાં પ્રવર્તે છે. સૌંદર્ય ૧૧ એ નપુંસકે પ્રથમાનું એક વચન છે. તેમાં કગચજ એ સૂત્રથી દ નો લોપ થાય, અચૌર્યસમેષુ એ સૂત્રવડે તેમાં રહેલા ય્ ની પેહેલા ઙ આવે, તે સંસ્કૃત વ્યાકરણના નિયમથી છે. કગચજ એ સૂત્રથી ય્ નો લોપ થાય. તે નપુંસકે હોવાથી સિ સ્થાને મ્ આવે અને મ્ નો અનુસ્વાર થાય, એટલે સૌ-અરિઅં એ રૂપ સિદ્ધ થાય છે. કૌરવાઃ ૧૧ એ પ્રથમાનું બહુવચન છે. અહિં ઔતત્ત એ સૂત્રથી ઔકારનો ઘાત થવો જોઈએ, તેમ ત્તાં ઔકાર રહેલો છે. જસ્રશસ્રહસિત્તોદો-દ્રામિ એ સૂત્રથી દીર્ઘ વ નો ંહસ્વ વ થાય, અને વ ની આગલ જસ્રશસોર્લુક્ એ સૂત્રથી જસ્ર નો લોપ થાય, એટલે કૌરવા એવું રૂપ સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રાકૃત જાણામાં સ્વર રહિત વ્યંજન અને સ્યાદિ એટલે નામ વિજ્ઞાતિ અને ત્યાદિ એટલે ધાતુ વિજ્ઞાતિ તેમનું દિવચન અને ચતુર્થી વિજ્ઞાતિનું બહુવચન, અતાં નથી ॥ ૧ ॥

બહુલં ॥ ૨ ॥

બહુલમિત્યધિકૃતં વેદિતવ્યમાશાસ્ત્રપરિસમાપ્તેઃ । તતશ્ચ “ ક્ષચિત્ પ્રવૃત્તિઃ ક્ષચિદપ્રવૃત્તિઃ ક્ષચિદ્વિજ્ઞાપા ક્ષચિદન્યદેવ જવતિ “ તચ્ચ યથાસ્થાનં દર્શયિષ્યામઃ ”

પ્રથમ:પાદ: ।

૫

મૂલ ભાષાંતર. આ સૂત્રમા બહુલ એ પદનો આ શાસ્ત્રની સમાપ્તિ સુધી અધિકાર છે. તેથી કોઈ ઠેકાણે તેની પ્રવૃત્તિ આવે, કોઈ ઠેકાણે અપ્રવૃત્તિ આવે. કોઈ ઠેકાણે વિકલ્પ આવે અને કોઈ ઠેકાણે તેથી જુદુંજ આવે, તે એમ યોગ્ય સ્થાને દર્શાવિશું.

॥ ટુંઠિકા ॥

બહુલં બહુપૂર્વં લાંક્ષ્યાદાને બહૂન્ અર્થાન્ લાતીતિ બહુલં ક્રિયા-
વિતોષણાદમ્ । કચિદ્ઢ: પ્રત્યય: ડિત્યંત્ય: આલોપ: લોકાત્ મો-
ઽનુસ્વાર: બહુલં ॥

ટીકા ભાષાંતર. બહુલં એ શબ્દમાં પૂર્વે બહુ શબ્દ છે. તેને લાંક્ષ્ય એ ધાતુ ગ્રહણ કરવામાં પ્રવર્તે છે, તે લગાડી બહુ એવા અર્થને જે ગ્રહણ કરે તે બહુલ કહેવાય છે. અહિં બહુલા અર્થે તેને ક્રિયાવિં એ સૂત્રથી અમ્ આવ્યો, અથવા કચિત્ ઢ પ્રત્યય આવ્યો, પછી ડિત્ પ્રત્યય પરગતે અંત્ય આકારનો લોપ થયો એટલે બહુલ અર્થે, પછી લોક વ્યાકરણથી મ્ નો અનુસ્વાર થયો એટલે બહુલં એ શબ્દ સિદ્ધ થયો.

આર્ષમ્ ॥ ૩ ॥

ઋષીણામિદમાર્ષ આર્ષ પ્રાકૃતં બહુલં જવતિ । તદપિ યથાસ્થાનં
દર્શયિષ્યામ: । આર્ષે હિ સર્વે વિધયો વિકલ્પંતે ॥

મૂલ ભાષાંતર. ઋષિ જે પૂર્વાચાર્ય સંબંધી તે આર્ષ કહેવાય છે. અર્થાત્ તે ઋષિ પ્રણીત પ્રાકૃત બહુલ આવે છે. તેપણ યોગ્ય સ્થાને દર્શાવિશું. તે આર્ષ પ્રાકૃતમાં સર્વ પ્રકારના વિધિઉં વિકલ્પે આવે છે,

॥ ટુંઠિકા ॥

આર્ષ રુષીણામિદં આર્ષ રુષિવૃણ્યંધકકુરસ્યશ્ત્યણ વૃદ્ધિ: ઋકાર-
સ્યાર્ અવર્ણેવર્ણસ્યશ્લોપ: ૧૧ આત્યસ્યમોમ્ સિસ્થાનેમ્ સમાના-
દમોત: અલુકા મોઽનું આર્ષ આર્ષે હિ સર્વે વિધયો વૈચિત્રેણ
પ્રવર્તંતે શ્ત્યર્થ: ॥ ૩ ॥

મૂલ ભાષાંતર. રુષિ સંબંધી તે આર્ષ કહેવાય. આર્ષ એ શબ્દમાં રુષિવૃણ્યંધક એ સૂત્રવડે અણ્ પ્રત્યય આવી વૃદ્ધિ થાય એટલે રુકારનો આર્ અર્થે, પછી અવર્ણેવર્ણસ્ય એ સૂત્રવડે ષિ માં રહેલા ઈકારનો લોપ થયો. તે નપુંસકે પ્રથમાનું એક વચન હોવાથી સિ ને સ્થાને મ્ અર્થે, અને સમાનાદમોત: એ સૂત્રવડે અ નો લુક્ અર્થે, પછી મોનુસ્વાર સૂત્રવડે મ્ નો અનુસ્વાર અવાચી આર્ષ એ શબ્દ સિદ્ધ થયો. આ આર્ષ પ્રાકૃતમાં સર્વ જાતના વિધયો વિકલ્પે આવે છે.

૬

માગધી વ્યાકરણમ્

દીર્ઘહ્રસ્વૌ મિથોવૃત્તૌ ॥ ૪ ॥

વૃત્તૌ સમાસે સ્વરાણાં દીર્ઘદ્વસ્વૌ બહુલં જવતઃ મિથઃ પરસ્પરં ।
તત્ર હ્રસ્વસ્ય દીર્ઘઃ અંતાવેદ્ અંતર્વેદિ । સત્તવિંશતિઃ સત્તાવીસા । કચિ-
ન્ન જવતિ જુવજ્જણો । કચિદ્દિકલ્પઃ । વારીમઃ વારીમઃ । ઝુઝ્યંતં
ઝુઝ્યાયંતં । ઝુઝ્યાયંતં । પતિગૃહં પઙ્ગહરં પઙ્ગહરં । વેણુવનં વેલૂવણં ।
વેલુવણં । દીર્ઘસ્યહ્રસ્વઃ । નિઅંબસિલ્લલ્લિઅવીશ્માલસ્સ । કચિ-
દ્દિકલ્પઃ । જઙ્ગણઅઙ્ગં જઙ્ગણાઅઙ્ગં । નહસોત્તં નહસોત્તં ગૌરિહરં ગૌ-
રીહરં । બહુમુહં બહૂમુહં ॥

મૂલ ભાષાંતર વૃત્તિ ઇટલે સમાસમાં સ્વરોને દીર્ઘ અને હ્રસ્વ પરસ્પર વિકલ્પે
આય છે. તેમાં હ્રસ્વનો દીર્ઘ આય તે આપ્રમાણે—અંતર્વેદિ તેનું અંતાવેદ્ આય. સત્તવિંશતિઃ
તેનું સત્તાવીસા. કોઈઠેકાણે અતું પણ નથી, જેમકે જુવજ્જાણો કોઈ ઠેકાણે વિકલ્પે
આય, જેમકે વારિમઃ અને વારિમઃ । ઝુઝ્યંતં, ઝુઝ્યાયંતં ઝુઝ્યાયંતં । પતિગૃહં,
તેનું પઙ્ગહરં પઙ્ગહરં । વેણુવનં તેનું વેલૂવણં અને વેલુવણં. દીર્ઘનો હ્રસ્વ આય, જેમકે
'નિઅંબસિલ્લલ્લિઅવીશ્માલસ્ય' એ પદમાં નિતંબસિલ નું હ્રસ્વઅઙ્ગ નિઅંબસિલ એમ અયું.
કોઈ ઠેકાણે વિકલ્પે આય; જેમકે જઙ્ગણઅઙ્ગ અને જઙ્ગણાઅઙ્ગ, એવા બે રૂપ આય.
નહસોત્તં અને નહસોત્તં એવા બે રૂપ આય. ગૌરિહરં અને ગૌરીહરં એવા બે રૂપ
આય બહુમુહં અને બહૂમુહં એવા બે રૂપ આય.

॥ ટુંટિકા ॥

દીર્ઘશ્ચ હ્રસ્વશ્ચ દીર્ઘહ્રસ્વૌ । મિથસ્વૃત્તિ । અંતર્વેદિઃ અંત્યવંજન-
સ્યલુક્ અનેન હ્રસ્વસ્ય દીર્ઘઃ તસ્ય તા કગચજદતદપયવાં પ્રા-
યોલુક્ દલોપઃ અવલીબે સૌ દીર્ઘઃ દઙ્ અંત્યવ્યંજનસ્ય સલુક્ અં-
તાવેદ્ સમસ્થલીત્યર્થઃ । સત્તન્ વિંશતિ સત્ત ચ તે વિંશતિશ્ચ સે
અંત્યવ્યંજનસ્ય નલુક્ કગટડતદયશષસાં ૨ક૨પામૂર્ઙ્ગલુક્પલોપઃ અ-
નાદૌ શેષાદેશયોઙ્ગિત્વં ત્ત અનેન હ્રસ્વસ્ય દીર્ઘઃ તતો વિંશત્યાદે-
ર્લુક્ અનુસ્વારલોપઃ ઈર્જિવ્હાસિંહત્રિંશદ્વિંશતૌત્યા ઇતિત્યાસહ-
વિસ્થાને વીઃ શષોઃસઃ શસ્યસઃ શેષં સંસ્કૃતવત્સિદ્ધમિત્યુત્વાદિ-
ત્યામ્ અંત્યવ્યંજનસ્ય સ્લુક્ સત્તાવીસા । યુવતિજનઃ શ્રિતયુવા-

प्रथमःपादः ।

९

सौजनश्चयुवतिजनः आदेर्योजः युजु कगचजतदपयवां प्रायोर्लुक्
तजयोर्लुक् नोणः नस्यणः अतः सेडों सूस्थाजे डोजइति डित्यंत्य-
स्वरादेः णस्स अलुक् लोकात् जुवइजणो वारिमतिः वारिणि म-
तिर्यस्य स वारिमतिः अनेन कचिद्धा ह्रस्वस्य दीर्घः रिरि कगच-
जेति तलोपः अक्कीवेसौदीर्घः अंत्यव्यंजनस्य सलुक् वारीमश्वारि-
मइ । जुजयंत्रं कगचजतद० जययोर्लुक् अनेन कचिद्धिकल्पेन ह-
स्वस्य दीर्घः अस्य आ अवर्णोयश्रुतिः अस्थाने य सर्वत्रलवरा-
चंडे रलुक् क्कीवेस्वरान्मसेः सूस्थाने म् मोऽनुस्वारः जुआयंतं जु-
अयंतं । पतिगृहं पत्युर्गृहं पतिगृहं कगचजेति तलुक् गृहस्य घरा-
पतौ गृहस्थाने घर इति खघथधनां घस्यहः क्कीवे स्वरान्मसेः स्म
मोऽनुस्वारः अनेन वा ह्रस्वा दीर्घः ईइ पइहरं । वेणुवनं वेणूनां
वनं वेणुवनं वेणौणोवाणस्य लः नोणू स्वरान्मसेः स्म मोऽनुस्वारः
अनेन वा ह्रस्वदीर्घो लुलू वेणुवनं वेणूवनं । नितंबसिलस्व-
लितवीचिमालस्य नितंबसिलायाः स्खलिता वीचिमाला कद्धोल-
माला यस्यसः तस्य नितंबसिलास्खलितवीचिमालस्य कगचजेत्या-
दिना तचयोर्लोपः शसोःसः अनेन दीर्घस्यह्रस्वः ला ल कगटडत-
दपशषसकपाकथामूर्द्धलुक् सलोपः डसः ड सूस्थानेस्स निअं-
व सिलखलिअवीश्मालस्य । यमुनातटं यमुनायास्तटं यमुनातटं
आदेर्योजः यस्य जः यमुना चामुंडा कामुकातिमुक्तके मोमुना-
सिकश्च मलोपः अनुस्वारश्च उजं नोणः नस्यणः अनेन वा क-
चिद्धा दीर्घस्य ह्रस्वः कगचजेति तलुक् अवर्णोयश्रुति अस्य याः
टोडस्यडः क्कीवेस्म मोऽनुस्वार जउणयडं जउणायडं । नदीस्रो-
तस् नद्याः श्रोतो नदीस्रोतः कगचजेत्यादिना दलोपः अनेन दी-
र्घस्य ह्रस्वः सर्वत्र लपरलोपः शषोःसः तैलादौवापछित्वं अंत्यव्यं-
जनस्य सलुक् क्कीवेस्म मोऽनुस्वारः नइसोत्तं नइसोत्तं । गौरी-
गहं औतउत्तं गौगो अनेन वा ह्रस्वस्य दीर्घस्य ह्रस्वः री रि

૬

માગધી વ્યાકરણમ્

ગૃહસ્યધરપતૌ ગૃહસ્થાને ઘર ઇતિ સ્વયઘધજ્ઞાં ઘસ્ય હઃ કલીબે
સૂમ્ મોડુનું ગોરિહરં ગોરીહરં વધૂમુખં સ્વયઘધજ્ઞયોઃ હઃ અનેન
વા કચિદ્દીર્ઘસ્ય હ્રસ્વઃ દૂહુ ક્લીબેસૂમ્ મોનુ વહૂમુહં વહુમુહં ।

ટીકા ભાષાંતર. દીર્ઘ અને હ્રસ્વ તે દીર્ઘહ્રસ્વ કહીએ. તે દીર્ઘ અને હ્રસ્વ પ્રાકૃત જ્ઞાપામાં સમાસને વિષે પરસ્પર હ્રસ્વ અને દીર્ઘ આય છે. સંસ્કૃત અંતર્વેદિઃ તેનું પ્રાકૃત અંતાવેદિ આય છે. તે આ પ્રમાણે. અંત્યવ્યંજનસ્ય એ સૂત્રવડે અંતર્વેદિ નાર્ નો લુક્ અયો એટલે અંતર્વેદિ અયું, પઠી આ સૂત્રથી હ્રસ્વનો દીર્ઘ અયો તેથી ત નો તા આય એટલે અંતાવેદિ એવું રૂપ અયું, પઠી કગચજદતપયવાં એ સૂત્રથી ડ નો લોપ અયો એટલે અંતાવેદિ એવું અયું, પઠી અકલીબેસૌદીર્ઘઃ એ નિયમથી ઇ નો ઈ અયો, પઠી અંત્યવ્યંજનસ્ય એ સૂત્રવડે સ્ નો લુક્ અયો, એટલે અંતાવેદિ એવું રૂપસિદ્ધ અયું. અંતાવેદિ એ શબ્દનો અર્થ સમ (સરસી) જૂમિ એવો આય છે. સંસ્કૃત સપ્તવિંશતિ તેનું પ્રાકૃત સત્તાવીસા એવું આય છે. તે આ પ્રમાણે-મૂલ સપ્તન્ અને વિંશતિ હતું; સપ્ત એટલે સાત અને વિંશતિ એટલે વીશ (સત્તાવીશ) સપ્તન્ વિંશતિ તેમાં સેઅંત્યવ્યંજનસ્ય એ સૂત્રવડે ન્ નો લોપ અયો, એટલે સપ્તવિંશતિ અયું; પઠી કગટહતદપશષસાં એ સૂત્રથી પૂ નો લોપ અયો, એટલે સપ્તવિંશતિ એવું રૂપ અયું. પઠી અનાદૌશેષાદેશયોર્ઙિત્વં એ સૂત્રથી ત નો ટિજિવિ અયો, એટલે સપ્તવિંશતિ એવું અયું, પઠી આ સૂત્રથી હ્રસ્વનો દીર્ઘ અયો, પઠી વિંશત્યાદેર્લુક એ સૂત્રથી અનુસ્વારનો લોપ અયો, તેથી સત્તાવિંશતિઃ અયું, પઠી ઈજિહાસિહત્રિંશદ્વિંશતૌ એ સૂત્રથી તિ ને સ્થાને વિ અથવા વી આવે એટલે સત્તાવિ (વી) શ એવું અયું, પઠી શષોઃસઃ એ સૂત્રથી શ નો સ આય, એટલે સત્તાવીસઃ વાકી સંસ્કૃતની જેમ સિદ્ધ કરવું. અંત્યવ્યંજન સ્ નો લુક્ અયો, એટલે સત્તાવીસા એવું સિદ્ધ આય. સંસ્કૃત યુવતિજનઃ તેનું પ્રાકૃત જુવહજળો એવું આય; તે આ પ્રમાણે-યુવતિ એવો જન તે યુવતિજન કહેવાય. પ્રથમ આદેર્યોજઃ એ સૂત્રથી યુ નો જુ અયો, એટલે જુવતિજનઃ એવું અયું; પઠી કગચજત એ સૂત્રથી ત નો લુક્ અયો, એટલે જુવહજનઃ એવું અયું. પઠી નોણઃ એ સૂત્રથી ન્ નોણ અયો, એટલે જુવહજળઃ એવું અયું, પઠી અંતઃસેઢોં એ સૂત્રથી સ્ ને સ્થાને ડો અયો. પઠી ઙિત્યંત્ય-સ્વરાદેઃ એ સંસ્કૃત વ્યાકરણના સૂત્રથી ણ ના અ નો લુક્ અયો, એટલે જુવહજળો એ રૂપ સિદ્ધ અયું. સંસ્કૃત વારિમતિઃ તેનું પ્રાકૃત વારીમહ અને વારિમઈ બે રૂપ આય. વારિ-જલ તેમાં છે, મતિ-બુદ્ધિ જેની તે વારિમતિ. તે આ પ્રમાણે સિદ્ધ આય છે. વારિમતિ તેને આ સૂત્રથી હ્રસ્વનો વિકટપે દીર્ઘ આય એટલે વારિ અથવા વારીમતિઃ અયું. કગચજ એ સૂત્રવડે ત નો લોપ અયો એટલે વારીમહઃ અકલીબેસૌદીર્ઘઃ એ સૂત્રથી અંત્યવ્યંજન સ્ નો લુક્ અને દીર્ઘ અયો, એટલે વારિમહ તથા વારીમઈ બે રૂપ સિદ્ધ આય છે. સંસ્કૃત

પ્રથમ:પાદ: ।

૯૫

મુજયંત્રં ના પ્રાકૃત મુઆયંતં. અને મુઅયંતં એવા બે રૂપ થાય છે. કગતજનદ એ સૂત્રથી જ અને ય નો લુક્ થયો, એટલે મુઅઅંત્ર થયું, પઠી આ સૂત્રવડે ક્વચિત્ વિકલ્પે હ્રસ્વનો દીર્ઘ થયો. એટલે અ નો આ થયો, એટલે મુઆઅંત્ર થયું, પઠી સર્વઅલભ-રામચંદ્રે એ સૂત્રવડે ર નો લુક્ થયો, એટલે મુઆયંત થયું, પઠી ક્લીબેસ્વરાન્મસે એ સૂત્રથી સૂ ને સ્થાને મ્ થયો. પઠી મોડુસ્વાર: એટલે મુઆયંતં તથા મુઅયંતં એવા બે રૂપ સિદ્ધ થયા. । સંસ્કૃતમાં પતિગૃહં નું પ્રાકૃતમાં પઠ્ઠરં તથા પઠ્ઠરં થાય. પતિનું જે ઘર તે પતિગૃહ- પતિગૃહ તેને કગચજેતિ સૂત્રવડે તનો લુક્ થયો, પઠ્ઠરં થયું, પઠી ગૃહસ્ય ઘરોડપતૌ સૂત્રવડે ગૃહને સ્થાને ઘર થયું, એટલે પઠ્ઠરં થયું. પઠી સ્વથઘઘનાં એ સૂત્રથી ઘ નો હ થયો, એટલે પઠ્ઠરં થયું. નપુંસકમાં ક્લીબેસ્વરાન્મસે: એ સૂત્રથી સૂ નો મ્ થયો. મોડુસ્વાર: સૂત્ર લાગતાં પઠ્ઠરં અને આ સૂત્રથી વિકલ્પે હ્રસ્વ થતાં પઠ્ઠરં એવા બે રૂપ સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત વેણુવનં, વેણુ-વંશનું વન તે વેણુવન. પ્રાકૃત વેલુવનં તે આપ્રમાણે. વેણુવનં તેને વેણૌણોવા સૂત્રથી ણ નો લ્ થયો, પઠી નોણ્ સૂત્રથી નકારનો ણકાર થયો, એટલે વેલુવણ થયું. તેને સ્વરાન્મસે સૂત્રથી સૂ નો મ્ થઈ પઠી મોડુસ્વાર: લગાડી, આ ચાલતા નિયમથી વિકલ્પે હ્રસ્વદીર્ઘ કરવાથી વેલુવણં અને વેલ્-વણં એવા બે રૂપ સિદ્ધ થયા. । નિતંબસિલસ્થલિતવીચિમાલસ્ય એટલે નિતંબરૂપ શિલાથી સ્થલિત થઈ છે વીચિમાલા (તરંગમાલા) જેની તે. અર્ધિ કગચજ સૂત્રથી જ અને ચ્ નો લોપ થયો. પઠી શષો:સ સૂત્રથી સ્ થાય, પઠી આ નિયમથી દીર્ઘ લા નો હ્રસ્વ લ થયો, પઠી ક ગ ટ ઢ દ પ શ ષ કથાસૂર્જલુક્ એ સૂત્રથી સૂ નો લોપ થયો. પઠી ઙ સ: ઙ સ્ સ્થાને સ્ત એ સૂત્ર લગાડતાં નિઅંબસિલસ્થલિઅવીદમાલસ્ત એ રૂપ સિદ્ધ થયું. । યમુનાતટં યમુનાનદીનું તટ. સંસ્કૃત યમુનાતટ તેનું પ્રાકૃત જઙ-ળાયઙં એવું થાય છે. આપ્રમાણે આદેર્યોજ: સૂત્રથી ય નો જ થયો, તેથી જમુનાતટ થયું. પઠી યમુનાચામુંડાકામુકાતિમુક્તકેમોડુનનાસિકશ્ચ એ સૂત્રથી મ નો લોપ થયો અને અનુસ્વાર થયો, એટલે જઙળાયઙં એવું થયું. પઠી નોળ: સૂત્રથી ન્ નો ણ થયો, એટલે જઙળાયઙં થયું. પઠી આ ચાલતા સૂત્રથી ત્ નો લુક્ થયો, પઠી અવ-ળોય:શ્રુતિ સૂત્રથી અ નો ય થયો. જઙળાયઙ પઠી ટોઙસ્ય સૂત્રથી ત્ નો ઙ થયો, પઠી ક્લીબે સૂ નો મ્ અને મોડુસ્વાર લગાડતાં જઙળાયઙં અને જઙળાયઙં એવા બે રૂપ સિદ્ધ થયા. । નદીસ્તોતસ્ નદીનો પ્રવાહ. સંસ્કૃત નદીસ્તોત્તનું પ્રાકૃત નહસ્તોત્તં નહસ્તોત્તં એવું થાય. આપ્રમાણે. નદીસ્તોતસ્ ને ક ગ ચ જ સૂત્રથી દ નો લોપ થયો, નહસ્તોતસ્ થયું. ચાલતા નિયમથી દીર્ઘનો હ્રસ્વ થયો, એટલે નહસ્તોતસ્ પઠી સર્વઅ-લપરલોપ: સૂત્રથી નહસ્તોતસ્ પઠી શષો: સ: સૂત્રથી શ નો સ્ થયો, પઠી તૈલાદૌ સૂત્રથી તનો િર્જાવ થયો, એટલે નહસ્તોત્તમ્ પઠી અંત્યવ્યંજનસ્ય લુક્ સૂત્રથી સૂ નો સૂત્રથી લુક્ પઠી ક્લીબે સૂ મ્ અને મોડુસ્વાર લગાડવાથી નહસ્તોત્તં અને નહ-સ્તોત્તં એવા બે રૂપ થાય. । ગૌરીગૃહં તેનું પ્રાકૃત ગૌરીહરં તથા ગૌરીહરં થાય છે. ગૌરીગૃહ તેને ઔત ઔત્ સૂત્રથી ગૌનો ગો થયો, પઠી આ નિયમથી દીર્ઘનો

૧૦

માગધી વ્યાકરણમ્.

વિકલ્પે હ્રસ્વ યયો, ઇટલે રી તથા રિ યયા, ઇટલે ગોરિ- ગોરીગૃહ એમ યયું. પઠી ગૃહસ્ય ઘરોપતૌ સૂત્રથી ગૃહ શબ્દને સ્થાને ઘર યયો, પઠી સ્વ થ ઘ ઘ ભાં સૂત્રથી ઘ નો હ યયો, ઇટલે ગોરિહર યયું, પઠી ક્લીબે સ્ મ્ અને મોનુસ્વાર લગાડી ગોરિહરં ગો-રીહરં એવા બે રૂપ સિદ્ધ યયા. । સંસ્કૃત વધૂમુખ (વહુનુંમુખ) તેનું પ્રાકૃત વહૂમુહ તથા વહુમુહ આય છે. આપ્રમાણે-વધૂમુખ ને સ્વથઘઘભયોઃહઃ સૂત્રથી હ યયો તેથી વહૂમુહ યયું. પઠી ક્વચિત્ દીર્ઘનો વિકલ્પે હ્રસ્વ આય. ઇટલે વહૂ-વહુમુહ યયું. પઠી ક્લીબે સ્ મ્ મોનુસ્વાર સૂત્રનો નિયમ લગાડવાથી વહુમુહં તથા વહૂમુહં એવા બે રૂપ સિદ્ધ આય છે.

પદયોઃ સંધિર્વા ॥ ૫ ॥

સંસ્કૃતોક્તઃ સંધિઃ સર્વઃ પ્રાકૃતે પદયોર્વ્યવસ્થિતવિજ્ઞાપયા જ-વતિ ॥ વાસેસી । વાસઙ્સી ॥ વિસમાયવો । વિસમઆયવો ॥ દ-હિઙ્સરો । દહીસરો ॥ સાઝઞ્યં । સાઝઝઞ્યં ॥ પદયોરિતિકિં । પાઞ્ચો । પઙ્ । વઞ્ઞાઝં । મુઙ્ઙાઙ્ । મુઙ્ઙાઞ્ ॥ મહઙ્ । મહ્ઞ ॥ બહુઙ્ઙા-ધિકારે ક્વચિદેકપદેઽપિ કાહિઙ્ । કાહી ॥ બિઙ્ઙં । બીઙ્ ॥ ૫ ॥

મૂલ ભાષાંતર. સંસ્કૃતમાં કહેલા નિયમનો સંધિ પ્રાકૃતમાં બંને પદનેવિષે વ્યવસ્થિત વિજ્ઞાપા (વ્યવસ્થિત વિકલ્પ) વડે આય છે. વાસ + ઙ્સી તેનું વાસેસી અને વાસ ઙ્સીં એવા બે રૂપ આય. વિસમ + આયવો તેનું વિસમાયવો તથા વિસમઆયવો એમ આય. દહિ + ઙ્સરો તેનું દહીસરો તથા દહિ ઙ્સરો એમ આય. સાઝ + ઝઞ્યં તેનું સાઝઝઞ્યં અને સાઝઞ્યં એવા રૂપ આય. મૂલમાં પદયોઃ ઇટલે બે પદને આય એમ કહ્યું તેથી પાઙ્ । પઙ્ । વઞ્ઞાઝં ત્યાં એક પદ હોવાથી વિકલ્પે સંધિ ન આય. તેમજ મુઙ્ઙાઙ્ અને મુઙ્ઙાઞ્ આય. તથા મહઙ્ અને મહ્ઞ આય. અહિં પૂર્વના સૂત્રથી બહુલ અધિકાર ચાલ્યો આવે છે, તેથી કોઙ્ઙેકાણે એક પદમાં પણ સંધિ આય. જેમકે કાહિઙ્ તેનું કાહી આય. બિઙ્ઙં તેનું બીઙ્ આય. ૫

॥ ટુંઢિકા ॥

પદ ૬૨ સંધિ ૧૧ વા ૧૧ વ્યાસઋષિઃ વ્યાસશ્વાસૌ ઋષિશ્ચ વ્યા-સઋષિઃ અધોમનયાં યલોપઃ ઇત્કૃપાદૌ ઋકારસ્ય ઙ્ઃ અનેન વા સં-ધિઃ અવર્ણસ્યેવર્ણાં શષોઃ સઃ ક્લીબે સૌ દીર્ઘઃ સિસી અંત્ય વ્યં સઙુક્ વાસેસી । વાસઙ્સી ॥ વિષમાતપઃ વિષમશ્વાસૌ આતપશ્ચ વિષમઆતપઃ શષોઃ સઃ અનેન વા સંધિઃ સમાનાંતેન દીર્ઘઃ ક ગ-ચં તઙુક્ અવર્ણોયશ્રુતિઃ અસ્ય યઃ પોવઃ । અતઃ સેઢો વિસમ આયવો, દધિ ઈશ્વરઃ દધિપ્રધાન ઈશ્વરો દધીશ્વરઃ સ્વથં ઘસ્ય

प्रथमःपादः ।

११

हः अनेन वा संधिः सर्वत्र० वलोपः शषोः सः अतः सेडो० डित्यं
 दहिइसरो दहीसरो । स्वाडु उदकं स्वाडुउदकं सर्वत्र वलुक् अतः
 सेडो० पाठं पति क ग चेति तलुक् अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यंजनस्यलुक्
 पइ वल्ल सर्वत्र रलुक् स्तस्य थोऽसमस्त स्तंवे स्तवे वा स्तस्य थः अनादौ-
 द्वित्वं द्वितीय० पूर्वथस्य तः जस् शस् डसित्तोद्गामि दीर्घः यथा-
 डसेस्तो डुहिहिंतो लुक् डस् स्थाने दो क ग चेति द लोपः वल्लोपः
 मुग्धा ३१ टाकगटडेति गलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्ययोरुपरि
 पूर्वः पूर्वधस्य दः (टाडस्डे रदादिदे द्वातुडसेः) टा स्थाने इ ए
 मुद्गाए । मुद्गाइ । काह काहायां काहर कांक्षेराहाहिलंघाहि
 लंखवच्चवंफमहसिहविभुंषाः इत्यनेन कांक्षस्थाने मह इति वर्त्तते
 व्यंजनाददंते अत् लोकात् त्यादीनामाद्यत्रयस्याद्यस्येचेचौ तिव
 स्थाने इए, महइ । महए । त्त स्यति जविष्यति हिरादिः हि आ-
 गमः त्यादीनां पश्यति स्थाने इ य इ इति आत्तगौ जूब जविष्यं-
 त्योश्च कृको बकुलाधिकारात् कचिदेकपदेऽपि संधिः समानानां
 दीर्घः काहि + इ । काही । द्वितीय क ग ट डेति दलुक् क ग चेति
 तययोर्लुक् समानानां दीर्घः ११ अतः सेडो० बीडं पानीयादिष्वित्
 इत इत विडुं ॥ ५ ॥

टीका भाषांतरः पदयोः संधिः वा— व्यासऋषि एटले व्यास एवा ऋषि संस्कृत
 व्यासऋषि तेनुं प्राकृत वासेसी तथा वासइसी आय. ते आप्रमाणे व्यासऋषिःतेने
 अधोमनयां सूत्रथी यनो लोप कयो एटले वासऋषिः थयुं. पढी इत्कृपादौ सूत्रथी
 ऋकारनो इ थयो. पढी आ सूत्रवडे विकटपे संधि अतां अवर्णेवर्णा ए सूत्र लाग्युं एटले
 वासेषिः पढी शषोः सः सूत्रथी स् अतां वासेसिः थयुं. पढी क्लीवे सौ दीर्घः
 सूत्रथी सि नो सी थयो, अने अंत्यव्यंजन० सूत्रथी स् नो लुक् थयो एटले वासेसी
 तथा वासइसी एवा बे रूप सिद्ध थया. संस्कृत विषमातपः एटले विषम एवो आ-
 तप जे तडको तेनुं प्राकृतमां विसमायवो तथा विसमआयवो एवा बे रूप आय. ते
 आप्रमाणे विषमआतपः शषोः सः एसूत्र लागतां विसमआतप थयुं. पढी आ
 चालता सूत्रथी विकटपे संधि अतां समानांतेन दीर्घः ए सूत्र लागता विसमातपः थयुं.
 पढी कगचेति ए सूत्रथी त नो लुक् थयो, अने अवर्णोयश्रुतिः ए सूत्रथी अ कारनो
 य थयो, एटले विसमायवः एवं थयुं, पढी पोवः ए सूत्रथी प् नो व् थयो, अने अतः
 सेडो० ए सूत्रथी स् नो ओ थयो, एटले विसमायवो अने विसमआयवो एवा बे

રૂપ સિદ્ધ થયા. સંસ્કૃતમાં દધિર્દેશ્વરઃ એટલે દહીં જેને મુખ્ય પ્રિય છે એવો દેશ્વર, તેનું પ્રાકૃતમાં દહિહસરો તથા દહીસરો થાય છે. સ્વથઃ એ સૂત્રથી ધ કારનો હ થયો, એટલે દહિર્દેશ્વરઃ એવું થયું. પઠી આ સૂત્રથી વિકલ્પે સંધિ થતાં દહીશ્વરઃ એવું થયું. સર્વત્ર ઃ એ સૂત્રથી વૂ નો લોપ થયો, અને શષોઃ સઃ એ સૂત્રથી શૂ નો સ્ થયો, એટલે દહીસરઃ એવું થયું. પઠી અતઃ સેઢોં તથા ઢિલ્યંત્યઃ એ બે નિયમ લાગવાથી દહિર્દેશ્વરો તથા દહીસરો એવા બે રૂપ સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત સ્વાદુડદક એટલે સ્વાદિષ્ટ જલ તેનું પ્રાકૃત સાહઅયં અને સાહહઅયં એવા બે રૂપ થાય છે. તે આપ્રમાણે. સર્વત્ર વલુક્ એ સૂત્રથી વૂ નો લુક્ થયો, એટલે સાહહઅયં અને હૂ નો લોપ થયો, અને ક સ્થાને ય્ થયો, એટલે સાહહઅયં અને વિકલ્પે સંધિ થવાથી સાહઅયં એવું રૂપ થાય છે. મૂલમાં બે પદનું ગ્રહણ છે, તેથી પાઓ તે પદમાં સંધિ વિકલ્પે ન થાય. તે રૂપ અતઃ સેઢોં એ સૂત્રથી સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત પતિઃ તેનું પ્રાકૃત પહ થાય છે. તે આપ્રમાણે. પતિ તેને ક ગ ચેતિ સૂત્રથી ત્ નો લુક્ થતાં પહ થાય. પઠી અક્ષીબે સૌ દીર્ઘઃ એ સૂત્રથી દીર્ઘ થઈ. અંત્યવ્યંજનસલુકવડે વિજક્તિના સ્ નો લોપ થઈ પહ એવું રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃતમાં વસ્ત્ર તેનું પ્રાકૃત વત્થાઓ એવું થાય છે. તે આપ્રમાણે. વસ્ત્ર શબ્દને સર્વત્રરલુક્ એ સૂત્રથી ર ઊડી ગયો, એટલે વસ્તા એવું થયું. પઠી સ્તસ્યથોઽસમસ્ત સ્તંબે સ્તવે વા સ્તસ્યથઃ એ સૂત્રથી સ્તનો થ્ થયો, એટલે વ થ થયું, પઠી અનાદૌ દ્વિત્વં એ નિયમથી વથ્થ થયું. પઠી દ્વિતીય એ નિયમથી પૂર્વ થ નો ત્ થયો, એટલે વથ્થ એવું થયું. પઠી જસ શસ ડ સિત્તોદ્દામિ દીર્ઘઃ એ સૂત્રથી વત્થા એવું થયું. પઠી હસેસ્તો દુહિર્હિંતોલુક્ એ સૂત્રથી હસ ને સ્થાને દો થયો. પઠી ક ગ ચ સૂત્રથી દૂનો લોપ થયો, એટલે વત્થાઓ એ રૂપ સિદ્ધ થયું. સંસ્કૃત મુઘધયા તેનું પ્રાકૃત મુઢાઈ તથા મુઢાએ થાય છે. તે આ પ્રમાણે— મુઘધયાટા ક ગ ટ હેતિ એ સૂત્રથી ગૂ નો લુક્ થયો, અનાદૌ દ્વિત્વં સૂત્રથી વિર્જાવ થવાથી મુઢયા એવું થયું. પઠી દ્વિતીયતુર્યયોરુપરિપૂર્વઃ એ સૂત્રથી પૂર્વ ધૂ નો દ્ થયો, પઠી ટાહસ્રઢે રદાદિદે દ્વાતુહસેઃ એ સૂત્રથી ટા ને સ્થાને હ તથા એ થયા. એટલે મુઢાઈ તથા મુઢાએ એ બે રૂપ સિદ્ધ થયા. સંસ્કૃત કાશ્ચુ એટલે ઇન્દ્રા કરવી, તે કાશ્ચુનું પ્રાકૃતમાં મહઈ અને મહાએ એવા રૂપ થાય છે. કાંક્ષેરાહાહિલંઘાહિલંઘવચ્ચવંકમહસિંહવિભુંપાઃ એ સૂત્રથી કાંક્ષૂ ને સ્થાને મહ એવું રૂપ થાય. પઠી વ્યંજનાદદંતેઽત્ અને લોક વ્યાકરણથી ત્યાદિ વિજક્તિને ત્યાદિનામાયત્રયસ્યાયસ્યેચેચૌ એ નિયમથી તિવ્ ને સ્થાને હ તથા એ આવે, એટલે મહઈ તથા મહાએ એવા રૂપ થાય. ત્ત રૂપને સ્યતિ અવિષ્યતિ હિરાદિઃ એ સૂત્રથી હિ એવો આગમ થાય. પઠી ત્યાદિ વિજક્તિને પશ્યતિ ને સ્થાને હ્યહ્ ઇતિ, પઠી બહુલ અધિકારથી ક્વચિત્ એક પદમાં પળ સંધિ થાય, તેથી સમાનાનાં દીર્ઘઃ એ સૂત્ર વડે કાહિહ્ તેનું કાહી એવું રૂપ સિદ્ધ થયું. સંસ્કૃતમાં ત્રિતીય તેનું પ્રાકૃત ચિહ્ઓ અને સંધિ અયેહું રૂપ થીઓ એમ થાય છે. તે આપ્રમાણે. ત્રિતીય, તેને ક ગ ટ હ સૂત્રથી દ્ નો લુક્ થયો, અને ક ગ ચ સૂત્રથી ત્ તથા ય્ નો લુક્ થયો, એટલે ચિહસ એવું થયું,

प्रथमःपादः।

१३

पढी समानानां दीर्घः सूत्रयी दीर्घ करी अतः सेडों सूत्रयी ओ कयों, एटले बीओ ए रूप सिद्ध अयुं. पानीयादिष्वित् इत ए नियमवडे विकल्प अतां बिहओ एवूं बीजू रूप आय ठे. ॥ ५ ॥

न युवर्णस्याऽस्वे ॥ ६ ॥

इवर्णस्य उवर्णस्य चास्वे वर्णे परे संधिर्न जवति । नवैरिवर्गोवि अवआसो वंदामि अज्जवइरं ॥ दणुइंदरुहिरलित्तो सहइउइंदो नहप्पहावलिअरुणो ॥ संजावहुअवउठो नववारिहरोव विज्जुला-पडिभिन्नो ॥ युवर्णस्येति किं गूढोअरतामरसानुसारिणी जमर पंतिव ॥ अस्वइति किं पुहवीसो ॥ ६ ॥

मूल भाषांतर. प्राकृतमां इवर्ण तथा उवर्णने अ सवर्णिक स्वर (विजातीय स्वर) परठते संधि न आय; जेमके नवैरिवर्गोवि अवआसो तेमां वि अने अवआसो ए वे स्वरवच्चे आ नियमयी इवर्णनी संधि न आय. वंदामिअज्जवइरं तेमां मि अने अज्ज ते वे स्वर वच्चे इ वर्णनी संधि न आय; दणुइंद० ए पदमां पण दणु अने इंद ए वे पदवच्चे संधि न आय. नहप्पहावलि अरुणो तेमां लि अने अरुणोवच्चे संधि न आय. संजावहु अवउठो तेमां बहु अने अवउठ ए पदनी संधि न आय. नववारिहरोवविज्जुला पडिभिन्नो ए पद अर्थ पूर्तिने माटे आप्युं ठे. मूलमां जे युवर्णस्य ए पद आप्युं ठे, तेनुं शुं कारण ? ते कहे ठे. गूढोअरतामरसानुसारिणी भमरपंतिव्व अहिं इवर्ण अने उवर्णनो अजाव ठे, तेयी संधि अइ ठे. मूलमां अस्व ए पद आप्युं ठे. तेयी पुहवीसो ए पदमां समान (सजातीय) स्वर होवायी संधि अइ ठे. ॥ ६ ॥

॥ कुंडिका ॥

न ११ इवर्णश्च उवर्णश्च युवर्णः तस्य । न स्वः अस्वः तस्मिन् अ-
स्वे नवैरिवर्गेऽपि अवकाशः न ११ अव्ययस्य लुक् अव्ययानि प्रा-
यः संस्कृतसिद्धानि अन्यथा अदंचतः सेडोंरिति प्राप्तिः इडुतदं-
तेषु अह्नीवे सौ दीर्घः इति प्राप्तिर्जवति वैरिवर्ग ११ ऐत् वै वे स-
र्वत्रलुक् अनादौ द्वित्वं डेम्मिडेःमिस्थानेडेण इति द्वित्वं० लोकात्
वैरिवर्गेऽपि संस्कृते सिद्धः पदादपेर्वाडिलुक् पोवः पस्यवः वि अव-
काश ११ कगचेति कलुक् अवर्णो० अय शषोःसः अतःसेडों अव-
यासोऽपि अवकाश इत्यत्र अनेन संधिर्न जवति वदि स्तुत्यजिवा-

दनयोः वदउदितस्वरानौतः ऽन्नणनोव्यंजनी अनुस्वारः वर्त्तमाना
 ऐ तृतीयस्य मिएस्य निमिव्यंजनाऽह्रस्वः संयोगे आ आद्यपर्या अ-
 नादौ द्वित्वं वैरादौ वा वैस्थाने वइ ११ अमोऽस्यसूलुक् मोनु० अ-
 ज्जवइरं दणुइंदस्यार्थः उपेंद्रः शोजते किं० दनुजेंद्ररुधिरल्लिसः
 पुनः किं० नखप्रज्ञावलिअरुण इव उत्प्रेक्षते संध्यावधूऽवगूढो न-
 ववारिधरः विद्युत्प्रज्ञाजिन्नइत्यर्थः गूढोदरतामरसानुसारिणीत्यर्थः
 अत्रे वर्णेवर्णयोरज्ञावात् संधिः पृथिवीश उहत्वादौ पृथुपथिपृथि-
 वीप्रतिश्रून्मूषिकहरिद्रविज्जीतकेष्वत् थिस्थाने धरवधपथह श-
 षोःसः तसेर्जे पुह्वीसो ॥ ६ ॥

टीका भाषांतर. न ११ युवर्ण ६१ अस्व ७१ ए व्रण पहनुं सूत्रगे. इवर्ण अने च-
 वर्ण ते युवर्ण कहेवाय, ते युवर्णने संधि न आय, अस्वे एटले स्ववर्ण न होय त्यां. तेनुं
 उदाहरण आपे ठे. संस्कृतमां नवेरिवर्गेऽपि अवकाशः तेनुं प्राकृत नवेरिवर्गोषि-
 अवयासो एवं आय ठे, ते आ प्रमाणे. न ते अव्ययनो लुक् आय ठे. प्राकृतमां वणुं
 करीने अव्ययो संस्कृत नियमप्रमाणे सिद्ध आय ठे. नहीं तो अदंचसः, सेडों, इदुत-
 दंतेषु, अक्कीषे सौ दीर्घः इत्यादि सूत्रोनी प्राप्ति आय. वैरिवर्गे ए शब्दने अैत्एत्
 ए सूत्रथी वै नो वे अयो, पढी सर्वत्रलुक्अनादौ ए सूत्रवडे विर्जाव थयो, एटले
 वेरिवर्गगेडेम्मिडेःमिस्थानेडेए ए नियमथी डे करी ए थयो, अने डित्वपणानो
 नियम संस्कृतप्रमाणे लेवाथी वेरिवर्गगे एवं रूप सिद्ध आय. अपि शब्द अव्यय
 होवाथी संस्कृतप्रमाणे सिद्ध आय ठे, अथवा पदादपेर्वाडिलुक् ए नियमथी अ नो
 लुक् थयो. पढी पोचः सूत्रथी प्र नो वू थयो, एटले अपिनुं वि एवं रूप आय. अ-
 वकाश शब्दने क म च सूत्रवडे कू नो लुक् थयो, अने अवर्णों ए सूत्र लागवाथी अ
 नो यू थयो, पढी शषोःसः सूत्रवडे शू नो सू थयो, पढी अतः सेडों ए नियम
 लागतां अवयासो एवं रूप सिद्ध आय ठे. अपि+अवकाश ए वाक्यमां आ नि-
 यमथी संधि न आय. संस्कृत वंदामि आर्यवैरं तेनुं प्राकृत वंदामि अज्जवइरं एवं
 आय ठे. ते आप्रमाणे. वदि अज्जिवादन स्तुत्योः एटले वदि धातु वंदना करवी अने
 स्तुति करवी तेमां प्रवर्त्ते ठे. वद् धातुने ओदितस्वरानौतः ठन्नणो व्यंजनी अनु-
 स्वारः ए सूत्रोथी वंद एवं रूप आय. पढी वर्त्तमाना ए सूत्रथी त्रीजा पुरुषमां ए
 छागी तेनो मि थयो, एटले वंदामि थयुं. आर्यवैरं तेने व्यंजनाडदीअः ह्रस्वः
 संयोगे ए सूत्रथी आ नो अ थयो, पढी आद्यपर्याजः सूत्रथी र्य नो ज थयो,
 पढी अनादौ द्वित्वं ए नियमवडे अज्ज थयुं. वैरादौ वा ए सूत्रथी वै ने स्थाने
 वइ थयुं, पढी द्वितीयाना एकवचनने अमोऽस्यसूलुक् ए सूत्र प्राप्त करी मोनुस्वार
 प्राप्त थइ अज्जवइरं एवं रूप सिद्ध आय. संस्कृत दनुजेंद्ररुधिरल्लिसः तेनुं प्राकृत

પ્રથમ:પાદ: ।

૧૫

દણુદંદરુહિરલિત્તો એવું આય. તેનો અર્થ એવો છે કે, જે દૈત્ય પતિના રુધિરથી લિંપા-
 એલા છે. સંસ્કૃત શોભતે ઉપેન્દ્ર: તેનું પ્રાકૃત સહજ ઉદ્દો- એટલે ઉપેન્દ્ર કૃષ્ણ શોભે
 છે; અર્થાત્ દૈત્યપતિના રુધિરથી લિંપાએલા કૃષ્ણ શોભે છે, તેથી તે કેવા લાગે છે, તે જ-
 ત્વેદ્ધા કરે છે. નચ્ચપ્રભાવલિઅરુણ: તેનું પ્રાકૃત નહપ્પહાવલિઅરુણો એટલે નચ્ચ-
 પ્રજાની શ્રેણિવડે રક્તવર્ણ એલા હોય તેવા લાગે છે. સંસ્કૃત સંધ્યાવધૂ અવગૂઢો-
 નવવારિધર ઇષ વિચુત્પ્રભાભિન્ન તેનું પ્રાકૃત સંધ્યાવધૂ અવગૂઢોનવવારિહરો-
 વ્વવિજુલાપડિભિન્નો એટલે સંધ્યા રૂપીસ્ત્રીએ આલિંગન કરેલો નવીન મેઘ હોય
 તેવા લાગે છે. મૂલમાં યુવર્ણસ્ય એમ શામાટે લીધું, તેવિષે કહે છે કે, સંસ્કૃત ગૂઢો-
 દરતામરસાનુસારિણી તેનું પ્રાકૃત ગૂઢોઅરતામરસાનુસારિણી એટલે ગૂઢ જેનો
 મધ્ય જાગ છે એવા કમલને અનુસરનારા. અહિં ઇવર્ણ અને ઉવર્ણનો અજાવ છે, તેથી
 સંધિ અહિં છે. મૂલમાં અસ્વ એટલે સર્વર્ણ સ્વર ન હોય ત્યાં આય, એ કેમ કહ્યું? તેનું જ-
 દાહરણ આપે છે- સંસ્કૃત પૃથિવીશ તેનું પ્રાકૃત પુહ્વીસો એવું આય છે. તે આપ્ર-
 માણે- પૃથિવીશ- તેને ઉદ્વત્વાદૌ પૃથુપથિપૃથિવીપ્રતિશ્રૂન્મૂષિકહરિદ્રવિભીતકે-
 વ્વત્ એ સૂત્રથી થિ ને સ્થાને થ અયો, પઠી સ્વધ૦ સૂત્રથી થ નો હ અયો, પઠી
 શષો:સ; તથા તસેર્જે એ સૂત્રથી પુહ્વીસો એમ સિદ્ધ અયું. ॥ ૬ ॥

એદોતો:સ્વરે ॥ ૭ ॥

એકાર ઉંકારયો: સ્વરે પરે સંધિર્ન જવતિ ॥ બહુઆએ નહુલ્લિ હણે,
 આબંધંતી એ ફકં ચુઅં અંગે । મયા રઙ્ગ સિર ઘોરણિ, ધારાઢેઉવ-
 દિસંતિ ॥ ૧ ॥ ઉવમાસુ અપજ્ઞાતે સકલજદંતા વહાસ મૂરુ જુઅયં ।
 તંચે અમલ્લિ અવિસદંડ તિરસમાકિલ્મો એ ણિહં ॥ ૨ ॥ અહો
 અઞ્ચરિઅં । એદોતોરિતિ કિં અઞ્ચા લોઅણતરલા ડ્યરકણં જમંતિ
 બુઝીઠં । અઞ્ચિ અનિરાંરંજમિતિ હિઅયં કંદાણં ॥ ૧ ॥ ૭ ॥

મૂલ ભાષાંતર. એદોતો: સ્વરે એ મૂલ સૂત્ર છે. પ્રાકૃતમાં એ કાર અને ઊં કાર ને
 સ્વરપર ઊંતે સંધિ ન આય. જેમ બહુઆ + એન હુલ્લિહણે એ પદમાં આ અને એ એ સ્વ-
 રની વચ્ચે સંધિ ન આય. આબંધંતી + એકં એ પદમાં તી અને એ નીવચ્ચે સંધિ ન આય.
 ઉવમાસુ એ ગાથામાં તંચે + અ અને મો + એણિહ એ બે પદવચ્ચે સંધિ ન આય.
 અહો + અઞ્ચરિઅં એ પદમાં પણ સંધિ ન આય. મૂલમાં એદોતો: એ પદ ગ્રહણ કર-
 વાનું શું કારણ તે કહે છે. અત્થાલોચણ એ ગાથામાં એકાર ઉંકાર ન હોવાથી
 અત્થ + આલોચણ ઇત્યાદિ પદોમાં સંધિ થયેલી છે. ॥ ૭ ॥

॥ ટુંઠિકા ॥

એચ્ચ ઉચ્ચ એદોતૌ તયો: સ્વર ૭૧ બહુઆએ અસ્યાર્થ: મકરધ્વજશ-

૨૬

માગધી વ્યાકરણમ્.

રધોરણિધારાઢેદા ઇવ દૃશ્યંતે ક અંગે કસ્યાઃ વધૂકાયાઃ કિં-
 જૂતે અંગે નચૈરુદ્ધેલનં યસ્યાંગસ્ય તસ્મિન્ કિં કુર્વત્યાઃ કંચુકં
 આવઘ્નંત્યા ઇત્યર્થઃ ૧ ઉવમાઽ અસ્યાર્થઃ ડરુયુગ્મં ઉપમાસુ અપ-
 યસિજ્જકલ્પજદંતાપહાસં વર્તતે ઇતિ શેષઃ ઇદાનીં તદેવ ડરુયુગ્મં
 મર્દિતવિસદંડવિરસમલહયામ ઇત્યર્થઃ ૨ અહો આશ્ચર્ય અઢ્ઢા-
 લોચણતરલા અસ્યાર્થઃ ઇતરકવીનાં બુદ્ધયો અર્થાલોકનતરલા
 જવંતિ કર્વીઢ્ઢાણાં હૃદયમધ્યે એવ નિરારંજં આયાંતીત્યર્થઃ ॥ ૭ ॥

ટીકા ભાષાંતર. એત્ (એકાર) અને ડત્ (ડંકાર) તેમને સ્વરપર ઢતે સંધિ ન
 થાય. બહુઆએ- એ ગાથાનો એવો અર્થ ઢે કે, કાંચલી પેહેરતી એવી વધૂના નચવડે ડ-
 ડરડાએલા અંગમાં કામદેવના બાણની શ્રેણીની ધારાના જાણે ઢેદ હોય તેવા દેસાચ ઢે.
 ૧ ઉવમા એ ગાથાનો અર્થ- તે સ્ત્રીનું ડરુયુગલ, જેને દાંતનો પ્રકાશ ન થયો હોય તેવા
 ગર્જેલના વચ્ચાની સોંઢ જેવું હતું, તે આ વચ્ચે ચોલાએલા કમલનાલ જેવું દેસાચ ઢે.
 અહો આશ્ચર્ય ઢે. ૨ અત્થાલોચણતરલા એ ગાથાનો અર્થ- બીજા કવિઢંની બુદ્ધિઢ
 અર્થના આલોકનમાં ચપલ હોય ઢે, અને કર્વીજોની બુદ્ધિઢ હૃદયની મધ્યમાં આરંજ
 રહિતપણે આવે ઢે ॥ ૭ ॥

સ્વરસ્યોઢ્ઢત્તે ॥ ૮ ॥

વ્યંજનસંપૃક્તઃ સ્વરો વ્યંજને લુપ્તે યોઽવશિષ્યતે સ ડઢ્ઢત્ત ઇહોચ્યતે ।
 સ્વરસ્ય ડઢ્ઢત્તે સ્વરે પરે સંધિર્ન જવતિ ॥ ગયણેચ્ચિ અગંધ ડર્ઢિકુ-
 ણંતિ । નિસાઅરો. નિસિઅરો । રયણિઅરો । મણુ અત્તં બહુલાધિકા-
 રાત્ કચિદ્ઢિકલ્પઃ । કુંજઅરો કુંજારો । સુઢરિસો । સૂરિસો ॥
 કચિત્ સંધિરેવ । સાલાહણો ચક્કાઢ । અતએવ પ્રતિવેધાત્સમાસેઽપિ
 સ્વરસ્ય સંધૌ જિઢ્ઢપદત્વં ॥ ૮ ॥

મૂલ ભાષાંતર. સ્વરસ્ય અને ડઢ્ઢત્તે એ બે પદનું સૂત્ર ઢે. વ્યંજનસાથે જોડાએલો
 સ્વર વ્યંજનનો લોપ થયાપઢી, જે અવશેષ રહે તે ડઢ્ઢત્ત સ્વર કહેવાય ઢે. તેવો ડઢ્ઢત્ત
 સ્વર પરઢતાં સ્વરને સંધિ ન થાય. ગયણેચ્ચિ અગંધ ડર્ઢિકુણંતિ એ વાક્યમાં ગંધઢર્ઢિ
 તેનું સંસ્કૃત ગંધપુટી હતું ત્યાં એ વ્યંજન ડડી જતાં, વાકી રહેલો ડ ડઢ્ઢત્ત સ્વર ઢે.
 તેથી તે ગંધ અને ડર્ઢિ એ બે પદની સંધિ ન થાય. નિસાઅરો અને નિસિઅરો
 એ પદમાં ડઢ્ઢત્ત અ ની સાથે સંધિ ન થાય. રઅણિઅરો એ પદમાં પણ અ ની સાથે
 સંધિ ન થાય. મણુઅત્તં એ પદમાં ડઢ્ઢત્તસ્વર ડ અને અત્ત નો અ એ બેની વચ્ચે
 સંધિ ન થાય. આ બહુલનો અધિકાર વાલે ઢે, તેથી વિકલ્પે સંધિ થાય, જેમ કે એકવ-

प्रथमःपादः ।

१७

खत कुंभआरो अने एकवार तेमां आ उद्धृत स्वर ठे, तेने संधि अइ कुंभारो एम आय. तेजप्रमाणे सुउरिसो अने तेमां संधि अइ सूरिसो एम वे रूप आय. कोइ ठेकाणे नित्य संधि आय ठे जेम के सालाहणो तेमां साल+आहणो एवा बेजुदापदवखे उद्धृत स्वरने नित्य संधि अइ ठे. तेमज चक्काओ एपदमां चक्क+आओ एवा जुदा पदने उद्धृत स्वरसाथे संधि अइ ठे. तेथी प्रतिषेध होवाथी समासमां पण स्वरनी संधि अतां ते जिन्न जिन्न पद गणाय ठे. ॥ ८ ॥

॥ दुंदिका ॥

स्वर ६१ “ विसमद्यंतमहापसुदंसणसंजमपरोप्परारूढां गयणे च्चिअ गंधउडिं कुणंति तुहक उल्लनारीज ” ॥ १ ॥ अस्यार्थः— कौलनार्यो गगने एव गंधपटीं कुर्वति कस्य तव विचित्रचित्रवा- ची गंधपुटी शब्दः किं० कौलनार्यः विशस्यमाना इत्यमाना ये म- हापशवः तेषां यद्दर्शनं तस्य यः संजमः तेन परस्परमारूढाः कुले जवाः कौला इत्यर्थः । गंधपुटी ११ क ग चेति पलोपः टोडः रुस्वः टीडि शेषं अदंतवत् इति न्यायाद् मोऽस्य लुक् मोनु० गंधउडिं । निशाकर निशां करोतीति निशाकरः शषोःसः क ग चेति कलुक् अवर्णो इःसदादौवा इति वाकारस्य इकारः ११ अतः सेडो निसाअ- रो निसिअरो । रजनीकरः ११ क ग चजेति जकयोर्लुक् अवर्णो नणः अतः सेडो अणीअरो । मनुजत्वं नोणः क ग चजेति ज लुक् सर्व- त्र व लुक् अनादौ द्वित्वं मणुअत्तं । कुंजकार कगचजेति क लुक् बहुधाधिकारात् कचिद्वा संधिर्न स्यात् यत्र न संधिस्तत्र अवर्णो० अन्यत्र समानानां दीर्घः अतः सेडो० कुंजआरो कुंजारो सुपुरुषः क ग च जेति प लुक् पुरुषेरो रु स्थाने रिः द्वितीये समानानां तेन दीर्घः शषोःसः अतः सेडो सुउरिसो सूरिसो सातवाहन ११ अतसीसातवाहने तस्य लः कगचजेति व लुक् कचित्संधिरेव समानानां तेन दीर्घः नोणः अतः सेडो० सा लाहणो । चक्रवाक ११ सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं क ग चेति वकयोर्लुक् समानानां तेन दीर्घः अतःसेडो चक्काउ ॥ ८ ॥

टीका भाषांतर, स्वरस्योद्धृते— ए सूत्रना उदाहरणरूप गाथा आपे ठे, मूलमां

૧૭

માગધી વ્યાકરણમ્.

ગયણેષિઅ એ પદ જે આપેલું છે, તે સંપૂર્ણ ગાથા વિસમ૦ એ આપેલી છે. અર્થ એવો છે કે- કુલવાન સ્ત્રીઈ દિંસા થતા પશુર્ધને જોઈ સંત્રમ પામી પરસ્પર આરૂઢ થઈ આકાશમાં વિચિત્ર ચિત્રને આચરે છે. અહિં ગંધપુટી શબ્દ વિચિત્ર ચિત્રવાચી છે. સંસ્કૃત ગંધપુટી શબ્દ તેનું પ્રાકૃત ગંધઉડિ એવું થાય. તે આપ્રમાણે. ગંધપુટી-ક ગ ચ૦ સૂત્રથી પ્ નો લોપ થાય, પઠી ટોઢઃ સૂત્ર લાગી ટ નો ડ થઈ તથા હ્રસ્વ થઈ ટી નો ડિ થયો. પઠી વાકીનું સાધન અદંત શબ્દની જેમ થાય. એટલે અમોઽ-સ્ય લુક્ અને મોનુ૦થી ગંધઉડિ શબ્દ સિદ્ધ થયો. નિશાકર નિશા-રાત્રિ તેને કરે તે નિશાકર (ચંચ) સંસ્કૃત નિશાકરનું પ્રાકૃત નિસાઅરો અથવા નિસિ-અરો બે રૂપ થાય છે. આપ્રમાણે. નિશાકર તેને શષોઃસઃ એ સૂત્રથી નિસાકર એવું થયું. પઠી ક ગ ચ સૂત્રથી ક્ નો લુક્ થયો, પઠી, ઇઃસદાદૌવા એ સૂત્રથી આકારનો વિકલ્પે ઇકાર થાય, એટલે નિસા અથવા નિસિ એવું થાય. પઠી અતઃસેઢોં સૂત્રથી ઓકાર અવાથી નિસાઅરો અથવા નિસિઅરો એવા બે રૂપ સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત રજનીકર તેનું પ્રાકૃત રઅળીઅરો એવું થાય છે. રજનીકર તેને ક ગ ચજ-સૂત્રથી જ તથા ક્ નો લુક્ થયો. પઠી અવર્ણો અને નોળઃ એ બે સૂત્રથી રઅળીઅર એવું રૂપ થાય. પઠી અતઃસેઢોં સૂત્રથી રઅળીઅરો એવું રૂપ થાય છે. સંસ્કૃત મનુજ-ત્વં નું પ્રાકૃત મણુઅત્તં થાય છે. આપ્રમાણે- નોળઃ ક ગ ચજેતિ સૂત્રોથી ણ તથા જ નો લુક્ અવાથી મણુઅત્તં થાય. પઠી સર્વત્રવલુક્ અને અનાદૌ દ્વિત્વં એ સૂત્રોથી મણુઅત્તં રૂપ સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત કુંભકાર નું પ્રાકૃત કુંભઆરો તથા કુંભારો એવા બે રૂપ થાય છે. આપ્રમાણે- કગચેતિ સૂત્રથી ક નો લુક્ થયો કુંજઆરઃ, પ્રથમથી બહુલ અધિકાર ચાલ્યો આવે છે, તેથી કોઈ ઠેકાણે વિકલ્પે સંધિ ન થાય, જ્યાં સંધિ ન થાય ત્યાં અવર્ણો સૂત્ર લાગે, અને જ્યાં સંધિ થાય ત્યાં સમાનાનાં તેન દીર્ઘઃ સૂત્ર લાગે- પઠી અતઃસેઢોં સૂત્ર લાગી કુંભઆરો તથા કુંભારો એવા બે રૂપ સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત સુપુરુષઃ નું પ્રાકૃત સુઠરિસો અને સૂરિસો બે રૂપ થાય છે. તે આપ્રમાણે- સુપુરુષઃ ને ક ગ જેતિ-પ નો લુક્ થયો. પઠી પુરુષેરો સૂત્રથી રૂ ને સ્થાને રિ થયો, એટલે સુઠરિષો થયું. બીજા રૂપમાં સમાનાનાં તેન દીર્ઘઃ સૂત્ર લાગે, પઠી શષોઃસઃ તથા અતઃસેઢોં નિયમો લાગવાથી સુઠરિસો તથા સૂરિસો એવા બે રૂપ સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત સાતવાહનનું પ્રાકૃત સાલાહણો થાય. સાતવાહનઃ શબ્દને અતસીસાતવાહને સૂત્રથી ત નો લ થયો, પઠી ક ગચજેતિ સૂત્રથી વ નો લુક્ થયો. પઠી કોઈ ઠેકાણે નિત્ય સંધિજ થાય, એ નિયમથી સમાનાનાં તેન દીર્ઘઃ એ સૂત્ર લાગ્યું. પઠી નોળઃ અને અતઃસેઢોં સૂત્રો લાગવાથી સાલાહણો રૂપ સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત ચક્રવાક નું પ્રાકૃત ચક્કાઓ થાય છે. ચક્રવાક ને સર્વત્ર રલુક્ સૂત્રથી ર નો લુક્ કરી અનાદૌ દ્વિત્વં તથા ક ગ ચ સૂત્રોથી વ તથા ક નો લુક્ થાય. પઠી સમાનાનાં તેન દીર્ઘઃ અને અતઃસેઢોં સૂત્રથી ચક્કાઓ રૂપ સિદ્ધ થાય છે.

प्रथमःपादः ।

१९

॥ त्यादेः ॥ ए ॥

तिवादीनां स्वरस्य स्वरे परे संधिर्न जवति । जवति इह होइ इह ।

मूल भाषांतर. तिवादि धातु प्रत्ययोना स्वरने स्वर पर ठते संधि न आय. भवति + इह, अहिं ति मां रहेछा इ ने इह नी साथे संधि न आय. ॥ ए ॥

॥ टुंठिका ॥

त्यादि ६१ जूः तिब व्यंजनात् जुवेहोहुहवा जूत्यादीनां तिलुक्
अलोपः अग्रे इह अनेन संधिर्न जवति । होइ इह ॥ ए ॥

टीका भाषांतर. त्यादेः ए षष्ठीनुं एकवचन ठे. जू धातुने तिब प्रत्यय आवे तथा जुवेहोहुहवा सूत्रथी भू नो हो थयो. षष्ठी त्यादीनां तिलुक् एटले तिनो लुक् अने अ नो लोप थयो, एटले होइ रूप थयुं, तेनी आगल इह ठे, ते बे स्वरोने आ नियमथी संधि न आय; एटले होइ इह एवं रूप सिद्ध रहे ठे. ॥ ए ॥

॥ लुक् ॥ १० ॥

स्वरस्य स्वरे परे बहुलं लुक् जवति । त्रिदशेशः तिअसीसो । निःश्वा-
सोच्चासौ नीसासूसासो ॥ १० ॥

मूल भाषांतर. स्वरने स्वर पर ठतें विकटपे लुक् आय. त्रिदशेशः नुं प्राकृत ति-
असीसो आय. अहिं ईशना स्वर पर ठते श मां अ ठे, तेनो लुक् थयो ठे. तेवीज रीते
निःश्वासोच्चासौ नुं प्राकृत नीसासूसासो आय. अहिं उच्चास शब्दना उ पर ठतें
स मां अ ठे तेनो लुक् थयो ठे. ॥ १० ॥

॥ टुंठिका ॥

लुक् त्रिदश+ईश क ग चेति द लुक् सर्वत्र र लुक् शषोःसः अनेन
अ लुक् लोकात् अतः सेडों तिअसीसो । निश्वासोच्चास निर्डु-
रोर्वा इति निषेधार्थं नि अंत्यव्यं० व लुक् लुकिनिरः दीर्घः नि नी
सर्वत्र वः लुक् शषोःसः दनुत्साहौत्सनै रुथौ उ ऊ अनेन लुक्
लोकात् क ग ट डेति त लुक् द्विवचनस्य बहुवचनं जस् शस्
डसि० दीर्घः जस् शसोर्लुक् नीसासूसासो ॥

टीका भाषांतर. स्वरने स्वर पर ठतें विकटपे लुक् आय. संस्कृत त्रिदश + ईश तेनुं
प्राकृत तिअसीसो आय ठे. आप्रमाणे क ग च सूत्रथी दनो लुक् आय, तिअशईश
एवं थयुं. षष्ठी सर्वत्र र लुक् तथा शषोःसः सूत्रथी ति अस इस थयुं. आ चाक्षता
सूत्रथी स मां रहेछा अ नो लुक् थयो, अने अतःसेडों सूत्रथी तिअसीसो रूप सिद्ध

૨૦

માગધી વ્યાકરણમ્.

અયું. સંસ્કૃત નિશ્વાસોચ્છાસૌ તું પ્રાકૃત નીસાસૃસાસો આય ઢે. આપ્રમાણે. શષોઃ સઃ સૂત્રથી નિશ્વાસોચ્છાસ આય. પઢી નિર્દુરોર્વા એ નિષેધાર્થ નિ પઢી અંત્યવ્યંઃ સૂત્રથી વ નો લુક્ અયો, લુંકિનિરઃ એવડે દીર્ઘ અયો, એટલે નિ નો ની અયો. પઢી સર્વશ્ર વઃ લુક્ સૂત્રથી વ નો લુક્ અયો. પઢી દનુત્સાહૌ ત્સનૈ ઋથૌ સૂત્રથી ઙ નો ઙ અયો. પઢી વાહતા સૂત્રથી સ માં રહેલા અ નો લુક્ અયો. પઢી લોક વ્યાકરણથી કગટહ સૂત્રના નિયમે ત્ નો લુક્ અયો. પઢી ક્ષિવચનસ્ય બહુ વચનં સૂત્રથી વહુ વચનનો જસ્ર આવે, પઢી જસ્રશસ્ર ઙસિ સૂત્રથી દીર્ઘ અને જસ્ર શસોર્લુક્ અવાથી નીસાસૃ સાસો રૂપ સિદ્ધ આય ઢે. ॥ ૧૦ ॥

અંત્ય વ્યંજનસ્ય ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાનાં યદંત્યવ્યંજનં તસ્ય લુગ્ જવતિ । જાવ । તાવ । જસો । તમો । જમ્મો । સમાસેતુ વાક્યવિજ્ઞક્યપેક્ષાયમંત્યત્વમનંત્યત્વં ચ તેનોજયમપિ જવતિ । સઙ્ગિહ્વઃ । સઙ્ગિહ્વઃ । સઙ્ગાનઃ સઙ્ગાણો । એતદ્ગુણાઃ એ અગુણા । તદ્ગુણાઃ તદ્ગુણા ॥ ૧૧ ॥

મૂળ ભાષાતર. પ્રાકૃતમાં શબ્દોના અંત્ય (ઢેક્ષા) વ્યંજનનો લુક્ આય ઢે. યાવત્ તેના અંત્ય વ્યંજનનો લુક્ અર્થે જાવ અયું. તાવત્ તું તાવ અયું. યશસ્ર, તમસ્ર, જન્મન્ એ શબ્દોના અંત્ય વ્યંજનનો લુક્ અવાથી વીજા નિયમો લાગી જસો, તમો જમ્મો એવા રૂપ આય ઢે. જો સમાસાંત પદ હોય તો વાક્ય તથા વિજ્ઞકિનો અપેક્ષાએ તે પદના વ્યંજનનું અંત્યપણું અને અનંત્યપણું ઢે, તેથી બંને ગણાય ઢે. જેમ કે સદ્ભિક્ષુ અર્હિં સદ્-ભિક્ષુ તેમાં પેહેલા શબ્દનો દ્ અંત્ય હતાં અંત્ય ન ગણાય, તેથી સભિક્ષુ એવું રૂપ આય; તથા સઙ્ગાનઃ તેનું સઙ્ગાણો, એતદ્ગુણાઃ તેનું એઅગુણા અને તદ્ગુણાઃ તેનું તદ્ગુણા એવાં રૂપ સિદ્ધ આય ઢે. ॥ ૧૧ ॥

॥ ઢુંઢિકા ॥

અંત્યવ્યંજન ૬૧ યાવત્ તાવત્ આદેયોજઃ અનેન તલુક્ । જાવ તાવ યશસ્ર તમસ્ર આદેયોજઃ શષોઃસઃ અનેનસૂલુક્ ૧૧ અતઃસેડોં । જસો । તમો । જન્મન્ ન્મોમઃ ન્મસ્ય મઃ અનાદૌ દ્વિત્વં અતઃસેડોં । જમ્મો સદ્ઙ્ગિહ્વઃ સંશ્રાસૌ ઙિહ્વશ્ચઅનેન લુલુક્ ક્ઃ યઃ કચિત્તુઢડૌ ક્સ્ય યઃ દ્વિતીયપૂર્વયસ્યકઃ ૧૧ ક્લીવેસૌદીર્ઘઃ અંત્યવ્યંઃસૂલુક્ સઙ્ગિહ્વઃ । સઙ્ગાનઃ સન્વાસૌ જનશ્ચ સઙ્ગાનઃ અપદેન જલુક્ અનેનસદો દ્વિત્વં નોણઃ સઙ્ગાણો । એતદ્ગુણાઃ એતેષાં ગુણાઃ અનેન લુલુક્ ક ગ ચ જેતિતલુક્ ૧૩ જશસ્રશસ્રઙસિત્તો દોઃ

પ્રથમ:પાદ: ।

૨૧

દીર્ઘઃ જસ્રશસોર્લુક્ એઅગુણા તદ્ગુણાઃ ૧૩ તે ચ તે ગુણાશ્ચ તદ્ગુ-
ણાઃ અપદેનદલુક્ જસ્રશસ્ર્ડસિત્તોદીર્ઘઃ જસ્રશસોર્લુક્ અના-
દૌ દ્વિત્વં તગુણા ॥ ૧૧ ॥

ટીકા ભાષાંતર. પ્રાકૃતમાં અંત્ય વ્યંજનનો લુક્ આય છે. સંસ્કૃત યાવત્ અને તાવત્ તેનું પ્રાકૃત જાવ અને તાવ આય છે. આદેર્યોજઃ એ સૂત્રથી જાવત્ તાવત્ એવું થયું, પઠી આ સૂત્રથી અંત્યવ્યંજનનો લુક્ થયો, ઇટલે જાવ અને તાવ એવું રૂપ સિદ્ધિ આય છે. સંસ્કૃત યશસ્ તમસ્ તેનું પ્રાકૃત જસો અને તસો આય છે. તે આ પ્રમાણે- યશસ્, તમસ્ તેને આદેર્યોજઃ અને શષોઃસઃ સૂત્રો લાગવાથી જસસ્, તમસ્ આય. પઠી આ સૂત્રથી અંત્યવ્યંજનનો લુક્ થતાં જસ, તમ આય, પઠી અતઃસેઢોં સૂત્ર લાગી જસો અને તમો એવાં રૂપ સિદ્ધિ આય છે. જન્મન્ શબ્દને ન્મોમઃ સૂત્ર-થી ન્મ અક્ષરનો મ થઈ અનાદૌ દ્વિત્વં સૂત્રથી દ્વિર્જાવ આય, તેથી જન્મ થયું, પઠી અતઃસેઢોં સૂત્રથી જન્મો રૂપ સિદ્ધિ થયું. સંસ્કૃત સદ્ભિક્ષુ નું પ્રાકૃત સભિ-રુસ્વ આય છે. તે આપ્રમાણે- સદ્ભિક્ષુઃ સારો જિહ્વુ (યતિ) તે સદ્જિહ્વુ કહેવાય. સદ્ભિક્ષુ અર્હિં આસૂત્રથી દ્ નો લુક્ થયો. પઠી ક્ષઃસ્વઃ ક્વચિત્તુઢોં સૂત્રથી ક્ષ નો સ્વ થયો, પઠી બીજા પૂર્વ સ્વ અક્ષરનો ક થયો, પઠી કલીષે સૌ દીર્ઘઃ અને અંત્યવ્યંજન-એ સૂત્રોથી સભિરુસ્વ રૂપ સિદ્ધિ આય છે. સંસ્કૃત સજ્જનઃ (સારો માણસ) નું પ્રાકૃત સજ્જણો આય. સજ્જનઃ તે શબ્દને અપદેન નિયમથી જ નો લુક્ આય, પઠી આ સૂત્રથી અંત્ય દ્ નો લુક્ થયો, પઠી દ્વિર્જાવ થયો. અને નોળઃ સૂત્રથી ન્ નો ણ થયો, ઇટલે સજ્જણો રૂપ સિદ્ધિ થયું. સંસ્કૃત એતદ્ગુણાઃ (એમના ગુણો) નું પ્રાકૃત એઅગુણા આય છે. આ સૂત્રથી દ્ નો લુક્ આય, પઠી ક ગ ચ જ સૂત્રથી ત્ નો લુક્ આય, પઠી જશશસ્ર્ડસિત્તો દોં સૂત્રોથી દીર્ઘ થઈ જસ્ર શસ્ર નો લુક્ આય, ઇટલે એઅગુણા રૂપ સિદ્ધિ થયું. સંસ્કૃત તદ્ગુણાઃ (તે ગુણો) નું પ્રાકૃત તગુણા આય છે. તદ્ગુણાઃ અપદેન સૂત્રથી દ્ નો લુક્ આય. પઠી જસ્રશસ્ર્ડસિત્તો દીર્ઘઃ સૂત્ર લાગી જસ્ર શસોર્લુક્ સૂત્ર પ્રાપ્ત કરી અનાદૌદ્વિત્વં સૂત્રથી દ્વિર્જાવ કરી તગુણા રૂપ સિદ્ધિ આય છે. ॥ ૧૧ ॥

નશ્ર્ડદોઃ ॥ ૧૨ ॥

શ્રદ્ ઉદ્ ઇત્યેતયો રંત્યવ્યંજનસ્ય લુગ્ ન જવતિ સદ્દહિઅં ।
સદ્દા ઉગ્ગયં । ઉન્નયં ॥

મૂલ ભાષાંતર. ન શ્રદ્ ઉત્ એ પરચ્છેદ છે. શ્રદ્ અને ઉત્ એ બે ઉપસર્ગના અંત્ય વ્યંજનનો લુક્ ન આય, જેમ કે, શ્રદ્ અને દહિઅં તેમાં દ્ નો લુક્ ન આય. શ્રદ્ અને દા તેમાં પાણ દ્ નો લુક્ ન આય. ઉગ્ અને ગયં તેમાં દ્ સ્થાને થયેલા ગ્ નો લુક્ ન આય; તેમજ ઉદ્ અને નયં તેમાં દ્ સ્થાને થયેલા ન્ નો લુક્ ન આય. ॥ ૧૨ ॥

૨૨

માગધી વ્યાકરણમ્.

॥ ટુંઠિકા ॥

ન ૧૧ શ્રત્ ઉત્ ૬૨ શ્રત્ પૂર્વો ધા, શ્રદોધો દહઃ ધાસ્થાને દહ સર્વત્ર
 ર લુક્ શષોઃસઃ ક્ત પ્ર૦ વ્યંજનાદદંતેઽત્ લોકાત્ લુક્ ક્તે દહિ
 ક ગ ચ જેતિ તલુક્ ૧૧ ક્લીબે સ્મ્ મોનુ૦ સદ્દહિઅં । શ્રદવ્યય પૂ-
 ર્વકં ધા૦ ધા શ્રદ્ધાનં શ્રદ્ધા ત્રિદાધ્યઃ આઙ્ પૂર્વ ઇડેત્ પુંસિ ચતો
 લુક્ આલોપઃ બાહુલકારાત્ ન સ્વયધધજ્ઞાં કગટગેતિ પ લુક્ અ-
 નાદૌ દ્વિત્વં ધસ્ય દ્વિત્વં દ્વિતીય૦ પૂર્વધસ્ય દઃ આદિત્યાપ્ સર્વત્ર
 ર લુક્ શષોઃસઃ સદા ઉદ્ પૂર્વ ડમ ડમ હગમૌ ગતૌ ગમ્
 ણમ્ પ્રહૃત્વે ણમ્ પાઠાધા૦ નામ્ ઉદ્ ગઙ્ઘતિ સ્મ ઉન્નમતિસ્મ ગ
 ત્યર્થાદકર્મકાચ્ચ કર્તરિત્તપ્ર૦ ત ઇતિ યમિરમિનમિગમિ૦ મલુકા
 ક ગ ટ ડેતિ દ લુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં ક ગ ચ જેતિ તલુક્ અવર્ણો ૧૧
 ક્લીબે સ્મ્ મોનુ૦ ઉગ્ગયં ઉન્નયં ॥ ૧૨ ॥

ટીકા ભાષાંતર. ન પ્રથમા એકવચન શ્રદુતોઃ પઠી વિવચન, સંસ્કૃત શ્રદ્ધાધિતં
 નું પ્રાકૃત સદ્દહિઅં આય. તે આપ્રમાણે- શ્રત્ ઉપસર્ગ પૂર્વે એવો ધા ધાતુ, શ્રદોધો
 દહઃ સૂત્રથી ધા ને આને દહ આય, પઠી સર્વત્ર ર લુક્ સૂત્રથી ર નો લુક્ આય,
 પઠી શષોઃસઃ થી સદ્દહ અયું. પઠી ક્ત પ્રત્યય આવ્યો, પઠી વ્યંજનાદદંતેઽત્
 અને લોકાત્ સૂત્રોથી લુક્ કરી ક્ત પ્રત્યય પરગતે દહિ આય, પઠી કગચજે તિ
 સૂત્રથી ત્ નો લુક્ અઙ્ ક્લીબે સ્મ્ અને મોનુસ્વાર સૂત્રોથી સદ્દહિઅં રૂપ સિદ્ધ અયું.
 સંસ્કૃત શ્રદ્ધા નું પ્રાકૃત સદા આય હે. તે આ પ્રમાણે- શ્રદ્ધા (આસ્થા) શ્રત્ ઉપસર્ગ
 પૂર્વક ધાતુ ધા ભિદાદયઃ આઙ્ પૂર્વ ઇડેત્ પુંસિ ચ તો લુક્ ઇત્યાદિ નિયમથી આ
 નો લોપ આય. પઠી બહુલ અધિકારથી ન ન પાળ આય સ્વયધધજ્ઞાં, કગટગ ઇત્યાદિનિય-
 મોથી દ નો લુક્ અયો, પઠી અનાદૌ દ્વિત્વં સૂત્રથી ધ નો વિર્જાવ અયો, પઠી દ્વિતીય૦
 એનિયમથી પૂર્વ ધ નો દ અયો, પઠી આત્ સૂત્રથી આપ્ આવ્યો, પઠી સર્વત્ર ર લુક્
 અને શષોઃસઃ સૂત્રો લાગી સદા સિદ્ધ આય હે. સંસ્કૃત ઉદ્ગત નું પ્રાકૃત ઉગ્ગય
 અને ઉન્નત નું ઉન્નય આય હે. તે આ પ્રમાણે- ગમ્ (જવું) નમ્ (નમવું) આ બે ધાતુ
 ને ત્યર્થાદકર્મકાચ્ચ સૂત્રથી ક્ત પ્રત્યય આવ્યો. ગમ્ + ત નમ્ + ત યમિ રમિ
 નમિ ગમિ સૂત્રથી મ નો લુક્ અયો, પઠી કગટગ સૂત્રથી ડ્ ડડીગયો, પઠી અનાદૌ
 દ્વિત્વં સૂત્રથી વિર્જાવ અયો, કગચ જેતિ સૂત્રથી ત લુક્ કરી અવર્ણો, ક્લીબેસ્મ્,
 મોનુસ્વાર સૂત્રોથી ઉગ્ગયં અને ઉન્નયં રૂપ સિદ્ધ આય હે. એટલે તેનો અધિક ગતિ
 કરેલું અને ડંચે નમેલું એવો અર્થ આય હે. ૧૨

પ્રથમ:પાદ: ।

૨૩

નિર્ઝરોર્વા ॥ ૧૩ ॥

નિર્ઝુર ઇત્યેતયોરંત્યવ્યંજનસ્ય વા લુર્ ન જવતિ ॥ નિસ્સહં ની-
સહં । ડુસ્સહો । દૂસહો । ડુક્ષિઝં । ડુહિઝં ॥

મૂલ ભાષાંતર. નિર્ અને ડુર એ બે ઉપસર્ગના અંત્ય વ્યંજનનો વિકલ્પે લુક્ ન થાય, જ્યારે લુક્ ન થાય ત્યારે નિસ્સહં એવું રૂપ થાય, અને લુક્ થાય ત્યારે નીસહં એવું રૂપ થાય. તેવીજ રીતે ડુસ્સહો તથા દૂસહો અને ડુક્ષિઝં ડુહિઝં એવા વિકલ્પે રૂપ થાય. ૧૩

॥ ટુંઢિકા ॥

નિર્ ડુર્ ૬૨ વા ૧૧ નિર્ સહૂ નિતરાંસહૂતે અવૂઝતિઽવ્ પ્ર૦ અ-
નેન વા રલુક્ લુકિનિમિત્તપદ્ધે શષસેશષસંવા ર સ ક્લીબેસૂમ્
મોનુ૦ નિસ્સહં નીસહં ડુર્સહૂ ડુઘં સહૂતે વપ્ર૦અનેન વા રલુક્
લુકિડુરોવા ડુરૂપદ્ધે શષસેશષસંવા ર સ ૧૧ અત:સેડોં: ડુસ્સહો-
દૂસહો ડુઃ ડુઘાનિ ઇંઙ્રિયાણિ સંજાતાનિ યસ્ય સઃ તદસ્ય સંજા-
તંતારકાદિન્યઃ ઇતચ્ ઇતચ્ પ્ર૦ અવર્ણેવર્ણસ્યઽલુક્ ડુઃસ્થિત ઇતિ
જાતે પ્રથમે શષસેશષસંવાર્સૂ કગટઢેતિસલુક્ અનાદૌઙ્ગિત્વં દ્વિ-
તીયપૂર્વસ્થસ્યકઃ દ્વિતીયે અનેન વા રલુક્ સ્વથઘઘજાંસ્થસ્યહઃ કગચ-
જેતિ તલુક્ ૧૧ અત:સેડોં: ડુસ્થિઝં । ડુહિઝં ૧૩

ટીકા ભાષાંતર. નિર્ ડુર્ ૬૨ વા ૧૧ નિર્ ઉપસર્ગ અને સહૂ ધાતુ, જે નિરંતર સ-
હન કરાય તે નિસ્સહ કહેવાય. નિર્ સહૂ તેને અવ્ સૂત્રથી અવ્ પ્રત્યય લાગે, પઠી આ
સૂત્રથી વિકલ્પે ર નો લુક્ થાય, નિસ્સહ પઠી લુક્ નિમિત્ત પદ્ધે શષસેશષસંવા
સૂત્રથી વિકલ્પે ર નો સ્ થયો ક્લીબેસૂમ્ અને મોનુ૦ સૂત્રોથી નિસ્સહં અને નીસહં એવા
બે રૂપ સિદ્ધ થાય છે. ડુર ઉપસર્ગ અને સહૂ ધાતુ, ડુઘપણે જે સહન કરાય તે ડુર્સહૂ અવ્
પ્રત્યય લાગી ડુર્સહૂ પઠી આ સૂત્રથી ર નો લુક્ થયો, પઠી લુકિડુરો વા એ સૂત્રથી ડુરૂપ
થાય તે પદ્ધે શષસેશષસંવા સૂત્રથી વિકલ્પે ર નો સ્ થયો, એટલે ડુસ્સહઃ અને દૂસહઃ
થયું, પઠી અત:સેડોં સૂત્રથી ડુસ્સહો અને દૂસહો રૂપ સિદ્ધ થયાં. ડુર (ડુઘ) ઇંઙ્રિયો
ઉત્પન્ન થઈ છે જેને તે ડુઃસ્થિત કહેવાય. તદસ્યસંજાતંતારકાદિન્યઃ ઇતચ્ સૂત્રથી ઇ-
તચ્ પ્રત્યય થાય, પઠી અવર્ણેવર્ણસ્ય સૂત્રથી અ નો લુક્ થયો, એટલે ડુઃસ્થિત એવું
રૂપ થયું, પઠી શષસે શષસંવા સૂત્રથી ર નો સ્ થયો, પઠી કગટઢ સૂત્રથી સ્ નો
લુક્ થયો, પઠી અનાદૌઙ્ગિત્વં તથા દ્વિતીય પૂર્વ સ્થ નો ક્ થયો, એટલે ડુઃસ્થિઝં
રૂપ થયું. બીજા રૂપમાં આ સૂત્રથી વિકલ્પે ર નો લુક્ થયો, સ્વથઘઘજાં સૂત્રથી સ્

૨૪

માગધી વ્યાકરણમ્.

નો હ થયો, પઠી કગચ્છજેતિ સૂત્રથી ત્ નો લુક્ પઠી અતઃસેઢો સૂત્રથી દુલ્લિખઓ અને દુહિઓ એવા બે રૂપ થયાં. ॥ ૧૩ ॥

સ્વરેઽન્તરશ્ચ ॥ ૧૪ ॥

અન્તરો નિર્દુરોશ્ચાન્ત્યવ્યંજનસ્ય સ્વરે પરે લુગ્ ન જવતિ અંતર-
પ્પા । નિરંતરં । નિરવશેસં । દુરુત્તરં । દુરવગાહં । કચિદ્જવ-
ત્યપિ । અંતોવરિ ॥

મૂલ ભાષાંતર. અંતર, નિર્ અને દુર્ એ શબ્દોનો, અંત્ય વ્યંજનનો સ્વરપર ઠેતે અવશ્ય લુક્ ન થાય. લુક્ અંતરપ્પા નિરંતરં દુરુત્તરં દુરવગાહં એ શબ્દોમાં અંત્ય વ્યંજન ર્ નો લુક્ ન થાય. કોઈ ઠેકાણે થાય પણ ઢે, જેમકે અંતોવરિં અથવા અંતો ઉવરિં ત્યાં અંત્ય વ્યંજનનો લુક્ ન થયો. ॥ ૧૪ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

સ્વર ૭૧ અંતર ૬૧ ચ ૧૧ અંતર્ આત્મન્ જસ્માત્મનોઃપોવા
ત્મસ્પ પો અનાદૌદ્વિત્વં પ્પસ્ય ન આણો રાજ વચ્ચન આ અંત્ય
વ્યં૦ સૂ લુક્ હ્રસ્વઃ સંયોગે આઽલોકાત્ અંતરપ્પા નિરંતર નિરવિ-
શેષયોઃસઃ શેષં સંસ્કૃત સિઙ્ઘ ૧૧ ક્લીબે સ્મ મ્ મોનુ૦ નિરંતરં
નિરવશેસં દુરઃ ઉત્તર દુરવગાહ ૧૧ લોકાત્ ક્લીબેસ્મ મ્ મો-
નુ૦ દુરુત્તરં દુરવગાહં અંતર ૧૧ અવ્યય૦ સૂ લુક્ રઃ પદાંતે રસ્ય
વિસર્ગઃ અતોઢા વિસર્ગસ્ય ઢોઝ ઇતિ ડિત્યં૦ લોકાત્ ડંતઉપરિ૧૧
પોવઃ ક્લીબેસ્મ મ્ મોનુ૦ ઉવરિં અંતાદૌ વા ઇત્યનેન વા ર
લોપો જવતિ યત્ર યત્ર લોપઃ તત્ર તત્ર અંતોવરિ ઇતિ સ્યાત્ અ-
ન્યત્ર તુ અતોઉવરિ ॥ ૧૪ ॥

ટીકા ભાષાંતર. સ્વર ૭૧ અંતર ૬૧ ચ ૧૧ સંસ્કૃત અંતરાત્મા નું પ્રાકૃત અંત-
રપ્પા થાય ઢે. તે આ પ્રમાણે— અંતર્ આત્મન્— જસ્માત્મનોઃ પોવા એ સૂત્રથી ત્મનો પ
થયો, પઠી અનાદૌ દ્વિત્વં અહિં પ્પ ન આણો એવું રૂપ ન થાય તેમજ આત્માનો આ પણ
ન રહે પઠી અંત્ય વ્યંજનસ્ય એ વડે સ્ નો લુક્ અહિં હ્રસ્વ સંયોગે આ એ લોક વ્યાકરણનો
નિયમ લાગવાથી અંતરપ્પા રૂપ સિઙ્ઘ થયું નિરંતર નિરવશેષયોઃ સઃ ષસ્યસઃ સૂત્રથી
ષ નો સ્ થયો, બાકીનું સંસ્કૃત પ્રમાણે સિઙ્ઘ થાય ઢે. ૧૧ ક્લીબે સ્મ મ્ મોનુ૦ તેથી નિરંતરં
નિરવશેસં એ રૂપ સિઙ્ઘ થાય ઢે. દુર્ ઉપસર્ગને ઉત્તર તથા અવગાહ શબ્દ લગાડવા-
થી દુરુત્તર તથા દુરવગાહ એવા બે રૂપ થાય ઢે. ૧૧ તેને ક્લીબે સ્મ મ્ મોનુ૦ એ નિ-

२५

For Private and Personal Use Only

૨૬

માગધી વ્યાકરણમ્

પ્રતિપત્ ૧૧ પ્રત્યાદૌ ઙઃ સૂત્રથી ત નો ઙ થયો, પઠી સમૃદ્ધ્યાદૌ ઘા સૂત્રથી પ્ર નો આ થયો, ઇટલે પ્રાહિપત્ થયું, સર્વશ્રરલુક્, પો વઃ અને આ સૂત્રથી આકાર થયો, પઠી અંત્યવ્યંજન સ્ તો લુક્ થયો, ઇટલે પાહિવઆ રૂપ સિદ્ધ થયું. સંસ્કૃત સંપત્ ૧૧ નું સંપઆ થાય છે. સંપત્ શબ્દને આ સૂત્રથી આ થાય, અંત્યવ્યંજનસ્ય લુક્ સૂત્રથી સંપઆ રૂપ સિદ્ધ થાય છે. બહુલ અધિકારથી ઈષત્ સ્પૃષ્ટતર પ્રયત્નમાં યનું પણ શ્રવણ થાય, ત્યારે સરિત્ પ્રતિપત્ એ શબ્દને આ સૂત્રથી આને બદલે યા થાય. અવર્ણો સૂત્ર લાગી ય લગાડી વાકીના નિયમો પૂર્વવત્ થાય ત્યારે સરિયા, પાહિ-વયા, સંપયા ઇત્યાદિ રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત વિદ્યુત્નું પ્રાકૃત વિજ્ઞુ થાય છે. વિદ્યુત્ ૧૧ પપ્પર્યાજઃ સૂત્રથી ય્ નો જ્ થાય, પઠી અનાદૌ દ્વિત્વં સૂત્રથી વિજ્ઞુત્ થાય, પઠી અંત્યવ્યંઽ સૂત્રથી ત્ નો લુક્ થાય. અઙ્ઘીબેઽ નિયમથી દીર્ઘ થાય, પઠી અંત્યવ્યંઽ સૂત્રથી વિજ્ઞિકિના સ્ નો લુક્ થાય, ઇટલે વિજ્ઞુ રૂપ સિદ્ધ થાય. ૧૫

રો રા ॥ ૧૬ ॥

સ્ત્રિયાં વર્તમાનસ્યાંત્યસ્ય રેફસ્ય રા ઇત્યાદેશો જવતિ ॥ આત્વાપ-

વાદઃ ॥ ગિરા । ધુરા । પુરા ॥

મૂલ ભાષાંતર. રૂ ૬૧ રા ૧૧- સ્ત્રીલિંગમાં વર્તમાન એવા અંત્ય વ્યંજનના રેફ ને રા એવો આદેશ થાય. આકારનો અપવાદ છે. જેમકે ગિર્ શબ્દનો ગિરા, ધુર્ શબ્દનો ધુરા અને પુર્ શબ્દનો પુરા થાય.

॥ ટુંઢિકા ॥

રૂ ૬૧ રા ૧૧ ગિર્ પુર્ ધુરઃ અનેન ર આ અંત્યવ્યંઽસૂલુક્ ગિરા

પુરા ધુરા ॥ ૧૬ ॥

ટીકા ભાષાંતર. રૂ ૬૧ રા ૧૧ ગિર્ પુર્ અને ધુર્ એ શબ્દોને આ સૂત્રથી આકાર થાય, પઠી અંત્યવ્યંજન સ્ નો લુક્ થાય, ઇટલે ગિરા પુરા, ધુરા એવા રૂપ સિદ્ધ થાય છે ॥ ૧૬ ॥

હુધો હા ॥ ૧૭ ॥

હુધ્ શબ્દસ્યાંત્યવ્યંજનસ્ય હાદેશો જવતિ ॥ હુહા ॥

મૂલ ભાષાંતર. હુધ્ શબ્દના અંત્ય વ્યંજનને હા એવો આદેશ થાય. સંસ્કૃત હુધ્ શબ્દનું પ્રાકૃત હુહા એવું રૂપ થાય છે.

॥ ટુંઢિકા ॥

હુધ્ ૬૧ હા ૧૧ હુધ્ ૧૧ અનેન ધ્ હા ૧૧ ઠા દ્યાદૌ કઃ હુ અંત્યવ્યંઽ સૂલુક્ હુહા ॥ ૧૭ ॥

प्रथमःपादः।

२९

मूल भाषांतर. लुध् ६१ हा ११ संस्कृत लुध् शब्दने आ सूत्रथी ध् नो हा यथो. लुहा पढी छाक्ष्यादौ सूत्रथी क्ष नो छ यथो, एटले लुहा अयुं, पढी अंत्यव्यं० सूत्रथी विजक्तिप्रत्यय स्र नो लुक् यथो, एटले लुहा एवं रूप सिद्ध आय. ॥ १७ ॥

शरदादे रत् ॥ १८ ॥

शरदादे रंत्यव्यंजनस्याद् जवति ॥ शरद् सरत् ॥ जिषक् जिषत् ॥

मूल भाषांतर. शरद् विगेरे शब्दोना अंत्य व्यंजननो अत् (अकार) आय. संस्कृत शरद् शब्दनुं सरओ अने भिषक् शब्दनुं भिसओ रूप आयडे.

॥ टुंडिका ॥

शरदादि ६१ अत् ११ शरत् जिषक् ११ शषोः सः अनेन तस्य अः

अतः सेडों डित्य० सरत् जिसत् ॥ १८ ॥

टीका भाषांतर. शरदादि ६१ अत् ११ संस्कृत शरद् अने भिषक् शब्द ठे, तेने शषोःसः सूत्रथी सरद् भिसक् एवं अयुं. पढी आ सूत्रथी अंत्य व्यंजन त् तथा क् नो अ यथो. सरअ भिसअ एवं अयुं. पढी अतःसेडों तथा डित्यं० सूत्रथी सरओ अने भिसओ एवां रूप सिद्ध आय ठे.

दिक्प्रावृषोः सः ॥ १९ ॥

एतयोरंत्यव्यंजनस्य सो जवति ॥ दिसा ॥ पाउसो ॥

मूल भाषांतर. दिक् अने प्रावृष् शब्दना अंत्य व्यंजननो स आय ठे. संस्कृत दिक् शब्दनो दिसा अने प्रावृष् शब्दनो पाउसो एवो प्राकृत शब्द आय ठे. ॥ १९ ॥

॥ टुंडिका ॥

दिक् प्रावृष् ६१ स ११ दिक् अनेन क् स आदित्याप् अंत्य व्यं०

सलुक् दिसा प्रावृषा प्रावृद् शरत्त० पुंस्त्वं अनेन षस्य सः ११ अतः

सेडों पाउसो ॥ १९ ॥

टीका भाषांतर. दिक् प्रावृष् ६१ स ११ संस्कृत दिक् शब्दने आ सूत्रथी क् नो स्र यथो, पढी आत् ए नियमथी आकार यथो, अने अंत्यव्यं० वडे विजक्तिप्रत्यय स्र नो लुक् यई दिसारूप सिद्ध अयुं. संस्कृत प्रावृष् शब्दने प्रावृद् शरत्त सूत्रथी पुष्पिगपणुं करी आ सूत्रथी ष नो स्र यथो पढी अतःसेडों सूत्रथी पाउसो रूप सिद्ध अयुं. ॥ १९ ॥

आयुरप्सरसोर्वा ॥ २० ॥

एतयोरंत्यव्यंजनस्य सो वा जवति ॥ दीहाउसो । दीहाऊ ॥ अ-
छरसा । अछरा ॥

૨૬

માગધી વ્યાકરણમ્

મૂલ ભાષાંતર. સંસ્કૃત આયુષ્ અને અપ્સરસ્ શબ્દના અંત્યવ્યંજનનો સ્ સ્ વિકલ્પે આય. સંસ્કૃત દીર્ઘાયુસ્ શબ્દના વિકલ્પે દીહાઝસો તથા દીહાઝ એવાં બે રૂપ આય છે. સંસ્કૃત અપ્સરસ્ શબ્દના અચ્છરસા તથા અચ્છરા એવાં રૂપ આય છે.

॥ ટુંઠિકા ॥

આયુસ્ અપ્સરસ્ ૬૨ વા ૧૨ દીર્ઘાયુસુ સર્વત્ર રલુક્ સ્ થ ધ ધઃ
ધસ્ય હ ક ગ ચ જે તિ યલુક્ અનેન વા સ્ સ અતઃ સેડોં દીહાઝ
સો પદ્મે દીર્ઘાયુસુ સર્વત્ર રલુક્ સ્ થ ધ ધ જાં ધસ્ય હઃ ક ગ ચઃ
યલુક્ અંત્યવ્યંજનસલુક્ ૧૧ અક્ષીબે દીર્ઘઃ ડ ડ અંત્યવ્યંજનસલુક્ દી-
હાઝ અપ્સરસ્ અનેન વા સ્ સા આદિત્યાપૂ હ્રસ્વાઙ્ગાશ્વપ્સાઃ પ્સ્ય-
સ્ય ઇઃ અનાદૌ દ્વિત્વં દ્વિતીયપૂર્વઠસ્ય ચઃ અંત્યવ્યંજનસલુક્ અઙ્ગ-
રસા પદ્મે અપ્સરસ્ અંત્યવ્યંજનસલુક્ આદિત્યાપૂ શેષં પૂર્વવત્ અઙ્ગરા ॥૨૦॥

ટુંકા ભાષાંતર. આયુસ અપ્સરસ્ ૬૨ વા ૧૨ દીર્ઘાયુસુ શબ્દને સર્વત્ર રલુક્
સૂત્રથી દીર્ઘાયુસુ અયું, પઠી સ્ થ ધ ધઃ સૂત્રથી ધ નો હ અયો, એટલે દીહાયુસુ અયું,
પઠી ક ગ ચ જ સૂત્રથી ય નો લુક્ અયો, ત્યારે દીહાઝસુ અયું, પઠી આ સૂત્રથી
વિકલ્પે સ આય, પઠી અતઃસેડોં સૂત્રથી દીહાઝસો રૂપ સિદ્ધ અયું. વિકલ્પપદ્મે
દીર્ઘાયુસુ શબ્દને સર્વત્ર રલુક્, સ્ થ ધ ધ જાં ધસ્ય હઃ, ક ગ ચ યલુક્ અંત્યવ્યંજન
સલુક્, એ નિયમો લાગી અક્ષીબે સૌ દીર્ઘઃ સૂત્રથી ડકાર દીર્ઘ અયો, પઠી અંત્યવ્યંજન
સૂત્રથી વિજ્ઞાતિનો સ્ ડડી જવાથી દીહાઝ એવું રૂપ સિદ્ધ અયું. સંસ્કૃત અપ્સરસુને
આ સૂત્રથી વિકલ્પે સ્ નો સ કરી આપ્ સૂત્રથી આકાર આય, પઠી હ્રસ્વાઙ્ગ્યશ્ચ
સૂત્રથી પ્સ નો છ અયો, પઠી અનાદૌ દ્વિત્વં સૂત્રથી વિજ્ઞાવ કરી દ્વિતીય પૂર્વ ડ નો
ચ અયો, પઠી અંત્યવ્યંજનસૂત્રથી સ્ નો લુક્ આય, એટલે અચ્છરસા રૂપ સિદ્ધ
અયું. વિકલ્પપદ્મે અપ્સરસ્ શબ્દના અંત્યવ્યંજનના સ્ નો લુક્ કરી આત્ સૂત્રથી
આપ્ આવી બાકીની સાધનિકા પૂર્વની જેમ કરવી, એટલે અચ્છરા રૂપ સિદ્ધ આય છે.

કકુઙ્ગો હઃ ॥ ૨૧ ॥

કકુઙ્ગશબ્દસ્યાંત્યવ્યંજનસ્ય હો જવતિ ॥ કઝહા ॥

મૂલ ભાષાંતર. કકુઙ્ગ શબ્દના અંત્યવ્યંજનનો હ આય. સંસ્કૃત કકુઙ્ગ શબ્દનું
પ્રાકૃત કઝહા રૂપ સિદ્ધ આય છે.

॥ ટુંઠિકા. ॥

કકુઙ્ગ ૬૨ હ ૧૧ ક ગ ચ જે તિ કલુક્ અનેન જસ્ય હઃ આદિ-
ત્યાપ્ ૧૧ અંત્યવ્યંજનસલુક્ હા ॥ ૨૧ ॥

प्रथमःपादः ।

२९

टीका भाषांतर. ककुज् ६१ ह ११ संस्कृत ककुज् शब्दने क ग च जे ति सूत्रथी क् नो लुक् थयो. पढी आ सूत्रथी भनो ह थयो, पढी आत् सूत्रथी आप् आ-व्यो, पढी अंत्यव्यंजनस्य सूत्रथी विजक्तिप्रत्यय सूनो लुक् थयो, एटले ककुहा रूप सिद्ध थयुं. ॥ ११ ॥

धनुषो वा ॥ ११ ॥

धनुःशब्दस्यांत्यव्यंजनस्य हो वा जवति ॥ धणुहं । धणू ॥ ११ ॥

मूल भाषांतर. धनुष् शब्दना अंत्य व्यंजननो ह विकल्पे आय. धनुष् तेनुं धणुहं अने धणू एम विकल्पे बे रूप आय ठे. ॥ ११ ॥

॥ हुंटिका ॥

धनुष् ६१ वा ११ धनुष् ११ नोणः अनेन षस्य हः क्लीबे स् म् मोनु० धणुहं पक्षे धनुष् नोणः अंत्य० षलुक् ११ अक्लीबे सौ दीर्घः णु णू अंत्यव्यं० सलुक् धणू ॥ ११ ॥

टीका भाषांतर. धनुष् ६१ वा ११ धनुष् शब्दने नोणः सूत्रथी धनुष् थयुं, पढी आ सूत्रथी ष नो ह थयो. क्लीबे स् म् सूत्रथी स् नो म् थयो. पढी मोनुस्वार लागी धणुहं रूप सिद्ध थयुं. विकल्पपक्षे धनुष्ने नोणः पढी अंत्यव्यं० वडे षनो लुक् थयो. अक्लीबे सौ दीर्घः सूत्रथी णु नो णू थयो, पढी अंत्यव्यं० लागी स् नो लुक् थई धणू रूप सिद्ध आय. ॥ ११ ॥

मोनुस्वारः ॥ १२ ॥

अंत्यमकारस्यानुस्वारो जवति ॥ जलं फलं वलं गिरिं पेष्ठ ॥ क-चिदनंत्यस्यापि ॥ वणम्मि । वणंमि ॥ १२ ॥

मूल भाषांतर. प्राकृतमां अंत्य मकारनो अनुस्वार आय. जेमके जलं फलं वलं गिरिं पेष्ठ इत्यादि रूपो सिद्ध आय ठे. ॥ १२ ॥

॥ हुंटिका ॥

म ६१ ऽनुस्वार ११ जलफल ११ क्लीबे सू म् ऽनेन अनुस्वारः जलं फलं वृद्धा ११ कृतोऽत् वृ व द्दः खः कचित्तुठडौ द्दस्य ठः ऽनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्व ठ च ११ ऽमोस्य लुक् अनेनाऽनुस्वारः वलं गिरि ११ शेषेऽदंतवान् इत्युक्तादमोऽस्य इत्यलुक् अनेन अनुस्वारः गिरिं दृश० दृशो निअष्ठपेष्ठ इति दृशस्थाने पेष्ठ दुसुमुविध्यादिवि-

30

मागधी व्याकरणम्.

ति हि सु ऽतश्छस्विञ्ज् ० स् लुक् पेष्ठ वन र । ७१ डेऽम्मि डेःङि-
स्थाने म्मि नोणः कचिदनंतस्याप्यनेन मकारस्यानुस्वारः वण-
म्मि वणंमि ॥ १३ ॥

ટીકા भाषांतर. म ६१ अनुस्वार ११ संस्कृत जल तथा फलने क्लीबे सू म् सू-
त्रथी सू नो म् करी आ सूत्रथी अनुस्वार आय एटले जलं फलं रूप सिद्ध आय. वृक्ष-
नं वच्छं आय ठे. वृक्ष शब्दने कतोऽत् सूत्रथी वृक्ष थयुं. पढी क्षःखःकचिचु छडौ
सूत्रथी क्ष नो छ थयो, पढी अनादौ द्वित्वं अने द्वितीय० नियमथी पूर्व छ नो च
करी अमोऽस्य लुक् अने आ सूत्रथी अनुस्वार करी वच्छं रूप सिद्ध आय ठे. गिरि
शब्दने शेषे अंदतवत् ए नियम ठे तेथी अमोऽस्य ए सूत्रथी अनो लुक् थाय, अने आ
सूत्रथी अनुस्वार करवाथी गिरिं रूप सिद्ध आय ठे. संस्कृत दशनं प्राकृत पेच्छ थाय
ठे. दश शब्दने दशो निअच्छपेच्छ सूत्रथी दशने स्थाने पेच्छ थाय. दुसुमुविध्यादि-
ष्वितिहिसुअतहज्जखिज्ज सूत्रथी सूनो लुक् थाय तेथी पेच्छ रूप थाय. संस्कृत वनने
डेऽम्मिडेः ए सूत्रथी डि स्थाने म्मि थाय, पढी नोणः कोइ तेकाणे आ सूत्रथी अंते आवेदा
न होय तेवा मकारनो पण अनुस्वार थाय एटले वणम्मि अने वणंभि एवां रूप थाय.॥१३॥

वा स्वरे मश्च ॥ ५४ ॥

अंस्थमकारस्य स्वरे परेऽनुस्वारो वा जवति पक्षे लुगपवादो मस्य
मकारश्च जवति ॥ वंदे उसन्नं अजिथं ॥ उसन्नमजिथं च वंदे ॥
बहुलाधिकारादन्यस्यापि व्यंजनस्य मकारः ॥ साक्षात् । सखं ॥
यत् जं ॥ तत् । तं ॥ विष्वक् । वीसुं ॥ पृथक् । पिहं ॥ सम्यक् ।
सम्मं ॥ इहं इहयं ॥ आक्षेप्यमित्यादि ॥ २४ ॥

मूल भाषांतर, प्राकृतमां आगल स्वर आवे तो अंत्य मकारनो विकल्पे अनुस्वार आय. विकल्प पक्षे लुग्नो अपवाद एटले मकार नो मकार आय ठे. जेम संस्कृत वंदे ऋषभ मजितं तेनुं वंदे ऊसहं अज्जियं तथा उसहमजियं च वंदे एम आय. बहुल अधिकार चाखे ठे, तेथी बीजा व्यंजननो पण मकार आय. संस्कृत साक्षात्तुं सकखं आय. यत्तुं जं आय, तत्तुं तं आय. विष्वक्तुं वीसुं, पृथक्तुं पिहं, सम्यक्तुं सम्मं, इहं नुं इहयं अने आखेखुय इत्यादि रूप आय ठे. ॥ २४ ॥

॥ हुंठिका ॥

वा ११ स्वरे ७१ म ६१ वा ११ वदङ् स्तुत्यज्जिवादनयोः उदितः
स्वराज्ञोतः वदार्तः एकर्तर्ग्यवदज्यः शव्प्रः श्रुत्वा स्यादेत्यपदे

प्रथमःपादः ।

३१

अलोकालोकात् वंदे ऋषजं उत् कृत्वादौ कृत्वाशोः सः ख थ घ-
 ध ज्ञां जस्यहः ११ मोस्य लुक् अनेन वाऽनुस्वारः उत्सहं अजित ११
 क ग च जेति तल्लुक् अमोऽस्य लुक् अनेन वाऽनुस्वारः अजियं पक्षे
 उत्सजम् अजियं अत्र व्यंजनेति मस्य लुकि प्राप्ते अनेन मकारो म-
 ध्यैवल्लोकात् उत्सजमजियं च साक्षात् ह्रस्वः संयोगे सः स ङः खः
 कचित्तु ठडौ ङः खः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वस्य खस्य कः वा
 व्ययोत्खातादावदातः आ अ बहुलाधिकारात् अनेनान्यस्यापि
 व्यंजनस्य मकारः अत्र तम् अनेन वा अनुस्वारः सकं वयत तत्
 आदेर्योजः बाहुलकात् तम् अनेनानुस्वारः जं तं विष्वक् सर्वत्र
 लुक् ध्वनिविष्वचोरुः ष षु शषोः सः लुक् यवरशषसां शषसां दीर्घः वि
 वी बाहुलकात् क् म् अनेनानुस्वारः वीसुं पृथक् इडुतौ वृष्टवृष्टि
 पृथङ्मृदंगनप्तृके केष्टपिपृथकि धोवा इति थस्य विकल्पेन ध
 प्राप्तौ पक्षे खथघधज्ञां घस्य हः । बाहुलकात् कम् अनेनानु-
 स्वारः पिहं । सम्यक् अधोमनयां यल्लुक् अनादौ द्वित्वं मः म
 बाहुलकात् कम् अने नानुस्वारः सम्मं इह इहकः ७१ अत्राव्यय
 त्वाद्भुकि प्राप्तेऽनेन डि स्थाने म् कगच जेति कल्लुक् अवर्णो-
 नुस्वारः । इहं इहयं अथवा प्रकारांतरेण ऋधक् ऋधद् अव्य-
 यस्य सल्लुक् इत्कृपादौ क् इ ख थ घ ध ज्ञां धस्य हः अनेन कदोर्मः
 क ग च जेति कल्लुक् अवर्णोऽयो अनेन अनुस्वारः इहं इहयं
 श्लिषंतू आक्षिं गने श्लिष् आङ्पूर्वः आश्लेषनाय आश्लेषुः शक
 घुषङ्गारग्नखंजं तुम् प्र० लघोरुपांत्यस्य गुणः श्लि श्ले तवर्गश्च
 वर्गष्टवर्गान्यां० तस्मादस्यानुष्टेष्टस्य तः अनादाविति द्वित्वं प्राप्ते
 न दीर्घानुस्वारादिति निषेधः तैलादौ वा द्वित्वं मोनु० विंशत्यादेर्लुक्
 अनु० लुक् स्वार्थे कश्च वा क प्र० ११ अनेन सिस्थाने म अनु-
 स्वारश्च० क ग ट ड त द प य० शल्लुक् क ग च जेत्यादिना क-
 ल्लुक् आलेख्यं ॥ १४ ॥

टीका भाषांतर. वा ११ स्वर ७१ म ६१ वा ११ संस्कृत वंदे ऋषभमजितं
 सेतुं प्राकृत वंदे उत्सहं अजियं आय. वदङ् धातु स्तुति अने वंदना करवामां प्रवर्ते

ઠે, તેને ઉદિતઃ સ્વરાન્નોતઃ વદાવર્ત્તઃ૦ ઇત્યાદિ સૂત્રોથી વંદ્ને એ પ્રત્યય લાવી કર્તૃર્થ્ય વભ્યઃ શવ્પ્ર૦ સૂત્રથી અ આવે, અને અલુક્ સ્યાદેત્યપદે સૂત્ર લાગી લોક અને અ-લોકવ્યાકરણથી વંદે રૂપ સિદ્ધ થાય. ઋષત્ત શબ્દને ઋત્વાદિ ઋઙ શષોઃસઃ અને સ્વ થ ધ ધ ભાં ભસ્યહઃ સૂત્રો લાગવાથી ઉસહ રૂપ સિદ્ધ થાય, પઠી મોઽસ્યલુક્ અને આ સૂત્રથી વિકલ્પે અનુસ્વાર થવાથી ઉસહં રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત અજિત શબ્દને ક ગ ચ જ સૂત્રથી ત્ તો લુક્ થયો, પઠી અમોઽસ્યલુક્ સૂત્ર લાગી આ સૂત્રવડે વિકલ્પે અનુસ્વાર થયો એટલે અજિયં રૂપ સિદ્ધ થયું. વિકલ્પપદે ઉસ્રભમ્ અજિયં તેમાં વ્યંજન૦ સૂત્રથી મ્ નો લુક્ થવા આવ્યો પણ આ સૂત્રથી મકારનો મકારજ થાય તેથી લોકવ્યાકરણથી ઉસ્રભમજિયં એવું રૂપ થાય. સંસ્કૃત સાક્ષાત્તું પ્રાકૃત સક્ષં થાય. સાક્ષાત્ શબ્દને હસ્વ થઈ સંયોગે સઃ સૂત્રથી સ થયો, પઠી ક્ષઃ સ્વઃ કચિતુછડૌ સૂત્રથી ક્ષ નો સ્વ થયો, પઠી અનાદૌ ક્ષિત્વં નિયમ લાગી ક્ષિતીય પૂર્વસ્ય સૂત્રથી સ્વ નો ક થયો, પઠી વાઽવ્યયોત્સ્વાતાદાવદાતઃ સૂત્રથી આકારનો અ થયો એટલે સક્ષે થયું, પઠી બહુલાધિકારથી આ સૂત્રવડે બીજા વ્યંજનનો મકાર થયો, પઠી તમ્ લાગી આ સૂત્રથી વિકલ્પે અનુસ્વાર થયો ત્યારે સકં રૂપ થયું. સંસ્કૃત યત્ અને તત્ તેના પ્રાકૃત યં તં થાય છે. યત્ તત્ તેને આદેયોજઃ સૂત્રથી ય્ નો જ્ થયો, પઠી બાહુલક અધિકારથી અમ્ થઈ આ સૂત્રથી અનુસ્વાર થઈ જં તં એવાં રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત વિષ્વક્ર્નું પ્રાકૃત વીસું થાય. વિષ્વક્ર્ શબ્દને સર્વત્ર લુક્ તથા ધ્વનિવિષ્વચોરુઃ સૂત્ર લાગી શષોઃસઃ પ્રાપ્ત થયા પઠી લુસયવરશષસાં શષસાં દીર્ઘઃ સૂત્રથી દીર્ઘ થાય, પઠી બાહુલકાધિકારથી આ સૂત્રવડે અનુસ્વાર થવાથી વીસું રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત પૃથક્નું પ્રાકૃત પિહં થાય છે. પૃથક્ શબ્દને ઇદુતૌ-વૃષ્ટ વૃષ્ટિ પૃથક્ સૃદંગનૃસે કે એ સૂત્રથી પૃનું પિથયું પઠી પૃથકિ ધોવા સૂત્રથી થ્ ને સ્થાને વિકલ્પે ધ્ થવા આવ્યો, પણ વિકલ્પ પદે સ્વ થ ધ ધ ભાં સૂત્રથી થ નો હ થયો, પઠી બાહુલકાધિકારથી ક્ નો મ્ થઈ અનુસ્વાર થયો એટલે પિહં રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત સમ્યક્ શબ્દનું પ્રાકૃત સમ્મં થાય. સમ્યક્ શબ્દને અધો મનાયાં સૂત્રથી ય્ નો લુક્ થયો, પઠી અનાદૌ ક્ષિત્વં કરી મ્નો ક્ષિર્તાવ થયો. બાહુલક અધિકારથી ક નો મ કરી આ સૂત્રથી અનુસ્વાર થાય એટલે સમ્મં રૂપ સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત હ્રહ અને હ્રહક નું પ્રાકૃત હ્રં હ્રહ્યં થાય છે. હ્રહ હ્રહક શબ્દને અવ્યયપણાને લીધે લુક્ થવા આવ્યો, પણ આ સૂત્રથી સસમીના પ્રત્યય ડિને સ્થાને મ થાય, અને ક ગ ચ જ સૂત્રથી ક નો લુક્ થાય. પઠી અવર્ણ તથા અનુસ્વાર થઈ હ્રં તથા હ્રહ્યં રૂપ સિદ્ધ થાય છે. અથવા બીજે પ્રકારે સંસ્કૃત ઋધક્ તથા ઋધ દ્ શબ્દનાં રૂપ હ્રં અને હ્રહ્યં થાય છે. ઋધક્ ઋધદ્ શબ્દને અવ્યયસ્ય સલુક્ નિયમ લાગી ઇત્કૂપાદૌ સૂત્રથી ઋ નો ઈ થાય, પઠી સ્વ થ ધ૦ સૂત્રથી ધ નો હ થાય, પઠી આ સૂત્રથી ઠેલા ક્ દ્ નો મ્મ થયો, પઠી ક ગ ચ જ સૂત્રથી કનો લુક્ થઈ અવર્ણોઽયો લાગી આ સૂત્રથી અનુસ્વાર થયો એટલે હ્રં અને હ્રહ્યં રૂપ થાય છે. સંસ્કૃત આશ્લેષ્ટનું પ્રાકૃત આલેષ્ઠું થાય છે. પ્ર-

प्रथमःपादः ।

३३

अम श्लिषन्तु आलिङ्गने एटले श्लिष् धातु आलिङ्गनमां प्रवर्त्ते ठे. आङ् उपसर्ग पूर्वे आव्यो एटले आश्लिष् अयुं. जे आलिङ्गन करवाने माटे होय ते आश्लेष्टु कहेवाय. आश्लिष् शब्दने शकघुषज्ञा रग्भलंभ० सूत्रथी तुम् प्रत्यय आव्यो, पढी लघो रूपांतस्य गुणः सूत्रथी गुण अथो एटले श्लि नो श्ले अथो पढी तवर्गश्चवर्गष्ट वर्गाभ्यां० सूत्रथी छ करी अनुष्टेष्टस्यतः तथा अनादौ० नियमथी विर्जाव प्राप्त अवा आव्यो, पण नदीर्घानुस्वारात् सूत्रथी निषेध अथो, पढी तैलादौवा द्वित्वं अने मोनुस्वारः पढी विंशत्यादेर्लुक् अनुस्वार० लुक् अया पढी स्वार्थे कश्चवा सूत्रथी विकटपे क प्रत्यय आव्यो, पढी चालता सूत्रथी सि स्थाने म तथा अनुस्वार अथो, पढी कगटड तदपय० सूत्रथी श नो लुक् अथो, अने कगचज नियमथी क नो लुक् अथो एटले आलेद्धुअं रूप सिद्ध अयुं ॥ ३४ ॥

डञ्जनो व्यंजने ॥ ३५ ॥

डञ्जन इत्येषां स्थाने व्यंजने परे अनुस्वारो जवति ॥ ड । पङ्क्तः ।

पंती ॥ पराङ्मुखः । परंमुहो ॥ अ । कञ्चुकः । कंचुर्त्त ॥ लाञ्छनं । लंछनं ॥ ए । षण्मुखः । षंमुहो ॥ उत्कंठा । उक्कंठा ॥ न ।

सन्ध्या । संज्ञा ॥ विन्ध्यः । विंजो ॥ ३५ ॥

मूल भाषांतर. संस्कृतमां आवेदा इ, अ, ए अने न् ए व्यंजनोनी आगल जो बीजो व्यंजन आव्यो होय तो तेमने स्थाने प्राकृतमां अनुस्वार आय ठे. इ नुं उदाहरण पङ्क्तिः तेनुं पंती आय. पराङ्मुखः तेनुं परंमुहो आय. अ नुं उदाहरण - कञ्चुकः नुं कंचुओ आय. लाञ्छनं नुं लंछनं आय. ए नुं उदाहरण उत्कंठा नुं उक्कंठा आय. न नुं उदाहरण - सन्ध्या नुं संज्ञा अनेविन्ध्यः नुं विंजो आय. ॥३५॥

॥ टुंठिका ॥

इ च ञ् च ए च न् च डञ्जन तस्य ६१ व्यंजन ७१ पङ्क्ति अनेन डस्य अनुस्वारः कगटडेत्यादिना क् लुक् ११ अक्लीबिसौ दीर्घः अंत्यव्यं० स् लुक् पंती । पराङ्मुख ह्रस्वः संयोगे अनेन- डस्य अनुस्वारः खथघधजां खस्य हः परंमुहो । कंचुकः लांछनं ह्रस्वः संयोगे ला ल अनेन अस्यानु० क ग च जेति कलुक् नोणः ११ अतः सेडो डित्यं० क्लीबे सम् मोनु० कंचूर्त्त । लंछणं षण्मुखः षट् समीशावसुधासप्तपर्णेष्वादेशः षस्य ठः अनेन एस्यानुस्वारः खथघधजां खस्य हः ११ डतः सेडोः षंमुहो उत्कंठा कगटडेति

૩૪

માગધી વ્યાકરણમ્.

તલુક્ અનાદૌદ્વિત્વં અનેન ન્સ્યાનુસ્વારઃ ઉક્કંઠા સંધ્યા અનેન
 નસ્યાનુસ્વારઃ સાધ્વસંધ્યહ્યાંઙઃ ૧૧ અંત્યવ્યં સલુક્ સંજા
 વિંધ્યઃ ૧૧ અનેન નસ્યાનુસ્વારઃ સાધ્વસંધ્યહ્યાંઙઃ ધસ્ય જ્ઞઃ ૧૧
 અતઃ સેડોં વિંજો ॥ ૧૫ ॥

ટીકા ભાષાંતર. ડઞ્ઞણ ૬૧ વ્યંજન ૭૧ ઙ્ઞ જ્ઞ ણ્ અને ન્ એ વ્યંજનોની પઠી જો
 પરવ્યંજન આવેતો તેમને સ્થાને અનુસ્વાર થાય. સંસ્કૃત પંડિત્ત નું પ્રાકૃત પંતી થાય છે.
 પંડિત્ત શબ્દને આ સૂત્રથી ઙ્ઞ નો અનુસ્વાર થાય. કગટડં સૂત્રથી ક્ નો લુક્ થાય,
 અક્લીવે સૂત્રથી દીર્ઘ થાય. પઠી અંત્યવ્યં સૂત્રથી અંત્ય સ્ નો લુક્ થાય ત્યારે પંતી
 રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત પરાંદ્મુસ્વઃ નું પ્રાકૃત પરંમુહો થાય છે. પરાંદ્મુસ્વ શબ્દને
 હ્રસ્વઃ સંયોગે સૂત્રથી હ્રસ્વ થાય, પઠી આ સૂત્રથી ઙ્ઞ નો અનુસ્વાર થાય, પઠી સ્વધઘ-
 ધમાં સૂત્રથી સ્વ નો હ થાય, પઠી અતઃસેડોં પામી પરંમુહો રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત
 કઞ્ચુકઃ અને લાઞ્ઞ્ઞનં નું પ્રાકૃત કંચુઓ અને લંછનં થાય છે. કઞ્ચુકઃ
 લાઞ્ઞ્ઞનં શબ્દને હ્રસ્વઃ સૂત્રથી લાઞ્ઞ્ઞન ના લા નો લ થયો, પઠી આ સૂત્રથી જ્ઞ નો
 અનુસ્વાર થયો. કગચ્ચ સૂત્રથી ક નો લુક્ થયો. પઠી નોળઃ તથા અતઃ સેડોં સૂત્રો
 લાગે, પઠી ઢિત્યં ળ્લીવે સ્મ્ અને મોનું સૂત્રો લાગી કંચુઓ અને લંછનં રૂપ
 સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત ષણ્મુસ્વ નું પ્રાકૃત છમ્મુહો થાય છે. ષણ્મુસ્વ શબ્દને ષટ્સમી-
 શાવસુધાસસપર્ણેષ્વાદેઃ સૂત્રથી ષ નો છ થયો, પઠી આ સૂત્રથી ણ્ નો અનુ-
 સ્વાર થયો, પઠી સ્વધઘ ધમાં સૂત્રથી સ્વ નો હ થયો, અને અતઃસેડોં સૂત્ર લાગી
 છમ્મુહો રૂપ સિદ્ધ થયું સંસ્કૃત ઉત્કળ્ઠા નું પ્રાકૃત ઉક્કંઠા થાય છે. ઉત્કળ્ઠા શ-
 બ્દને કગટડ સૂત્રથી ત નો લુક્ થયો, પઠી અનાદૌદ્વિત્વં સૂત્રલાગે, અને આસૂત્રથી
 ણ્ નો અનુસ્વાર થયો એટલે ઉક્કંઠા રૂપ સિદ્ધ થયું. સંસ્કૃત સન્ધ્યા નું પ્રાકૃત સંજ્ઞા
 થાય છે. સન્ધ્યા શબ્દને આ સૂત્રથી ન્ નો અનુસ્વાર થયો. પઠી સાધ્વસંધ્યહ્યાંઙઃ
 સૂત્રથી ધ્ય નો જ્ઞ થયો. પઠી અંત્યવ્યંજન સૂત્રથી સ્ નો લુક્ થયો, એટલે સંજ્ઞા રૂપ
 સિદ્ધ થયું. સંસ્કૃત વન્ધ્યા નું પ્રાકૃત વિંજો થાય છે. વન્ધ્યા શબ્દને આ સૂત્રથી ન્
 નો અનુસ્વાર થયો, પઠી સાધ્વસંધ્યહ્યાંઙઃ સૂત્રથી ઘ નો જ્ઞ થયો, પઠી અતઃ સેડોં
 સૂત્ર લાગી વિંજો રૂપ સિદ્ધ થયું. ॥ ૧૫ ॥

॥ વક્રાદાવંતઃ ॥ ૧૬ ॥

વક્રાદિષુ યથાદર્શનં પ્રથમાદેઃ સ્વરસ્યાંત આગમરૂપો અનુસ્વારો
 નવતિ ॥ વંકં । તંસં । અંસૂ । મંસૂ । પુંઠં । ગિઠં મુંઠા પંસૂ બુંઠં કંકોનો
 કુંપલં દંસણં વિંઠિઠં ગિઠી મંજારો ણ્વાચસ્ય ॥ વયંસો મ-
 ણંસી મણંસિણી મણંસિલા પડંસુઆ ણ્ણુ દ્વિતીયસ્ય ॥ અવરિં ।

प्रथमःपादः।

३५

अणिउन्तयं । अइमुंतयं । अनयोस्तृतीयस्य ॥ वक्र त्र्यस्त्र अश्रु
श्मश्रु पुष्ठ गुष्ठ मूर्द्धन् पर्शु बुध्न कर्कोट कुङ्मल दर्शन वृश्चिक
गृष्टि मार्जार वयस्य मनस्विन् मनस्विनी मनःशिला प्रतिश्रुत् उपरि
अतिमुक्तक इत्यादि ॥ कचिष्ठंदःपूरणेपि ॥ देवंनागसुवर्णं ॥
कचिन्नन्नवति ॥ गिष्ठी । मज्जारो । मणसिला ॥ आर्षे मणो
सिला । अइमुत्तयं ॥ २६ ॥

मूल भाषांतर. वक्रादि शब्दोने विषेयआदर्शन वडे प्रथमादि स्वरने अंत आगमरूप
अनुस्वार आय ठे. संस्कृत वक्र तथा त्र्यस्त्रनुं प्राकृत वक्रं अने तंसं आय ठे. संस्कृत
अश्रु अने स्मश्रु नुं प्राकृत अंसू अने मंसू आय ठे. संस्कृत पुच्छ तथा गुच्छ नुं प्राकृत
पुंछं अने गुंछं आय ठे. संस्कृत मूर्द्धन् नुं प्राकृत मुंढा आय ठे. संस्कृत पर्शु नुं प्राकृत
पंसू आय ठे. संस्कृत बुध्ननुं प्राकृत बुंधे आय ठे. संस्कृत कर्कोट नुं प्राकृत कंकोडो
आय ठे. संस्कृत कुङ्मलनुं प्राकृत कुंपलं आय ठे. संस्कृत दर्शन नुं प्राकृत दंसणं
आय ठे. संस्कृत वृश्चिकनुं प्राकृत विंछिओ आय ठे. संस्कृत गृष्टिनं प्राकृत गिंठी
आय ठे. संस्कृत मार्जारनुं प्राकृत मंजारो आय ठे. आ सर्व शब्दोमां प्रथम आदि
शब्दनो अनुस्वार थयेलो ठे. संस्कृत वयस्यनुं प्राकृत वयंसो आय ठे. संस्कृत मन-
स्विन्नुं प्राकृत मणंसी आय ठे. संस्कृत मनस्विनी नुं प्राकृत मणंसिणी आय ठे.
संस्कृत मनःशिला अने प्रतिश्रुत् ना प्राकृत मणंसिला अने पडंसुआ आय ठे. आ
शब्दोमां बीजा शब्दनो अनुस्वार थयेलो ठे. संस्कृत उपरि, अतिमुक्तक ना प्राकृत
अवरिं, अणिउन्तयं अथवा अइमुंतयं आय ठे. आ शब्दोमां बीजा अहरनो अनु-
स्वार आय ठे. कोइ ठेकाणे ठंद पूरवामां पण आय ठे. जेमके देवंनाग सुवर्णं कोइ
ठेकाणे आय पण नहीं. जेम के गिष्ठी, मज्जारो, मणसिला मणसिला आर्षे प्रयोगमां
मणोसिला आय ठे. अने अइमुत्तयं पण आय. ॥ २६ ॥

॥ ढुंढिका ॥

वक्रादि ७१ अंत ११ वक्र त्र्यस्त्र क्लीबे सम् मोनु० वक्रं तंसंऽश्रु
श्मश्रु आदेः श्मश्रु स्थाने स् लुक् सर्वत्र र लुक् शषोःसः अनेना-
नुस्वारः ११ क्लीबे सम् मोनु० अक्लीबेसौ दीर्घः अंत्यव्यंजनस्थाने
आ अंत्यव्यं० स लुक् अंसू मंसू पुष्ठ गुष्ठ ११ शषोःसः अनेनानु-
स्वारः क्लीबे सम् पुंठं गुंठं मूर्द्धन् ११ ह्रस्वः सं० मु अर्द्धि मूर्द्धोदतेवा
इति ऊँस्य ढ पुंस्यन आणोराजवच्च अन् स्थाने आ अंत्यव्यं०
सलुक् मुंढा पर्शु सर्वत्ररलुक् शषोःसः अनेनानुस्वारः ११ अक्ली-

૩૬

માગધી વ્યાકરણમ્.

બેસૌં દીર્ઘઃ અંત્યઃ સલુક્ બુધ્ અધોમનઃ નલુક્ અનેનાનુસ્વારઃ
 ૧૧ ક્લીબે સ્મ્ મોનુઃ બુંધં કર્કોટ અનેનાનુસ્વારઃ સર્વત્ર રલુક્ ટો-
 ડઃ ૧૧ અતઃ સેડોં કંકોડો કુદ્મલ પ્રવમોથસ્યપઃ અનેનાનુસ્વારઃ
 ૧૧ ક્લીબે સ્મ્ મોનુઃબુંધં કર્કોટ અનેનાનુસ્વારઃ સર્વત્ર રલુક્ ટોડઃ
 ૧૧ અતઃ સેડોં કંકોડો કુદ્મલ પ્રવમોથસ્યપઃ અનેનાનુસ્વારઃ ૧૧
 ક્લીબે સ્મ્ મોનુઃ કુંપલં દર્શન ૧૧ સર્વત્ર રલુક્ શષોઃ સઃ ઽસ્ય
 કાર્યં નોણઃ ક્લીબે સ્મ્ મોનુઃ દંશણં વૃશ્ચિક ૧૧ ઇત્કૃપાદૌ વૃ વિ
 હ્રસ્વાત્થ્યશ્ચેતિ સ્વસ્ય ઠઃ અસ્ય કાર્યં કગચજેતિ કલુક્ અતઃ સેડોં
 વિંહુઝં ગૃષ્ઠિ ઇત્કૃપાદૌ ગૃ ગિ અનેનાનુસ્વારઃ ઇસ્યાનુષ્ટેઃ ઇસ્ય ઠઃ
 ૧૧ અક્લીબેઃ અંત્યવ્યંઃ સલુક્ ગિંઠી માર્જારઃ હ્રસ્વસંઃ મા મ અને
 નાનુઃ સર્વત્ર રલુક્ ૧૧ અતઃ સેડોં મંજારો વયસ્ય અનેન દ્વિતી-
 યસ્યાનુસ્વારઃ અધોમનયાં યલુક્ ૧૧ અતઃ સેડોં વયંસો મનસ્વિન્
 અનેનદ્વિતીયસ્યાનુઃ સર્વત્ર વલુક્ અંત્યવ્યંજન લુક્ અક્લીબેઃ દીર્ઘઃ
 અંત્યવ્યંઃ સલુક્ નોણઃ મણંસી મનસ્વિની અનેન દ્વિતીયસ્યાનુસ્વારઃ
 સર્વત્ર વલુક્ નોણઃ અંત્યઃ સલુક્ મણંસિણી મનસ્શિલા અંત્યવ્યંઃ
 સલુક્ અનેનદ્વિતીયસ્યાનુઃ શષોઃસઃ નોણઃ ૧૧ અંત્યવ્યંઃ સલુક્
 મણંશિલા પ્રતિશ્રુત્ ૧૧ સર્વત્ર રલુક્ પથિપૃથિવીપ્રતિઃ તિ ત
 પ્રત્યાદૌડઃ તસ્ય ડઃ સ્ત્રિયામાદવિદ્યુતઃ ત આ અનેન દ્વિતીયસ્યાનુઃ
 અંત્યવ્યંઃ સલુક્ પડંસુઆ ઉપરિ ૧૧ વોપરૌ અનેન તૃતીયસ્યાનુ-
 સ્વારઃ કગચ જેતિ તલુક્ અવર્ણો ૧૧ ક્લીબે સ્મ્ મોનુઃ અણિઝં-
 તયં દ્વિતીયોપિપ્રકારો યથા અતિમુક્ત કગચજેતિ તયોર્લુક્ અવર્ણો
 ૧૧ અયઃ કગટહેતિ નાણુક ક્લીબે સ્મ્ મોનુઃ ઇમુઝતયં કચિઞ્ઞંદઃ
 પૂરણેપ્યનુઃ દેવંનાગસુવન્ન અનેન અનુઃ ય સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌ પિત્વં
 દેવં નાગ સુવન્ન કચિદનુસ્વારો ન જવતિ ગિટ્ઠી મજ્જારો મણશિ-
 લા અત્રાનુસ્વારં મુત્કાશેષં પૂર્વવત્ ॥ ૩૬ ॥

ટીકા આષાંતર વક્રાદિ ૭૧ અંત ૧૧ સંસ્કૃત વક્ત્ર અને ત્ર્યસ્રને સર્વત્ર રલુક્
 અને અધોમનયાંયલુક્ સૂત્રો લાગી આ સૂત્રચ્છી અનુસ્વાર થયો. પઠી ક્લીબે સ્મ્ અને
 મોનુઃ લાગી વંકં તથા તંસં રૂપ સિદ્ધિ આય સંસ્કૃત અશ્રુ તથા ઇમશ્રુ ના પ્રાકૃત અંસ્ર

પ્રથમ:પાદ: ।

૩૭

અને મંસૂ થાય છે. અશ્વુ ઇમશ્વુ તેને આ દીને ઇમશ્વુસ્થાને સ નો લુક્ થયો, પઠી સર્વત્ર રલુક્ સૂત્રથી ર નો લુક્ થાય, પઠી શષો:સ: સૂત્ર લાગી આ ચાલતા નિયમથી અ-નુસ્વાર થાય. પઠી ક્લીબે સ્મ્, મોનુસ્વાર અક્લીબેસૌ દીર્ઘ: નિયમો લાગી અંત્યવ્યં-જનને સ્થાને અ થાય. પઠી અંત્યવ્યંજન વિજ્ઞક્તિ સ્ નો લુક્ થઈ અંસૂ અને મંસૂ રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત પુચ્છ ગુચ્છ ના પ્રાકૃત પુંછં ગુછં એવાં રૂપ થાય છે. પુષ્ઠ, ગુષ્ઠ શબ્દને શષો: સ: લાગી પઠી આ સૂત્રથી અનુસ્વાર થાય. પઠી ક્લીબે સ્મ્ સૂત્ર લાગી પુંછં ગુછં રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત મૂર્દન્ શબ્દનું પ્રાકૃત મુંઢા થાય છે. મૂર્દન્ ને હ્રસ્વ: સં૦ સૂત્રથી સુ થાય, પઠી અઙ્ઙિર્મૂઙ્ઙોઙ્ઙે વા એ સૂત્રથી વિકટ્પે ઙ્ નો ઢ થાય, પઠી પુંસ્યન આળો રાજવચ્ચ એ સૂત્રથી અન્ ને સ્થાને આ થાય, પઠી અંત્યવ્યં૦ સ્ નો લુક્ થાય એટલે મુંઢા રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત પશ્યુ તેને સર્વત્ર રલુક્, શષો: સ:, લાગી ચાલતા સૂત્રથી અનુસ્વાર થાય, પઠી અક્લી બેસૌ દીર્ઘ: અંત્યસલુક્ નિયમોથી પંસૂ રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત બુધ્ઞ ને અધોમન સૂત્રથી ન નો લુક્ થાય, પઠી આ સૂત્રથી અનુસ્વાર થઈ ક્લીબે સ્ મ્, મોનુસ્વાર નિયમો લાગી બુંધં રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત કર્કોટને આ સૂત્રથી અનુસ્વાર થઈ સર્વત્ર રલુક્ ટોઢ: અત: સેઢોં: સૂત્રો લાગી કંકોઢો રૂપ સિદ્ધ થાય, સંસ્કૃત કુણ્ણ શબ્દને પ્રવમોથસ્યપ૦ સૂત્ર લાગી આ સૂ-ત્રથી અનુસ્વાર થાય, પઠી ક્લીબે સ્મ્ અને મોનુસ્વાર: સૂત્રો લાગી કુંપલં રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત દર્શન શબ્દને સર્વત્ર રલુક્, શષો: સ: ચાલતા સૂત્ર, થી નો ણ: ક્લીબે સ્મ્ અને મોનુસ્વાર: સૂત્રોથી દંસળં રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત વૃશ્ચિકને ઇત્કૂ-પાદૌ એ સૂત્રથી વૃ નો વિ થાય પઠી હ્રસ્વાસ્થ્યશ્ચ એ સૂત્રથી શ્ચ નો છ થાય. પઠી આ સૂત્રથી તથા ક ગ ચ જ સૂત્રથી ક નો લુક્ થાય, પઠી અત: સેઢોં લાગી વિંછિઓ રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત ગૃષ્ઠિ ને ઇત્કૂપાદૌ સૂત્રથી ગૃ નું ણિ થાય, પઠી આ સૂત્રથી અનુસ્વાર થાય. છસ્યાનુષ્ટે૦ સૂત્રથી છ નો ઠ થાય, પઠી અક્લીબે૦ તથા અંત્યવ્યંજન સલુક્ સૂત્રોથી ગંઠી રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત માર્જાર ને હ્રસ્વ સં૦ સૂત્રથી મા નો મ થાય. આ સૂત્રથી અનુસ્વાર થાય. સર્વત્ર રલુક્ અને અત: સેઢોં સૂત્રો લાગી મંજારો રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત વયસ્ય શબ્દને આ સૂત્રથી બીજા અહ્-રનો અનુસ્વાર થાય, પઠી અધોમનયાં યલુક્ અને અત: સેઢોં સૂત્રો લાગી વયંસો રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત મનસ્વિન્ શબ્દને આ સૂત્રથી બીજા અહ્રનો અનુસ્વાર થાય, સર્વત્રવલુક્, અંત્યવ્યંજનલુક્, અક્લીબેસૌદીર્ઘ: અંત્યવ્યંજનસલુક્ નોણ: સૂત્રો લાગી મળંસી રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત મનસ્વિની ને આ સૂત્રથી બીજા વર્ણનો અનુસ્વાર થઈ સર્વત્રવલુક્, નોણ:, અંત્યવ્યંજનસલુક્ સૂત્રો લાગી મળંસિળી રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત મનસ્શિલા- અંત્યવ્યંજનસલુક્ સૂત્ર લાગી આ સૂત્રથી બીજા વર્ણનો અનુસ્વાર થયા પઠી શષો: સ: નોણ: અંત્યવ્યં૦સલુક્ સૂત્રો લાગી મળંસિલા રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત પ્રતિશ્રુત્ શબ્દને સર્વત્ર રલુક્, પૃથિપૃથિવી-પ્રતિ સૂત્રથી તિ નો ત થાય, પઠી પ્રત્યાદૌ ઢ: સૂત્રથી ત નો ઢ થાય, પઠી સ્ત્રિયા-

३७

मागधी व्याकरणम्.

मादविद्युतः सूत्रथी त् नो आ आय, पठी आ सूत्रथी बीजा वर्णनो अनुस्वार अइ अंत्यव्यं०सू नो लुक् अइ पडंसुआ रूप सिद्ध आय. संस्कृत उपरितन शब्दने वोपरौ अने चालता सूत्रथी त्रीजावर्णनो अनुस्वार आय, क ग च ज०, अवर्णो, क्लीबेसम् अने मोनुस्वार सूत्रोथी अणिउंतयं रूप सिद्ध आय. बीजो प्रकार आप्रमाणे ठे. संस्कृत अतिमुक्त शब्दने क ग च ज, अवर्णो, इत्यादि सूत्रो लागे अने अनो या आय पठी क ग ट ड, क्लीबेसम्, मोनु० सूत्रो लागी इसुउतयं रूप सिद्ध आय, कोइ ठे-काणे ठंदपूरण करवामां पण अनुस्वार आय ठे. जेम के- देवनागसुवर्णं अहिं आ सूत्रथी अनुस्वार अयो. सर्वत्र रलुक्, अनादौ द्वित्वं सूत्रोथी ए रूप सिद्ध आय ठे. कोइ ठेकाणे अनुस्वार अतो पण नथी. जेम के गिह्नी, मज्जारो, मणसिला अहीं अनुस्वारशिवाय बाकी सर्व पूर्वप्रमाणे सिद्ध आय ठे. ॥ २६ ॥

क्त्वा स्यादेर्णस्वोर्वा ॥ २७ ॥

क्त्वायाः स्यादीनां च यौ णसू तयोरनुस्वारोऽतो वा जवति ॥ क्त्वा ॥

काऊणं । काऊण ॥ काउआणं । काउआण ॥ स्यादि ॥ वहेणं ॥

वहेण ॥ वहेसुं ॥ वहेसु ॥ णस्वोरिति किं ॥ करिअ । अग्निणो ॥ २७ ॥

मूल भाषांतर. संस्कृत क्त्वा प्रत्यय अने स्यादि विज्ञक्तिना जे ण अने सु प्रत्यय तेमने अनुस्वारनो अंत आदेश विकल्पे आय ठे. क्त्वा प्रत्ययनुं उदाहरण जेम के क्त्वा तेने विकल्पे अनुस्वार अंतादेश अवाथी काऊणं अने काउण एवा रूप आय. तेमज काउआणं तथा काउआण एवा रूप आय. स्यादि विज्ञक्तिनुं उदाहरण जेम के-तृतीयानुं एकवचन वृक्षेण तेनुं वच्छेणं अने वच्छेण एवा रूप आय. सप्तमीना सु प्रत्ययमां संस्कृत वृक्षेषु तेनुं वच्छेसुं अने वच्छेसु एवां रूप आय. मूलमां णस्वोः ए पद ग्रहण कर्तुं ठे, तेथी कृ धातुथी बनेखा करि शब्दनुं करिअ, अग्नि शब्दनुं प्रथमानुं वचन अग्रयः तेनुं अग्निओ आय ठे. ॥ २७ ॥

॥ हुंठिका ॥

क्त्वास्यादि ६१ णसू ६२ वा ११ कृसु कुरणं पूर्व प्राक्वा ता प्र० क्वस्तु मत्तूण आणाः त्कास्थाने त् ए कृगो जूतजविष्यत्योश्च कृ का कगचजेति तलुक् अनेन वा णस्य अनु० काऊणं काऊण काऊआणं काउआण वृद्ध ३१ कृतोऽत् वृ वा ठोऽद्यादौ कस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयस्य पूर्वठस्य चः ण टाणशस्येत् अनेन वा- णस्यानुस्वारः वहेणं वहेण वृद्ध ७१ कृतोऽत् वृ व ठोद्यादौ कस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीये तु पूर्वठस्य च जित्सु ज्यसु सुपि एति एत्वं

પ્રથમ:પાદ: ।

૩૫

અનેન વા સુકારસ્યાનુસ્વારઃ વઘેસું વઘેસુ સુક્રકરણં પૂર્વ પ્રાક્કાલે
ક્ત્વા ક્વસ્તુમત્તૂળ આણાઃ ક્ત્વાસ્થાને અત્ ક્વર્ણસ્યાર્ કર્ વ્યંજ-
નાડ્ લોકાત્ એચ્ ક્ત્વા તુમ્તવ્યજવિષ્યત્સુ ઇત્વં કરિશ્ચ । અગ્નિ
૧૩ જસ્ શશોર્ણોવા જસ્ સ્થાને ણો અધોમનયાં ન લુક્ અનાદૌ
દ્વિત્વં અગ્નિણો ॥ ૨૭ ॥

ટીકા ભાષાંતર. ક્ત્વાસ્યાદિ ૬૧ ણસુ ૬૨ વા ૧૧ કૃ (કરવું) ધાતુને પૂર્વકાલ
અર્થમાં ક્ત્વા પ્રત્યય આવે, પઠી ક્વસ્તુમત્તૂળઆણાઃ એ સૂત્રથી ક્વા ને સ્થાને
અત્ અઙ્ કૃગો ભૂતભવિષ્યત્યોશ્ચ એ નિયમથી કૃ તું કા અયું, પઠી કગચજ સૂત્રથી
ત નો લુક્ આય, પઠી આ સૂત્રથી વિકલ્પે ન નો અનુસ્વાર અઙ્ કાઙ્કણં અને કાઙ્કણ
એવાં બે રૂપ સિદ્ધ થાય છે. અને બીજે પદ્ધતિ કાઙ્કણાણં અને કાઙ્કણાણ એવાં બે રૂપ
સિદ્ધ થાય. વૃક્ષ ૩૧ સંસ્કૃત વૃક્ષ શબ્દને ઋતોડ્ સૂત્રથી વૃ નો વ થાય, પઠી છોડ
ક્ષ્યાદૌ સૂત્રથી ક્ષ નો છ થાય. પઠી અનાદૌ દ્વિત્વં દ્વિતીયપૂર્વછસ્ય યઃ એ નિયમ
લાગી ત્રીજી વિજ્ઞકિના ટા પ્રત્યયને સ્થાને ન્ નો ન અઙ્ આ સૂત્રથી વિકલ્પે ણ નો અનુ-
સ્વાર આય એટલે વચ્છેણં અને વચ્છેણ એવાં બે રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત વૃક્ષ શબ્દને
ઋતોડ્ સૂત્રવડે વૃ નો વ થાય, પઠી છોડક્ષ્યાદૌ એ સૂત્રથી ક્ષ નો છ થાય. પઠી
અનાદૌદ્વિત્વં દ્વિતીયે પૂર્વછસ્ય યઃ પઠી ત્રિસૂત્રસુપિ એ સૂત્રથી અકારને એકાર
થાય પઠી આ સૂત્રથી સુ પ્રત્યયને વિકલ્પે અનુસ્વાર આય એટલે વચ્છેસું તથા વચ્છેસુ
એવાં બે રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત કૃ ધાતુ કરવું તેમાં પ્રવર્તે, તેને પૂર્વપ્રમાણે ક્ત્વા પ્રત્યય
આવે પઠી ક્સ્તુમત્તૂળઆણાઃ એ સૂત્ર લાગી ક્ત્વા ને સ્થાને અત્ આદેશ થાય. પઠી
ક્વર્ણસ્યાર્ એ સૂત્ર લાગી કર્ એવું રૂપ થાય, વ્યંજનાત્ અને એચ્કવાતુમ્તવ્યજ-
વિષ્યત્સુ એ નિયમ લાગી ઙ્કાર થાય એટલે કરિઅ એવું રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત અગ્નિ
૧૩ શબ્દને વિજ્ઞકિપ્રત્યય જસ્ આવે પઠી જસ્શશોર્ણો વા એ સૂત્ર વડે જસ્ ને સ્થાને
ણો અયો પઠી અધોમનયાં નલુક્ અને અનાદૌ દ્વિત્વં એ સૂત્રો લાગી અગ્નિણો
એ રૂપ સિદ્ધ થાય. ॥ ૨૭ ॥

વિંશત્યાદેર્લુક્ ॥ ૨૮ ॥

વિંશત્યાદીનામનુસ્વારસ્ય લુગ્ જવતિ વિંશતિઃ વીસા ત્રિંશત્ તીસા
સંસ્કૃતં સક્કયં । સંસ્કારઃ સક્કારો ઇત્યાદિ ॥ ૨૮ ॥

મૂલ ભાષાંતર. વિંશતિ વિગેરે શબ્દોના અનુસ્વારનો લુક્ થાય છે. જેમ સંસ્કૃત વિં-
શતિ તેનું પ્રાકૃત વીસા થાય. તેવીરીતે ત્રિંશત્નું તીસા. સંસ્કૃતનું સક્કયં અને સં-
સ્કારનું સક્કારો ઇત્યાદિ શબ્દોમાં અનુસ્વારનો લુક્ થયેલો છે. ॥ ૨૮ ॥

४०

मागधी व्याकरणम्.

॥ दुंदिका ॥

विंशत्यादि ६१ लुक् विंशति ११ अनेनानुस्वारलोपः शषोः सः ईर्जिह्वासिंहत्रिंशद्विंशतौत्या इति विस्थाने वी आदित्याप् अंत्यव्यंजन० सलुक् वीसा त्रिंशत् ११ सर्वत्र रलुक् ईर्जिह्वा विंशत्रिं० इत्यनेन ईत्वं ती शषोः सः आत् आप् ११ अंत्यव्यंजन० सलुक् तीसा संस्कृत अनेनानुस्वारलोपः कगटडेति सलुक् अनादौ द्वित्वं कतोऽत् कगचजेति तलुक् अवर्णो अक्लीबे सम् मोनुस्वा० सक्कयं संस्कारः ११ अनेनानुस्वारलोपः कगटडेति सलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडो सक्कारो ॥ २७ ॥

टीका भाषांतर. विंशत्यादि ६१ लुक् ११ संस्कृत विंशति शब्दने आ चालता सूत्रथी अनुस्वारनो लोप थयो एटले विंशतिः थयुं पढी शषोः सः विंशतिः थयुं ईर्जिह्वासिंह ए सूत्र लागी वीसतिः थयुं पढी आत् आप् ए सूत्र लागी वीसा थयुं अने अंत्यव्यंजन० ए सूत्रथी सनो लुक् अवाथी वीसा एवं रूप सिद्ध थयुं. संस्कृत त्रिंशत् ११ शब्दने सर्वत्र रलुक् ए सूत्र लागी त्रिंशत् थयुं पढी आ सूत्रथी त्रिंशत् थयुं पढी ईर्जिह्वाविंशि ए सूत्रथी दीर्घ इकार थयो एटले तीशत् थयुं पढी शषोः सः आत् अंत्यव्यंजन सलुक् ए सूत्रो लागी तीसा एवं रूप सिद्ध थयुं. संस्कृत शब्दनो चालता सूत्रवडे अनुस्वारनो लोप आय एटले संस्कृत थयुं पढी कगटड ए सूत्रथी सनो लोप थयो पढी अनादौ द्वित्वं कतोऽत् कगचज अवर्णो अक्लीबे सम् अने मोनुस्वार ए सूत्रो लागी सक्कयं एवं रूप सिद्ध आय ठे. संस्कार शब्दने चालता सूत्रथी अनुस्वारनो लोप आय पढी कगटड अनादौ द्वित्वं अतः सेडो ए सूत्रो लागी सक्कारो एवं रूप सिद्ध आय ठे. ॥ २७ ॥

मांसादेर्वा ॥ २८ ॥

मांसादेरनुस्वारस्य लुग् वा जवति । मासं । मंसं । मासलं । मंसलं । कासं । कंसं । पासू । पंसु । कह । कहं । एव । एवं । नूण । नूणं । श्याणि । श्याणिं । दाणि । दाणिं । किकरेमि । किंकरेमि । समुहं । संमुहं । किसुअं । किंसुअं । सीहो । सिंघो । मांस । मांसल । कांस्य । पांसु । कथं । एवं । नूनं । इदानीं । दानीं । किं । सन्मुख । किंशुक । सिंह इत्यादि ।

प्रथमःपादः।

४१

मूल भाषांतर. मास विगेरे शब्दोना अनुस्वारनो विकल्पे लुक् आय. संस्कृत मांस तेनुं मासं तथा मंसं एवं आय. संस्कृत मांसलं तेनुं मासलं मंसलं एवां बे रूप आय. संस्कृत कांस्य तेनुं कासं कंसं एवं आय. संस्कृत पांसु तेनुं पासू पंसू आय. संस्कृत कथं तेनुं कह कहं आय. संस्कृत एवं तेनुं एव एवं आय. संस्कृत नूनं तेनुं नूण अने नूणं आय. इदानीं तेनुं इयाणि इयाणि आय. संस्कृत दानीं तेनुं दाणि दाणि आय. संस्कृत किं करोमि तेनुं किं करेमि किं करेमि आय. संस्कृत सन्मुख तेनुं समुह सं-मुहं एवं आय. संस्कृत किंशुकं तेनुं किंसुअ किंसुअं आय. संस्कृत सिंह तेनुं सीहो सिंघो आय. इत्यादि जाणी लेवुं ॥ ३९ ॥

॥ टुंठिका ॥

मांसादि ६१ वा ११ मांस मांसल ११ अनेन वानुस्वारलोपः द्वि-
तीये मांसादिष्वनु० ण्स्वत्वं क्लीबे स्म मोनुस्वार० मांसं मंसं
मासलं मसलं । कांस्य अनेन वानुस्वारलोपः अधोमनयां यलोपः
मांसादिष्वनुस्वारे । काक ११ क्लीबे स्म मोनु० कासं कंसं पांशु
११ अनेन वानुस्वारलोपः मांसादिष्वनु० ण्स्वत्वं शषोःसः अ-
क्लीबे० दीर्घः अंत्यव्यंजन० सलुक् पासू पंसू । कथं अनेन वाऽनुस्वा०
खथघधज्ञां अस्य हः अव्ययस्य सलुक् कह कहं । एवं ११ अनेन
वानु० अव्ययस्य सलुक् एव एवं । नूनं ११ अव्ययस्य सलोपः अ-
नेन वानुस्वारलोपः अव्य० दाणिम् दाणि । किम् ११ किमः किम्
अमासह किमादेशः अनेन वानुस्वारलोपः कृ वर्त्त० मिव् व्यंजना
अन ऋवर्णस्यार् लोकात् वर्त्तमाना पंचमी शतृषु वा र रे तृतीय-
मिव्स्थाने मि किंकरेमि किकरेमि सन्मुख डणनो व्यंजने नस्या-
नुस्वारः अनेन वानुस्वारलोपः शषोःसः क ग च जेति कलुक् क्लीबे
स्म मोनु० खथ० समुहं संमुहं । किंशुक किंशुके वा एत्वं अनेन वा-
नुस्वारलोपः शषोः सः क ग च जेति० कंसुअं किंसुअं सिंह होघो-
नुस्वारात् हस्य घः ईर्जिब्हा० सि सी अनेन वानुस्वारलोपः
अतः सेडो सीहो सिंघो ॥ ३९ ॥

टीका भाषांतर. मांसादि ६१ वा ११ संस्कृत मांस अने मासल शब्दने आ
सूत्रवडे विकल्पे अनुस्वारनो लोप आय. बीजा रूपमां मांसादि शब्दोमां विकल्पे अनुस्वार
आय. ण्स्व अई क्लीबेस्म अने मोनु० ए सूत्रोश्री मांसं अने मंसं एवा बे रूप आय.

૪૨

માગધી વ્યાકરણમ્

एवी रीते मांसलना मासलं अने मसलं एवां रूप थाय. संस्कृत कांस्य शब्दने चाखता सूत्र-
वडे विकट्टे अनुस्वारनो लोप थाय. पढी अधोमनयां ए सूत्रथी यनो लोप अने मांसा-
दिषु ए सूत्रवडे विकट्टे ह्रस्व थई का तथा क थाय. अने क्लीबे सम् तथा मोनु०
ए सूत्रो लागी कासं तथा कंसं एवां रूप थाय. संस्कृत पांशुशब्दने चाखता सूत्रथी विक-
ट्टे अनुस्वारनो लोप थई. मांसादिष्वनु० ए सूत्रवडे ह्रस्व थई शषोः सः अक्लीबे
सौ दीर्घः अंत्यव्यंजन० सलुक् ए सूत्रो लागी पासू अने पांसू एवां रूप सिद्ध थाय.
संस्कृत कथं शब्दने चाखता सूत्रथी विकट्टे अनुस्वार करी खथधघभां ए सूत्रवडे थ
नो ह थाय पढी अव्ययस्य सलुक् ए सूत्र लागी कह् कहं ए रूप सिद्ध थाय. संस्कृत
एवं शब्दने चाखता सूत्रथी विकट्टे अनुस्वार थई अव्ययस्य सलुक् ए सूत्र लागी
एव एवं ए रूप सिद्ध थाय. संस्कृत नूनं शब्दने चाखता सूत्रे विकट्टे अनुस्वार लोप
करी नोणः अव्ययस्य सलुक् ए सूत्रोथी नूण अने नूणं एवां रूप सिद्ध थाय.
तेजप्रमाणे इदानीं ना इआणि तथा इआणि अने दानिं ना दाणि तथा दाणिं
एवां रूप सिद्ध थाय. संस्कृत किं शब्दने किमः किम् अमासह किमादेशः ए सूत्रथी
आदेश थई चाखता सूत्रवडे विकट्टे अनुस्वारनो लोप थाय. संस्कृत करोमि ए रूप
मूळ कृ धातुने मिक् प्रत्ययलागी व्यंजना० अन ऋवर्णस्यार् ए सूत्रोलागी लोक-
व्याकरणथी वर्त्तमाना पंचमी शतृषु वा ए सूत्रवडे २ नो रे थयो. तृतीय मि
ए सूत्रवडे मिक् ने स्थाने मि आव्यो एटले किकरेमि अने किकरेमि एवां बे रूप
सिद्ध थाय. संस्कृत सन्मुख शब्दने डणनोव्यंजने ए सूत्रलागी न् नो अनुस्वार
थाय. पढी आ सूत्रवडे अनुस्वारनो लोप थाय पढी शषोः सः कगचज क्लीबे सम्
मोनुस्वार खथध इत्यादि सूत्रो लागी समूहं तथा संमूहं एवा रूप सिद्ध थाय. संस्कृत
किंशुक शब्दने किंशुके वाईत्वं ए सूत्र लागी चाखता सूत्रवडे विकट्टे अनुस्वारनो
लोप थाय. पढी शषोः सः कगचज ए सूत्रो लागी कंसुअं तथा किंसुअं एवां रूप
सिद्ध थाय. संस्कृत सिंह शब्दने होघोऽनुस्वारात् ए सूत्रवडे ह नो घ थाय. पढी
ईर्जिह्वा० ए सूत्रथी सि नो सी थाय. पढी आ चाखता सूत्रथी विकट्टे अनुस्वारनो
लोप थाय. पढी अतः सेडोः ए सूत्र लागी सीहो अने सिघो एवां बे रूप सिद्ध थाया॥२१॥

वर्गेऽत्यो वा ॥ ३० ॥

अनुस्वारस्य वर्गेपरे प्रत्यासत्तेस्तस्यैव वर्गस्यात्यो वा नवति पङ्क्तौ
पङ्को सङ्ख्यो संख्यो अङ्गणं अंगणं । लङ्घणं लंघणं कञ्चुलं कंचुलं
लञ्ठणं लंठणं । अञ्जिअं । अंजिअं । सञ्ज्ञा । संज्ञा । कण्ठ ।
कंठ । उक्कण्ठा । उक्कंठा । कण्ठं । कंडं । सण्ढो । संढो । अन्तरं ।
अंतरं । पन्थो । पंथो । चन्दो । चंदो । बन्धवो । बंधवो । कम्पइ ।

प्रथमःपादः ।

४३

कंपइ । वम्फइ । वंफइ । कलम्बो । कलंबो । आरम्भो । आरंभो ।
वर्ग इति किं । संसर्ज । संहरइ । नित्यमिहंत्यन्ये ॥ ३० ॥

मूल भाषांतर. अनुस्वारनी पढी जो कोइ वर्गनो अक्षर आवे तो तेने स्थाने तेज वर्ग-
नो अंत्याक्षर (अनुनासिक) विकट्टे आय. जेम के, संस्कृत पङ्क पङ्को अने पंको एवा
रूप आय. शङ्खो तथा शंखो आय. अङ्गणं तथा अंगणं आय. लङ्घणं तथा लंघणं
आय. संस्कृत कञ्चुकनुं कञ्चुओ तथा कंचुओ आय. संस्कृत लांछननुं लञ्छणं तथा
लंछणं आय. संस्कृत अंजितनुं अञ्जिअं तथा अंजिअ आय. संस्कृत संध्यानुं
सञ्ज्ञा तथा संज्ञा आय. संस्कृत कंटकनुं कण्टओ तथा कंटओ आय. संस्कृत उत्कंठा
नुं उक्कण्ठा तथा उक्कंठा आय. संस्कृत कंठनुं कण्ठ तथा कंण्ठ आय. संस्कृत षंढनुं
सण्ढो तथा संढो आय. संस्कृत अंतर पांथ चंद्र अने बांधवना अन्तरं तथा
अंतरं पन्थो तथा पंथो चन्दो तथा चंदो बन्धवो तथा बंधवो एवां रूप आय.
संस्कृत कंपति कांक्षति कदंब अने आरंभ तेना कम्पइ तथा कंपइ वम्फइ तथा
वंफइ कलम्बो तथा कलंबो आरम्भो तथा आरंभो एवां रूप आय ठे. मूलमां
वर्गनुं ग्रहण ठे तेथी संस्कृत संशय तथा संहरति तेना संसओ अने संहरइ एवां
रूप आय ठे. केटला एक आचार्यो आ नियमने नित्ये पण इहे ठे ॥ ३० ॥

॥ टुटिका. ॥

वर्ग ११ अंत्य ११ वा ११ पंक शंख अंगण लंघण अनेन वानु-
स्वारस्य डकारः शषोः सः क्लीबे स्मृ मोनु० अतः सेडोः पङ्को पंको
सङ्खो संखो । अङ्गणं अंगणं । लङ्घणं लंघणं । कंचुक लांछन अं-
जित संध्या अनेन वानुस्यारामकारः यथा प्राप्तौ कगचजेति नोणः
अतः से० क्लीबे स्मृ मोनु० साध्वसध्यठ ऊः ध्यास्थाने जा अंत्य०
सलुक् कञ्चुजं कंचुजं । लञ्छणं लंछणं । अञ्जिअं अंजिअं । सञ्ज्ञा
संज्ञा । कंटक उत्कंठ । कंठ षंढ । अनेन वानुस्वारः लोपः यथा
प्राप्तौ कगटडेति अनादौ० ह्रस्वः संयोगे शषोः सः कगचजेति अतः
सेडोः अंत्यव्यं० क्लीबे० स्मृ । कण्ठजं कंठजं उक्कण्ठा उक्कंठा । कण्डं
कंडं । सण्डो संमो । अंतर पांथ चंद्र बांधव । अनेन वानुस्वारस्य न
यथाप्राप्तौ ह्रस्वः संयोगे डेरोनवा रलुक् क्लीबे स्मृ अतः सेडोः अन्तरं
अंतरं । पन्थो पंथो । चन्दो चंदो । बन्धवो बंधवो । ऽवेष्ट ऽकेष्ट
डौष्ट ऽकंपुड् चलने कप् उदितस्वरो लोतः कंपवर्त्तमाने० त्यादीनां ति
इति व्यंजनात् लोकात् अनेन वानुस्वारस्य मः कम्पइ कंपइ ।

કાઠુ કાઠાયાં ઉદિતસ્વરાન્નંતઃ કાંક્ષવર્ત્ત૦ તિવ વ્યંજનાત્ લોકાત્
 કાંક્ષેરાહાહિલંઘાહિલંઘવચ્ચવંફમહસિંહવિલુંપાકાક્ષસ્થાને વંફાદે-
 શઃત્યાદીનાં તિ ઇશ્વનેન વાનુસ્વારસ્યમઃવમ્ફઙ્ વંફઙ્ । કદંબ આ-
 રંજ કદંબેવા દસ્યલઃ યદા કરંવ ઇતિ પ્રકૃતિસ્તદા પૂર્વહરિદ્રાદૌ
 લઃ રસ્ય લઃ અનેન વાનુસ્વારઃ અતઃ સેડોઃ કલ્લાલેમ્લા । કલંમ્બો ક-
 લંબો । આરમ્બો આરંબો । સંશય ૧૧ શષોઃ સઃ કગચજેતિ યલુક્
 અતઃ સેડોઃડિત્યં સસર્જ સંપૂર્વહરણે હ્ વર્ત્ત૦ તિ ર્વર્ણસ્યાર્ હર્
 વ્યંજનાત્ લોકાત્ ત્યાદીનાં સંહરઙ્ ॥ ૩૦ ॥

ટીકા ભાષાંતર. વર્ગ ૭૧ અંત્ય ૧૧ વા ૧૧ સંસ્કૃત પંક શંઘ અંગળ લંઘન એ
 શબ્દોને આ નિયમથી વિકલ્પે અનુસ્વારનો ડકાર થાય. પઠી શષોઃ સઃ ક્લીબે સમ્
 મોનુ૦ અને અતઃસેડોઃ એ સૂત્રો લાગી પડ્કો તથા પંકો સઙ્કો તથા સંઘો અઙ્-
 ગળં તથા અંગળં લઙ્ઘળં તથા લંઘળં એવા રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત કંચુક, લાંછન
 અંજિત અને સંઘ્યા એ શબ્દોને ચાલતા નિયમથી વિકલ્પે અનુસ્વાર તથા અકાર થાય.
 જ્યાં સંજવે ત્યાં નોળઃ પઠી અતઃ સેડોઃ ક્લીબે સમ્ અને મોનુ૦ પ્રાપ્ત થાય અને સંઘ્યા
 શબ્દને સાધ્વસધ્યશ્ચાંઙ્ઃ એ સૂત્રથી ધ્યાને સ્થાને જા થાય પઠી સર્વને અંત્ય૦ સલુક્
 એ નિયમ લાગી કઙ્ચુઓ, તથા કંચુઓ લઙ્ઘળં તથા લંછનં અંજિઅં તથા અંજિઅં
 સઙ્જા તથા સંજા એવાં રૂપ સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત કંટક ઉત્કંઠા કંઠ ષંઠ એ
 શબ્દોને આ સૂત્રવડે વિકલ્પે અનુસ્વારનો લોપ કરી જ્યાં સંજવે ત્યાં ક ગ ટ ડ અનાદૌ૦
 હ્રસ્વઃ સંયોગે શષોઃ સઃ કલચજ અતઃ સેડોઃ અંત્યવ્યંજન૦ ક્લીબે૦ એ સૂત્રોથી
 કળ્ઠઓ તથા કંઠઓ ઉક્ળંઠા ઉક્ળંઠા કળ્ઠ કંઠ સળ્ઠો સંઠો એવાં રૂપ સિદ્ધ
 થાય છે. સંસ્કૃત અંતર પાંથ ચંદ્ર તથા બાંધવના આ ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે અનુસ્વાર
 હ્રસ્વઃ સંયોગે ડેરોનવા ક્લીબે સમ્ અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રોથી અન્તર અંતર પન્થો પંથો ચન્દો
 ચંદો બન્ધવો બંધવો એવાં રૂપ સિદ્ધ થાય છે. કંપ્ ધાતુ કંપવામાં પ્રવર્તે છે. તે ધાતુ
 ઉદિત હોવાથી કંપ્ એવું રૂપ થાય. તેને ત્યાદીનાં એ સૂત્રવડે તિ પ્રત્યય આવી લોક-
 વ્યાકરણથી વા આ ચાલતા સૂત્રથી અનુસ્વાર નો મ્ થાય એટલે કમ્પઙ્ અને વિકલ્પે
 કંપઙ્ એવાં રૂપ થાય. કાંક્ષ ધાતુ આકાંક્ષામાં પ્રવર્તે તેને ઉદિતઃ સ્વરાન્નંતઃ વર્ત્ત-
 માને તિવ વ્યંજનાત્ લોકાત્ કાંક્ષેરાહાહિ૦ એ સૂત્રવડે વંફુ આદેશ થાય પઠી
 ચાલતા સૂત્રથી અનુસ્વારનો વિકલ્પે મ્ થાય એટલે વમ્ફઙ્ વંફઙ્ એવાં રૂપ સિદ્ધ થાય.
 સંસ્કૃત કદંબ તથા આરંભ શબ્દને કદંબે વા એ સૂત્રથી ડ્ નો લ થાય જો કરંબ એવું
 મૂલરૂપ હોય તો તેને પૂર્વહરિદ્રાદૌ લઃ એ સૂત્રથી ર્ નો લ થાય. પઠી આ સૂત્રવડે
 વિકલ્પે અનુસ્વાર ઙ્ અતઃ સેડોઃ એ સૂત્ર લાગી કલમ્બો તથા કલંબો એવાં રૂપ સિદ્ધ
 થાય. તેવીજ રીતે આરમ્બો તથા આરંબો એવા પળ રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત સંશય
 શબ્દને શષોઃસઃ ક ગ ચ જ અતઃ સેડોઃ ડિત્યં ઇત્યાદિ સૂત્રો લાગી સંસઓ એ રૂપ

प्रथमःपादः ।

४५

सिद्ध आय. सम् उपसर्गसहित एवा ह् हरणे ए धातुने वर्त्तमान० ए सूत्रवडे ति-
प्रत्यय आवे पढी ऋवर्णस्याद् ए सूत्र लागी संहर् आय. पढी व्यंजनात् लोकात्
अने त्यादीनां ए सूत्रो लागी संहर्ह एवं रूप सिद्ध आय ॥ ३० ॥

प्रावृट्शरत्तरणयः पुंसि ॥ ३१ ॥

प्रावृट् शरद् तरणि इत्येते शब्दाः पुंसि पुंलिङ्गे प्रयोक्तव्याः पा-
उसो सरउ एस तरणी तरणीशब्दस्य पुंस्त्रीलिङ्गत्वेन नियमार्थ-
मुपादानं ॥ ३१ ॥

मूल भाषांतर. संस्कृत प्रावृट् शरद् अने तरणि ए शब्दो प्राकृतमां पुंलिङ्गे जाण-
वा. संस्कृत प्रावृट् (वर्षाकाल) तेनुं पाउसो आय. संस्कृत शरद् (ऋतु) तेनुं
सरओ आय. संस्कृत एषतरणिः तेनुं एसतरणि एवं आय. तरणि शब्द पुंलिङ्ग अने
स्त्रीलिङ्गमां प्रवर्त्ते ठे ते नियमने माटे तेनुं अहिं ग्रहण कर्युं ठे. ॥ ३१ ॥

॥ टुंडिका ॥

प्रावृट् चशरच्च तरणिश्च प्रावृट्शरत्तरणयः पुमस् ७१ प्रावृष् दिक्-
प्रावृषोः सः ष् स उहत्वादौ वृ बु सर्वत्र रलुक् अनेन पुंस्त्वं ११ अ-
तःसेडोः पाउसो । शरद् शरदादेरदित्यकारागमः लोकात् शषोः
सः ११ अनेन पुंस्त्वं अतःसेडोः सरवो एतद् ११ अंत्यव्यं दलुक्
तदश्चतः सोऽक्लीबे तस्य सः अंत्यव्यं० सलुक् अथवा वैसेणमिण-
मोसिना इति एसादेशः एस तरणिः ११ अनेन पुंस्त्वं अक्लीबे
दीर्घः अंत्यव्यं. सलुक् तरणी. ॥ ३१ ॥

टीका भाषांतर. प्रावृट् शरत्तरणि १३ पुमस् ७१ संस्कृत प्रावृष् शब्दने दिग्प्रा-
वृषोः सः ए सूत्रवडे स् आय. एटले प्रावृस् एवं अयुं. पढी उहत्वादौ ए सूत्रवडे वृ नो
उ आय. पढी सर्वत्र रलुक् तथा चाखता सूत्रवडे पुंलिङ्गपणु, कर्था पढी अतःसेडोः
ए सूत्र लागी पाउसो रूप सिद्ध आय. संस्कृत शरद् शब्दने शरदादेरत् ए सूत्रशी
अंत्यव्यंजननो अकार आय पढी लोकात् शषोः सः ए सूत्रोलागी चाखता सूत्रशी
पुंलिङ्गपणु करी अतः सेडो ए सूत्रलागी सरवो एवं रूप सिद्ध आय. संस्कृत एषतर-
णिः (आसूर्य ठे) ए शब्दमां प्रथम एतद् शब्दने अंत्यव्यंज० ए सूत्रशी दूनो
लुक् आय पढी. तदश्चतः सोऽक्लीबे ए सूत्रशी त नो स आय. पढी अंत्यव्यं० सलुक्
अथवा वैसेणमिणमोसिना ए सूत्रशी एस एवो आदेश आय. तरणिशब्दने चाख-
ता नियमशी पुंलिङ्गपणु थया पढी अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंजन सलुक् सूत्रो लागी
तरणी एवं रूप सिद्ध आय. ॥ ३१ ॥

४६

मागधी व्याकरणम्.

स्मदामशिरोनजः ॥ ३९ ॥

दामन् शिरस् नजस् वर्जितं सकारांतं नकारांतं च शब्दरूपं पुंसि
प्रयोक्तव्यम् । सांतं जसो पओ तमो तेवो उरो । नांतं जम्मो नम्मो
मम्मो । अदाम शिरोनज इति किं । दामं । सिरं । नहं । यच्च ।
सेयं । वयं । सुमणं । सम्मं । चम्ममिति दृश्यते तद्बहुलाधिकारात् ॥ ३९ ॥

मूल भाषांतर.—दामन् शिरस् अने नभस् ए शब्दोशिवाय बीजा सकारांत
तथा नकारांत एवा शब्दो प्राकृतमां पुलिंगे आय. सकारांत शब्दोनां उदाहरण आपे ठे.
संस्कृत यशस् पयस् तमस् तेजस् अने उरस् ए शब्दोना जसो पओ तमो तेओ
ऊरो एवां रूप सिद्ध आय. नकारांत शब्दोनां उदाहरण—संस्कृत जन्मन् नर्मन् मर्मन्
ए शब्दोनां जम्मो तम्मो मम्मो एवां रूप आय. दामन् शिरस् अने नभस् ए
शब्दो शिवाय एम मूलमां कहुं ठे तेथी दामन् शिरस् नभस् तेना दामं सिरं नहं
एवां रूप आय. संस्कृत श्रेयस् वयस् सुमनस् शर्मन् चर्मन् तेना सेयं वयं सुमणं
सम्मं चम्मं एवां सिद्ध रूप जोवामां आवे ठे, ते बहुलाधिकारथी जाणवां. ॥ ३९ ॥

॥ दुंडिका ॥

स् च न् च स् । दाम च शिरश्च नजश्च दामशिरोनजः न दाम० अ-
दाम० ११ यशस् तमस् पयस् तेजस् उरस् ११ आदेर्योजः अंत्यव्यं०
सलुक् शपोः सः कगचजेति जययोर्लुक् अतः सेडोः डित्यं० जसो
तमो पउं तेउं ऊरो । जन्मन् नर्मन् न्मोमः न्मस्य मः सर्वत्र रलुक्
अनादौ द्वित्वं १० अतः से० जम्मो नम्मो दामन् शिरस् नजस् ११
अंत्यव्यंजन लुक् शपोः सः क्लीबेस्म मोनुस्वा० खथघध० जस्यहः
दामं सिरं नहं श्रेयस् वयस् सुमनस् शर्मन् चर्मन् अंत्यव्यंजन
सलुक् यथाप्राप्तौ सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं शपोः सः नोणः ११
बहुलाधिकारात् क्लीबेस्म मोनु० सेयं वयं सुमणं मम्मं चम्मं ॥ ३९ ॥

टीका भाषांतर. स्म ११ अदाम शिरोनजः ११ संस्कृत यशस् तमस् पयस्
तेजस् उरस् ए शब्दोने आदेर्योजः अंत्यव्यं० सलुक् शपोः सः कगचज अतः
सेडोः डित्यं ए सूत्रोथी जसो पवो तमो तेवो उरो ए रूप सिद्ध आय ठे. संस्कृत
जन्मन् नर्मन् ए शब्दोने न्मोमः ए सूत्रथी न्म नो म आय. सर्वत्र रलुक् अनादौ
द्वित्वं अतः सेडोः ए सूत्रोलागी जम्मो नम्मो एवां रूप सिद्ध आय ठे. संस्कृत दामन्
शिरस् नभस् ए शब्दोने अंत्यव्यंजन सलुक् शपोः सः क्लीबेस्म मोनुस्वा०

પ્રથમ:પાદ: ।

૪૭

સ્વથયધેતિ ભસ્યહઃ એ સૂત્રોલાગી દામં સિરં નહં એ રૂપ સિદ્ધિ આય. સંસ્કૃત શ્રેયસ્ વયસ્ સુમનસ્ શર્મન્ વર્મન્ શબ્દોને અંત્યવ્યંજન સલુક્ એ સૂત્ર જ્યાં સંજ્ઞે ત્યાં લાગે. પઠી સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌદ્વિત્વં શષોઃ સઃ નોળઃ બહુલાધિકારથી ક્લીબેસમ્ મોનુસ્વાર એ સૂત્રોલાગી સેયં વયં સુમ્મણં સમ્મં ચમ્મં એ રૂપો સિદ્ધિ આય છે. ॥૩૨॥

વાક્યર્થ-વચનાદ્યાઃ ॥ ૩૩ ॥

અક્ષિપર્યાયા વચનાદયશ્ચ શબ્દાઃ પુંસિ વા પ્રયોક્તવ્યાઃ ॥ અદ્ય-
ર્થાઃ । અજ્ઞાવિ સ સવહ તે અઘ્ઠી । નચાવિયાઈ તેણહ્ય અઘ્ઠીઈ ॥
અંજદ્યાદિ પાઠાદક્ષિશબ્દઃ સ્ત્રીલિંગેઽપિ । એસા અઘ્ઠી । ચક્ષૂ
ચક્ષૂઈ । નયણા નયણાઈ । લોચણા લોચણાઈ ॥ વચનાદિ ।
વયણા । વયણાઈ । વિજ્ઞુણા વિજ્ઞૂણ । કુલો કુલં । ઠન્દો ઠન્દં ।
માહપ્પો માહપ્પં । દુક્ખા દુક્ખાઈ ॥ જાયણા જાયણાઈ । ઇત્યાદિ
ઇતિ વચનાદયઃ ॥ નેત્તા નેત્તાઈ । કમલા કમલાઈ ઇત્યાદિતુ
સંસ્કૃતવદેવ સિદ્ધમ્ ॥ ૩૩ ॥

મૂળ ભાષાંતર. સંસ્કૃતમાં અક્ષિ (નેત્ર) શબ્દના પર્યાયવાલા શબ્દો અને વચનાદિ-
ક શબ્દો તે પ્રાકૃતમાં વિકલ્પે પુંલિંગે આય. અક્ષિ શબ્દના પર્યાયના ઉદાહરણ આપે છે.
જેમકે અદ્યાપિ સા શપતિ તે અક્ષિણી તેનું પ્રાકૃત અજ્ઞવી સા સવઈ તે અઘ્ઠી
પેટલે તે સ્ત્રી અદ્યાપિ તારા નેત્રોના સોગન આપે છે. અહિં અઘ્ઠી શબ્દ પુંલિંગે આય
છે. સંસ્કૃત ' નર્સિતે તેન મમ અક્ષિણી ' તેનું પ્રાકૃત નચાવિયાઈ તેણ હ્ય અઘ્ઠીઈ
પેટલે તેણે મારા બે નેત્રોને નચાવ્યાં. અહિં અઘ્ઠીઈ ત્યાં અક્ષિ શબ્દ નપુંસકે છે. અંજદ્યા-
દિ પાઠથી અક્ષિ શબ્દ સ્ત્રીલિંગે પણ આય. જેમકે ' એસા અઘ્ઠી ' (આ નેત્ર છે.)
સંસ્કૃત ચક્ષુષ્ શબ્દનું પુંલિંગ ચક્ષૂ નપુંસક ચક્ષૂઈ સંસ્કૃત નયન તેનું પુંલિંગ નયણા
નપું. નયણાઈ સંસ્કૃત લોચન તેનું પું. લોચણા નપું. લોચણાઈ આય છે. હવે વચના-
દિક શબ્દોનાં ઉદાહરણ આપે છે. જેમકે સંસ્કૃત વચન તેનું પું. વયણા નપું. વયણાઈ
સંસ્કૃત વિદ્યુત્ તેનું પુંલિં. વિજ્ઞુણા નપું. વિજ્ઞૂણ સંસ્કૃત કુલનું પું. કુલો નપું.
કુલં સંસ્કૃત છંદસ્ તેનું પુંલિંગે છન્દો નપું. છન્દં. સંસ્કૃત માહાત્મ્ય તેનું પુંલિં. માહપ્પો
નપું. માહપ્પં. સંસ્કૃત દુઃખ તેનું પું. દુક્ખા નપું. દુક્ખાઈ. સંસ્કૃત ભાજન તેનું પું.
જાયણા નપું. જાયણાઈ. ઇત્યાદિ વચનાદિ જાણી લેવાં. સંસ્કૃત નેત્ર શબ્દનું પું. નેત્તા
નપું. નેત્તાઈ આય છે. સંસ્કૃત કમલ શબ્દનું પું. કમલા અને નપું. કમલાઈ ઇત્યાદિ
રૂપ આય છે આ રૂપ સંસ્કૃતની જેમ સિદ્ધિ આય છે. ॥ ૩૩ ॥

॥ टुंडिका ॥

वा ११ अक्षिरर्थो येषां ते अक्षरार्थाः वचनमाद्यो येषां ते वचना-
 द्याः अक्षरार्थाश्च वचनाद्याश्च अक्षरार्थवचनाद्याः अद्यपि व्यर्थार्थाजः
 अनादौ द्वित्वं पदादपेर्वालुक् पोवः अङ्गावि तद् ११ अंत्यव्यं० दलुक्
 तदश्चतः सोऽक्कीवे तस्य सः आदित्याप् सा सर्पी आक्रोशे शप्-
 र्तमा० व्यंजना० अत् त्यादीनांति इ लोकात् शबोः सः पोवः सवइ
 तद् १५ द्विवचनस्य बहुवचनं १३ अंत्यव्यं० दलुक् जस्शसोर्लुक्
 टाणषस्येत् एत्वे ते । अक्षि १२ ङोऽद्यादौ कस्य ङः अनादौ द्वित्वं
 द्वितीयपूर्व० ङ च द्विवचनस्य बहुवचनं शस् जस्शसोर्लुक् शसो-
 लोपः लुप्ते शसि दीर्घः छि छी सा स्त्री अद्यापि ते अक्षिणी शप-
 तीत्यर्थः । अत्रानेन वाक्षिशब्दस्य पुंस्त्वं अथ नपुंसकत्वं तेन ममा-
 क्षिणी नर्त्तिते नृतैच् नर्त्तने नृत् नृत्यतोऽक्षिणीते नृत्यतोऽन्यः प्रयुक्ते
 प्रयोज्य व्यापारे णिग् गुणः नरा नृत्यते स्म कवत्तक्तप्र० त इति नर्त्त
 इति जाते व्रजनृतमदांश्चः अनादौ द्वित्वं लुगावीक्त जावकर्मसु णिग्
 स्थाने आवि १२ द्विवचनस्य बहुवचनं १३ जस्शसोर्लुक्
 सप्राग् दीर्घाः जस्स्थाने इं पूर्वस्य दीर्घः तस्य ता कगचेति तलुक्
 नञ्चावियाइं तद् ३१ अंत्य० दलुक् टा आमोर्णः टास्थाने टाणश
 स्येत् एत्वं तेण । अस्मद् ६१ मे मइम ममह मजङ्गाडसौ अस्मद्
 स्थाने अह्म त्यदाद्यव्ययात् अलुक् तेणह्म अक्षि १२ द्विवचनस्य
 बहुवचनं १३ ङोऽद्यादौ कस्य ङः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वङ
 च जस्शसोर्लुक् सप्राग् दीर्घाः जस्स्थाने पूर्वस्य च दीर्घः
 अङ्गीइं एतद् १२ अंत्यव्यं० दलुक् तदश्चतः सौ क्कीवे तस् आदि-
 त्याप् सा अक्षि ११ ङोऽद्यादौ कस्य ङः अनादौ० द्वितीयस्य
 पूर्वङस्य च अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् अङ्गी । चक्षुस्
 कः खः कचित्तुङडौ कस्य खः अनादौ द्वित्वं द्वितीयस्य पूर्व ख
 क १३ अनेन वा पुंस्त्वं जस् शस् डसित्तोद्गापिदीर्घः जस् शस्
 इंङणयः सप्राग् दीर्घाः चक्खू चक्खूई । नयन लोचन १३ नोणः

प्रथमःपादः ।

४९

कगचजेति लुक् अनेनवा पुंस्त्वं पूर्ववत् नयणा नयणाइं लोअणा
लोअणाइं एवंच वयणा वयणाइं । विद्युत् द्यय्यर्याजः अनादौ
द्वित्वं अंत्यव्यं० तलुक् उ टाआमोर्णः पुंसि टोणा अन्यत्र स्त्रियां
टाडस्डेरदादि टास्थाने ए पूर्वस्य दीर्घः विज्जुणा विज्जुए । कुल
ठंदस् अनेन वा पुंस्त्वं अंत्यव्यं० सलुक् अतः सेर्गोः क्लीबेसम्
मोनुस्वा० कुलो कुलं ठंदो ठंदं । माहात्म्य १ ह्रस्वः संयोगे हा इ
अधोमनयां यलुक् जस्मात्मनोः पोवा मस्य अनादौद्वित्वं ११ अने-
न वा पुंस्त्वं अतःसेर्गोः क्लीबेसम् मोनुस्वार० माहृप्पं माहृप्पो ।
दुःख १३ जस्शसोर्लुक् जस्शस् डसित्तो० दीर्घः जस्शस् इण्ण
यःसप्राग्दीर्घाः जस्स्थानेइं पूर्वस्य च दीर्घः निर्दुरोर्वा रलुक्
अनादौ द्वित्वं द्वित्वं द्वितीय० पूर्वस्य कः डक्खा डक्खाइं ।
जाजन १३ कगचजेति जलुक् अवर्णो अ य नोणः अनेनवा पुंस्त्वं
जस्शस् डसित्तो० दीर्घः जस्शसोर्लुक् जस्शस्इण्णयःसप्राग्-
दीर्घाः जस् इं पूर्वस्य च दीर्घः जायणा जायणाइं । नेत्रकमलयो-
स्तु पुनः पुंसकत्वं संस्कृतेप्यस्ति ॥ ३३ ॥

टीका भाषांतर. वा ११ अक्षयर्थवचनाय १३ अक्षि (नेत्र) जेनो अर्थ ठे ते
अक्षयर्थ एट्ठे नेत्रपर्यायवाला अने वचन विगरे एवा शब्दो विकट्ठे पुलिगे आय. संस्कृ-
त यद्यपि शब्दने द्यय्यर्याजः अनादौ द्वित्वं पदादपेर्वा लुक् पोवः ए सूत्रो लागी
अज्जवि एवं रूप सिद्ध आय. संस्कृत सा ते मूल तद्शब्दनुं रूप ठे. अंत्यव्यंजन
दलुक् तदश्चतः सोक्लीबे तस्य सः आत् ए सूत्रो लागी सा एवं रूप आय. संस्कृत
शपति तेमां सर्पां आक्रोशे ए धातु ठे तेनो अर्थ शाप देवो सोगन खावा इत्यादि
आय ठे. शपवर्त्तमा० व्यंजना अतत्यादीनां ति ए सूत्रो लागी ति नो इ आय पढी
लोकात् शपोःसः पोवः ए सूत्रो लागी सवइ एवं रूप सिद्ध आय. संस्कृत ते तद्
शब्दनुं रूप ठे. तेने द्विनचनस्य बहुवचनं जस् जस्शसोर्लुक् शसोर्लोपः लुसे शसि
दीर्घः इत्यादि सूत्रो लागी च्छि नुं च्छी एवं आय. आ वाक्यनो अर्थ-ते स्त्री अद्यापि
ते बने नेत्रोने शाप आपेठे अथवा सोगन आपे ठे. अहिं आ चालता सूत्रथी अक्षि
शब्दने विकट्ठे पुलिगपणुं आय. नपुंसकनुं उदाहरण संस्कृत ' तेन मम अक्षिणी नर्त्तिते'
तेनो अर्थ-तेणे मारा बे नेत्रने नचाव्या. नृती नर्त्तने. नृत् धातु नाचवामां प्रवर्त्ते. बे
नेत्र नाचे ठे ते नाचतां नेत्रने बीजो प्रेरणा करेठे. अहिं प्रयोज्य व्यापार एट्ठे प्रेरणा अर्थ-
मां णिग् प्रत्यय आव्यो. तेने गुण अई नइ एवं रूप सिद्ध अयुं. पढी चूतार्थमां कतत्क

५०

मागधी व्याकरणम्.

ए सूत्र प्रमाणे क्त प्रत्यय आवी नर्त्त एवं रूप आय. पठी व्रजन्तमदांच अनादौ द्वित्वं लुगावीक्तभावकर्मसु ए सूत्रथी णिग् प्रत्ययने स्थाने आवि एवं रूप आय पठी द्विवचनस्य बहुवचनं जस् शस् इ ईणयः स प्राग्दीर्घाः ए पामी जश्स्थाने ई आय, पठी पूर्वस्य दीर्घः ए सूत्रवडे त नो ता आय. कगच ए सूत्रवडे त नो लुक् आय एटले नवाविआई ए रूपसिद्ध अयुं. संस्कृत तद् शब्दने अंत्य दनो लुक् आय पठी टा आमोर्णः ए सूत्रथी टा स्थाने ण आय. पठी सस्येत् ए सूत्रवडे एकार अई तेण एवं रूप सिद्ध आय. संस्कृत अस्मद् शब्दने मइ मम महमजज्ञाडसौ ए सूत्रथी अस्मद् ने स्थाने अह्म आय, पठी त्यदाद्यव्ययान्तस्वरस्यलुक् एटले ह्म एवं रूपसिद्ध आय. संस्कृत अक्षि शब्दने द्विवचनस्य बहुवचनं छोऽक्षयादौ अनादौ द्वित्वं ते पठी द्वितीय० तेशी पूर्व छ नो च आय पठी जश् शस् इ ईणयः स प्राग्दीर्घाः ए सूत्रवडे जस् ने स्थाने पूर्व ने दीर्घ आय एटले अच्छीहं एवं रूप सिद्ध अयुं. संस्कृत एतद् शब्दने अंत्यव्यंज० पामी सनो लुक् आय पठी तदश्चतःसौ क्लीबे ए सूत्रथी तनो स आय पठी आत् ए सूत्रवडे आप् आवे एटले सा एवं रूप सिद्ध अयुं. संस्कृत अक्षि शब्दने छोऽक्षयादौ ए सूत्रवडे क्ष नो छ आय पठी अनादौ० द्वितीयस्य० पूर्व ङ च अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यंजन सलुक् ए सूत्रलागी अच्छी एवं रूप सिद्ध अयुं. संस्कृत चक्षुस् शब्दने क्षः खः कचित्तु क्षडौ ए सूत्रथी क्ष नो ख आय पठी अनादौ द्वित्वं द्वितीयस्य० ए सूत्रोथी पूर्व ख नो क आय. पठी आ चालता सूत्रवडे विकल्पे पुंलिङ्गपणुं आय. पठी जस् शस् ऊसित्तो द्वाभि दीर्घः जस् शस् इईणयः सप्राग्दीर्घाः ए सूत्रोथी चक्खूहं ए रूप सिद्ध आय. संस्कृत नयन अने लोचन शब्दने नोणः कगचज ए सूत्रलागी आ चालता सूत्रवडे विकल्पे पुंलिङ्गपणुं आय. बाकी पूर्ववत् एटले नयणा नयणाइं अने लोयणा लोयणाइं ए रूप सिद्ध आय. एवीज रीते संस्कृत वचन शब्दना वयणा वयणाइं एवां रूप सिद्ध आय. संस्कृत विशुत् शब्दने यय्ययां जः अनादौ द्वित्वं अंत्यव्यं० टा आमोर्णः पुंलिङ्गे टोणा स्त्रीलिङ्गे टाड्स्डे रदादिदेवातुडसेः टाने स्थाने ए आय पठी पूर्वस्य दीर्घः त्यारे विज्जुणा विज्जूए एवा रूप सिद्ध आय. संस्कृत कुल छंदस् शब्दने आ चालता सूत्रथी विकल्पे पुंलिङ्गपणुं अई अंत्यव्यंज० सलुक् अतः सेडोंः क्लीबे सम् मोनुस्वा० ए सूत्रोलागी कुलो कुलं छंदो छंदं एवां रूप सिद्ध आय. संस्कृत माहात्म्य तेने ह्रस्वः संयोगे माहात्म्य अयुं अधोमनयां यलुक् माहत्म्य अयुं भस्मात्मनोः पो वा म नो प अयो माहत्प अयुं. अनादौ द्वित्वं माहप्प अयुं आ सूत्रथी विकल्पे पुंलिङ्गपणुं आय. पठी अतः सेडोंः क्लीबे सम् मोनु० माहप्पो माहप्पं, संस्कृत दुःख तेने जस् शसोर्लुक् जस् शस्डसित्तो० दीर्घः जस् शस् इईण यः सप्राग्दीर्घाः जस् ने स्थाने इ आय अने पूर्वने दीर्घ आय पठी निर्दुरोर्वा रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय० ए सूत्रथी पूर्व ख नो क आय. एटले दुक्खा दुक्खाइं एवां रूप सिद्ध आय. संस्कृत भाजन शब्दने कगचजेति जलुक् अवर्णोयःश्रुति नोणः ए सूत्रोलागी आ चाल-

प्रथमःपादः ।

५१

ता सूत्रां विरुद्धे पुंलिंगपणुं आय. पढी जस्रशस् डसित्तो० दीर्घः जस्रशसोर्लुक्
जस्रशस् इङ्गणयः स प्राग् दीर्घाः जस् स्थाने इ आय पढी पूर्वस्य च दीर्घः एटले
भायणा भायणाई ए रूप सिद्ध आय. नेत्र अनं कमल शब्दनं संस्कृतमा पण
पुंलिंगपणुं आय ठे. ॥ ३३ ॥

गुणाद्याः क्लीबे वा ॥ ३४ ॥

गुणादयः क्लीबे वा प्रयोक्तव्याः ॥ गुणाइं गुणा । विहवेहिं गुणाइं
मग्गन्ति । देवाणि देवा । बिन्दुइं बिन्दुणो । खग्गं खग्गो । मंरुल-
ग्गं मंरुलग्गो । कररुहं कररुहो । रुक्खाइं रुक्खा । इत्यादि इति
गुणादयः ॥ ३४ ॥

मूल भाषांतर. प्राकृतमां गुणादि शब्दो नपुंसके विकट्टे योजवा. जेमके संस्कृत
गुणाः तेनुं गुणाइं गुणा एवां रूप आय. तेनुं उदाहरण आप्रमाणे ठे- संस्कृत-विज-
वैर्गुणान् मार्गयन्ति तेनुं प्राकृत विहवेहिं गुणाइं मग्गन्ति एटले तेश्रो वैजवमे गुणोने
शोधे ठे. संस्कृत देवाः तेनुं देवाणि तथा देवा एवां रूप आय. संस्कृत बिंदवः तेना
बिंदुइं बिंदुणो एवां रूप आय. संस्कृत खड्ग तेनुं खग्गं खग्गो एवां रूप आय. संस्कृत
मंडलाग्रं तेना मंडलग्गं मंडलग्गो एवां रूप आय. संस्कृत कररुह तेनुं कररुहं
कररुहो एवां रूप आय. संस्कृत वृक्षाः तेना रुक्खाइं रुक्खा एवां रूप आय. इत्यादि
गुणादि शब्दो जाणी लेवा. ॥ ३४ ॥

॥ टुंठिका ॥

गुणा आद्या येषां ते गुणाद्याः क्लीबे ७१ वा ११ गुण १३ अनेन वा
क्लीबे जस्रशस् इङ्गणयः स प्राग् दीर्घाः जस् शस् डसित्तो दीर्घः
जस् शसोर्दीर्घः जस्रशसोर्लुक् गुणा गुणाइं । गाथा एगे लहु अ
सहावा गुणेहिं लहिउं महंति घणरिद्धिं अणे विमलसहावा
विहवेहिं गुणाइं मग्गन्ति ॥ १ ॥ अस्यार्थः-संस्कृत-एके लघुकस्व-
जावा गुणान् लब्ध्वा धनरुद्धिं महर्ती वांठन्ति अन्ये विपुलस्वजावाः
विजवैर्गुणान् मार्गयन्तीत्यर्थः विजव ३३ खथधध० जस्य हः जिस्
ज्यस् सुपि एत्वं जिसो हिं हिहि० जिस् स्थाने हिं विहवेहिं
मार्गं अन्वेषणे उत्तमा० अंति चुरादिन्यो णिव बहुष्वाद्यस्यन्ति
न्तश्च अंतिस्थाने न्ति णेरदे दावावे णिव स्थाने अत् अ इति
ह्रस्वः संयोगे मा म से सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं मग्गन्ति । देव

૫૨

માગધી વ્યાકરણમ્.

૧૩ જસ્ શસ્ ઇંશ્ણયઃ૦ જસ્ સ્થાને ણિ પૂર્વસ્ય દીર્ઘઃ જસ્ શસ્
 ઙ્હસિત્તો૦ દીર્ઘઃ જસ્ શસોર્લુક્ દેર્લુક્ દેવાણિ દેવા । બિંદુ ૧૩ જ-
 સ્ શસ્ ઇંશ્ણયઃ જસ્ સ્થાને ઇં પૂર્વસ્ય ચ દીર્ઘઃ દ્વિતીયે જસ્ શસ્
 ઙ્હસિઙ્હસાણો જસ્ સ્થાને ણો બિંદૂં બિંદુણો । खङ्ग कगटमेतिऽलो-
 પઃ અનાદૌ દ્વિત્વં ૧૧ અનેન વા ક્લીબત્વં ક્લીબે સમ્ મોનુ૦ અતઃ
 સેડોઃ खग्गं खग्गो । મંડલાગ્રં ૧૧ હ્રસ્વઃ સંયોગે સર્વત્ર રલુક્ ક્લીબે-
 સમ્૦ મોનુ૦ અતઃ સેડોઃ મંડલગ્ગં મંડલગ્ગો કરરુહ ૧૧ ક્લી બે સમ્
 મોનુ૦ અતઃ સેડોઃ કરરુહં કરરુહો વૃક્ષ ૧૩ વૃક્ષક્ષિતયો રુક્ષલુદ્ધૌ
 વૃક્ષસ્ય રુક્ષાદેશઃ ૧૩ અનેન વા ક્લીબત્વં યત્ર ક્લીબત્વં તત્ર જસ્
 શસ્ ઇંશ્ણયઃ જસ્ સ્થાને ઇં પૂર્વસ્ય ચ દીર્ઘઃ અન્યત્ર પુંસિ જસ્-
 શસ્ ઙ્હસિત્તો દીર્ઘઃ જસ્ શસોર્લુક્ રુક્ષાં રુક્ષા ઇતિ ગુણાદયઃ
 સમાપ્તાઃ ॥ ૩૪ ॥

ટીકા ભાષાંતર. ગુણ શબ્દ છે આદિ જેમને તે ગુણાદ્ય શબ્દો કહેવાય. ક્લીબે એ સમ-
 મીનું એકવચન છે. અને વા અવ્યય છે. સંસ્કૃત ગુણ શબ્દને આ ચાલતા સૂત્રથી વિકલ્પે
 નપુંસકપણું થાય. તેથી જસ્ શસ્ ઇંશ્ણયઃ એ સૂત્ર લાગી જસ્ શસ્ ઙ્હસિત્તો દીર્ઘઃ
 જસ્ શસોર્લુક્ દીર્ઘઃ જસ્ શસોર્લુક્ એ સૂત્રોપામી ગુણા ગુણાંદે એવાં રૂપ સિદ્ધ થાય.
 તે ઉપર ઉદાહરણની ગાથા આપે છે તેનો એવો અર્થ છે કે, “ કેટલાએક લઘુસ્વજ્ઞાવ-
 વાદ્વા પુરુષો ગુણને પ્રાપ્ત કરી મોટી ધન સમૃદ્ધિને ઇચ્છે છે અને કેટલાએક વિશાલસ્વજ્ઞાવ-
 વાદ્વા પુરુષો વૈજયવડે ગુણોને શોધે છે” અહિં ગુણશબ્દ પુંલિંગે અને નપુંસકે છે. સંસ્કૃત
 વિજય શબ્દને ૧૩ ર્ઞ થ ધ ધ૦ એ સૂત્રથી બ નો હ થાય. પઠી ભિસ્ ભ્યસ્ સુપિ
 એ સૂત્રથી એકાર થાય પઠી ભિસો હિં હિ હિ એ સૂત્રથી ત્રિસ્ ને સ્થાને હિં થાય
 ઇટલે વિહ્વેહિં એવું રૂપ સિદ્ધ થાય. માર્ગ અન્વેષણે માર્ગ એ ધાતુ શોધવાને વિષે પ્રવર્તે
 ઉત્તમ પુરુષનો અંતિ પ્રત્યય આવ્યો. ચુરાદિભ્યો ણિવ્ પઠી વઙ્ગ્યાદ્યસ્યન્તિ ન્તે રે
 એ સૂત્રથી અંતિને સ્થાને ન્તિ આવે પઠી ણેરદેદાવાવે એ સૂત્રથી ણિવ્ ને અત્
 અ થયો પઠી હ્રસ્વઃ સંયોગે એ સૂત્રપામી મા નો મ થયો સે સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌ ત્રિત્વં
 એ સૂત્રોપામી મર્ગાંતિ એ રૂપ સિદ્ધ થયું. સંસ્કૃત દેવ શબ્દને ૧૩ જસ્ શસ્ ઇંશ્ણયઃ
 એ સૂત્રથી જસ્ ને સ્થાને ણિ આવે પઠી પૂર્વસ્ય દીર્ઘઃ જસ્ શસ્ ઙ્હસિત્તૌ૦ જસ્
 શસોર્લુક્ એ સૂત્રોપામી દેવાણિ દેવા એવાં રૂપ સિદ્ધ થયા. સંસ્કૃત બિંદુ ૧૩ તેને
 જસ્ શસ્ ઇંશ્ણયઃ જસ્ ને સ્થાને ઈં થાય પૂર્વને દીર્ઘ થાય. બીજે પદે જસ્ શસ્
 ઙ્હસિઙ્હસાણો એ સૂત્રથી જસ્ ને સ્થાને ણો થાય ઇટલે બિંદૂં બિંદુણો એ રૂપ સિદ્ધ
 થાય. સંસ્કૃત खङ्ग તેને કગટક એ સૂત્રથી ક નો લોપ થઈ અનાદૌ દ્વિત્વં પઠી આ

प्रथमःपादः ।

५३

चाक्षता सूत्रथी विकटपे नपुंसकपणुं थाय पढी क्लीबे सम् मोनु० अतः सेडोंः ए सूत्रो-
खागी खग्गं खग्गो ए रूप सिद्ध थाय. संस्कृत मंडलाग्र ११ तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वश्च
रलुक् क्लीबे सम् मोनु० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी मंडलग्गं मंडलग्गो ए रूप सिद्ध
थाय. संस्कृत कररुह ११ तेने क्लीबे सम् मोनु० अतः सेडोंः ए सूत्रथी कररुहं कररुहो
ए रूप सिद्ध थाय. संस्कृत वृक्ष शब्दने ' वृक्षस्यो रुक्ख छुदौ ए सूत्रथी वृक्ष शब्द-
ने रुक्ख आदेश थाय. पढी आ चाक्षता सूत्रथी विकटपे नपुंसकपणुं थाय. ज्यारे नपुंसके
होय त्यारे जस् शस् इङ्गणयः ए सूत्रवने जस् ने स्थाने इं थाय अने पूर्वने दीर्घ थाय.
अने ज्यारे पुंलिङ्गे होय त्यारे जस्शस् डसित्तो अने जस्शसोल्लुक् ए सूत्रोथी
रुक्खाइं रुक्खा ए रूप सिद्ध थाय. इति गुणदि समाप्त थया. ॥ ३४ ॥

वेमांजल्याद्याः स्त्रियाम् ॥ ३५ ॥

इमांता अंजल्यादयश्च शब्दाः स्त्रियां वा प्रयोक्तव्याः ॥ एसा गरि-
मा एस गरिमा । एसा महिमा एस महिमा । एसा निह्वज्जि-
मा एस निह्वज्जिमा । एसा धुत्तिमा एस धुत्तिमा ॥ अंजल्यादि ।
एसा अंजली एस अंजली । पिट्ठी पिट्ठं । पृष्ठमित्वे कृते स्त्रियामेवे
त्यन्ये ॥ अह्ठी अहिं । पण्हा पण्हो । चोरिआ चोरिअं । एवं दुह्ठी ।
बली । निह्ठी । विह्ठी । रस्सी गंठी । इत्यंजल्यादयः ॥ गड्डा गड्डो ।
इति तु संस्कृतवदेव सिद्धं ॥ इमेति तंत्रेण त्वादेशस्य डिमा
इत्यस्य पृथ्वादोमश्च संग्रहः । त्वादेशस्य स्त्रीत्वमेवेष्ट्येत्येके ॥ ३५ ॥

मूल भाषांतर. इमन् प्रत्यय जेमने अंते ठे एवां अने अंजलि विगेरे शब्दो प्राकृतमां
विकटपे स्त्रीलिङ्गे थाय. संस्कृत स्त्रीलिङ्गे एषा गरिमानुं एसा गरिमा अने पुंलिङ्गे
एष गरिमानुं एस गरिमा एवं रूप थाय. तेवीज रीते एसा महिमा अने एस
महिमा एवां रूप थाय. संस्कृत एषा निर्लज्जिमा तेनुं स्त्रीलिङ्गे एसा निर्लज्जिमा
अने पुंलिङ्गे एस निर्लज्जिमा एवां रूप थाय. संस्कृत एषा धूर्त्तिमा तेनुं स्त्रीलिङ्गे एसा
धुत्तिमा अने पुंलिङ्गे एस धुत्तिमा थाय. हवे अंजलि विगेरे शब्दो कहेठे- संस्कृत स्त्री.
एषा अंजलि पुं. एष अंजलि तेनुं स्त्री एसा अंजलि अने पु. एस अंजलि थाय.
संस्कृत पृष्ठा तेनुं स्त्री पिट्ठी न. पिट्ठं थाय. अहिं पृष्ठ शब्दने इकार अई केवल स्त्रीलिङ्गेज
एम केटलाएक कहेठे-संस्कृत अक्षि तेनुं स्त्री. अह्ठी न. अहिं थाय. संस्कृत प्रस्त
तेनुं स्त्री. पण्हा पु. पण्हो थाय. संस्कृत चोर्य शब्दने स्त्री. चोरिआ न. चोरिअं
थाय. एवी रीते संस्कृत कुक्षि शब्दनुं कह्ठी थाय. संस्कृत बलि शब्दनुं बली थाय.
संस्कृत निधिनुं निह्ठी अने विधिनुं विह्ठी थाय. संस्कृत रश्मि शब्दनुं रस्सी एवं
रूप थाय. संस्कृत ग्रंथि शब्दनुं गंठी थाय. इति अंजल्यादि शब्दो जाणवा. संस्कृत

गर्त्तं शब्दानुं स्त्री. गङ्गा अने पु. गङ्गो एवं रूप आय. अहि केटलाएक कहेते के, आ रूप संस्कृतनी येते सिद्ध आयते. इमा ए तंत्रथी आदेशवने सिद्ध आय अने डिमा ए ठेकाणे पृश्वादीमन्त्रश्च ए सूत्रमां संग्रह करवो. अने आदेश ते तो स्त्रीलिङ्गपणुंज आय. एम इहेते. ॥ ३५ ॥

॥ हुंटिका. ॥

वा ११ अंजलिवाद्यो येषां ते अंजल्याद्या इमाश्च अंजलाद्याश्च इ-
मांजलाद्याः स्त्री ७१ एतद् अंत्यव्यं० दलुक् तदश्च तः सोऽक्लीवे
तु स ११ अंत्यव्यं० सलुक् आदित्याप् एसा गरिमन् स्त्रियामाद-
विद्युतः न् आ अंत्यं० सलुक् अनेन वा स्त्रीत्वं गरिमा पक्षे एतद्
११ अंत्यव्यं० दलुक् तदश्चतः सो० तु स हास गरिमन् ११ पुंस्य-
न आणो वा राजवच्च न् आ अंत्यव्यंजन सलुक् गरिमा एसा
पूर्ववत् महिमन् महिम्नो जावो महिमा अनेन वा स्त्रीत्वं स्त्रिया-
मा० आ पक्षे पुंस्यन आणो० न् आ महिमा । निर्लज्ज निर्लज्जस्य
जावो निर्लज्जत्वं जावे तल्वत् प्र० यस्य डिमात्तणैवात्वस्य डिमात्तणै
इमा इति डित्यं लोकात् अनेन वा स्त्रीत्वं स्त्रियामाद० शेषं पु-
र्ववत् सर्वत्ररलुक् अनादौ छित्वं निवृज्जमा पक्षे पुंस्यनआणो
राज० निवृज्जमा । धूर्त्त धूर्त्तस्य जावो धूर्त्तत्वं त्वप्र० ह्रस्वः संयोगे
प्र० सर्वत्र रलुक् अनादौ छित्वं त्वस्य डिमा इमा इति डित्यं०
धूर्त्तिमा पक्षे धूर्त्तः । पृथ्वादि गरिमन् वा इमन् प्रत्ययः अंत्यस्वरादे०
अंत्यस्वर लोपः लोकात् पुंस्यनआणो० न् गत्तिमा । अंजलि ११
अक्लीवे० स्त्रीलिंगे एसा अंजली । पुंलिंगे एस अंजली । पृष्ठ पृष्ठे-
वाऽनुत्तरपदे पृ पि इः स्वप्नादौ पृष्ठि तस्यानुठा० तस्य थः अनादौ
छित्वं छितीय० पूर्व ठ ट अनेन वा स्त्रीत्वं अक्लीवे दीर्घः पक्षे न
ईकारः क्लीवे सम् मोनुस्वा० पिट्ठी पिट्ठि । अक्षि ठोऽदयादौ ११ अ-
क्लीवे दीर्घः क्लीवे स्वरान्मसे अर्द्धी अर्द्धि । प्रस्त सर्वत्र लुक् सूक्ष्मश्लेषण
सह लक्षणांल्लः प्रथमेन पल्ल पल्लो । चोर्य ११ स्यादज्जव्यचैत्य
चोर्यसमेषु यात् यात् पूर्व इः लोकात् औत जत् चो प्रथमे प्र० प-
क्षे क्लीवे चोरिआ चोरिअं । एवं कुक्षि ११ क्षःखः कचित्तु० क्षः

प्रथमःपादः ।

५५

ठः अक्लीबे कुब्ठी । रश्मि अधोमनयां शषोः सः अनादौ द्वित्वं रस्सी ।
 ग्रंथि ग्रंथो गंठः गंठश्चादेशः । गर्त्तशब्दस्य पुंस्त्रीलिङ्गे उक्ते गर्त्त ग-
 र्त्तैः तस्य डः अनादौ द्वित्वं गड्डा गड्डो ॥ ३५ ॥

टीका भाषांतर. वा ११ अंजलि शब्द ठे आद्य-मुख्य जेमने ते अंजल्याद्य शब्दो जाणवा, तेमज इमा एटले इमन् प्रत्ययवाला शब्दो ते विकल्पे स्त्रीलिङ्गे आय. संस्कृत एतद् शब्दने अंत्यव्यं० एत आय पढी तदश्चतः सोऽक्लीबे एस आय पढी अंत्यव्यं-जन सूत्रथी सू नो लुक् अइ आत् ए सूत्रे आप आवी एसा रूप अयुं. संस्कृत गरि-मन् शब्दने स्त्रियामादविद्युतः ए सूत्रथी न् नो आ थयो पढी अंत्य० सलुक् अने आ चालता सूत्रथी विकल्पे स्त्रीलिङ्गपणुं अइ गरिमा एवं रूप आय. बीजे पहे. ए-तद् शब्दने अंत्यव्यंज० तदश्च तः सो० एटले एस रूप आय. गरिमन् शब्दने पुंस्यन आणो राजवच्च ए सूत्रथी न नो आ आय पढी अंत्यव्यंजन सलुक् लागी गरिमा रूप सिद्ध अयुं. एसा महिमा त्यां एसा पूर्ववत् सिद्ध करवुं. महिमन् शब्दने महिमानो जे जाव ते महिमा कहेवाय तेने आ चालता सूत्रथी विकल्पे स्त्रीलिङ्गपणुं आय एटले स्त्रियामाद० ए नियमलागी महिमा रूप आय. पुंलिङ्ग पहे पुंस्यन आणो० ए सूत्रे न नो आ थई महिमा रूप सिद्ध आय. संस्कृत निर्लज्ज तेने निर्लज्जानो जे जाव ते निर्लज्जत्व कहेवाय. अहिं भावे तलत्व प्रत्ययः ए सूत्रथी त्व प्रत्यय आवे. पढी अहिं डिमा प्रत्ययलागी डित्वपणाथी अंत्यस्वरनो लोप थई आ चालता सूत्रथी विकल्पे स्त्री-लिङ्गपणुं आय. स्त्रीलिङ्गपहे स्त्रियामाद० ए सूत्रलागी बाकीनी साधना पूर्ववत् करवी. पढी सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोलागी निल्लज्जमा रूप सिद्ध आय. पुंलिङ्ग पहे पुंस्यन आणो राज० ए सूत्रलागी निल्लज्जमा रूप सिद्ध आय. संस्कृत धूर्त्त धूर्त्तनो जे जाव ते धूर्त्तत्व कहेवाय. अहिं त्व प्रत्यय आव्यो. पढी ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोलागी त्व प्रत्ययने डिमा प्रत्यय लागे डित्यं० ए नियमलागी धूर्त्तिमा रूप सिद्ध आय. बीजे पहे धूर्त्तः एवं आय. संस्कृत गर्त्त शब्दने पृथ्वादिरिमन् ए नियमथी विकल्पे ईमन् प्रत्यय आवे. पढी अंत्यस्वरादे० ए सूत्रथी अंत्यस्वरनो लोप आय. पढी लोकात् पुंस्यनआणो० ए सूत्रोलागी गत्तिमा रूप सिद्ध आय. संस्कृत अंजलि ११ शब्दने अक्लीबे० सूत्रलागे पढी स्त्रीलिङ्गमां एसा अंजली एवं रूप आय. पुंलिङ्गमां एस अंजली एवं आय. संस्कृत पृष्ठ शब्दने पृष्ठेवानु स्तरपदे ए सूत्रथी पृ नो पि आय. पढी इःस्वमादौ ए सूत्रलागी पृष्टि आय. पढी छस्यानुष्टा ए सूत्रथी छ नो थ आय. पढी अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्व ठ नो ट आय. पढी आ चालता सूत्रे विकल्पे स्त्रीलिङ्गपणुं आय अने अक्लीबे दीर्घः अने एकपहे ई कार न आय अने क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोलागी पिट्टी पिट्ठं एवां रूप सिद्ध आय. संस्कृत अक्षि शब्दने छोऽक्ष्यादौ अक्लीबे दीर्घः क्लीबेस्वरान्म्से ए सूत्रोलागी अच्छी अच्छि एवां रूप सिद्ध आय, संस्कृत प्रस्त शब्दने सर्वत्र रलुक् सूक्ष्मश्नष्ण

५६

मागधी व्याकरणम्.

ए सूत्रोदागी पण्ह अने पण्हो एवां रूप आय. संस्कृत चोर्थ ११ तेने स्याद्भव्य चैत्यचोर्थ ए सूत्रोदागी य नी पेहेखा इ आय पढी लोकात् औत ओत् ए सूत्रथी चो आय. पढी एकपहे नपुंसके लेतां चोरिआ चोरिअं एवां बे रूप सिद्ध आय. एवी रीते कुक्षि ११ शब्दने क्षः खः कचित्तु ए सूत्रोदागी पढी क्ष नो ङ आय अने अक्लीबे ए सूत्रथी कुच्छी रूप आय. संस्कृत रश्मि शब्दने अधोमनयां शषोः सः अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोथी रस्सी रूप सिद्ध आय. संस्कृत ग्रंथि शब्दने ग्रंथो गंठः ए सूत्रथी ग्रंथ स्थाने गंठ आदेश आय एटले गंठि रूप सिद्ध आय. गर्त्ता शब्द पुंलिगे अने स्त्रीलिंगे ठे तेथी तेनां गर्त्त अने गर्त्ता एवां रूप सिद्ध आय. गर्त्तं ङः ए सूत्रथी त नो ङ आय. पढी अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोदागी गङ्गा गङ्गो एवां रूप सिद्ध आय॥ ३५ ॥

बाहोरात् ॥ ३६ ॥

बाहुशब्दस्य स्त्रीयामाकारोन्तादेशो जवति ॥ बाहाए जेण धरिउ
एकाए ॥ स्त्रियामित्येव । वामेश्वरो बाहु ॥ ३६ ॥

मूल भाषांतर. बाहु शब्दने प्राकृतमां स्त्रीलिंगे आकार एवो अंतदेश आय. संस्कृत बाहुना येन धृतः एकया तेनुं बाहाए जेण धरिओ एकाए एवं आय अहिं बाहु शब्दने त्रीजी विजक्तिमां आकारांत आदेश अई बाहाए एवं रूप सिद्ध अयेखुं ठे. ते स्त्रीलिंगेज आय. संस्कृत वामेश्वरो बाहुः तेनुं प्राकृत वामेश्वरो बाहू एवं अयुं ठे॥ ३६॥

॥ दुंदिका ॥

बाहु ६१ आत् बाहु ३१ टाडसुडे० टा ए अनेन हु हा बाहाए
यद् ३१ टा आमोर्णः आदेर्यो जः अंतव्यं० दलुक् टाणशस्येत् जेण
धृत ऋवर्णस्यार् धर व्यंजना० अत् लोकात् के रारि कगचजे०
तलुक् अतः सेडोंः धरिउ एका ३१ टाडसुडे रदा० टा ए सेवादौ वा
द्वित्वं एकाए । वामेश्वर ११ कगचजेति लुक् अतः सेडोंः वामेश्वरो
बाहु ११ अक्लीबे बाहु ॥ ३६ ॥

टीका भाषांतर. बाहु ६१ आत् संस्कृत बाहु ३१ शब्दने त्रीजी विजक्तिना एक वचनमां टा प्रत्यय आवे पढी टाडसुडे० ए सूत्रथी टा नो ए आय पढी आ सूत्रवने हु नो हा आय त्वारे बाहाए रूप सिद्ध आय. संस्कृत यद् ३१ शब्दने टा प्रत्यय आवे पढी आमोर्णः आदेर्यो जः अंतव्यं० दलुक् टाणशस्येत् ए सूत्रोथी जेण ए रूप सिद्ध आय. संस्कृत धृत शब्दने ऋवर्णस्यार् ए सूत्रथी धर एवं रूप आय. पढी व्यंजना अत् लोकात् के ए सूत्रथी र नो रि आय पढी कगचजेति तलुक् अतः सेडोंः ए सूत्रोथी धरिओ एवं रूप सिद्ध आय. संस्कृत एका ३१ तेने टाप्रत्य० आवे पढी टाडसुडे

प्रथमःपादः ।

५७

रदा० ए सूत्रथी टा नो ए आय सेवादौ वा द्वित्वं ए सूत्रलागी एकाए एवं रूप सिद्ध आय. संस्कृत वामेतर ११ तेने कगचजेति तलुक् अतः सेडोः ए सूत्रो लागी वामेअरो रूप सिद्ध आय. बाहु ११ शब्दने अक्कीवे ए नियमथी बाहू एवं रूप सिद्ध आय. ॥३६॥

अतो डो विसर्गस्य ॥ ३७ ॥

संस्कृतलक्षणोत्पन्नस्यातः परस्य विसर्गस्य स्थाने डो इत्यादेशो जवति ॥ सर्वतः । सवर्त ॥ पुरतः । पुरर्त ॥ अग्रतः । अग्रर्त ॥ मार्गतः । मगर्त ॥ एवं सिद्धावस्थापेक्षया । जवतः । जवर्त ॥ जवंतः । जवंतो ॥ संतः संतो ॥ कुतः । कुदो ॥ ३७ ॥

मूल भाषांतर. संस्कृत लक्षणथी उत्पन्न थयेला अकारथकी पर एवां विसर्गने स्थाने डो एवो आदेश आयडे. जेमके, संस्कृत सर्वतः तेनुं सवओ एवं रूप आय. संस्कृत पुरतः तेनुं पुरओ आय. संस्कृत अग्रतः तेनुं अग्रओ आय संस्कृत मार्गतः तेनुं मगओ आय. एवीरीते सिद्धावस्थानी अपेक्षाए संस्कृत भवतः तेनुं भवओ आय. भवंतः तेनुं भवंतो आय संस्कृत संतः तेनुं संतो अने कुतः तेनुं कुदो एवां रूप आय॥३७॥

॥ टुंडिका ॥

अतः ५१ डो ११ विसर्ग ६१ सर्वतः अग्रतः मार्गतः सर्वत्ररलुक् अनादौ द्वित्वं ह्रस्वः अनेन विसर्गस्य डो उ । कगचजेति तलुक् डित्यं० सवर्त पुरर्त अग्रर्त मगर्त जवतः षष्ठ्यंतरूपसिद्धः अनेन विसर्गस्य डो उ कगटडेति तलुक् डित्यं० जवर्त । जवंतः संतः १३ अनेन विसर्गस्य डो उ जवंतो संतो । कुतस् ११ अव्यं० तोदोऽनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य तस्य दः अनेन विसर्गस्य डो उ डित्यं० कुदो ॥३७॥

टीका भाषांतर. अतः ५१ डो ११ विसर्ग ६१ संस्कृत सर्वतः अग्रतः मार्गतः ए शब्दोने सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ह्रस्वः आ चालता सूत्रथी विसर्ग नो डो आय. कगचजेति तलुक् अने डित्यं० ए सूत्रोथी सवओ पुरओ अग्रओ मगओ ए रूप सिद्ध आय डे. संस्कृत भवतः ते षष्ठीविजक्तुं सिद्ध रूप डे. तेने आ चालता सूत्रथी विसर्गनो डो आय पढी कगटडेति तलुक् अने डित्यं० ए सूत्रोथी भवओ रूप सिद्ध आय. संस्कृत प्रथमाबहुवचन भवंतः संतः १३ तेने आ चालता सूत्रथी विसर्गनो डो आय एटले भवंतो संतो एवां रूप आय. संस्कृत कुतस् ११ तेने अव्ययं० तोदोऽनादौ० ए सूत्रथी तनो द आय पढी आ चालता सूत्रथी विसर्गनो डो अई डित्यं ए सूत्रथी कुदो रूप सिद्ध आय. ॥ ३७ ॥

५७

मागधी व्याकरणम्.

निष्प्रती उत्परी माल्यस्थोर्वा ॥ ३७ ॥

निर् प्रति इत्येतौ माल्यशब्दे स्थाधातौ च परे यथासंख्यं उत्
परि इत्येवंरूपौ वा जवतः । अजेदनिर्देशः सर्वादेशार्थः ॥ उमालं ।
निम्मल्लं । उमालयं वहइ । परिट्टा पइट्टा । परिट्टिअं पइट्टिअं ॥ ३७ ॥

मूल भाषांतर. प्राकृतमां निर् अने प्रति ए वे उपसर्गोनी पढी जो माल्यशब्द
अने स्थाधातु आवे तो यथासंख्याए ओत् निर् एवं रूपवाला विकल्पे आय. अहिं
जे अजेदनिर्देश कयो ठे ते शब्दने स्थाने सर्व आदेशने अर्थे ठे. संस्कृत निर्माल्य
शब्दनुं आ सूत्रथी ओमालं तथा निम्मल्लं एवं रूप आय. तेउपर उदाहरण आपेठे
संस्कृत निर्माल्यं वहति एवं हुतुं तेनुं प्राकृत आ नियमप्रमाणे-ओमालयं वहइ
एवं आय. संस्कृत प्रतिष्ठा तेनुं आ नियमथी परिट्टा अने विकल्पे पइठा एवं रूप
आय. संस्कृत प्रतिस्थित तेना परिट्टिअं अने पइट्टिअं एवं रूप आय. ॥ ३७ ॥

॥ टुंडिका ॥

निश्च प्रतिश्च निष्प्रती ११ उच्च परिश्च उत्परी १२ मादयश्च स्था-
श्च माल्यस्थौ तयोः वा ११ निर्माद्यं निर्गतं मादयं येषां क्लीबे स्-
म् अधोमनयां यलुक् अनेन वा निरःस्थाने उ मोनु० उमालं पहे
निर्माद्यः ह्रस्वः संयोगे मा म सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अधोम-
नयां यलुक् सेवादौ द्वित्वं निम्मल्लं । सा पइ सहत्यदित्वं अद्यवि-
उसहयगंधर हियं पि उवसियनयरदेरव इव उमालयं वहइ १ अ-
स्थार्थः हे जगवन् त्वया स्वहस्तदत्तं निर्मादयं सा स्त्री अद्यापि
वहति निर्मादयं गंधरहितमपि उरुसितनगरगृहदेवतेवेत्यर्थः
निर्मादयकं वा स्वार्थे कश्च वाऽन्यत्पूर्ववत् उमालयं । प्रतिस्था स्थ-
ष्टाथक्चिद्वनिरप्ताः स्था णा वा ऽनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वस्य अने-
न वा प्रतिस्थाने परि पहे सर्वत्र रलुक् कगचजेति तलुक् परिट्टा
पइट्टा पूर्ववत् क प्र० गदोसोनुविद्यादिष्वेकस्मिन् स्त्रीणां टाट्टि
कगचजेति तलुक् परिट्टिअं पइट्टिअं ॥ ३७ ॥

टीका भाषांतर. निर् अने प्रति ते निष्प्रती कहेवाय. उत् अने परि ते ओत्प-
री कहेवाय. माल्य अने स्थान ते बने पर ठेते आय. निरगयुंठे मादय (पुष्पादि) जेमनुं
ते निर्माल्य कहेवाय. अहिं क्लीबेस्म् अधोमनयां ए सूत्रथी य नो लुक् अयो. पढी

પ્રથમ:પાદ: ।

૫૯

આ ચાલતા સૂત્રથી નિરુ ને સ્થાને ઓ આય પઢી મોનુ૦ એ સૂત્ર લાગી ઓમાલં રૂપ સિદ્ધ આય. બીજે પદ્ધે નિર્માલ્યઃ હ્રસ્વઃસંયોગે (માનોમઆય) સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં અધોમનયાં ચલુક્ સેવાદૌદ્વિત્વં એ સૂત્રો લાગી મિમ્મલ્લં એવું રૂપ આય. સાપદ્ એ ગાથાનો જાવાર્થ એવોઠે કે, હે જગવન, તમે સ્વહસ્તે આપેલા નિર્માલ્યને તે સ્ત્રી અદ્યાપિ વહન કરેઠે. તે નિર્માલ્ય ગંધરહિત ઠે તોપણ તે હજમ થયેલા નગરની ગૃહદેવી હોય તેમ ધરી રાખેઠે. નિર્માલ્યકં અહિં સ્વાર્થે કપ્રત્યય આવેલો ઠે. બાકીનું પૂર્વની જેમ જાણવું. અહિં ઉદાહરણમાં ઓમાલયં એ શબ્દ મુકેલો ઠે. સંસ્કૃત પ્રતિષ્ઠા શબ્દને સ્થષ્ટા થક્ક૦ એ સૂત્રથી એ આદેશ આય પઢી અનાદૌદ્વિત્વં દ્વિતીય૦ પૂર્વસ્ય અને આ ચાલતા સૂત્રથી પ્રતિ ને સ્થાને પરિ આદેશ આય. બીજે પદ્ધે સર્વત્ર રલુક્ કગચજેતિ તલુક્ એ સૂત્રો લાગી પરિદ્વા પદ્ધિ રૂપ સિદ્ધ આય. પૂર્વવત્ તે પરિહપસર્ગસહિતસ્યા ધાતુને ક્ પ્રત્યય આવે પઢી સ્ત્રીલિંગે ા ને સ્થાને િ આય પઢી કગચજ એ સૂત્રથી ત નો લુક્ થર્ષ પરિદ્વિઅં પદ્ધિઅં એ રૂપ સિદ્ધ આય. ॥ ૩૦ ॥

આદે: ॥ ૩૧ ॥

આદેરિત્યધિકાર: કગચજ૦ ઇત્યાદિસૂત્રાત્ પ્રાગવિશેષે વેદિતવ્ય:૩૯

મૂલ ભાષાંતર આદે: આ અધિકાર ઠે, તે કગચજ ઇત્યાદિસૂત્રની પેહેલાં અવિશેષમાં જાણવો. ॥ ૩૧ ॥

ત્યદાદ્યવ્યયાત્ તત્સ્વરસ્ય લુક્ ॥ ૪૦ ॥

ત્યદાદેરવ્યયાચ્ચ પરસ્ય તયોરેવ ત્યદાદ્યવ્યયયોરાદે: સ્વરસ્ય બહુલં

લુક્ જવતિ ॥ અહોત્ય અહો એત્ય । જહ્મા જહ્ ઇમા । જહ્હં જહ્અહં ॥૪૦॥

મૂલ ભાષાંતર. ત્યદાદિ શબ્દો અને અવ્યય પઢી જો તે ત્યદાદિ અને અવ્યય આવે તો તેમના આદિસ્વરનો વિકલ્પે લુક્ આય. જેમ સંસ્કૃત અસ્મદ્ અને એતદ્ શબ્દોના અહોત્ય અને અહોએત્ય એવાં રૂપ આય ઠે. તેવીરીતે સંસ્કૃત યદિ ઇદમ્ શબ્દના જહ્મા જહ્મા એવાં રૂપ આય ઠે. અને સંસ્કૃત યદિ અસ્મદ્ તેનાં જહ્હં જહ્ અહં એવાં રૂપ આય ઠે. ॥ ૪૦ ॥

॥ હુંડિકા ॥

ત્યદાદયશ્ચ અવ્યયશ્ચ ત્યદાદ્યવ્યયં તસ્માત્ તયો: સ્વરસ્તત્સ્વરસ્તસ્ય

લુક્ ૧૧ અસ્મત્ ૧૩ અહ્માઅહોઅહોમોવયંજેજસા જસા સહ અ-

સ્મદ્સ્થાને અહો । એતદ્ ૭૧ અંત્યવ્યં૦ દલુક્ હેસિમિમિત્યા: હિ-

સ્થાને ત્ય ત્યે ચ તસ્ય ઢક્ હજયત્ર તલોપ: અનેન વા એકારલોપ:

અહોત્ય અહોએત્ય । યદિ આદેર્યોજ: કગચજેતિ દલુક્ જહ્ ઇદ-

६०

मागधी व्याकरणम्.

म् ११ इदमश्मः सिना सह इदमःस्थाने इम आदित्याप् अनेन वा-
लुक् जइमा जइइमा । जइ प्राग्वच्च । अस्मद् ११ अस्मदोम्मिअ-
म्मिअह्निहं अहंअहयंसिना सिनासह अस्मद्स्थाने अहं अनेन-
वा लुक् जइहं जइअहं ॥ ४० ॥

टीका भाषांतर. त्यदादि शब्दो अने अव्ययथी ते बनेना स्वरनो लुक् आय. सं-
स्कृत अस्मद् शब्दने अह्मअह्मे० ए सूत्रथी अस्मद् ने स्थाने अह्मे आय. संस्कृत
एतद् शब्दने अंत्यव्यं० ए सूत्रे दनो लुक् आय. पढी डेस्सिम्मिन्थाः ए सूत्रथी डि-
ने स्थाने त्थ आय पढी ते त्थ पर ठते त नो लुक् पढी बने स्थाने तकारनो लोप अइ
आ चाखता सूत्रवडे एकार नो लोप अयो एट्ठे अह्मेत्थ तथा अह्मेएत्थ एवां रूप-
सिद्ध आय. संस्कृत यदि शब्दने आदेर्योजः कगचजेतिदल्लुक् ए सूत्रोलागी जइ
अयुं. संस्कृत इदम् शब्दने इदम् इमः ए सूत्रथी सि प्रत्ययसहित इदम् शब्दने स्थाने
इम आदेश आय पढी आत् ए सूत्रथी आप् आवी आ चाखता सूत्रवडे विकट्ठे लुक्
अइ जइमा जइइमा एवां रूप सिद्ध आय. जइ पूर्व (उपर) प्रमाणे सिद्ध आय. संस्कृत
अस्मद् शब्दने अस्मदोम्मिअम्मि० सिसहित अस्मद् शब्दने स्थाने अहं आ-
देश आवे. पढी आ चाखता सूत्रथी विकट्ठे लुक् आय एट्ठे जइहं जइअहं एवां
रूप सिद्ध आय ठे ॥ ४० ॥

पदादपेर्वा ॥ ४१ ॥

पदात्परस्य अपेरव्ययस्यादेर्लुग् वा जवति ॥ तंपि तमवि । किंपि
किमवि । केणवि केणावि । कहंपि कहमवि ॥ ४१ ॥

मूल भाषांतर. कोइ पदनी पढी जो अपि अव्यय आवे तो तेना आदि अक्षर
(अ) नो विकट्ठे लुक् आय. जेम संस्कृत तदपि तेनुं प्राकृत तंपि अने विकल्पपक्षे
तमवि आय. तेवीरीते संस्कृत किमपि तेनुं किंपि अने किमवि आय. संस्कृत के-
नापिनुं कहंपि अने कहमवि आय. ॥ ४१ ॥

॥ टुंठिका ॥

पद ५१ अपि ६१ वा ११ तद् ११ अंत्यव्यं० दल्लुक् क्लीबे स्म मो-
नु० अपि अनेनवा अलोपः द्वितीये लोकात् पो वः तंपि तमवि ॥
किम् ११ अम् किमः किम् अमासह किमः किम् अन्यत् पूर्ववत् किंपि
किमवि ॥ किम् ३१ किमः कस्त्रतसो किमः स्थाने क टाआमो-
र्णः टाणशस्येत् एत्वं शेषं पूर्ववत् केणवि केणावि ॥ कथं अपि ख-
थ० थस्यहः अनेन वा लुक् द्वितीये पोवः कहंपि कहमवि ॥ ४१ ॥

प्रथमःपादः ।

६१

टीका भाषांतर. पद ५१ अपि ६१ वा ११ संस्कृत तद् अपि शब्द ठे. तेमां तद् शब्दने अंत्यव्यं० ए सूत्रथी द नो लुक् थइ क्लीबे सम् मोनुस्वार ए सूत्रोलागी तं अयुं अपि शब्दने आ चालता सूत्रथी विकल्पे अ नो लोप आय एटले तंपि रूप आय. विकल्प पहे लोकात् पोचः सूत्र लागे एटले तमवि आय. संस्कृत किमपि शब्द ठे तेमां किम् ११ शब्दने अम् प्र० आवे पढी किमः किम् सूत्रथी किम्ने स्थाने किम् आय बाकी पूर्ववत् थइ किंपि किमवि रूप आय ठे. संस्कृत केनापि शब्दने किमः कस्त्रतसोश्च ए सूत्रथी किम् ने स्थाने क आवे पढी टाआमोर्णः टाणश-स्येत् ए सूत्रो लागी बाकी पूर्व प्रमाणे सिद्ध थइ केणवि केणावि एवां रूप सिद्ध आय. संस्कृत कथमपि तेने खथध० ए सूत्रथी थ नो ह् आय पढी आ चालता सूत्रथी अ नो विकल्पे लुक् थइ कहंपि आय अने बीजे पहे पोचः सूत्र लागी कहमवि रूप आय. ॥४१॥

इतेः स्वरात् तश्च द्विः ॥ ४२ ॥

पदात्परस्य इतेरादेर्लुग् नवति स्वरात् परस्य तकारो द्विर्जवति ॥

किंति । जंति । दिष्टंति । नजुत्तंति ॥ स्वरात् । तहत्ति । ऊत्ति ।

पिजंति । पुरिसोत्ति ॥ पदादित्येव । इअविज्ज-गुहा-निलया ए ॥४२॥

मूल भाषांतर. कोइ पदनी आगल जो इति शब्द आवेतो तेनो लुक् आय. अने स्वरनी पढी त आवे तो तेनो द्विर्जाव आय. जेम संस्कृत किम् इति तेनुं किंति आय. संस्कृत यद् इति तेनुं जंति आय संस्कृत दृष्टं इति तेनुं दिष्टंति आय. संस्कृत नजुत्तं इति तेनुं नजुत्तंति आय. स्वरनी पढी त आवे तेनुं उदाहरण-जेम संस्कृत तथा+इति तेनुं तहत्ति आय. तेमज झग इति तेनुं झत्ति आय. संस्कृत प्रिय-इति तेनुं पिओत्ति आय. संस्कृत पुरुष+इति तेनुं पुरिसोत्ति आय. मूलमां कह्युं ठे, तेम आ नियम पदनी पढीज प्राप्त आय. जेम के संस्कृत इति-विंध्यगुहानिलयायाः तेनुं प्राकृत 'इअविज्ज-गुहा-निलयाए' आय, अहिं इति शब्द पदनी पढी आव्यो नथी तेथी आ नियम लागु पडे नहीं. ॥ ४२ ॥

॥ हुंढिका ॥

इति ६१ स्वर ५१ त् ६१ च ११ द्विः ११ किम् ११ यद् ११ इति वा स्वरे मश्च अंत्यव्यं० लुक् अमो मोनु० आदेर्योजः किंति जंति । दृष्ट-अम् इति इत्कृपादौ दृ दि दृस्वानु० दृस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्विती-य०पूर्वठः टः अमोऽस्य अलुक् मोनु० अनेन इ लुक् दिष्टंति । न-युक्त-इति आदेर्योजः कगटडेति कलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन इलु-क् नजुत्तंति । तथा इति ऊगइति खथधज्जां थस्यहः अनेन इलुक्

૬૨

માગધી વ્યાકરણમ્.

તસ્ય દ્વિત્વં ચ તિ તિ હ્રસ્વઃ સંયોગે ચ અંત્યવ્યંઽ ગ્લુક્ તદ્વત્તિ ઝત્તિ પ્રિય ૧૧ ઇતિ સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં કગચજેતિયલુક્ અતઃ સે-
 ડોં ડિત્યંઽ અનેન શ્લુક્ તસ્ય ચ ય તિ તિ પિઝત્તિ । પુરુષ ૧૧
 ઇતિ પુરુષેરો ઋ રિ શષોઃ ષસ્ય સઃ અતઃ સેડોં અનેન ષલુક્ તસ્ય ચ
 દ્વિત્વં પુરિસોત્તિ । ગાથા-- ॥ ઇય વિંઙ્ગુહાનિલયાઽ તસ્મિદલ સવ-
 રસિઙ્ગ મગ્ગાઽ પદ્મુણાસપરિ અરંજમવશ્ચ વિહિઝ નમુક્કારો ॥૧॥
 અસ્યાર્થઃ ઇત્યમુના પ્રકારેણ પ્રજુણા નૃપેણ જગવત્યાઃ પાર્વત્યા
 નમસ્કારો વિહિતઃ કિંઽ પાર્વત્યાઃ વિંધ્યગુહૈવ નિલયો ગૃહં યસ્યાઃ
 સા વિંધ્યગુહાનિલયા તસ્યાઃ ક તસ્મિન્ પર્વતે પુનઃ કિંઽ દલં સૈ-
 ન્યં તસ્ય યે શબરા જિહ્વાસ્તૈઃ શિષ્ટઃ કથિતો માર્ગો યસ્યા ઇત્યર્થઃ
 ઇતૌ તો વાક્યાદૌ તિ ત કગચેતિ તલુક્ ઇયવિંધ્યગુહાનિલયા
 ૬૧ સાધ્વસધ્યહ્યાઙઃ ધસ્ય ઙઃ સ્વઘથધજાં ફસ્યહઃ ટાઙ્સડેરદા-
 દિઙ્સ સ્થાને ઇ વિંઙ્ગુહાનિલયાઽ ॥ ૪૨ ॥

ટીકા ભાષાંતર. પદનીપર જો ઇતિ શબ્દ આવે તો તેના આદિઅક્ષર ઇનો લુક્ આય. અને સ્વરની પઢી આવેલા તનો વિર્જાવ આય. સંસ્કૃત કિમ્+ઇતિ યદ્+ઇતિ તેને વા સ્વરે મશ્વ અંત્યવ્યંઽ મોનુઽ આદેર્યો જઃ ઇ સૂત્રો લાગી કિંતિ અને જંતિ એવાં રૂપ આય. સંસ્કૃત દૃષ્ટં+ઇતિ તેને ઇત્કૃપાદૌ ઇત્યાનુઽ અનાદૌ દ્વિત્વં દ્વિતીયઽપૂર્વઃ ટઃ અમોડસ્ય લુક્ મોનુઽ અને આ ચાલતા સૂત્રથી ઇનો લુક્ અર્થે દિઙ્સંતિ રૂપ આય. સંસ્કૃત નયુક્ત+ઇતિ તેને આદેર્યો જઃ કગટઙઽ અનાદૌ દ્વિત્વં ઇ સૂત્રો લાગી આ ચાલતા સૂત્રથી ઇનો લુક્ અર્થે ન જુત્તંતિ એવું રૂપ આય. સંસ્કૃત તથા+ઇતિ હ્રગ+ઇતિ તેને સ્વઘથધજાં ઇ સૂત્ર લાગી આ ચાલતા સૂત્રથી ઇનો લુક્ અને તેનો વિર્જાવ અર્થે, હ્રસ્વઃ સંયોગે અંત્યવ્યંઽ ઇ સૂત્રો લાગી તદ્વત્તિ તથા ઝત્તિ એવાં રૂપ આય. સંસ્કૃત પ્રિય+ઇતિ તેને સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં કગચજઽ અતઃ સેડોંઃ ડિત્યં આ ચાલતા સૂત્રથી ઇ-નો લુક્ તથા તનો વિર્જાવ અર્થે પિઝોત્તિ રૂપ સિઙ્ગ આય. સંસ્કૃત પુરુષ+ઇતિ તેને પુરુષે રો શષોઃ ષસ્ય સઃ અતઃ સેડોંઃ આ ચાલતા સૂત્રથી ષનો લુક્ અને તનો વિર્જાવ અર્થે પુરિસોત્તિ એવું રૂપ સિઙ્ગ આય. તેજપર ઝદાહરણરૂપે ગાથા છે-તેનો જાવાર્થ એવો છે કે, “આ પ્રકારે વિંધ્યાચલપર્વતની ગુહા જેનું સ્થાન છે એવા અને સૈન્યના જિહ્વલોકો ઇ જેને માર્ગ બતાવ્યો છે એવા તે જગવતી પાર્વતીને તે રાજા ઇ નમસ્કાર કર્યો. અહિં ઇતિ વિંધ્યગુ-હાનિલયાયાઃ” ‘ઇ સંસ્કૃત પદનું ઇયવિંઙ્ગુહાનિલયાઽ’ ઇ પ્રાકૃત પદની પેઢેલા આવેલા ઇતિશબ્દના આદિનો લુક્ અયો નહીં. તે ઇતૌ તો વા વ્યાદૌ કગચઽ સાધ્વસધ્યહ્યાં ઙઃ સ્વઘથધજાં ઽ ટાઙ્સડેરદાદિઽ ઇ સૂત્રો લાગી ‘વિંઙ્ગુહાનિલયાઽ’ ઇ પદ સિઙ્ગ આય. છે.

प्रथमःपादः ।

६३

लुप्त-य-र-व-श-ष-सां श-ष-सां दीर्घः ॥ ४३ ॥

प्राकृतलक्षणवशाद्भुता याद्या उपर्यधो वा येषां शकारषकारसकारा
णां तेषामादेः स्वरस्य दीर्घो जवति ॥ शस्य यलोपे । पश्यति ।
पासइ ॥ कश्यपः । कासवो ॥ आवश्यकं । आवासयं ॥ रलोपे ।
विश्राम्यति । वीसमइ ॥ विश्रामः । वीसामो ॥ मिश्रम् । मीसं ।
संस्पर्शः । संफासो ॥ वलोपे । अश्वः । आसो ॥ विश्वसिति । वीससइ ॥
विश्वासः । वीसासो ॥ शलोपे । दुश्शासनः । दूसासणो ॥ मनःशिला ।
मणासिला ॥ षस्य यलोपे । शिष्यः । सीसो ॥ पुष्यः । पूसो ॥
मनुष्यः । मणूसो ॥ रलोपे । कर्षकः । कासउ ॥ वर्षाः । वासा ॥
वर्षः । वासो ॥ वलोपे । विष्वाणः । वीसाणो ॥ विष्वक् । वीसुं ॥
षलोपे । निषिक्तः । नीसित्तो ॥ सस्य यलोपे । सस्यम् । सासं ॥
कस्यचित् । कासई ॥ रलोपे । उस्त्रः । ऊसो ॥ विस्रंभः । वीसंभो ॥
वलोपे । विकस्वरः । विकासरो ॥ निःस्वः । नीसो ॥ सलोपे । नि-
स्सहः । नीसहो ॥ न दीर्घानुस्वारात् (१. ए१) इति प्रतिषेधात्
सर्वत्र अनादौ शेषादेशयोर्द्वित्वम् (१. ७९) इति द्वित्वाच्चावः ॥ ४३ ॥

मूल भाषांतर. प्राकृत लक्षणना नियमयी उपरके नीचे जेमना य र व श ष
अने स लोप थयेला ठे एवा शकार, षकार अने सकार, तेमना आदि (प्रथमना)
स्वरने दीर्घ थायळे. शना यलोपनुं उदा० सं. पश्यति तेनुं प्रा० पासइ सं. कश्यपः
तेनुं प्रा० कासवो सं. आवश्यकं तेनुं प्रा० आवासयं. आय. रलोपना उदा० सं.
विश्राम्यति तेनुं वीसमइ सं० विश्रामः तेनुं वीसामो संस्कृत मिश्रम् तेनुं मीसं
सं. संस्पर्शः तेनुं संफासो । वलोपना उदा० सं० अश्वः तेनुं आसो सं विश्वसिति
तेनुं वीससइ सं. विश्वासः तेनुं वीसासो शलोपना उदा० सं. दुश्शासनः तेनुं
दूसासणो सं० मनःशिला तेनुं मणासिला षकारना यलोपना उदा० सं० शिष्यः
तेनुं सीसो आय. सं० पुष्यः तेनुं पूसो आय. सं. मनुष्यः तेनुं मणूसो आय. रलोप-
ना उदा० सं. कर्षकः तेनुं कासओ आय. सं. वर्षाः तेनुं वासा आय. सं. वर्षः तेनुं
वासो आय. वलोपना उदा० सं. विष्वाणः तेनुं वीसाणो आय. सं. विष्वक् तेनुं वीसुं
आय. षलोपना उदा० सं. निषिक्तः तेनुं नीसित्तो आय. सकारना यलोपना उदा० सं.
सस्यम् तेनुं सासं सं. कस्यचित् तेनुं कासई आय. रलोपनुं उदा० सं. उस्त्रः. तेनुं ऊसो
आय. सं. विस्रंभ तेनुं विसंभो आय. वलोपना उदा० सं. विकस्वरः तेनुं विकासरो
आय. सं. निःस्वः तेनुं नीसो आय. सलोपना उदा० सं. निस्सहः तेनुं नीसहो आय.

६४

मागधी व्याकरणम्.

नदीर्घानुस्वारात् ए सूत्रमां निषेध कयोँते तेथी सर्व स्थले अनादौ शेषादेशयोः
ए नियमथी अतां चिर्जावनो अजाव थाय. ॥ ४३ ॥

॥ टुंडिका ॥

यश्च रश्च वश्च शश्च षश्च सूच य र व श ष सः लुता य व श ष सो येषां
ते लुत्त य र व श ष सां शश्च षश्च सूच तेषां शषसां ६३ दीर्घः ११
पश्यति संस्कृत सिद्धः अधोमनयां यलुक् अनेन दीर्घः प पा शषोस्सः
श स त्यादीनां तिः इ पासई । कश्यपः ११ अधोमनयां अनेन दी-
र्घः शषोःसः पो वः अतः सेडोंः कासवो । आवश्यकं अधोमनयां य-
लुक् शषोः सः अनेन दीर्घः कगचजेति कलुक् अवर्णो आवासयं ।
विश्राम्यति सर्वत्र रलुक् अनेन दीर्घः विवी ह्रस्वःसंयोगे शा शषोः-
सः अधोमनयां यलुक् त्यादी० ति ई वीसमइ । विश्राम ११ सर्वत्र
रलुक् अनेन दीर्घः वि वी शषोः सः अतःसेडोंः वीसामो । मिश्रं स-
र्वत्र रलुक् अनेन दीर्घः मिमी शषोः सः मीसं संस्पर्शः व्यस्पयोः फः
स्पस्य फः सर्वत्र रलुक् शषोः सः अनेन दीर्घः ११ गुणाद्या वा ह्क्वीबे वा
इति सम् मोनु० संफासं अश्वः सर्वत्र रलुक् अनेन दीर्घः शषोःसः
अतः सेडोंः आसो । विपूर्वं अनश्चसक् प्राणने श्वस्वर्त्त० तिव्
व्यंजनात् लोकात् त्यादीनां० ति इ सर्वत्र रलुक् अनेन दीर्घः वीस-
सइ । विश्वास ११ सर्वत्र वलुक् अनेन दीर्घः विवी शषोःसः अतः
सेडोंः वीसासो । दुश्शासन ११ मनश्शिला ११ कगटडेति दश
लुक् अनेन दीर्घः डु डू न ना शषोःसः नोणः अतः सेडोंः अंत्यव्यं०
सलुक् दूसासणो मणासिला । शिष्य पुष्य मनुष्य ११ अधोमनयां
यलुक् शषोः सः अनेन पूर्वस्य दीर्घः नोणः अतःसेडोंः सीसो । पू-
सो । मणूसो । कर्षक ११ सर्वत्र रलुक् अनेन दीर्घः कगचजेति क-
लुक् शषोः सः अतःसेडोंः कासव । वर्षा १३ वर्षः ११ सर्वत्र रलुक्
पूर्वस्यचदीर्घः व वा शषोःसः जस्ससोर्लुक् अतःसेडोंः वासा वा-
सो । विष्वाण ११ सर्वत्र वलुक् अनेन दीर्घः विवी शषोःसः अतः
सेडोंः वीसाणो जोजनं विष्वक् ११ सर्वत्रवलुक् अनेन वि वी श-

टीका भाषांतर. जेमां यवशष अने स लुप्त अया होय तेवा शब्दोना आदि स्वर-
नो दीर्घ थाय. सं. पश्यति तेने अधोमनयां यलुक् चावता सूत्रथी दीर्घ अई शषोः
सः त्यादीनांतिः इ. ए सूत्रोलागी पासई रूप अयुं. सं. कश्यपः तेने अधोमनयां० चा-
वता सूत्रे दीर्घ अई शषोःसः पोचः अतःसेडोंः ए सूत्रो लागी कासवो रूप थाय. सं.
आवश्यकं तेने अधोम० शषोःसः चावता सूत्रेदीर्घकगचज० अवर्णों० ए सूत्रोलागी
आवासयं रूप थाय. सं. विश्राम्यति तेने सर्वत्र र० चावता सूत्रे दीर्घ ह्रस्वःसंयोगे
शषोःसः अधोमन०त्यादी० ए सूत्रोथी बीसमई रूप थाय. सं. विश्राम तेने सर्वत्र
रलुक् चावता सूत्रे दीर्घ शषोःसः अतःसेडोंः ए सूत्रो लागी वीसामो रूप थाय.
सं. विश्राम तेने सर्वत्र रलुक् चावता सूत्रथी दीर्घ शषोःसः अतःसेडोंः ए सूत्रो लागी
वीसामो रूप थाय. सं. मिश्रं तेने सर्वत्र रलुक् चावता सूत्रथी दीर्घ शषोःसः ए सूत्रो
लागी मीसं रूप थाय. सं. संस्पर्शः तेने व्यस्पर्शोः फः सर्वत्ररलुक् शषोःसः चाव-
तासूत्रथी दीर्घ गुणाद्या वा क्लीबे वा मोनु० ए सूत्रोलागी संफासं सं. अश्वः तेने सर्व-
त्र रलुक् चावतासूत्रथी दीर्घ शषोःसः अतःसेडोंः ए सूत्रोलागी आसो रूप सिद्ध
थाय. सं. वि उपसर्गसहित श्वस् धातु जीववाना अर्थमां प्रवर्त्तेते. तेना सं. विश्वसिति
एवा सिद्धशब्दने व्यंजनात् लोकात् त्यादीनां० सर्वत्ररलुक् अने चावता सूत्रथी
दीर्घ अई वीससई रूप थाय. सं. विश्वास तेने सर्वत्रवलुक् चावतासूत्रथी दीर्घ
शषोःसः अतःसेडोंः ए सूत्रोलागी वीसासो रूप थाय. सं. दुश्शासन तथा सं.
मनःशिला शब्दने कगटडे० चावतासूत्रथी दीर्घ शषोःसः नोणः अतःसेडोंः अं-
त्यव्यं० ए सूत्रोलागी दूसासणो तथा मणासिला एवा रूप थाय. सं. शिष्य पुष्य
मनुष्य तेने अधोमनयां० शषोःसः चावतासूत्रे दीर्घ नोणः अतःसेडोंः सीसो
पुसो मणूसो एवा रूप थाय. सं. कर्षक तेने सर्वत्ररलुक् चावतासूत्रे दीर्घ कगचज

६६

मागधी व्याकरणम्.

शषोःसः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी कासओ रूप आय. सं. वर्षाः वर्षः तेने सर्वत्रवलु-
 क् पूर्वस्य च दीर्घः शषोःसः जसूशसोर्लुक् अतःसेडोंः ए सूत्रोलागी वासा वासो
 रूप आय. सं. विष्वाण तेने सर्वत्रवलुक् आ चालतासूत्रथी दीर्घ शषोःसः अतः
 सेडोंः ए सूत्रोलागी नीसाणो रूप आय. तेनो अर्थ जोजन आय ठे. सं. विष्वक्
 तेने सर्वत्रवलुक् चालतासूत्रथी दीर्घ शषोःसः द्विविष्वचोरुः अथवा बाहुलकपह
 लइने बीजाव्यंजननो मकार आय. एटले वा खरेमश्च मोनु० अंत्यव्यं० ए सूत्रोलागी
 वीसुं रूप आय. सं. विषय धातुनुं निष्क रूपठे तेने कगटड चालतासूत्रे दीर्घ शषोः
 सः कगचज अनादौ द्वित्वं अतःसेडोंः ए सूत्रोपामी नीसित्तो रूप आय. सं. सस्यं
 तेने अधोमनयां चालतासूत्रे दीर्घ अई सासं रूप आय. सं. कस्यचित् तेने अधोमनयां
 चालतासूत्रे दीर्घ अंत्यव्यं ए सूत्रोथी कासइ रूप आय. सं. उस्त्र तथा विस्त्रंभ तेने
 चालतासूत्रे दीर्घ शषोःसः अतःसेडोंः ए सूत्रोलागी ऊसो वीसंभो रूप आय. सं.
 विकस्वर तेने सर्वत्रवलु० चालतासूत्रे दीर्घ अतःसेडोंः ए सूत्रोथी विकासरो रूप
 आय. सं. निस्वः तेने सर्वत्रवलुक् चालतासूत्रे दीर्घ अतःसेडोंः ए सूत्रोथी नीसो
 रूप आय. सं. निस्सहं तेने कगट० चालतासूत्रे दीर्घ अतःसेडोंः ए सूत्रोथी नीसहो
 रूप आय. ॥ ४३ ॥

अतःसमृद्ध्यादौ वा ॥ ४४ ॥

समृद्धि इत्येवमादिषु शब्देषु आदेरकारस्य दीर्घो वा जवति ॥
 सामिद्धी समिद्धी । पासिद्धी पसिद्धी । पायडं पयडं । पाडिवश्चा
 पडिवश्चा । पासुत्तो पसुत्तो । पाडिसिद्धी पडिसिद्धी । सारिष्ठो
 सरिष्ठो । माणंसी मणंसी । माणंसिणी मणंसिणी । आहिश्चाइ
 अहिश्चाई । पारोहो परोहो । पावासू पवासू । पाडिप्फद्धी ॥
 पडिप्फद्धी ॥ समृद्धि प्रसिद्धि । प्रकट । प्रतिपत् । प्रसुप्त । प्रति-
 सिद्धि । सदृक् । मनस्विन् । मनस्विनी । अजियाति । प्ररोह ।
 प्रवासिन् । प्रतिस्पर्द्धिन् ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन । अस्पर्शः ।
 आफंसो । परकीयं । पारकेरं । पारकं ॥ प्रवचनम् । पावयणं ।
 चतुरंतं चाऊरंतं इत्याद्यपि जवति ॥ ४४ ॥

मूल भाषांतर. प्राकृतमां समृद्धि विगेरे शब्दोमां आदि अकार विकल्पे दीर्घ आय.
 सं. समृद्धि नुं सामिद्धी समिद्धी आय. सं. प्रसिद्धि नुं पासिद्धी पसिद्धी आय.
 सं. प्रकट नुं पायडं पयडं आय. सं. प्रतिपत् नुं पाडिवआ पडिवआ आय. सं.
 प्रसुप्त नुं पासुत्तो पसुत्तो आय. सं. प्रतिसिद्धि नुं पाडिसिद्धी पडिसिद्धी आय.

प्रथमःपादः ।

६९

सं. सदृक्ष नुं सारिच्छो सरिच्छो आय. सं. मनस्विन् नुं माणंसी मणंसि आय.
सं. मनस्विनी नुं माणंसिणी मणंसिणी आय. सं. अभियाति नुं आहिआई
अहिआई आय. सं. प्ररोह नुं पारोहो परोहो आय. सं. प्रवासिन् नुं पावासू
पवासू आय. सं. प्रतिस्पर्द्धिन् नुं पाडिप्फद्धी पडिप्फद्धी आय. आ आकृतिगण ठे.
तेशी सं. अस्पर्शः नुं आप्फंसो आय. परकीयं नुं पारकेरं पारकं आय. प्रवचनम् नुं
पावयणं चतुरंतं नुं चाउरंतं इत्यादि पण आय ठे. ॥ ४४ ॥

॥ हुंठिका ॥

अत् ११ समृद्ध्यादि ७१ समृद्धिः आदौ यस्यासौ स समृद्ध्यादि
७१ वा ११ समृद्धि ११ प्रसिद्धि ११ इच्छुपादौ मृ मि सर्वत्ररलुक्
अनेन वा दीर्घः स सा प पा अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् सा-
मिद्धी समिद्धी । पासिद्धी पसिद्धी । प्रकट ११ सर्वत्ररलुक् अनेन वा
दीर्घः प पा कगचजेतिलुक् अवर्णो टोडः क्लीवे स् म मोनु० पायडं
पयडं । प्रतिपत् सर्वत्ररलुक् अनेन वा दीर्घः प पा प्रत्यादौ डः तस्य
डः पोवः स्त्रियामाट् त आ अवर्णो० अंत्यव्यं० सलुक् पाडिवश्चा पडि-
वश्चा । प्रसुप्त सर्वत्ररलुक् अनेन वा दीर्घः प पा कगटडप० पलुक्
अनादौ द्वित्वं ११ अतःसेढोः पासुत्तो पसुत्तो । प्रतिसिद्धि सर्वत्र
रलुक् अनेन वा दीर्घः प पा प्रत्यादौडः तस्य रुः ११ अक्कीवे सौ
दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् पाडिसिद्धि पसिसिद्धि सदृक् दृशः किप्
टक्सक् हरि अनेन वा दीर्घः स सा हः खः क० हस्य ठः अ-
नादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ च अतःसेढोः सारिष्ठो सरिष्ठो । मन-
स्विन् अनेनवादीर्घः म मा वक्रादावंतः अनुस्वारेण नोणः अंत्य-
व्यंज० लुक् सर्वत्रवलुक् अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् माणंसी
मणंसी एवं मनस्विनी माणंसिणी मणंसिणी । अजिजाति अनेन
वादीर्घः अ आ खथघ० ज ह कगचज० जतयोर्लुक् ११ अक्कीवे
दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् आहिआई अहिआई । प्ररोह । सर्वत्ररलु-
क् अनेन वा दीर्घः प पा ११ अतःसेढोः पारोहो परोहो प्रवासि स-
र्वत्ररलुक् अनेनवा दीर्घः प पा प्रवासीदौ सि सु अंत्यव्यंजन०
तलुक् अक्कीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यंजन० सलुक् पावासू पवासू प्र-

६८

मागधी व्याकरणम्.

तिस्पर्द्धिन् सर्वत्ररलुक् अनेनवा दीर्घः प पा प्रत्यादौ रुः त ड स्प-
 स्य फः स्प फ अनादौद्वित्वं द्वितीयपूर्वस्य प सर्वत्ररलुक् अक्लीबे
 दीर्घः अंत्यव्यंज० सलुक् पाडिप्फद्धी पडिप्फद्धी । अस्पर्शः ११
 अनेन अ आ स्पशः फासफंस० स्पस्थाने फंस अतःसेडोः आफं
 सो परकीय कीयस्य केरक्के अनेन वा दीर्घः क्लीबे सम् मो० पार-
 केरं पारकं ॥ प्रवचनं सर्वत्ररलुक् अनेन दीर्घः प पा कगचजेति
 चलुक् अवर्णो नोणः पावयणं । चतुरंतं ११ अनेन च चा कगच-
 जेति तलुक् क्लीबे सम् मोनु० चाउरंतं ॥ ४४ ॥

टीका भाषांतर. समृद्धि षे आदि जेने ते समृद्ध्यादि कहेवाय. समृद्धि इत्यादि शब्दोमां
 आदि अकारने दीर्घ आय. सं० समृद्धि प्रसिद्धि तेने इत्कृपा दौ० सर्वत्ररलुक् चालता सूत्रे
 विकल्पे दीर्घ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् इत्यादि सूत्रो लागी सामिद्धी समिद्धी
 पासिद्धी पसिद्धी ए रूप सिद्ध आय. सं० प्रकट तेने सर्वत्र रलुक् चालता सूत्रे दीर्घ
 विकल्पे कगचजेति लुक् अवर्णो० टोडः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रो लागी पायडं
 पयडं रूप सिद्ध आय. सं० प्रतिपत् तेने सर्वत्ररलुक् चालता सूत्रे विकल्पे दीर्घ प्रत्या-
 दौडः पोवः स्त्रियामाद् अवर्णो० अंत्यव्यंसलुक् पाडिविआ पडिविआ सं० प्रसुस
 तेने सर्वत्ररलुक् चालता सूत्रे वा दीर्घ कगडडप० अनादौद्वित्वं अतः सेडोः ए
 सूत्रोथी पासुत्तो पसुत्तो रूप सिद्ध आय. सं० प्रतिसिद्धिन् तेने सर्वत्ररलुक् चालता
 सूत्रे वा दीर्घ प्रत्यादौडः अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० पाडिसिद्धी पडिसिद्धी सिद्ध
 आय. सं० सदृक्ष तेने दृशःक्विप् टक् सकृ आगम आय. पढी हरि ए सूत्र लागे पढी चालता
 सूत्रे वा दीर्घ क्षः खः क्व० अनादौद्वित्वं द्वितीयपूर्व० अतःसेडोः ए सूत्रोलागी सा-
 रिच्छो सरिच्छो रूप सिद्ध आय. सं० मनखिन् तेने आ चालता सूत्रथी विकल्पे दीर्घ
 वक्रादावतः अनुखारेण नोणः अंत्यव्यं० सर्वत्र वलुक् अक्लीबे सौदी० अंत्य-
 व्यं० ए सूत्रोलागी माणंसी मणंसी रूप सिद्ध आय. एवीज रीते सं० मनखिनी ना
 माणंसिणी मणंसिणी रूप सिद्ध आय. सं० अभिजाति तेने चालता सूत्रे दीर्घ
 खधध० कगचज० अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० आहिआई अहिआई संस्कृत
 प्ररोह तेने सर्वत्ररलुक् चालता सूत्रे दीर्घ अतःसेडोः ए सूत्रोथी पारोहो परोहो
 रूप आय. सं० प्रवासि तेने सर्वत्ररलुक् चालता सूत्रे दीर्घ प्रवासीक्षौ अंत्यव्यं०
 अक्लीबे० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पावासू पवासू रूप सिद्ध आय. सं० प्रतिस्पर्द्धिन्
 तेने सर्वत्ररलुक् चालता सूत्रे दीर्घ प्रत्यादौडः स्पस्यफः अनादौद्वि द्वितीयपू०
 सर्वत्ररलुक् अक्लीबेसौदीर्घः अंत्यव्यं० पाडिप्फद्धी पडिप्फद्धी रूप आय. सं.
 अस्पर्श तेने चालता सूत्रे वा दीर्घ स्पशःफासफंस० अतःसेडोः ए सूत्रोथी आफंसो
 रूप सिद्ध आय. सं० परकीय तेने कीयस्यकेरक्के चालता सूत्रे वा दीर्घ क्लीबे सम् मोनु०

प्रथमःपादः ।

६९

ए सूत्रोथी पारकेरं पारकं रूप सिद्ध आय. सं० प्रवचन तेने सर्वत्र रल्लुक् चालता सूत्रे दीर्घ कगचज० अवर्णो० नोणः ए सूत्रोथी पावयणं रूप सिद्ध आय. सं० चतुरंतं तेने चालता सूत्रे वा दीर्घ कगचज० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी चाऊरंतं रूप सिद्ध आय. ॥ ४४ ॥

दक्षिणे हे ॥ ४५ ॥

दक्षिणशब्दे आदेरतो हे परे दीर्घो जवति ॥ दाहिणो ॥ ह इति किम् दक्खिणो ॥ ४५ ॥

मूल भाषांतर. क्षिण शब्दने तेना आदि अकारने हे पर उते दीर्घ आय. जेम सं० दक्षिणशब्दना आदि दना अकारनो दीर्घ थइ दाहिणो रूप आय. मूलमां हे कहेलुं ठे तेथी पहे दक्खिणो रूप आय. ॥ ४५ ॥

॥ दुंदिका ॥

दक्षिण ११ ह ११ दक्षिण ११ दुःखदक्षिणतीर्थे वा इति द्विहि अनेन दीर्घः अतः सेडोः दाहिणो दक्षिण ११ दुःखः क० दुःखः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० खस्य कः अतः सेडोः दक्खिणो ॥ ४५ ॥

टीका भाषांतर. दक्षिण शब्दने दुःखदक्षिणतीर्थे वा ए सूत्रोथी अयेला हकार पर उते आदि अकार दीर्घ आय. सं० दक्षिण तेने दुःखदक्षिणती० चालता सूत्रे दीर्घ अतः सेडोः ए सूत्रोथी दाहिणो रूप सिद्ध आय. बीजे पहे सं० दक्षिण ने क्षःखक० अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० अतः सेडोः ए सूत्रोथी दक्खिणो रूप आय. अहिं आदिनो दीर्घ न थयो. ॥ ४५ ॥

इः स्वप्नादौ ॥ ४६ ॥

स्वप्न इत्येवमादिषु आदेरस्य इत्वं जवति ॥ सिमिणो सिमिणो ॥ आर्षे उकारोऽपि । सुमिणो । ईसि । वेडिसो । विलिअं विअणं । मुइहो । किविणो । उत्तिमो । मिरिअं । दिणम् ॥ बहुलाधिकारे । एत्वाजावे न जवति । दत्तं । देवदत्तो ॥ स्वप्न । ईषत् । वेतस । व्यलीक । व्यंजन । मृदंग कृपण । उत्तम । मरिच । दत्त इत्यादि ॥ ४६ ॥

मूल भाषांतर. स्वप्न विगेरे शब्दोमां आदि अकार नो इकार थाय ठे. जेम सं० स्वप्न तेना सिमिणो सिमिणो एवां रूप आय. आर्ष (ऋषिप्रयोग) मां उकार पण थाय त्त्यारे सुमिणो एवुं रूप आय. सं० ईषत् तेनुं ईसि रूप आय. सं. वेतस तेनुं वेडिसो रूप आय. सं. व्यलीक नुं विलिअं सं. व्यंजन नुं विअणं सं० मृदंग नुं मुइंगो सं० कृपणनुं किविणो सं० उत्तम नुं उत्तिमो सं० मरिच तेनुं मरिअं अने

७०

मागधी व्याकरणम्.

सं० दत्त नुं दिण्णं एवुं रूप सिद्ध आय ठे. अहिं बहुल अधिकार चालेठे तेथी ण-
कारना अजावे रूप न आय. ॥ ४६ ॥

॥ ढुंढिका ॥

इ ११ स्वप्नादि ७१ स्वप्न ११ सर्वत्रतलुक् अनेन स सि स्वप्नेनात्
नात् प्राग् इकारः प्रथमे पोवः द्वितीये स्वप्ननीव्योर्वा पस्य मः
सिविणो सिमिणो स्वप्न आर्षत्वाडुकारः शेषं प्राग्वत् सुमिणो ।
ईषत् शषोःसः अंत्यव्यं तलुक् अनेन सि ११ अव्यय० ईसि । वेत-
स् अनेन ता ति इत्वेवेति कि अतःसेडोः वेडिसो । व्यलीक ११
अधोमनयां यलुक् अनेन वे वि पी मी या ली खि कगचेतिकलु-
क् क्लीबेस्म मोनु० विलीअं । व्यंजन ११ अधोम० यलुक् अनेन
व वि कगच० जलुक् नोणः क्लीबेस्म मोनु० विअणं मृदंग ११ इ-
डुतौवृषवृष्टि० मृ मु कगच० दलुक् अनेन अ ई अतःसेडोः मुइंगो
कृपण ११ इत्कृपादौ कृ कि पोवः वे वि अतःसेडोः किविणो । उ-
त्तम अनेन त्त त्ति ११ अतःसेडोः उत्तिमो । मरिच ११ अनेन म
मि कगचेति चलुक् क्लीबेस्म मोनु० मिरिअं । दत्तः ११ अनेन
इत्वं द दि पंचाशत् पंच० तस्य णः अनादौद्वित्वं क्लीबेस्म मोनु०
दिएणं । बहुलाधिकारात् यदिणो न जवति तत्र इकारो न जवति
दत्त देवदत्त इत्यादि ॥ ४६ ॥

टीका भाषांतर. स्वप्नादि शब्दोमां आदि अकारनो इकार आय. सं. स्वप्न तेने
सर्वत्र तलुक् चालतासूत्रथी आदि नकारनी पेहेला अनो इकार पढी प्रथमपहे पोवः
अने बीजे पहे स्वप्ननीव्योर्वा ए सूत्रोथी सिविणो तथा सिमिणो रूप आय. सं०
स्वप्न ने ऋषि प्रयोगथी उकार पण आय अने बाकीनी साधना पूर्ववत् करवी एटखे
सुमिणो रूप सिद्ध आय. सं ईषत् ने शषोःसः अंत्यव्यं० चालतासूत्रे इकार अव्यय०
ए सूत्रोथी ईसि रूप आय. सं० वेतस् तेने चालतासूत्रे इकार अई पढी इत्वेवे अतः
सेडोः ए सूत्रोथी वेडिसो रूप सिद्ध आय. सं० व्यलीक तेने अधोमनयां चालता-
सूत्रे इकार कगचज० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी विलिअं रूप आय. सं० व्यंजन
शब्दने अधोम० चालतासूत्रे इकार कगच० नोणः क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी
विअणं रूप आय. सं० मृदंग ने इडुतौवृषवृष्टि० कगच० चालतासूत्रे इकार अतः
सेडोः ए सूत्रोथी मुइंगो रूप आय. सं० कृपण ने इत्कृपादौ पोवः अतःसेडोः

प्रथमःपादः ।

७१

ए सूत्रोथी किविणो रूप आय. सं० उत्तम ने चाखतासूत्रे इकार अई अतःसेडों: ए सूत्रथी उत्तिमो रूप सिद्ध आय. सं० मरिच ने चाखतासूत्रे इकार कगच० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी मिरिअं रूप आय. सं० दत्त तेने चाखतासूत्रे इकार पंचाशत्पंच० अनादौद्वित्वं क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी दिण्णं रूप आय. बहुल अधिकारथी जो अहिं ण न आय तो त्यां इकार पण न आय. त्यारे दत्त देवदत्त इत्यादि रूपो आय॥४६

पक्कांगारललाटे वा ॥ ४७ ॥

एष्वादेरत इत्वं वा जवति ॥ पिक्कं पक्कं । इंगालो अंगारो ।

णिडालं णडालं ॥

मूल भाषांतर. संस्कृत, पक्क, अंगार अने ललाट शब्दना आदि अकार नो विकल्पे इकार आय. जेम सं० पक्क नुं पिक्कं पक्कं एवुं रूप आय. सं० अंगार शब्द नुं इंगालो अंगारो एवां रूप आय. सं० ललाट शब्दना णिडालं णडालं एवां रूप आय. ॥ ४७ ॥

॥ दुंढिका ॥

पक्कश्च अंगारश्च ललाटं च पक्कांगारललाटं तस्मिन् वा ११ पक्क ११ अनेनवा इत्वं प पि सर्वत्र बलुक अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० पिक्कं पक्कं अंगार ११ अनेन वा इकारः अयं हरिद्रादौ लः रस्य लः द्वितीये बाहुलकान्नलत्वं अतःसेडों: इंगालो अंगारो । ललाट ललाटे च आदिलस्य णः अनेन वा इकारः णणि टोडः टस्यडः ललाटे लडोः डलयोर्व्यत्ययः क्लीबे सम् मोनु० णिडालं णडालं ॥ ४७ ॥

टीका भाषांतर. पक्क, अंगार अने ललाट ते पक्कांगारललाट कहेवाय. ते शब्दोना आदि अकारनो विकल्पे इकार आय. सं. पक्क तेने आ चाखता सूत्रथी इकार अई सर्वत्रबलुक अनादौद्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पिक्कं पक्कं रूप आय. सं० अंगार तेने चाखता सूत्रे विकल्पे इकार आय पढी हरिद्रादौ लः ए सूत्रथी पहे र नो ल आय. अने बीजे पहे ल न आय. पढी अतःसेडों: ए सूत्र लागी इंगालो अंगारो एवां रूप सिद्ध आय. सं० ललाट तेने ललाटे च ए सूत्रथी आदि ल नो ण आय पढी आ चाखता सूत्रे इकार आय टोडः ललाटे लडोः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी णिडालं णडालं रूप सिद्ध आय. ॥ ४७ ॥

मध्यमकतमे द्वितीयस्य ॥ ४८ ॥

मध्यमशब्दे कतमशब्दे च द्वितीयस्यात इत्वं जवति ॥ मज्झिमो कश्मो ॥ ४८ ॥

૭૨

માગધી વ્યાકરણમ્.

મૂલ ભાષાંતર. મધ્યમ અને કતમ શબ્દમાં બીજા અકારનો ફકાર આવે. જેમ સં૦ મધ્યમ નું મજ્જિમો અને સં૦ કતમનું કફમો રૂપ આવે ॥ ૪૬ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

મધ્યમશ્ચ કતમં ચ મધ્યમકતમં તસ્મિન્ ૭૧ દ્વિતીય ૬૧ મધ્યમ૧૧
સાધ્વસધ્ય૦ ધ્ય ડ અનાદૌ દ્વિત્વં દ્વિતીયપૂર્વ ડ જઃ અનેન અસ્ય
હઃ અતઃ સેડોઃ ડિત્યં૦ મજ્જિમો કતમ ૧૧ કગચજ૦ તલુક્ અ-
નેન અઈ અતઃ સેડોઃ કફમો. ॥ ૪૬ ॥

ટીકા ભાષાંતર. મધ્યમ અને કતમ તે મધ્યમકતમ કહેવાય. ઘંઘસમાસ, તેમાં બીજા અકારનો ફકાર આવે. સં૦ મધ્યમ તેને સાધ્વસધ્ય૦ અનાદૌ દ્વિતીયપૂર્વ૦ ચાલતા સૂત્રે ફકાર અતઃસેડોઃ ડિત્યં એ સૂત્રોથી મજ્જિમો રૂપ સિદ્ધિ આવે. સં૦ કતમ તેને કગચજ૦ ચાલતા સૂત્રે ફકાર અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રોથી કફમો રૂપ સિદ્ધિ આવે. ॥૪૬॥

સપ્તપર્ણે વા ॥ ૪૭ ॥

સપ્તપર્ણે દ્વિતીયસ્યાત્ ઇત્વં વા ઝવતિ ॥ ઠત્તિવર્ણો ઠત્તવર્ણો ॥

મૂલ ભાષાંતર. સપ્તપર્ણ શબ્દના બીજા અકારનો ફકાર વિકલ્પે આવે. જેમ સં૦ સપ્તપર્ણ તેના ઇત્તિવર્ણો તથા ઇત્તવર્ણો એવાં રૂપ આવે. ॥ ૪૭ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

સપ્તપર્ણ ૭૧ વા ૧૧ સપ્તપર્ણ ષટ્સમીશાવસુધા૦ સસ્યઠઃ કગટઠ૦
પલુક્ અનાદૌદ્વિત્વં અનેનવા ત્તિ પોવઃ સર્વત્રરલુક્ અનાદૌદ્વિ-
ત્વં ણણ અતઃસેડોઃ ઠત્તિવર્ણો ઠત્તવર્ણો ॥ ૪૭ ॥

ટીકા ભાષાંતર. સપ્તપર્ણ શબ્દના બીજા અકારનો વિકલ્પે ફકાર આવે. સં૦ સપ્તપર્ણ તેને ષટ્સમીશાવસુધા૦ એ સૂત્રથી સ નો ઠ આવે પઠી કગટઠ૦ અનાદૌ દ્વિત્વં ચાલતાસૂત્રે વિકલ્પે ફકાર પોવઃ સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌ૦ અતઃસેડોઃ એ સૂત્રોથી ઇત્તિવર્ણો ઇત્તવર્ણો એવાં રૂપ આવે. ॥ ૪૭ ॥

મયટ્યર્વા ॥ ૫૦ ॥

મયટ્પ્રત્યયે આદેરતઃસ્થાને અઈ ઇત્યાદેશો ઝવતિ વા ॥ વિષમયઃ
વિસમઈઽ વિસમઈઽ ॥ ૫૦ ॥

મૂલ ભાષાંતર. મયટ્ પ્રત્યય પરઠતે આદિઅકારને સ્થાને અઈ એવો આદેશ વિકલ્પે આવે. સં૦ વિષમયઃ તેના વિસમઈઽઓ તથા વિસમઽઓ એવાં રૂપ આવે. ॥ ૫૦ ॥

प्रथमःपादः ।

७३

॥ टुंडिका ॥

मयट् ७१ अइ ११ वा ११ अइ इत्यादेशो जवति विषमय शषोः
सः अनेन वा मस्य मध्ये योडकारस्तस्य अइ कगच० यलुक् अतः
सेडोः डित्यं विसमइउं विसमउं ॥ ५० ॥

टीका भाषांतर. मयट् प्रत्यय पर उतें आदि अकारने स्थाने अइ एवो आदेश आय.
सं. विषमय तेने शषोः सः आ चालता सूत्रे मकारमां रहेला अकारने स्थाने अइ आय.
पढी कगच अतःसेडो डित्यं ए सूत्रथी विसमइओ अने विसमओ रूप सिद्ध आय. ॥५०॥

ईहरे वा ॥ ५१ ॥

हरशब्दे आदेरत ईर्वा जवति ॥ हीरो हरो ॥ ५१ ॥

मूल भाषांतर. हरशब्दमां आदि अकारनो विकट्टे ईकार आय. सं० हर तेमुं
हीरो तथा हरो एवां रूप आय. ॥ ५१ ॥

॥ टुंडिका ॥

हर ७१ वा ११ हर अनेन वास्य ही ११ अतःसेडोः हीरो हरो ॥ ५१ ॥

टीका भाषांतर. हर शब्दना आदि अकारने स्थाने विकट्टे ईकार आय. सं. हर
तेने चालता सूत्रथी ईकार अइ अतःसेडोः ए सूत्रवडे हीरो तथा हरो एवां रूप आय. ५१

ध्वनिविष्वचोरुः ॥ ५२ ॥

अनयोरादेरस्य उत्वं जवति ॥ जुणी । वीसुं ॥ कथं सुणउं । शुनक

इति प्रकृत्यंतरस्य ॥ श्वन्शब्दस्य तु सा साणो इति प्रयोगौ जवतः ॥ ५२ ॥

मूल भाषांतर. ध्वनि अने विष्वक् शब्दना आदि अकारनो उकार आय. सं-
स्कृत ध्वनि शब्दना आदि अकारनो उकार अइ झणी रूप सिद्ध आय. विष्वक् श-
ब्दनुं वीसु एवुं रूप आय. सं. शुनक शब्दनुं सुणओ रूप आय. ते शुनक एवी बीजी
प्रकृतिमां आय. अने सं. श्वन् शब्दना तो सा अने आणो एवां बे रूप आय ठे. ॥५२॥

॥ टुंडिका. ॥

ध्वनिश्च विष्वक्च ध्वनिविष्वकौ तयोः ६१।३।११ ध्वनि ११ त्वथ्व
धध्वां चठजजाः झः अनेन ऊस्य हु नोणः क्लीवेसौ० णि णी
अंत्यव्यं० सलुक् जुणी । विष्वक् सर्वत्रवलुक् लुप्तयवरदीर्घः वि
वी शषोः सः अनेन सस्य सु बहुलाधिकारात् वा सू स्वरेमश्चेत्य-
नेनान्यस्यापि व्यंजनस्य मः कम् वीसुं । शुनक ११ शषोः सः श-

७४

मागधी व्याकरणम्.

स्य सः नोणः नस्य णः कगचेति कलुक् अतः सेडोः डित्यं० सुणउं
 श्वन् ११ सर्वत्र वलुक् शषोः सः शस्य सः अंत्यव्यं० सलुक् राज्ञः
 इत्यात्वं सा । श्वन् सर्वत्र वलुक् शषोः सः पुंस्यत आणोऽत् अत्-
 स्थाने आण ११ अतः सेडोः साणो ॥ ५२ ॥

टीका भाषांतर. ध्वनि अने विष्वक् शब्दने आदि अकारनो इकार आय. सं०
 ध्वनि तेने त्वध्वध्वां० ए सूत्रथी झ आय. पढी आचाखता सूत्रथी उकार आय. पढी
 नोणः क्लिबे सौ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी झुणी रूप आय. सं० विष्वक् तेने सर्वत्र
 वलुक् लुसयवरदीर्घः शषोः सः आ चाखता सूत्रथी उकार आय. बहुलाधिकार
 चाले ने तेथी विकल्पे सू आय. पढी स्वरेमः ए सूत्रथी बीजा व्यंजननो म आय. पढी कम्
 आवी वीसुं रूपसिद्ध आय. संस्कृत शुनक तेने शषोः सः नोणः कगचज अतः सेडोः
 डित्यं० ए सूत्रोथी सुणओ रूप सिद्ध आय. सं० श्वन् शब्दने सर्वत्र वलुक् शषोः सः
 अंत्यव्यं० राज्ञः ए सूत्रोथी सा एवुं रूप सिद्ध आय. पढे सं० श्वन् शब्दने सर्वत्र वलुक्
 शषोः सः पुंस्यत आणोऽत् अतः सेडोः ए सूत्रोथी साणो रूप सिद्ध आय. ॥ ५२ ॥

वंड्रखंमि ते एा वा ॥ ५३ ॥

अनयोरादेरस्य एकारेण सहितस्य उत्वं वा जवति ॥ वुंड्रं वंड्रं ।
 खुडिउं खंडिउं ॥ ५३ ॥

मूल भाषांतर. वंड्र अने खंडित शब्दना एकारे सहित एवा आदि अकारनो वि-
 कल्पे उकार आय. सं० वंड्र नुं वुंड्रं तथा वंड्रं एवुं रूप आय. सं० खंडित तेनुं खुडिओ
 तथा खंडिओ एवुं रूप आय. ॥ ५३ ॥

॥ टुंडिका ॥

वंड्रश्च खंमितश्च वंड्रखंडिते ७१ ए ३१ वंड्र अनेन वास्य उ क्लीबे
 स्म मोनु० वुंड्रं वंड्रं । खण्डित अनेन वा एकारेण सह खस्य
 खु ११ कगचजेति तलुक् अतः सेडोः खुडिउं खण्डिउं ॥ ५३ ॥

टीका भाषांतर. वंड्र अने खंडित ना एकारसहित आदि अकारनो उकार वि-
 कल्पे आय. सं. वंड्र तेने चाखता सूत्रथी अकारनो उकार आय पढी क्लीबेस्म
 मोनु० ए सूत्रोथी वुंड्रं तथा वंड्रं रूप आय. सं. खंडित तेने आ सूत्रथी उकार आय. पढी
 कगचज० अतः सेडोः ए सूत्रोथी खुडिओ तथा खण्डिओ रूप आय. ॥ ५३ ॥

गवये वः ॥ ५४ ॥

गवयशब्दे वकाराकारस्य उत्वं जवति ॥ गउउं । गउआ ॥

प्रथमःपादः ।

७५

मूल भाषांतर. गवय शब्दना वकारना अकारनो उकार आय. सं. गवय तेना गउओ गउआ रूप आय. ॥ ५४ ॥

॥ हुंढिका ॥

गवय ७१ वा ११ अनेन वस्य वु कगचजेति वयोर्लुक् अतःसेडोः गउउ । गवय ११ अनेन वस्य वु कगचजेति वयोर्लुक् स्वस्त्रादे- डो डाप्र० डइति डित्यं० लोकात् अंत्यव्यं० सलुक् गउआ ॥५४ ॥

टीका भाषांतर. संस्कृत गवय शब्दने आ चालतासूत्रे व नो वु आय पठी कगच- ज० अतःसेडोः ए सूत्रोथी गउओ रूप आय. बीजे पहे गवयने आ चालता नियम- थी उकार कगचज० स्वस्त्रादेडो डित्यं अंत्यव्यं ए सूत्रोथी गउआ रूप सिद्ध आय. ॥ ५४ ॥

प्रथमे पथोर्वा ॥ ५५ ॥

प्रथमशब्दे पकारथकारयोरकारस्य युगपत् क्रमेण च उकारो वा जवति ॥ पुढुमं पुढमं पढुमं पढमं ॥ ५५ ॥

मूल भाषांतर. प्रथमना पकार अने अकारना अकारनो एकीसाथे अथवा अनु- क्रमे विकल्पे उकार आय. जेम सं. प्रथम तेने पेहेलाक्रममां बंनेने साथे उकार अइ पथुमं रूप अयुं. बीजा क्रममां प्रथम अकारनो उ अथो एटले पुढमं रूप अयुं. त्रीजा क्रममां बीजा अकारनो उकार अइ पथुमं रूप अयुं अने चोथामां विकल्पे उकार अयोज नहीं एटले पढमं रूप अयुं. ॥ ५५ ॥

॥ हुंढिका ॥

प्रथम ७१ पश्च अश्च पथौ तयोः ६१ वा ११ प्रथम सर्वत्ररलुक् म- थिशिथिरशिथिलप्रथमे० चतुर्थेऽपि अस्य ढः अनेन प्रथमे द्वयोरु- कारः द्वितीये प्रथमस्य उकारः तृतीयेऽपि द्वितीयस्य उकारः च- तुर्थे न कस्यापि क्लीबेस्म मोनु० पुढुमं पुढमं पढुमं पढमं ॥ ५५ ॥

टीका भाषांतर. प्रथमशब्दना पकार अकारने एकीसाथे वा अनुक्रमे विकल्पे उकार आय. सं. प्रथम तेने सर्वत्ररलुक् मथिशिथिरशि० चालतासूत्रथी पेहेलाक्रममां बंनेने उकार आय. बीजाक्रममां प्रथम अकारनो उकार आय. त्रीजाक्रममां बीजानो उकार अने चोथाक्रममां कोइनो उकार न आय. पठी क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी पुढुमं पुढमं पढुमं पढमं ए रूपो सिद्ध आय ॥ ५५ ॥

૭૬

માગધી વ્યાકરણમ્

હો એત્વેન્નિજ્ઞાદૌ ॥ ૫૬ ॥

અનિજ્ઞ એવંપ્રકારેષુ હસ્ય એત્વે કૃતે હસ્યૈવ અત ઉત્વં ઋવતિ ॥
 અહિણૂ । સવણૂ । કયણૂ । આગમણૂ ॥ એત્વઙ્તિકિમ્ । અ-
 હિજ્ઞો । સવજ્ઞો । અનિજ્ઞાદાવિતિ કિમ્ । પ્રાજ્ઞઃ । પણ્ણો ॥ યેષાં
 હસ્ય એત્વે ઉત્વં દૃશ્યતે તે અનિજ્ઞાદયઃ ॥ ૫૬ ॥

મૂલ ભાષાંતર. અભિજ્ઞ એ શબ્દ જેવા શબ્દોના જ અક્ષરને ણકાર કર્યાપઢી,
 તે જ અક્ષરના અકારનો ઉકાર થાય. સં. અભિજ્ઞ તેનું અહિણૂ. સં. સર્વજ્ઞ તેનું
 સવણૂ. સં. કૃતજ્ઞ તેનું કયણૂ અને સંસ્કૃત આગમજ્ઞ તેનું આગમણૂ એવું રૂપ સિદ્ધ
 થાય. અહિં એકાર કર્યાપઢી એમ કહ્યું તેથી અહિજ્ઞો સવજ્ઞો એવા પાણ રૂપ થાય.
 મૂલમાં અભિજ્ઞાદૌ એમ કહ્યું છે તેથી સં. પ્રાજ્ઞ નું પણ્ણો એવું રૂપ થાય. એ ઉપરથી
 એમ સિદ્ધ થયું કે, જે શબ્દોના જ નો ણકાર અપાપઢી જો ઉકાર થયેલો જણાય તે
 અભિજ્ઞાદિ જાણવા. ॥ ૫૬ ॥

॥ ટુંટિકા ॥

જ્ઞ ૬૧ એત્વ ૭૧ અનિજ્ઞાદિ ૭૧ અનિજ્ઞઃ ૧૧ સ્વયંધનસ્યહઃ મ્ન-
 જ્ઞોર્ણઃ હસ્યણઃ । અનાદૌઙ્ગિત્વં અનેન ણ ણુ અઘ્નીવેદીર્ઘઃ અંત્યવ્યં-
 જનં સલુક્ અહિણૂ । સર્વજ્ઞઃ ૧૧ સર્વત્રરલુક્ અનાદૌઙ્ગિત્વં જ્ઞાજ્ઞો
 ણઃ જ્ઞ ણઃ અનાદૌઙ્ગિત્વં અનેન એસ્ય ણુ અંત્યવ્યં સલુક્ સવણૂ
 કૃતજ્ઞઃ ૧૧ કૃતોઽત્ કૃ કગચજેતિ તલુક્ અવર્ણોઽય મ્નજ્ઞોર્ણઃ જ્ઞ
 ણ અનાદૌઙ્ગિત્વં અનેન ણુ અઘ્નીવેદીર્ઘઃ અંત્યવ્યં સલુક્ કયણૂ ।
 આગમજ્ઞ ૧૧ જ્ઞાજ્ઞોર્ણઃ અનાદૌઙ્ગિત્વં અનેન ણ ણુ । અઘ્નીવે અંત્ય-
 વ્યં આગમજ્ઞ । અનિજ્ઞ ૧૧ સ્વયંધનલુક્ અનાદૌઙ્ગિત્વં અતઃસે-
 ડોઃ અહિજ્ઞો । સર્વજ્ઞ ૧૧ સર્વત્રરલુક્ અનાદૌઙ્ગિત્વં જ્ઞોત્રઃ ઇતિ તલુક્
 અનાદૌઙ્ગિત્વં અતઃસે સવજ્ઞો । પ્રાજ્ઞઃ ૧૧ સર્વત્રરલુક્ ન્હસ્વઃસં-
 યોગે પા પ મ્નજ્ઞોર્ણઃ જ્ઞ ણ અનાદૌ અતઃસે પણ્ણો ॥ ૫૬ ॥

ટીકા ભાષાંતર. અભિજ્ઞાદિ જેવા શબ્દોને ણકાર કર્યાપઢી જ અક્ષરના અકાર
 નો ઉકાર થાય. સં. અભિજ્ઞ તેને સ્વયંધનં મ્નજ્ઞોર્ણઃ અનાદૌઙ્ગિત્વં ચાલતાસૂત્રે
 ઉકાર અઘ્નીવે દીર્ઘઃ અંત્યવ્યંજનં એ સૂત્રોથી અહિણૂ રૂપ સિદ્ધ થાય. સં. સર્વજ્ઞ
 તેને સર્વત્રરલુક્ અનાદૌઙ્ગિત્વં જ્ઞાજ્ઞોર્ણઃ અનાદૌઙ્ગિત્વં ચાલતાસૂત્રથી ઉકાર અં-
 ત્યવ્યંજનસલુક્ એ સૂત્રોથી સવણૂ રૂપ સિદ્ધ થાય. સં. કૃતજ્ઞ તેને કૃતોઽત્

प्रथमःपादः ।

७७

कगचज० अवर्णोऽयः झञोर्णः अनादौद्वित्वं चालतासूत्रथी ऊकार अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी कयणू रूप सिद्ध आय. सं० आगमज्ञ तेने ज्ञाज्ञोर्णः अनादौद्वित्वं चालतासूत्रे ऊकार अक्लीबे० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी आगमज्ञ रूप सिद्ध आय. सं० अजिज्ञ तेने इत्वथघप० अनादौ० अतःसेडोः ए सूत्रोथी अहि ज्ञो रूप सिद्ध आय. सं० सर्वज्ञ तेने सर्वत्ररलुक् अनादौ ज्ञोत्रः अनादौद्वित्वं अतःसेडोः ए सूत्रोथी सव्वज्ञो रूप सिद्ध आय. सं० प्राज्ञ तेने सर्वत्ररलुक् ँहस्वः- संयोगे पा प झञोर्णः अनादौ० अतःसेडोः ए सूत्रोथी पणो रूप सिद्ध आय.॥५६॥

ए ञय्यादौ ॥ ५७ ॥

शय्यादिषु आदेरस्य एत्वं जवति ॥ सेज्जा । सुंदेरं । गेंदुअं । ए-
त्थ । शय्या । सौंदर्य । कंदुक । अत्र ॥ आर्षे पुरेकंमं ॥

मूल भाषांतर. शय्यादि शब्दोना आदि अकार नो एकार आय. सं० शय्या तेनुं सेज्जा रूप आय. सं० सौंदर्य तेनुं सुंदेरं रूप आय. सं० कंदुक तेनुं गेंदुअं आयः सं० अत्र तेनुं एत्थ रूप आय. आर्षे (ऋषिप्रयोग) मां सं० पुराकर्म तेनुं पुरेकंमं रूप सिद्ध आयवे. ॥ ५७ ॥

॥ ढुंठिका ॥

एत् ११ शय्यादि ७१ शय्या ११ शषोःसः । व्यय्यर्याजः व्यस्यज्ज । अनादौद्वित्वं अनेन आदेरस्य एत्वं अंत्यव्यं० सलुक् सेज्जा । सौ-
ंदर्य उत् सौंदर्यादौ सौ सुं अनेन दे ब्रह्मचर्यतुर्यसौंदर्य यस्यरः ११ क्लीबेस्म मोनु० सुंदेरं । कंदुक ११ मरकतमदकक्षेगः कंदुकेत्वा देकस्यगः अनेन एकारः कगचजेतिकलुक् क्लीबेस्म मोनु० गे-
डुकं अत्र अनेन अ ए त्रपोहिच्छात्रस्य ठः एत्था । पुराकर्म आर्ष-
त्वादाकारस्य एत्वं सर्वत्ररलुक् क्लीबेऽनादौ द्वित्वं ११ क्लीबेस्म मोनु० पुरेकंमं ॥ ५७ ॥

टीका भाषांतर. शय्यादि शब्दना आदि अकारनो एकार आय. सं० शय्या तेने शषोःसः व्यय्यर्याजः अनादौद्वित्वं, चालतासूत्रथी एकार अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सेज्जा रूप सिद्ध आय. सं० सौंदर्य तेने उत्सौंदर्यादौ चालतासूत्रे एकार ब्रह्मचर्यतुर्य क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी सुंदेरं रूप सिद्ध आय. सं० कंदुक तेने मरकतमद चालतासूत्रे एकार कगचज क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी गेडुकं रूप सिद्ध आय. सं० अत्र तेने चाल-
तासूत्रे एकार त्रपोहिच्छात्रस्य ए सूत्रोथी एत्थ एवं रूप सिद्ध आय. सं० पुराकर्म

૭૬

માગધી વ્યાકરણમ્

તે આર્ષપ્રયોગહોવાથી તેના આકારનો એકાર થાય. પઠી સર્વત્ર સ્લુક્ ક્લીબે અનાદૌ-
દિત્વં ક્લીબેસ્મ્ મોનુ૦ એ સૂત્રોથી પુરેકમં એવું રૂપ સિદ્ધ થાય. ॥ ૫૭ ॥

વહ્યુત્કર-પર્યંતાશ્ચર્યે વા ॥ ૫૮ ॥

एषु आदेरस्य एत्वं वा जवति ॥ वेह्वी वह्वी । उक्करो उक्करो ।
पेरंतो पज्जंतो । अह्वेरं अह्वरिअं । अह्वअरं अह्वरिज्जं अह्वरीअं॥५८॥

મૂળ ભાષાંતર. વહ્લી ઉત્કર પર્યંત અને આશ્ચર્ય એ શબ્દોના આદિ અકારનો વિકલ્પે એકાર થાય. સં૦ વહ્લી તેનું વેહ્લી તથા વહ્લી એવું રૂપ થાય. સં૦ ઉત્કર તેનું ઉક્કરો ઉક્કરો એવું રૂપ થાય. સં૦ પર્યંત તેનું પેરંતો પજ્જંતો એવું રૂપ થાય. સં૦ આશ્ચર્ય તેનું અહ્વેરં અહ્વરિઅં અહ્વઅરં અહ્વરિજ્જં અહ્વરીઅં એવાં રૂપ થાય. ॥ ૫૮ ॥

॥ ટુંઠિકા ॥

વહ્લી ચ ઉત્કરશ્ચ પર્યંતશ્ચ આશ્ચર્ય ચ વહ્યુત્કરપર્યંતાશ્ચર્ય. ત-
સ્મિન્ વા ૧૧ વહ્લી ૧૧ અનેન વા એત્વે અંત્યવ્યં૦ સ્લુક્ વેહ્લી
વહ્લી । ઉત્કર ૧૧ કગટડેતિત્લુક્ અનાદૌદિત્વં અનેન વા એકારઃ
અનાદૌ ઉક્કરો ઉક્કરો પર્યંત અનેન વા એકારઃ યત્ર એત્વં તત્ર
એતઃપર્યંતે યસ્યરઃ દ્વિતીયે વ્યયર્યાજઃ યસ્યજઃ અનાદૌદિત્વં ૧૧
અતઃસેડોઃ પેરંતો પજ્જંતો । આશ્ચર્ય હ્રસ્વઃસંયોગે આ અ હ્રસ્વાત્
થ્યશ્ચત્સપ્સામનિશ્ચલે શ્ચસ્ય ઠઃ અનાદૌદિત્વં દ્વિતીયપૂર્વઠસ્ય ચ
અનેન વા એત્વં હે આશ્ચર્યેરઃ યસ્યરઃ ક્લીબેસ્મ્ મોનુ૦ અહ્વેરં પદ્ધે
આશ્ચર્ય હ્રસ્વઃસંયોગે આ અ હ્રસ્વાત્થ્યશ્ચ૦ શ્ચસ્ય ઠઃ અનાદૌદિ-
ત્વં દ્વિતીય૦ પૂર્વઠસ્ય ચઃ અતોરિશ્ચારરિજ્જરીઅં યસ્ય સ્થાને
રિઅ, અર રિજ્જ રીઅ ક્લીબે સ્મ્ મોનુ૦ અહ્વરિઅં અહ્વઅરં અહ્વ-
રિજ્જં અહ્વરીઅં ॥ ૫૮ ॥

ટીકા ભાષાંતર. વહ્લી ઉત્કર પર્યંત અને આશ્ચર્ય એ શબ્દોના આદિ અકાર
નો વિકલ્પે એકાર થાય. સં૦ વહ્લી આ ચાલતાસૂત્રથી એકાર થઈ અંત્યવ્યં૦ સ્લુક્
એ સૂત્રલાગી વેહ્લી વહ્લી એવાં રૂપ સિદ્ધ થાય. સં૦ ઉત્કર તેને કગટડ૦ ચાલતા-
સૂત્રે વિકલ્પે એકાર અનાદૌ૦ એ સૂત્રોથી ઉક્કરો ઉક્કરો રૂપ સિદ્ધ થાય. સં૦ પર્યંત
તેને ચાલતાસૂત્રે વિકલ્પે એકાર જ્યારે એકાર થાય ત્યારે એતઃપર્યંતે એ સૂત્રથી યકારનો
ર થાય. બીજાપદ્ધે વ્યયર્યાજઃ અનાદૌદિત્વં અતઃસેડોઃ એ સૂત્રોથી પેરંતો પજ્જંતો

प्रथमःपादः।

७९

रूप सिद्ध आय. सं० आश्चर्य तेने ह्रस्वःसंयोगे ह्रस्वात्थ्यश्च० अनादौद्वित्वं द्वि-
तीयपूर्व० चाक्षतासूत्रे एकार आश्चर्येरः क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी अच्छेरं रूप
सिद्ध आय. बीजेपदे सं० आश्चर्य तेने ह्रस्वःसंयोगे ह्रस्वात्थ्यश्च अनादौद्वित्वं
द्वितीय० अतोरिआररिज्जरीअं क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी अच्छरिअं अच्छ-
अरं अच्छरिज्जं अच्छरीअं एवां रूप सिद्ध आय. ॥ ५७ ॥

ब्रह्मचर्ये चः ॥ ५८ ॥

ब्रह्मचर्यशब्दे चस्य अत एत्वं जवति ॥ ब्रह्मचेरं ॥ ५८ ॥

मूल भाषांतर. ब्रह्मचर्य शब्दना चकारना अकारनो एकार आय. सं० ब्रह्मचर्य
तेनुं ब्रह्मचेरं एवुं रूप आय. ॥ ५८ ॥

॥ टुंठिका ॥

ब्रह्मचर्य ७१ च ६१ ब्रह्मचर्य ११ सर्वत्ररलुक् पक्ष्मश्मष्मस्मह्मांहाः
ह्य ह्य अनेनास्य एत्वे ब्रह्मचर्यतूर्य० इति यस्य रः ११ क्लीबेस्म
मोनु० ब्रह्मचेरं ॥ ५९ ॥

टीका भाषांतर. ब्रह्मचर्य शब्दना चकारनी अंदर रहेला अकारनो एकार
आय. सं० ब्रह्मचर्य तेने सर्वत्ररलुक् पक्ष्मश्मष्म० ए सूत्रथी ह्यनो म्ह आय. पढी चाक्ष-
तासूत्रे एकार ब्रह्मचर्यतूर्य० ए सूत्रथी य नो र आय. पढी क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी
ब्रह्मचेरं ए रूप सिद्ध आय. ॥ ५९ ॥

तोन्तरि ॥ ६० ॥

अंतरशब्दे तस्य अत एत्वं जवति ॥ अंतःपुरम् । अंतेउरं ॥ अं-
तश्चारी । अंतेश्चारी ॥ कचिन्न जवति । अंतर्गग्यं । अंतो-वीसंज-
निवेसिआणं ॥ ६० ॥

मूल भाषांतर. अंतर शब्दना तकारनी अंदर रहेला अकार नो एकार आय.
सं० अंतःपुरं तेनुं अंतेउरं रूप आयथे. सं० अंतश्चारी तेनुं अंतेआरी एवुं रूप आय
थे. कोइ ठेकाणे अतुं पण नथी. जेम- सं० अंतर्गतं तेनुं अंतर्गग्यं रूप आय. सं० अंतो
विश्रंभनिवेसितानाम् तेनुं अंतो-विसंभ-निवेसिआणं एवुं रूप सिद्ध आयथे. अहिं
अंतो ए स्थाने आ नियम दागु थयो नथी. ॥ ६० ॥

॥ टुंठिका ॥

त ६१ अंतर ७१ अंतर पुर अंत्यव्यं० रलुक् अनेन एत्वं ते कग-
चजेति प्रलुक् ११ क्लीबेस्म मोनु० अंतेउरं । अंतर-चारिन्-अंत्य-

८०

मागधी व्याकरणम्.

व्यं० र्नुलुक् अनेन एकारः त ते कगचजेचलुक् ११ अक्लीवे दीर्घः अंतेश्चारी । अंतर्-गत ११ सर्वत्ररलुक् अनादौ द्वित्वं कगचजेति तलुक् अवर्णोयश्रुतिः अस्य यः क्लीवेस्म मोनु० अंतर्गतं अंतर् रःपदांतेविसर्गस्तयोरः रस्य विसर्गः आतोडो विसर्गस्य डो-उलोकात् अंतो-विश्रंभ-निवेशित सर्वत्ररलुक् लुप्तयवर० वि वी शषोःसः श कगचेति तलुक् दउजस्सशसडसितोद्दामिदीर्घः टा आमोर्णः आमस्थाने णः त्कास्यादेर्णः स्वोवानुस्वारः ॥ ६० ॥

टीका भाषांतर. अंतर् शब्दना तकारना अकारनो एकार आय. सं० अंतर्पुर तेने अंत्यव्यं० चाखतासूत्रे एकार कगचज क्लीवेस्म मोनु० ए सूत्रोथी अंतैउरं रूप सिद्ध आय. सं० अंतर्चारिन् तेने अंत्यव्यं० चाखतासूत्रे एकार कगचज अक्लीवेसौ ए सूत्रोथी अंतैआरी रूप सिद्ध आय. सं० अंतर्गत तेने सर्वत्ररलुक् अनादौ द्वित्वं कगचज० अवर्णोयः श्रुति क्लीवेस्म मोनु० ए सूत्रोथी अंतर्गतं रूप सिद्ध आय. सं० अंतर् शब्दने रःपदांतेविसर्गस्तयोरः आतोडो विसर्गस्य डो ए सूत्रोथी अंतो रूप आय. सं. विश्रंभनिवेशित तेने सर्वत्ररलुक् लुप्तयवर० शषोःसः कगचज जस्सशसडसि टाआमोर्णः त्कास्यादेर्णः स्वोवानुस्वारः इत्यादि सूत्रोथी वीसंभ-निवेशिआणं ए रूप सिद्ध आय. ॥ ६० ॥

उत्पन्ने ॥६१॥

पद्मशब्दे आदेरत उत्वं जवति ॥ पोम्मं ॥ पद्म-ठद्म० इति वि-
लेषे न जवति । पउमं ॥ ६१ ॥

मूल भाषांतर. पद्म शब्दना आदि अकार नो उकार आयत्ते. सं० पद्मशब्दनुं पोम्मं एवं रूप सिद्ध आय. आ ठेकाणे पद्मठद्म० ए सूत्रोथी ज्यां विश्लेष आय त्यां आ सूत्रनो नियम लागे नहीं. त्यां सं० पद्मं नुं पउमं रूप आय. ॥ ६१ ॥

॥ ढुंढिका ॥

उत् ११ पद्म ७१ पद्म ११ अनेनाकारस्य उकारः कगटडेति दलु-
क् अनादौ द्वित्वं क्लीवेस्म मोनु० पोम्मं । पद्मठद्म मूर्खद्वारे वा
मात् प्रागुकारः कगचजतद्वपयवां प्रायो दलुक् ११ क्लीवेस्म
मोनु० पउमं ॥ ६१ ॥

टीका भाषांतर. पद्म शब्दना आदि अकार नो ओकार आयत्ते. सं० पद्म तेने आ चाखतासूत्रोथी अकार नोउकार आय. पढी कगटड० अनादौ द्वित्वं क्लीवेस्म

प्रथमःपादः ।

७१

मोनु० ए सूत्रोऽथी पोम्मं रूप सिद्ध आय. जो ते ठेकाणे पद्मच्छद्म० ए सूत्र लागे तो म-
कारनी पेहेलां उकार आय अने पढी कगचजतहपय० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोऽथी
पडमं रूप सिद्ध आयढे. ॥ ६१ ॥

नमस्कार-परस्परं द्वितीयस्य ॥ ६२ ॥

अनयोर्द्वितीयस्य अत उत्वं जवति ॥ नमोक्कारो परोप्परं ॥ ६२ ॥

मूल भाषांतर. नमस्कार अने परस्पर शब्दना बीजा अकारनो ओकार आय.
जेम सं० नमस्कार तेनुं नमोक्कारो आयढे. अने सं० परस्परं तेनुं परोप्परं
रूप आयढे. ॥ ६२ ॥

॥ टुंडिका ॥

नमस्कारपरस्पर ७१ द्वितीय ६१ नमस्कारश्च परस्परं च नमस्का-
रपरस्परं तस्मिन् । नमस्कार- कगटडेति सल्लुक् अनेन उत्वं मो
अनादौ द्वित्वं का क्का ११ अतः सेडोंः नमोक्कारो । परस्पर- कगटडे-
ति सल्लुक् अनेन रस्य रो । अनादौ द्वित्वं स्प प्प ११ क्लीबेसम्
मोनु० परोप्परं ॥ ६२ ॥

टीका भाषांतर. नमस्कार अने परस्पर शब्दना बीजा अकार नो ओकार
आयढे. सं० नमस्कार तेने कगटड० चाखता सूत्रे उकार अनादौ० अतः सेडोंः ए सूत्रो-
ऽथी नमोक्कारो रूप सिद्ध आय. सं० परस्पर तेने कगटड० अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम्
मोनु० ए सूत्रोऽथी परोप्परं रूप सिद्ध आय. ॥ ६२ ॥

वार्षो ॥ ६३ ॥

अर्पयतौ धातौ आदेरस्य उत्वं वा जवति ॥ उप्पेई अप्पेई ।

उपिअं अपिअं ॥ ६३ ॥

मूल भाषांतर. अर्पयति धातुना आदि अकारनो विकट्टे ओकार आयढे. सं०
अर्पयति तेनुं ओप्पेई तथा अप्पेई रूप आयढे. सं० अर्पित तेनुं ओपिअं तथा
अपिअं रूप आयढे. ॥ ६३ ॥

॥ टुंडिका ॥

वा ११ पि ७१ ऋकृगतौ ऋ इयर्त्ति कश्चित् तं इय्यंतं अन्यः प्रयुं-
क्ते प्र० णिग् इअत्तिरीत्रीपपौ तः पुस्यौऋअर् लोकात् अर्पि
इति स्थिते वर्त्त० तिब् त्यादीना० तिस्थाने इ णेर्देर्पि सर्वत्ररल्लुक्

૬૨

માગધી વ્યાકરણમ્.

અનાદૌદ્ધિત્વં પે પ્પે અનેનાસ્ય વા ડં ડંપ્પે ઇપ્પે અપ્પેઽ અર્પિ-
પૂર્વવત્ અર્પ્યતે સ્મ અર્પિતં ક્વતૂક્ત પ્ર૦ તલુગ્ગાવીક્તજાવકર્મસુ
ઇતિણિગ્ લોપઃ વ્યંજનાદદંતેપ્ અપ્રે અત્ ક્તે ઇતિ અઙ્ લોકાત્
પિ અનાદૌદ્ધિત્વં પ્પિ અનેનવાસ્યઙ્ઃ કગચજેતિતલુક્ ક્લીબે સમ્
મોનુ૦ ડંપ્પિઅં પદ્ધે અપ્પિઅં ॥ ૬૩ ॥

ટીકા ભાષાંતર. અર્પયતિ ધાતુના આદિ અકાર નો વિકલ્પે ડંકાર આય. સં. ગતિ-
વાયક ઋ ધાતુનું ઇયર્તિ રૂપ આય. કોઈ ગતિ કરે તેને બીજો પ્રેરે તેને અર્પયતિ કહેવાય.
ઋ ધાતુને ણિગ્ પ્રત્યય આવે તેને ઇઅત્તિરીત્રીપપૌ પુસ્યૌઋ અર્ વર્ત્તે૦ તિવ્ પ્રત્યય
આવે પઢી ત્યાદીનાં૦ જેદેંપિ સર્વત્રરલુક્ અનાદૌદ્ધિત્વં ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે ડંકાર
એ સૂત્રોચી ઓપ્પેઽ અને બીજે પદ્ધે અપ્પેઽ રૂપ સિદ્ધ આય છે. સં. અર્પિત તેમાં ઋ ધાતુ
છે, તેને પૂર્વ પ્રમાણે અર્પિ રૂપ સિદ્ધ આય. પઢી અર્પણ કરાય તે અર્પિત એ અર્થમાં ક્ત
પ્રત્યય આવે, જાવકર્મમાં ણિક્ પ્રત્યયનો લોપ આય. પઢી વ્યંજના દદંતેપ્ ક્તે લોકાત્
અનાદૌદ્ધિત્વં ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે ઙ્ આય. પઢી કગચજ ક્લીબેસમ્ મોનુ૦ એ સૂત્રો-
ચી ઓપ્પિઅં તથા બીજે પદ્ધે અપ્પિઅં રૂપ સિદ્ધ આય છે. ॥ ૬૩ ॥

સ્વપાવુચ્ચ ॥ ૬૪ ॥

સ્વપિતૌ ધાતૌ આદેરસ્ય ડંત્ ડંત્ ચ જવતિ ॥ સોવઙ્ । સુવઙ્ ॥ ૬૪ ॥

મૂલ ભાષાંતર. સ્વપિતિ ધાતુના આદિ અકારનો ડંત્ અને ડંત્ આય છે સં. સ્વપિ-
તિ તેનાં સોવઙ્ અને સુવઙ્ એવાં રૂપ સિદ્ધ આય છે. ॥ ૬૪ ॥

॥ ઢુંઢિકા ॥

સ્વપિ ૭૧ ડંત્ ૧૧ ચ ૧૧ ત્રિષ્વપંક્ શયે વ્વષ્ ષઃ સૌષ્ઠ્યૌ સ્વપ્રવર્તે
માનાતિવ્ ત્યાદીનાં તિઙ્ સર્વત્ર વલુક્ વ્યંજનાત્ લોકાત્ સપ્ઙ્તિ-
સ્થિતે પોવઃ અનેન પ્રથમે સુસ્થાને સો સોવઙ્ પદ્ધે સુવઙ્ ॥ ૬૪ ॥

ટીકા ભાષાંતર. સ્વપિતિ ધાતુના આદિ અકાર ને સ્થાને ઓ અને ઙ્ આય છે.
સં. વ્વષ્ એ ધાતુ સુવં એ અર્થમાં પ્રવર્તે તેને વ્વષ્ઃ સૌષ્ઠ્યૌ એ સૂત્રચી ષ નો સ આય. પઢી
વર્ત્તમાના ત્યાદીનાં સર્વત્રવલુક્ વ્યંજનાત્ લોકાત્ પોવઃ એ સૂત્રોલાગીચાલતા
સૂત્રચી ઓકાર આય ત્યારે સોવઙ્ અને પદ્ધે ડંકાર આય ત્યારે સુવઙ્ એવાં રૂપ આય. ૬૪

નાત્પુનર્યાદાઈ વા ॥ ૬૫ ॥

નજઃ પેરે પુનઃ શબ્દે આદેરસ્ય આ આઙ્ ઇત્યાદેશૌ વા જવતઃ ॥ ન-
ઝણા । નઝણાઈ । પદ્ધે । નઝણ । નઝણો ॥ કેવલસ્યાપિ દૃશ્યતે ॥ પુણાઙ્ ૬૫

પ્રથમ:પાદ: ।

૭૩

મૂલ ભાષાંતર. નઙ્ ઉપસર્ગની પઠી આવેલા પુનર્ શબ્દના આદિ અકારને સ્થાને આ આઈ એવા આદેશ વિકલ્પે આયઠે. સં૦ નપુનર્ તેનું નડળા અને નડળાઈ એવાં રૂપ આય ઠે. બીજે પદ્ધે નડળા અને નડળો એવાં રૂપ આયઠે. કોઈ ઠેકાણે એકલા પુનર્ શબ્દને પણ આદેશ થયેલો જોવામાં આવેઠે જેમ પુણાઈ એવું રૂપ આયઠે ॥ ૬૫ ॥

॥ ટુંઠિકા ॥

ન ૫૧ પુનર્ ૭૧ આઈ ૧૧ વા ૧૧ નપુનર્ ૧૧ અંત્યવ્યં૦ રલુક્ કગ-
ચેતિ પલુક્ નોળ: અનેન આપ્ર૦ ૧૧ અંત્યવ્યં સલુક્ નડળા ઇતિ
યત્ર અનેન આઈ તત્ર નડળાઈ પદ્ધે નપુનર: અંત્યવ્યં૦ રલુક્ કગ-
ચજેતિ પલુક્ નોળ: ૧૧ અવ્ય દ્વિતીયે અત:સેડોં: નડળા નડળો
પુનર્ અંત્યવ્યં૦ રલુક્ નોળ: અનેન આઈ આદેશ: પુણાઈ ॥ ૬૫ ॥

ટીકા ભાષાંતર. નઙ્ ઉપસર્ગની પઠી આવેલા પુનર્ શબ્દના આદિ અકાર ને સ્થાને આ આઈ એવા આદેશ વિકલ્પે આયઠે. સં૦ નપુનર્ તેને અંત્યવ્યંજન રલુક્ કગ જેતિ નોળ: આ ચાલતા સૂત્રથી આ આદેશ આય પઠી અંત્યવ્યંજન૦ સલુક્ એ સૂત્રોથી નડળા રૂપ સિદ્ધ આય. જ્યારે આ ચાલતા સૂત્રથી આઈ એવો આદેશ આય ત્યારે નડળાઈ રૂપ સિદ્ધ આયઠે. બીજે પદ્ધે નપુનર્ શબ્દને અંત્યવ્યં૦ કગચજ નોળ: અવ્યય૦ અને બીજા રૂપમાં અત: સેડોં: એ સૂત્રોથી નડળા અને નડળો એવાં બે રૂપ સિદ્ધ આય ઠે. સં૦ પુનર્ શબ્દને અંત્યવ્યં૦ નોળ: અને આ ચાલતા સૂત્રથી આઈ એવો આદેશ આય. ત્યારે પુણાઈ રૂપ સિદ્ધ આય ઠે. ॥ ૬૫ ॥

વાલાબ્વરણ્યે લુક્ ॥ ૬૬ ॥

અલાબ્વરણ્યશબ્દસ્ય લુગ્ વા જવતિ ॥ લાઝં અલાઝં । લાઝ । અ-
લાઝ । રસં અરસં । અત ઇત્યેવ । આરણ્ય-કુંજરોઽવ વેલ્લંતો ॥ ૬૬ ॥

મૂલ ભાષાંતર. અલાબૂ અને અરણ્ય શબ્દના આદિ અકારનો વિકલ્પે લુક્ આયઠે. સં. અલાબુ શબ્દનું લાઝં અને અલાઝં એવાં રૂપ આય. અને સંસ્કૃત દીર્ઘ ઝકારાંત અલાબૂ શબ્દના લાઝ અને અલાઝ એવાં રૂપ આય. સં. અરણ્ય તેનાં રણં અરણં એવાં રૂપ આય. ॥ જો આદિ અકાર હોય તોજ તેનો લોપ આય. જેમ સં. આરણ્યકુંજ-રોઽવ વેલ્લંતો તેનું આરણ્ય કુંજરોઽવ વેલ્લંતો આય અહિં આકારનો લોપ ન થયો.

॥ ટુંઠિકા ॥

વા ૧૧ અલાબ્વરણ્ય ૭૧ લુક્ અલાબુ ચ અરણ્ય ચ અલાબ્વરણ્ય
૭૧ અલાબુ સર્વત્ર વલુક્ ૧૧ અનેન વાઅલુક્ ક્લીબે સ્મ લાઝં ।

૫૪

માગધી વ્યાકરણમ્.

દ્વિતીયે અલાઁ સ્ત્રીલિંગેઽપિ અલાબુશબ્દઃ તત્ર દર્શયતિ સર્વત્રેતિ
 વલુક્ અનેન વા અલુક્ ૧૧ અક્ષીભે દીર્ઘઃ ડ ડ અંત્યવ્યંજઃ
 સલુક્ લાઙ અલાઙ્ગ ઇતિ સિદ્ધં । અરણ્યં અધોમનયાં યલુક્ અ-
 નાદૌ દ્વિત્વં અનેન વા અલુક્ ૧૧ ક્ષીભે સમ્ મોનુઃ રણં અરણં
 ઇતિ જાતં । અરણ્યે જવઃ આરણ્યઃ રૂપોત્તરપદીરઃ પ્રઃ પ્રઙસ્વરેઃ
 અ આ અધોમનયાં યલુક્ અનાદૌદ્વિત્વં આરણ્યં કુંજરોચ્ચ વેહંતોદ્દ

ટીકા ભાષાંતર. અલાબુ અને અરણ્ય શબ્દના આદિ અકારનો વિકલ્પે લુક્ આય.
 સં. અલાબુ તેને સર્વત્રવલુક્ ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે અનો લુક્ ક્ષીભે સમ્ એ સૂત્રોથી
 લાઁ આય અને બીજે પદે અલાઁ આય. જો અલાબુ સ્ત્રીલિંગે લઈ તો તે અલાબૂ
 શબ્દને સર્વત્ર વલુક્ ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે અ નો લુક્ અક્ષીભે દીર્ઘઃ એ સૂત્રોથી
 ડ ડ આય. પઠી અંત્યવ્યંજઃ સૂત્ર લાગી લાઙ અલાઙ્ગ એવાં રૂપ સિદ્ધ આય ઢે. સં. અ-
 રણ્ય શબ્દને અધોમનયાં અનાદૌદ્વિત્વં આ સૂત્રે વિકલ્પે અ નોલુક્ ક્ષીભે સમ્
 મોનુઃ એ સૂત્રોથી રણં અરણ્યં એવાં રૂપ સિદ્ધ આયઢે. અરણ્ય (જંગલ) ને વિષે
 જે આય તે આરણ્ય કહેવાય. ત્યાં ય પ્રત્યય અને આદિસ્વરની વૃદ્ધિ આય પઠી અધો-
 મનયાં યલુક્ અનાદૌદ્વિત્વં એ સૂત્રો થી આરણ્ય રૂપ સિદ્ધ આય. પદલે આરણ્ય-
 કુંજરોચ્ચ વેહંતો એ પદ સિદ્ધ થયું ૬૬

વાવ્યયોત્સ્વાતાદાવદાતઃ ॥ ૬૭ ॥

અવ્યયેષુ ઉત્સ્વાતાદિષુ ચ શબ્દેષુ આદેરાકારસ્ય અદ્ વા જવતિ
 અવ્યય જહ જહા । તહ તહા । અહવ અહવા । વ વા । હ હા ।
 ઇત્યાદિ ॥ ઉત્સ્વાતાદિ । ઉક્ષયં ઉક્ષાયં । ચમરો ચામરો । ક-
 લઁ કાલઁ । ઠવિઁ ઠાવિઁ । પરિઠવિઁ પરિઠાવિઁ । સંઠવિઁ
 સંઠાવિઁ । પયયં પાયયં । તલવેણં તાલવેણં । તલવોણં તાલ-
 વોણં । હલિઁ હાલિઁ । નરાઁ નારાઁ । વલયા વલાયા । કુમરો
 કુમારો । ષ્ઠં ષ્ઠા ॥ ઉત્સ્વાત । ચામર । કાલક । સ્થાપિત ।
 પ્રાકૃત । તાલવૃંત । હાલિક । નારાચ । વલાકા । કુમાર । શ્વાદિર ।
 ઇત્યાદિ ॥ કેચિદ્ બ્રાહ્મણપૂર્વાહ્ણયોરપીચ્છંતિ । બ્રહ્મણો । વાહ્મણો ।
 પુવ્ણો પુવાણો ॥ દવગ્મી । દાવગ્મી । ચઙ્ઙ ચાઙ્ઙ । ઇતિ શબ્દ-
 ખેદાત્ સિદ્ધમ્ ॥ ૬૭ ॥

प्रथमःपादः ।

७५

मूल भाषांतर. अव्यय अने उत्खात विगेरे शब्दोना आदि आकारनो विकल्पे अकार आय. अव्ययनां उदाहरण—सं. यथा तेनुं जह जहा एवं रूप आय. सं. तथा तेनुं तह अने तहा रूप आय. सं. अथवा तेनुं अहव अहवा एवं रूप आय. सं. वा तेनुं व वा रूप आय. सं. ह तेनुं ह हा एवं रूप आय. इत्यादि जाणी लेवुं. हवे उत्खात विगेरे शब्दोनां उदाहरण—सं० उत्खात तेनुं ऊकखयं ऊकखायं रूप आय. सं० चामर तेनुं चमरो चामरो रूप आय. सं० कालक तेनुं कलओ कालओ रूप आय. सं. स्थापित तेनुं ठविउं ठविउं रूप आय. सं० प्रतिस्थापित अने संस्थापित तेनां परिद्वविओ परिद्वविओ अने संठविओ संठाविओ रूप आय. सं. प्राकृत तेनुं पययं पाययं एवं रूप आय. सं. तालवृंत तेनुं तलवेण्टं तालवेण्टं तथा तलवोण्टं तालवोण्टं रूप आय. सं. हालिक तेनुं हलिओ हालिओ रूप आय. सं. नाराच तेनुं नराओ नाराओ रूप आय. सं. बलाका तेनुं बलया बलाया रूप आय. सं. कुमार तेनुं कुमरो कुमरो रूप आय. सं. खादिर तेनुं खइरं खाइरं रूप आय. इत्यादि जाणी लेवां. केटला एक विघ्नानो ब्राह्मण अने पूर्वाह्ण शब्दने पण आदि आकारनो विकल्पे अकार आय एम इहेहे—जेम—सं. ब्राह्मण तेनुं ब्रह्मणो ब्राह्मणो रूप आय. सं. पूर्वाह्ण तेनुं पुञ्चण्हो पुञ्चाण्हो रूप आय. सं. दावाग्नि तेनुं दवग्नी दावाग्नी अने सं. चाडु तेनुं चडू चाडू एवां रूप शब्द जेदशी सिद्ध आय ठे. ॥ ६७ ॥

॥ टुटिका ॥

वा ११ अव्यय उत्खातादि उत्खात आदौ येषां ते उत्खातादिः अव्ययं च उत्खातादिश्च अव्ययोत्खातादिः तस्मिन् ७१ अत् ११ आत् ६१ यथा आदेर्योजः यस्यजः खघथध० यस्य हः अनेन वा अ आ ११ अव्यय० सुलोपः जह द्वितीये जहा । तथा खघथ० धस्य हः अनेन अ आ तह तहा एवं अहव अहवा व वा ह हा इत्यादि ॥ उत्खातः अनेन वा आ अ कगटडेति तलुक् द्वितीये तुर्य० ख० श्राकः कगचजेति तलुक् अवर्णो ११ क्लीवे सम् मोनु० उकखयं उकखायं । चमर अनेन वा आ अ ११ अतः सेडोः चमरो चामरो । कालक अनेन वा आ अ कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोः कलउं कलउं स्थापित—स्थष्टायकचिद्वनिरप्पाः इति स्था स्थाने ठा पोवः कगचजेति तलुक् अनेन वा आ अ ११ अतः सेडोः ठविउं ठविउं । प्रतिष्ठा प्रतितिष्ठतं प्रयुक्ते णिग्चिरीष्ठाहा

૫૬

માગધી વ્યાકરણમ્.

इति पोवः प्रस्थाप्यते स्म क्तप्रत्ययः तलुगावाक्तजावकर्मसु णि-
 ग्लोपः व्यंजनाददंतेऽत् कोऽइ स्थष्टाथ० ष्टा ठा द्वितीयतुर्य० ठ
 ठा । निः पूर्व प्रती उत्परी माद्यस्थोर्वाः प्रतिस्थाने परि पोवः
 अनेन वा आ अ ११ अतः सेडोः परिद्वविउं परिद्वविउं सम् पू-
 र्वकः संठविउं संठाविउं । पूर्ववत् प्राकृत- सर्वत्र रलुक् कृतोऽत् कृ
 क कगचजेति कतयोर्लुक् अवर्णो० अनेन वा आ अ ११ क्लीबे-
 सम् पययं पाययं तालवृत्त- ददेदोर्वृते कस्थाने इत्तुंत् वृतेएटः
 तस्यएट आदेशः अनेन वा आ अ ११ क्लीबे सम् तलविण्टं
 तालविण्टं तलवोण्टं तालवोण्टं । हालिक नाराच बलाका कुमार
 अनेन हा ह न ना व वा म मा कगचजेति कवयोर्लुक् ११ अतः
 सेडोः अंत्यव्यंजनस्य च हलिउं हालिउं । नराउं नाराउं । वलया
 वलाया कुमरो कुमारो खादिर ११ अनेन आ अ कगचजेति दलुक्
 क्लीबे सम्० खइरं खाइरं ब्राह्मण- सर्वत्र रलुक् पद्मश्मश्रुस्मद्भाह्मः
 नोणः अनेन वा आ अ अतः सेडोः बह्मणो बाह्मणो । पूर्वाह्म-
 सर्वत्र रलुक् अनादौद्वित्वं अनेन वा आ अ पक्षेति एहा आदेशः
 अतः सेडोः पुवण्हो पुवाण्हो ॥ दवाग्नि- अधोमनयां नलोपः अ-
 नादौद्वित्वं ह्रस्वः संयोगे ११ अंत्यव्यं० सलुक् दवग्गी दावग्गी ।
 चाटु- टोडः रश्मिक्लीबे दीर्घः चडू चाडू ॥ ६७ ॥

टीका भाषાંતર. અવ્યય અને ઉત્ત્વાત વિગેરે શબ્દોના આદિ આકારનો વિકલ્પે
 અકાર થાયઢે. સં. યથા તેને આદેર્યોજઃ સ્વઘથઘ० આ ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે અ આ
 થાય. પઢી અવ્યય એ સૂત્રથી સુ લોપ અઙ્ જહ્ અને જહા રૂપ સિદ્ધ થાય. સં. તથા
 તેને સ્વઘથ० ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે અ આ થાય એટલે તહ તહા રૂપ થાય. એવીરીતે સં.
 અથવાનું અહ્વ અહ્વા એવું રૂપ થાય. અને સં० વા નુ વ વા અને હ નું હ હા એવું
 રૂપ થાય. ઇત્યાદિ જાણી લેવું. સં. ઉત્ત્વાત તેને આ ચાલતા સૂત્રે અ આ થાય પઢી
 કગટઢ० દ્વિતીયતુર્ય० સ્વઃકઃ કગ ચજ० અવર્ણો० ક્લીબે સ્મ્ મોનુ० એ સૂત્રોથી
 ઉક્ત્વયં ઉક્ત્વાયં એવાં રૂપ થાય. સં. ચમર- તેને આ ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે આ અ
 થાય પઢી અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રથી ચમરો ચામરો રૂપ થાય. સં. કાલક- તેને આ
 ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે અ આ થાય પઢી કગચજ० અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રોથી કલઓ
 કાલઓ રૂપ થાય. સં. સ્થાપિત તેને સ્થષ્ટાથક્ક० એ સૂત્રથી સ્થા ને ઢેકાણે ઠા થાય.

प्रथमःपादः ।

७९

पढी पोवः कगचज० आ चालता सूत्रे विकट्टे अ आ आय. पढी अतः सेडोंः सूत्रथी ठविओ ठाविओ एवां रूप आय. प्रति उपसर्ग साथे स्था धातु तेने प्रेरणार्थणिग् प्रत्यय तेने प आवी. पोवः सूत्रपामी प्रतिस्थापनकरेतेवा कर्मणी अर्थमां क्त प्रत्यय आवे णिग् प्रत्ययनो लोप आय. पढी व्यंजनाददंतेऽत् एसूत्र लागी पढी स्थाष्टाथ एसूत्रथी ष्टा ने स्था ने ठा आय. पढी द्वितीय तुर्य० ए सूत्रथी ठ नो ठा आय. पढी प्रतिने स्थाने परि आदेश आय. पढी पोवः आ चालता सूत्रे विकट्टे अ आ आय पढी. अतः सेडोंः सूत्रथी परिट्टविओ परिट्टाविओ रूप सिद्ध आय. जो सम् उपसर्ग साथे स्था धातु- नुं रूप संठविओ संठाविओ एवुं आय. तेमां पूर्ववत् साधन करवुं. सं० प्राकृत तेने सर्वत्ररलुक क्तोऽत् कगचज० अवर्णों आ चालता सूत्रे विकट्टे अ आ आय. क्लीबेसम् ए सूत्रोथी पययं पाययं रूप सिद्ध आय. सं. तालवृंत तेने ददेदोवृते वृतेण्टः चालता सूत्रे विकट्टे अ आ आय. क्लीबेसम् ए सूत्रोथी तलविण्टं तालविण्टं तल- बोण्टं तालबोण्टं एवां रूप सिद्ध आय. सं. हालिक नाराच बलाका कुमार ए शब्दोने आ चालता सूत्रथी अ आ कगचज० अतःसेडों० अंतव्यंजनस्यच ए सूत्रोथी हलिओ हालिओ नराओ नाराओ वलया वलाया कुमरो कुमारो एवां रूप आय. सं. खादिर तेने सर्वत्र रलुक पक्ष्मश्मष्मस्मह्यां ह्यः नोणः आ चालता सूत्रे विकट्टे अ आ अतः सेडोंः ए सूत्रोथी बह्मणो बाह्मणो रूप सिद्ध आय. सं. पूर्वाह तेने सर्वत्र रलुक अनादौदित्वं आ चालता सूत्रे अ आ पहे ह आदेश आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पुव्वहो पुव्वाहो एवा रूप सिद्ध आय. सं. दवाग्नि तेने अधोमनयां अनादौदित्वं ह्रस्वः संयोगे अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी दवग्गी दावग्गी रूप सिद्ध आय. सं. चाटु तेने टोठः अक्लीबेदीर्घः ए सूत्रोथी चडू चाडू एवां रूप सिद्ध आयते ॥ ६९॥

घञ्वृद्ध्या ॥ ६७ ॥

घञ् निमित्तो यो वृद्धिरूप आकारस्तस्यादिञ्चूतस्य अह वा ज-
वति । पवहो पवाहो । पहरो पहारो । पयरो पयारो । प्रकारः प्रचारो
वा पत्थवो पत्थावो ॥ कचिन्न जवति । रागः । राश्रो ॥ ६७ ॥

मूल भाषांतर. घञ् प्रत्ययनिमित्त अयेली वृद्धिनो जे आकार तेना आदिञ्चूत आकारनो विकट्टे अकार आय. संस्कृत प्रवाह तेनां पवहो पवाहो रूप आय. सं. प्रहार तेनां पहरो पहारो रूप आय. सं. प्रकार तेनां पयरो पयारो रूप आय. अहिं प्रकारने बदले प्रचार शब्द होय तो पण तेवां रूप आय. सं. प्रस्ताव तेना पत्थवो पत्थावो एवां रूप आय. कोइ ठेकाणों आय पण नहीं. जेम सं. राग तेनुं राओ एकज रूप आयते. ॥ ६७ ॥

॥ टुंडिका ॥

घञ् ११ वृद्धि ६१ वा ११ घञ्निमित्ता वृद्धिः घञ्वृद्धिः तस्य प्रपूर्व०

८८

मागधी व्याकरणम्.

वह् प्रापणे वह् ह हरणे ह् कृञ् करणे कृ चर् गतिजक्षणयोः ।
 चर् प्रवहणं प्रवाहः । प्रहरणं प्रहारः । प्रकरणं प्रकारः । प्रचरणं
 प्रचारः । सर्वत्र जावे घञ् वृद्धिरलुक् अनेन सर्वत्र व वा ह हा क
 का च चा कगचजेति चस्य वा कस्य वा लुक् ११ अतः सेडों: प-
 वहो पवाहो । पहरो पहारो । पयरो पयारो प्रपू० स्तु प्रस्तवनं
 प्रस्तावः प्रात्सुडुतो इति घञ् वृद्धिः सर्वत्रेति रलुक् स्तस्य थोऽसम-
 स्तस्तंबे स्तस्यथः । द्वितीयतुर्ययोरुपरि० घकारपश्चात् तकारस्या-
 गमः अनेन वा आ अ ११ अतः सेडों: पत्थवो पत्थावो । रंगी
 रागे रंज् रंजनं रागः जावकत्वे घञ् घञि जावकरणे न लुक् वृ-
 द्धिररक्तेनिष्ठस्यजोकगौ जग् लोकात् राग इतिजातं ततः कगचजेति
 गलुक् ११ अतः सेडों: । राओ ॥ ६८ ॥

टीका भाषांतर. घञ् प्रत्ययनिमित्त अयेली वृद्धिना आकारनो विकल्पे अकार
 आय. प्र उपसर्ग युक्त एवा वह् धातुने घञ् प्रत्यय आवी प्रवाह रूप आय. प्र उपसर्ग
 युक्त एवा ह् (हरण करवुं) कृ (करवुं) चर् (चाखवुं जक्षण करवुं) तेमने जावे घञ्
 प्रत्यय आवी प्रवाह प्रहार अने प्रचार एवां रूप आय. पठी वृद्धि आय अने आ चा-
 खता सूत्रथी अ आ आय. पठी कगचज अतः सेडों: ए सूत्रोथी पवहो पवाहो पह-
 रो पहारो पयरो पयारो एवां रूप सिद्ध आय ठे. सं. प्र उपसर्ग स्तु धातुने प्रात्सु-
 डुतो ए सूत्रथी घञ् प्रत्यय आवे. पठी वृद्धि सर्वत्ररलुक् स्तस्यथोऽसमस्तस्तंबे द्वि-
 तीयतु० आ चाखता सूत्रे आ अ आय. अतः सेडों: ए सूत्रोथी पत्थवो पत्थावो एवां
 रूप आय. सं. रंगी ए धातु राग अर्थमां प्रवर्त्ते तेने जावे घञ् प्रत्यय आवे. पठी भाव-
 करणे ए सूत्रथी न नो लोप अइ वृद्धि आय. पठी ज नो ग आय एटवे राग एवुं रूप
 सिद्ध आय. पठी कगचज० अतः सेडों: ए सूत्रोथी राओ रूप सिद्ध आय. ॥ ६८ ॥

महाराष्ट्रे ॥ ६९ ॥

महाराष्ट्र शब्दे आदेराकारस्य अद् जवति । मरहठं । मरहठो ॥ ६९ ॥

मूल भाषांतर. महाराष्ट्र शब्दना आदि आकानो अकार आय ठे. सं. महाराष्ट्र
 तेनां मरहठं मरहठो एवां रूप सिद्ध आय. ॥ ६९ ॥

॥ टुंठिका ॥

महाराष्ट्र ७१ महाराष्ट्र- महाराष्ट्रे हरोः इति हरो प्रत्ययः । अ-
 नेन र रा ह्रस्वः संयोगे हा ह् ह्रस्वस्यानुष्टे० ह्रस्यतः द्वितीय० पूर्व ठ
 ट ११ पुंनपुंसकात् क्लीबे स्म अतः सेडों: मरहठं मरहठो ॥ ६९ ॥

प्रथमःपादः ।

८९

टीका भाषांतर. सं. माहाराष्ट्रशब्दना आदि आकार नो अकार आय. सं. माहाराष्ट्र तेने महाराष्ट्रे हरोः ए सूत्रथी र अने ह नो व्यत्यय (परस्पर अदलो बदलो) आय पढी आ चालता सूत्रथी आकारनो अकार आय. पढी ह्रस्वः संयोगे ह्रस्वस्यानुष्टे० द्वितीय० नपुंसके क्लीबेस्म पुंलिंगे अतः सेडोंः ए सूत्रथी मरहङ् मरहङ्को एवां रूप सिद्ध आय. ॥ ६९ ॥

मांसादिष्वनुस्वारे ॥ ७० ॥

मांसप्रकारेषु अनुस्वारे सति आदेरातः अद् जवति ॥ मंसं । पंसू । पंसणो । कंसं कंसिउ । वंसिउ । पंडवो । संसिद्धिउ । संजत्तिउ । अनुस्वार इति किम् । मांसं । पासू । मांस । पांसु पांसन । कांस्य । कांसिक । वांसिक । पांरुव । सांसिद्धिक । सांयात्रिक । इत्यादि ७०

मूल भाषांतर. मांस शब्दना जेवा प्रकारवाला शब्दोने अनुस्वार ठतां आदि आकारनो अकार आय. सं. मांस तेनुं मंसं आय. सं. पांसु तेनुं पंसू आय. सं. पांसन तेनुं पंसणो आय. सं. कांस्यं तेनुं कंसं आय. सं. कांसिक तेनुं कंसिओ आय. सं. पांडव तेनुं पंडवो आय. सं. सांसिद्धिक तेनुं संसिद्धिओ आय. सं. सांयात्रिक तेनुं संजत्तिओ आय. अहिं मूलमां अनुस्वारे पद लीधुं ते तेशी विकल्पे अनुस्वार लोप अद् मांस अने पासू एवां रूप आय. ॥ ७० ॥

॥ दुंडिका ॥

मांसादि ७३ मांसं आदिर्येषां ते मांसादयः तेषु मांसादिषु । मांस पांसु पांसन अनेन आ अ अधोमनयां यलोपः स् क्लीबेस्म मंसं पंसू पंसणो । कांस्य । कांसिक । वांसिक । अनेन आ अ कगचजेति उन्नयलुक् ११ अतः सेडोंः कंसं कंसिउ वंसिउ । तथैव पंडवो संसिद्धिउ । सांयात्रिक— आदेर्योजः य ज अनेन आ अ सर्वत्र रलुक् अरनादौ छित्वं कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोंः संजत्तिउ । मांस पांसु । मांसादेर्वानुस्वारलोपः उन्नयत्र अनेन आ स्यात् ११ क्लीबे स्म मांसं पासू ॥ ७० ॥

टीका भाषांतर. मांस जेने आदि ठे एवा शब्दो एटले मांस जेवा शब्दोने अनुस्वार ठतां आदि आकार नो अकार आयठे. सं. मांस पांसु पांसन— ए शब्दोने आ चालता सूत्रथी आकारनो अकार आय. पढी अधोमनयां क्लीबेस्म ए सूत्रथी मंसं पंसू पंसणो एवां रूप सिद्ध आय. सं. कांस्य कंसं आय अने सं. कांसिक वांसिक ए शब्दोने आ चालता सूत्रे आनो अ आय. पढी कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रथी कंसि-

૧૦

માગધી વ્યાકરણમ્.

ઓ વંસિઓ રૂપ સિદ્ધ થાય. તેમજ સં. પાંડવ, સાંસિક્કિક શબ્દોનાં પંડવો સંસિક્કિઓ
 એવાં રૂપ થાય. સં. સાંયાત્રિક શબ્દને આદેર્યોજઃ આ ચાલતા સૂત્રે આનો અ થાય.
 પઠી સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌદિત્વં કગચજ. અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રોથી સંજત્તિઓ
 રૂપ થાય. સં. માંસ અને પાંસુ ને માંસાદેર્વા એ સૂત્રથી વિકલ્પે અનુસ્વારનો લોપ થાય.
 પઠી આ ચાલતા સૂત્રે આ થાય અને ક્લીવેસમ્ એ સૂત્ર લાગે એટલે માસં, પાસ એવાં
 રૂપ સિદ્ધ થાયઢે. ॥ ૭૦ ॥

શ્યામાકે મઃ ॥ ૭૧ ॥

શ્યામાકે મસ્ય આતઃ અદ્ જવતિ ॥ સામર્ઠ ॥ ૭૧ ॥

મૂલ ભાષાંતર. શ્યામાક શબ્દના મકારની અંદર રહેલા આકારનો અકાર
 થાય. જેમ સં. શ્યામાક શબ્દનું સામઓ એવું રૂપ થાય. ॥ ૭૧ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

શ્યામાક ૭૧ મ ૧૧ શ્યામાક ૧૧ અધોમનયાં યલુક્ શષોઃ સઃ

કગચજેતિ કલુક્ અનેન આ અ ૧૧ અતઃ સેડોઃ સામર્ઠ ॥ ૭૧ ॥

ટીકા આષાંતર. શ્યામાક શબ્દ ના મકારના આ નો અ થાય. સં. શ્યામાક તેને
 અધોમનયાં શષોઃ સઃ કગચજ ચાલતા સૂત્રે આ નો અ થાય પઠી અતઃ સેડોઃ
 એ સૂત્રોથી સામ ઓ રૂપ થાય. ॥ ૭૧ ॥

ઇઃ સદાદૌ વા ॥ ૭૨ ॥

સદાદિષુ શબ્દેષુ આત ઇત્વં વા જવતિ ॥ સઃ સયા । નિસિ-અરો

નિસા-અરો । કુપ્પિસો કુપ્પાસો ॥ ૭૨ ॥

મૂલ ભાષાંતર. સદા વિગેરે શબ્દોના આકારનો વિકલ્પે ઇકાર થાય. સં. સદા
 તેનું સઈ અને સયા એવું રૂપ થાય. સં. નિશાકર તેના નિસિ-અરો અને નિસા-
 અરો રૂપ થાય. સં. કૂર્પાસ તેના કુપ્પિસો કુપ્પાસો એવાં રૂપ થાય. ॥ ૭૨ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

ઇ ૧૧ સદા આદિર્યસ્ય સઃ સદાદિ તસ્મિન્ સદા અનેન આ ઇ

કગચજેતિ ઢલુક્ ૧૧ અંત્યયસ્ય સઃ દ્વિતીયે અવર્ણો સયા । નિ-

શાકર અનેન વા આ ઇ । શષોઃસઃ કગચજેતિ કલુક્ અતઃ સેડોઃ ।

દ્વિતીયે અવર્ણો નિસિ-અરો નિસા-અરો । કૂર્પાસઃ હ્રસ્વઃ સંયોગે

કૂ કુ અનેન આ ઇ સર્વત્રેતિ રલુક્ ૧૧ અતઃ સેડોઃ કુપ્પિસો કુપ્પાસો ॥ ૭૨ ॥

ટીકા આષાંતર. સદા વિગેરે શબ્દોના આકારનો વિકલ્પે ઇકાર થાયઢે. સં. સદા
 તેને આ ચાલતા સૂત્રથી આનો ઇ થાય. પઠી કગચજ અંત્યયસ્ય એ સૂત્રોથી સઈ રૂપ

प्रथमःपादः ।

ए१

थाय. अने बीजे पहे अवर्णो ए सूत्रथी सया रूप थाय. सं. निशाकर तेने आ चालता सूत्रथी विकटपे आनो इ थाय. पढी शषोःसः कगचज अतःसेडोः बीजे पहे अवर्णो ए सूत्रोथी निसि-अरो निसा-अरो रूप सिद्ध थाय. सं. कूर्पास तेने ह्रस्वःसंयोगे चालता सूत्रे आनो इ थाय. सर्वत्र.रलुक अतः सेडोः ए सूत्रोथी कुप्पिसो कुप्पासो ए रूप सिद्ध थाय ठे. ॥ ७२ ॥

आचार्ये योच्च ॥ ७३ ॥

आचार्यशब्दे यस्य आत इत्वं अत्वं च जवति ॥ आइरिओ ।
आयरिओ ॥ ७३ ॥

मूल भाषांतर. आचार्य शब्दना यकारनी अंदर रहेला आकारनो इकार अने अकार थायठे. सं. आचार्य तेनुं आइरिओ अने आयरिओ एवां रूप थाय. ॥ ७३ ॥

॥ टुंडिका ॥

आचार्य ७१ या ६१ अत् ११ च ११ आचार्य- अनेन चस्य इत्वं
अत्वं च प्रथमं अवर्णोस्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमेषु यात् यात् पूर्व
इकारः ११ अतःसेडोः आइरिउं आयरिउं ॥ ७३ ॥

टीका भाषांतर. आचार्य शब्दना यकारनी अंदर रहेला आकारनो इकार अने अकार थाय. सं. आचार्य तेने आ चालता सूत्रथी इकार अने अकार थाय. पढी प्रथम अवर्णो स्याद्भव्यचैत्य० ए सूत्रथी यनी पेहेला इकार थाय. पढी अतः सेडोः ए सूत्र लागी आइरिओ आयरिओ रूप सिद्ध थाय. ॥ ७३ ॥

ईः स्त्यान-खट्वाटे ॥ ७४ ॥

स्त्यानखट्वाटयोरादे रात ईर्जवति ॥ ठीणं । थिणं । खट्वाडो ॥
संखायं इति तु समः स्यः खा इति खादेशे सिद्धम् ॥ ७४ ॥

मूल भाषांतर. स्त्यान अने खट्वाट शब्दना आदि आकारनो ईकार थाय. सं. स्त्यान तेनां ठीणं थीनं थिणं एवां रूप थायठे. सं. खट्वाट तेनुं खट्वाडो एवुं रूप थाय. अने एक पहे स्त्यान शब्दनुं संखायं रूप थायठे. ते समःस्यःखा ए सूत्रथी खा एवो आदेश थई सिद्ध थायठे. ॥ ७४ ॥

॥ टुंडिका ॥

ईः ११ स्त्यानश्च खट्वाटं च स्त्यानखट्वाटं तस्मिन् ७१ स्त्यान
अधोमनयां यलुक स्त्यान चतुर्थार्थे वा पूर्वस्तस्य ठः अनेन आ ई
नोणः ठीणं । द्वितीये स्तस्यथोऽसमस्तस्तंवे स्त थ नोणः थीणं ।

૬૨

માગધી વ્યાકરણમ્.

તૃતીયે મેવાદૌવાણસ્ય દ્વિત્વં અનેન આ ઈ હ્રસ્વઃ સંયોગે થિષ્ઠં સ્વ-
લ્વાટ-સર્વત્ર વલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં હ્વા અનેન આ ઈ ટોઙઃ ૧૧
અતઃ સેડોઃ સ્વહ્વીડો સમ્ પૂર્વઃ ઇથૈ સ્ત્યૈ શબ્દસંઘાતે સ્ત્યૈ અસ્તં
અપક્ષરસ્ય સ્ત્યા સંસ્ત્યાયતે સ્મ ઇતિ સંસ્ત્યાનં સંસ્ત્યા ક્ત ક્તવત્
ક્તપ્રત્યયઃ સમઃસ્ત્યઃ સ્વા ઇતિ સ્ત્યાસ્થાને સ્વા સ્ક કગચજેતિ
તલુક્ અવર્ણોઽયઃ સંસ્વાયમિતિ સિદ્ધં ॥ ૭૪ ॥

ટીકા ભાષાંતર. સ્ત્યાન અને સ્વલ્વાટ શબ્દના આદિ આકારનો ઈકાર થાય છે. સં. સ્ત્યાન તેને અધોમનયાં યલુક્ સ્ત્યાન ચતુર્થાર્થેવા આ ચાલતા સૂત્રે આનો ઈ થાય. પઠી નોણઃ સૂત્ર લાગી ઠીણં રૂપ થાય. બીજે પદે સ્તસ્યથોઽસમઃ નોણઃ એ સૂત્રોથી થીણં રૂપ થાય. ત્રીજે પદે અનાદૌદ્વિત્વં એ સૂત્રે નો નો દ્વિર્જાવ થાય. પઠી આ સૂત્રથી આનો ઈકાર થાય. પઠી હ્રસ્વઃ સંયોગે એ સૂત્ર લાગી થિષ્ઠં રૂપ થાય. સં. સ્વલ્વાટ- તેને સર્વત્ર વલુક્ અનાદૌદ્વિત્વં આ ચાલતા સૂત્રે આનો ઈ થાય. પઠી ટોઙઃ અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રોથી સ્વહ્વીડો રૂપ સિદ્ધ થાય. સં. ઇથૈ સ્ત્યૈ એ ધાતુ શબ્દના સંઘા- તમાં પ્રવર્તે, તેને ધાતુ સૂત્રના નિયમથી સ્ત્યા એવું રૂપ થાય. પઠી સમ્ ઉપસર્ગ સાથે ક્ત પ્રત્યય આવી સંસ્ત્યાન એવું રૂપ થાય. પઠી સમઃ સ્ત્યઃ સ્વા એ સૂત્રથી સ્ત્યા ને સ્થાને સ્વા આદેશ થાય. પઠી કગચજ અવર્ણો એ સૂત્રોથી સંસ્વાયં એવું રૂપ સિદ્ધ થાય. ॥ ૭૪ ॥

ૐઃ સાસ્ત્રા-સ્તાવકે ॥ ૭૫ ॥

અનયો રાદેરાત ઉત્ત્વં જવતિ ॥ સુણ્હા । યુવર્ઙ ॥ ૭૫ ॥

મૂલ ભાષાંતર. સાસ્ત્રા અને સ્તાવક શબ્દના આકારનો ઉકાર થાય છે. સં. સાસ્ત્રા તેનું સુણ્હા એવું રૂપ થાય. અને સં. સ્તાવક તેનું યુવર્ઙ એવું રૂપ થાય. ॥ ૭૫ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

ૐઃ ૭૧ સ્ત્રાસા ચ સ્તાવકશ્ચ સાસ્ત્રાસ્તાવકં તસ્મિન્ ૭૧ સાસ્ત્ર-સૂ-
ક્ષ્મસ્ત્રસ્ત્રન્હ્રદ્દણાં હ્રઃ ઇતિ સ્ત્રાસ્થાને હ્રા અનેન સા સુ ૧૧ અં-
ત્યવ્યં સુણ્હા । સ્તાવક-સ્તસ્યથોસમસ્તઃ સ્તા થા અનેન આ ૐ
કગચજેતિ કલુક્ ૧૧ અતઃસેડોઃ યુવર્ઙ ॥ ૭૫ ॥

ટીકા ભાષાંતર. સાસ્ત્રા અને સ્તાવક શબ્દના આદિ આકારનો ઉકાર થાય. સં. સાસ્ત્રા શબ્દને સૂક્ષ્મસ્ત્રણઃ એ સૂત્રથી સ્ત્રા ને સ્થાને હ્રા થાય. પઠી આ ચાલતા સૂત્રથી ઉકાર થાય. પઠી અંત્યવ્યં એ સૂત્ર લાગી સુણ્હા રૂપ સિદ્ધ થાય છે. સં. સ્તાવક તેને સ્તસ્યથોસમસ્તઃ એ સૂત્રથી સ્તાનો થા થાય. પઠી આ ચાલતા સૂત્રથી આનો ઉ થાય. પઠી કગચઃ અતઃસેડોઃ એ સૂત્રોથી યુવર્ઙ રૂપ સિદ્ધ થાય છે. ॥ ૭૫ ॥

प्रथमःपादः ।

ए३

ऊढासारे ॥ ७६ ॥

आसारशब्दे आदेरात ऊढ् वा ञवति ॥ ऊसारो आसारो ॥ ७६ ॥

मूल भाषांतर. आसार शब्दना आदि आकारनो विकट्टे ऊकार आय. सं. आसार तेनां ऊसारो तथा आसारो एवां रूप आय. ॥ ७६ ॥

॥ ढुढिका ॥

ऊढ् ११ वा ११ आसारे ७१ आसार— अनेन वा आऊ अतःसेडोंः
ऊसारो आसारो ॥ ७६ ॥

टीका भाषांतर. आसार शब्दना आदि आकारनो विकट्टे ऊ आयढे. सं. आसार शब्दने आ चालता सूत्रथी आकारनो विकट्टे ऊकार आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी ऊसारो आसारो एवां रूप आयढे. ॥ ७६ ॥

आर्यायां र्यः श्वश्वाम् ॥ ७७ ॥

आर्याशब्दे श्वश्र्वां वाच्यायां र्यस्यात ऊर्जवति ॥ अज्जू ॥ श्वश्र्वा-
मिति किम् । अज्जा ॥ ७७ ॥

मूल भाषांतर. आर्याशब्द के जेनो अर्थ श्वश्रू (सासु) अतो होय तेना र्य ना आकारनो ऊकार आय. जेम सं० आर्या तेनुं अज्जू एवंरूप आय. मूळमां श्वश्रू शब्दनुं ग्रहण कर्युं तेथी ते अर्थ न अतो होय तो बीजे पढे अज्जा एवं रूप आय. ॥ ७७ ॥

॥ ढुढिका ॥

आर्या ७१ र्य ११ श्वश्रू ७१ आर्या अय्यर्याजः इति जा अनादौ
द्वित्वं ज्ञा ह्रस्वःसंयोगे आ अ अनेन ज्ञा ज्ञ अज्जू अंत्यव्यं०
अज्जा आ ऊ मुक्ता शेषं तथैव ॥ ७७ ॥

टीका भाषांतर. आर्या शब्दनो जो श्वश्रू (सासुं) अर्थ अतो होय तो तेना र्य मां रहेला आकारनो ऊकार आय. सं० आर्या—अय्यर्याजः अनादौ द्वित्वं ह्रस्वःसंयोगे आ चालता सूत्रे ऊकार अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी अज्जू रूप सिद्ध आय. बीजे पढे आ-
नो ऊकार कर्या शिवाय बाकीनी साधनिका पूर्वनी जेम करी अज्जा रूप सिद्ध आयढे. ॥ ७७ ॥

एद् ग्राह्ये ॥ ७८ ॥

ग्राह्यशब्दे आदेरात एद् ञवति ॥ गेज्जं ॥ ७८ ॥

मूल भाषांतर. ग्राह्य शब्दना आदि आकारनो एकार आय. सं. ग्राह्य शब्दनुं गेज्ज एवं रूप सिद्ध आय. ॥ ७८ ॥

૯૪

માગધી વ્યાકરણમ્.

॥ ટુંડિકા ॥

एत् ११ ग्राह्य ७१ ग्राह्य— सर्वत्र रलुक् साध्वसध्यह्यांजः ह्यस्य ऊः
अनादौ द्वित्वं द्वितीयतु० पूर्वऊस्य जः अनेन गा गे ११ क्लीबे सम्
मोनु० गेज्जं ॥ ७७ ॥

ટીકા ખાષાંતર. ગ્રાહ્ય શબ્દના આદિ આકારનો એકાર આય. સં. ગ્રાહ્ય તેને
સર્વત્ર રલુક્ સાધ્વસધ્ય૦ અનાદૌ દ્વિત્વં દ્વિતીયતુર્ય૦ આ ચાલતા સૂત્રથી એકાર
આય. પછી ક્લીબેસમ્ મોનુ૦ એ સૂત્રોથી ગેજ્જં રૂપ સિદ્ધિ આય છે. ॥ ૭૭ ॥

દારે વા ॥ ૭૮ ॥

द्वारशब्दे आत एद् वा जवति ॥ देरं । पक्षे । दुआरं दारं वारं ॥
कथं नेरइउ नारइउ । नैरयिक नारकिक शब्दयोर्नविष्यति ॥
आर्षे अन्यत्रापि । पञ्चकम्मं । असहेज्ज देवासुरी ॥ ७८ ॥

મૂલ ખાષાંતર. દ્વાર શબ્દના આકારનો વિકલ્પે એકાર આય. સં. દ્વાર તેનું
દેરં આય અને વિકલ્પ પક્ષે દુઆરં દારં વારં એવાં રૂપ આય. સં. નૈરયિક અને નારકિક
શબ્દના નેરઈઓ નારઈઓ એવાં રૂપ કેવીરીતે આય? તે રૂપ આર્ષ પ્રયોગમાં આય છે.
તેમજ આર્ષ પ્રયોગથી બીજે પણ આય-જેમ સં. પશ્ચાત્કર્મન્ તેનું પચ્છેકમ્મં એવું રૂપ
આય. અને સં. અસહાય્ય તેનું અસહેજ્જ એવું રૂપ આય. ॥ ૭૮ ॥

॥ ટુંડિકા ॥

द्वार ७१ वा ११ द्वार— सर्वत्र वलुक् अनेन वा एत्वं ११ क्लीबे सम्
मोनु० देरं पक्षे द्वारं पद्मठन्नमूर्खद्वारे वा इति वप्राक् ऊकारः दुवार
इति कगचजेति वलोपः ११ क्लीबे सम् मोनु० दुआरं इति सिद्धं ।
द्वार—कगटडतद० दलुक् ११ क्लीबे सम् दारं । द्वार—सर्वत्र वलुक्
११ क्लीबे सम् वारं इति । निरयेज्जो नैरयिको नरके ज्जो नारकिकः
नैरयिक—नारकिक—ऐत एत् इति नै ने कगचजतद० उज्जयलोपः
कलोपश्च ११ अतःसेडोः द्वित्यं० नेरइउ नारइउ इति सिद्धं । पश्चा-
त्कर्मन्—अंत्यव्यं० लुक् ह्रस्वात्थ्यश्चत्सप्साम निश्चले पस्य ठः अ-
नादौ द्वित्वं द्वितीयतु० पूर्वठ आर्षत्वात् अत्रापि अनेन वा ठे
सर्वत्र रलुक् क्लीबे सम् पञ्चकम्म इति सिद्धं । असहाय्य— वाऽव्य-

प्रथमःपादः ।

ए५

योत्खातादावदातः इति सा स व्ययर्थाजः इति य्य स्थाने जाः
आर्षे अनेन हा हे अनादौ जा असिहेज्ज इति ॥ ७९ ॥

टीका भाषांतर. द्वार शब्दना आकार नो विकट्टे एकार आय. सं. द्वार-सर्वत्र
वल्लुक् आ चालता सूत्रे विकट्टे एकार क्लीबेसम् मोनुं० ए सूत्रोथी देरं रूप सिद्ध
आय. बीजे पहे सं. द्वार तेने पद्मछद्मसूर्ख० कगचज० क्लीबेसम् मोनुं० ए सूत्रोथी
कुआरं एवं रूप सिद्ध आय. वली बीजे पहे सं. द्वार- तेने कगटडतद० क्लीबेसम् ए
सूत्रोथी दारं एवं रूप आय. वली चोथे पहे सं. द्वार- तेने सर्वत्र रल्लुक् क्लीबेसम्
ए सूत्रोथी चारं एवं रूप आय. निरय (नरक) मां जे आय. ते नैरयिक कहेवाय. अने
नरकमां आय ते नारकिक कहेवाय. सं. नैरयिक० नारकिक० तेने ऐत एत् कग-
चज० अतः सेडोः डित्य ए सूत्रोथी नेरईओ नारईओ एवां रूप सिद्ध आय. सं.
पश्चात्कर्मन् तेने अंत्यव्यंज० ह्रस्वात्थ्यश्च० अनादौ दित्वं द्वितीयतुर्य आर्षप्रयोग
होवार्थी आ चालता सूत्रे विकट्टे एकार सर्वत्र रल्लुक् क्लीबेसम् ए सूत्रोथी पच्छकम्म
एवं रूप सिद्ध आय. सं. असहाय्य तेने वाऽव्ययोत्खातादा० व्ययर्थाजः आर्ष
प्रयोगथी विकट्टे एकार अनादौ दित्वं ए सूत्रोथी असहेज्ज एवं रूप सिद्ध आय. ॥७९॥

पारापते रो वा ॥ ८० ॥

पारापतशब्दे रस्थस्यात एद् वा जवति ॥ पारेवउ पारावउ ॥ ८० ॥

मूल भाषांतर. पारापत शब्दना र कारनी अंदर रहेला आकारनो विकट्टे एकार
आय. सं. पारापत तेनुं पारेवओ तथा पारावओ एवं रूप आय. ॥ ८० ॥

॥ टुंडिका ॥

पारापत ७१ र ६१ वा ११ पारापत— अनेन वा ए पोवः कगचजेति
लुक् अतःसेडोः पारेवउ पारावउ इतिसिद्धं ॥ ८० ॥

टीका भाषांतर. पारापत शब्दना रकार नी अंदर रहेला आकारनो विकट्टे
एकार आय. सं. पारापत तेने आ चालता सूत्रथी विकट्टे एकार आय. पडी पोवः
कगचज अतःसेडोः ए सूत्रोथी पारेवओ पारावओ एवा रूप सिद्ध आयते. ॥ ८० ॥

मात्रटि वा ॥ ८१ ॥

मात्रट् प्रत्यये आत एद् वा जवति ॥ एत्ति अमेत्तं । एत्ति अमत्तं ॥

बहुलाधिकारात् क्वचिन्मात्र शब्देऽपि । जोअणमेत्तं ॥ ८१ ॥

मूल भाषांतर. मात्रट् प्रत्ययना मकार नी अंदर रहेला आकारनो विकट्टे ए-
कार आयते. सं० एतावन् मात्रं— तेनुं एत्तिअमेत्तं अने विकट्टे एत्तिअमत्तं एवं

૯૬

માગધી વ્યાકરણમ્.

રૂપ ધાય. અહીં બહુલ અધિકાર ચાલેલે તેથી કોઈઠેકાળે માત્ર શબ્દ માં પણ આ નિયમ લાગુ પડે જેમ-સં. ભોજન-માત્રં તેનું ભોજન-મેત્તં એવું રૂપ ધાય. ॥ ૫૧ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

માત્રદ્ ૭૧ વા ૧૧ એતવન્માત્ર- યત્તદેતદોઽતોરિત્તિશ્ચએતલુક્
 ઇતિ એતાવત્ સ્થાને એત્તિશ્ચ આદેશઃ અનેન વા એત્વં મા મે સર્વત્ર
 રલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં ત્ત ૧૧ ક્લીબેસ્મ્ એત્તિશ્ચમેત્તં ઇતિ સિદ્ધં યત્ર
 ન એકારસ્તત્ર હ્રસ્વઃ સંયોગે મા મ શેષં તદ્ધત્ એત્તિશ્ચમેત્તં । જોજ-
 ન-માત્રં જોજનં ચ તન્માત્રં ચ જોજનમાત્રં કગચજેતિ તલુક્
 અવર્ણોઽય નોળઃ અનેન માત્રસ્યાકારસ્ય એકારઃ સર્વત્ર રલુક્
 અનાદૌ દ્વિત્વં ત્ત ૧૧ ક્લીબેસ્મ્ જોજન-મેત્તં ઇતિ ॥ ૫૧ ॥

ટીકા ભાષાંતર. માત્રદ્ પ્રત્યયના મકારની અંદર રહેલા આકારનો વિકલ્પે
 એકાર થાયલે. સં. એતાવન્માત્ર- તેને યત્તદેત્તદોઽતોરિત્તિં એ સૂત્રથી એતાવત્ ને
 ઠેકાળે એત્તિઅ આદેશ ધાય. પઠી આ ચાલતા સૂત્રથી વિકલ્પે એકાર ધાય. પઠી સ-
 વર્ત્ર રલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં ક્લીબેસ્મ્ એ સૂત્રોથી એત્તિઅમેત્તં રૂપ સિદ્ધ ધાય. જ્યારે
 વિકલ્પે એકાર ન ધાય ત્યારે હ્રસ્વઃસંયોગે અને બાકી પૂર્વવત્ સૂત્રો લાગી એત્તિઅમેત્તં
 એવું રૂપ સિદ્ધ ધાય. સં. જોજનમાત્રં (તેનોઅર્થ ભોજન એવું માત્ર) તેને કગચં અવ-
 ર્ણોઽયં આ ચાલતા સૂત્રે આકાર નો એકાર સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં ક્લીબેસ્મ્
 એ સૂત્રોથી ભોજનમેત્તં એવું રૂપ સિદ્ધ ધાય. ॥ ૫૧ ॥

उदोद्गार्ज ॥ ५२ ॥

આર્દ્રશબ્દે આદેરાત ઉદ્ ઉચ્ચ વા જવતઃ ॥ ઉલ્લં । ઉલ્લં । પદ્દે
 અલ્લં । અદ્ । બાહ-સલિલ-પવહેણ ઉલ્લેહ ॥ ૫૨ ॥

મૂલ ભાષાંતર. આર્દ્ર શબ્દના આદિ આકાર નો ઉકાર અને ઓકાર વિકલ્પે
 ધાય. સં. આર્દ્ર તેનું ઉલ્લં તથા ઓલ્લં ધાય અને પદ્દે અલ્લં તથા અદ્ ધાય. સં. બાહ્વ-
 સલિલપ્રવાહેણ આર્દ્રયતિ- તેનું બાહ-સલિલ-પવહેણ ઉલ્લેહ એવું રૂપ ધાય. ॥૫૨॥

॥ ટુંઢિકા ॥

અચ્ચ ઉચ્ચ ઉદોત્ ૧૧ વા ૧૧ આર્દ્ર ૭૧ આર્દ્ર- સર્વત્ર ઉર્ધ્વ રૂપોપે
 કગટજેતિ દલુક્ હરિદ્રાદૌ લઃ ઇતિવા લત્વં અનાદૌદ્વિત્વં લ્લ ૬
 ૧૧ ક્લીબેસ્મ્ મોનું ઉલ્લં ઉલ્લં પદ્દે અલ્લં અદ્ । બાહ્વ- બાહ્વેહો

प्रथमःपादः ।

ए९

ऽश्रुणि बाह । प्रवाह घञ् वृद्धेर्वा वा व सर्वत्रेति रलुक् ३१ टा
आमोर्णः इति टास्थाने ण टाणशस्येत् इति पवहेण । आर्द्र
आर्द्र करोतीति आर्द्रयति णिज् बहुलं इ अज्यस्व० इति रनध्या-
यादकारलुक् वर्त्त० ति त्यादीनां ति इ णेरदे दावावे डे हरिद्रा
दौलः र लः अनादौ द्वित्वं ह्य अनेन एत्वं उल्लेइ ॥ ८२ ॥

टीका भाषांतर. आर्द्र शब्दना आदि आकार नो उकार अने ओकार विकल्पे
आयडे. सं. आर्द्र-तेने सर्वत्रऊर्ध्वर ए सूत्रे र नो लोपकरी कगटड० हरिद्रादौलः
अनादौ द्वित्वं ए सूत्रो लाग्या पढी क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी उल्लं ओल्लं तथा बीजे
पक्षे अल्लं अहं एवां रूप सिद्ध आयडे. सं. बाष्प तेने बाष्पेहोऽश्रुणि ए सूत्रथी बाह
एवुं रूप आय. सं. प्रवाह शब्दने घञ् वृद्धेर्वा सर्वत्र रलुक् ३१ टा आमोर्णः टाण.
शस्येत् ए सूत्रोथी पवहेण रूप सिद्ध आय. आर्द्र ने जे करे ते आर्द्रयति कहेवाय.
आर्द्र धातुने णिज्- प्रत्यय आवे तेने अभ्यस्व० ए सूत्र लागी वर्त्तमाना० ए सूत्र वडे
ति आवे पढी त्यादीनां तिइ णेरदेदावावे हरि द्रादौलः अनादौ द्वित्वं आ चा-
लता सूत्रे एकार आय एटले उल्लेइ एवुं रूप सिद्ध आय डे. ॥ ८२ ॥

ओदात्यां पंक्तौ ॥ ८३ ॥

आलीशब्दे पंक्तिवाचिनि आत उत्वं जवति ॥ उली ॥ पंक्ताविति
किम् । आली सखी ॥ ८३ ॥

मूल भाषांतर. पंक्ति वाचक एवा आली शब्दना आकारनो ओकार आय डे.
सं. आली शब्दनुं ओली एवुं रूप आय. मूलमां पंक्तिवाचक एम कह्युं तेथी आली
शब्दनो अर्थ जो सखी अतो होय तो प्राकृतमां आली एवुं रूप आय. ॥ ८३ ॥

॥ टुंठिका ॥

उद् ११ आली ७१ पंक्ति ७१ आली- अनेन आ ओ अंत्यव्यंज-
नसलुक् उली ॥ ८३ ॥

टीका भाषांतर. पंक्ति वाचक आली शब्दना आकार नो ओकार आय. सं.
आली तेने आ चालता सूत्रथी आनो ओ आय. पढी अंत्यव्यंजन० ए सूत्रथी ओली
एवुं रूप सिद्ध आय. ॥ ८३ ॥

ह्रस्वः संयोगे ॥ ८४ ॥

दीर्घस्य यथा दर्शनं संयोगे परे ह्रस्वो जवति ॥ आत् । आम्रं ।
अम्बं ॥ ताम्रं । तम्बं ॥ विरहान्निः । विरहग्गी ॥ आस्यं । अस्सं ॥

૯૮

માગધી વ્યાકરણમ્.

ઈત્ । મુનીંદ્રઃ । મુણિંદો ॥ તીર્થં । તિત્થં ॥ ઋત્ । ગુરુહ્વાપાઃ ।
 ગુરુહ્વાવા ॥ ચૂર્ણઃ । ચુણો ॥ એત્ । નરેંદ્રઃ । નરિંદો ॥ મ્લેષ્ઠઃ ।
 મિલિષ્ઠો ॥ દિટ્ઠિક્-યણ-વટ્ઠં ॥ ઋત્ । અધરોષ્ઠઃ । અહરુટ્ઠં ॥ નીલો-
 ત્પલં । નીલુપ્પલં ॥ સંયોગે इति किम् । આયાસં । ઈસરો । ઋસવો ॥ ૭૪ ॥

મૂલ ભાષાંતર. દીર્ઘ સ્વરની પઠી જો યથાદર્શન પ્રમાણે સંયોગ (જોડીક) અક્ષર
 પર આવે તો તે દીર્ઘ સ્વરનો હ્રસ્વ સ્વર થઈ જાય છે. પ્રથમ આકારનાં ઉદાહરણ- સં.
 આમ્રં તેનું અમ્થં આય. સં. વિરહાગ્નિ તેનું વિરહગ્ની આય. સં. આસ્ય તેનું અસ્સં
 આય. દીર્ઘ ઈકારનાં ઉદાહરણ- સં. મુનીંદ્રઃ તેનું મુણિંદો આય. સં. તીર્થં તેનું તિત્થં
 આય. દીર્ઘ ઋકારનાં ઉદાહરણ- સં. ગુરુહ્વાપાઃ તેનું ગુરુહ્વાવા આય. સં. ચૂર્ણઃ તેનું
 ચુણ્ણો આય. દીર્ઘ એકારનાં ઉદાહરણ- સં. નરેંદ્ર તેનું નરિંદો આય. સં. મ્લેષ્ઠ
 તેનું મિલિષ્ઠો આય. સં. દટ્ઠૈકસ્તનપટ્ઠં તેનું દિટ્ઠિક્-યણ-વટ્ઠં એવું રૂપ આય. દીર્ઘ
 ઓકારનાં ઉદા. સં. અધરોષ્ઠઃ તેનું અહરુટ્ઠં આય. સં. નીલોત્પલં તેનું નીલુપ્પલં
 આય. મૂલમાં લખ્યું છે કે, સંયોગ અક્ષર પર આવે તેથી સં. આકાશં ઈશ્વરઃ ઉત્સવઃ
 તેના આયાસં ઈસરો અને ઋસવો એવાં રૂપ આય. ॥ ૭૪ ॥

॥ ટુંટિકા ॥

હ્રસ્વ ૧૧ સંયોગ ૭૧ આમ્ર તામ્ર અનેન આ અ તા ત તામ્રામેમ્બઃ ।
 અ સ્થાને મ્બ ક્લીવે સ્મ મોનુઃ અંબં તંબં । વિરહ એવ અગ્નિઃ વિ-
 રહાગ્નિઃ ૧૧ અધોમનયાં નલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં ગિ અનેન હ્રસ્વઃ
 હા હ ક્લીવેસૌ દીર્ઘઃ અંત્યઘ્યં સલુક્ વિરહગ્ની । આસ્ય ૧૧
 અધોમનયાં યલુક્ અનેન આ અ ક્લીવે સ્મ મોનુઃ અસ્સં । મુ-
 નીંદ્ર ૧૧ ડેરોનવા રલુક્ અનેન ઈ ઇ નોણઃ ૧૧ અતઃ સેઠોઃ મુણિંદો ।
 તીર્થ અનેન તી તિ સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં દ્વિતીયપૂર્વં થ ત
 ૧૧ ક્લીવેસ્મ મોનુઃ તિત્થં । ગુરુહ્વાપાઃ ગુરુણાં ઉહ્વાપાઃ અનેન રૂ ર
 પોઃ ૧૩ જસ્ શસ્ દીર્ઘઃ વા જસ્શસોર્લુક્ ગુરુહ્વાવા । ચૂર્ણ અ-
 નેન ચૂ ચુ સર્વત્ર રલુક્ ચુણો । નરેંદ્ર- અનેન રે રિ ડેરોનવા ર-
 લુક્ ૧૧ અતઃ સેઠોઃ નરિંદો । મ્લેષ્ઠ- મ્લેષ્ઠે લાત્ इति લપૂર્વં ઇ
 અનેન લ લિ ૧૧ અતઃ સેઠોઃ મિલિષ્ઠો । દટ્ઠૈકસ્તનપટ્ઠં-દટ્ઠં એક-
 સ્તનપટ્ઠં યત્ કંચુકોત્તારણે યત્-દસ્યાનુદ્દેશસંદેષે ટસ્ય ઠઃ અનાદૌ

प्रथमःपादः ।

एए

द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ ट इत्कृपादौ दिट्ठि । एकइत्यत्र सेवादौ वा
 क्क अनेन ए इ स्तन- स्तस्यथोऽसमस्त० स्त थ नोणः पृष्ट इत्यत्र
 ऋतोऽत् प प पोवः क्लीबेस्म दिट्ठिकथणवट्ठं । अधरोष्ठ- खधथ०
 अनेन रो रु षस्यानु० ष त अनादौ० द्वितीय० पूर्व ठ टः ११ क्ली-
 बेस्म अहरुट्ठं । नीलोत्पल- अनेन लो लु कगटडेति तलुक् अ-
 नादौ द्वित्वं प्प क्लीबेस्म नीलुप्पलं । आकाश- कगचज कलुक्
 अवर्णोऽयः शषोः सः ११ क्लीबेस्म आयासं । ईश्वर सर्वत्र वलुक्
 शषोः सः अतःसेडोः ईसरो । उत्सव- अनुत्साहोत्सन्ने० उ ऊ
 कगटडेति तलुक् ११ अतः सेडोः ऊसवो ॥ ७४ ॥

टीका भाषांतर. दीर्घस्वरने संयोग (जोडीआ) अहर पर ठतें ह्रस्व आय. सं.
 आम्न ताम्र तेने आ चालता सूत्रे आनो अ आय. पढी ताम्राप्नेम्बः ए सूत्रथी म्र-
 ने स्थाने म्व आय. पढी क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रथी अंबं तंबं एवां रूप सिद्ध आय.
 विरहरूपी अग्नि ते विरहाग्नि कहेवाय. सं. विरहाग्नि तेने अधोमनयां० अनादौ
 द्वित्वं आ चालता सूत्रे ह्रस्व क्लीबेसौदीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रथी विरहग्गी आय.
 सं. आस्य तेने अधोमनयां० आ चालता सूत्रे ह्रस्वः नोणः अतःसेडोः ए सूत्रथी
 मुणीदो रूप सिद्ध आय. सं. तीर्थ तेने आ चालता सूत्रे ह्रस्व सर्वत्र रलुक् अनादौ
 द्वित्वं द्वितीयपूर्व० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रथी तित्थं एवुं रूप आय. सं. गुरुल्लापाः
 एटले गुरुनो उल्लाप (कथन) तेने चालता सूत्रे ह्रस्व पोवः जशशसदीर्घः वा
 जशशसोलुक् ए सूत्रथी गुरुल्लावा रूप सिद्ध आय. सं. चूर्ण तेने आ चालता
 सूत्रे ह्रस्व सर्वत्र रलुक् ए सूत्रथी चुण्णो रूप आय. सं. नरेंद्र तेने आ चालता सूत्रे
 ह्रस्व द्रेरोनवारलुक् अतःसेडोः ए सूत्रथी नरिंदो रूप सिद्ध आय. सं. म्लेच्छ
 शब्द तेने म्लेच्छे ए सूत्रथी ल नी पेला इकार आय. पढी अतःसेडोः ए सूत्रथी मि-
 लिच्छो एवुं. रूप सिद्ध आय. सं. दृष्टैकस्तनपृष्टं एटले कांचली उतारवा वखते जोवामां
 आवेलुं एक स्तन पृष्ट- आहिं सं. दृष्ट शब्दने षस्यानुष्टेष्टासंदृष्टे अनादौ द्वित्वं द्वि-
 तीयपूर्व ठ ट इत्कृपादौ त्यारे दिट्ठि एवुं थयुं. सं. एक शब्दने सेवादौवा ए सूत्रथी
 क्क आय. आ सूत्रथी एनो इ आय. सं. स्तन तेने स्तस्यथोऽसमस्त० नोणः ए सू-
 त्रथी थण आय. सं. पृष्ट तेने ऋतोऽत् पोवः क्लीबेस्म ए सूत्रथी वट्ठं आय. एकी
 साथे दिट्ठिकथणवट्ठं एवुं रूप आय. सं. अधरोष्ठ तेने खधथ० आ चालता सूत्रे रो-
 नो रु आय. पढी षस्यानु० अनादौ० द्वितीय० क्लीबेस्म ए सूत्रथी अहरुट्ठं एवुं
 रूप आय. सं. नीलोत्पल तेने आ सूत्रथी लोनो लु आय. कगटड० अनादौ द्वित्वं
 क्लीबेस्म ए सूत्रथी नीलुप्पलं एवुं रूप आय. सं. आकाश- तेने कगचज० अवर्णोऽयः

१००

मागधी व्याकरणम्.

शषोःसः क्लीबेसम् ए सूत्रोथी आयासं रूप आय. सं. ईश्वर तेने सर्वत्रवलुक
शषोः सः अतःसेडोः ए सूत्रोथी ईसरो एवं रूप आय. सं. उत्सव तेने अनुत्सा-
होत्सने० कगटड० अतःसेडोः ए सूत्रोथी ऊसवो एवं रूप आय. ॥ ८४ ॥

इत एद्रा ॥ ८५ ॥

संयोग इति वर्त्तते । आदेरिकारस्य संयोगे परे एकारो वा जवति ॥

पेण्डं पिण्डं । धम्मेल्लं धम्मिल्लं । सेन्दूरं सिन्दूरं । वेण्हू । विण्हू ।

पेड्डं पिड्डं । बेड्डं बिड्डं ॥ कचिन्न जवति । चिन्ता ॥ ८५ ॥

मूल भाषांतर. अहीं संयोग ए अधिकारथी जाणी लेवो. संयोग- (जोडीआ)
अक्षर पर ठतें आदि इकारनो विकट्पे एकार आयठे. सं. पिण्डं तेना पेण्डं अने
पिण्डं एवां रूप आय. सं. धम्मिल्लं तेना धम्मेल्लं धम्मिल्लं एवां रूप आय. सं. सिन्दूर
तेना सेन्दूरं सिन्दूरं एवां रूप आय. सं. विष्टु तेना वेण्हू विण्हू एवां रूप आय. सं.
पृष्टं तेना पेड्डं पिड्डं एवां रूप आय. सं. बिड्व तेना बेड्डं बिड्डं एवां रूप आय. कोइ ठे-
काणे आय पण नहीं-जेम, चिन्ता ॥ ८५ ॥

॥ टुडिका ॥

इत ६१ एत् ११ वा ११ पिण्ड धम्मिल्ल सिन्दूर- अनेन सर्वत्र
वा इ ए वर्गेन्त्यो वा इति वा विष्टु अनेन वा इ ए वि वे पक्ष
श्मश्मस्मेति णु स्थाने एहु ११ क्लीबेसौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक
वेण्हू विण्हू । पृष्ट- पृष्टे वानुत्तरपदे इति पृ पि अनेन वा पि पे-
ष्टस्यानु० ष्टस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० ठ ट क्लीबे सम्
मोनु० पेड्डं पिड्डं । बिड्व- अनेन वा बि ले सर्वत्र दलुक अनादौ
द्वि० ल्व ११ क्लीबेसम् मोनु० बेड्डं बिड्डं ॥ ८५ ॥

टीका भाषांतर. संयोग पर ठतें आदि इकारनो विकट्पे एकार आय. सं. पिण्ड
धम्मिल्ल सिन्दूर- आ शब्दोने आ चालता सूत्रथी इकारनो ए अयो अने पळे व-
र्गेन्त्योवा ए सूत्र लागे एटले तेमना- पेण्डं पिण्डं धम्मेल्लं धम्मिल्लं सेन्दूरं सिन्दूरं
एवां रूप आय. सं. विष्टु तेने आ चालता सूत्रे विकट्पे इकारनो एकार आय. पठी प
श्मश्मस्म ए सूत्रथी णु ने स्थाने एहु आय. पठी क्लीबेसौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए
सूत्रोथी वेण्हू विण्हू एवां रूप आय. सं. पृष्ट तेने पृष्टेवानुत्तरपदे आ चालता सूत्रे इ-
कारनो ए आय. पठी ष्टस्यानु० अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० क्लीबेसम्० मोनु० ए सूत्रोथी

प्रथमःपादः ।

२०१

पेढं पिढं एवां रूप आय. सं. बिल्व तेने आ चालता सूत्रथी इकारनो ए आय पढी सर्वत्र दलुक् अनादौ द्वित्वं क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी वेल्लं विल्लं एवां रूप आय. ॥ ८५ ॥

किंशुके वा ॥ ८६ ॥

किंशुकशब्दे आदेरित एकारो वा जवति ॥ केसुअं किंसुअं ॥ ८६ ॥

मूल भाषांतर. किंशुक शब्दना आदि इकारनो विकटपे एकार आय. सं. किंशुक तेना केसुअं अने किंसुअं एवां रूप आय. ॥ ८६ ॥

॥ हुंढिका ॥

किंशुक ७१ वा ११ किंशुक ११ मांसादेर्वा अनुस्वारलुक् केसुअं किंसुअं ८६

टीका भाषांतर. किंशुक शब्दना आदि इकारनो विकटपे एकार आय. सं. किंशुक तेने मांसादेर्वा ए सूत्रथी विकटपे अनुस्वारनो लुक् आय. एटले केसुअं किंसुअं एवां रूप आय. ॥ ८६ ॥

मिरायाम् ॥ ८७ ॥

मिराशब्दे इत एकारो जवति ॥ मेरा ॥ ८७ ॥

मूल भाषांतर. मिरा शब्दना इकारनो एकार आय. सं. मिरा तेनु मेरा रूप आय. ८७

हुंढिका नास्ति

पथि-पृथिवी-प्रतिश्रुन्मूषिक-हरिद्रा-बिभीतकेष्वत् ॥ ८८ ॥

एषु आदेरितोऽकारो जवति ॥ प्हो । पुहई । पुढवी । पडंसुआ ॥

मूसउ । हलदी । हलदा । बहेडउ ॥ पन्थं किर देसित्तेति तु पथिशब्दसमानार्थस्य पन्थशब्दस्य जविष्यति ॥ हरिद्रायां विकटपे इत्यन्ये । हलिदी हलिदा ॥ ८८ ॥

मूल भाषांतर. सं. पथि-पृथिवी-प्रतिश्रुत्-मूषिक-हरिद्रा-अने बिभीतक ए शब्दोना आदि इकारनो अकार आय. सं. पथि तेनुं प्हो रूप आय. सं. पृथिवी तेनां पुहई पुढवी एवां रूप आय. सं. प्रतिश्रुत् तेनुं. पडंसुआ रूप आय. सं. मूषिक तेनुं मूसओ आय. सं. हरिद्रा तेनुं हलदी तथा हलदा एवं रूप आय. सं. बिभीतक तेनुं बहेडओ एवं रूप आय. सं. पथि शब्दनी समान अर्थवाला एवा पन्थ शब्दनुं पन्थं एवं पाण रूप आयले. अने केटलाएक हरिद्रा शब्दने विकटपे ईकार आय एम कदेउ. एटले हलिदी हलिदा एवां रूप आय. ॥ ८८ ॥

२०२

मागधी व्याकरणम्.

॥ हुंठिका ॥

पंथा श्र पृथिवी च प्रतिश्रुच्च मूषिकश्च हरिद्रा च विन्नीतकश्च
 पंथिपृथिवीप्रतिश्रुन्मूषिकहरिद्राविन्नीतकाः तेषु ७३ अत् ११
 पथिन् ११ अनेन थि थ खघथ० थ ह् अतः सेडोः पद्दो पृथिवी
 ऊहत्वादौ इति पृ पु खघथ० थि हि अनेन हि ह् कगचजेति
 वलुक् अंत्यव्यं० सलुक् पुहई द्वितीये निशीथपृथिव्योर्वा अस्य
 ढः शेषं तद्धत् पुढवी । प्रतिश्रुत् सर्वत्र० प्रमध्यस्य शुमध्यस्य रलुक्
 प्रत्यादौ डः किति अनेन डो डः वक्रादावंतः अनुस्वारः स्त्रियामा-
 दवि० अंत्यत्यस्य आ शषोःसः अंत्यव्यं० सलुक् पडंसुआ । मू-
 षिक-अनेन इ अ शषोःसः ११ कगचजेति कलुक् अतःसेडोः
 मूसउ । हरिद्रा अनेन इ अ हरिद्रादौलः र ल डेरोनवा इति
 डस्य रकारस्य लुक् अनादौ द्वित्वं ठाया हरिद्रादौ इति डाप्र० यत्र
 हलिदा तत्र ठस्यांठां लुक् इति आलुक् द्वितीये हलीदी ११
 अंत्यव्यंज० सलुक्० । विन्नीतक अनेन वि व खघथ० जी ही
 एत्पीयूषापीडविन्नीतककीटशेडशे इति ही हे प्रत्यादौ डः त
 ड कगचजेति कलुक् ११ अतःसेडोः वहेडउ । पथ अम् अमोस्य
 अलुक् मोनु० पंथं हलिदी हलिदा इति विकट्पेन इकारं वदंति
 ततो अनेन अ इ साधनिका पूर्ववत् ॥ ७७ ॥

टीका भाषांतर. पथिन् पृथिवी प्रतिश्रुत् मूषिक हरिद्रा अने विन्नीतक ए
 शब्दोना आदि इकारनो अकार आयठे. सं. पथिन् तेने आ चालता सूत्रथी थि नो थ
 आय. पढी खघथ० अतःसेडोः ए सूत्रोथी पद्दो एवं रूप आय. सं. पृथिवी तेने उह-
 त्वादौ खघथ० आ चालता सूत्रे इकारनो अकार आय. पढी कगचज० अंत्यव्यं०
 ए सूत्रोथी पुहई रूप आय. अने विकट्प पद्दो निशीथपृथिव्योर्वा ए सूत्र पामी
 बाकीनी साधना पूर्ववत् आय एटले पुढवी एवं रूप सिद्ध आय. सं. प्रतिश्रुत् तेने सर्वत्र
 प्रमध्यस्य शुमध्यस्य रलुक् ए थि र नो लुक् आय. पढी प्रत्यादौडः डिति आ चा-
 लता सूत्रे इकारनो अकार वक्रादावंतः स्त्रियामदवि० शषोःसः अंत्यव्यंज०
 सलुक् ए सूत्रोथी पडंसुआ एवं रूप आय. सं. मूषिक तेने आ चालता सूत्रथी इकार-
 नो अकार आय. पढी शषोः सः कगचज० अतःसेडोः ए सूत्रोथी मूसओ एवं रूप

પ્રથમ:પાદ: ।

૧૭૩

આય. સં. હરિદ્રા તેને આ ચાલતા સૂત્રે ઇકારનો અ થાય પઠી હરિદ્રાદૌ લઃ ર લ દ્રેરોનવા અનાદૌ દ્વિત્વં છાયા હરિદ્રાદૌ સૂત્રોથી હલદી હલદા એવાં રૂપ થાય. ગ્યારે હલિદા એવું રૂપ થાય ત્યારે તેને આકારનો લુક્ થાય. અને વીજે હલિદી એવું રૂપ થાય. પઠી તેને અંત્યવ્યંજન૦ સલુક્ એ સૂત્ર પામે. સં. વિભીતક તેને આ સૂત્રથી ઇનો અ થાય. પઠી સ્વઘથ૦ મી નો હી થયો. પઠી ઇત્પીયૂષાપીડવિભીતક કીદૃશે દૃશે એ સૂત્રથી હી નો હે થાય. પઠી પ્રત્યાદૌઢઃ કગચજ૦ અતઃસેડોઃ એ સૂત્રોથી ઘહેડઓ રૂપ સિદ્ધ થાય. સં. પથ તેને અસ્ પ્ર૦ આવે પઠી અમોસ્ય મોનુ૦ એ સૂત્રોથી પંથ એવું રૂપ સિદ્ધ થાય. સં. હરિદ્રા શબ્દને કેટલા એક વિકલ્પે ઇકાર કહેઠે એટલે હલિદી અને હલિદા એવાં રૂપ થાય. પઠી આ ચાલતા સૂત્રે અ નો ઇ થાય અને બા-કીની સાધનિકા પૂર્વવત્ કરવી૦ ॥ ૮૮ ॥

શિથિલેંગુદે વા ॥ ૮૯ ॥

અનયોરાદેરિતોઽદ્ વા જવતિ ॥ સઢિલં । પસઢિલં । સિઢિલં । પસિઢિલં । અઙ્ગુઅં । ઇઙ્ગુઅં ॥ નિર્મિતશબ્દે તુ વા આત્વં ન વિ ધેયં । નિર્માતનિર્મિતશબ્દાઞ્યામેવ સિદ્ધેઃ ॥ ૮૯ ॥

મૂલ ભાષાંતર. શિથિલ અને ઇંગુદ શબ્દના ઇકારનો વિકલ્પે અકાર થાય. સં. શિથિલં તેનું સઢિલં સિઢિલં થાય. સં. પ્રશિથિલં તેનું પસઢિલં પસિઢિલં થાય. સં. ઇંગુદં તેનું અંગુઅં તથા ઇંગુઅં એવું રૂપ થાય. નિર્મિત શબ્દને વિકલ્પે આકાર ન થાય. કારણકે, નિર્માત અને નિર્મિત એવાં બે શબ્દથી તે સિદ્ધ આવઠે. ॥ ૮૯ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

શિથિલેંગુદે ૭૧ વા ૧૧ શિથિલ- પ્રશિથિલં અનેન વા ઇ શષોઃ સઃ મેથિશિથિરશિથિલ પ્રથમે થસ્ય ઢઃ સર્વત્ર રલુક્ ૧૧ ક્લીવેસ્મ્ મોનુ૦ સઢિલં સિઢિલં પસઢિલં પસિઢિલં । ઇંગુદ અ ઇ અક્લીવે-સ્મ્ કગચજેતિ તલુક્ અવ્યય૦ સલુક્ અંગુઅં ઇંગુઅં ॥ ૮૯ ॥

ટીકા ભાષાંતર. શિથિલ અને ઇંગુદ શબ્દ ના ઇકારનો વિકલ્પે અકાર થાય. સં. શિથિલ પ્રશિથિલ તેને આ ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે ઇકાર થાય. પઠી શષોઃ સઃ મિથિશિથિ૦ એ સૂત્રથી થ નો ઢ થાય પઠી સર્વત્ર તલુક્ ક્લીવેસ્મ્ મોનુ૦ એ સૂત્રોથી સઢિલં સિઢિલં પસઢિલં પસિઢિલં એવાં રૂપ થાય. સં. ઇંગુદ તેને અ નો ઇ થાય. પઠી ક્લીવેસ્મ્ કગચજ૦ અવ્યય૦ એ સૂત્રોથી અંગુઅં ઇંગુઅં એવાં રૂપ થાય. ॥ ૮૯ ॥

१०४

मागधी व्याकरणम्.

तित्तिरौ रः ॥ ९० ॥

तित्तिरिशब्दे रस्योतोऽद् जवति ॥ तित्तिरो ॥ ९० ॥

मूल भाषांतर. तित्तिरिशब्दना रकार मां रहेला इकारनो विकट्पे अकार आय. सं. तित्तिरि क्कन्दनुं तित्तिरो एवं रूप आय. ॥ ९० ॥

हुंढिका नास्ति

इतौ तो वाक्यादौ ॥ ९१ ॥

वाक्यादिजुते इतिशब्दे यस्तस्तत्संबंधिन इकारस्य अकारो ज-
वति ॥ इअ जंपिआवसाणे । इअ विश्वसिअ-कुसुम-सरो ॥ वा-
क्यादाविति किम् । पिउत्ति पुरिसोत्ति ॥ ९१ ॥

मूल भाषांतर. वाक्यनी प्रथम रहेला एवां इति शब्दना तकारनी अंदर रहेला इकारनो अकार आय. सं. इति जल्पितावसाने एवं वाक्य ठे तेनुं इअ जम्पिआव-
साणे एवुरूप आयठे. सं. इति विकसितकुसुमशरः एवं वाक्य ठे तेनुं इअ विक-
सिअ-कुसुम-सरो एवं वाक्य आय. मूलमां वाक्यनी प्रथम रहेला इति शब्दने एम
कहुंठे तेथी सं. प्रिय इति तेनुं पिओत्ति आय अने सं. पुरुष इति तेनुं पुरिसोत्ति आय.

॥ हुंढिका ॥

इति ७१ त् ६१ वाक्यादि ७१ इति जल्पितावसान- अनेन इ अ
शेषं पूर्ववत् इति विकसितकुसुमशरः अनेन इ अ शेषं पूर्ववत्
प्रिय इति सर्वत्र रलुक् कगचजेति यलुक् इतेःस्वरान्तस्यद्धिः इते
इलोपश्च तस्य द्वित्वं च ११ अतः सेडोंः पिउत्ति । पुरुष इति पु-
रुषेरोः इति रुस्थाने रि शषोः सः ष सः अतःसेडोंः इतेःस्वरात्त-
स्यद्धिः इते इलोपश्च तस्य द्विः पुरिसोत्ति ॥ ९१ ॥

टीका भाषांतर. वाक्यना आदिजुत एवां इतिशब्दना तकारनी अंदर रहेला इ-
कारनो अकार आय. सं. इति जल्पितावसान तेने आ चाखतासूत्रे इ नो अ आय.
बाकीनी साधना पूर्ववत् जाणी लेवी. सं. इति विकसित कुसुमशरः तेने आ चाखता
सूत्रथी इ नो अ आय. बाकीनी साधना पूर्ववत् जाणावी- वाक्यनी आदिजुत न आ-
वेला एवां इति शब्दना उदाहरण-सं. प्रिय इति तेने सर्वत्ररलुक् कगचज० इतेः
स्वरात्तस्य द्विः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पिओत्ति रूप सिद्ध आय. सं. पुरुष इति

प्रथमःपादः।

१०५

तेने पुरुषेरोः शषोःसः अतः सेडोः इतेः स्वरात्तस्य द्विः ए सूत्रोथी पुरिसोत्ति
एवुं रूप सिद्ध आय. ॥ ९१ ॥

ईर्जिब्हा-सिंह-त्रिंशद्विंशतौ त्या ॥ ९२ ॥

जिह्वादिषु इकारस्य तिशब्देन सह ईर्जवति ॥ जीहा । सीहो ।
तीसा । वीसा ॥ बहुलाधिकारात् कचिन्न जवति । सिंह-दत्तो ।
सिंह-राज ॥ ९२ ॥

मूल भाषांतर. जिह्वा- सिंह त्रिंशत् अने विंशति ए शब्दोना इकार नो ति
शब्द साथे ईकार आय. सं. जिह्वा तेनुं जीहा आय. सं. सिंहः तेनुं सीहो आय. सं.
त्रिंशत् अने विंशति तेना तीसा अने वीसा एवां रूप आय. बहुल अधिकारते तेथी
कोइ ठेकाणे न थाय. जेम सं. सिंह-दत्तः तेनुं सिंह-दत्तो अने सं. सिंह-राज तेनुं
सिंह-राओ एवुं रूप आय. ॥ ९२ ॥

॥ टुंढिका ॥

जिह्वा च सिंहश्च त्रिंशच्च विंशतिश्च जिह्वासिंहत्रिंशद्विंशतिः त-
स्मिन्- जिह्वा- सर्वत्र बहुक् अनेन जी ११ अंत्यव्यं० सलुक्
जीहा । सिंह- मांसादेर्वा अनुस्वारलोपः अनेन ई ११ अतःसेडोः सी-
हो । विंशति- अनेन त्या सह ई ११ शषोः सः स्त्रियामाद० स
सा ११ अंत्यव्यं० वीसा । त्रिंशत् विंशत्यादेर्लुक् अनुस्वारलोपः
सर्वत्ररलोपः अनेन ती शषोः सः अंत्यव्यं० तलुक् ११ अत आप्
अंत्यव्यं० सलुक् तीसा सिंहदत्त ११ अतः सेडोः- सिंहदत्तो ।
सिंहराजः ११ कगचजेति जलुक् अतःसेडोः सिंहराज ॥ ९२ ॥

टीका भाषांतर. जिह्वा सिंह त्रिंशत् अने विंशति ए शब्दोना इकारनो ति
शब्दसाथे ईकार आय. सं. जिह्वा तेने सर्वत्रलुक् आ चालता सूत्रे ईकार आय. पढी
अंत्यव्यंजन सलुक् ए सूत्रोथी जीहा एवुं रूप आय. सं. सिंह तेने मांसादेर्वा अनुस्वा-
रलोपः आ चालता सूत्रे ति सहित ई आय पढी शषोःसः स्त्रियामादं अंत्यव्यं० ए
सूत्रोथी वीसा रूप सिद्ध आय. सं. त्रिंशत् तेने विंशत्यादेर्लुक् अनुस्वारलोपः
सर्वत्र रलोपः आ चालतासूत्रे ईकार शषोःसः अंत्यव्यं० अत आप् अंत्यव्यं० स-
लुक् ए सूत्रोथी तीसा रूप सिद्ध आय. सं. सिंहदत्त तेने अतःसेडोः ए सूत्रोथी सिंह-
दत्तो एवुं रूप आय. सं. सिंहराज तेने कगचज० अतःसेडोः ए सूत्रोथी सिंह-राओ
एवुं रूप आय. ॥ ९२ ॥

१०६

मागधी व्याकरणम्.

लुकि निरः ॥ ९३ ॥

निरूपसर्गस्य रेफलोपे सति इत ईकारो जवति ॥ नीसरइ ।

नीसासो ॥ लुकीतिकिम् । निष्पठे । निस्सहाइ अंगाइ ॥ ९३ ॥

मूल भाषांतर. निरूपसर्गना रेफनो लोपयतां नकारनी अंदर रहेला इकारनो ईकार आय. सं. निःसरति तेनुं नीसासो एवं रूप आय. मूलमां रेफनो लुक् यवानुं कहुं ठे तेथी सं. निर्णय तेनुं निष्पठो एवं रूप आय. सं. निस्संहानि अंगानि तेमां निरसंह तेनुं निस्सहाइ एवं रूप आय. ॥ ९३ ॥

॥ दुंडिका ॥

लुक् ७१ निरूप ६१ निःसरति- सर्वत्ररलुक् अनेन नि नी त्यादीनां ति इ नीसरइ । निरूप-श्वास-सर्वत्ररलुक् शषोः सः ११ अतःसेडोः नीसासो । निरूप-णय-सर्वत्र रलुक् कगचजेति यलुक् अनादौ द्वित्वं अतःसेडोः निष्पठे । निरूप-संह १३ जस् शस् इ इणयः जस्-स्थाने इ दीर्घश्च से शषसं वा निस्सहाइ ॥ ९३ ॥

टीका भाषांतर. निरूपसर्गना रेफनो लोपयतां नकारनी अंदर रहेला इकार नो ईकार आय. सं. निरूपसरति तेने सर्वत्र रलुक् आ चालता सूत्रथी ईकार आय. पढी त्यादीनां ए सूत्रथी ति नो इ आय. एटले नीसरइ एवं रूप आय. सं. निरूपश्वास तेने सर्वत्ररलुक् रलुक्च शषोःसः अतःसेडोः ए सूत्रथी नीसासो एवं रूप आय. सं. निर्णय तेने सर्वत्र रलुक् कगच० अनादौ द्वित्वं अतःसेडोः ए सूत्रथी निष्पठो एवं रूप आय. सं. निरूपसंहानि तेने जस्शस्इइणयः सेशषसं वा ए सूत्रथी निस्सहाइ एवं रूप आय. ॥ ९३ ॥

द्विन्योरुत् ॥ ९४ ॥

द्विशब्दे नावुपसर्गे च इत उद् जवति ॥ द्वि । दु-मत्तो । दु-आई । दु-विहो । दु-रेहो । दु-वयणं ॥ बहुलाधिकारात् कचिद् विकटपः । दु-उणो बि-उणो । दुइउं बिइउं ॥ कचिन्न जवति । द्विजः । दिउं ॥ द्विरदः । दिरउं ॥ कचिद् उत्त्वमपि । दो-वयणं ॥ नि । एमज्जइ । एमन्नो ॥ कचिन्न जवति । निवडइ ॥ ९४ ॥

मूल भाषांतर. द्विशब्द अने नि उपसर्गना इकारनो उकार आय. सं. द्विमात्र तेनुं दु-मत्तो रूप आय. सं. द्विजाति तेनुं दु-आई एवं रूप आय. सं. द्विविध तेनुं दु-विहो रूप आय. सं. द्विरेफ तेनुं दु-रेहो रूप आय. सं. द्विवचन तेनुं दु-वयणं एवं

प्रथमःपादः ।

१०९

रूप आय. बहुल अधिकार ते तेश्री कोइ ठेकाणे विकल्पे आय. सं. द्विगुण तेनुं दु-उणो तथा बि-उणो एवं रूप आय. सं. द्वितीय तेनुं दुइओ थिइओ एवां रूप आय. कोइ ठेकाणे न आय जेम-सं. द्विजः तेनुं दिओ रूप आय. सं द्विरद तेनुं दिरओ रूप आय. कोइ ठेकाणे ओकार पण आयते. सं. द्विवचनं नुं दो-वयणं एवं रूप आय. नि उप-सर्गना उदाहरण- सं. निमज्जति तेनां णुमज्जइ णुमन्नो एवां रूप आय. कोइ ठेकाणे न आय-जेम सं. निपतति तेनुं निवडइ एवं रूप आयते. ॥ ९४ ॥

॥ ढुढिका ॥

द्विश्च निश्च द्विनी तयोः ६२ उत् ११- द्विमात्र- सर्वत्र वलुक् रलुक् अनादौ द्वित्वं ह्रस्वः संयोगे अनेन इ उ ११ अतः सेडोंः दु-मत्तो । द्विजातिः सर्वत्र वलुक् कगचजेति जलुक् अनेन इ उ कगचजेति तलुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् अनादौ० दुआई । द्विविध ११ सर्वत्र वलुक् अनेन इ उ । खघथध० धस्य हः अतः सेडोंः दुविहो । द्विरेफ-सर्वत्र वलुक् अनेन इ उ फोन्नहौ फस्य हः ११ अतः सेडोंः दु-रेहो । द्विवचनं सर्वत्र वलुक् अनेन इ उ कगचजेति वलुक् नोणः क्लीबे सम् मोनु० दु-वयणं । द्विगुण- सर्वत्र वलुक् अनेन कगचजेति गलुक् ११ अतः सेडोंः दु-उणो । द्वितीये कगचजेति दलुक् विकल्पत्वान्न इ इकारस्य उकारः बि-उणो । द्वितीय- सर्वत्र वलुक् पानीयादिष्वित् ई इ अनेन इ स्थाने उ कगचजेति यलुक् ११ अतः सेडोंः दुइउं । द्वितीये कगचजेति दलुक् बिइउं । द्विज सर्वत्र वलुक् कगचजेति दलुक् ११ अतः सेडोंः दिउं । द्विरद-सर्वत्र वलुक् कगचजेति सर्वत्र दलुक् ११ अतः सेडोंः दिरउं । कचिद् उत्त्वमपि यथा द्विवचन- सर्वत्र वलुक् कगचजेति वलुक् अवर्णोय नोणः अनेन उ ११ क्लीबे सम् दोवयणं । निपूर्व-षदतेः सदो मज्जाः षदस्थाने मज्जाआदेशः वर्त्त० तिव् व्यंजनाददंते अनूवादौ नस्य णः त्यादीनां० ति इ अनेन उत्त्वं णुमज्जइ निमज्ज उत्त्वं कगचजेति गलुक् नोणः अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः णु-मन्नो । निपतति- पोवः सद्पतोडः वर्त्त० ति त्यादीनां० ति इ निवडइ ॥ ९४ ॥

१०८

मागधी व्याकरणम्.

टीका भाषांतर. द्वि अने नि उपसर्ग ना इकार नो उकार आयगे. सं. द्विमात्र० तेने सर्वत्र वलुक् रलुक् अनादौ द्वित्वं न्हस्वः संयोगे आ चालता सूत्रथी इकारनो उ आय. पठी अतः सेडों: ए सूत्रथी दु-मत्तो रूप सिद्ध आय. सं. द्विजातिः तेने सर्वत्र रलुक् कगचजेति जलुक् आ चालता सूत्रे इ नो उ आय पठी कगचजेति तलुक् अंत्यव्यंजन सलुक् अनादौ द्वित्वं ए सूत्रथी दुआई रूप सिद्ध आय. सं. द्विविध तेने सर्वत्र वलुक् आ चालता सूत्रे इ उ खघथध० अतः सेडों: ए सूत्रथी दुविहो रूप सिद्ध आय स. द्विरेफ तेने सर्वत्र वलुक् आ चालता सूत्रे इनो उ फोभहो अतः सेडों: ए सूत्रथी दु-रेहो रूप सिद्ध आय. सं. द्विवचनं तेने सर्वत्र वलुक् आ चालता सूत्रे इ नो उ आय. कगचज० अतः सेडों: ए सूत्रथी दु-उणो रूप सिद्ध आय. बीजे पक्षे कगचज० विकल्पपक्षे इकारनो उकार न आय एटले बि-उणो रूप सिद्ध आय. सं. द्वितीय तेने सर्वत्र वलुक् पानीयादिष्वित् ईनो इ आ चालता सूत्रे इ स्थाने उ पठी कगचज० अतः सेडों: एटले दुईओ रूप आय. बीजे पक्षे कगचज० ए सूत्र लागी बिईओ रूप सिद्ध आय. सं. द्विज- तेने सर्वत्र वलुक् कगचज० अतः सेडों: ए सूत्रथी दिओ रूप सिद्ध आय. सं. द्विरद तेने सर्वत्र वलुक् कगचज० सर्वत्र दलुक् अतः सेडों: ए सूत्रथी दिरओ रूप आय. कोइ ठेकाणे ओकार पण आय. जेम सं. द्विवचन तेने सर्वत्र वलुक् कगचज अवर्णोय नोणः आ चालता सूत्रे ओ आय. क्लीबेसम् ए सूत्रथी दोवयणं रूप सिद्ध आय. नि उपसर्गपूर्वक एवा षद् धातुने स्थाने मज्ज एवो आदेश आय. वर्तमाना० तिब् प्रत्यय लागी व्यंजना ददंते अन्वादौ ए सूत्रथी ननो ण आय. पठी त्यादीनां ए सूत्रथी ति स्थाने इ आय. पठी आ चालता सूत्रे उकार आय. एटले णु-मज्जइ एवं रूप सिद्ध आय. सं. निमग्न तेने उकार आय. पठी कगचज० नोणः अनादौ द्वित्वं अतः सेडों: ए सूत्रथी णुमन्नो रूप सिद्ध आय. सं. निपतति तेने पोवः सद्पतोर्डः वर्तमाना० त्यादीनां ए सूत्रो पामी निवडइ एवं रूप सिद्ध आय. ॥१५॥

प्रवासीदौ ॥ १५ ॥

अनयोरादेरित उत्वं जवति ॥ पावासुत् । उछू ॥ १५ ॥

मूल भाषांतर. प्रवासिन् अने इक्षु शब्दना आदि इकारनो उकार आय. सं. प्रवासिन् शब्दनुं पावासुओ एवं रूप सिद्ध आय. सं. इक्षु शब्दनुं उछू एवं रूप सिद्ध आय.

॥ हुंढिका ॥

प्रवासी च इक्षुश्च प्रवासीक्षुः तस्मिन् ११ प्रवासिन् अंत्यव्यंज० न् सर्वत्र रलुक् अतः समृद्ध्यादौ वा प पा अनेन सि सु ११ अतः सेडों: पावासुत् । इक्षु- अनेन इ उ ठोऽक्षादौ कस्य ठः ११ अ-

प्रथमःपादः ।

१०९

नादौ द्वित्वं द्वितीय० उः अक्लीबेसौ दीर्घः तू ११ अंत्यव्यंज०
सलुक् उब्रू ॥ ९५ ॥

टीका भाषांतर. प्रवासिन् अने इच्छु शब्दना आदि इकारनो उकार आय. सं प्रवासिन् शब्दने अंत्यव्यंज० सर्वत्ररलुक् अतःसमृद्ध्यादौवा आ चाखता सूत्रे ईकारनो उ आय. अतःसेडों: ए सूत्रोथी पावासुओ रूप सिद्ध आय. सं. इधु तेने आ चाखता सूत्रे इनो उ आय. पठी छोऽक्ष्यादौ अनादौद्वित्वं द्वितीय० अक्लीबे-सौदीर्घः अंत्यव्यंजन० सलुक् ए सूत्रोथी उच्छ एवं रूप सिद्ध आय. ॥ ९५ ॥

युधिष्ठिरे वा ॥ ९६ ॥

युधिष्ठिरशब्दे आदेरित उत्वं वा जवति ॥ जहुद्विलो । जहिद्विलो ॥ ९६ ॥

मूल भाषांतर. युधिष्ठिर शब्दना आदि इकारनो उकार विकल्पे आय. सं. यु-धिष्ठिर तेनुं जहुद्विलो तथा जहिद्विलो एवं रूप सिद्ध आय. ॥ ९६ ॥

॥ टुंठिका ॥

युधिष्ठिर ११ वा ११ युधिष्ठिर— आदेर्योजः यु जु खघथध० ह
अनेन इ उ कगटडेति षलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वस्य ट
हरिद्रादौ खः रल उलो मुकुलादिष्वत् य जः ११ अतःसेडों: जहु-
द्विलो । द्वितीये उत्वं विना तथैव जहिद्विलो ॥ ९६ ॥

टीका भाषांतर. युधिष्ठिर शब्दना आदि इकारनो विकल्पे उकार आय. सं. युधिष्ठिर तेने आदेर्योजः खघथध० आ चाखता सूत्रे इनो उ आय. कगटड अ-नादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० हरिद्रादौलः मुकुलादिष्वत् अतःसेडों: ए सूत्रोथी जहुद्विलो रूप सिद्ध आय. बीजे पहे उकार शिवाय बाकी पूर्ववत् साधना करी जहि-द्विलो एवं रूप आय. ॥ ९६ ॥

उच्च द्विधा कृगः ॥ ९७ ॥

द्विधाशब्दे कृग् धातोः प्रयोगे इत उत्वं चकाराहुत्वं च जवति ॥

दोहा-किज्जइ । डुहा-किज्जइ ॥ दोहा-इअं । डुहा-इअं । कृग इति

किम् । दिहा-गयं ॥ कचित् केवलस्यापि । डुहाविसो सुर-बहु-सत्यो ॥ ९७ ॥

मूल भाषांतर. द्विधाशब्द अने कृग् धातुना प्रयोगमां इकारनो ओकार आय. मूलमां चकारनुं ग्रहण ठे तेथी उकारपण आय. सं. द्विधाक्रियते तेनां दोहा-किज्जइ अने डुहा-किज्जइ एवां रूप आय. सं. द्विधाकृतं तेना दोहा-इअं तथा डुहा-इअं एवां रूप

११०

मागधी व्याकरणम्

आय. मूलमां कृग् धातुनं ग्रहण ठे तेथी सं. द्विधा-गतं तेनं दिहा-गयं एवं रूप आय. कोइ ठेकाणे केवल द्विधा शब्दने पण आय. जेम सं. द्विधापि स सुरवधूसार्थः तेनं दुहावि सो सुरवहू-सत्थो एवं रूप आय. ॥ ९७ ॥

॥ ढुंढिका ॥

उत् ११ च ११ द्विधा ११ कृग् ६१ द्विधाक्रियतेत्यादीनां० तिइ ईअइज्जौक्यस्य यस्य इज्जः लुक् रिलुक् सर्वत्र वलुक् खघथध० धह अनेन दि दो दा किज्जइ द्वितीये तृतीये उत्वं दोहा-किज्जइ दुहा-किज्जइ । द्विधाकृत- इत्कृपादौ कगचजेति कलुक् तलुक् सर्वत्र तलुक् अनेन इत् ११ दोहा-इअं दुहा-इअं । द्विधागत- सर्वत्र वलुक् इत एद्दा ए खघथ० धह कगटडेति तलुक् अवर्णोय ११ क्लीबे सम् दिहागयं । द्विधापि सर्वत्र वलुक् अनेन केवलस्यापि इ उ खघथ० ध ह पदादपेर्वा ऽलुक् पोवः दुहावि । तद् अंत्यव्यं० दलुक् ११ वैतत्तदः तसः अतः सेडोः सो । सुरवधूसार्थः खघथध० ध ह ह्रस्वः संयोगे सा सर्वत्र सलुक् अनादौद्वित्वं च द्वितीय पूर्वथतः ११ अतः सेडोः सुरवहुसत्थो ॥ ९७ ॥

टीका भाषांतर. द्विधा शब्द साथे आवेला कृग् धातुना प्रयोगमां इकारनो ओ-कार अने उकार आय. सं. द्विधा-क्रियते तेने त्यादीनां ईअइज्जौक्यस्य यस्य इज्जः रिलुक् सर्वत्र वलुक् खघथ० आ चालता सूत्रे इकारनो ओ आय एटले किज्जइ एवं रूप आय. बीजा अने त्रीजामां उकार आय एटले दोहा-किज्जइ तथा दुहा-किज्जइ एवां रूप सिज्ज आय. सं. द्विधाकृत तेने इत्कृपादौ कगचज० सर्वत्रतलुक् आचालता सूत्रे इनो ओ आय एटले दोहा-इअं तथा दुहा-इअं एवां रूप आय. सं. द्विधा-गतं तेने सर्वत्रवलुक् इतएद्दा खघथ० कगटड० अवर्णोय क्लीबेसम् ए सूत्रोथी दिहा-गयं एवं रूप आय. सं. द्विधापि तेने सर्वत्रवलुक् आ चालता सूत्रे केवल (एकला) द्विधा शब्दना इकारनो उकार अयो. पत्ती खघथ० पदादपेर्वा पोवः ए सूत्रोथी दुहावि रूप सिज्ज आय. सं. तद्शब्दने अंत्यव्यं० वैतत्तदः अतः सेडोः ए सूत्रोथी सो रूप सिज्ज आय. सं. सुरवधूसार्थः तेने खघथध० ह्रस्वःसंयोगे सर्वत्र सलुक् अनादौद्वित्वं द्वितीयपूर्वथतः अतःसेडोः ए सूत्रोथी सुरवहु-सत्थो एवं रूप सिज्ज आय. ॥ ९७ ॥

प्रथमःपादः ।

१११

वा निर्जरे ना ॥ ९८ ॥

निर्जरशब्दे नकारेण सह इत उकारो वा जवति ॥ उज्जरो
निज्जरो ॥ ९८ ॥

मूल भाषांतर. निर्जर शब्दना नकारनी साथे इकारनो विकल्पे उकार आय.
सं. निर्जर तेना ओज्जरो अने विकल्पे निज्जरो एवां रूप आय. ॥ ९८ ॥

॥ टुंडिका ॥

वा ११ निर्जर ७१ वा ११ निर्जर सर्वत्र रलुक् अनादौद्वित्वं द्विती
य पूर्वजः अनेन उ ११ अतःसेडोंः उज्जरो द्वितीये निज्जरो ९८

टीका भाषांतर. निर्जर शब्दना नकार साथे इकारनो विकल्पे ओकार आय.
सं. निर्जर तेने सर्वत्ररलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व जः आ चालता सूत्रथी
ओकार अतःसेडोंः ए सूत्रोथी ओज्जरो रूप सिद्ध आय अने बीजे पद्दे निज्जरो
रूप सिद्ध आय. ॥ ९८ ॥

हरीतक्यामीतोत् ॥ ९९ ॥

हरीतकीशब्दे आदेरीकारस्य अद् जवति ॥ हरडई ॥ ९९ ॥

मूल भाषांतर. हरितकी शब्दना आदि ईकारनो अकार आय. सं. हरीतकी तेनुं
हरडई एवं रूप आय. ॥ ९९ ॥

॥ टुंडिका ॥

हरीतकी ७१ ईत् ६१ अत् ११ हरीतकी— अनेन री र प्रत्यादौडः
तड कगचजेति कलुक् अंत्यव्यं० सलुक् हरडई ॥ ९९ ॥

टीका भाषांतर. हरीतकी शब्दना आदि ईकारनो अकार आय. सं. हरितकी
तेने आ चालता सूत्रे री नो र अथो. प्रत्यादौडः कगचज अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी
हरडई एवं रूप सिद्ध आय. ॥ ९९ ॥

आत्कश्मीरे ॥ १०० ॥

कश्मीरशब्दे ईत् आद् जवति ॥ कह्वारा ॥ १०० ॥

मूल भाषांतर. कश्मीर शब्दना ईकार नो आकार आय. सं. कश्मीर तेनुं
कह्वारा एवं रूप सिद्ध आय. ॥ १०० ॥

११२

मागधी व्याकरणम्.

॥ टुंठिका ॥

आत् ११ कश्मीर ७१ कश्मीर १३ जस्शस्डसि० दीर्घः जस्शसो-
र्लुक् अनेन इमी इमा पक्ष्मश्मेति ह्यादेशः कक्षारा ॥ १०० ॥

टीका भाषांतर. कश्मीर शब्दना ईकार नो आकार आय. सं. कश्मीराः तेने
जस्शस्डसि० जस्शसोर्लुक् आ चालता सूत्रथी इमी नो इमा आय. पठी पक्ष्म-
श्म० ए सूत्रथी आ आदेश आय एट्ठे कक्षारा एवुं रूप सिद्ध आय. ॥ १०० ॥

पानीयादिष्वित् ॥ १०१ ॥

पानीयादिषु शब्देषु ईत इद् जवति ॥ पाणिश्चं । अलिश्चं । जि-
अइ । जिअउ । विलियं । करिसो । सिरिसो । दुइश्चं । तइश्चं ।
गहिरं उवणिश्चं । आणिश्चं । वलिविश्चं । उंसिश्चंतं । पसिश्च ।
गहिश्चं । वम्मिउ । तयाणिं ॥ पानीय । अलीक । जीवति । जी-
वतु । व्रीडित । करीष । शिरीष । द्वितीय । तृतीय । गज्जीर । उप-
नीत । आनीत । प्रदीपित । अवसीदत् प्रसीद गृहीत । वल्मीक ।
तदानीम् । इति पानीयादयः ॥ बहुलाधिकारादेषु कचिन्नित्यं । क-
चिद् विकटपः । तेन पाणीश्चं । अलीश्चं । ग्रीअइ । करीसो । उव-
णीउ । इत्यादि सिद्धम् ॥ १०१ ॥

मूल भाषांतर. पानीय विगेरे शब्दोना ईकार नो इकार आय. सं. पानीयं तेनुं
पाणिअं आय. सं. अलीकं तेनुं अलिअं आय. सं. जीवति तेनुं जिअइ आय. सं.
जीवतु तेनुं जिअउ आय. सं. व्रीडित तेनुं विलियं आय. सं. करीषं तेनुं करिसो
आय. सं. शिरीषं तेनुं सिरिसो आय. सं. द्वितीयं तेनुं दुइअं आय. सं. तृतीयं तेनुं
तइअं आय. सं. गज्जीरं तेनुं गहिरं आय. सं. उपनीतं तेनुं उवणिअं आय. सं. आ-
नीतं तेनुं आणिअं आय. सं. प्रदीपितं तेनुं वलिविअं आय. सं. अवसीदत् तेनुं
ओसिअंतं आय. सं. प्रसीद तेनुं पसिअ आय. सं. गृहीतं तेनुं गहिअं आय. सं.
वल्मीक तेनुं वम्मिओ आय. सं. तदानीं तेनुं तयाणिं आय. इति पानीयादि जा-
णवा. अहिं बहुल अधिकार ठे, तेथी ए शब्दोमां कोइवार नित्ये अने कोइवार विकटपे
आय. तेथी सं. पानीय अलीक जीवति करीष उपनीत ए शब्दोना पाणीअं
अलीअं जीअइ करीसो उवणीओ इत्यादि रूप सिद्ध आय. ॥ १०१ ॥

॥ टुंठिका ॥

पानीयादि ७३ इत् ११ पानीय— अनेन नी नि नोणः कगच-

प्रथमःपादः ।

११३

जेति वलुक् ११ क्लीबे सम् पाणिश्रं । अलीक- अनेन वी लि क-
 गचजेति कलुक् ११ क्लीबे सम् अलिश्रं । जीवति जीवतु अनेन
 जि सर्वत्र वलुक् कगचजेति तलुक् जिअइ । जिअउ । व्रीडित-
 सर्वत्र रलुक् अनेन वी वि डोलः कगचजेति वलुक् ११ क्लीबे सम्
 विलियं । करीष- शिरीष अनेन री रि शषोःसः ११ अतः सेडोः
 करिसो । सिरिसो द्वितीय तृतीय सर्वत्र वलुक् द्विन्योरुत् दि डु
 कगचजेति तलुक् अनेन इ ११ क्लीबे सम् डुइश्रं । तइश्रं । गज्जीर
 अनेन इ क्लीबे सम्- गहिरं । उपनीत- पोवः नोणः अनेन इ
 कगचजेति तलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० उवणिश्रं । आनीतं नोणः
 अनेन इ कगचजेति तलुक् ११ क्लीबे सम् आणिश्रं । प्रदीपित-
 सर्वत्र रलुक् प्रदीपिदोहदेलः द ल अनेन इ पोवः कगचजेति त-
 लुक् ११ अतः सेडोः वलिविउ । वा वलिविश्रं । षट् विसरणगत्यव-
 सादनेषु थ द षसोब्धै सद अवपूर्व इ अवसीदतीति शत्रानश
 शतृप्र० अत् व्यंजनात् अतः इति अत् लोपः श्रोतीत्यादिना सोढ
 आदेशः ॥ शत्रानशः तृन इतः अवापोते अवस्य उ अनेन सी सि
 कगचजेति दलुक् ११ क्लीबे सम्- उंसिश्रंतं । प्रसीद-सर्वत्र रलुक्
 अनेन सि कगचजेति दलुक् पसिश्र । गृहीत कृतोऽत् ग अनेन
 इ गहिश्र- । वट्मीक कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोः वन्मिउ
 तदानीं कगचजेति दलुक् अवर्णोय नोणः अनेन इ ११ अव्य०
 तयाणि ॥ १०१ ॥

टीका भाषांतर. पानीय विगेरे शब्दोना ईकारनो इकार आय. सं. पानीय तेने
 आ चालता सूत्रे इकार आय. पढी नोणः कगचज० क्लीबे सम् ए सूत्रोथी पाणिअं
 एवं रूप आय. सं. अलीकं तेने आ चालता सूत्रे इकार पढी कगचज० क्लीबे सम्
 ए सूत्रोथी अलिअं रूप सिद्ध आय. सं. जीवति जीवतु-तेने आ चालता सूत्रे इ आय.
 पढी सर्वत्र वलुक् कगचज० ए सूत्रोथी जिअइ तथा जिअउ रूप सिद्ध आय. सं.
 व्रीडित तेने सर्वत्र रलुक् आ चालता सूत्रे इकार आय. पढी डोलः कगचज० क्लीबे
 सम् ए सूत्रोथी विलियं रूप सिद्ध आय. सं. करीष शिरीष तेने आ चालता सूत्रे
 इकार आय पढी शषोः सः अतः सेडोः ए सूत्रोथी करिसो सिरिसो रूप सिद्ध

११४

मागधी व्याकरणम्.

आय. सं. द्वितीय तृतीय तेने सर्वत्र वल्लुक द्विन्योरुत् कगचज० आ चालता सूत्रे इकार क्लीबे सम् दुहअं तहअं एवां रूप सिद्ध आय. सं. गभीर तेने आ चालता सूत्रे इकार आय पढी क्लीबे सम् ए सूत्रथी गहिरं एवं रूप सिद्ध आय. सं. उपनीत तेने पोवः नोणः आ चालता सूत्रे इकार कगचज० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी उवणिअं रूप सिद्ध आय. सं. आनीत तेने नोणः आ चालता सूत्रे इ आय. पढी कगचज० क्लीबे सम् ए सूत्रोथी आणिअं रूप सिद्ध आय. सं. प्रदीपित तेने सर्वत्र रल्लुक प्रदीपिदोहदेलः आ चालता सूत्रे इकार आय. पढी पोवः कगचज० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वलिविओ रूप सिद्ध आय. अथवा वलिविअं एवं पण रूप सिद्ध आय. सं. षड् धातु विसरण अयुं, गति करवी अने खेद पामवामां प्रवर्त्ते तेने शतृ प्रत्यय आवी अत्-व्यंजनात् ए सूत्रथी अ नो लोप आय. पढी श्रोतीत्यादि ए सूत्रथी सोद एवो आ देश आय पढी अवापोते ए सूत्रथी अव ने उ आदेश आय. पढी आ चालता सूत्रे इ आय कगचज० क्लीबे सम् ए सूत्रोथी ओसिअंतं एवं रूप सिद्ध आय. सं. प्रसीद तेने सर्वत्र रल्लुक आ चालता सूत्रे इकार कगचज० ए सूत्रोथी पसिअ एवं रूप सिद्ध आय. सं. गृहीत तेने ऋतोऽत् आ चालता सूत्रे इकार अई गहिअ एवं रूप सिद्ध आय. सं. वल्मीक तेने कगचज० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वम्मिओ रूप सिद्ध आय. सं. तदानीं तेने कगचज अवर्णोंऽय० नोणः आ चालता सूत्रे इकार अव्यय० ए सूत्रोथी तयार्णि रूप सिद्ध आय. ॥ १०१ ॥

उज्जीर्णे ॥ १०२ ॥

जीर्णशब्दे ईत उद् जवति ॥ जुष्-सुरा ॥ कचिन्न जवति । जिषे जोअणमत्ते ॥ १०२ ॥

मूल भाषांतर. जीर्ण शब्दना इकारनो उकार आय. सं. जीर्णसुरा तेनुं जुण्ण सुरा एवं रूप आय. कोइ ठेकाणे आ नियम लागतो पण नथी. जेम सं. जीर्णो भोजममत्ते तेनुं जिण्णे भोजणमत्ते एवं आय अहिं जीर्णनुं जिण्णे एवं रूप अयुं. १०२

॥ टुंडिका ॥

उत् ११ जीर्ण ७१ जीर्णसुरा- अनेन जी जु सर्वत्रेति रल्लुक अनादौद्वित्वं ष ११ अंत्यव्यं सल्लुक जुष्-सुरा । जिषे इत्यत्र इकारस्य उकारो न जातः ॥ १०२ ॥

टीका भाषांतर. जीर्ण शब्दना इकारनो उकार आय. सं. जीर्ण-सुरा तेने आ चालता सूत्रे जीनो जु अयो पढी सर्वत्रेतिरल्लुक अनादौ द्वित्वं अंत्यव्यं जुण्ण-सुरा एवं रूप सिद्ध आय. कोइ ठेकाणे न आय तेनुं उदाहरण-जेम सं. जीर्ण हतुं त्यां इकारनो उकार अयो नहीं. ॥ १०२ ॥

प्रथमःपादः ।

११५

ऊर्हीन-विहीने वा ॥ १०३ ॥

अनयोरीत ऊत्वं वा जवति ॥ हूणो हीणो । विहूणो विहीणो ॥
विहीन इति किम् ॥ पहीण-जर-मरणा ॥ १०३ ॥

मूल भाषांतर. हीन अने विहीन शब्दना ईकारनो विकल्पे ऊकार आय. सं. हीन तेना हूणो तथा हीणो एवां रूप आय. सं. विहीन तेना विहूणो तथा विहीणो एवा रूप आय. मूलमां विहीन शब्दनुं ग्रहण ठे तेथी सं. प्रहीणजरामरणा तेनुं प-हीण-जर-मरणा एवुं रूप आय. ॥ १०३ ॥

॥ टुंडिका ॥

ऊः ११ हीनश्च विहीनश्च हीनविहीनः तस्मिन् ७१ वा ११ हीन-
अनेन हि हू नोणः ११ अतः सेडोंः हूणो हीणो एवं विहूणो जरा
च मरणं च जरामरणे प्रहीणे जरामरणे येषां ते प्रहीणजरा-
मरणाः दीर्घह्रस्वौ मिथोवृत्तौ इति ह्रस्वः रा र सर्वत्ररलोपः १३
जस् शसोर्लुक् जस्शसडसित्तोणो० पहीणजरमणा ॥ १०३ ॥

टीका भाषांतर. हीन अने विहीन ए बे शब्दोना ईकारनो विकल्पे ऊकार आय. सं. विहीन तेने आ चाखता सूत्रथी ऊकार आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी हूणो विकल्पे हीणो विहूणो विकल्पे विहीणो एवां रूप आय हणाइ गयां ठे जरा अने मरण जेमना ते प्रहीन जरा मरणाः कहेवाय सं. प्रहीणजरामरणाः तेने दीर्घ ह्रस्वौ मिथोवृत्तौ सर्वत्ररलोपः जस्शसोर्लुक् जस्शसडसित्तोणो ए सूत्रथी प-हीणजरमरणा एवुं रूप सिद्ध आय. ॥ १०३ ॥

तीर्थे हे ॥ १०४ ॥

तीर्थशब्दे हे सति ईत ऊत्वं जवति ॥ तूहं ॥ ह इति किम् ।
तित्थं ॥ १०४ ॥

मूल भाषांतर. तीर्थ शब्दने ह शब्द साथे तेना ईकारनो ऊकार आय ठे. सं. तीर्थ तेनुं तूहं एवुं रूप आय. मूलमां ह नुं ग्रहण ठे तेथी पढे तित्थं एवुं पण रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

तीर्थ-७१ ह ७१ तीर्थ- सर्वत्ररलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वथस्य
त ह्रस्वः संयोगे ति ति ११ क्लीबे सम् मोनु० तिष्ठं ॥ १०४ ॥

टीका भाषांतर. तीर्थ शब्दने ह शब्दसाथे तेना ईकारनो ऊकार आय. सं.

११६

मागधी व्याकरणम्.

तीर्थ तेने आ चालता सूत्रथी तूहं एवं रूप सिद्ध आय अने पहे सर्वत्र रलुक अना-
दौदित्वं द्वितीय पूर्वथस्य त ह्रस्वः संयोगे क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तित्थं
एवं रूप आय. ॥ १०४ ॥

एत्पीयूषापीड-बिज्जीतक-कीदृशेदृशे ॥ १०५ ॥

एषु ईत एत्वं जवति ॥ पेऊसं । आमेलो । बहेडउं । केरिसो
एरिसो ॥ १०५ ॥

मूल भाषांतर. पीयूष, -आपीड-बिज्जीतक-कीदृश ईदृश ए शब्दोना ईकारनो एकार
आय. सं. पीयूष तेनुं पेऊसं आय. सं. आपीड तेनुं आमेलो आय. सं. बिभीतक
तेनुं बहेडओ आय. सं. कीदृश तेनुं केरिसो आय. सं. ईदृश तेनुं एरिसो आय.

॥ टुंठिका ॥

एत् ११ पीयूषं च आपीडश्च बिज्जीतकश्च कीदृशश्च ईदृशश्च पीयू-
षापीडबिज्जीतककीदृशेदृशं तस्मिन् ७१ पीयूष अनेन पी पे क-
गचजेति यलुक शषोः सः क्लीबे सम् मोनु० पेऊसं । आपीड-नी-
पापीडे मोवा इति पस्य मः डोलः ड ल अनेन मी मे ११ अतः
सेडोंः आमेलो । बिज्जीतक- पथिपृथिवी० व खघथध० ज ह
प्रत्यादौ डः त ड अनेन ई ए कगचजेति कलुक ११ अतः सेडोंः
बहेडउं । कीदृशः दृशः क्तिप् सुकसकः इति द स्थाने रि अनेन
की के शषोः सः श स अतः सेडोंः केरिसो । ईदृश-दृशः क्तिप् द
रि अनेन ई ए शषोःसः ११ अतः सेडोंः एरिसो ॥ १०५ ॥

टीका भाषांतर. पीयूष, आपीड, बिज्जीतक, कीदृश ईदृश ए शब्दोना ईकारनो
एकार आय. सं. पीयूष तेने आ चालता सूत्रथी एकार आय. पढी कगचज० शषोःसः
क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पेऊसं एवं रूप सिद्ध आय. सं. आपीड तेने नीपापीडे-
मोवा डोलः आ चालता सूत्रथी एकार आय पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी आमेलो
एवं रूप सिद्ध आय. सं. बिभीतक तेने पथि पृथिवी० खघथ० प्रत्यादौ डः आ चा-
लता सूत्रथी ईनो ए आय पढी कगचज० अतः सेडोंः ए सूत्रथी बहेडओ एवं रूप
सिद्ध आय. सं. कीदृश तेने दृशः क्तिप् सुकसकः आ चालता सूत्रे एकार आय पढी
शषोःसः अतः सेडोंः ए सूत्रथी केरिसो रूप सिद्ध आय. सं. ईदृश तेने दृशः क्तिप्
आ चालता सूत्रे एकार आय पढी शषोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रथी एरिसो
रूप सिद्ध आय. ॥ १०५ ॥

प्रथमःपादः ।

११७

नीरुपीठे वा ॥ १०६ ॥

अनयो रीत एत्वं वा जवति ॥ नेडुं नीडं । पेढं पीढं ॥ १०६ ॥

मूल भाषांतर. नीड अने पीठ शब्दना ईकार नो विकल्पे एकार आय. सं. नीडं तेना नेडं अने नीडं एवां रूप आय. सं. पीठं तेना पेढं अने पीढं एवां रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

नीडं च पीठं च नीडपीठं तस्मिन् ७१ वा ११ नीरु— अनेन वा ई सेवा दौवा छित्वं डु ११ क्लीबे सम् मोनु० नेडुं नीडं पीठ— अनेन पी पे ठोढः क्लीबे सम् मोनु० पेढं पीढं ॥ १०६ ॥

टीका भाषांतर. नीड अने पीठ शब्दना इकारनो विकल्पे एकार आय. सं. नीडं तेने आ चालता सूत्रे विकल्पे ईकार आय पढी सेवादौ वा द्विर्भाव क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोत्थी नेडुं तथा नीडं एवां रूप सिद्ध आय. सं पीठ तेने आ चालता सूत्रे एकार आय. पढी ठोढः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोत्थी पेढं तथा पीढं एवां रूप सिद्ध आय.

उतो मुकुलादिष्वत् ॥ १०७ ॥

मुकुल इत्येवमादिषु शब्देषु आदेरुतोत्वं जवति ॥ मउलं । म-
उलो । मउरं । मउडं । अगरं । गरुई । जहुट्टिलो । जहिट्टिलो ।
सोअमल्लं । गलोई ॥ मुकुल मुकुर । मुकुट । अगुरु गुर्वी । युधि-
ष्ठिर । सौकुमार्य । गुडूची । इति मुकुलादयः ॥ कचिदाकारोऽपि ।
विद्रुतः । विद्वाउ ॥ १०७ ॥

मूल भाषांतर. मुकुल विगेरे शब्दोना आदि उकार नो अकार आय. सं. मुकुल— तेनुं मउलं तथा मउलो रूप आय. सं. मुकुर तेनुं मउरं रूप आय. सं. मुकुट तेनुं म-उडं रूप आय. सं. अगुरु तेनुं अगरं रूप आय. सं. गुर्वी तेनुं गरुई रूप आय. सं. युधिष्ठिर तेनुं जहुट्टिलो रूप आय. सं. सौकुमार्य तेनुं सोअमल्लं आय. सं. गुडूची तेनुं गलोई रूप आय. ए प्रमाणे मुकुलादि शब्दो जाणवा. कोइ ठेकाणे आकार पण आयठे. जेम सं. विद्रुतः तेनुं विद्वाओ एवं रूप आय. ॥ १०७ ॥

॥ टुंडिका ॥

उत् ६१ मुकुल आदौ येषां ते मुकुलादयः तेषु ७३ मुकुल—
उज्जयलिंगः अनेन मु म कगचजेति कलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु०
मउलं । पुंल्लिंगे अतः सेडोः मउलो । मुकुर— अनेन मु म कग-

११७

मागधी व्याकरणम्.

चजेति कलुक् क्लीबे सम् मउरं । मुकुट अनेन मु म कगचजेति
 कलुक् टोडः क्लीबे सम् मउडं । अगुरु- अनेन गुग ११ क्लीबे सम्
 अगुरुं गुर्वी अने न गु ग तन्वीतुल्येषु वात् प्राग् उकारः कगच-
 जेति वलुक् ११ अतःसेडोंः गरुई । युधिष्ठिरः- आदेयोंजः य ज
 अनेन ज्यु ज युधिष्ठिरेवा धि धु खधथ० दृस्यानुष्टेष्टासंदष्टे
 इति दृस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्व ठ ट हरिद्रादौ लः ११
 अतः सेडोंः जुहूद्विलो । सौकुमार्य औत् औत्सौ सो अनेन कु क
 कगचजेति कलुक् ह्रस्वःसंयोगे मा म पर्यस्त पर्याण सौकुमार्येद्धः
 यस्य ह्रः ११ क्लीबे सम् मोनु० सोअमहं । गडूची उ लकुष्मांडीतू-
 णीरकर्प्पूरस्थूलतांबूलगडूचीमूढये इति डू डो डोलः अनेन गु
 गः कगचजेति चलुक् ११ अंत्यव्यंज० सलुक् गलोई । विद्रुत-
 सर्वत्रवलुक् कचिदाकारोऽपि द दा अनादौ द्वित्वं हा कगचजेति
 दलुक् ११ अतः सेडोंः विहाउ ॥ १०७ ॥

टीका भाषांतर, मुकुल विगेरे शब्दोना आदि उकारनो अकार थाय. सं. मुकुल
 ते पुंलिंग तथा नपुंसके थाय ठे, तेने आ चालता सूत्रथी उनो अकार थाय. पढी कग-
 चज० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रथी मउलं रूप सिद्ध थाय. जो ते पुंलिंगे होय तो
 अतः सेडोंः ए सूत्रथी मउलो रूप सिद्ध थाय. सं. मुकुर तेने आ चालता सूत्रथी उ
 नो अ थाय. पढी कगचज० क्लीबे सम् ए सूत्रथी मउरं रूप सिद्ध थाय. सं. मुकुट
 तेने आ चालता सूत्रथी उ नो अ थाय. पढी कगचज० टोडः क्लीबे सम् ए सूत्रथी
 मउडं रूप सिद्ध थाय. सं. अगुरु तेने आ चालता सूत्रे उ नो अ थाय पढी क्लीबे सम्
 ए सूत्रथी अगुरुं रूप सिद्ध थाय. सं. गुर्वी तेने आ चालता सूत्रथी उनो अ थाय.
 पढी तन्वीतुल्येषु ए सूत्रथी व नी पेहेला उकार थाय पढी कगचज० अतःसेडोंः ए
 सूत्रथी गरुई रूप सिद्ध थाय. सं. युधिष्ठिरः तेने आदेयोंजः आ चालता सूत्रे उ
 नो अ थाय पढी युधिष्ठिरे वा खधथ० दृस्यानुष्टेष्टा संदष्टे अनादौ द्वित्वं द्वि-
 तीय० हरिद्रादौलः अतः सेडोंः ए सूत्रथी जुहूद्विलो ए रूप सिद्ध थाय. सं. सौ-
 कुमार्य-तेते औत् औत् आ चालता सूत्रे उकारनो अ थाय पढी कगचज० ह्रस्वःसंयोगे
 पर्यस्तपर्याण सौकुमार्येद्धः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रथी सोअमहं रूप सिद्ध थाय.
 सं. गडूची तेने उ लकुष्मांडीतूणीरकर्प्पूर० डोलः आ चालता सूत्रे उकारनो अकार
 थाय पढी कगचज० अंत्यव्यंज० ए सूत्रथी गलोई रूप सिद्ध थाय. सं. विद्रुत तेने
 सर्वत्र वलुक् कोई ठेकाणे आकार पण थाय. पढी अनादौ द्वित्वं कगचज० अतः सेडोंः
 ए सूत्रथी विहाओ एवुं रूप सिद्ध थाय. ॥ १०७ ॥

प्रथमःपादः ।

११ए

वोपरौ ॥ १०८ ॥

उपरावुतोऽद् वा ज्वति ॥ अवरिं । उवरिं ॥ १०८ ॥

मूल भाषांतर. उपरि शब्दना उकारनो विकल्पे अकार आय. सं. उपरि तेनुं अवरिं तथा विकल्पे उवरिं एवां रूप आय. ॥ १०८ ॥

॥ दुंढिका ॥

वा ११ उपरि ७१ उपरि- अनेन वा पोवः ११ क्लीबे सम् मोनु०
अवरिं । उवरिं ॥ १०८ ॥

टीका भाषांतर. उपरि शब्दना उकारनो विकल्पे अकार आय. सं. उपरि-तेने आ चालता सूत्रथी अकार आय. पढी पोवः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रथी अवरिं तथा उवरिं एवां रूप सिद्ध आय. ॥ १०८ ॥

गुरौ के वा ॥ १०९ ॥

गुरौ स्वार्थे के सति आदेरुतोऽद् वा ज्वति ॥ गरुडं गुरुडं ॥ क
इति किम् । गुरू ॥ १०९ ॥

मूल भाषांतर. गुरु शब्दने स्वार्थमां क प्रत्यय आवतां तेना आदि उकार नो विकल्पे अकार आय. संस्कृत- गुरुकः तेना गरुडो अने गुरुओ एवां रूप आय. मूलमां क प्रत्ययनुं ग्रहण ठे तेथी एकदा गुरु शब्दनुं गुरू एवं रूप आय. ॥ १०९ ॥

॥ दुंढिका ॥

गुरु ७१ क ७१ वा ११ गुरुकः गुरुरेव गुरुकः स्वार्थेकः अनेन वा
उ गु ग कगचजेति कलुक् अतः सेडोः गरुडं गुरुडं गुरु ११ अक्लीबे
दीर्घः रु रु अंत्यव्यं० सलुक् गरू ॥ १०९ ॥

टीका भाषांतर. गुरु शब्दने स्वार्थमां क प्रत्यय आवतां तेना आदि उकारनो विकल्पे अकार आय. सं. गुरु तेने स्वार्थे क आवी गुरुकः एवं रूप आय. आ चालता सूत्रथी विकल्पे अकार आय पढी कगचज० अतः सेडोः ए सूत्रथी गरुडो तथा गुरुओ एवां रूप सिद्ध आय. ज्यारे स्वार्थे क न आवे त्यारे सं. गुरु तेने अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् ए सूत्रथी गरू रूप सिद्ध आय. ॥ १०९ ॥

ईर्भुकुटौ ॥ ११० ॥

भ्रुकुटावादे रुत ईर्जवति ॥ जिउडो ॥ ११० ॥

मूल भाषांतर. भ्रुकुटि शब्दना आदि उकारनो ईकार आय. स. भ्रुकुटि तेनुं भिउडी रूप आय. ॥ ११० ॥

११०

मागधी व्याकरणम्.

॥ ढुंढिका ॥

ईः ११ भुकुटि ७१ भुकुटि-सर्वत्र रलुक् अनेन उ ई कगचजेति

कलुक् टोडः अंत्यव्यं० सलुक् जिउडी ॥ ११० ॥

टीकाभाषांतर. भुकुटी शब्दना आदि उकार नो ईकार आय. सं. भुकुटी- तेने सर्वत्र रलुक् आ चालता सूत्रथी उ नो ई आय पढी कगचज० टोडः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी भिउडी रूप सिद्ध आय. ॥ ११० ॥

पुरुषे रोः ॥ १११ ॥

पुरुषशब्दे रोरुत इर्जवति ॥ पुरिसो । पजरिसं ॥ १११ ॥

मूल भाषांतर. पुरुष शब्जना रुकारनी अंदर रहेला उकार नो इकार आय. सं. पुरुष तेनुं पुरिसो एवं रूप आय. सं. पौरुषं तेनुं पजरिसं एवं रूप आय. ॥ १११ ॥

॥ ढुंढिका ॥

पुरुष ७१ रु ६१ पुरुष अनेन रु रि शषोः सः षः सः अतः सेडोः

पुरिसो । पौरुष पउ पौरादौ च पौस्थाने पउ अनेन रु रि शषोः

सः क्लीबे सम् पजरिसं ॥ १११ ॥

टीका भाषांतर. पुरुष शब्दना रुकार नी अंदर रहेलो उकारनो ई आय. सं. पुरुष तेने आ चालता सूत्रथी रुनो रि आय पढी शषोः सः अतः सेडोः ए सूत्रोथी पुरिसो एवं रूप आय. सं. पौरुष तेने पउ पौरादौच ए सूत्रथी पौ स्थाने पउ आ देश आय. पढी आ चालता सूत्रथी रुनो रि आय पढी शषोः सः क्लीबे सम् ए सूत्रोथी पजरिसं ए रूप सिद्ध आय. ॥ १११ ॥

ईः क्षुते ॥ ११२ ॥

क्षुतशब्दे आदेरुत ईत्वं जवति ॥ ठीअं ॥ ११२ ॥

मूल भाषांतर. क्षुत शब्दना आदि उकारनो ईकार आय. सं. क्षुतं तेनुं छीअं एवं रूप आय. ॥ ११२ ॥

॥ ढुंढिका ॥

ईः ११ क्षुत ७१ क्षुत- ठोऽद्यादौ कः ठः अनेन बु ठी कगचजेति

तलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० ठीअं ॥ ११२ ॥

टीका भाषांतर. क्षुत शब्दना आदि उकारनो ईकार आय. सं. क्षुत तेने छो-ऽद्यादौ आ चालता सूत्रे उनो ई आय. पढी कगचज० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी छीअं एवं रूप सिद्ध आय. ॥ ११२ ॥

પ્રથમ:પાદ: ।

૧૨૧

ઝત્સુજગ-મુસલે વા ॥ ૧૧૩ ॥

અનયોરાદેરુત ઝદ્ વા જવતિ ॥ સૂહવો સુહર્જ ॥ મૂસલં મુસલં ॥૧૧૩

મૂલ ભાષાંતર. સુભગ અને મુસલ શબ્દના આદિ ઉકારનો વિકલ્પે ઝકાર થાય. સં. સુભગ તેના સૂહવો સુહર્જો એવાં રૂપ થાય. સં. મુસલં તેના મૂસલં મુસલં એવાં રૂપ થાય. ॥ ૧૧૩ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

ઝત્ ૧૧ સુજગમુસલ ૭૧ વા ૧૧ સુજગશ્ચ મુસલં ચ સુજગમુસલં તસ્મિન્- સુજગ-અનેન વા સુ સૂ સ્વઘથ૦ જ હ ઝત્વેદુર્જગ- સુજગેવઃ ગ વ દ્વિતીયે કગચજેતિ ગલુક્ ૧૧ અત. સેર્જોઃ સૂહવો સુહર્જ ॥ મુસલ- અનેન વા ઝ ક્લીબેસમ્ મૂસલં મુસલં ॥ ૧૧૩ ॥

ટીકા ભાષાંતર. સુભગ અને મુસલ શબ્દના ડ નો ઝ થાય. સં. સુભગ તેને આ ચાલતા સૂત્રથી વિકલ્પે ઝ થાય. પઠી સ્વઘથ૦ એ સૂત્રથી મ નો હ થાય. પઠી ઝત્વેદુર્જગ- સુ-સુભગે વઃ એ સૂત્રથી ગ નો વ થાય. બીજે પદે કગચજ૦ અતઃ સેર્જોઃ એ સૂત્રથી સૂહવો તથા સુહર્જો એવાં રૂપ થાય. સં. મુસલ-તેને આ ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે ઝ થાય. પઠી ક્લીબેસમ્ એ સૂત્રથી મૂસલં મુસલં એવાં રૂપ સિદ્ધ થાય. ॥ ૧૧૩ ॥

અનુત્સાહોત્સન્ને ત્સન્ને ॥ ૧૧૪ ॥

ઉત્સાહોત્સન્નવર્જિતે શબ્દે યૌ ત્સન્નૌ તયોઃ પરયોરાદેરુત ઝદ્ જ- વતિ ॥ ત્સ ॥ ઝસુર્જ ॥ ઝસવો ઝસિત્તો ॥ ઝસરઈ ॥ ઠ ॥ ઝદ્ગતાઃ શુકા યસ્માત્ સઃ ઝસુર્જ ॥ ઝસસઈ ॥ અનુત્સાહોત્સન્ન ઇતિ કિમ્ ॥ ઝઘાહો ॥ ઝઘન્નો ॥ ૧૧૪ ॥

મૂલ ભાષાંતર. ઉત્સાહ અને ઉત્સન્ન શબ્દ શિવાય જે ત્સ અને ઝઘ આંવે તે પરઘતાં તેના આદિ ઉકાર નો ઝ થાય. ત્સના ઉદાહરણ- સં. ઉત્સુક તેનું ઝસુર્જો થાય. સં. ઉત્સવ તેનું ઝસવો થાય. સં. ઉત્સિત્ત તેનું ઝસિત્તો થાય. સં. ઉત્સરતિ તેનું ઝસરઈ થાય. ઝઘ ના ઉદા- શુક જેમાંથી પ્રાપ્ત થાય તે ઉચ્છુક કહેવાય. સં. ઉત્સુક તેનું ઝસુર્જો થાય. સં. ઉદ્ધ્વસતિ તેનું ઝસસઈ થાય. મૂલમાં ઉત્સાહ અને ઉત્સન્ન શબ્દ શિવાય એમ કહ્યું છે તેથી સં. ઉત્સાહનું ઉચ્છાહો થાય અને સં. ઉત્સન્ન નું ઉચ્છન્નો થાય. ॥ ૧૧૪ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

ઉત્સાહશ્ચ ઉત્સન્નં ચ ઉત્સાહોત્સન્નં ન ઉત્સાહોત્સન્નં અનુત્સાહોત્સન્નં

१२२

मागधी व्याकरणम्.

तस्मिन् ७१ तस्ये ७१ उत्सुक उत्सव- अनेन उ ऊ कगटडेति
तलुक् कलुक् च ११ अतः सेडोः ऊसुउ । ऊसवो । उत्सिक्त अ-
नेन उ ऊ कगटडेति तलुक् कलुक् च अनादौ द्वित्वं च ११ अतः
सेडोः ऊसित्तो । उत्सरति । कगटडेति तलुक् अनेन उ ऊ त्या-
दीनां० ति इ ऊसरइ । उत्सुक उद्गताः शुका यस्मात्सः अंत्यव्यं०
दलुक् संस्कृते षस्य सिद्धत्वात् अनेन उ ऊ शषोः सः श स क-
गचजेति कलुक् ११ ऊसुउ । उद्दृश्वसति-अंत्यव्यं० दलुक् सर्वत्र
वलुक् अनेन उ ऊ शषोः सः त्यादीनां० ति इ ऊससइ । उत्साह
ह्रस्वात्थ्यश्चत्सप्सामनिश्चले इति तस्य स्थाने ष ११ अतः सेडोः
उठाहो । उठन्नो ॥ ११४ ॥

टीका भाषांतर. उत्साह अने उत्सन्न शब्द शिवाय तस्य अने च्छ शब्द परठते
तेना आदि उ नो ऊ थाय. सं. उत्सुक- उत्सव तेने आ चाखता सूत्रे उ नो ऊ थाय.
पढी कगटड० अतःसेडोः ए सूत्रोथी ऊसुओ ऊसवो एवां रूप सिद्ध थाय. सं. उ-
त्सिक्त- तेने आ चाखता सूत्रे उ नो ऊ थाय. पढी कगटड० अनादौ द्वित्वं अतः
सेडोः ए सूत्रोथी ऊसित्तो रूप सिद्ध थाय. सं. उत्सरति तेने कगटड० आ चाखता
सूत्रे उ नो ऊ थाय. त्यादीनां ए सूत्रलागी ऊसरइ रूप सिद्ध थाय. सं. उत्सुक तेने
अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी द् नो लुक् थाय. पढी संस्कृत प्रमाणे छ अहर सिद्ध थाय. पढी आ
चाखता सूत्रे उ नो ऊ थाय पढी शषोः सः कगचज० ए सूत्रोथी ऊसुओ रूप सिद्ध
थाय. सं. उच्छ्वसति तेने अंत्यव्यं० सर्वत्र वलुक् आ सूत्रे उ नो ऊ थाय. पढी शषोः
सः त्यादीनां ए सूत्रोथी ऊससइ एवं रूप सिद्ध थाय. सं. उत्साह तेने ह्रस्वात्थ्य-
श्चत्सप्सामनिश्चले अतःसेडोः ए सूत्रोथी उच्छाहो रूप सिद्ध थाय. तेमज उच्छन्नो
रूप पण सिद्ध थाय. ॥ ११४ ॥

लुकि डुरो वा ॥ ११५ ॥

डुर उपसर्गस्य रेफस्य लोपे सति उत ऊत्वं वा नवति ॥ दूसहो
डुसहो । दूहवो डुहउ ॥ लुकि इति किम् । डुस्सहो विरहो ॥ ११५ ॥

मूल भाषांतर. डुर उपसर्गना रेफ नो लोप यथा पढी तेना उकारनो विकटपे ऊ
थाय. सं. दुःसहः तेना दूसहो डुसहो एवां रूप थाय. सं. दुर्भगः तेना दूहवो डुहओ
एवां रूप थाय. मूलमां रेफ नो लुक् यथा पढी एम कहुं ठे तेथी सं. दुःसहः तलुं दु-
स्सहो एवं रूप थाय. जेम के, दुस्सहो विरहो एटले डुःखेथी सहन थाय तेवो विरह ११५

प्रथमःपादः ।

१२३

॥ ढुंढिका ॥

लुक् ७१ डुर ६१ वा ११ रस्य लुक् रलुक् तस्मिन् डुर-सह-नि-
डुरोर्वा रलुक् अनेन उ ऊ ११ अतः सेडोः दूसहो । द्वितीये उ-
कार एव डुसहो । डुर्जग-निडुरोर्वा रलुक् अनेन उ ऊ खघथ०
इति न ह ऊत्वेडुर्जगसुजगेवा इति गस्य वः ११ अतः सेडोः दूहवो
डुहउ । डुर-सह-शषोःसः शषसेवा रस्व ११ अतः सेडोः डुस्सहो ॥ ११५ ॥

टीका भाषांतर. दुर उपसर्गना रेफ नो लोप अई उ नो विकल्पे ऊ आय. सं. डुर-
सहः तेने निर्दुरोर्वा रलुक् आ चालता सूत्रथी उ नो ऊ आय. पढी अतः सेडोः ए
सूत्रथी दूसहो रूप सिद्ध आय. बीजे पहे उकार ज आय. एटले दुसहो रूप आय. सं.
दुर्भगः तेने निर्दुरोर्वा रलुक् आ चालता सूत्रथी उ नो ऊ आय. पढी खघथ० दुर्भग-
सुभगेवा अतः सेडोः ए सूत्रथी दूहवो दुहवो एवां रूप सिद्ध आय. डुर-सह तेने
शषोः सः शषसेवारस्व अतः सेडोः ए सूत्रथी दुस्सहो एवं रूप सिद्ध आय ॥ ११५ ॥

उत्संयोगे ॥ ११६ ॥

संयोगे परे आदेरुत उत्वं जवति ॥ तोएडं । मोएडं । पोक्खरं ।
कोट्टिमं । पोत्थउ । लोळुउ । मोत्था । मोग्गरो । पोग्गलं । कोण्हो ।
कोन्तो । वोक्कन्तं ॥ ११६ ॥

मूल भाषांतर. संयोग (जोडाहर) परउतें आदि उकारनो ओ आय. सं. तुंडं नुं
तोण्डं आय. मुण्डं नुं मोण्डं आय. सं. पुष्करं नुं पोक्खरं आय. सं. कुट्टिमं नुं को-
ट्टिमं आय. सं. पुस्तकः तेनुं पोत्थओ रूप आय. सं. लुब्धकः नुं लोळओ आय. सं.
मुस्ता नुं मोत्था रूप आय. सं. मुद्गर तेनुं मोग्गरो आय. सं. पुद्गलं तेनुं पो-
ग्गलं आय. सं. कुष्ट तेनुं कोण्हो आय. सं. कुंत तेनुं कोन्तो आय. सं. व्युत्क्रांत तेनुं
वोक्कन्तं एवं रूप आय. ॥ ११६ ॥

॥ ढुंढिका ॥

उत् ११ संयोग ७१ तुएड मुएड अनेन तु तो मु मा ११ क्लीबेस्म
तोएडं मोएडं । पुष्करण्कष्वस्कयोर्नास्ति ष्क क्ख अनादौ द्वितीय-
पूर्वखस्य क अनेन पु पो ११ क्लीबे स्म मोनु० पोक्खरं । कुट्टिम
अनेन कु को ११ क्लीबेस्म कोट्टिमं । पुस्तक स्तस्यथोऽसमस्त०
स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वथः तः अनेन पु पो । कग-

१२४

मागधी व्याकरणम्.

चजेति कलुक् ११ अतःसेडोः पोत्थउ । लुब्धक-सर्वत्र वलुक् अ-
नादौदित्वं द्वितीय० पूर्व ध द कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोः
लोद्धउ । मुस्ता-स्तस्य थोऽसमस्त० स्तः थः अनादौ दित्वं द्वि-
तीयपूर्वथः त अनेन मु मो मोत्था ११ अंत्यव्यं० सलुक्-मुद्गर
कगटडेति दलुक् अनादौ दित्वं द्वितीय० ग्ग अनेन मु मो ११
अतः सेडोः मोग्गरो । पुद्गल-अनेन पु पो शेषं पूर्ववत् । कुष्ट-
अनेन कु को ठोढः ११ अतः सेडोः कोण्डो । कुंत-अनेन कु को
११ अतःसेडोः कोन्तो । व्युत्क्रांतः अधोमनयां यलुक् अनेन वु वो
सर्वत्र रलुक् अनादौदित्वं ११ क्लीबेस्म मोनु० वोक्कन्तं ॥ ११६ ॥

टीका भाषांतर. जोडाहर परठते आदि उकारनो ओ आय. सं. तुण्ड मुण्ड तेने
आ चावता सूत्रे उ नो ओ आय. पढी क्लीबे स्म ए सूत्रथी तोण्डं मोण्डं रूप सिद्ध
आय. सं. पुष्कर तेने ष्वस्वयोर्नाम्नि अनादौ० द्वितीयपूर्व ख क आ चावता सूत्रे उ
नो ओ क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी पोक्खरं रूप सिद्ध आय. सं. कुट्टिम तेने आ
चावता सूत्रथी उ नो ओ आय. पढी क्लीबे स्म ए सूत्रथी कोट्टिमं रूप सिद्ध आय. सं.
पुस्तक तेने स्तस्यथोऽसमस्त० अनादौ दित्वं द्वितीय० कगचज० अतः सेडोः ए
सूत्रोथी लोद्धओ रूप सिद्ध आय. सं. मुस्ता तेने स्तस्यथोऽसम० अनादौ दित्वं
द्वितीयपूर्वथः आ चावता सूत्रे मु नो मो आय. अंत्यव्यंज० ए सूत्रे मोत्था रूप
सिद्ध आय. सं. मुद्गर-तेने कगटड० अनादौ दित्वं द्वितीय० आ चावता सूत्रे उ
नो ओ अतःसेडोः ए सूत्रोथी मोग्गरो रूप सिद्ध आय. सं. पुद्गल-तेने आ चावता
सूत्रथी उ नो ओ आय. बाकी पूर्ववत् सूत्रो लागी पोग्गलं रूप सिद्ध आय. सं. कुष्ट-तेने
आ चावता सूत्रे उ नो ओ आय. पढी ठोढः अतः सेडोः ए सूत्रोथी कोण्डो रूप
सिद्ध आय. सं. कुंत तेने आ चावता सूत्रे उ नो ओ आय. पढी अतःसेडोः लागी
कोन्तो रूप सिद्ध आय. सं. व्युत्क्रांत तेने अधोमनयां यलुक् आ चावता सूत्रे उनो
ओ आय. पढी सर्वत्र रलुक् अनादौ दित्वं क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी वोक्कन्तं
रूप सिद्ध आय. ॥ ११६ ॥

कुतूहले वा ह्रस्वश्च ॥ ११७ ॥

कुतूहलशब्दे उत उद् वा जवति तत्संनियोगे ह्रस्वश्च वा ॥ कोऊ-
हलं कुऊहलं कोउहलं ॥ ११७ ॥

मूल भाषांतर. कुतूहल शब्दना उकारनो विकल्पे ओ आय. अने तेना संनियो-
गमां विकल्पे ह्रस्व आय. सं. कुतूहल तेना कोऊहलं कुऊहलं कोउहलं एवां रूप आय.

प्रथमःपादः ।

११५

॥ ढुंढिका ॥

कुतूहल ७१ वा ११ ह्रस्वः ११ च ११ कुतूहल-अनेन ऊं को तू तु कगचजेति तलुक् ११ क्लीबेस्म मोनु० कोऊहलं । द्वितीये कग-चेति तलुक् कुऊहलं तृतीये अनेन कु को तू तु कगचजेति तलुक् ११ सेवादौ द्वित्वं ह्य ११ क्लीबेस्म मोनु० कोऊहलं ॥ ११७ ॥

टीका भाषांतर. कुतूहल शब्दना उकारनो विकट्टे ओ आय. अने तेना संनियोगे (सांनिध्ये) विकट्टे इस्व आय. सं. कुतूहल तेने आ चालता सूत्रे उ नो ओ आय. पढी कगचज० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी कोऊहलं रूप सिद्ध आय. बीजापदे कगचज० ए सूत्रोथी कुऊहलं रूप आय. बीजा पदे आ चालता सूत्रे उ नो ओ आय. तू नो तु आय. पढी कगचज० सेवादौ द्वित्वं क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी कोऊहलं रूप सिद्ध आय. ॥ ११७ ॥

अदूतः सूक्ष्मे वा ॥ ११८ ॥

सूक्ष्मशब्दे ऊतोऽद् वा जवति ॥ सण्हं सुण्हं ॥ आर्षे । सुहुमं ॥ ११८ ॥

मूल भाषांतर. सूक्ष्म शब्दना ऊकारनो विकट्टे अकार आय. सं. सूक्ष्मं तेना सण्हं सुण्हं एवां रूप आय. आर्षे (ऋप्रयोग) मां सुहुमं एवुं रूप आयते. ॥ ११८ ॥

॥ ढुंढिका ॥

अत् ११ ऊत् ६१ सूक्ष्म ७१ वा ११ सूक्ष्म-सूक्ष्म-श्लक्ष्ण्णाण्हः अनेन वा ऊ ११ क्लीबेस्म सण्हं द्वितीये इस्वः सुण्हं आर्षे सूक्ष्म तन्वी-तुल्येषु मात् प्राग् उकारः क्षः खः कचित् क्षस्थाने खः खघथ० ख ह सु हु ११ क्लीबे सुहुमं ॥ ११८ ॥

टीका भाषांतर. सूक्ष्म शब्दना ऊ नो विकट्टे अ आय. सं. सूक्ष्म- तेने सूक्ष्म-श्लक्ष्णाण्हः आ चालता सूत्रे विकट्टे ऊ आय. क्लीबे स्म ए सूत्रोथी सण्हं रूप सिद्ध आय. बीजे पदे इस्व आय. एट्टे सुण्हं रूप आय. आर्षप्रयोगमां तन्वीतुल्येषु ए नियमोथी मनी पेहेला उ आय. पढी क्षः खः कचित् खघथ० क्लीबे ए सूत्रोथी सुहुमं रूप सिद्ध आय. ॥ ११८ ॥

डुकूले वा लश्च द्विः ॥ ११९ ॥

डुकूलशब्दे ऊकारस्य अत्वं वा जवति तत्संनियोगे च लकारो द्विर्जवति ॥ डुअल्लं दूजलं ॥ आर्षे डुयुल्लं ॥ ११९ ॥

१२६

मागधी व्याकरणम्.

मूल भाषांतर. दुकूल शब्दना ऊ नो विकल्पे अ आय. अने तेना योगे ल नो विज्ञाव आय. सं. दुकूल तेना दुअल्लं दुऊलं एवां रूप आय. आर्षप्रयोगमां दुगुल्लं एवं रूप आय. ॥ ११९ ॥

॥ टुंठिका ॥

डुकूल ७१ वा ११ल ११ च ११छिः ११डुकूल—अनेन वा कु क कगच-
जेति कलुक सेवादौ द्वित्वं ११ क्लीबेस्म डुअल्लं । द्वितीये कगच-
जेति कलुक डुऊलं । डुकूल आर्षत्वात् उत्वं अनादौ द्वित्वं ह्य
अनादौ स्वराणां कस्य गः ११ क्लीबेस्म डुगुल्लं ॥ ११९ ॥

टीका भाषांतर. दुकूल शब्दना ऊ नो विकल्पे अ आय. अने तेना योगे ल नो विज्ञाव आय. सं. डुकूल—तेने आ चालता सूत्रे विकल्पे उ नो अ आय. पढी कगचज० सेवादौ द्वित्वं क्लीबे स्म ए सूत्रोथी दुअल्लं एवं रूप आय. बीजा पहे कगचज० ए सूत्रे दुऊलं एवं रूप आय. आर्षप्रयोगमां उ आय. पढी अनादौ द्वित्वं अनादौ स्वराणां क्लीबे स्म ए सूत्रोथी दुगुल्लं रूप सिद्ध आय. ॥ ११९ ॥

ईर्वोछ्यूढे ॥ १२० ॥

उछ्यूढ शब्दे ऊत ईत्वं वा जवति ॥ उव्वीढं । उव्वूढं ॥ १२० ॥

मूल भाषांतर. उछ्यूढ शब्दना ऊ नो ई विकल्पे आय. सं. उछ्यूढं तेना उव्वीढं उव्वूढं एवां रूप आय. ॥ १२० ॥

॥ टुंठिका ॥

ई ११ वा ११ उछ्यूढ ७१ उछ्यूढ—अधोमनयां यलुक कगट-
डेति दलुक अनादौ द्वित्वं वू १ अनेन वा ऊ ११ क्लीबेस्म मोनु०
उव्वीढं उव्वूढं ॥ १२० ॥

टीका भाषांतर. उछ्यूढ शब्दना ऊ नो ई विकल्पे आय. सं. उछ्यूढ तेने अधो-
मनयां यलुक कगटडेति दलुक अनादौ द्वित्वं आ चालता सूत्रोथी विकल्पे ऊ आय
पढी क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी उव्वीढं उव्वूढं एवां रूप सिद्ध आय. ॥ १२० ॥

उभ्रू-हनुमत्कण्डूय-वातूले ॥ १२१ ॥

एषु ऊत उत्वं जवति ॥ उमया । हणुमन्तो । कण्डुअइ । वातूलो ॥ १२१ ॥

मूल भाषांतर. भ्रू, हनुमत, कण्डूय, वातुल ए शब्दोना ऊ नो उ आय. सं. भ्रू

प्रथमःपादः।

१२७

तेनुं भुमया रूप आय. सं. हनुमान् तेनुं हणुमन्तो रूप आय. सं. कण्डूयति तेनुं क-
ण्डुअइ रूप आय. सं. वातुल तेनुं वाउलो रूप आय. ॥ १२१ ॥

॥ टुंढिका ॥

उ ११ भ्रूश्च हनुमांश्च कंडूयश्च वातुलश्च ब्रूहनुमत्कंडूयवातुलं
तस्मिन् ७१ ब्रू ११ ब्रूवोमया इति मया प्रत्ययः । सर्वत्र रलुक्
अनेन ब्रू जु अंत्यव्यं० सलुक् जुमया । हनुमन् आद्विवल्लोह्वाल-
वन्तमन्तेत्तेरमणामतोः इति मन्तादेशः नोणःअनेन ए ए ११
अतःसेडोः हणुमंतो । कंडूयति अनेन डू त्यादीनां इ कणूअइ
वातूल-अनेन तू तु कगचजेति तलुक् अतःसेडोः ११ वाउलो॥१२१॥

टीका भाषांतर. भ्रू हनुमत् कंडूय वातूल ए शब्दोना ऊ नो उ आय. सं. भ्रू
तेने ब्रूवोमया सर्वत्र रलुक् आ चालता सूत्रे भ्रू नो जु आय पढी अंत्यव्यं० ए सू-
त्रथी भुमया रूप सिद्ध आय. सं. हनुमन् तेने आल्विल्लो नोणः आ चालता सूत्रे ऊ
नो उ आय. पढी अतः सेडोः ए सूत्रथी हणुमंतो ए रूप सिद्ध आय. सं. कंडूयति तेने
आ चालता सूत्रथी ऊ आय. पढी त्यादीनां ए सूत्रथी कण्डुअइ एवं रूप सिद्ध आय.
सं. वातूल तेने आ चालता सूत्रे ऊ नो उ आय. पढी कगचज० अतःसेडोः ए सूत्रोथी
वाउलो रूप सिद्ध आय. ॥ १२१ ॥

मधूके वा ॥ १२२ ॥

मधूक शब्दे ऊत उद् वा जवति ॥ महुअं महुअं ॥ १२२ ॥

सूल भाषांतर. मधूक शब्दना ऊ नो विकट्टे उ आय. सं. मधूक तेने महुअं
महुअं एवां रूप आय. ॥ १२२ ॥

॥ टुंढिका ॥

मधूक ७१ वा ११ मधूक अनेन वा धू धु खघथध० घ ह कगच-
जेति कलुक् अवर्णोयय ११ क्लीवे महुअं महुअं ॥ १२२ ॥

टीका भाषांतर. मधूक शब्दना ऊ नो विकट्टे उ आय. सं. मधुक तेने आ चा-
लता सूत्रथी ऊ नो उ आय. पढी खघथ० कगचज० अवर्णोयय० क्लीवे० ए सूत्रोथी
महुअं महुअं एवां रूप सिद्ध आय. ॥ १२२ ॥

इदेतौ नूपुरे वा ॥ १२३ ॥

नूपुरशब्दे ऊत इत् एत् इत्येतौ वा जवतः ॥ निउरं नेउरं ।
पदे नूउरं ॥ १२३ ॥

૧૨૭

માગધી વ્યાકરણમ્.

મૂલ ભાષાંતર. નૂપુર શબ્દના ઝને સ્થાને ઙ અને ણ એવાં બે આદેશ વિકલ્પે આય. સં. નૂપુરં તેના નિઝરં નેઝરં એવાં રૂપ આય. પદ્મે નૂઝરં રૂપ પણ આય. ॥ ૧૨૩ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

ઇદેત્ ૧૨ નૂપુર ૭૧ વા ૧૧ ઇચ્છ એચ્છ ઇદેતૌ નૂપુર અનેન પ્રથમે
ઝ ઇ દ્વિતીયે ઝ ણ કગચજેતિ પલુક્ ૧૧ ક્લીબેઽ મોનુઽ નિઝરં
નેઝરં પદ્મે નૂઝરં ॥ ૧૨૩ ॥

ટીકા ભાષાંતર. નૂપુર શબ્દના ઝ નો ઇ અને ણ એવાં આદેશ વિકલ્પે આય. સં. નૂપુરં તેને આ ચાલતા સૂત્રે પ્રથમ ઝ નો ઇ આય. બીજે પદ્મે ઝ નો ણ આય. પઢી કગ-ચજઽ ક્લીબેઽ મોનુઽ એ સૂત્રોચ્ચી નિઝરં નેઝરં અને પદ્મે નૂઝરં રૂપ સિદ્ધ આય. ॥ ૧૨૩ ॥

ઝંત્કૂષ્માણ્ડી-તૂણીર-કૂર્પર-સ્થૂલ-તાંબૂલ-ગુઢૂચી-મૂલ્યે ॥ ૧૨૪ ॥

एषु ऊत ऊद् जवति ॥ कोहणी कोहली । तोणीरं । कोप्परं ।
थोरं । तम्बोलं । गलोई । मोह्वं ॥ १२४ ॥

મૂલ ભાષાંતર. કૂષ્માણ્ડી તૂણીર કૂર્પર સ્થૂલ તાંબૂલ ગુઢૂચી અને મૂલ્ય એ શબ્દોના ઝ નો ઓ આય. સં. કૂષ્માણ્ડી તેનાં કોહણ્ડી અને કોહલી એવાં રૂપ આય. સં. તૂણીરં તેનું તોણીરં રૂપ આય. સં. કૂર્પરં તેનું કોપ્પરં રૂપ આય. સં. સ્થૂલં તેનું થોરં રૂપ આય. સં. તાંબૂલં તેનું તમ્બોલં રૂપ આય. સં. ગુઢૂચી તેનું ગલોઈ રૂપ આય. સં. મૂલં તેનું મોહ્લં રૂપ આય. ॥ ૧૨૪ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

ઝંત્ ૧૧ કૂષ્માંડી ચ તૂણીરશ્ચ કૂર્પરં ચ તામ્બૂલં ચ ગુઢૂચી ચ
મૂલ્યં ચ કૂષ્માંડીતૂણીરકૂર્પરતામ્બૂલગુઢૂચીમૂલ્યં તસ્મિન્ કૂષ્મા-
ણ્ડી-કૂષ્માણ્યાંમ્મોલસ્તુણ્ડોવા ણમસ્ય લત્વં વા હસ્તઃ સંયોગે
વા અનેન ઝજયત્ર ઝ ઝં ૧૧ અંત્યઘ્યંઽ સલુક્ કોહણ્ડી કોહલી-
તૂણીર ૧૧ અનેન તૂ તો ક્લીબેસમ્ તોણીરં કૂર્પર અનેન ઝ ઝં સ-
ર્વત્ર સલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં ૧૧ ક્લીબેસમ્ કોપ્પરં સ્થૂલ-કગટઢેતિ
સલુક્ અનેન ચૂ થો સ્થલેલોરઃ લ ર ૧૧ ક્લીબેસમ્ થોરં તાંબૂલ
હસ્તઃસંયોગે તા ત અનેન ચૂ બો ૧૧ ક્લીબેસમ્ તમ્બોલં । ગુઢૂચી
ઝતોમુકુલાદિષ્વત્ ગુ ગ ડોલઃ ડસ્ય લઃ અનેન ઝ ઝં કગચજેતિ

प्रथमःपादः ।

१२ए

चलुक् ११ अंत्यव्यंज० सलुक् गलोई । मूल्य-अनेन मू मो अधो-
मनयां चलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबेसम् मोनु० मोह्वं ॥ १२४ ॥

टीका भाषांतर. कूष्मांडी विगेरे शब्दोना ऊनो ओ आय. सं. कूष्मांडी तेने कूष्माण्डयां ँमो लस्तुण्डोवा ए सूत्रथी ँमनो ल आय. पढी ह्रस्वः संयोगे आ चाखता सूत्रे ऊनो ओ आय. अंत्यव्यंज० ए सूत्रथी कोहण्डी कोहली एवां रूप आय. सं. तूणीर तेने आ चाखता सूत्रे ऊनो ओ आय. क्लीबेसम् ए सूत्रथी तोणीरं रूप आय. सं. कूर्पर तेने आ चाखता सूत्रे ऊनो ओ आय. पढी सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् ए सूत्रोथी कोप्परं एवं रूप सिद्ध आय. सं. स्थूल तेने कगटड० आ चाखता सूत्रे थूनो थो आय. पढी स्थूले लोरः क्लीबे सम् ए सूत्रोथी थोरं रूप सिद्ध आय. सं. तांबूल ह्रस्वः संयोगे आ चाखता सूत्रे उनो ओ आय. क्लीबेसम् ए सूत्रथी तम्बोलं रूप आय. सं. गुडूची तेने उतो सुकुलादिष्वत् डोलः आ चाखता सूत्रे ऊनो ओ आय. पढी कगचज० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी गलोई रूप सिद्ध आय. सं. मूल्य तेने आ चाखता सूत्रे ऊनो ओ आय. पढी अधोमनयांचलुक् अनादौद्वित्वं क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी मोह्वं एवं रूप सिद्ध आय. ॥ १२४ ॥

स्थूणा-तूणे वा ॥ १२५ ॥

अनयोरुत उत्वं वा जवति ॥ थोणा थूणा । तोणं तूणं ॥ १२५ ॥

मूल भाषांतर. स्थूणा अने तूण शब्दना ऊनो विकट्टे ओ आय. सं. स्थूणा तेनां थोणा थूणा एवां रूप आय. सं. तूणं तेनां तोणं तूणं एवां रूप आय. ॥ १२५ ॥

॥ ढुंडिका ॥

स्थूणा च तूणश्च स्थूणातूणं तस्मिन् ७१ वा ११ स्थूणा- कगटटे
तिसलुक् अनेन वा ऊ उ अंत्यव्यं० थोणा थूणा तूण अनेन तू
तो ११ क्लीबे सम् तोणं तूणं ॥ १२५ ॥

टीका भाषांतर. स्थूणा अने तूण शब्दना ऊ नो ओ आय सं. स्थूणा- तेने कग-
टड० आ चाखता सूत्रे विकट्टे ऊनो ओ आय. पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रथी थोणा थूणा
रूप सिद्ध आय. सं. तूण- तेने आ चाखता सूत्रे ऊनो ओ आय पढी क्लीबे सम् ए
सूत्रथी तोणं तूणं एवां रूप सिद्ध आय ठे. ॥ १२५ ॥

रुतोऽत् ॥ १२६ ॥

आदेर्देकारस्य अत्वं जवति ॥ घृतम् । घयं ॥ तूणं तणं ॥ कृतं ।

१३०

मागधी व्याकरणम्.

कयं ॥ वृषजः । वसहो ॥ मृगः । मउं ॥ घृष्टः । घट्टो ॥ दुहाइअ-
मिति कृपादिपाठात् ॥ १२६ ॥

मूल भाषांतर. शब्दना आदि ऋकारनो अ आय. सं. घृतम् तेनुं घतं रूप आय.
सं तृणं तेनुं तणं आय. सं. कृतं तेनुं कयं आय सं. वृषभः तेनुं वसहो आय. सं मृगः
तेनुं मओ आय. सं. घृष्टः तेनुं घट्टो आय. सं द्विधाकृत तेनुं कुहाइअ एवं आय.
कृपादि गणमां पाठ ठे तेथी आ रूप आय. ॥ १२६ ॥

॥ टुंढिका ॥

रुत् ६१ अत् ११ घृत ११ अनेन घृ घ कगचजेति तलुक् अवर्णो-
अय ११ क्लीबे सम् मोनु० घयं । तृण- अनेन तृ त ११ क्लीबे-
सम् मोनु० तणं । कृत- अनेन कृ क कगचजेति तलुक् अवर्णो-
अय कयं वृषज- अनेन वृ व शसोः सः षः सः खघथ० ज ह ११
अतः सेडोंः वसहो मृग अनेन मृ म खघथ० ज ह कगचजेति
कलुक् अतः सेडोंः मउं । घृष्ट अनेन घृ घ घस्यानु षे० अनादौ
द्वित्वं द्वितीय पूर्व ट ठ ११ अतः सेडोंः घट्टो । द्विधाकृत- स-
र्वत्र वलुक् उच्च द्विधा कृगः दिदु खघथ० ध ह इत्कृपादौ कृ कि
कगचजेति कलुक् तलुक् च ११ क्लीबे सम् मोनु० दुहाइअ ॥ १२६ ॥

टीका भाषांतर. आदि ऋकारनो अ आय. सं घृत तेने आ चालता सूत्रथी घृ-
नो घ अयो. पढी कगचज अवर्णो क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी घयं रूप सिद्ध
आय. सं. तृण तेने आ चालता सूत्रथी तृनो त आय पढी क्लीबेसम् मोनु० ए सू-
त्रोथी तणं रूप आय सं. कृत तेने आ चालता सूत्रथी कृनो क आय पढी कगचज
अवर्णो ए सूत्रोथी कयं रूप आय. सं. वृषभ तेने आ चालता सूत्रथी वृनो व
आय पढी शसोः सः खघथ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वसहो रूप सिद्ध आय. सं.
मृग तेने आ चालता सूत्रथी मृनो म आय पढी खघथ० कगचज अतः सेडों ए सू-
त्रोथी मओ रूप सिद्ध आय. सं. घृष्ट- तेने आ चालता सूत्रथी घृनो घ आय पढी
घस्यानुष्टे अनादौद्वित्वं द्वितीय पूर्व अतः सेडोंः ए सूत्रोथी घट्टो रूप आय. सं.
द्विधाकृत तेने सर्वत्र वलुक् उच्चद्विधाकृगः खघथ० इत्कृपादौ कगचज क्लीबे
सम् मोनु० ए सूत्रोथी दुहाइअ एवं रूप सिद्ध आय. ॥ १२६ ॥

आत्कृशा-मृडक-मृडत्वे वा ॥ १२७ ॥

एषु आदेर्कृत आद् वा जवति ॥ कासा किसान । माउकं मउअं
माउकं मउत्तणं ॥ १२७ ॥

प्रथमःपादः ।

१३१

मूल भाषांतर. कृशा मृडुक मृडुत्व ए शब्दोना आदि ऋकारनो विकल्पे आ आय. सं. कृशा तेना कासा किसान एवां रूप आय. सं. मृडुकं तेनां माउकं मउअं एवां रूप आय. सं. मृडुत्वं तेनां माउकं मउत्तणं एवां रूप आय. ॥ १२७ ॥

॥ दुंडिका ॥

आत् ११ कृशा च मृडुकं च मृडुत्वं च कृशामृडुकमृडुत्वं त-
स्मिन् ७१ वा ११ कृशा अनेन वा आत् का शषोः सः ११ अंत्य
व्यंजन सलुक् कासा । द्वितीये इत्कृपादौ कृ कि शेषं तद्धत् किसान ।
मृडुक अनेन वा मृ मा कगचजेति दलुक् सेवादौ० द्वित्वं ११
क्लीबे माउकं मृडुक ऋतोऽत् मृ म कगचजेति दलुक् कलुक् च ११
क्लीबे सम् मोनु० मउअं मृडुत्वं अनेन वा मृ मा कगचजेति
दलुक् शक्तमुक्तदष्टरुणमृडुत्वेकोवा वात्वस्य क अनादौ० क्लीबे
सम् मोनु० माउकं । द्वितीये मृडुत्व ऋतोऽत् मृ म कगचजेति
दलुक् त्वस्य डिमात्तणोवा इति त्वस्य त्तादेशः क्लीबे सम्
मउत्तणं ॥ १२७ ॥

टीका भाषांतर. कृशा मृडुक मृडुत्व शब्दोना आदि ऋनो आ आय. सं.
कृशा- तेने आ चाखता सूत्रथी विकल्पे आ आय. पढी शषोःसः अंत्यव्यंजन० ए
सूत्रोथी कासा रूप आय. बीजे पहे इत्कृपादौ ए सूत्रथी कृनो कि आय-बाकीनुं
कार्य उपर प्रमाणे-करवाथी किसान रूप सिद्ध आय. सं. मृडुक- तेने आ चाखता सूत्रे
विकल्पे मृनो मा आय. पढी कगचज० सेवादौद्वित्वं क्लीबे सम् ए सूत्रोथी माउकं
रूप सिद्ध आय. सं. मृडुक तेने ऋतोऽत् कगचज० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी
मउअं रूप सिद्ध आय. सं. मृडुत्व तेने आ चाखता सूत्रे विकल्पे मृनो मा आय पढी
कगचज० शक्तमुक्त० अनादौ क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी माउकं रूप सिद्ध
आय. बीजा पहे सं. मृडुत्व तेने ऋतोऽत् कगचज० त्वस्य डिमात्तणोवा क्लीबेसम्
ए सूत्रोथी मउत्तणं रूप सिद्ध आय. ॥ १२७ ॥

इत्कृपादौ ॥ १२८ ॥

कृपाश्रत्यादिषु शब्देषु आदेर्ऋत इत्वं जवति ॥ किवा । हिययं ।
मिट्ठं रसे एव । अन्यत्र मट्ठं । दिट्ठं । दिट्ठी । सिट्ठं । सिट्ठी ।
गिएठी । पिन्नी । जिठ । जिङ्गो । जिङ्गारो । सिङ्गारो । सिङ्गाउ ।

१३२

मागधी व्याकरणम्.

घिणा । घुसिणं । विरूकई । समिद्धी । इद्धी । गिद्धी । किसो ।
 किसानू । किसरा । किछं । तिप्पं । किसिउं । निवो । किच्चा ।
 किइ । घिइ । किवो । किविणो । किवानं । विश्रुउं । वित्तं । वित्ती ।
 हिअं । बाहिअं । बिहिउं । विसी । इसी विइणहो । बिहा । सइ ।
 उकिट्टं । निसंसो ॥ कचिन्न जवति । रिद्धी ॥ कृपा । हृदय ।
 मृष्ट । दृष्ट । दृष्टि । सृष्ट । सृष्टि । गृष्टि । पृथ्वी । भृगु । भृङ्ग । भृ-
 ज्जार । शृङ्गार । शृगाल । घृणा । घुसृण । वृद्धकवि । समृद्धि ।
 रुद्धि । गृद्धि । कुश । कुशानु । कुसरा । कुबू । तृप्त । कृषित ।
 नृप । कृत्या । कृति । धृति । कृप । कृपण । कृपाण । वृश्चिक ।
 वृत्त । वृत्ति । हृत । व्याहृत । वृंहित । वृसी । ऋषि । वितृष्ण ।
 स्पृहा । सकृत् । उत्कृष्ट । नृशंस ॥ १२७ ॥

मूल भाषांतर. कृपा इत्यादि शब्दोना आदि ऋकारनो इ थाय. सं. कृपा तेनुं किवा
 आय. सं. हृदयं तेनुं हिययं थाय. सं. मृष्टं तेनुं जो तेनो अर्थ रस अतो होयतो मिट्टं
 आय. अने बीजा अर्थमां मट्टं थाय. सं. दृष्टं तेनुं दिट्टं थाय. सं. दृष्टि तेनुं दिट्ठी आय.
 सं. सृष्टं तेनुं सिट्टं थाय. सं. सृष्टि गृष्टि पृथ्वी तेनां सिट्ठी गिण्ठी पिच्छी एवां रूप
 आय. सं. भृगु भृङ्ग भृज्जार शृङ्गार तेनां भिउ भिङ्गो भिज्जारो सिज्जारो रूप आय. सं.
 शृगाल घृणा घुसृण तेनां सिलाओ घिणा घुसिणं एवां रूप आय. सं. वृद्धकवि
 समृद्धि रुद्धि गृद्धि तेना विद्ध-कई समिद्धी इद्धी गिद्धी एवां रूप आय. सं. कुशकुशानु
 कुसरा तेना किसो किसानू किसरा एवां रूप आय. सं. कुबू तृप्त कृषित नृप तेनां
 किच्छं तिप्पं किसिओ निवो एवां रूप आय. सं. कृत्या कृति धृति कृप तेनां
 किच्चा किई घिई किवो एवां रूप आय. सं. कृपण कृपाण वृश्चिक वृत्त तेनां कि-
 विणो किवानं विश्रुओ वित्तं एवां रूप आय. सं. वृत्ति हृत व्याहृत वृंहित तेनां
 वित्ती हिअं बाहिअं बिहिओ एवां रूप आय. सं. वृसी ऋषि वितृष्ण स्पृहा तेनां
 विसी इसी विइणहो छिहा एवां रूप आय. सं. सकृत् उत्कृष्ट नृशंस तेनां सइ
 उकिट्टं निसंसो एवां रूप आय. ॥ १२७ ॥

॥ दुंढिका ॥

इत ११ कृपादि ७१ कृपा अनेन कृ कि पोवः पस्य वः ११ अंत्य-
 व्यंजन० सलुक् किवा । हृदयं अनेन हृ हि कगचजेति दलुक्
 ११ क्लीबेस्म मोनु० हिययं । मृष्ट अनेन मृ मि दस्यानुष्टे० दृ ठः

प्रथमःपादः ।

१३३

अनादौ० द्वित्वं द्वितीय० पूर्वठस्य ठः क्लीबेस्म मोनु० मिष्टं मृष्ट
 कृतोऽत् शेषं प्राग्वत् मष्टं दृष्ट- दृष्टि- अनेन दृ दि दृस्यानु० दृस्य
 ठः अनादौ० द्वित्वं द्वितीय० ११ अक्लीबे० दीर्घः अंत्यव्यं० सलु-
 क् दिष्टं । दिष्टी । सृष्ट सृष्टि- अनेन सृ सि शेषं दिष्टीवत् सिद्धं ।
 एवं सिद्धिः गृष्टि अनेन गृ गि दृस्यानु० दृस्य ठः ११ अक्लीबे०
 दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् वक्रादावंत इत्यनुस्वारः गिएठी । पृथ्वी
 अनेन पृ पि त्वथ्वद्भवां चठजकाः कचित् थ्वीस्थाने ठी अनादौ०
 द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठः चः ११ अंत्यव्यं० सलुक् पिठी । भृगु- अ-
 नेन भृ जि कगचजेति गलुक् ११ क्लीबेसौदीर्घः अंत्यव्यं० सलुक्
 जिउ । भृंग भृंगार- ११ अनेन भृ जि अतःसेडोंः जिङ्गो जिङ्गारो ।
 शृंगारः अनेन शृ सि शषोः सः श स अतःसेडोंः सिङ्गारो । शृ-
 गाल-अनेन शृ सि शषोःसः स श- कगचजेति गलुक् अतःसेडोंः
 सिआलो । घृणा- अनेन घृ घि ११ अंत्यव्यं० सलुक् घिणा ।
 घुसृण अनेन सृ सि ११ क्लीबेस्म मोनु० घुसिणं-वृद्धकविः- अ-
 नेन वृ वि कगचजेति वलुक् ११ अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यं० सलुक्
 विद्ध-कई । समृद्धि-रुद्धि-गृद्धि-सर्वत्र रुद्धितीये श्रुद्धिमूर्द्धा-
 धैऽतेवा इति रूढी ठी अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व ठ ड ११ अंत्यव्यं०
 सलुक् समिद्धी । इद्धी । गिद्धी । कृश- अनेन कृ कि शषोः सः
 ११ अतःसेडोंः किसो । कृशानु-अनेन कि सर्वत्र शषोः सः नोणः
 ११ अक्लीबेसौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् किसान् कृशरा अनेन
 कि शषोः सः ११ अंत्यव्यं० किसरा- कृबू अनेन कि सर्वत्र र-
 लुक् अनादौ० द्वित्वं द्वितीयस्य पूर्वठ च ११ क्लीबेस्म किठं । तृप्त
 अनेन तृ ति सर्वत्र० रलुक् ११ अनादौ० प्प क्लीबेस्म मोनु०
 तिप्पं- कृषित अनेन कि शषोः सः कगचजेति तलुक् ११ अतः
 सेडोंः किसिउ । नृपः अनेन नृ नि पोवः ११ अतःसेडोंः निवो ।
 कृत्या-अनेन कि त्योऽचैत्ये त्यस्य च अनादौ० ११ अंत्यव्यं० किन्ना ।
 कृति अनेन कि कगचजेति तलुक् ११ अक्लीबे अंत्यव्यं० सलुक्

१३४

मागधी व्याकरणम्.

किई । एवं धिई कृप अनेन कृ कि पोवः ११ किवो । कृपाण-कि
 पोवः ११ अनादौ अतःसेडोंः किविणो । कृपाण अनेन कृ कि
 पोवः क्लीबेस्म किवानं । वृश्चिक- अनेन वृ वि वृश्चिकेश्च० अ
 शु कगचजेति कलुक् ११ विश्रुत् । वृत्त-वि-११ क्लीबे० वित्तं वृत्ति
 अनेन वि ११ अक्लीबे० अंत्यव्यं सलुक् वित्ती । हृत अनेन हि
 हिअं- व्याहृत- एवं वाहित्तं- वृंहित- कगचजेति तलुक् ११
 अतः सेमोंः विहिउ । वृसीअनेन वृ वि ११ अंत्य० विसी-रुषि ११ अ
 नेन रु रि शषोः सः अक्लीबे० इसी वितृष्ण- अनेन ति कगचजेति
 तलुक् सूक्ष्मल० ण एह ११ अतःसेडोंः विष्णो । स्पृहा- अनेन
 स्पृस्थाने स्पि स्पृहायां इति सिफ स्थाने ठि अंत्यव्यं० सलुक्
 ठिहा । सकृत् अनेन कृ कि कगचजेति कलुक् अंत्यव्यं० तलुक्
 सलुक् च सइ । उत्कृष्ट- अनेन कृ कि अनादौ० द्वित्वं एस्या
 नुष्टे० एस्याठः अनादौ० द्वित्वं द्वितीयपूर्व उ ट ११ क्लीबेस्म०
 मोनु० उक्किट् । रुद्धि ११ रिः केवलस्य इतिः रु स्थाने रि अ-
 क्लीबे० दीर्घः रिद्धी । नृशंस- अनेन नृ नि ११ शषोः सः अतः-
 सेडोंः निसंसो ॥ १२० ॥

टीका भाषांतर. कृपा विगेरे शब्दोना आदि ऋनो इ आय. सं. कृपा- तेने चा-
 खता सूत्रे इ आय पढी पोवः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी किवो रूप आय. सं. हृदय तेने
 चालता सूत्रे हृनो हि आय. पढी कगचज० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी हिययं
 आय. सं. मृष्ट तेने चालता सूत्रे मृनो मि आय. पढी एस्यानुष्टे अनादौ० द्वितीय०
 क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी मिट् रूप आय. सं. मृष्ट तेने ऋतोऽत् बाकी पूर्ववत् थई
 मिट् रूप आय. सं. दृष्ट- दृष्टि- तेने चालता सूत्रे दृनो दि आय. पढी एस्थानु० अ-
 नादौ० द्वितीय० अक्लीबे० दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी दिट् दिट्ठी रूप आय. सं.
 सृष्ट-सृष्टि- तेने चालता सूत्रोथी सृनो सि आय. बाकी दिट्ठी वत् सिद्ध आय. सं. गृष्टि
 तेने चालता सूत्रे गृनो गि आय. एस्यानु० अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० वक्रादावन्त ए
 सूत्रोथी गिण्ठी रूप सिद्ध आय. सं. पृथ्वी तेने चालता सूत्रोथी पृनो पि आय. पढी
 त्वध्वद्वां० अनादौ द्वितीय अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी पिण्ठी रूप सिद्ध आय. सं.
 भृगु तेने चालता सूत्रे भृ नो भि आय. कगचज० क्लीबे सौदीर्घः अंत्यव्यंजन० ए
 सूत्रोथी भिऊ रूप आय. सं. भृंग भृंगार तेने चालता सूत्रे इ आय. पढी अतःसेडोंः

प्रथमःपादः।

१३५

ए सूत्रथी भिंगो भिंगारो रूप सिद्ध आय. सं. शृंगार तेने चालता सूत्रथी सुनोसि
 आय पढी शषोः सः अतःसेडोः ए सूत्रोथी सिंगारो रूप आय. सं. शृंगाल तेने चा-
 लता सूत्रथी सुनोसि आय. पढी शषोः सः कगचज० अतःसेडोः ए सूत्रोथी
 सिआलो रूप आय. सं. घृणा तेने चालता सूत्रथी घृनो घि आय. पढी अंत्यव्यं०
 ए सूत्रथी घिणा रूप आय. सं. घुसृण तेने चालता सूत्रथी सु नोसि आय. पढी
 क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी घुसिणं रूप आय. सं. वृद्ध-कविः तेने चालता सूत्रथी
 वृ नो वि आय. पढी कगचज० अक्लीबे दीर्घ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी विद्ध-कई
 रूप सिद्ध आय. सं. समृद्धि-सद्धि-गृद्धि-तेने अद्धि० अनादौ द्वित्वं द्वि-
 तीयपूर्व० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी समिद्धी इद्धि गिद्धी एवां रूप सिद्ध आय. सं.
 कृश-तेने चालता सूत्रथी कृनो कि आय. पढी शषोः सः अतःसेडोः ए सूत्रोथी
 किसो रूप सिद्ध आय. सं. कृशानु-तेने चालता सूत्रथी कि अयो पढी शषोः सः
 नोणः अक्लीबेसौदीर्घः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी किसानू रूप आय. सं. कृशरा तेने
 चालता सूत्रे कि आय. पढी शषोः सः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी किसरा रूप आय. सं.
 कृच्छ्र तेने चालता सूत्रे कि आय. पढी सर्वत्र रलुक् अनादौ० द्वितीयस्यपूर्व०
 क्लीबेसम् ए सूत्रोथी किच्छं रूप आय. सं. तृप्त तेने चालता सूत्रे तृनो ति आय.
 पढी सर्वत्र रलुक् अनादौ क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी तिप्पं रूप आय. सं. कृषित
 तेने चालता सूत्रे कृनो कि आय. पढी शषोः सः कगचज० अतःसेडोः ए सूत्रोथी
 किसिओ रूप सिद्ध आय. सं. नृपः तेने चालता सूत्रे नृनो नि आय. पढी पोवः
 अतःसेडोः ए सूत्रोथी निवो रूप आय. सं. कृत्या तेने आ चालता सूत्रथी कृनो कि
 आय. पढी ल्योऽचैत्ये० अनादौ० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी किच्चा रूप आय. सं. कृति
 तेने चालता सूत्रे कि कगचज० अक्लीबे अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी किई रूप आय.
 एवी रीते सं. धृतिनुं धिई रूप आय. सं. कृप तेने चालता सूत्रे कि आय. पढी पोवः
 ए सूत्रे किवो रूप आय. सं. कृपण तेने चालता सूत्रे कि आय. पढी पोवः अनादौ०
 अतःसेडोः ए सूत्रोथी किविणो रूप आय. सं. कृपण-तेने चालता सूत्रे कि आय.
 पढी पोवः क्लीबे सम् ए सूत्रोथी किवाणं रूप आय. सं. वृश्चिक तेने चालता सूत्रे वृ-
 नो वि आय. पढी वृश्चिकेश्च० कगचज० ए सूत्रोथी विञ्चुओ रूप सिद्ध आय. सं. वृत्त-
 तेने चालता सूत्रे वि आय. पढी क्लीबे ए सूत्रथी वित्तं रूप सिद्ध आय. सं. वृत्ति तेने
 चालता सूत्रे वि आय. पढी अक्लीबे० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी विस्ती रूप आय. सं. हृत
 तेने चालता सूत्रे हि आय. पढी क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी हिअं रूप आय. तेवीरीते
 सं. व्याहृतं तेनुं वाहित्तं रूप आय. सं. वृंहित ते चालता सूत्रे इ पढी कगचज०
 अतःसेडोः ए सूत्रोथी विहिओ रूप आय. सं. वृसी तेने चालता सूत्रे वि आय. पढी
 अंत्यव्यं० ए सूत्रथी विसी रूप आय. सं. ऋषि तेने चालता सूत्रे रि आय. पढी शषोः
 सः अक्लीबे ए सूत्रोथी रिसी रूप आय. सं. वितृष्ण तेने चालता सूत्रे ति आय. पढी
 कगचज० सूक्ष्मस्व० अतःसेडोः ए सूत्रोथी विट्णहो रूप आय. सं. स्पृहा तेने चा-

१३६

मागधी व्याकरणम्

लता सूत्रे इ आय. पढी स्पृहायां अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी छिहा आय. सं. सकृत् तेने चालता सूत्रे इ आय. पढी कगचज० अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी सह रूप आय. सं. उत्कृष्ट तेने चालता सूत्रे कूनो कि आय. पढी अनादौद्वित्वं ष्ट्यानु० अनादौ० द्वितीयपूर्व० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी उकिट्टं रूप आय. सं. ऋद्धिः तेने चालता सूत्रे रि आय. पढी केवलस्य इतिः अक्लीबे० ए सूत्रोथी रिद्धी रूप आय. सं. नृ-शंस तेने चालता सूत्रे नूनो नि आय. पढी शषोः सः अतःसेडो ए सूत्रोथी निसंसो रूप आय. ॥ १३८ ॥

पृष्टे वानुत्तर पदे ॥ १३९ ॥

पृष्टशब्देनुत्तरपदे रुत इद् जवति वा ॥ पिढी पढी । पिट्टि-परि-
द्विष्टं ॥ अनुत्तर पद इति किम् । महि-वट्टं ॥ १३९ ॥

मूल भाषांतर. जो ते उत्तर पदमां न होय तो पृष्ट शब्दना ऋनो विकट्टे इ आय. सं. पृष्ट तेना पिढी पढी एवा रूप आय. सं. पृष्ट परिस्थितं तेनुं पिट्टि-परिद्विष्टं आय. उत्तर पदमां न होय तेम कहुं ठे तेथी सं. महीपृष्टं तेनुं महि-वट्टं रूप आय. ॥ १३९ ॥

॥ टुंठिका ॥

पृष्ट ७१ वा ११ उत्तरं च तत्पदं च उत्तरपदं न उत्तरपदं अनुत्तरपदं
तस्मिन् ७१ पृष्ट अनेन वा पृ पि द्वितीये ऋतोऽत् ष्ट्यानु० ष्ट्य
ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ ट ११ अक्लीबे दीर्घः पिढी
पढी । अंत्यव्यं० सलुक् महीपृष्ट दीर्घह्रस्वौ ही हि ऋतोऽत् पृ
प पोवः ष्ट्यानु० ष्ट्य ठ : द्वितीयपूर्वठस्य टः ११ क्लीबे सम्
मोनु० महि-वट्टं ॥ १३९ ॥

टीका भाषांतर. जो ते उत्तर पदमां न होय तो पृष्ट शब्दना ऋनो विकट्टे इ आय. सं. पृष्ट- तेने चालता सूत्रे पृनो पि आय बीजे पदे ऋतोऽत् ष्ट्यानु अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० अक्लीबे दीर्घः ए सूत्रोथी पिढी पढी एवां रूप आय. सं. मही पृष्ट तेने दीर्घ ह्रस्व आय. पढी ऋतोऽत् पोवः ष्ट्यानु० द्वितीय पूर्वठस्यटः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी महि-वट्टं रूप आय. ॥ १३९ ॥

मसृण-मृगाङ्क-मृत्यु-शृङ्ग-पृष्टे वा ॥ १३८ ॥

एषु रुत इत् वा जवति ॥ मसिणं मसणं । मिथङ्को मयङ्को । मिञ्चु
मञ्चू । सिङ्गं सङ्गं धिटो धटो ॥ १३८ ॥

प्रथमःपादः ।

१३७

मूल भाषांतर. मसृण मृगांक मृत्यु शृंग धृष्ट ए शब्दोना ऋनो इ विकल्पे
 आय. सं. मसृणं तेनां मसिणं मसणं एवां रूप आय. सं. मृगांकः तेनां मिअंको
 मयंको एवां रूप आय. सं. मृत्यु तेना मिचू मचू एवां रूप आय. सं. शृंगं तेना सिंगं
 संगं रूप आय. सं. धृष्टः तेना धिटो धटो रूप आय. ॥ १३० ॥

॥ दुंडिका ॥

मसृणं च मृगांकश्च मृत्युश्च शृंगं च धृष्टश्च मसृणमृगांकमृत्युशृंग
 धृष्टं तस्मिन् ७१ वा ११ मसृण— अनेन वा सृ सि द्वितीये रु-
 तोऽत् ११ क्लीबे सम् मोनु० मसिणं मसणं । मृगांकः अनेन वा
 मृ मि ह्रस्वः संयोगे गा ग कगच जेति लुक् ११ अतः सेडोंः मिअङ्को
 द्वितीये मृगांक रुतोऽत् मृ म ह्रस्वः कगचजेति गलुक् अवर्णो
 ११ अतः सेडोंः मयंको मृत्यु अनेन वा मृ मि द्वितीये रुतोऽत् मृ म
 त्योऽचैत्ये त्यस्य च अनादौ द्वित्वं ११ अक्लीबे दीर्घः अन्त्यव्यंजनस्य
 लुक् मिचू मचू । शृंग अनेन वा शृ शि रुतोऽत् शृ श शषोःसः ११
 क्लीबे सम् मोनु० सिंगं संगं । धृष्टः अनेन धृ धि । द्वितीये रुतोऽत्
 षस्यानु० षस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व ठ ट ११ अतः सेडोंः
 धिटो धटो ॥ १३० ॥

टीका भाषांतर. मसृण मृगांक मृत्यु शृंग धृष्ट— ए शब्दोना ऋनो विकल्पे इ
 आय. सं. मसृण तेने चालता सूत्रे सृनो सि आय. बीजा पक्षे ऋतोऽत् क्लीबेसम्
 मोनु० ए सूत्रोथी मसिणं अने मसणं रूप सिञ्ज आय. सं. मृगांकः तेने चालता सू-
 त्रथी सृनो मि आय पक्षी ह्रस्वः संयोगे कगचज० अतःसेडोंः ए सूत्रोथी मिअंको
 रूप आय. बीजे पक्षे मृगांकः तेने ऋतोऽत् ह्रस्वः कगचज अवर्णो अतःसेडोंः
 ए सूत्रोथी मयंको रूप आय. सं. मृत्यु तेने चालता सूत्रे सृनो मि आय. बीजे पक्षे
 ऋतोऽत् त्योऽचैत्ये अनादौ द्वित्वं अक्लीबे दीर्घ अन्त्यव्यंज० ए सूत्रोथी मिचू
 मचू रूप आय. सं. शृंग तेने चालता सूत्रे शृनो शि आय पक्षे ऋतोऽत् शषोःसः
 क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सिंगं संगं रूप आय. सं. धृष्टः तेने चालता सूत्रे धृनो
 धि आय. बीजे पक्षे ऋतोऽत् षस्यानु० अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्० अतःसेडोंः ए
 सूत्रोथी धिटो धटो रूप आय. ॥ १३० ॥

उदत्वादौ ॥ १३१ ॥

रुतु इत्यादिषु शब्देषु आदेर्कृत उद् जवति ॥ उ उ । परामुद्धो ।

१३०

मागधी व्याकरणम्.

पुटो पउटो । पुहई । पउत्ती । पाउसो । पाउउ । जुई । पहुडी ।
 पाहुडं । परहुउ । निहुअं । निउअं । विउअं । संवुअं । वुत्तन्तो ।
 निवुअं । निवुई । वुन्दं । वुन्दावणो । वुहो । वुही । उसहो । मु-
 णालं । उज्जू । जामाउउ । माउउ । माउआ । जाउउ । पिउउ ।
 पुहुवी ॥ ऋतु । परामृष्ट स्पृष्ट । प्रवृष्ट । पृथिवी । प्रवृत्ति । प्रावृष् ।
 प्रावृत् । भृति । प्रभृति । प्राभृत । परभृत । निभृत । निवृत । वि-
 वृत । संवृत । वृत्तांत । निर्वृत । निर्वृति । वृन्द । वृन्दावन । वृद्ध ।
 वृद्धि । वृषज । मृणाल । ऋजु । जामातृक । मातृक । मातृका ।
 भ्रातृक । पितृक । पृथ्वी । इत्यादि ॥ १३१ ॥

मूल भाषांतर. ऋतु विगेरे शब्दोना आदि ऋकारनो ऊ आय. सं. ऋतु तेनुं
 ऊउ रूप आय. सं. परामृष्ट तेनुं परामुटो रूप आय. सं. स्पृष्टप्रवृष्ट तेनां पुटो पउटो
 रूप आय. सं. पृथिवी प्रवृत्ति तेनां पुहई पउत्ती रूप आय. सं. प्रावृष् प्रावृत तेनां
 पाउसो पाउओ रूप आय. सं. भृति प्रभृति तेनां भुई पहुडि रूप आय. सं. प्राभृत
 परभृत तेनां पाहुडं परहुओ रूप आय. सं. निभृत निवृत तेनां निहुअं निउअं रूप
 आय. सं. विवृतं संवृतं तेनां विउअं संवुअं रूप आय. सं. वृत्तांतः निवृतं तेना
 वुत्तन्तो निवुअं रूप आय. सं. निर्वृतिः वृन्दं तेना निवुई वुन्दं रूप आय. सं.
 वृन्दावनं वृद्धः वृद्धिः तेनां वुन्दारणो वुहो वुही रूप आय. सं. वृषभः मृणालं ऋजु
 तेना उसहो मुणालं उज्जू एवा रूप आय. सं. जामातृक मातृकः मातृका तेना
 जामाउओ माउओ माउआ रूप आय. सं. भ्रातृक पितृ पृथ्वी तेना भाउओ
 पिउओ पुहुवी रूप आय. ॥ १३१ ॥

॥ टुंठिका ॥

उत् ११ ऋत्वादि ७१ ऋतु अनेन ऋ उ कगचजेति तलुक् अक्कीबे
 सौ दीर्घः उ ऊः अंत्यव्यंज० सलुक् उऊ । परामृष्ट अनेन मृ मु
 षस्यानु० अनादौ० ११ परामुटो । स्पृष्ट— अनेन स्पृ स्फु कगटडेति
 सलुक् षस्यानु० ष ठ । अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्व थ ट ११
 अतःसेडोः पुटो । प्रवृष्ट— अनेन वृवु । सर्वत्र रलुक् कगचजेति व-
 लुक् षस्यानु० ष ठः । अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व ठ ट ११ अतः
 सेडोः पउटो । पृथिवी— अनेन पृ पु पथिपृथिवीप्रतिश्रूत्० इति
 थ खघथ० थ ह कगचजेति वलुक् सर्वत्र रलुक् ११ अक्कीबेसौ दीर्घः

प्रथमःपादः ।

१३९

अंत्यव्यं० सलुक् पुहई । प्रवृत्ति— अनेन वृ वु कगचजेति वलुक्
 सर्वत्र रलुक् ११ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् पउत्ती । प्रावृष्—
 सर्वत्र रलुक् अनेन वृ वु कगचजेति तलुक् दिक्प्रावृषोःसः षः
 सः अतःसेडोंः पाउसो । प्रावृत— सर्वत्र रलुक् अनेन वृ वु कगच-
 जेति वलुक् तलुक्च अतःसेडोंः पाउउ । भृति— ११ अनेन भृ जु
 कगचजेति तलुक् ११ अक्लीबे० अंत्यव्यं० जुई । प्रभृति सर्वत्र० अ-
 नेन नृ जु खघथ० ज ह प्रत्यादौडः त डः अंत्य० सलुक् पहुडि ।
 प्राचृत— सर्वत्र तरलुक् अनेन नृ जु खघथ० ज ह प्रत्यादौडः त
 डः ११ क्लीबे सम् पाहुडं । परचृत अनेन नृ जु खघथ० ज ह क-
 गचजेति तलुक् ११ अतःसेडोंः परहुउ । निचृत— अनेन भृ जु ख-
 घथ० ज ह कगचजेति तलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० निउथं ।
 एवं विउथं । संवुथं । वुत्तन्तो । नीवुथं । निवुई । वृंद अनेन वृ
 वु क्लीबे सम् मोनु० वुन्दं । वृंदावन अनेन वृ वु नोणः ११ अतःसे-
 डोंः वुन्दावणो । वृरू अनेन वृ वु दिग्घविदग्घ वृद्धिवृद्धे ढः धस्य ढः
 अनादौ० द्वित्वं द्वितीयपूर्वढस्य डः ११ अतःसेडोंः वुहो एवं वुही
 अक्लीबे दीर्घः । वृषन— अनेन वृ वु कगचजेति वलुक् शषोः सः
 खघथ० ज ह ११ अतःसेडोंः ऊसहो— मृणाल— ११ अनेन मृ मु
 क्लीबे सम् मोनु० मुणालं रुजु— अनेन रु उ ११ अक्लीबे दीर्घः
 अंत्यव्यं० सलुक् उजू । जामातृक— अनेन तृ तु कगचजेति त-
 लुक् कलुक् च ११ अतःसेडोंः जामाउउ । मातृक— अनेन तृ तु क-
 गचजेति तकयोर्लुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् माउउ । ज्ञातृक— सर्वत्र
 रलुक् अनेन तृ तु कगचजेति तकयोर्लुक् ११ अतःसेडोंः जाउउ ।
 एवं पितृक— अनेन तृ तु कगचजेति तकयोर्लुक् ११ अतः सेडोंः
 पिउउ । पृथ्वी अनेन पृ पु तन्वी तुद्वेषु इति वप्राग् उकारः ख-
 घथ० थ ह ११ अंत्यव्यं० सलुक् पुहुवी ॥१३१॥

टीका भाषांतर- क्तु विगरे शब्दोना आदि क्तनो उ आय. सं. क्तु तेने आ चाखता
 सूत्रथी उ आय पत्ती कगचज अक्लीबे० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी उऊ रूप सिद्ध आय.

१४०

मागधी व्याकरणम्.

सं. परासृष्ट- तेने चालता सूत्रथी सृ नो सु आय. पढी छस्यानु० अनादौ ए सूत्रोथी परसृष्टो रूप आय. सं. स्पृष्ट तेने चालता सूत्रे उ आय पढी कगचज छस्यानु० अनादौ० द्वितीय० पूर्व० अतःसेडों: ए सूत्रोथी पुष्टो रूप आय. सं. प्रवृष्ट तेने चालता सूत्रथी वृनो वु आय. पढी सर्वत्ररलुक् कगचज० छस्यानु० अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अतःसेडों: ए सूत्रोथी पउष्टो रूप आय. सं. पृथिवी तेने चालता सूत्रे उ आय. पढी पथि पृथिवी० खघथ० कगचज० सर्वत्र रलुक् क्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी पुहई रूप आय. सं. प्रवृत्ति तेने चालता सूत्रथी वृनो वु आय. पढी कगचज० सर्वत्र रलुक् अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी पउत्ती रूप आय. सं. प्रावृष् तेने सर्वत्र रलुक् चालता सूत्रे उ कगचज० दिक्प्रावृषोः अतःसेडों: ए सूत्रोथी पाउसो रूप आय. सं. प्रावृत तेने सर्वत्र रलुक् चालता सूत्रे उ कगचज० अतःसेडों: ए सूत्रोथी पाउओ रूप आय. सं. भृति तेने चालता सूत्रे भृनो सु कगचज० क्लीबेसम् अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी भुई रूप आय. सं. प्रभृति तेने सर्वत्र० चालता सूत्रे उ खघथ० प्रत्यादौडः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी पहुडि रूप आय. सं. प्राभृत तेने सर्वत्र० चालता सूत्रे उ खघथ० प्रत्यादौडः क्लीबेसम् ए सूत्रोथी पाहुडं रूप आय. सं. परभृत तेने चालता सूत्रे उ खघथ० कगचज० अतःसेडों: ए सूत्रोथी परहुओ रूप आय. सं. निभृत तेने चालता सूत्रथी उ पढी कगचज० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी निहुअं रूप आय. सं. निवृत तेने चालता सूत्रथी उ आय. कगचज० क्लीबेसम् ए सूत्रोथी निउअं रूप आय. एवीरीते विवृत संवृत वृत्तांत निवृत्त अने निवृत्ति तेनां विउअं संवुअं वुत्तंतो निव्वुअं निव्वुई एवां रूप आय. सं. वृंद तेने चालता सूत्रे उ आय. पढी क्लीबेसम्० मोनु० ए सूत्रोथी वुन्दं रूप आय. सं. वृन्दावन तेने चालता सूत्रे उ आय. नोणः अतःसेडों: ए सूत्रोथी वुन्दावणो रूप आय. सं. वृद्ध तेने चालता सूत्रथी उ आय. पढी दिग्घविदिग्घ वृद्धिवृद्धेडः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अतःसेडों: ए सूत्रोथी वुट्टो रूप आय. एवीरीते वुट्टी रूप आय. तेने अक्लीबे दीर्घः ए सूत्रे लागेते. सं. वृषभ तेने चालता सूत्रे उ आय. पढी कगचज० शषोः सः खघथ० अतःसेडों: ए सूत्रोथी उसहो रूप आय. सं. मृणाल तेने चालता सूत्रे उ आय. पढी क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी मुणालं रूप आय. सं. रुजु- तेने चालता सूत्रे उ आय. अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी उज्जू रूप आय. सं. जामातृक तेने चालता सूत्रथी उ आय कगचज० अतःसेडों: ए सूत्रोथी जामाउओ रूप आय. सं. मातृक तेने चालता सूत्रथी उ आय. कगचज० अंत्यव्यं० ए सूत्रथी माउओ आय. सं. त्रातृक तेने सर्वत्र रलुक् चालता सूत्रे उ आय. कगचज० अतःसेडों: ए सूत्रोथी भाउओ रूप आय. सं. पितृक तेने चालता सूत्रथी उ आय. कगचज० अतःसेडों: ए सूत्रोथी पिउओ रूप आय. सं. पृथ्वी तेने चालता सूत्रे उ आय. तन्वीतुत्येषु० खघथ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पुहुवी रूप आय. ॥ १३१ ॥

प्रथमःपादः ।

१४१

निवृत्त-वृन्दारके वा ॥ १३२ ॥

अनयोर्ज्ञत उद् वा जवति ॥ निवृत्तं निश्चत्तं । वृन्दारया वन्दारया ॥ १३२ ॥

मूल भाषांतर. निवृत्त अने वृन्दारक शब्दना ऋनो विकल्पे उ थाय. सं. नि-
वृत्त तेनां निवृत्तं निश्चत्तं एवां रूप आय. सं. वृन्दारकाः तेना वृन्दारया वन्दारया
एवां रूप आय. ॥ १३२ ॥

॥ टुंठिका ॥

निवृत्तं च वृन्दारकं च निवृत्तवृन्दारकं तस्मिन् ७१ वा ११ निवृत्त
११ अनेन वा वृ वु क्लीबेस्म मोनु० निवृत्तं । निवृत्त ११ ऋतोऽत्
वृ व कगचजेति वलुक् ११ क्लीबेस्म मोनु० निश्चत्तं । वृन्दारक
अनेन वा वृ वु द्वितीये ऋतोऽत् वृ व कगचजेति कलुक् अवर्णो
१३ जस्शसोर्लुक् जस्शसूडसित्तोदीर्घः वृन्दारया । वन्दारया ॥ १३२ ॥

टीका भाषांतर. निवृत्त अने वृन्दारक शब्दना ऋनो विकल्पे उ थाय. सं.
निवृत्त- तेने चालता सूत्रे वृनो वु थाय पढी क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी निवृत्तं रूप
सिद्ध थाय. पहे निवृत्त तेने ऋतोऽत् कगचज० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी नि-
श्चत्तं रूप आय. सं. वृन्दारकाः तेने चालता सूत्रे वृनो वु थाय. अने बीजे पहे ऋतोऽत्
कगचज० अवर्णो जस्शसोर्लुक् जस्शसूडसि ए सूत्रोथी वृन्दारया वन्दा-
रया एवां रूप आय. ॥ १३२ ॥

वृषजे वा वा ॥ १३३ ॥

वृषजे ऋतो वेन सह उद् वा जवति ॥ उसहो वसहो ॥ ३३ ॥

मूल भाषांतर. वृषभ शब्दना ऋनो वनी साथे विकल्पे उ थाय. सं. वृषभ तेनां
उसहो वसहो एवां रूप आय. ॥ १३३ ॥

॥ टुंठिका ॥

वृषजे ७१ वा ११ वा ३१ वृषज अनेन वा वकारेण सह उ
शषोः सः अतः सेडोः उसहो । द्वितीये ऋतोऽत् वृ व शेषं पूर्व-
वत् वसहो । ॥ १३३ ॥

टीका भाषांतर. वृषज शब्दना ऋनो वनी साथे विकल्पे उ थाय. सं. वृषभ तेने
चालता सूत्रोथी वसहित ऋनो उ अयो पढी शषोः सः अतःसेडोः ए सूत्रोथी उस-
हो रूप सिद्ध थाय. बीजे पहे ऋतोऽत् बाकी पूर्ववत् सूत्र लागी वसहो रूप आय. ॥ १३३ ॥

१४२

मागधी व्याकरणम्.

गौणान्त्यस्य ॥ १३४ ॥

गौणशब्दस्य योऽन्त्य ऋत् तस्य उद् जवति ॥ माउ-मण्डलं । मा-
उहरं । पिउ-हरं । माउ-सिआ । पिउ-सिआ । पिउ-वणं । पिउ-वई ॥ १३४ ॥

मूल भाषांतर. गौणशब्दनो अंत्य ऋ तनो उ आय. सं. मातृ-मंडल तेनुं माउ-
मण्डलं एवं रूप आय. सं. मातृ-गृहं तेनुं माउहरं रूप आय. सं. पितृ-गृहं तेनुं
पिउ-हरं रूप आय. सं. मातृ-स्वसा तेनुं माउ-सिआ रूप आय. सं. पितृ-
स्वसा तेनुं पिउ-सिआ रूप आय. सं. पितृ-वनं तेनुं पिउ-वणं रूप आय. सं.
पितृ-पति तेनुं पिउ-वई रूप आय. ॥ १३४ ॥

॥ टुंडिका ॥

गौणान्त्य- ६१ गौणस्य अंत्यः गौणान्त्यः तस्य मातृ-मंडलं । मा-
तृणां मंडलं मातृमंडलं । कगटडेति तलुक् अनेन ऋ उ क्लीबेसम्
मोनु० माउ-मंडलं । मातृ-गृह- कगटडेति तलुक् अनेन ऋ उ
गृहस्य घरपतौ इति गृहस्थाने घरादेशः खघथ० घस्य हः ११ क्लीबे
सम् माउ-हरं एवं पितृ-गृहं पिउ-हरं मातृस्वसृ- कगटडेति त-
लुक् अनेन ऋ उ मातृपितृ स्वसु सिआठो स्वसृस्थाने सिआ आ-
देशः अंत्यव्यंज० सलुक् माउ-सिआ । एवं पितृ-स्वसृ पिउ-
सिआ । पितृवन- कगटडेति तलुक् अनेन ऋ उ नोणः ११ क्लीबे
सम् मोनु० पिउ-वणं पितृ-पति कगटडेति तलुक् अनेन ऋ उ ।
पोवः पस्य वः कगचजेति तलुक् ११ अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं०
सलुक् पिउ-वई ॥ १३४ ॥

टीका भाषांतर. गौणशब्दना अंत्य ऋनो उ आय. सं. मातृ-मंडल तेमां मातृ
ए गौणशब्दडे. तेने कगटड चालता सूत्रे ऋनो उ आय. क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी
माउ-मंडलं रूप सिद्ध आय. सं. मातृ-गृह तेने कगटड० चालता सूत्रे ऋनो उ
आय. पठी गृहस्य घरपतौ खघथ० क्लीबेसम् ए सूत्रोथी माउ-हरं रूप आय. एवीरीते
सं. पितृ-गृहं तेनुं पिउ-हरं रूप आय. सं. मातृ स्वसृ तेने कगटड० चालता सूत्रे
ऋनो उ आय. मातृपितृस्वसुः सिआच्छो अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी माउ-सिआ
रूप आय. एवीरीते पितृ-स्वसा तेनुं पिउसिआ रूप आय. सं. पितृ-वन कगटड
चालता सूत्रे ऋनो उ आय. नोणः क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी पिउ-वणं रूप आय.

प्रथमःपादः ।

१४३

पितृ-पति कगटड चालता सूत्रे ऋनो उ आय. पोवः कगचज० अक्लीबेसौ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पिउ-वई रूप सिद्ध आय. ॥ १३४ ॥

मातुरिद्धा ॥ १३५ ॥

मातृशब्दस्य गौणस्य कृत इद् वा जवति ॥ माइ-हरं । माउ-हरं ॥
कचिदगौणस्यापि । माईणं ॥ १३५ ॥

मूल भाषांतर. गौण एवा मातृ शब्दना ऋनो विकल्पे इ आय. सं मातृ-गृहं तेनुं माइ-हरं आय. अने पक्षे माउ-हरं आय. सं. मातृणां तेनुं माईणं रूप आय. ॥ १३५ ॥

॥ टुंढिका ॥

मातृ ६१ इद् ११ वा ११ मातृ-गृह क इ पक्षे गौणांत्यस्य क उ
गृहस्य घर पतौ गृहस्य घर खघथ० घस्य हः ११ क्लीबेस्म मोनु०
माइ-हरं । माउ-हरं । मातृ ६३ कगटडेति तल्लुक् अनेन इ
टाआमोर्णः जसशस्इई ई माईणं ॥ १३५ ॥

टीका भाषांतर. गौण एवा मातृ शब्दना स नो विकल्पे इ आय. सं. मातृ-गृह तेने ऋनो इ आय. बीजे पक्षे गौणांत्यस्य ए सूत्रोथी ऋनो उ आय. पत्नी गृहस्य घरपतौ खघथ० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी माइ-हरं माउहरं एवां रूप आय. सं. मातृणां तेने कगटड० चालता सूत्रे इ टा आमोर्णः जसशस्इई ए सूत्रोथी माईणं रूप आय. ॥ १३५ ॥

उदूदोन्मृषि ॥ १३६ ॥

मृषाशब्दे कृत उत् ऊत् उच्च जवन्ति ॥ मुसा । मूसा । मोसा ।
मुसा-वाउ । मूसा-वाउ । मोसा-वाउ ॥ १३६ ॥

मूल भाषांतर. मृषा शब्दना ऋकारना उ ऊ ओ आय. सं. मृषा तेनां मुसा मूसा मोसा एवां रूप आय. सं. मृषावाद तेना मुसा-वाओ मूसा-वाओ मोसावाओ एवां रूप आय. ॥ १३६ ॥

॥ टुंढिका ॥

उच्च ऊच्च उच्च उदूदोत् ११ मृषा ७१ अनेन उ ऊ उ शषोःसः
११ अंत्यव्यं० सल्लुक् । मुसा । मूसा । मोसा । मृषावाद-कगचजेति
दल्लुक् ११ शषोः सः अनेन मु मू मो अतः सेडोः मुसा-वाउ । मूसा-वाउ । मोसा-वाउ ॥ १३६ ॥

१४४

मागधी व्याकरणम्.

टीका भाषांतर. मृषा शब्दना ऋना उ ऊ ओ आय. सं. मृषा- तेने चाखता सूत्रथी उ ऊ ओ आय पढी शषोः सः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी मुसा मूसा मोसा एवां रूप आय. सं. मृषावाद तेने कगजच शषोः सः ए सूत्रथी मु मू मो आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी मुसा-वाळ मूसा-वाळ मोसा-वाळ एवां रूप आय. ॥ १३६ ॥

इडुतौ वृष्ट-वृष्टि-पृथक् मृदङ्ग-नमृके ॥ १३७ ॥

एषु कृत इकारोकारौ जवतः ॥ विडो बुडो । विडी बुडी । पिहं ।

पुहं । मिङ्गो मुङ्गो । नत्तिउ नत्तुउ ॥ १३७ ॥

मूल भाषांतर. वृष्ट वृष्टि पृथक् मृदङ्ग नमृक ए शब्दोना ऋ ना इकार अने उकार आय. सं. वृष्ट- तेनां विडो बुडो एवां रूप आय. सं. वृष्टि तेनां विडी बुडी एवा रूप आय. सं. पृथक् तेनां पिहं पुहं रूप आय. सं. मृदङ्ग तेना मिङ्गो मुङ्गो रूप आय. सं. नमृक तेना नत्तिओ नत्तुओ रूप आय. ॥ १३७ ॥

॥ दुंडिका ॥

इच्च उच्च इडुतौ १२ वृष्टश्च वृष्टिश्च पृथक् च मृदङ्गं च नमृकश्च वृष्ट-
वृष्टिपृथक्मृदङ्गनमृकं तस्मिन् ७१ वृष्ट- अनेन प्रथमे वृ वि द्वि-
तीये वृ बु ष्टस्यानुष्टौ ष ठ अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ ट ११ अतः
सेडोंः विडो बुडो वृष्टि- अनेन वृ वि द्वितीये वृ बु ष्टस्यानु० ष ठ
अनादौ० द्वित्वं द्वितीय० पूर्व ठ ट ११ अक्लीबे सौ दीर्घः अं-
त्यव्यं० सलुक् विडी बुडी । पृथक् अनेन पृ पि खघथ० घस्य हः
द्वितीये पृ पु ११ अव्ययसलुक् वास्वरेमश्च लुक् मोनु० पिहं पुहं ।
मृदङ्ग- अनेन प्रथमे मृ मि द्वितीये मृ मु इः स्वप्नादौ इति दस्य
इ ११ अतःसेडोंः मिङ्गो मुङ्गो । नमृक- र कगटडेति पलुक् अ-
नेन तृ ति द्वितीये तृ तु अनादौ द्वित्वं कगचजेति कलुक् ११ अ-
तःसेडोंः नत्तिउ नत्तुउ ॥ १३७ ॥

टीका भाषांतर. वृष्ट वृष्टि पृथक् मृदङ्ग नमृक ए शब्दोना ऋना इ अने उ आय. सं. वृष्ट तेने चाखता सूत्रे वृनो वि आय पढे वृनो बु आय पढी ष्टस्यानु० अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अतःसेडोंः ए सूत्रोथी विडो बुडो रूप आय. सं. वृष्टि तेने चाखता सूत्रथी वृनो वि आय बीजे पढे वृनो बु आय पढी ष्टस्या० अनादौ० द्वितीय० अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी विडी बुडी रूप आय. सं. पृथक् तेने चाखता सूत्रे पृनो पि आय खघथ० बीजे पढे पृनो पु आय. पढी अंत्यव्यं० वास्व-

प्रथमःपादः ।

१४५

रेमश्च मोनु० ए सूत्रोथी पिहं पुहं रूप आय. सं. मृदंग तेने चालता सूत्रे प्रथम पहे मृनो मि अने बीजे पहे मृ नो मु आय. पढी इः स्वमादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी मिहंगो मुहंगो एवां रूप आय. सं. नमृक तेने कगटड चालता सूत्रे तृ नो ति तथा तु आय पढी अनादौ द्वित्वं कगचज ११ अतः सेडोः ए सूत्रोथी नत्तिओ नत्तुओ रूप सिद्ध आय. ॥ १३७ ॥

वा बृहस्पतौ ॥ १३८ ॥

बृहस्पतिशब्दे कृत इडुदौ वा जवतः ॥ बिहप्फई बुहप्फई ।
पहे बहप्फई ॥ १३८ ॥

मूल भाषांतर. बृहस्पति शब्दना क्रना इ अने उ आय. सं. बृहस्पति तेना बिहप्फई बुहप्फई आय अने पहे बुहप्फई पाण आय. ॥ १३८ ॥

॥ टुंठिका ॥

वा ११ बृहस्पति ७१ बृहस्पति— अनेन वृ वि द्वितीये वृ वु ष्प-
स्पयोः फः स्पस्य फः अनादौ० द्वित्वं । द्वितीयपूर्व० फ प कग-
चजेति तलुक ११ अक्कीवे सौ दीर्घः इ ई अंत्यव्यं० सलुक बिहप्फई
बुहप्फई । यत्र इडुतौ न जवतः तत्र कृतोऽत् बहप्फई तद्देव ॥ १३८ ॥

टीका भाषांतर. बृहस्पति शब्दना क्रना इ अने उ आय. सं. बृहस्पति तेने चालता सूत्रे वृनो वि आय बीजे पहे वृनो वु आय. पढी ष्पस्पयोः फः अनादौ० द्वितीय० कगचज० अक्कीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी बिहप्फई बुहप्फई एवां रूप आय. ज्यारे इ के उ न आय त्यारे कृतोऽत् सूत्रोथी बहप्फई रूप आय. ॥ १३८ ॥

इदेदोद् वृन्ते ॥ १३९ ॥

वृन्तशब्दे कृत इत् एत् उच्च जवन्ति ॥ विण्टं वेण्टं वोण्टं ॥ १३९ ॥

मूल भाषांतर. वृन्त शब्दना ऋ नो इ ओ आय. सं. वृन्त तेनां विण्टं वेण्टं वोण्टं रूप आय. ॥ १३९ ॥

॥ टुंठिका ॥

इदेदोत् ११ वृन्त ७१ वृन्त ७ अनेन प्रथमे वृ वि द्वितीये वृ वे
तृतीये वृ वो वृन्तेण्टः इति तस्य एण्टः ११ क्लीवे समू मोनु० विण्टं
वेण्टं वोण्टं ॥ १३९ ॥

१४६

मागधी व्याकरणम्.

टीका भाषांतर. वृन्त शब्दना ऋना इ ओ आय. सं. वृन्त तेने प्रथम पहे इ आय बीजे पहे ए आय. अने बीजे पहे ओ आय. पढी वृन्तेण्टः ए सूत्रथी तनो ण्ट आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी विण्टं वेण्टं वोण्टं एवां रूप आय. ॥ १३९ ॥

रिः केवलस्य ॥ १४० ॥

केवलस्य व्यंजनेनासंपृक्तस्य कृतो रिरादेशो जवति ॥ रिङ्गी । रिङ्गो ॥

मूल भाषांतर. केवल एटले व्यंजन साथे नहीं मलेला एवा ऋनो रि आदेश आय. सं. ऋद्धि तेनु रिङ्गी रूप आय. सं. ऋक्ष तेनु रिङ्गो रूप आय. ॥ १४० ॥

॥ दुंडिका ॥

रि ११ केवल ६१ ऋद्धि ११ क् रि अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० स-
लुक् रिङ्गी । ऋक् अनेन क् रि ऋःखःकचित्तु इति ऋस्य ठः
अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु पूर्व ठः च ११ अतः सेडोंः रिङ्गो ॥ १४० ॥

टीका भाषांतर. एकला ऋनो रि आदेश आय. सं. ऋद्धि तेने चालता सूत्रथी ऋनो रि आय. पढी अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी रिङ्गी रूप आय. सं. ऋक्ष तेने चालना सूत्रथी ऋनो रि आय पढी क्षः खः कचित्तु अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अतः-
सेडोंः ए सूत्रोथी रिङ्गो रूप आय. ॥ १४० ॥

ऋणर्जृषन्नर्जृषो वा ॥ १४१ ॥

ऋण ऋग ऋषन्न ऋजु ऋषिषु कृतो रिर्वा जवति ॥ रिणं अणं ।

रिङ्गू उङ्गू । रिसहो उसहो । रिज उज । रिसी इसी ॥ १४१ ॥

मूल भाषांतर. ऋण ऋजु ऋषभ ऋतु अने ऋषि शब्दना ऋनो विकट्टे रि आय. सं. ऋणं तेनां रिणं अणं एवां रूप आय. सं. ऋजु तेनां रिङ्गू उङ्गू एवा रूप आय. सं. ऋषभ तेनां रिसहो उसहो एवां रूप आय. सं. ऋतु तेनां रिज उज एवां रूप आय. सं. ऋषि तेनां रिसी इसी एवां रूप आय. ॥ १४१ ॥

॥ दुंडिका ॥

ऋणं च ऋजुश्च ऋषन्नश्च ऋतुश्च ऋषिश्च तस्मिन् ३१ वा ११ ऋण-
अनेन क् रि द्वितीये कृतोऽतु अ ११ क्लीबे सम् मोनु० रिणं
अणं । ऋजु- अनेन वा क् रि द्वितीये उट्त्वादौ क् उ ११ अ-
क्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् रिङ्गू उङ्गू ऋषन्न अनेन रि श-

प्रथमःपादः ।

१४७

षोःसः ष स खघथ० ज ह ११ अतः सेडोंः रिसहो द्वितीये उट्-
त्वादौ क उ शेषं पूर्ववत् । उसहो । क्तु अनेन वा क रि कगच-
जेति तलुक् ११ अक्कीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् रिज द्वितीये
उट्त्वादौ क उ शेषं पूर्ववत् उऊ कृषि अनेन वा क रि शषोः सः
षः सः ११ अक्कीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् रिसी । द्वितीये
कृषि इत्कृपादौ क इ शेषं तद्धत् इसी ॥ १४१ ॥

टीका भाषांतर. कण क्तु कपज क्तु अने कृषि ए शब्दोना क्तनो विकट्टे रि
आय. सं. कण तेने चालता सूत्रथी क्तनो रि आय. बीजे पहे क्ततोऽत् क्कीवे सम्
मोनु० ए सूत्रोथी रिणं अणं एवां रूप आय. सं. क्तु तेने चालता सूत्रे विकट्टे क्तनो
रि आय बीजे पहे उट्त्वादौ अक्कीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी रिज् उज्
एवां रूप आय. सं. कृषभ तेने चालता सूत्रथी रि आय. पढी शषोः सः खघथ० अतः
सेडोंः ए सूत्रोथी रिसहो आय. अने बीजे पहे उट्त्वादौ बाकी पूर्ववत् अई उसहो
रूप आय. सं. क्तु तेने विकट्टे क्तनो रि आय. पढी कगचज० अक्कीवे सौ दीर्घः
अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी रिज् आय. अने बीजे पहे उट्त्वादौ सूत्र पामी बाकी पूर्ववत्
साधन अई उऊ एवं रूप आय. सं. कृषि तेने चालता सूत्रथी विकट्टे क्तनो रि आय पढी
शषोः सः अक्कीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रथी रिसी रूप आय. बीजे पहे इत्कृ-
पादौ अने बाकी पूर्ववत् अई इसी एवं रूप सिद्ध आय ठे. ॥ १४१ ॥

दशः किप्-टक्सकः ॥ १४२ ॥

किप् टक् सक् इत्येतदन्तस्य दशेर्धातोर्गतो रिरादेशो जवति ॥
सहक् । सरि-वणो । सरि-रूवो । सरि-बन्दीणं ॥ सहशः ।
सरिसो ॥ सहक्षः । सरिच्छो ॥ एवं एआरिसो । जवारिसो । जा-
रिसो । तारिसो । केरिसो । एरिसो । अन्नारिसो । अहारिसो ।
तुहारिसो ॥ टक्सक्साहचर्यात् त्यदाद्यन्यादिसूत्रविहितः कि-
विह गृह्यते ॥ १४२ ॥

मूल भाषांतर. किप् टक् सक् ए प्रत्ययो जेने अंते आवेला होय एवां दश धा-
तुना क्त नो रि आदेश आय. सं. सहग्वर्णः तेनुं सरि-वणो रूप आय. सं. सहक् रूपः
तेनुं सरि-रूवो आय. सं. सहग्वर्बन्दि तेनुं सहग्वर्बन्दीणं एवं रूप आय. सं. सहशः
तेनुं सरिसो रूप आय. सं. सहक्षः तेनुं सरिच्छो रूप आय. एवीरीते सं. एतादशः
तेनुं एआरिसो रूप आय. सं. भवादशः तेनुं भवारिसो रूप आय. सं. यादशः

१४७

मागधी व्याकरणम्.

तेनुं जारिसो रूप आय. सं. तादृशः तेनुं तारिसो रूप आय. सं. कीदृशः तेनुं के-
रिसो रूप आय. सं. ईदृशः तेनुं एरिसो रूप आय. सं. अन्यादृशः तेनुं अन्नारिसो
रूप आय. सं. अस्मादृशः तेनुं अह्यारिसो रूप आय. सं. युष्मादृशः तेनुं तुह्य-
ारिसो रूप आय. मूलमा टक् अने सक् प्रत्ययनी साथे गण्ठां ठे तेथी अहिं त्यदादि अ-
न्यादि सूत्रमां कहेखो क्किप् प्रत्यय ग्रहण करवो ॥ १४२ ॥

॥ हुंठिका ॥

दृश ६१ क्किप् टक् सक् ६१ सदृग्वर्णः सदृग् वर्णो यस्य सः
अंत्यव्यं० सलुक् कगचजेति दलुक् अनेन रि सर्वत्र रलुक् अनादौ
द्वित्वं ११ अतः सेडोंः सरि-वणो । सदृक् रूपः सदृक् रूपं यस्य
सः अंत्यव्यं० सलुक् कगचजेति दलुक् अनेन रि पोवः अतः सेडोंः
स रि-रूवो । एवं सदृग्वंदि- सरि-बन्दीणं । सदृशः कगचजेति
दलुक् अनेन रि शषोः सः अतः सेडोंः सरिसो । सदृक्षः कगच-
जेति दलुक् अनेन रि क्षः खः कचिचुठजौ क्षस्य ठः अनादौ
द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ च अतः सेडोंः सरिष्ठो । एतादृशः कगचजेति
दलुक् अनेन रि शषोः सः अतः सेडोंः एथारिसो । जवादृशः
कगचजेति दलुक् अनेन रि शषोः सः अतः सेडोंः जवारिसो ।
यादृशः आदेर्यो जः यस्य जः शेषं पूर्ववत् जारिसो । तादृशः शेषं
पूर्ववत् तारिसो । कीदृशः एत्पीयूषापीडबिजीतके इति की के शेषं
पूर्ववत् केरिसो । एवं ईदृश एरिसो । अन्यादृश- अधोमनयां
यलुक् अनादौ द्वित्वं शेषं पूर्ववत् अन्नारिसो । अस्मादृश-युष्मा-
दृश- सूक्ष्मश्नण्णल्लहल्लुण्णाण्हः युष्मद्यर्थपरेतः तछत् अह्य-
ारिसो तुह्यारिसो ॥ १४२ ॥

टीका भाषांतर. क्किप् टक् सक् ए प्रत्यय जेने आव्या होय एवा दृश धातुना
अ नो रि आय. सं सदृग्वर्णः (सरखावर्णवालो) तेने अंत्यव्यं० कगचज० चा-
लता सूत्रे रि आय. सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सरि-वणो
ए रूप आय. सं. सदृक् रूपः (सरखा रूपवालो) तेने अंत्यव्यं० कगचज० चालता सूत्रे
रि आय पो वः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सरि-रूवो एवं रूप आय. तेवी रीते सं. सदृग्वं-
दि तेनुं सरि-बन्दीणं आय. सं. सदृशः तेने कगचज० चालता सूत्रे रि आय. शषोः
सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सरिसो रूप आय. सं. सदृक्षः तेने कगचज० चालता

प्रथमःपादः ।

१४९

सूत्रे रि आय. पढी क्षःखःकचित्तुछझौ अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सरिच्छो रूप आय. सं. एतादृशः कगचज० चाखता सूत्रे रि आय. शषोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी एआरिसो रूप आय. सं. भवाटृशः तेने कगचज० चाखता सूत्रे रि आय. पढी शषोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी भवारिसो रूप आय. सं. यादृशः आदेयो जः बाकी पूर्ववत् जारिसो रूप आय. सं. तादृशः तेने पूर्ववत् साधनथी तारिसो रूप आय. सं कीदृशः तेने एत्पीयूषापीडबिभीतक ए सूत्र लागी बाकी पूर्ववत् साधनथी केरिसो रूप आय. एवीरीते सं. ईदृश तेनुं एरिसो रूप आय. सं. अन्यादृश तेने अधोमनयां० अनादौ० बाकी पूर्ववत् साधनथी अन्नारिसो रूप आय. सं. अस्मादृश युष्मादृश तेने सूक्ष्मज्ञण युष्मद्यर्थपरेतः ए सूत्रथी अह्यारिसो तुह्यारिसो रूप आय. ॥ १४२ ॥

आदृते ढिः ॥ १४३ ॥

आदृतशब्दे कृतो ढिरादेशो जवति ॥ आढिउं ॥ १४३ ॥

मूल भाषांतर. आदृत शब्दना क ने ठेकाणे ढि आदेश आय. सं. आदृत तेनुं आढिओ रूप आय. ॥ १४३ ॥

॥ ढुंढिका ॥

आदृत ७१ ढि ११ आदृत—अनेन क ढि कगचजेति दलुक् ११

अतःसेडोंः आढिउं ॥ १४३ ॥

ढीका भाषांतर. आदृत शब्दना क नो ढि आय. सं. आदृत शब्द तेने आ चाखता सूत्रे कनो ढि आय. पढी कगचज० अतः सेडोंः ए सूत्रथी आढिओ रूप आय.

अरिदृते ॥ १४४ ॥

दृसशब्दे कृतोऽरिरादेशो जवति ॥ दरिउं । दरिअ—सीहेण ॥ १४४ ॥

मूल भाषांतर. दृस शब्दना कनो अरि आदेश आय. सं. दृस तेनुं दरिओ रूप आय. सं. दृस-सिंहेन तेनुं दरिअ-सीहेण एवं रूप आय. ॥ १४४ ॥

॥ ढुंढिका ॥

अरि ११ दृस ७१ दृस अनेन अरि दरि कगटडेति प्लुक् कगचजेति० तलुक् ११ अतः सेडोंः दरिउं । दृस-सिंह-अनेन अरि दरि कगचजेति तलुक् कगटडेति दलुक् ३१ ईर्जिब्हासिंहत्रिंश इति सीहमांसादेर्वानुस्वारलुक् टाआमोर्णः टा ए टाणशस्येत् इति हे दरिअसीहेण ॥ १४४ ॥

૧૫૦

માગધી વ્યાકરણમ્.

ટીકા ભાષાંતર. દસ શબ્દના ક્રનો અરિ આદેશ થાય. સં. દસ તેને આ ચાલતા સૂત્રે અરિ આદેશ થાય. એટલે દરિ થયું. પઠી કગટડ કગચજ૦ અતઃસેડોઃ એ સૂત્રોથી દરિઓ રૂપ થાય. સં. દસસિંહ તેને ચાલતા સૂત્રે અરિ આદેશ થાય. પઠી ક-ગચજ૦ કગટડ ઈર્જિહાસિંહ૦ માંસાદેર્વા ટા આમોર્ણઃ ટાળશસ્યેત્ એ સૂત્રોથી દરિઅ-સીહેણ એવું રૂપ થાય. ॥ ૧૪૪ ॥

લૂત ઇલિઃ ક્લૃત-કૃત્તે ॥ ૧૪૫ ॥

અનયોર્લૂત ઇલિરાદેશો જવતિ ॥ કિલિન્ન-કુસુમોવયારેસુ ॥ ધારા-કિલિન્ન-વત્તં ॥ ૧૪૫ ॥

મૂલ ભાષાંતર. ક્લૃત અને કૃત્ત ના લૂને સ્થાને ઇલિ આદેશ થાય. સં. ક્લૃતકુસુમોપચારેષુ તેનું કિલિન્ન-કુસુમોવયારેસુ એવું રૂપ થાય. સં. ધારાક્લૃતપાત્રં તેનું ધારા-કિલિન્ન-વત્તં એવું રૂપ થાય. ॥ ૧૪૫ ॥

॥ ટુંઠિકા ॥

લૂત્ ૬૧ ઇલિઃ ૧૧ ક્લૃતં ચ કૃત્તં ચ ક્લૃત કૃત્તં તસ્મિન્ ૭૧ ક્લૃતકુસુમોપચાર-અનેન ક્લૃ સ્થાને કિલિ કગટડેતિ પ્લુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં ત્ત પોવઃ કગચજેતિ યલુક્ અવર્ણો ૭૩ ત્રિસૂચ્યઃ સુપિ ઇતિ એકારઃ કિલિન્નકુસુમોવયારેસુ । ધારાક્લૃતપાત્રં- ધારાત્રિઃ ક્લૃતં પાત્રં યસ્ય તત્ અનેન કિલિ પોવઃ સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં હ્રસ્વઃસંયોગે વા વ ક્લીબે સમ્ મોનુ ૦ ધારાકિલિન્ન-વત્તં ॥ ૧૪૫ ॥

ટીકા ભાષાંતર. ક્લૃત અને કૃત્ત એ બે શબ્દોના લૂ ને ઇલિ એવો આદેશ થાય. સં. ક્લૃતકુસુમોપચારે શુ તેને આ ચાલતા સૂત્રે ક્લૃને સ્થાને કિલિ થાય. પઠી કગટડ અનાદૌ પોવઃ કગચજ૦ અવર્ણો ભિસૂચ્યઃ સુપિ એ સૂત્રોથી કિલિન્નકુસુમોવયારેસુ એ રૂપ સિદ્ધ થાય. સં. ધારાક્લૃતપાત્ર એટલે ધારાથી આર્ષ (જીનુ) જે પાત્ર જેનું તે તેને આ ચાલતા સૂત્રે કિલિ થાય પઠી પોવઃ સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં હ્રસ્વઃ-સંયોગે ક્લીબે સમ્ મોનુ ૦ એ સૂત્રથી ધારાકિલિન્નવત્તં એવું રૂપ થાય. ॥ ૧૪૫ ॥

एत इद्रा वेदना-चपेटा-देवर-केसरे ॥ १४६ ॥

વેદનાદિષુ એત ઇત્વં વા જવતિ ॥ વિશ્રણા વેશ્રણા । ચવિઠા ॥ વિશ્રઠ-ચવેઠા-વિણોશ્રા । દિશ્રરો દેવરો ॥ મહ-મહિશ્ર-દસણ-કિસરં । કેસરં ॥ મહિલા મહેલા ઇતિ તુ મહિલામહેલાન્યાં શબ્દાન્યાં સિદ્ધમ્ ॥ ૧૪૬ ॥

प्रथमःपादः ।

१५१

मूल भाषांतर. वेदना चपेटा देवर केसर ए शब्दोना एनो विकटपे इ आय. सं. वेदना तेना विअणा वेअणा एवां रूप आय. सं. चपेटा तेना चविडा चवेडा एवां रूप आय. जेम सं. विकटचपेटाविनोदा तेनुं विअड-चवेडा-विणोआ एवुं रूप आय. सं. देवर तेना दिआरो देवरो एवां रूप आय. सं. महमहित-दशनकेसरं तेनुं महमहिअ-दसण-किसरं वा केसरं एवुं रूप आय. महिला अने महेला ए वे रूप महिला तथा. महेला शब्दथी सिद्ध थयेलाडे. ॥ १४६ ॥

॥ टुंठिका ॥

एत् ६१ इत् ११ वा ११ वेदना च चपेटा च देवरश्च केसरं च वेदनाचपेटादेवरकेसरं तस्मिन् ७१ वेदना- अनेन वा वे वि कगचजेति दलुक् नोणः ११ अंत्यव्यंज० सलुक् विश्रणा वेअणा । चपेटा अनेन वा पि पे पोवः टोडः अंत्यव्यंजन० चविडा चवेडा । विकटचपेटाविनोदा कगचजेति दलुक् टोडः चवेडा पूर्ववत् नोणः नस्यणः कगचजेति दलुक् विश्रडचवेकाविणोआ । देवर अनेन दे दि कगचजेति वलुक् ११ अतः सेडोः दिअरो देशरो । महम- हितदशनकेसर- कगचजेति तलुक् शषोः सः श स नोणः न- स्यणः अनेन वा के कि । क्लीबे सम् मोनु० महमहिअदसनकेसरं केसर महिला महेला इति ॥ १४६ ॥

टीका भाषांतर. वेदना चपेटा देवर अने केसर ए शब्दोना ए नो विकटपे इ आय. सं. वेदना तेने चालता सूत्रथी विकटपे वि तथा वे० आय पढी कगचज० नोणः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी विअणा वेअणा एवां रूप आय. सं. चपेटा तेने चालता सूत्रथी विकटपे पि तथा पे आय. पोवः टोडः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी चविडा चवेडा रूप आय. सं. विकटचपेटाविनोदा तेने कगचज० टोडः ए सूत्रो लागी पूर्ववत् चवेडा रूप आय. बाकीने नोणः कगचज० ए सूत्रोथी विअडचवेडाविणोआ एवुं रूप सिद्ध आय. सं. देवर तेने चालता सूत्रे दे दि आय. पढी कगच० अतः सेडोः ए सू- त्रोथो दिआरो देअरो रूप आय. सं. महमहितदशनकेसर तेने कगचज० शषोः सः नोणः आ चालता सूत्रे विकटपे के कि आय. पढी क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी महमहिअ दसनकिसरं एवुं रूप आय. पढे केसरं पण आय. सं. महिला तेना म- हिला अने महेला एवां रूप आय. ॥ १४६ ॥

ऊः स्तेने वा ॥ १४७ ॥

स्तेने एत ऊद् वा जवति ॥ थूणो थेणो ॥ १४७ ॥

१५२

मागधी व्याकरणम्.

मूल भाषांतर. स्तेन शब्दना ए नो विकल्पे ऊ आय. सं. स्तेनः तेना थूणो थेणो
एवां रूप आय. ॥ १४७ ॥

॥ ढुंढिका ॥

ऊः ११ स्तेनः ७१ वा ११ स्तेनः स्तस्य थोऽसमस्तस्तंबे इति स्तस्य
थः अनेन वा ए उ थे थू नोणः नस्य णः अतः सेडोः उ डित्वात्
टिलोपः थूणो पढे पूर्ववत् थेणो ॥ १४७ ॥

टीका भाषांतर. स्तेन शब्दना ए नो विकल्पे ऊ आय. सं. स्तेनः तेने स्तस्यथोऽ-
समस्तस्तंबे आ चालता सूत्रे विकल्पे ए नो ऊ आय. पढो नोणः अतः सेडोः ए
सूत्रोच्ची थूणो रूप आय. अने पढे पूर्ववत् थेणो रूप आय. ॥ १४७ ॥

एत एत् ॥ १४८ ॥

एकारस्यादौ वर्त्तमानस्य एत्वं जवति ॥ सेला सेलं । तेलुकं ।
एरावणो केलासो । वेज्जो । केढवो । वेह्वं ॥ १४८ ॥

मूल भाषांतर. शब्दनी आदिमां रहेला ऐ नो ए आय. सं. शैलाः तेनुं सेला
रूप आय. सं. त्रैलोक्य तेनुं तेलुकं आय. सं. औरावतः तेनुं ऐरावणो रूप आय. सं.
कैलासः तेनुं केलासो रूप आय. सं. वैद्यः तेनुं वेज्जो रूप आय. सं. कैटभः तेनुं के-
ढवो रूप आय. सं. वैधव्य तेनुं वेह्वं रूप आय. ॥ १४८ ॥

॥ ढुंढिका ॥

औत् ६१ एत् ११ शैल अनेन शै शे शषोः सः १३ जस्रशस्रड-
सित्तोदीर्घः जस्रशस्रोर्लुक् सेला । सैन्य- अनेन से- अधोम-
नयां० अनादौ द्वित्वं न्न क्लीबे सम् मोनु० सेलं । त्रैलोक्य-
ऐ ए सर्वत्र रलुक् ह्रस्वः संयोगे लो लु अधोमनयां यलुक् अनादौ
द्वित्वं ११ क्लीबे सम् तेलुकं । औरावणः अनेन औ ए ११ अतः
सेडोः एरावणो । कैलास ११ अनेन कै के शषोः सः अतः सेडोः
केलासो । वैद्य ११ अनेन वै वे व्यय्यर्या जः अनादौ द्वित्वं अतः-
सेडोः वेज्जो कैटज अनेन कै के मयशकटकैटजे ढः डस्य ढः
कैटजे जोवः जवः ११ अतः सेडोः केढवो वैधव्य- अनेन वै वे
खघथ० ध ह अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम्
मोनु० वेह्वं ॥ १४८ ॥

प्रथमःपादः ।

१५३

टीका भाषांतर. शब्दनी आदिमां ऐ नो ए आय. सं. शौल तेने चाखता सूत्रे शौ नो शे आय. पढी शषोः सः जसुशसु डसित्तो० जसुशसोलुक् ए सूत्रोथी सेला रूप आय. सं. सैन्य तेने चाखता सूत्रे सैनो से आय. अधोमनयां अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सेत्रं रूप आय. सं. त्रैलोक्य तेने चाखता सूत्रे ऐ नो ए आय. सर्वत्र रलुक् ह्रस्वः संयोगे अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् ए सूत्रोथी तेलुक् रूप आय. सं. ऐरावणः तेने चाखता सूत्रे ऐनो ए आय अतः सेडोंः ए सूत्रोथी ऐरावणो रूप आय. सं. कैलास तेने चाखता सूत्रे ऐनो ए आय. शषोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी कैलासो रूप आय. सं. वैद्य तेने चाखता सूत्रोथी वै नो वे आय. पढी वज्ज्यर्पाञ्जः अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वेज्जो रूप आय. सं. कैटभ तेने चाखता सूत्रोथी कै नो के आय. मयशकटकैटभे ढः कैटभे भो वः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी कैटवो रूप आय. सं. वैधव्य तेने चाखता सूत्रोथी वैनो वे आय. पढी ग्वधथ० अधोमनयां अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वे-हृत्त्वं रूप आय. ॥ १४८ ॥

इत्सैन्धव-शनैश्चरे ॥ १४९ ॥

एतयोरैत इत्वं जवति ॥ सिन्धवं । सणिष्ठरो ॥

मूल भाषांतर. सैन्धव अने शनैश्चर शब्दना ऐनो इ आय. सं. सैन्धव तेनुं सिन्धवं आय. सं. शनैश्चर तेनुं सणिच्छरो रूप आय. ॥ १४९ ॥

॥ टुटिका ॥

इत् ११ सैन्धवं च शनैश्चरश्च सैन्धवशनैश्चरं तस्मिन् ७१ सैन्धव ११ अनेन सै सि क्लीबे सम् मोनु० सिन्धवं । शनैश्चर अनेन नै नि शषोः सः नोणः नस्य णः ह्रस्वात्थ्यश्चप्सप्सामनिश्चले इति श्र स्थाने ढः अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व ढ च ११ अतः सेडोंः सणिष्ठरो ॥ १४९ ॥

टीका भाषांतर. सैन्धव अने शनैश्चरना ऐनो इ आय. सं. सैन्धव तेने आ चाखता सूत्रे सै नो सि आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सिन्धवं रूप आय. सं. शनैश्चर तेने चाखता सूत्रोथी नैनो नि आय. पढी शषोः सः नोणः ह्रस्वात् थ्यश्च प्सप्सा अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सणिच्छरो रूप आय. १४९

सैन्ये वा ॥ १५० ॥

सैन्यशब्दे ऐत इद् वा जवति ॥ सिन्नं सेन्नं ॥ १५० ॥

१५४

मागधी व्याकरणम्.

मूल भाषांतर. सैन्य शब्दना ऐनो विकल्पे इ आय. सं. सैन्य तेना सिन्नं सेन्नं
एवां रूप आय. ॥ १५० ॥

॥ टुंठिका ॥

सैन्य ७१ वा ११ सैन्य अनेन वा सै सि द्वितीये ऐत एत् ए-
कारः अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु०
सिन्नं सेन्नं ॥ १५० ॥

टीका भाषांतर. सैन्य शब्दना ऐनो विकल्पे इ आय. सं. सैन्य तेने आ चालता
सूत्रे विकल्पे सैनो सि आय. बीजे पळे ऐत एत् अधोमनयां अनादौ क्लीबे सम्
मोनु० ए सूत्रोशी सिन्नं सेन्नं एवां रूप आय. ॥ १५० ॥

अइदैत्यादौ च ॥ १५१ ॥

सैन्यशब्दे दैत्य इत्येवमादिषु च ऐतो अइ इत्यादेशो नवति ।
एत्वापवादः ॥ सइन्नं । दइच्चो । दइन्नं । अइसरिअं । नइरवो ।
वइजवणो । दइवअं । वइआलीअं । वइएसो । वइएहो । वइदब्भो ।
वइस्साणरो । कइअवं । वइसाहो । वइसालो । सइरं । यइत्तं ॥ दैत्य ।
दैन्य । ऐश्वर्यं । नैरव । वैजनन । दैवत । वैतालीय । वैदेश ।
वैदेह । वैदर्भ । वैश्वानर । कैतव । वैशाख । वैशाल । स्वैर । चैत्य ।
इत्यादि । विश्लेषे न नवति । चैत्यम् । चेइअं ॥ आर्षे । चैत्यवं-
दनम् । ची-वन्दणं ॥ १५१ ॥

मूल भाषांतर. सैन्य अने दैत्य विगेरे शब्दोना ऐनो अइ एवो आदेश आय.
अने एकारनो अपवाद आय. सं. सैन्य तेनुं सइन्नं रूप आय. सं. दैत्य तेनुं दइय्यो रूप
आय. सं. दैन्य तेनुं दइन्नं रूप आय. सं. ऐश्वर्यं तेनुं अइसरिअं रूप आय. सं. नैरव
तेनुं नइरवो रूप आय. सं. वैजनन तेनुं वइजवणो रूप आय. सं. दैवतं तेनुं दइ-
वअं रूप आय. सं. वैतालीयं तेनुं वइआलीअं रूप आय. सं. वैदेशः तेनुं वइएओ
रूप आय. सं. वैदेहः तेनुं वइएहो रूप आय. सं. वैदर्भ तेनुं वइदब्भो रूप आय. सं.
वैश्वानर तेनुं वइस्साणरो रूप आय. सं. कैतवं तेनुं कइअवं रूप आय. सं. वैशाखः
तेनुं वइसाहो रूप आय. सं. वैशालः तेनुं वइसालो रूप आय. सं. स्वैरं तेनुं सइरं
रूप आय. सं. चैत्यं तेनुं चइत्तं रूप आय. जो चैत्य शब्दमां वर्णविश्लेष करे तो चैत्य-
नुं चेइअं आय. आर्षे प्रयोगमां चैत्यवंदनं तेनुं ची-वन्दणं आय ॥ १५१ ॥

प्रथमःपादः ।

१५५

॥ टुंडिका ॥

अइ ११ दैत्यादि ७१ च ११ सैन्य अनेन सैसइ अधोमनयां यलुक्
 अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० सइन्नं । दैत्य अनेन दै दइ
 त्योऽचैत्येत्यस्य च अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः दइच्चो । दैन्य
 अनेन दइ अधोमनयां यलुक् क्लीबेसम् दइन्नं । ऐश्वर्य— अनेन
 ऐ स्थाने अइ सर्वत्र वलुक् शषोः सः स्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमेषु
 यात् प्राग् इकारः कगचजेति यलुक् क्लीबे सम् अइसरिअं । जैरव
 अनेन जै जइ अतः सेडोः जइरवो । वैजवन— अनेन वइ नोणः
 अतःसेडोः वइजवणो । दैवत ११ अनेन दइ कगचजेति दलुक्
 अवणो क्लीबेसम् दइवअं । वैतालीय अनेन वइ कगचजेतित-
 लुक् ११ क्लीबे सम् वइआलीअं । वैदेश अनेन वइ कगचजेति
 दलुक् शषोः सः ११ अतः सेडोः वइएसो । वैदेह— अनेन वै वइ
 कगचजेति वलुक् अतः सेडोः वइएहो । वैदर्ज— अनेन वै वइ
 सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वज्ञस्य वः अतः सेडोः
 वइदब्जो । वैश्वानर अनेन वइ सर्वत्र वलुक् शषोः सः श स
 अतः सेडोः वइस्साणरो । कैतवं अनेन कइ तलुक् कइअवं । वै-
 शाख— अनेन वइ सर्वत्र वलुक् शषोः सः खघथ० ख ह अतः सेडोः
 वइसाहो वैशाल अनेन वइ शषोः सः ११ अतः सेडोः वइसालो ।
 स्वैरं अनेन सइ सर्वत्र वलुक् ११ क्लीबे सम् सइरं चैत्य— अनेन
 चइ अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् चइत्तं चैत्य
 ऐत एत त्यू यो विश्लेषे स्याद्भव्यचैत्येति यात् प्राग् इकारः क-
 गचजेति यलुक् च चअइ । आर्षे—चैत्यवंदणं आर्षत्वात् चैत्यस्थाने
 ची—नोणः ची—वंदणं ॥ १५१ ॥

टीका भाषांतर. सैन्य अने दैत्य विगरे शब्दोना ऐनो अइ आदेश आय. एनो
 अपवाद आय. सं, सैन्य तेने चाखता सूत्रे सैनो सइ आय. पढी अधोमनयां अ-
 नादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सइन्नं रूप आय. सं. दैत्य तेने चाखता सूत्रे
 दैनुं दइ आय. पढी त्योऽचैत्ये अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी दइच्चो रूप आय. सं.
 दैन्य तेने चाखता सूत्रे दइ आय. अधोमनयां क्लीबे सम् ए सूत्रोथी दइन्नं रूप आय.

१५६

मागधी व्याकरणम्.

सं. ऐश्वर्ये तेने चालता सूत्रे अइ आय. पढी सर्वत्र रलुक् शषोः सः स्याद् भव्य-
चैत्य० कगचज० क्लीबे सम् ए सूत्रोथी अइसरिअं आय. सं. भैरव तेने चालता
सूत्रे अइ आय. अतः सेडों: ए सूत्रथी भइरवो आय. सं. वैजवन तेने चालता सूत्रे
अइ आय. नोणः अतः सेडों: ए सूत्रोथी वइजवणो रूप आय. सं. दैवतं तेने चालता
सूत्रे दइ आय पढी कगचज० अवणों क्लीबे सम् ए सूत्रोथी दइवअं रूप आय.
सं. वैतालीय तेने चालता सूत्रे वइ आय. पढी कगचज० क्लीबे सम् ए सूत्रोथी
वइआलीअं आय. सं. वैदेश तेने चालता सूत्रे वइ आय. पढी कगचज० शषोः सः
अतः सेडों: ए सूत्रोथी वइएसो रूप आय. सं. वैदेह तेने चालता सूत्रे वइ आय. पढी
कगचज० अतः सेडों: ए सूत्रोथी वइएहो आय. सं. वैदर्भ तेने चालता सूत्रे वइ
आय. पढी सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अतः सेडों: ए सूत्रोथी वइदब्भो
एवुं रूप आय. सं. वैश्वानर तेने चालता सूत्रे वइ आय. पढी सर्वत्र वलुक् शषोः
सः अतः सेडों: ए सूत्रोथी वइस्साणरो एवुं रूप आय. सं. कैतवं तेने चालता
सूत्रे कइ आय. तेने तनो लुक् यइ कइअवं रूप आय. सं. वैशाख तेने चालता सूत्रे
वइ आय. पढी सर्वत्र वलुक् शषोः सः खघथ० अतः सेडों: ए सूत्रोथी वइसाहो
रूप आय. सं. वैशाल तेने चालता सूत्रे वइ आय पढी शषोः सः अतः सेडों: ए
सूत्रोथी वइसालो रूप आय. सं. खैरं तेने चालता सूत्रथी अइ आय. पढी सर्वत्र वलुक्
क्लीबे सम् ए सूत्रोथी सहरं आय. सं. चैत्य तेने चालता सूत्रे चइ आय. पढी अधो-
मनयां अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् ए सूत्रोथी चइत्तं रूप आय. बीजे पहे चैत्य तेने
ऐत एत् त्तथाय् अकरनो विस्लेष (बुटापणुं) करी स्याद् भव्य चैत्य कगचज० ए
सूत्रोथी चइअ रूप आय. आर्ष प्रयोगमां सं. चैत्यवंदणं तेने आर्षणाथी चैत्यने स्थाने
ची आय. तेने नोणः ए सूत्रथी ची-वंदणं रूप सिद्ध आय. ॥ १५१ ॥

वैरादौ वा ॥ १५२ ॥

वैरादिषु ऐतः अइरादेशो वा जवति ॥ वइरं वेरं । कइलासो के-
लासो । कइरवं केरवं । वइसवणो वेसवणो । वइसम्पायणो वेस-
म्पायणो । वइआलिउं । वेआलिउं । वइसिअं । वेसिअं । चइत्तो ।
चेत्तो ॥ वैर । कैलास । कैरव । वैश्रवण । वैशम्पायन । वैतालिक ।
वैशिक चैत्र । इत्यादि ॥ १५२ ॥

मूल भाषांतर. वैर विगरे शब्दोना ऐने स्थाने विकटपे अइ आदेश आय. सं.
वैर तेनुं वइरं वेरं एवां रूप आय. सं. कैलास तेना कइलासो कैलासो रूप आय.
सं. कैरवं तेना कइरवं केरवं रूप आय. सं. वैश्रवणः तेना वइसवणो वेसवणो रूप
आय. सं. वैशम्पायन तेनां वइसम्पायणो वेसम्पायणो रूप आय. सं. वैतालिक

प्रथमःपादः ।

१५७

तेनां वइआलिओ वेआलिओ रूप आय. सं. वैशिक तेनां वइसिअं वेसिअं रूप आय. सं. चैत्र तेना चइत्तो चेत्तो रूप आय. ॥ १५२ ॥

॥ दुंढिका ॥

वैरादि ७१ वा ११ वैर— अनेन वा वइ द्वितीये ऐत एत् च ११ क्लीबे सम् मोनु० वइरं वैरं कैलास—अनेन कइ द्वितीये ऐत एत् शषोः सः अतः सेडोंः कइलासो केलासो । कैरव— अनेन वाकै कइ द्वितीये ऐत एत् ११ क्लीबे सम् कइरवं केरवं । वैश्रवण— अनेन वै वइ द्वितीये वे शषोः सः सर्वत्र वलुक् ११ अतः सेडोंः वइसवणो वेसवणो । वैसम्पायन— अनेन वा वइ द्वितीये वे शषोः सः नोणः ११ अतः सेडोंः वइसम्पायणो वेसंपायणो । वैतालिक अनेन वै वइ द्वितीये ऐत एत् वे कगचजेति तलुक् कलुक् च ११ अतः सेडोंः वइआलिउं वेआलिउं । वैशिक अनेन वा वै वइ द्वितीये ऐत एत् वे शषोः सः श स कगचजेति दलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० वइसिअं वेसिअं चैत्र— अनेन वा वै वइ द्वितीये ऐत एत् वे सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं च ११ अतः सेडोंः चइत्तो चेत्तो ॥ १५२ ॥

टीका भाषांतर. वैरादिशब्दना एने स्थाने विकल्पे अइ आदेश आय. सं. वैर तेने चालता सूत्रथी विकल्पे वै नो वइ आय. बीजे पहे ऐत एत क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वइरं वैरं रूप आय. सं. कैलास— तेने चालता सूत्रे अइ आय. बीजे पहे ऐत एत् शषोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी कइलासो केलासो रूप आय. सं. कैरवं तेने चालता सूत्रे अइ आय. बीजे पहे ऐत एत् क्लीबे सम् ए सूत्रथी कइरवं केरवं रूप आय. सं. वैश्रवणः तेने चालता सूत्रे वइ आय. बीजे पहे वे आय. शषोः सः तेने चालता सूत्रे सर्वत्र रलुक् अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वइसवणो वेसवणो रूप आय. सं. वैसम्पायन तेने चालता सूत्रे अइ आय. बीजे पहे वै नो वे आय. पढी शषोः सः नोणः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वइसम्पायणो वेसंपायणो रूप आय. सं. वैतालिक तेने चालता सूत्रे वइ आय. बीजे पहे ऐत एत् सूत्रे वे आय. पढी कगचज० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वइआलिओ वेआलिओ रूप आय. सं. वैशिक तेने चालता सूत्रे वइ आय. बीजे पहे ऐत एत् सूत्रे वे आय. पढी शषोः सः कगचज० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वइसिअं वेसिअं रूप आय. सं. चैत्र तेने चालता सूत्रे वइ बीजे

१५८

मागधीव्याकरणम्.

पक्षे ऐत एत् सूत्रे वे आय. सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः चहत्तो चत्तो
एवां रूप आय. ॥ १५२ ॥

एच्च दैवे ॥ १५३ ॥

दैवशब्दे ऐत एत् अश्वादेशो जवति ॥ देव्वं दइव्वं दइव्वं ॥ १५३ ॥

मूल भाषांतर. देव शब्दना ऐ नो ए आय. अने अइ एवो आदेश पण आय. सं.
दैव तेना देव्वं दइव्वं दइव्वं एवां रूप आय. ॥ १५३ ॥

॥ टुंठिका ॥

एत् ११ च ११ दैव ७१ अनेन दै दे सेवादौ द्वित्वं क्लीबे सम्मो
मोनु० देव्वं दैव— अनेन दइ सेवादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम्मो मोनु०
दइव्वं । दैव अनेन दइ ११ क्लीबे सम्मो दइव्वं ॥ १५३ ॥

टीका भाषांतर—सं. दैव शब्दना ऐ नो ए आय. सं. दैव तेने चालता सूत्रे दै नो
दे आय पढी सेवादौ क्लीबे सम्मो मोनु० ए सूत्रोशी देव्वं रूप आय. पक्षे सं. दैव तेने
चालता सूत्रे दइ आय. सेवादौ क्लीबे सम्मो मोनु० दइव्वं आय. सं. दैव तेने दइ आय.
क्लीबे मोनु० दइव्वं आय. ॥ १५३ ॥

उच्चैर्नीचैस्य अः ॥ १५४ ॥

अनयोरेतः अ अ इत्यादेशो जवति ॥ उच्चअं । नीचअं । उच्चनी-
चाज्यां के सिद्धम् । उच्चैर्नीचैसोस्तु रूपान्तरनिवृत्त्यर्थं वचनम् ॥

मूल भाषांतर. उच्चैः अने नीचै ए शब्दोना ऐने स्थाने अ अ एवां आदेश आय.
सं. उच्चैः तेनुं उच्चअं एवुं रूप आय. सं. नीचैः तेनुं नीचअं रूप आय. उच्चैः अने सं.
नीच शब्दनी केवीरीते सिद्धि आय. ए प्रश्न माटे उच्चैः अने नीचैः शब्दना बीजा रूप न
आय. ते कहेवाने अहिं आ वचन कहुं ठे. ॥ १५४ ॥

॥ टुंठिका ॥

उच्चैश्च नीचैश्च उच्चैर्नीचैस् तस्मिन् ७१ अ ११ अ ११ उच्चैस् नी-
चैस् वाखरेमश्च बाहुलकात् सम्मो अनेन ऐ स्थाने अ अ लोकात्
उच्चअं नीचअं ॥ १५४ ॥

टीका भाषांतर. उच्चैः नीचैः ए शब्दाना ऐ ने अ अ एवा आदेश आय. सं. उच्चैः
नीचैः तेने वाखरेमश्च बाहुलक पदार्थी स् नो म आय. पढी आ चालता सूत्रे ऐने
स्थाने अ अ आय. पढी लोकात् मोनु० ए सूत्रोशी उच्चअं नीचअं रूप आय. ॥ १५४ ॥

प्रथमःपादः ।

१५९

ईर्ष्ये ॥ १५५ ॥

धैर्यशब्दे ऐत ईद् जवति ॥ धीरं हरइ विसाओ ॥

मूल भाषांतर. धैर्य शब्दना ऐ नो ई आय. सं. धैर्य हरति विषादः तेनुं धीरं हरइ विसाओ एवं रूप आय. ॥ १५५ ॥

॥ ढुंढिका ॥

ईत् ११ धैर्य ७१ धैर्य— अनेन धी धैर्ये वा इति र्यस्य रम् अ-
मोऽस्य इलुक् मोनु० धीरं हरति त्यादीनां तिस्थाने इ हरइ । वि-
षाद शषोः सः ष स कगचजेति दलुक् ११ अतःसेडोः विसाउ ॥१५५॥

टीका भाषांतर. धैर्य शब्दना ऐ नो ई आय. सं. धैर्य—तेने चाखता सूत्रथी धै नो धी आय. धैर्येवा अमोऽस्य मोनु० ए सूत्रथी धीरं रूप आय. सं. हरति तेने त्या-
दीनां ए सूत्रथी हरइ रूप आय. सं. विषाद तेने शषोः सः कगचज० अतः सेडोः
ए सूत्रथी विसाओ रूप आय. ॥ १५५ ॥

उतोद्धान्योन्य--प्रकोष्ठातोद्य--शिरोवेदना--मनोहर--

सरोरुहे क्तोश्च वः ॥ १५६ ॥

एषु उतोत्वं वा जवति तत्संनियोगे च यथासंज्ञवं ककारतकारयो-
र्वादेशः ॥ अन्नन्नं अन्नुन्नं । पवट्टो पउट्टो । आवज्जं । आनुज्जं सिर-वि
अणा । सिरो-विअणा । मणहरं मणोहरं । सररुहं सरोरुहं ॥१५६॥

मूल भाषांतर. अन्योन्य प्रकोष्ठ आतोद्य शिरोवेदना मनोहर सरोरुह ए
शब्दोना ओ नो विकट्टे अ आय. अने तेना योगे यथासंज्ञवं क अने त अहरने स्थाने
व एवो आदेश आय. सं. अन्योन्य तेना अन्नन्नं अन्नुन्नं एवां रूप आय. सं. प्रकोष्ठ तेने
पवट्टो पउट्टो रूप आय. सं. आतोद्य तेना आवज्जं आउज्जं रूप आय. सं. शिरो-
वेदना तेना सिर-विअणा सिरो-विअणा रूप आय. सं. मनोहरं तेना मणहरं मणो-
हरं रूप आय. सं. सरोरुहं तेना सररुहं सरोरुहं रूप आय. ॥ १५६ ॥

॥ ढुंढिका ॥

उत् ६१ अत् ११ वा ११ अन्योन्यं च प्रकोष्ठश्च आतोद्यं च शि-
रोवेदना च मनोहरं च सरोरुहं च अन्योन्यप्रकोष्ठा-तोद्य
शिरोवेदनामनोहरसरोरुहं तस्मिन् ७१ क् ६१ च ११ व ११

१६०

मागधी व्याकरणम्.

अन्योन्य- अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन वा उकारस्य
 अः द्वितीये ह्रस्वः संयोगे ११ क्लीबे सम् मोनु० अन्नन्नं अन्नन्नं ।
 प्रकोष्ठ- सर्वत्र रलुक् अनेन को क कस्य च व षस्यानुष्टासंदष्टे
 अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वठस्य टः ११ अतः सेडोः पवट्टो द्वितीये
 प्रकोष्ठ सर्वत्रेति रलुक् ह्रस्वः संयोगे को कु कगचजेति कलुक्
 शेषं पूर्ववत् पउट्टो । आतोद्य-अनेन तो त तस्य वः यज्यर्याजः
 यस्य जः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० आवजं । द्वितीये
 आतोद्य- ह्रस्वः संयोगे तो तु कगचजेति तलुक् यज्यर्याजः
 शेषं तथैव आउज्जं । शिरोवेदना- शषोः सः शः सः अनेन
 रोर ऐतएद्वावदनचपेटादेवरकेसरे . इति वे वि कगचजेति
 दलुक् नोणः ११ अंत्य० दलुक् सिर-वीअणा । द्वितीये शिरोवे-
 दना- शषोः सः कगचजेति दलुक् नोणः अंत्यव्यं० सलुक् सि-
 रोविअणा । मनोहर- अनेन वा नो न नोणः क्लीबे सम् मणहर
 मणोहर । सरोरुह- अनेन रो र क्लीबे सम् सररुहं सरोरुहं ॥१५६॥

टीका भाषांतर. अन्योन्य प्रकोष्ठ आतोद्य शिरोवेदना मनोहर अने सरो-
 रुह ए शब्दोना ओनो विकल्पे अ आय. सं. अन्योन्य तेने अधोमनयां अनादौ०
 चालता सूत्रे ओ नोअ आय. बीजे पहे ह्रस्वः संयोगे क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
 अन्नन्नं अनुन्नं रूप आय. सं. प्रकोष्ठ तेने सर्वत्र रलुक् चालता सूत्रे को नो क आय.
 अने क नो व आय. षस्यानु० अनादौ० द्वितीय० अतः सेडोः ए सूत्रोथी पवट्टो
 रूप आय. बीजे पहे सं. प्रकोष्ठ तेने सर्वत्र रलुक् ह्रस्वः संयोगे कगचज० बाकी
 पूर्ववत् अई पउट्टो रूप आय. सं. आतोद्य तेने चालता सूत्रे तो नो त आय. त नो
 व आय. पठी यज्यर्या जः अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी आवजं
 रूप आय. बीजे पहे सं. आतोद्य तेने ह्रस्वः संयोगे कगचज० यज्यर्या जः बाकी
 पूर्ववत् अई आउज्जं रूप आय. सं. शिरोवेदना तेने शषोः सः चालता सूत्रे ओ नो
 अ आय. ऐतएद्वावदनचपेटादेवर कगचज० नोणः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सि-
 र-विअणा रूप आय. बीजे पहे सं. शिरोवेदना तेने शषोः सः कगचज० नोणः
 अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी सिरो-विअणा रूप आय. सं. मनोहर तेने चालता सूत्रे ओ
 नो अ आय. पठी नोणः क्लीबे सम् ए सूत्रोथी मणहर मणोहर ए वा रूप आय. सं.
 सरोरुह तेने चालता सूत्रे ओ नो अ आय. पठी क्लीबे सम् ए सूत्रोथी सररुहं सरो-
 रुहं रूप सिद्ध आय. ॥ १५६ ॥

प्रथमःपादः ।

१६१

ऊत्सोह्वासो ॥ १५७ ॥

सोह्वासशब्दे उत ऊद् जवति ॥ सोह्वास । सूसासो ॥ १५७ ॥

मूलभाषांतर. सोच्छ्वास शब्दना ओ नों ऊ आय. सं. सोच्छ्वास तेनुं. सू-
सासो रूप आय. ॥ १५७ ॥

॥ टुंडिका ॥

ऊत् ११ सोह्वास ७१ सोह्वास अंत्यव्यंज० सलुक् सर्वत्रेति वलुक्
अनेन सो सू शपोः सः अतः सेडोः सूसासो ॥ १५७ ॥

टीका भाषांतर. सोच्छ्वास शब्दना ओनो ऊ आय. सं. सोच्छ्वास तेने अंत्यव्यं०
सर्वत्र चालता सूत्रे सोनो सू आय. पढी शपोः सः अतः सेडोः ए सूत्रोष्ठी सू-
सासो रूप आय. ॥ १५७ ॥

गव्यज-आ अः ॥ १५८ ॥

गोशब्दे उतः अज आअ इत्यादेशौ जवतः ॥ गजउ । गजआ ।

गार्ड । हरस्स एसा गार्ड ॥ १५८ ॥

मूल भाषांतर. गो शब्दना ओने स्थाने अज अने आअ एवा बे आदेश आय.
सं० गोकः तेनां गजओ गजआ गाओ एवां रूप आय. हरस्य एषा गौः तेनुं हरस्स
एसा गार्ड एवुं रूप आय. ॥ १५८ ॥

॥ टुंडिका ॥

गो ७१ अज ११ आअ ११ गो अनेन गज स्वार्थे कः ११ अतः
सेडोः । गजउ गो अनेन गो गज स्वार्थे कः स्वास्वादेडाः इति डाः
प्रत्ययः आ डित्यं अंत्यव्यं० सलुक् गजआ । गो अनेन आअ उ-
तेयांत नित्यं स्त्रीशूद्रात् डीप्रत्ययः लुक् आलोपः ११ अंत्यव्यं०
सलुक् गार्ड ॥ १५८ ॥

टीका भाषांतर. गो शब्दना ओने अज आअ एवा आदेश आय. सं. गो तेने
चालता सूत्रे गज आय पढी स्वार्थे कः प्रत्यय आवे पढी अतः सेडोः ए सूत्रोष्ठी गज-
ओ रूप आय. सं. गोशब्द तेने चालता सूत्रे गज आय पढी स्वार्थे क प्रत्यय आवे
पढी स्वास्वादेडाः ए सूत्रोष्ठी डाप्रत्यय आवे पढी डित्यं अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी गजआ
रूप आय. सं. गो तेने चालता सूत्रे आअ आय पढी डी प्रत्यय आवे आनो लोप
आय. पढी अंत्यव्यं० ए सूत्र पामी गार्ड रूप सिद्ध आय. ॥ १५८ ॥

१६२

मागधी व्याकरणम्.

औत उत ॥ १५९ ॥

औकारस्यादेरोद् जवति ॥ कौमुदी । कोमुई ॥ यौवनम् । जोवणं
कौस्तुभः कोत्थुहो कौशाम्बी । कोसम्बी ॥ क्रौञ्चः । कोञ्चो ॥ कौ-
शिकः । कोसिउ ॥ १५९ ॥

मूल भाषांतर. शब्दना आदि औ नो ओ आय. सं. कौमुदी तेनुं कोमुई आय.
सं. यौवनं तेनुं जोवणं आय. सं. कौस्तुभः तेनुं कोत्थुहो आय. सं. कौशाम्बी
तेनुं कोसम्बी आय. सं. क्रौञ्चः तेनुं कोञ्च आय. सं. कौशिकः तेनुं कोसिओ आय. १५९

॥ टुंठिका ॥

औत् ६१ उत ११ कौमुदी अनेन कौ को कगचेतिदलुक् ११ अं-
त्यव्यं० सलुक् । कोमुई । यौवन अनेन यो आदेर्यो जः ज सेवा-
दौ द्वित्वं व नोणः क्लीबेस्म जोवणं कौस्तुभ अनेन कौ को स्त-
स्यथोऽसमस्तसं० स्तस्यजः अनादौद्वित्वं द्वितीय० पूर्वथतखघ-
थ० ज ह ११ अंतःसेडोः कोत्थुहो । कौशाम्बी अनेन कौ को ह-
स्वः संयोगे शा श शषोः सः ११ अंत्यव्यं० सलुक् कोसंबी । क्रौञ्च
सर्वत्र रलुक् अनेन कौ को ११ अंत्यव्यं० अंतःसेडोः कोञ्चो । कौ-
शिक अनेन कौ को शषोः सः कगचजेति कलुक् ११ अंतःसेडोः
कोसिउ ॥ १५९ ॥

टीकाभाषांतर-शब्दना आदि औ नो ओ आय. सं. कौमुदी तेने चालतासूत्रे
कौ नो को आय. कगचज अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी कोमुइ रूप आय. सं. यौवन तेने
चालता सूत्रे यौ नो यो आय. आदेर्योजः सेवादौ नोणः क्लीबेस्म ए सूत्रोथी जो-
वणं रूप आय. सं. कौस्तुभ तेने चालता सूत्रे कौ नो को आय. स्तस्यथोऽसमस्त अ-
नादौ द्वितीय खघथ अंतःसेडोः ए सूत्रोथी कोत्थुहो आय. सं. कौशाम्बी तेने चा-
लता सूत्रे को आय. ह्रस्वःसंयोगे शषोः सः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी कोसंबी रूप आय.
क्रौञ्च तेने सर्वत्र कौ नो को आय. अंत्यव्यं० अंतःसेडोः ए सूत्रे को आय. सं. कौशिक
तेने को आय. शषोःसं. कगचज अंतःसेडोः ए सूत्रोथी को सिओ आय. ॥ १५९ ॥

उत्सौन्दर्यादौ ॥ १६० ॥

सौंदर्यादिषु शब्देषु औत उद् जवति ॥ सुन्देरं सुन्दरिअं । सु-
जायणो । सुणो । सुद्धोअणी । डुवारिउ । सुगन्धत्तणं । पुलो-

प्रथमःपादः।

१६३

मी । सुवर्णिङ् ॥ सौन्दर्य । मौञ्जायन । शौण्ड । शौद्धोदनी । दौवारिक । सौगन्ध्य । पौलोमी । सौवर्णिकः ॥ १६० ॥

मूल भाषांतर. सौंदर्य विगेरे शब्दोना औनो उ आय. सं. सौन्दर्य तेनुं सुन्देरं आय. सं. मौञ्जायन तेनुं मुञ्जायणो आय. सं. शौण्ड तेनुं सुण्डो आय. सं. शौद्धोदनि तेनुं सुद्धोअणी आय. सं. दौवारिक तेनुं दुवारिओ आय. सं. सौगन्ध्य तेनुं सुगन्धत्तणं आय. सं. पौलोमी तेनुं पुलोमी आय. सं. सौवर्णिकः तेनुं सुवर्णिण्यो आय. ॥ १६० ॥

॥ टुंढिका ॥

उत् ११ सौन्दर्य आदौ यस्य सः सौन्दर्यादिस्तस्मिन् ७१ सौन्दर्य-
अनेन सौ सु एतश्चयादौ दे ब्रह्मचर्यतूर्यसौंदर्य० यस्य रः ११ क्लीबे-
सम् मोनु० सुंदेरं । सौंदर्य अनेन सौ सु स्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमेषु-
यात् यात् प्राग् इकगचजेति यलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० सुंदरिअं
मौञ्जायन अनेन मौ मु नोणः ११ अतः सेडोः मुञ्जायणो । शौण्डः
अनेन शौ शु शषोः सः अतः सेडोः सुण्डो । शौद्धोदनिः अनेन शौ
शु शषोः सः कगचजेति दलुक् नोणः ११ अक्लीबे दीर्घः णी अंत्य-
व्यं० सलुक् सुद्धोअणी । दौवारिक अनेन दौ डु कगचजेतिक-
लुक् ११ अतः सेडोः दुवारिङ् । सौगन्ध्य— अनेन सौ सु त्वस्यो-
पलक्षणत्वात् त्वस्यडिमोत्तणो वा इति यस्यापि त्तणः ११ क्लीबे-
सम् मोनु० सुगंधत्तणं पौलोमी अनेन पौ पु ११ अंत्यव्यं० सलुक्
पुलोमी । सौवर्णिक अनेन सौ सु सर्वत्ररलुक् कगचजेति कलुक्
अतः सेडोः सुवर्णिङ् ॥ १६० ॥

टीका भाषांतर. सौंदर्य विगेरे शब्दोना औनो उ आय. सं. सौन्दर्य-तेने चालता सूत्रथी सौनो सु आय. एतश्चयादौ ब्रह्मचर्यतूर्य० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सुंदेरं रूप आय. सं. सौन्दर्य तेने चालता सूत्रथी सौनो सु आय. पढी स्याद् भव्य-
चैत्य० कगचज० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सुंदरिअं रूप आय. सं. मौञ्जायन तेने चालता सूत्रथी मोनो सु आय. नोणः अतः सेडोः ए सूत्रोथी मुञ्जायणो रूप आय. सं. शौण्डः तेने चालता सूत्रे शौनो शु आय. पढी शषोः सः अतः सेडोः ए सूत्रोथी सुण्डो आय. सं. शौद्धोदनिः तेने चालता सूत्रथी शौनो शु आय. श-
षोः सः कगचज० नोणः अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रथी सुद्धोअणी आय

१६४

मागधी व्याकरणम्.

सं. दौवारिक तेने चालता सूत्रे दौनो दु आय. कगचज० अतः सेडों ए सूत्रोथी दुवारिओ आय. सं. सौगन्ध्य तेने चालता सूत्रे औनो उ आय. त्वप्रत्ययना उपलक्षणथी त्वस्य डिमोत्तणोवा ए सूत्रे त्तण एवो आदेश आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सुगन्धत्तणं एवं रूप आय. सं. पौलोमी तेने चालता सूत्रे पौनो पु आय. अंत्यव्यं० सूत्रथी पुलोमी रूप आय. सं. सौवर्णिक तेने चालता सूत्रथी सौनो सु आय. पढी सर्वत्र रलुक् कगचज अतः सेडों ए सूत्रोथी सुवर्णिणओ रूप आय. ॥१६०॥

कौक्षेयक वा ॥ १६१ ॥

कौक्षेयकशब्दे औत उद् वा जवति ॥ कुष्ठेश्रयं । कोष्ठेश्रयं ॥१६१॥

मूल भाषांतर. कौक्षेयक शब्दना औनो विकल्पे उ आय. सं. कौक्षेयक तेनां कुच्छेअयं कोच्छेअयं एवां रूप आय. ॥ १६१ ॥

॥ दुंडिका ॥

कौक्षेयक ७१ वा ११ कौक्षेयक- अनेन वा कौ कु द्वितीये औत-
उत् कौ को ठोऽद्यादौ कः ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वठ च
कगचजेति थकयोर्लुक् अवर्णोयः श्रुति क्लीबे सम् मोनु० कुष्ठेश्रयं
कोष्ठेश्रयं ॥ १६१ ॥

टीका भाषांतर. कौक्षेयक शब्दना औ नो विकल्पे उ आय. सं. कौक्षेयक तेने चालता सूत्रे कौनो कु आय. बीजे पक्षे औतओत् छोऽक्ष्यादौ अनादौ द्वित्वं द्वितीय० कगचज अवर्णोयः श्रुति क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कुच्छेअयं कोच्छेअयं एवां रूप आय. ॥ १६१ ॥

अउः पौरादौ च ॥ १६२ ॥

कौक्षेयके पौरादिषु च औत अउरादेशो जवति ॥ कउष्ठेश्रयं ॥
पौरः । पउरो । पउर-जणो ॥ कौरवः । कउरवो ॥ कौशलम् । क-
उशलं । पौरुषम् । पउरिसं ॥ सौधम् । सउहं ॥ गौडः । गउ-
डो ॥ मौलिः । मउली ॥ मौनम् मउणं ॥ सौराः । सउरा ॥ कौ-
लाः । कउला ॥ १६२ ॥

मूल भाषांतर. कौक्षेयक अने पौर विगरे शब्दोना औने ठेकाणे अउ आदेश आय. सं. कौक्षेयकं तेनुं कउच्छेयं आय. सं. पौरः तेनुं पउरो आय. सं. पौर-जन तेनुं पउर-जणो आय. सं. कौरवः तेनुं कउरवो आय. सं. कौशलं तेनुं कउशलं आय. सं. पौरुषं तेनुं पउरिसं आय. सं. सौधं तेनुं सउहं आय. सं. गौडः तेनुं

प्रथमःपादः ।

१६५

गडडो आय. सं. मौलिः तेनुं मडली आय. सं. मौनम् तेनुं मडणं आय. सं. सौराः
तेनुं सडरा आय. सं. कौलाः तेनुं कडला आय. ॥ १६२ ॥

॥ टुंढिका ॥

अउ ११ पौरादि ७१ च ११ कौक्षेयक अनेन कौस्थाने कउ ह्वेअ-
य पूर्ववत् कउह्वेअयं । पौर-अनेन पौस्थाने पउ । ११ अतः सेडोः
पडरो । पौरजन अनेन पौस्थाने पउ नोणः अतः सेडोः पडरजणो ।
कौरव अनेन कौस्थाने कउ ११ अतः सेडोः कउरवो कौशल अनेन
कौ कउ शषोः सः श स ११ क्लीबे सम् मोनु० कउसलं । पौरुष अ-
नेन पउ पुरुषेरो रुशषोः सः षस ११ क्लीबे सम् मोनु० पडरिसं ।
सौध । अनेन सउ खघथ० ह ११ क्लीबे सम् मोनु० सउहं गौड अ-
नेन गउ ११ अतः सेडोः गउडो । मौलि अनेन मउ ११ क्लीबे सौ-
दीर्घः अंत्यव्यंजन० मडली मौन अनेन मउ नोणः ११ क्लीबे सम्
मोनु० मडणं । सौर- अनेन सउ जसशसुडसित्तो दीर्घः रा जस-
शसोर्लुक् सडरा । कौल- अनेन कउ १३ जसशसुडसित्तो दीर्घः
जा जसशसोर्लुक् कडला ॥ १६२ ॥

टीका भाषांतर. कौक्षेयक अने पौरादि शब्दोना औनो अउ आदेश आय.
सं. कौक्षेयक तेने चाखतासूत्रे कौ नो कउ आय. बाकी पूर्ववत् अइ कउह्वेअयं रूप
सिद्ध आय. सं. पौर- तेने आ चाखतासूत्रे पौ नो पउ आय. तेने अतः सेडोः सूत्रथी
पडरो रूप आय. सं. पौरजन तेने चाखतासूत्रे पौ स्थाने पउ आय नोणः अतः-
सेडोः ए सूत्रथी पडरजणो रूप सिद्ध आय. सं. कौरव तेने चाखता सूत्रे कौनो
कउ आय. तेने अतः सेडोः सूत्रथी कउरवो आय. सं. कौशल तेने चाखतासूत्रे को-
नो कउ आय. शषोः सः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रथी कउसलं रूप आय. सं.
पौरुष तेने चाखता सूत्रे पउ आय पुरुषेरोः शषोः सः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रथी
पडरिसं एवं रूप आय. सं. सौध तेने चाखता सूत्रे सउ आय. पत्ती खघथ० क्लीबे-
सम् मोनु० ए सूत्रथी सउहं रूप आय. सं. गौड तेने चाखता सूत्रे गउ आय अ-
तः सेडोः सूत्रथी गउडो रूप आय. सं. मौलि तेने चाखता सूत्रे मउ आय. क्लीबे सम्
दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रथी मडली रूप आय. सं. मौन तेने चाखता सूत्रे मउ आय.
नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रथी मडणं रूप आय. सं. सौर तेने चाखता सूत्रे
सउ आय. तेने जसशसुडसित्तो० जसशसोर्लुक् ए सूत्रथी सडरा रूप आय.

१६६

मागधी व्याकरणम्.

सं. कौल तेने चालता सूत्रथी कउ आय. जसशसङ्गसित्तो दीर्घः जशशसोलुक् ए सूत्रोथी कउला रूप आय. ॥ १६२ ॥

आञ्च गौरवे ॥ १६३ ॥

गौरवशब्दे औत आत्वं अउश्च जवति ॥ गारवं । गउरवं ॥

मूल भाषांतर. गौरव शब्दना औनो आ अने अउ आदेश आय. सं. गौरव तेनां गारवं गउरवं एवां रूप आय. ॥ १६३ ॥

॥ टुंठिका ॥

आत् ११ च ११ गौरव ७१ गौरव अनेन आगा क्लीवे सम् मोनु०
गारवं द्वितीये चकारात् गौ गउ शेषं पूर्ववत् गउरवं ॥ १६३ ॥

टीका भाषांतर. गौरव शब्दना औने स्थाने आ अने अउ आदेश आय. सं. गौरव तेने चालता सूत्रे आ आय पढी क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी गारवं रूप आय बीजे चनुं ग्रहण ठे तेथी सं. गौने स्थाने गउ आदेश आय बाकी पूर्ववत् अइ गउरवं रूप आय. ॥ १६३ ॥

नाव्यावः ॥ १६४ ॥

नौशब्दे औत आवादेशो जवति ॥ नावा ॥ १६४ ॥

मूल भाषांतर. नौ शब्दना औने स्थाने आव आदेश आय. सं. नौ तेनुं नावा रूप आय. ॥ १६४ ॥

॥ टुंठिका ॥

नौ ७१ आव ११ नौ अनेन आव आत् आप ११ अंत्यव्यं० स-
लुक् नावा ॥ १६४ ॥

टीका भाषांतर. नौ शब्दना औनो आव आय. सं. नौ तेने चालतासूत्रे आव आय तेने आप आवे पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रथी नावा रूप सिद्ध आय. ॥ १६४ ॥

एतत्रयोदशादौ स्वरस्य सस्वरव्यंजनेन ॥ १६५ ॥

त्रयोदश इत्येवंप्रकारेषु संख्याशब्देषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरे-
ण व्यंजनेन सह एद् जवति ॥ तेरह । तेवीसा । तेतीसा ॥ १६५ ॥

मूल भाषांतर. त्रयोदश शब्दना जेवा संख्यावाची शब्दना आदि स्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजन साथे ए आय. सं. त्रयोदशः तेनुं तेरह आय. सं. त्रयो. विंशति तेनुं तेवीसा आय. सं. त्रयस्त्रिंशत् तेनुं तेतीसा आय. ॥ १६५ ॥

प्रथमःपादः ।

१६७

॥ टुंठिका ॥

एत् ११ त्रयोदश आदौ यस्य स त्रयोदशादिः तस्मिन् ७१ स्वर
६१ सस्वर व्यंजन ३१ त्रयोदशः अनेन त्रयोस्थाने ते संख्यागङ्ग
देरः दस्य रः । दशपाषाणेहः ह तेरह । त्रयोविंशतिः अनेन
त्रयोस्थाने ते ईर्जिब्हासिंह० वि वी तिलोपश्च विंशत्यादेर्लुक्
मलोपः शषोः सः श स १३ जस्रशस्रडसित्तोद्गामिदीर्घः स
सा जस्रशसोर्लुक् तेवीसा । त्रयस्त्रिंशत् अनेन त्रयस्थाने ते सर्वत्र
वलुक् ईर्जिब्हासिंह० ती तैलादौ वा द्वित्वं ती शषोः सः अंत्यव्यं०
तलुक् १३ जस्रशस्रड सि० दीर्घः जस्रशसोर्लुक् तेतीसा ॥ १६५ ॥

टीका भाषांतर. त्रयोदश जेषा संख्याशब्दना आदिस्वरानो बीजा स्वरसहित ए
थाय. सं. त्रयोदश तेने चाक्षता सूत्रथी त्रयोने स्थाने ते थाय पढी संख्यागङ्गदेरः
दशपाषाणेहः ए सूत्रथी तेरह एवुं रूप सिद्ध थाय. सं. त्रयोविंशतिः तेने चाक्षता
सूत्रे त्रयो स्थाने ते थाय. पढी ईर्जिब्हासिंह० विनो वी थाय. तिनो लोप
थाय. विंशत्यादेर्लुक् शषोः सः जस्रशस्रडसित्तो० जस्रशसोर्लुक् ए सूत्रथी
तेवीसा रूप सिद्ध थाय. सं. त्रयस्त्रिंशत् तेने चाक्षता सूत्रथी ते थाय. सर्वत्र रलुक्
ईर्जिब्हासिंह० तैलादौ वा शषोः सः अंत्यव्यं० जस्रशस्रडसि० जस्रशसोर्लुक्
ए सूत्रथी तेतीसा रूप थाय. ॥ १६५ ॥

स्थविर-विचकिलायस्कारे ॥ १६६ ॥

एषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह एद् जवति ॥ थेरो ।

वेइल्लं । मुळ-विअइल्ल-पसूणपुञ्जा इत्यपि दृश्यते । एकारो ॥ १६६ ॥

मूल भाषांतर. स्थविर विचकिल अने अयस्कार ए शब्दोना आदिस्वरानो
स्वरसहित व्यंजन साथे ए थाय. सं. स्थविर तेनुं थेरो रूप थाय. सं. विचकिल
तेनुं वेइल्लं रूप थाय. कोइ ठेकाणे सं. मूर्द्धविचकिलप्रसूनपुञ्जा तेनुं मुळ-विअइ-
ल्लपसूणपुञ्जा एवुं पण थाय ठे. सं. अयस्कार तेनुं एकारो रूप थाय. ॥ १६६ ॥

॥ टुंठिका ॥

स्थविरश्च विचकिलं च अयस्कारश्च स्थविरविचकिलायस्कारं तस्मि-
न् ७१ स्थविर अनेन स्थविस्थाने स्थो कगटडेति सलुक् ११ अ-
तः सेडोः थेरो । विचकिल अनेन विच स्थाने वेकगचजेति कलुक्
तैलादौ वा द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० वेइल्लं । अयस्कारः अनेन

१६८

मागधी व्याकरणम्

अयःस्थाने ए । कगटडेतिसलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः से
डोः एकारो ॥ १६६ ॥

टीका भाषांतर. स्थविर विचकिल अयस्कार ए शब्दोना आदिस्वरनो स्वरस-
हितव्यंजन साथे ए आय. स्थविर- तेने चालता सूत्रे स्थविने स्थो आदेश आय. क-
गटड अतः सेडोः ए सूत्रोथी थेरो रूप आय. सं. विचकिल तेने चालतासूत्रे विचने
स्थाने वे आय कगचज तैलादौ वा क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वेइल्लं रूप आय.
सं. अयस्कारः तेने चालतासूत्रे अयःने ठेकाणे ए आय. कगटड० अनादौ द्वित्वं
अतः सेडोः ए सूत्रोथी एकारो रूप आय. ॥ १६६ ॥

वा कदले ॥ १६७ ॥

कदलशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यंजनेन सह एद् वा जव-
ति ॥ केलं कयलं । केली कयली ॥ १६७ ॥

मूल भाषांतर. सं. कदल शब्दना आदि स्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजनसाथे
विकल्पे ए आय. सं. कदलं तेनुं केलं तथा कयलं रूप आय. सं. कदली तेना
केली कयली रूप आय. ॥ १६७ ॥

॥ दुंडिका ॥

वा ११ कदल ७१ कदल- अनेन कद स्थाने एकारः के ११ क्लीबे
सम् मोनु० केलं द्वितीये क्लीबे सम् मोनु० कगचजेति दलुक् अव-
र्णो कयलं । कदली- अनेन कदस्थाने के द्वितीये कगचजेति
दलुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् केली कयली ॥ १६७ ॥

टीका भाषांतर. कदल शब्दना आदि स्वरनो आगल रहेला स्वरसहित व्यंजन
साथे विकल्पे ए आय. सं. कदल तेने चालतासूत्रोथी कदने स्थाने के आय. पढी क्ली-
बे सम् मोनु० ए सूत्रोथी केलं रूप आय. बीजे पढे क्लीबे सम् मोनु० कगचज०
अवर्णो ए सूत्रोथी कयलं रूप आय. सं. कदली तेने कदने स्थाने के आय बीजे
पढे कगचज० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी केली अने पढे कयली रूप आय. ॥ १६७ ॥

वेतः कर्णिकारे ॥ १६८ ॥

कर्णिकारे इतः सस्वरव्यंजनेन सह एद् वा जवति ॥ कण्णोरो
कसिश्चरो ॥ १६८ ॥

मूल भाषांतर. कर्णिकार शब्दना इनो स्वरसहित व्यंजन साथे विकल्पे ए आय.
सं. कर्णिकार तेना कण्णोरो कण्णिआरो रूप आय. ॥ १६८ ॥

प्रथमःपादः ।

१६ए

॥ टुंडिका ॥

वा ११ इत् ११ कर्णिकार ७१ कर्णिकार अनेन कर्णिकास्थाने ऐ सर्वत्र
रलुक् ११ अतः सेडोः कण्णरो कर्णिकारः सर्वत्र रलुक् कगचजेति
कलुक् ११ अतः सेडोः कण्णिआरो ॥ १६७ ॥

टीका भाषांतर. कर्णिकार शब्दना इनो स्वरसहित व्यंजनसाथे विकल्पे ए आय.
सं. कर्णिकार- चाखतासूत्रे कर्णिकाने स्थाने णे आय. तेने सर्वत्र रलुक् अतः सेडोः
ए सूत्रोत्री कण्णरो रूप आय. सं. कर्णिकार तेने सर्वत्र रलुक् कगचज अतः सेडोः
ए सूत्रोत्री कण्णिआरो रूप आय. ॥ १६७ ॥

अयौ वैत् ॥ १६ए ॥

अयिशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यंजनेन सह औद्वा ज-
वति ॥ ऐ बीहेमि । अइ उम्मत्तिए । वचनादैकारस्यापि प्रा-
कृते प्रयोगः ॥ १६ए ॥

मूल भाषांतर. अयि शब्दना आदिस्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजन साथे विकल्पे
ऐ आय. सं. अयि बिभेमि तेनुं औ बीहेमि एवं आय. सं. अयि उन्मत्तके तेनुं अइ
उम्मत्तिए एवं रूप आय. एवं वचन ठे तेथी प्राकृतमां ऐकारनो पण प्रयोग आय ठे. १६ए

॥ टुंडिका ॥

अयि ७१ वा ११ ऐत् ११ अयि अनेन अयिस्थाने ऐ जिजी जये
जी जियो जावीहौ इति जीस्थाने वीह मिव् तृतीय स्यमि इति
मिव् स्थाने मि व्यंजनाददंतेऽत् वर्तमाना पंचमी शतृषु वा इति
हे ऐ बीहेमि । अयि उन्मत्तके कगचजेति यलुक् अंत्यव्यंजनस्य
सलुक् अनादौ द्वित्वं कगचजेति कलुक् उम्मत्ति ए ॥ १६ए ॥

टीका भाषांतर. अयि शब्दना आदिस्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजन साथे वि-
कल्पे ऐ आय. सं. अयि तेने चाखता सूत्रे अयिने स्थाने औ आय. भी ए धातु ज-
यमां प्रवर्ते तेने भियो भाविहौ ए सूत्रोत्री भीने स्थाने वीह आय. पठी मिप्र-
त्यय आवे. व्यंजना ददंतेऽत् वर्तमाना ए सूत्रोत्री ऐ बीहेमि ए रूप अयुं. सं.
अयि उन्मत्तके तेने कगचज ए सूत्रोत्री उम्मत्तिऐ रूप आय. ॥ १६ए ॥

उत्पूतर-बदर-नवमालिका-नवफलिका-पूगफले ॥१७०॥

पूतरादिषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यंजनेन सह उद् जवति ॥ पोरो ।
बोरं । बोरी । नोमालिआ । नोहलिआ । पोप्फलं पोप्फली ॥१७०॥

१७०

मागधी व्याकरणम्.

मूल भाषांतर. पूतर बदर नवमालिका नवफलिका पूगफल विगेरे शब्दोना आदिस्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजन साथे ओ आय. सं. पूतर तेनुं पोरो आय. सं. बदरं तेनुं बोरं तथा बोरी आय. सं. नवमालिका तेनुं नोमालिआ आय. सं. नवफलिका तेनुं नोहलिआ आय. सं. पूगफलं तेनुं पोपफलं आय. सं. पूगफली तेनुं पोपफली आय. ॥ १७० ॥

॥ टुंडिका ॥

उत् ११ पूतरश्च बदरं च नवमालिका च नवफलिका च पूगफलं च पूतरबदरनवमालिकानवफलिकापूगफलं तस्मिन् ७१ पूतर-- अनेन पूतस्य पो ११ अतः सेर्गोः पोरो । बदर अनेन बदस्य बो ११ क्लीबे सम् मोनु० बोरं बदरी अनेन बदस्य बो ११ अंत्यव्यंजनस्य सलुक् बोरी नवमालिका अनेन नवस्य नो कगचजेति कलुक् ११ अंत्यव्यं० नोमालिआ । नवफलिका अनेन नवस्य नो फो जहौ फ ह कगचजेति कलुक् नो हलिआ पूगफल पूगस्य फलं पूगफलं अनेन पूगस्य पो सेवादौ वा छित्वं ११ क्लीबे सम् द्वितीये अंत्यव्यंजनस्य सलुक् पोप्फलं एवं पोप्फली ॥ १७० ॥

टीका भाषांतर. पूतर बदर नवमालिका नवफलिका पूगफल ए शब्दोना आदिस्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजनसाथे ओ आय. सं. पूतर तेने चालता सूत्रथी पूतनो पो आय. अतःसेर्गो ए सूत्रथी पोरो आय. सं. बदर तेने चालता सूत्रथी बदनो बो आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी बोरं आय. सं. बदरी तेने चालता सूत्रथी बो आय. अंत्यव्यंज० सूत्रथी बोरी आय. सं. नवमालिका तेने चालता सूत्रथी नवनो मो आय. फो भहौ कगचज ए सूत्रोथी नोहलिआ रूप आय. सं. पूगफलं (सोपारीनुं फल) तेने चालता सूत्रथी पूगनो पो थाय. सेवादौवा क्लीबे सम् बीजे पक्षे अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी पोप् फलं आय एवी रीते सं. पूगफली नुं पोपफली आय. १७०

न वा मयूख-लवण-चतुर्गुण-चतुर्थ-चतुर्दश-चतुर्वार-

सुकुमार-कुतूहलोदूखलोदूखले ॥ १७१ ॥

मयूखादिषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वव्यंजनेन सह उद् वा जवति ॥ मोहो मऊहो । लोणं । इश्च लवणुग्गमा । चोग्गुणो चउग्गुणो । चोत्थो चउत्थो । चोत्थी चउत्थी । चोदह चउदह । चोदसी चउदसी । चोवारो चउवारो । सोमालो सुकुमालो । कोहलं

प्रथमःपादः ।

१७१

कोउहलं । तह मन्ने कोहलीए । उहलो उऊहलो । उऊखलं ।
उलूहलं ॥ मोरो मऊरो इति तु मोरमयूरशब्दाज्यां सिद्धम् ॥१७१॥

मूल भाषांतर. मयूख लवण चतुर्गुणचतुर्थ चतुर्दश चतुर्वार सुकुमार
कतूहल उदूखल उलूखल- ए शब्दोना आदिस्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजन साथे
विकटपे ओ आय. सं. मयूख तेनां मोहो मउहो रूप आय. सं. लवणं तेनुं लोणं रूप
आय. सं. इति लवणोद्गमः तेनुं इअ लवणुग्गमा एवं रूप आय. सं. चतुर्गुण तेना
चोग्गुणो चउग्गुणो रूप आय. सं. चतुर्थ- तेनां चोत्थो चउत्थो रूप आय. सं. च-
तुर्थी तेनां चोत्थी चउत्थी रूप आय. सं. चतुर्दश तेनां चोहह चउहह रूप आय. सं.
चतुर्दशी तेनां चोहशी चउहशी रूप आय. सं. चतुर्वार तेनां चोव्वारो चउ-
व्वारो रूप आय. सं. सुकुमार तेनां सोमालो सुकुमालो रूप आय. सं. कुतूहलं
तेनां कोहलं कोउहलं रूप आय. सं. तथा मन्ने कुतूहलेन तेनुं तह मन्ने कोहलिए एवं
रूप आय. सं. उदूखल तेनां ओहलो उऊहलो रूप आय. सं. उलूखल तेना ओऊखलं
उलूहलं रूप आय. मोर अने मयूर शब्दनां मोरो मऊरो एवां रूप सिद्ध आय. ठे. १७१

॥ टुंडिका ॥

न ११ वा ११ मयूखश्च लवणं च चतुर्गुणश्च चतुर्दश च चतुर्वारश्च
सुकुमारश्च कतूखं च उलूखलश्च उलूखलं च मयूख-लवणचतुर्गुण
चतुर्थचतुर्दशचतुर्वारसुकुमारकतूहलोदूखलोदूखलं तस्मिन् ७१
मयूख- अनेन मयूस्थाने मोखघथ० ११ अतः सेडोः मोहो । पहे
कगचजेति तलुक् शेषं पूर्ववत् मऊहो । लवण अनेन लवस्थाने
लो ११ क्लीबे सूम् मोनु० लोणं । इति लवणोद्गमः इतौ तौ वा-
क्यार्थेति अइ ह्रस्वः संयोगे णो णु कगटकेति दलुक् अनादौ
द्वित्वं इअलवणुग्गम । चतुर्गुण- अनेन चो सर्वत्र रलुक् अनादौ
द्वित्वं ११ चोग्गुणो द्वितीये कगचजेति तलुक् शेषं तद्धत् चउ-
ग्गुणो चतुर्थ अनेन चतुःस्थाने चो सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं
द्वितीय० पूर्वथस्य तः अक्लीबे सौ अतःसेडोः चोत्थो । द्वितीये क-
गचजेति तलुक् शेषं तद्धत् चउत्थो । चतुर्थी अनेन चतुःस्थाने
चो सर्वत्रेति रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वथस्य तः अक्लीबे
सौ दीर्घः ११ अंत्यव्यंज० सलुक् चोत्थी चउत्थी । चतुर्दश- अ-

१७२

मागधी व्याकरणम्.

नेन चतुःस्थाने चो सर्वत्रेति रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ इ दशपा-
 षाणे इः श ह चोइह । द्वितीये कगचजेति तलुक् शेषं पूर्ववत् च-
 उइह । चतुर्दशी अनेन चतुःस्थाने चो सर्वत्रेति रलुक् अनादौ
 द्वित्वं ११ इ शषोः सः अक्लीबेसौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् चोइसी
 द्वितीये कगचजेति तलुक् शेषं तछत् चउइसी । चतुर्वार अनेन
 चो सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतःसेडोंः चोवारो । द्वितीये
 कगचजेति तलुक् तछत् चउवारो । सुकुमार अनेन सुकुस्थाने सो
 दरिद्रादौ लः रस्य लः । ११ अतः सेडोंः सोमाखो । द्वितीये क-
 गचजेति कलुक् तछत् सुकुमाखो । कुतूहल अनेन कुतूस्थाने को
 ११ क्लीबे सम् कोहलं द्वितीये कुतूहल कुतूहलेवा ह्रस्वश्च इति कौ
 कोतू कगचजेति तलुक् सेवादौ द्वित्वं ह्र ११ क्लीबे सम् कोउहलं ।
 तथा । खघथ० अह्रस्वव्ययो जवति उत्खातावदात इति आ अ
 तह । अतोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं न्र मन्ने कोहल पूर्ववत्
 कौतूहलमस्यास्ति अतोअनेकस्वरस्य इति इक् प्रत्ययः आत्
 आप् आमंत्रणे वा ए एकारः कोहल्लिए । उदूखल अनेन उदूस्थाने
 उ खघथ० ख ह ११ अतः सेडोंः उहलो । द्वितीये उदूखल कगच-
 जेति दलुक् शेषं तछत् उऊहलो । उलूखल अनेन उलूस्थाने उ
 सेवादौ वा द्वित्वं पूर्वखस्य कः उक्खलं पहे उलूखल खघथ० ११
 क्लीबे सम् मोनु० उलूहलं । मोरः अतःसेडोंः मोरो । मयूर- कग-
 जजेति यलुक् ११ अतः सेडोंः मऊरो ॥ १७१ ॥

टीका भाषांतर. मयूख लवण चतुर्गुण चतुर्थ चतुर्दश चतुर्वार सुकुमार
 कुतूहल उदूखल उलूखल ए शब्दोनो बीजास्वरसहित व्यंजनसाथे विकल्पे ओ आय.
 सं. मयूख तेने चालता सूत्रथी मयूने स्थाने मो आय पढी खघथ० अतःसेडोंः ए सू-
 त्रोथी मोहो रूप आय. बीजे पहे कगचज अने बाकी पूर्ववत् करी मऊहो रूप आय.
 सं. लवण तेने चालता सूत्रे लवने स्थाने लो आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
 लोणं रूप आय. सं. इति लवणोद्गमः तेने इतौ तौ वाक्यार्थे ह्रस्वःसंयोगे कगटड
 अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोथी इअ लवणुग्गम एवं रूप आय. सं चतुर्गुण- तेने चालता
 सूत्रथी चो आय. पढी सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोथी चोर्गुणो रूप आय.
 बीजे पहे कगचज बाकी पूर्ववत् अइ चउर्गुणो रूप आय. सं. चतुर्थ तेने चालता सूत्रे

प्रथमःपादः ।

१७३

चतुःस्थाने चो आय. सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अक्लीबे सौ० अ-
 तः सेडोंः ए सूत्रोथी चोत्थो रूप आय. बीजे पहे कगचज बाकी पूर्ववत् अइ चउत्थो
 रूप आय. सं. चतुर्थी तेने चालता सूत्रे चतुःस्थाने चो आय. सर्वत्र रलुक् अनादौ
 द्वित्वं द्वितीय० अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी चोत्थी चउत्थी रूप आय.
 सं. चतुर्दश- तेने चालता सूत्रे चो आय. सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं दश पाषा-
 णेहः ए सूत्रोथी चोदह रूप आय. बीजे पहे कगचज बाकी पूर्ववत् अइ चउदह रूप
 आय. सं. चतुर्दशी तेने चालता सूत्रथी चो आय. सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं
 शषोः सः अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी चोदसी रूप आय. बीजे पहे
 कगचज० बाकी पूर्ववत् अइ चउदसी रूप आय. सं. चतुर्वार तेने चालता सूत्रथी चो
 आय. सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः ए सूत्रोथी चोव्वारो रूप आय.
 बीजे कजचज बाकी पूर्ववत् चउव्वारो आय. सं. सुकुमार तेने चालता सूत्रे सो
 आय. पठी हरिच्चादौलः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सोमालो रूप आय. बीजे पहे क-
 गचज बाकी पूर्ववत् अइ सुकुमालो रूप आय. सं. कुतूहल तेने चालता सूत्रे कुतू
 स्थाने को आय क्लीबे सम् ए सूत्रथी कोहलं रूप आय. बीजे पहे सं. कुतूहल तेने
 कुतूहले वा ह्रस्वश्च कगचज सेवादौ द्वित्वं क्लीबे सम् ए सूत्रोथी कोउहलं रूप
 आय. सं. तथा तेने खघथ० उत्खातावदात ए सूत्रोथी तह रूप आय. सं. मन्ये तेने
 अतो मनयां अनादौ द्वित्वं ए सूत्रथी मन्ने रूप आय. कोहल शब्द पूर्ववत् सिद्ध
 आय. कुतूहल ठे जेने ते अर्थमां अतो अनेक स्वरस्य आत् आप् आ मंत्रणेवा
 एकारः ए सूत्रोथी कोहलिअे एवं रूप आय. सं. उदूखल तेने चालता सूत्रे उदूने
 स्थाने ओ आय. खघथ० अतः सेडोंः ए सूत्रथी ओहलो रूप आय. बीजे पहे उदू-
 खल ने कगचज बाकी पूर्ववत् अइ उऊहलो रूप आय. सं. उदूखल तेने चालता सू-
 त्रथी उदू स्थाने ओ आय. सेवादौ वाद्वित्वं पूर्वस्वस्यकः ए सूत्रोथी ओक्खलं
 रूप आय. पीहे उदूखल तेने खघथ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी उदूहलं रूप
 आय. सं. मोरः तेने अतः सेडोंः ए सूत्रथी मोरो रूप आय. सं. मयूर तेने कगचज
 अतः सेडोंः ए सूत्रोथी मऊरो रूप आय. ॥ १७१ ॥

अवापोते ॥ १७१ ॥

अवापयोरुपसर्गयोरूत इति विकटपार्थनिपाते च आदेः स्वरस्य
 परेण सस्वरव्यंजनेन सह उद् वा जवति ॥ अव । उअरइ । अव-
 यरइ । उआसो । अवयासो ॥ अप । उसरइ अवसरइ । उसारि-
 अं । अवसारिअं ॥ उत । उवणं । उअवणं । उधणो । उअधणो
 ऋचिन्नजवति । अवगयं । अवसदो । उअरवी ॥ १७२ ॥

१७४

मागधी व्याकरणम्.

मूल भाषांतर. अव अने अप उपसर्गना तेमज विकटप अर्थना निपात अर्थ-
वाला उत अव्ययना आदि स्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजननी साथे विकटपे ओ आय.
सं. अव उपसर्गना उदा०— सं. अवतरति तेनां ओअरइ अवयरइ एवां रूप आय.
सं. अवकाश तेना ओआसो अवयासो एवां रूप आय. सं. अप उपसर्गना उ-
दा०— सं. अपसरति तेनां ओसरइ अवसरइ रूप आय. सं. अपसारित तेनां
ओसारिअं अवसारिअं एवा रूप आय— उतना उदा०—सं. उपवनं तेनां ओवणं
उअवणं रूप आय. सं. उतघनः तेनां ओघणो उअघणो एवां रूप आय. कोइ ठेकाणे
आय पण नहीं—जेम सं. अवगतं तेनुं अवगथं आय. सं. अपशब्दः तेनुं अवसहो
रूप आय. सं. उतरविः तेनुं उअरवी एवुं रूप आय. ॥ १७२ ॥

॥ टुंडिका ॥

अवापोत अव अप उत ७१ अवतरति अनेन अवस्य उं कगचजे
ति तलुक् त्यादीनां ति इ उअरइ। पहे अवयरइ। सं- अवकाशः
अनेन अवस्य उं कगचजेतिकलुक् शषोःसः ११ अतःसेडोः उंआ-
सो । पहे कगचजेति कलुक् अवणो अवयासो । अपसरति
अनेन अपस्थाने उं त्यादीनां ति इ । उंसरइ । पहे पोवः अवस-
रइ । अपसारितः अनेन अपस्य उं कगचजेति तलुक् ११ क्लीवे सम्
मोनु० उंसारिअं । पहे पोवः शेषं तछत् अवसारिअं उपवन-
अनेन उपस्य उं नोणः क्लीवे सम् मोनु० उवणं । पहे कगचजेति-
पलुक् उअवणं । उतघनः अनेन उतस्य उं नोणः ११ अतःसेडोः
उं-घणो पहे कगचजेति उअघणो । कचिन्न जवति अवगतः क-
गचजेतित लुक् अवणो ११ क्लीवे सम् मोनु० अवगथं । अपश-
ब्दः पोवः शषोःसः सर्वत्रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतःसेडोः अव-
सहो । उतरविः कगचजेतितलुक् ११ अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यंज०
सलुक् उअरवी ॥ १७२ ॥

टीका भाषांतर. अव अने अप उपसर्ग तेम विकटपार्थनिपात उत तेना आ-
दिस्वरनो पर आवेला स्वरसहित व्यंजन साथे विकटपे ओ आय. सं. अवतरति— तेने
चाखता सूत्रे अवनो ओ आय. कगचज त्यादीनां ए सूत्रोथी ओअरइ रूप आय.
बीजे पहे अवयरइ रूप आय. सं. अवकाश तेने चाखता सूत्रे अव नो ओ आय.
पठी कगचज शषोःसः अतःसेडोः ए सूत्रोथी ओआसो रूप आय. पहे कगचज
अवणो ए सूत्रोथी अवयासो रूप आय. सं. अपसरति तेने चाखतासूत्रे अपने

प्रथमःपादः ।

१७५

स्थाने ओ पढी त्यादीनां ए सूत्रथी ओसरइ रूप आय. बीजे पहे पोवः सूत्रथी अवसरइ रूप आय. सं. अपसारितः तेने चालतासूत्रे अपनो ओ आय. पढी कगचज क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी ओसारिअं रूप आय. बीजे पहे पोवः बाकी पूर्ववत् सिद्ध थइ अवसारिअं रूप आय. सं. उपवन तेने चालता सूत्रे ओ आय. पढी नोणः क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी ओवणं रूप आय. बीजे पहे कगचज० ए सूत्रथी उअवणं रूप आय. सं. उत्तघनः तेने चालता सूत्रथी ओ आय. नोणः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी ओ-घणो रूप आय. पहे कगचज ए सूत्रे उअघणो रूप आय. कोइ ठेकाणे न पण आय. सं. अवगतः तेने कगचज अवर्णोय क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी अवगयं रूप आय. सं. अपशब्दः तेने पोवः शषोःसः सर्वत्ररलुक् अनादौद्वित्वं अतःसेडोंः ए सूत्रोथी अवसहो रूप आय. सं. उत्तरविः तेने कगचज अक्लीबे सौ० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी उअरवी रूप सिद्ध आय. ॥ १७२ ॥

ऊच्योपे ॥ १७३ ॥

उपशब्दे आदेः स्वरस्य परेण स्वरव्यंजनेन सह ऊत् उच्चादेशौ वा जवतः ॥ ऊहसिश्चं उहसिश्चं उवहसिश्चं । ऊज्जाउ उज्जाउ उवज्जाउ । ऊआसो उआसो उववासो ॥ १७३ ॥

मूल भाषांतर. उप शब्दना आदिस्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजननी साथे ऊ अने ओ एवा आदेश विकल्पे आय. सं. उपहसितं तेनां ऊहसिअं ओहसिअं उवहसिअं एवां रूप आय. सं. उपाध्याय तेनां उज्जाओ ओज्जाओ उवज्जाओ रूप आय. सं. उपवासः तेनां ऊआसो ओआसो उववासो एवां रूप आय. ॥१७३॥

॥ टुंडिका ॥

ऊत् ११ च ११ उप ७१ उपहसित- अनेन उपस्य ऊ कगचजेति तलुक् ११ क्लीबे स्म मोनु० ऊहसिश्चं । द्वितीये अनेन उपस्य उ शेषं तद्वत् उहसिश्चं । तृतीये पोवः कगचजेति तलुक् ११ क्लीबे स्म मोनु० उवहसिश्चं । उपाध्याय अनेन प्रथमे उपस्य ऊ द्वितीये उपस्य उ तृतीये पोवः ह्रस्वः संयोगे ह्रस्वः साध्वसहस्रह्यांऊः ध्य ऊ अनादौ द्वित्वं द्वितीये तु पूर्व ऊस्य जः कगचजेति तलुक् अतः सेडोंः ऊज्जाउ । उज्जाउ । अवज्जाउ उपवास- अनेन अनेन उपस्य ऊ कगचजेति तलुक् अतः सेडोंः उ आसो पहे उपस्य ऊ शेषं तद्वत् ऊआसो । तृतीये उपवासः पोवः ११ अतः सेडोंः उवआसो ॥ १७३ ॥

१७६

मागधी व्याकरणम्.

टीका भाषांतर. उप शब्दना आदिस्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजननी साथे ऊ अने ओ आदेश विकल्पे आय. सं. उपहसित तेने चालता सूत्रे उपनो ऊ आय. पढी कगचज ह्रींवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी ऊहसिअं आय. बीजे पहे चालता सूत्रे उपनो ओ आय बाकी पूर्ववत् अइ ओहसिअं रूप आय. त्रीजे पहे पोवः कगचज ह्रींवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी उवहसिअं रूप आय. सं. उपाध्यायः तेने चालता सूत्रथी प्रथम पहे ऊ आय. बीजे पहे ओ आय. त्रीजे पहे पोवः ह्रस्वः संयोगे साध्वसहस- ह्यांशः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० कगचज० अतः सेडोंः ऊज्झाओ ओज्झाओ अवज्झाओ ए रूप सिद्ध आय. सं. उपवास तेने चालता सूत्रथी उपनो ऊ आय. कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी ओआसो रूप आय. बीजे पहे ऊ आय. एटले ऊआसो आय. त्रीजे पहे पोवः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी उवआसो रूप आय. ॥१७३॥

उमो निषण्णे ॥ १७४ ॥

निषण्ण शब्दे स्वरस्य परेण सस्वरव्यंजनेन सह उम आदेशो वा जवति ॥ एउसणो । णिसणो ॥ १७४ ॥

मूल भाषांतर. निषण्ण शब्दना आदि स्वरने बीजा स्वरसहित व्यंजननी साथे उम एवो विकल्पे आदेश आय. सं. निषण्ण तेनां एउमणो णिसणो एवां रूप आय. १७४

॥ टुंढिका ॥

उम ११ निषण्ण ७१ निषण्ण अनेन वा निष स्थाने नुमादेशः वादौ०
११ अतः सेडोंः एउमन्नो । निषण्ण वादौ० न ए शषोः सः षः सः
अतः सेडोंः णिसणो ॥ १७४ ॥

टीका भाषांतर. निषण्ण शब्दना आदिस्वरने स्थाने बीजा स्वरसहित व्यंजननी साथे उम आदेश विकल्पे आय. सं. निषण्ण तेने चालता सूत्रे निषने स्थाने नुम आय. वादौ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी एउमन्नो रूप आय. सं. निषण्ण तेने वादौ शषोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी णिसणो रूप आय. ॥ १७४ ॥

प्रावरणे अङ्गुवाऊ ॥ १७५ ॥

प्रावरणशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यंजनेन सह अङ्गु आउ इत्येतावादेशौ वा जवतः ॥ पङ्गुरणं पाउरणं पावरणं ॥ १७५ ॥

मूल भाषांतर. प्रावरण शब्दना आदिस्वरने बीजा स्वरसहित व्यंजनसाथे विकल्पे अङ्गु आउ एवा आदेश आय. सं. प्रावरणं तेनुं पङ्गुरणं पाउरणं पावरणं एवां रूप आय. ॥ १७५ ॥

પ્રથમ:પાદ: ।

૧૭૭

॥ ટુંઢિકા ॥

પ્રાવરણ ૭૧ પઢ્વાજ ૧૨ પ્રાવરણ— સર્વત્રેતિ રલુક્ અનેન પાવસ્ય
પંગુ દ્વિતીયે પાવસ્ય પાઝ ૧૧ ક્લીવે સમ્ મોનુ૦ પઢ્ધરણં પાઝરણં ।
તૃતીયે સર્વત્રેતિરલુક્ પાવરણં ॥ ૧૭૫ ॥

ટીકા ભાષાંતર. પ્રાવરણ શબ્દના આદિસ્વરને સ્વરસહિત વ્યંજન સાથે પઢ્ધુ અને
આઝ એવા વિકલ્પે આ દેશ થાય. પ્રાવરણ તેને સર્વત્ર ચાલતા સૂત્રે પાવને ઠેકાણે પઢ્ધુ
આદેશ થાય. બીજા પદે પાવનો પાઝ થાય. ક્લીવે સમ્ મોનુ૦ પઢ્ધરણં પાઝરણં
એવાં રૂપ થાય. ત્રીજે પદે સર્વત્ર રલુક્ પામી પાવરણં રૂપ થાય. ॥ ૧૭૫ ॥

સ્વરાદસંયુક્તસ્યાનાદે: ॥ ૧૭૬ ॥

અધિકારોઽયં । યદિત ઝર્ધ્વમનુક્રમિષ્યામસ્તત્સ્વરાત્પરસ્યાસંયુક્ત-
સ્યાનાદેર્જવતીતિ વેદિતવ્યમ્ ॥ ૧૭૬ ॥

મૂલ ભાષાંતર. આ અધિકાર સૂત્ર છે. અહિંથી આગલ અનુક્રમે જે કહેવામાં આવશે
તે સ્વરથી પર, જોડાદ્ધરવગરનો અને જે આદિ ન હોય તેને થાય—એમ જાણી લેવું. ॥ ૧૭૬ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

સ્વર ૫૧ અસંયુક્ત ૬૧ અનાદિ ૬૧. ॥ ૧૭૬ ॥

ટીકા ભાષાંતર. સરલ છે.

ક-ગ-ચ-જ-ત-દ-પ-ય-વાં પ્રાયો લુક્ ॥ ૧૭૭ ॥

સ્વરાત્પરેષામનાદિજૂતાનામસંયુક્તાનાં કગચજતદપયવાનાં પ્રાયો
લુગ્ જવતિ ॥ ક । તિત્થયરો । લોઝ । સચઢં ॥ ગ । નઝ ।
નયરં । મયઢ્ઢો । ચ । સર્ફ । કય ગ્ગહો ॥ જ । રયયં । પયાવર્ફ ।
ગઝ ॥ ત । વિઝાણં । રસા— યલં । જર્ફ ॥ દ । ગયા । મયણો ॥
પ । રિઝ । સુઝરિસો ॥ ય । દયાલુ । નયણં । વિઝઝઝ ॥ વ । લા-
યણં । વિઝહો । વલયાણલો ॥ પ્રાયો ગ્રહણાત્કચિન્ન જવતિ । સુ-
કુસુમં । પયાગ— જલં । સુગઝઝ । અવરૂ । સયાવં । વિજણં । સુ-
તારં । વિઝુરો । સપાવં । સમવાઝઝ । દેવો । દાણવો ॥ સ્વરાદિત્યેવ ।
સંકરો । સંગમો । નક્કંચરો । ધણંજઝઝ । વિસંતવો । પુરંદરો । સં-
વુઢો । સંવરો ॥ અસંયુક્તસ્યેત્યેવ । અક્રો । વગ્ગો । અઢ્ઢો । વઝ્ઝાં ।

१७६

मागधी व्याकरणम्.

धुत्तो । उद्दामो । विप्पो । कङ्कं । सवं । कचित् संयुक्तस्यापि । न-
 क्तंचरः । नक्तंचरो ॥ अनादेरित्येव । कालो । गन्धो । चोरो ।
 जीरो । तरू । दवो । पावं । वणो । यकारस्य तु जत्वम् आदौ व-
 द्यते । समासे तु । वाक्यविजक्त्यपेक्षया जित्पदत्वमपि विव-
 द्यते । तेन तत्र यथा दर्शनमुज्जयमपि जवति । सुहकरो सुहयरो ।
 आगमिर्त्त आयमिर्त्त । जलचरो जलयरो । बहुतरो बहुश्वरो ।
 सुहदो । सुहर्त्त । इत्यादि ॥ कचिदादेरपि । सपुनः । सउण ॥ स
 च । सोश्च ॥ चिन्हं । इन्धं ॥ कचिच्चस्य जः । पिशाची । पिसाजी ॥
 एकत्वं । एगत्तं ॥ एक । एगो ॥ अमुकः अमुगो ॥ असुकः । अ-
 सुगो ॥ आवकः । सावगो ॥ आकारः । आगारो ॥ तीर्थकरः । ति-
 त्थगरो ॥ आकर्षः । आगरिसो ॥ लोगस्सुज्जो अगरा । इत्यादिषु
 तु व्यत्ययश्च इत्येव कस्य गत्वम् ॥ आर्षे अन्यदपि दृश्यते । आ-
 कुञ्चनं । आउण्टणं । अत्र चस्य टत्वम् ॥ १७७ ॥

मूल भाषांतर. स्वरश्च पर एवां अने संयुक्त (जोडीजाकर) वगरना आदि जूत
 एवां क ग च ज त द प य तेमनो घणुं करीने लुक् आय. क ना उदा०— सं. तीर्थकर
 तेनुं तित्थयरो आय. सं. लोक तेनुं लोओ आय. सं. शकट तेनुं सयदं आय. ग ना
 उदा०— सं. नग तेनुं नओ आय. सं. नयरं तेनुं नगरं आय. सं. मृगांक तेनुं मयङ्को
 आय. चना उदा०— सं. शची तेनुं सई आय. सं. कचग्रह तेनुं कयग्गहो आय. ज
 ना उदा० सं. रजत तेनुं रययं आय. सं. प्रजापति तेनुं पयावई रूप आय. सं गज तेनुं
 गओ आय. त ना उदा०— सं. वित्तान तेनुं विआणं रूप आय. सं. रसातलं तेनुं
 रसायलं सं. यति तेनुं जई आय. द ना उदा० सं. गदा तेनुं गया आय. सं. मदन
 तेनुं मयणो आय. प ना उदा० सं. रिपु तेनुं रिऊ आय. सं. सुपुरुष तेनुं सुजरिसो
 आय. य ना उदा० सं. दयालु तेनुं दयाल् आय. सं. नयन तेनुं नयणं आय. सं.
 वियोग तेनुं विओओ आय. व ना उदा०— सं. लावण्य तेनुं लायणं रूप आय.
 सं. विबुध तेनुं विउहो रूप आय. सं. बडवानल तेनुं बलयाणलो आय. मूलमां प्रायः
 ए शब्दनुं ग्रहण ठे तेथी कोइ ठेकाणे न आय. सं. सुकुसुम तेनुं सुकुसुम आय. सं. प्र-
 यागजल तेनुं पयागजलं आय. सं. सुजग तेनुं सुगओ आय. सं. अगरु तेनुं अ-
 गरू आय. सं. सचाप तेनुं सचाव आय. सं. व्यंजन तेनुं विजणं आय. सं. सुतार
 तेनुं सुतारं आय. सं. विदुर तेनुं विदुरो आय. सं. सपाप तेनुं सपावं आय. सं. स-
 मवाय तेनुं समवाओ आय. सं. देव तेनुं देवो आय. सं. दानव तेनुं दाणवो आय.

प्रथमःपादः ।

१७९

स्वरथकीज थाय. ते कहेते. सं. शंकर तेनुं संकरो थाय. सं. संगम तेनुं संगमो थाय. सं. नक्तंचर तेनुं नक्तंचरो थाय. सं. धनंजय तेनुं धणंजओ थाय. सं. द्विषंतप तेनुं विसंतवो थाय. सं. पुरंदर तेनुं पुरंदरो थाय. सं. संवृत्त तेनुं संबुडो थाय. सं. संवर तेनुं संवरो थाय. असंयुक्त (जोडाहर वगरना) नेज थाय. जेम के सं. अर्क तेनुं अक्को थाय. सं. वर्ग तेनुं वगो थाय. सं. अर्व तेनुं अबो थाय. सं. वर्य तेनुं वज्जं थाय. सं. धूर्त्त तेनुं धुत्तो थाय. सं. उहामनुं उहामो थाय. सं. विप्र तेनुं विप्पो थाय. सं. कार्य तेनुं कज्जं थाय. सं. सर्व तेनुं सन्वं थाय. (आदि चूत न होय) तेनेज थाय. जेम सं. काल गंध चोर जार तरु दव पाप व्रण तेना कालो गंधो चोरो जारो तरु दवो पावो वण्णो एवां रूप थाय आदिमां यनो ज थाय ते कहेते अने समासमां तो वाक्य अने विभक्तिनी अपेक्षाथी तेना जुदा जुदा पद पण कहेते. तेथी तेमां दर्शन प्रमाणे बने पण थाय. सं. सुखकर तेनुं सुहकरो तथा सुहयरो रूप थाय. सं. आगमितः तेनुं आगमिओ तथा आयमिओ रूप थाय. सं. जलचर तेनुं जलयरो जलचरो रूप थाय. सं. बहुतर तेना बहुतरो बहुअरो रूप थाय. सं. सुखद तेनुं सुहदो सुहओ रूप थाय. इत्यादि जाणवुं, कोइ ठेकाणे आदि ने पण थाय. सं. सपुनः तेनुं सऊण रूप थाय. सं. स च तेनुं सोअ रूप थाय. सं. चिह्न तेनुं इन्धं रूप थाय. कोइ ठेकाणे च नो ज थाय. सं. पिशाची तेनुं पिसाजी थाय. सं. एकत्वं तेनुं एगत्तं थाय. सं. एक तेनुं एगो रूप थाय. सं. अमुक तेनुं अमुगो थाय. सं. अमुक तेनुं अमुगो थाय. सं. आवक तेनुं सावगो थाय. सं. आकारः तेनुं आमारो थाय. सं. तीर्थकर तेनुं तित्थगरो थाय. सं. आकर्ष तेनुं आगरिसो थाय. सं. लोकस्य उद्योतकराः तेनुं लोगस्सुज्जोअगरा एवुं रूप थाय. इत्यादि शब्दोमां तो व्यत्ययश्च ए सूत्रथीज कनो ग थाय. आर्षप्रयोगमां बीजी रीते पण जोवामां आवे ठे. जेम- सं. आ कुञ्चनं तेनुं आउण्टणं रूप थाय. अहिं चनो ट थाय.

॥ टुंडिका ॥

कश्च गश्च चश्च जश्च तश्च दश्च पश्च यश्च व् च कगचजतदपयवं
तेषां ६३ प्रायः ११ लुक् ११ तीर्थकर- ह्रस्वः संयोगे तीति सर्वत्र
रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीये तु पूर्व थ त अनेन कलुक् अवर्णो-
अयः ११ अतः सेडोः तित्थयरो । लोक ११ अनेन कलुक् अतः
सेडोः लोटं शकटं शषोः सः श स अनेन कलुक् अवर्णोअय सटाश
कट कैटजे ढः टस्य ढः ११ क्लीबे सम् मोनु० सयढं । नग ११ अ-
नेन गलुक् अतः सेडोः नउं । नगर अनेन गलुक् अवर्णोअय क्लीबे
सम् मोनु० नयरं । मृगांक- कृतोऽत् मृ म ह्रस्वः संयोगे गा ग

१८०

मागधी व्याकरणम्.

अनेन ग्लुक् अवर्णोऽय ११ अतः सेडोः मयङ्को । शची शषोः सः
 अनेन यलुक् ११ अंत्यव्यं. सलुक् सई । कचग्रह— अनेन चलुक्
 सर्वसयः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ग्ग ११ अतः सेडोः कयग्गहो ।
 रजत अनेन जलुक् तलुक् अवर्णोऽयः ११ क्लीबे स्म मोनु० र-
 ययं । प्रजापति अनेन जलुक् सर्वत्र रलुक् अवर्णोऽय पोवः ११ अ-
 क्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् पयावई । गज अनेन जलुक् ११ अतः
 सेडोः गर्ड । विनात अनेन तलुक् अवर्णोऽयः नोणः ११ विश्राणं ।
 रसातलं अनेन तलुक् अवर्णोऽयः ११ क्लीबे स्म रसायलं । यति ११
 आदेर्योजः अनेन तलुक् अक्लीबे दीर्घः जई । गदा अनेन दलुक्
 अवर्णोऽयः अंत्यव्यं० सलुक् गया । मदन अनेन वलुक् अवर्णो-
 अयः नोणः अतः सेनोः मयणो । रिपु ११ अनेन प्रलुक् अक्लीबे
 दीर्घः रिज । सुपुरुष अनेन प्रलुक् पुरुषे रोरुरि शषोः सः अतः सेडोः
 सुपुरिसो । दयालु ११ अनेन यलुक् अवर्णोऽयः अक्लीबे दीर्घः
 दयालू । नयन— अनेन यलुक् अवर्णोऽय नोणः क्लीबे स्म मोनु०
 नयणं । विद्युत ११ अनेन यलुक् तलुक् च अतः सेडोः विउउ ।
 लावण्य अनेन वलुक् अवर्णोऽय अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं
 ११ क्लीबे स्म मोनु० लायलं । सं. विबुध ११ अनेन दलुक् खघथ०
 धस्य ह अतः सेडोः विउहो । वडवानल । डोलः ड ल अनेन व-
 लुक् अवर्णोऽयः नोणः अतः सेडोः वलयाणलो । सुकुसुम ११ क्ली-
 बे स्म मोनु० सुकुसुमं अत्र कलोपो न जातः । प्रयागजल ११ स-
 र्वत्र रलुक् क्लीबे स्म मोनु० पयागजलं । अत्र गलोपो न जातः ।
 सुगत कगटडेति तलुक् ११ अतः सेडोः सुगर्ड अग्रू ११ उत्तो मु-
 कुलादिष्वत् गु ग अक्लीबे दीर्घः अग्रू । सचाप ११ पोवः क्लीबे
 स्म मोनु० सचावं व्यंजन अधोमनयां यलुक् इत्स्वप्नादौ वि नोणः
 ११ क्लीबे स्म मोनु० विजणं । सुतार ११ क्लीबे स्म मोनु० सु-
 तारं । विष्टुर ११ अतः सेडोः विदुरो । सपाप ११ पोवः क्लीबे स्म
 मोनु० सपावं । समवाय ११ कगचजेति यलुक् अतः सेडोः सम-

प्रथमःपादः ।

१८१

वाउ । देवः ११ अतः सेडोः देवो । दानव ११ नोणः अतः सेडोः
 दाणवो । शंकरः शपोः सः अतः सेडोः संकरो । संगमः ११ अतः
 सेडोः संगमो । नक्तंचर— कगटडेति कलुक् अनादौ द्वित्वं न-
 क्तंचरो । धनंजय नोणः कगचजेति यलुक् धणंजउ । द्विषंतप— क-
 गटडेति दलुक् शपोः सः पोवः ११ अतः सेडोः विसंतवो पुरंदर ११
 अतः सेडोः पुरंदरो । संवृत्त उट्टत्वादौ वृ वु प्रत्यादौ रुः तस्य डः
 ११ अतः सेडोः संवुम्नो । एवं संवरो । अर्क— वर्ग अर्व ११ सर्व-
 त्रेति रलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः अक्को वग्गो अव्वो । वर्य स-
 र्वत्रेति रलुक् व्यय्यर्या जः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु०
 वज्जं धूर्त्त ह्रस्वः संयोगे सर्वत्रेति रलुक् ११ अतः सेडोः धुत्तो । एवं
 उद्दामो । विप्र— ११ सर्वत्रेति रलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः
 विप्पो । कार्यः ह्रस्वः संयोगे व्यय्यर्या जः सर्वत्र रलुक् अनादौ
 द्वित्वं ११ क्लीबे सम् कज्जं । एवं सवं नक्तंचर ११ कगचजेति त-
 लुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः नक्तंचरो । एवं कालो गंधो चौर
 औत्त उत् ११ अतः सेडोः चोरो जारो । तरु ११ अक्लीबे दीर्घः अं-
 त्यव्यं० सलुक् तरू । एवं देवो । पाप पोवः ११ क्लीबे सम् मोनु०
 पावं. सं. व्रण— सर्वत्रेति रलुक् ११ अतः सेडोः वणो । सुखकर
 सुखं करोति ११ खघथ० ख ह् अतः सेडोः सुहकरो द्वितीये वलुक्
 सुहअरो । आगमितः ११ आ समंतात् गमितः आगमितः कग-
 चजेति तलुक् ११ अतः सेडोः आगमिउ । द्वितीये गलोपो जातः
 अवर्णोअय आ यमिउ । जलचरो द्वितीये चलुक् जलयरो । बहु-
 तरो द्वितीये तलुक् बहुअरो । सखेद खघथ० ख । ह् । ११ अतः
 सेडोः सुहदो । द्वितीये दलुक् सुहउ इत्यादि । सपुनः पलुक् नोणः
 अंत्यव्यं० सलुक् सउण । सच चलुक् ११ अतः सेडोः सोअ चिह्न—
 कगचजेति चलुक् चिह्नेन्धोवा ह्रस्यन्धः ११ क्लीबे सम् मोनु० इन्धं ।
 पिशाची शपोः सः चस्यजः ११ अंत्यव्यं० पिसाजी । एकत्व कस्य
 ग सर्वत्रेति वलुक् अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० एगत्तं । एक

१७१

मागधी व्याकरणम्.

११ कस्य गः अतः सेडोंः एगो । अमुक ११ कस्यगः अतः सेडोंः
 अमुगो । असुक कस्यगः ११ अतः सेडोंः असुगो । श्रावकः सर्वत्र
 रलुक् शषोःसः कस्यगः अतः सेडोंः सावगो । आकारः ११ कस्यगः
 अतः सेडोंः आगारो । तीर्थकर ह्रस्वः संयोगे सर्वत्रेति रलुक् अ-
 नादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व थ त कस्य गः तित्थगरो । आकर्षः कस्य
 गः शषतपूर्वजेवा षात् प्राक् इकारः शषोःसः ११ अतः सेडोंः आ-
 गरिसो । लोकस्य उद्योत कराः व्यत्ययसु० कस्य ग डसस्स लो-
 गस्स व्य्ययांजः यस्य जः अनादौ द्वित्वं कगचजेति तलुक् जस्
 शस् डसित्तो छामि दीर्घः जस्शसोर्लुक् लोगस्स उज्जोयगरा अ-
 न्यदपि दृश्यते । आकुंचनं कगचजेति कलुक् नोणः चस्य टः
 आउण्टणं ॥ १७७ ॥

टीका भाषांतर. स्वरश्रीपर जोडाहर वगरना अने आदिजुत नहीं एवा क ग च ज
 त द प य व तेमनो घणुंकरीने लुक् आय. सं. तीर्थकर तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र रलुक्
 अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वथत चावतासूत्रे कलुक् अवर्णोंअय अतः सेडोंः एसूत्रो-
 थी तित्थगरो रूप आय. सं. लोक तेने चावता सूत्रे कनो लुक् आय. अतः सेडोंः
 ए सूत्रथी लोओ आय. सं. शकटं तेने शषोःसः चावतासूत्रे कलुक् अवर्णों
 सटाशकटकैटभेढः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सयढं रूप आय. सं. नग तेने चा-
 वतासूत्रे गनो लुक् आय. अतःसेडोंः एसूत्रोथी नओ रूप आय. सं. नगर तेने
 चावता सूत्रे ग नो लुक् अवर्णों क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी नयरं रूप आय. सं.
 मृगांक तेने ऋतोऽत् ह्रस्वः संयोगे चावतासूत्रे गनो लुक् आय. अवर्णों अतः-
 सेडों ए सूत्रोथी मयंको रूप आय. सं. शची तेने शषोः सः चावता सूत्रे चनो लुक्
 आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सई रूप आय. सं. कचग्रह तेने चावता सूत्रथी चनो
 लुक् आय. अवर्णोंः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः ए सूत्रोथी कयग्गहो
 रूप आय. सं. रजत तेने चावता सूत्रथी ज तथा त नो लुक् आय. अवर्णों क्लीबे
 सम् मोनु० ए सूत्रोथी रययं रूप आय. सं. प्रजापति तेने चावतासूत्रथी ज नो
 लुक् आय. सर्वत्र अवर्णों पोवः अक्लीबेसौदीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पयावई
 रूप आय. सं. गज तेने चावता सूत्रथी ज नो लुक् आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी ग-
 ओ रूप आय. सं. विनात तेने चावता सूत्रथी त लुक् अवर्णों नोणः ए सूत्रोथी
 विआणं रूप आय. सं. रसातलं तेने चावता सूत्रोथी त नो लुक् आय. अवर्णों
 क्लीबे सम् ए सूत्रोथी रसायलं रूप आय. सं. यति तेने आदेयोंजः चावता
 सूत्रथी त नो लुक् आय. अक्लीबे दीर्घः ए सूत्रोथी जई रूप आय. सं. गदा तेने

प्रथमःपादः ।

१०३

चालता सूत्रथी द नो लुक् आय. अवर्णो अंत्यव्यं० ए सूत्रथी गया रूप आय. सं. मदनतेने चालता सूत्रथी द नो लुक् आय. पठी आवर्णो नोणः अतःसेडोः ए सूत्रथी मयणो रूप आय. सं. रिपु तेने चालता सूत्रे प नो लुक् आय पठी अक्लीबे ए सूत्रथी रिऊ रूप आय. सं. सुपुरुष तेने चालता सूत्रे पनो लुक् आय. पुरुषेरो शषोःसः अतः सेडोः ए सूत्रथी सुपुरिसो रूप आय. सं. दयालु तेने चालता सूत्रथी य नो लुक् आय. अवर्णो नोणः क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रथी नयणं रूप आय. सं. वियुत तेने चालता सूत्रथी य नो तथा त् नो लुक् आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी विओओ रूप सिऊ आय. सं. लावण्य तेने चालता सूत्रथी व नो लुक् आय. अवर्णो अधोमनयां अनादौ द्वित्वं क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रथी लायणं रूप आय. सं. विबुध तेने चालता सूत्रथी व नो लुक् आय. पठी खघथ० अतः सेडोः ए सूत्रथी विउहो रूप आय. सं. वडवानल तेने डोलः चालता सूत्रथी व नो लुक् आय. अवर्णोयः नोणः अतः सेडोः ए सूत्रथी बलयाणलो रूप आय. सं. सुकुसुम तेने क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रथी सुकुसुमं रूप आय. अहिं क नो लोप थयेलो नथी. सं. प्रयागजल तेने सर्वत्र रलुक् क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रथी पयागजलं रूप आय. आ रूपमां ग नो लोप न थयो. सं. सुगत तेने कगचज अतः सेडोः ए सूत्रथी सुगओ रूप आय. सं. अगरु तेने ऊतोमुकुला० अक्लीबे दीर्घः ए सूत्रथी अगरु रूप आय. सं. सचाप तेने पोवः क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रथी सचावं रूप आय. सं. व्यंजन तेने अधोमनयां इत्स्वप्नादौ नोणः क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रथी विजणं आय. सं. सुतारः तेने क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रथी सुतारं आय. सं. विदुर तेने अतः सेडोः ए सूत्रथी विदुरो रूप आय. सं. सपाप तेने पोवः क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रथी सपावं रूप आय. सं. समवाय तेने कगचज अतः सेडोः ए सूत्रथी समवाओ रूप आय. सं. देवः तेने अतःसेडोः ए सूत्रथी देवो रूप आय. सं. दानव तेने नोणः अतः सेडोः ए सूत्रथी दाणवो रूप आय. सं. शंकर तेने शषोःसः अतःसेडोः ए सूत्रथी संकरो रूप आय. सं. संगम तेने अतःसेडोः ए सूत्रथी संगमो रूप आय. सं. नक्तंचर तेने कगटड अनादौ द्वित्वं ए सूत्रथी नक्तंचरो रूप आय. सं. धनंजय तेने नोणः कगचज ए सूत्रथी धणंजओ रूप आय. सं. द्विषंतप तेने कगटड शषोःसः पोवः अतःसेडोः ए सूत्रथी विसंतवो रूप आय. सं. पुरंदर तेने अतः सेडोः सूत्रथी पुरंदरो रूप आय. सं. संवृत्त तेने उदृत्वादौ प्रत्यादौडः अतः सेडोः ए सूत्रथी संवुडो रूप आय. एवीरीते संवर नुं संवरो आय. सं. अर्क तेने वर्गार्वि० सर्वत्र० अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः ए सूत्रथी अक्को रूप आय. तेवीरीजे वर्ग नुं वर्गो अने अर्व नुं अब्वो आय. सं. वर्ग तेने सर्वत्रेतिरलुक् व्यय्यर्याजः अनादौ द्वित्वं क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रथी वज्जं रूप आय सं धूर्त्त तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्रेतिरलुक् अतः सेडोः ए सूत्रथी धूर्त्तो रूप आय. सं. उहाम तेनुं उहामो आय. सं. विप्र तेने सर्वत्र अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः ए सूत्रथी विप्पो रूप आय. सं. कार्य तेने ह्रस्वः संयोगे व्य-

१८४

मागधी व्याकरणम्.

य्यय्यौजः सर्वत्र रल्लुक् अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् एसूत्रथी कज्जं रूप आय. एवी रीते सर्वं नुं सन्वं आय. सं. नक्तंचर तेने कगचज अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः ए सूत्रोथी नक्तंचरो रूप आय. एवी रीते काल नुं कालो गंधनुं गंधो एवां रूप आय. सं. चौर तेने औओत अतः सेडोः ए सूत्रोथी चोरो रूप आय. सं. जार नुं जारो आय. सं. तरु तेने अक्लीबे-दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी तरु रूप आय. एवीरीते देवः नुं देवो आय. सं. पाप तेने पोवः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पावं रूप आय. सं. व्रण तेने सर्वत्र अतः सेडोः ए सूत्रोथी वण्णो रूप आय. सं. सुखकर (सुखनेकरेते) तेने खघथ अतः सेडोः ए सूत्रोथी सुहकरो रूप आय. बीजेपहे व नो लुक् आय. एटले सुहअरो रूप आय. सं. आगमितः (चारेतरफ प्राप्त थयेल) तेने कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी आगमिओ रूप आय. बीजे पहे ग नो लोप आय पढी अवणो ए सूत्रथी आयमिओ रूप आय. सं. जलचर तेनुं जलचरो रूप आय. बीजे पहे च नो लुक् आय. एटले जलयरो आय. सं. बहुतर तेनुं बहुतरो आय. बीजे पहे त नो लुक् थइ बहुअरो आय. सं. सुखदः तेने खघथ अतः सेडोः ए सूत्रोथी सुहदो रूप आय. बीजे पहे द नो लुक् थइ सुहओ रूप आय. सं. सपुनः तेने प नो लुक् आय. नोणः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सउण एवं रूप आय. सं. सच तेने च नो लुक् आय. अतः सेडोः ए सूत्रोथी सोअ रूप आय. सं. चिह तेने कगचज चिहेन्धोवा क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी इन्धं रूप आय. सं. पिशाची तेने शषोः सः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पिसाजी रूप आय. सं. एकत्व तेने क नो ग आय. सर्वत्र अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी एगत्तं रूप आय. सं. एक तेने क नो ग आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी एगो रूप आय. सं. असुक तेने क नो ग आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी असुगो रूप आय. सं. असुक तेने क नो ग आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी असुगो रूप आय. सं. आ. वक तेने सर्वत्र रल्लुक् शषोः सः क नो ग आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी सावगो रूप आय. सं. आकार तेने क नो ग आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी आगारो रूप आय. सं. तीर्थकर तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अनादौ द्वित्वं द्वितीयं० कनो ग आय. ए सूत्रोथी तित्थगरो रूप आय. सं. आकर्ष तेने क नो ग आय. शषतपूर्वज्जेवा शषोः-सः अतः सेडोः ए सूत्रोथी आगरिसो रूप आय. सं. लोकस्य उद्योतकराः व्यत्य-यसु० क नो ग आय. डसस्स ए सूत्रोथी लोगस्स आय. सं. उद्योत तेने ययय-यौजः अनादौ द्वित्वं कगचज जस्सशसडसित्तो जस्सशसोल्लुक् ए सूत्रोथी लोगस्स-उज्जोयगरा रूप आय बीजीरीते पण आय. जेम सं. आकुंचनं तेने कगचज नोणः च नो ट आय. एटले आउण्टणं एवं. रूप आय. ॥ १९५ ॥

यमुना—चामुण्डा—कामुकातिमुक्तके मोनुनासिकश्च ॥ १९६ ॥

एषु मस्य लुग् जवति लुकि च सति मस्य स्थाने अनुनासिको जवति ॥ जँउणा । चँउणा । कँउड । अँउतयं ॥ कचिन्न ज-वति । अइमुन्तयं । अइमुत्तयं ॥ १९६ ॥

પ્રથમ:પાદ: ।

૧૬૫

મૂલ ભાષાંતર. યમુના- ચામુણ્ડા કામુક અતિમુક્તક એ શબ્દોના મ નો લુક્ આય. અને લુક્ થયા પઠી મ ને સ્થાને અનુનાસિક આય. સં. યમુના તેનું જૈંડ-
ળા આય. સં. ચામુણ્ડા તેનું ચૌંડળા આય સં. કામુક તેનું કૌંડઓ આય. સં.
અતિમુક્તકં તેનું અણિઉત્તયં આય. કોઈ ઠેકાણે ન પણ આય ત્યારે અહમુન્નયં તથા
અહમુત્તયં આય. ॥ ૧૭૮ ॥

॥ ટુંઠિકા ॥

યમુના ચ ચામુણ્ડા ચ કામુકશ્ચ અતિમુક્તકં ચ યમુનાચામુણ્ડા-
કામુકાતિમુક્તકં તસ્મિન્ ૭૧ મ્ ૬૧ અનુનાસિક ૧૧ ચ ૧૧ યમુ-
ના- આદેર્યોજઃ યસ્ય જઃ અનેન મલુક્ અનુનાસિકશ્ચ નોણઃ ૧૧
અંત્યવ્યંજનસલુક્ જૈંડળા । ચામુણ્ડા ૧૧ અનેન મલુક્ અનુસ્વા-
રશ્ચ જૌંડળા કામુક અનેનમલુક્ મસ્ય સ્થાને અનુસ્વારઃ કગચ-
જેતિ કલુક્ ૧૧ અતઃ સેઢોઃ કૌંડઝં અતિમુક્તક ૧૧ કગચજેતિ ત્-
લુક્ કલુક્ ચ વક્રાદાવંતઃ અનુસ્વારઃ કગટઢેતિ કલુક્ અવર્ણો
ક્લીવેસ્મ્ મોનુઃ અણિઉત્તયં કચિન્નજવતિ અહમુન્નયં અહમુત્તયં ॥૧૭૮॥

ટીકા ભાષાંતર. યમુના ચામુણ્ડા કામુક અતિમુક્તક શબ્દોના મ નોલુક
આય અને મ નો અનુનાસિક આય સં. યમુના તેને આદેર્યોજઃ ચાલતા સૂત્રે મ
નો લુક્ આય. અને અનુનાસિક આય. પઠી નોણઃ અંત્યવ્યંજ એ સૂત્રોથી જૈંડળા રૂપ
આય. સં ચામુણ્ડા તેને ચાલતા સૂત્રોથી મ નો લુક અને અનુસ્વાર આય. ઇટલે
ચૌંડળા રૂપ આય. સં. કામુક તેને ચાલતા સૂત્રે મ નો લુક અને અનુસ્વાર આય પઠી
કગચજ અતઃ સેઢોઃ એસૂત્રોથી કૌંડઝ આય. સં. અતિમુક્તક તેને કગચજ વક્રા
દાવંતઃ અનુસ્વાર આય. કગટઢઃ અવર્ણો ક્લીવે સ્મ્ મોનુઃ એ સૂત્રોથી અણિ
ઉત્તયં એવું રૂપ આય. કોઈઠેકાણે ન આય તો અહમુન્નયં અને અહમુત્તયં એવા રૂપ
આય. ॥ ૧૭૮ ॥

નાવર્ણાત્પઃ ॥ ૧૭૯ ॥

અવર્ણત્પરસ્યાનાદેઃ પસ્ય લુગ્ ન જવતિ ॥ સવહો સાવો અનાદે-
રિત્યેવ પરઝટ્ટો ॥ ૧૭૯ ॥

મૂલભાષાંતર. અવર્ણ અકીપર અને જે આદિજૂત ન હોય તેવા પ નો લુક્ ન આય.
સં. શપથ તેનું સવહો અને સં. શાપ તેનું સાવો એવું રૂપ આય. સં. પરપુષ્ટ તેનું પરઝટ્ટો
રૂપ આય. એહિં આદિજૂત ઠે તેથી ન આય. ॥ ૧૭૯ ॥

१८६

मागधी व्याकरणम्.

॥ हुण्डिका ॥

न ११ अर्वाण ५१ प ६१ शपथः ११ शषोः सः पोवः खघथ० थ ह
सवहो । शापः शषोः सः पोवः ११ अतः सेडोः सावो परपुष्ट कगच-
जेतिपलुक् षस्यानुष्ट० ष उः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वस्य टः
११ अतः सेडोः परउड्डो ॥ १७९ ॥

टीकाभाषांतर. अर्वाण अकी अने आदिज्ञत नहीं तेवा प नो लुक् न आय. सं. शपथः तेने शषोः सः पोवः खघथ० ए सूत्रोथी सवहो रूप आय. सं. शाप तेने शषोः सः पोवः अतः सेडोः ए सूत्रोथी सावो रूप आय. सं. परपुष्ट तेने कगचज षस्यानु० अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अतः सेडोः ए सूत्रोथी परउड्डो रूप आय ॥ १७९ ॥

अवणोयश्रुतिः ॥ १८० ॥

कगचजेत्यादिना लुकि सति शेषः अवर्णः अवर्णात्परो लघुप्रयत्न-
तर यकारश्रुतिर्भवति ॥ तित्थयरो सयढं नयरं मयङ्को । कयग्गहो
कायमणी । रचयं । पयावई । रसायलं । पायालं । मयणो । गया ।
नयणं । दयालु । लायणं । अवर्ण इति किम् । सउणो । पउणो ।
पउरं । राईवं । निहउं । निनउं । वाऊ । कई । अवर्णादित्येव ।
लोएस्स । देयरो ॥ कचिद्भवति पियइ ॥ ८० ॥

मूलभाषांतर. कगचज ए सूत्रथी लुक् अया पगी बाकी रहेलो जे अ ते अ अकी पर लघु प्रयत्नतर स्थानवादा यनी श्रुति (अवर्ण) आय ठे. तीर्थकर तेनुं तित्थयरो आय. सं. शकटं तेनुं सयढं रूप आय. सं. नगरं तेनुं नयरं रूप आय. सं. मृगाङ्क तेनुं मयङ्को रूप आय. सं. कचग्रह तेनुं कयग्गहो आय. सं. काचमणि तेनुं काय-मणी रूप आय. सं. रजतं तेनुं रचयं रूप आय. सं. प्रजापति तेनुं पयावई आय. सं. रसातलं तेनुं रसायलं आय. सं. पातालं तेनुं पायालं आय. सं. मदन तेनुं मयणो आय. सं. गदा तेनुं गया आय. सं. नयनं तेनुं नयणं आय. सं. दयालु तेनुं दयालू आय. सं. लावण्यं तेनुं लायणं आय. मूलमां अवर्णनुं ग्रहण ठे तेथी सं. शकुन तथा प्रगुण तेना सउणो पउणो एवा रूप आय. सं. प्रचुर तेनुं पउरं आय. सं. राजीवं तेनुं राईवं आय. सं. निहित तेनुं निहओ आय. सं. निनद तेनुं निनओ आय. सं. वायुं तेनुं वाऊ आय. सं. कति तेनुं कई आय. अवर्ण अकी पर एम कहुं तेथी लोकस्य तेनुं लोएस्स एवुं आय. सं. देवर तेनुं देयरो आय कोई ठेकाणे न पण आय. जेम सं. पिबति तेनुं पियइ आय. ॥ १८० ॥

प्रथमःपादः ।

१७९

॥ टुंडिका ॥

अवर्ण ११ यश्रुतिः ११ तीर्थकरः ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र रलुक् अना-
दौद्वित्वं द्वितीयपूर्वश्च त कगचजेति कलुक् अनेन य ११ अतः से-
डोः तित्थयरो । शकट शपोः सः कगचजेति कलुक् अनेन य सटा-
शकट टस्य ढः ११ क्लीबे सम् सयढं । मृगांक कृतोऽत् मृ म ह्रस्वः-
संयोगे कगचजेतिगलुक् अनेन य ११ अतः सेडोः मयङ्को । कचग्र-
ह— कगचजेतिकलुक् अनेन य सर्वत्रेति रलुक् अनादौ द्वित्वं ११
अतः सेडोः कयग्गहो । कायमणि— ११ कगचजेति चलुक् अनेन य
अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंज० सलुक् कायमणी— रजत— कग चजेतिज-
लुक् च अनेन य ११ क्लोबे मस् मोनु० रययं प्रजापति— सर्वत्र रलु-
क् कगचजेति जत् लुक् अनेन य पोवः ११ अक्लीबे दीर्घः अंत्य-
व्यं० सलुक् पयावई । रसातल कगचजेतितलुक् अनेन य ११ क्ली-
बे सम् मोनु० रसायलं । एवं पायालं । मदन कगचजेतिदलुक् अ-
नेन य ११ अतः सेडोः मयणो । गदा ११ कगचजेतिदलुक् अनेन
य अंत्यव्यं सलुक् गया नयन ११ कगचजेति यलुक् अनेन य
क्लीबे सम् नयणं । एवं दयालु लायणं । शकुन— प्रगुण श-
पोः सः सर्वत्र रलुक् कगचजेति कगयोर्लुक् नोणः ११ अतः सेडोः
सउणो पउणो । प्रचुर— सर्वत्र रलुक् कगचजेतिचलुक् ११ क्लीबे-
मस् मोनु० पउरं । राजीव— ११ कगचजेतिजलुक् क्लीबे सम् मो-
नु० राइवं । निहित— कगचजेति तलुक् ११ अतः सेडोः निहिउ ए-
वं निनद निनउ । वायु— कगचजेति यलुक् ११ अक्लीबे सौ दीर्घः अं-
त्यव्यंज० सलुक् वाऊ । एवं कई । लोकस्य कगचजेतिकलुक् ड-
सस्य लोगस्स एवं देश्यरो । पिवति— बलुक् त्यादिनां ति इ । अ-
वर्णो पियइ ॥ १८० ॥

टीका भाषांतर. कगचज ए सूत्रवडे लुक् अथा पढी अ नी अवर्ण पढी पर छ-
युप्रयत्नतर एवा य नी श्रुति थाय. एटले अ ने स्थाने य थाय. सं. तीर्थकरः तेने
ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अनादौ द्वित्वं द्वितीय० कगचज० चालता सूत्रे य थाय.

१८८

मागधीव्याकरणम्.

अतः सेडोंः ए सूत्रोथी तित्थयो रूप आय. सं. शकट तेने शषोः सः कगचज चावतासूत्रे य आय. पठी सटाशकट० क्लीबे सम् ए सूत्रोथी सयदं रूप आय. सं. मृगांक तेने क्तोऽत् ह्रस्वः संयोगे कगचज चावता सूत्रे य आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी मयङ्को रूप आय. सं. कचग्रह तेने कगचज चावतासूत्रे य आय. सर्वत्र अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः ए सूत्रोथी कयग्गहो रूप आय. सं. काचमणि तेने कगचज चावता सूत्रे य आय. अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी कायमणी रूप आय. सं. रजत तेने कगचज चावतासूत्रे य आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रययं आय. सं. प्रजापति तेने सर्वत्र कगचज चावतासूत्रे य आय. पो वः अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पयावई रूप आय. सं. रसातल तेने कगचज चावतासूत्रे य आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रसायलं आय. एवीरीते सं. पातालं तेनुं पायालं आय. सं. मदन तेने कगचज चावतासूत्रे य आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी मयणो आय. सं. गदा तेने कगचज चावतासूत्रे य आय. क्लीबे सम् ए सूत्रोथी नयणं रूप आय. एवीरीते सं. दयालु नुं दयाल् अने सं. लावण्यं तेनुं लायणं रूप आय. सं. शकुन तथा प्रगुण तेने शषोः सः सर्वत्र रलुक् कगचज नोणः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सउणो तथा पउणो रूप आय. सं. प्रचुर तेने सर्वत्र कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पउरं रूप आय सं. राजीव तेने कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी राइवं आय. सं. निहित तेने कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी निहिओ रूप आय. एवीरीते निनद तेनुं निनओ आय. सं. वायु तेने कगचज अक्लीबे सौदीर्घः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी वाऊ रूप आय. एवीरीते सं. कति नुं कई आय. सं. लोकस्स तेने कगचज डसस्य ए सूत्रोथी लोगस्स रूप आय. एवीरीते सं. देवर तेनुं देअरो आय. सं. पिबति तेने ब नोलुक् आय. त्यादीनां अवर्णों ए सूत्रोथी पियइ रूप आय. ॥ १८० ॥

कुब्ज-कर्पर-कीले कः खोऽपुष्पे ॥ १८१ ॥

एषु कस्य खो जवति पुष्पं चेत् कुब्जाजिधेयं न जवति ॥ खुज्जो । खपारं । खीलउं । अपुष्प इति किम् । बंधेउं कुब्ज-पसूणं । आर्षेऽन्यत्रापि । कासितं । खासिएं । कसितं । खसिएं ॥

मूल भाषांतर. कुब्ज कर्पर कील ए शब्दोमां रहेला क नो ख आय. पण जो कुब्ज नो अर्थ ते नामनुं पुष्प अतो न होयतो. सं. कुब्ज तेनुं खुज्जो आय. सं. कर्पर तेनुं खपारं आय. सं. कील तेनुं खीलओ आय. मूलमां पुष्प अर्थ शिवाय एम कहुं ठे तेथी सं. बंधितुं कुब्जक-प्रसूनं तेनुं बंधेउं कुब्ज-पसूणं एवुं आय. आर्ष प्रयोगमा बीजेपण ख आय जेम-सं. कासितं तेनुं खासिएं आय. सं. कसितं तेनुं खसिएं आय. ॥ १८१ ॥

प्रथमःपादः ।

१८९

॥ टुंडिका ॥

कुब्जश्च कर्परं च कीलकश्च कुब्जकर्परकीलकं तस्मिन् क ११
ख ११ अपुष्प ७१ कुब्ज अनेन खु सर्वत्रवलुक् अनादौ द्वित्वं ११
अतः सेडोंः खुज्जो । कर्पर अनेन क ख सर्वत्रेति रलुक् ११ क्ली-
बेसम् मोनु० खप्परं । कीलक अनेन ख कगचजेतिकलुक् ११
अतः सेडोंः खीलउ बंधितुं पच्चकातुमत्तव्यनव्यप्यत्सु धि धे कगच-
जेतिकलुक् बंधेउ । कुब्जकप्रसून सर्वत्ररलुक् अनादौ द्वित्वं कग-
चजेतिकलुक् अवर्णो सर्वत्रवलुक् नोणः ११ क्लीबे सम् मोनु०
कुज्जपसूणं कासित क ख कगचजेतिकलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु०
खासिअं एवं कसितं खसिअं ॥ १८१ ॥

टीकाभाषांतर. कुब्ज कर्पर कीलक ए शब्दोना क नो ख आय. पण जो कुब्ज
नो अर्थ पुष्प आय तो नहीं. सं. कुब्ज तेने चालतासूत्रथी कु नो खु आय. पणी सर्व-
त्रवलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः ए सूत्रोथी खुज्जो रूप आय. सं. कर्पर तेने
चालतासूत्रे क नो ख आय. सर्वत्र रलुक् क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी खप्परं रूप
आय. सं. कीलक तेने क नो ख आय. कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी खीलओ रूप
आय. सं. बंधितुं तेने पच्चक्त्वातुम० ए सूत्रथी धि नो धे आय. पणी कगचज ऐ
सूत्रथी बंधेउ आय. कुब्जकप्रसून तेने सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं कगचज० अव-
र्णो सर्वत्र लुक् नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कुज्जपसूणं एवं रूप आय.
सं. कासित तेने चालतासूत्रे क नो ख आय. कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए
सूत्रोथी खासिअं रूप आय. एवीरीते सं. कसितं तेनुं खसिअं आय. ॥ १८१ ॥

मरकत-मदकले गः कंडुके त्वादेः ॥ १८२ ॥

अनधोः कस्य गो जवति कंडुके त्वाद्यस्य कस्य ॥ मरगयं ।

मयगलो गेन्दुअं ॥ १८२ ॥

मूल भाषांतर. मरकत अने मदकल शब्दना क नो ग आय. अने कंडुक श-
ब्दना आदिज्ञत क नो ग आय. सं. मरकतं तेनुं मरगयं आय. सं. मदकलः तेनुं
मयगलो रूप आय. सं. कंडुक तेनुं गेन्दुअं रूप आय. ॥ १८२ ॥

॥ टुंडिका ॥

मरकतं च मदकलं च मरकतमदकलं तस्मिन् ७१ ग ११ कंडुक

१९०

मागधी व्याकरणम्.

७१ तु ११ आदेः ६१ मरकत अनेन क ग कगचजेतित्लुक् अव-
र्णो ११ क्लीबेस्म मोनु० मरगयं । मदकल कगचजेति दलुक्
अवर्णो अनेन क ग ११ अतःसेडोंः मयगलो । कंदुक अनेन क
ग एह्ययादौ ए कगचजेतिकलुक् ११ क्लीबेस्म मोनु० गेंडुअं ॥

टीका भाषांतर मरकत अने मदकल क नो ग आय अने कंदुक शब्दना आदि
क नो ग आय. सं. मरकत तेने चालता सूत्रथी क नो ग आय. पढी कगचज अव-
र्णो क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रथी मरगयं रूप आय. सं. मदकल तेने कगचज
अवर्णो चालतासूत्रे क नो ग आय. अतःसेडोंः ए सूत्रथी मयगलो रूप आय. सं.
कंदुक तेने चालतासूत्रथी क नो ग आय. एह्ययादौ कगचज क्लीबेस्म मोनु०
ए सूत्रथी गेंडुअं रूप आय. ॥ १८२ ॥

किराते चः ॥ १८३ ॥

किराते कस्य चो जवति ॥ चिलाउ । पुलिन्द एवायं विधिः । का-
मरूपिणि तु नेष्यते । नमिमो हर-किरायं ॥ १८३ ॥

मूल भाषांतर. किरात शब्दना क नो च आय. सं. किरात तेनुं चिलाओ
आय. जो किरात शब्दनो अर्थ भीलजाति होय तोज आ नियम लागु पडे पण जो
इहाथी भील नुं रूप लीधुं होय तो न आय. जेम- सं. नमिमो हर-किरातं तेनुं
नमिमो हर-किरायं एवुं आय. ॥ १८३ ॥

॥ हुंढिका ॥

किरात ७१ च ११ किरात ११ अनेन कि चि हरिद्रादौ र ल क-
गचजेतित्लुक् अतः सेडोंः चिलाउ । नम् मस् तृतीयस्य मोमुमाः
इति मस्स्थाने मो व्यंजनाददंते अत् इच्च मोमुमेवा म मि । हर-
कीरात कगचजेतित्लुक् अवर्णो ११ क्लीबे स्म मोनु० नमिमो
हरकिरायं ॥ १८३ ॥

टीका भाषांतर. किरात शब्दना क नो च आय. सं. किरात- चालता सूत्रथी
कि नो चि आय. हरिद्रादौ० कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रथी चिलाओ रूप आय
सं. नम् धातुने मस् प्रत्यय लागे तृतीयस्य मोमुमाः व्यंजनाददंतेऽत् इच्चमोमु०
ए सूत्रथी नमिमो अयुं. सं. हरकिरात तेने कगचज अवर्णो क्लीबे स्म मोनु०
ए सूत्रथी हरकिरायं एवुं रूप आय. ॥ १८३ ॥

प्रथमःपादः ।

१९१

शीकरे जहौ वा ॥ १८४ ॥

शीकरे कस्य जहौ वा जवतः ॥ सीजरो सीहरो । पढ़े । सीअरो ॥१८४॥

मूल भाषांतर. शीकर शब्दना क नो भ अने ह विकटपे आय. सं. शीकर तेना सीभरो सीअरो एवां रूप आय. पढ़े सीहरो एवं रूप आय. ॥ १८४ ॥

॥ टुंढिका ॥

शीकर ७१ जहौ १२ वा ११ शीकर— शषोःसः अनेन प्रथमे कस्य जः द्वितीये कस्य हः ११ अतःसेडोंः सीजरो सीहरो । पढ़े शीकरः ११ शषोःसः कगचजेतिक्लुक् अतःसेडोंः । सीअरो ॥१८४॥

टीका भाषांतर. शीकर शब्दना कना भ अने ह किकटपे आय. सं. शीकर तेने शषोः सः चाखता सूत्रथी पेहेला पढ़े कनो भ थाय. अने बीजे पढ़े कनो ह थाय, अतःसेडोंः ए सूत्र लागी सीभरो सीहरो एवां रूप आय. पढ़े शीकर तेने शषोःसः कगचज अतःसेडोंः ए सूत्रोथी सीअरो रूप आय. ॥१८४ ॥

चंद्रिकायां मः ॥ १८५ ॥

चंद्रिकाशब्दे कस्य मो जवति ॥ चन्दिमा ॥ १८५ ॥

मूल भाषांतर. चंद्रिका शब्दना कनो म आय. सं. चंद्रिका तेनुं चन्दिमा रूप आय. ॥ १८५ ॥

॥ टुंढिका ॥

चंद्रिका ७१ म ११ चंद्रिका अनेन क म सर्वत्ररलुक् ११ अंत्यव्यं सलुक् चन्दिमा ॥ १८५ ॥

टीका भाषांतर. चंद्रिका शब्दना कनो म आय. सं. चंद्रिका तेने चाखता सूत्रे कनो म आय. सर्वत्ररलुक् अंत्यव्यंजन ए सूत्रोथी चन्दिमा रूप आय. ॥१८५॥

निकष-स्फटिक-चिकुरे हः ॥ १८६ ॥

एषु कस्य हो जवति ॥ निहसो । फलिहो । चिहुरो । चिहुर शब्दः संस्कृतेपि इति दुर्गः ॥ १८६ ॥

मूल भाषांतर. निकष स्फटिक अने चिकुर शब्दना कनो ह आय. सं. निकष तेनुं निहसो आय. सं. स्फटिक तेनुं फलिहो आय. सं. चिकुर तेनुं चिहुरो आय. चिहुर शब्द संस्कृतमां पण ठे, एम दुर्ग कोशमां लखेठे. ॥ १८६ ॥

१९२

मागधी व्याकरणम्.

॥ टुंठिका ॥

निकषश्च स्फटिकश्च चिकुरश्च निकषस्फटिकचिकुरं तस्मिन् ७१ ह
 ११ निकष— अनेन क ह शषोःसः अतःसेडोः निहसो । स्फटि-
 क—११ कगटडेतिसल्लुक् स्फटिकेलः टस्य लः अनेन क ह अतः-
 सेडोः फलिहो । चिकुर अनेन क ह अतः सेडोः चिहुरो ॥ १७६ ॥

टीका भाषांतर. निकष स्फटिक अने चिकुर शब्दना क नो ह आय. सं. नि-
 कष तेने चाखता सूत्रथी कनो ह आय. पढी शषोःसः अतःसेडोः ए सूत्रोथी नि-
 हसो रूप आय. सं. स्फटिक तेने कगटड स्फटिकेलः चाखता सूत्रे कनो ह आय.
 अतःसेडोः ए सूत्रथी फलिहो रूप आय. सं. चिकुर तेने चाखता सूत्रथी कनो ह
 आय. पढी अतःसेडोः ए सूत्रथी चिहुरो रूप आय. ॥ १७६ ॥

ख-घ-थ-ध-ज्ञाम् ॥ १७७ ॥

स्वरात्परेषामसंयुक्तानामनादिज्ञूतानां ख घ थ ध ज्ञ इत्येतेषां
 वर्णानां प्रायो हो जवति ॥ ख । साहा । मुहं । मेहल । लिहइ ॥
 घ । मेहो । जहणं । माहो । जाहइ ॥ थ नाहो । आवसहो ।
 मिहणं । कहइ ॥ ध । साहु । बाहो बहिरो । बाहइ । इन्द्र-ह-
 णू ज । सहा । सहावो । नहं । थणहरो । सोहइ ॥ स्वरादि-
 त्येव । संखो । संघो । कुंथ । बंधो । खंजो ॥ असंयुक्तस्येत्येव ।
 अक्खइ । अग्घइ । कत्थइ । सिऊउ । बन्धइ । लब्जइ ॥ अना-
 देरित्येव । गज्जंते खे मेहा । गहइ घणो ॥ प्राय इत्येव सरिसव-
 खलो । पलय-घणो । अधिरो । जिण-धम्मो । पणट्ट-जउ । नजं ॥

मूल भाषांतर. स्वरथीपर जोडाहर वगरना अने आदिज्ञूत नहीं तेवा ख घ थ
 ध भ ए अहरोनो प्राये करीने ह आय. ख नाउदा० सं. साखा तेनुं साहा आय. सं.
 मुखं तेनुं मुहं आय. सं. मेखला तेनुं मेहला आय. सं. लिखति तेनुं लिहइ आय. घ
 नाउदा० सं. मेघ तेनुं मेहो आय. सं. जघनं तेनुं जहणं आय. सं. माघ तेनुं माहो
 आय. सं. लाघति तेनुं लाहइ आय. थ नाउदा०-सं. नाथ तेनुं नाहो आय. सं. आव-
 सथ तेनुं आवसहो आय. सं. मिथुनं तेनुं मिहणं आय. सं. कथति तेनुं कहइ
 आय. ध नाउदा०-सं. साधु तेनुं साहु आय. सं. व्याध तेनुं बाहो आय. सं. बधिर
 तेनुं बहिरो आय. सं. बाधते तेनुं बाहइ आय. सं. इंद्रधनु तेनुं इन्द्र-हणू आय.
 भ नाउदा०-सं. सभा तेनुं सहा आय. सं. स्वभाव तेनुं सहावो आय. सं. नभः

प्रथमःपादः।

१९३

तेनुं नहं आय. सं. स्तनभर तेनुं थणहरो आय. सं. शोभते तेनुं सोहइ आय. स्वरथकी पर होय तोज आय. जेमके सं. शंख तेनुं संखो आय. सं. संघ तेनुं संघो आय. सं. कंथा तेनुं कंथा आय. सं. बंध तेनुं बंधो आय. सं. स्तंभ तेनुं खंभो आय. जोडाक्षर वगरना एम कहुं ठे तेथी अहिं न आय. जेम सं. आख्याति तेनुं अक्खइ आय. सं. राजति तेनुं अग्घइ आय. सं. कत्थति तेनुं कत्थइ आय. सं. सिधक तेनुं सिद्धओ आय. सं. बंधति तेनुं बंधइ आय. सं. लभते तेनुं लब्भइ आय. आदि-
श्रुत न होय तेम कहुं ठे तेथी अहिं न आय. जेम. सं. गर्जते खे मेघाः तेनुं गर्जते खे मेहा ऐवुं रूप आय. सं. गच्छति घनः तेनुं गच्छइ घणो ऐवुं रूप आय. मूलमां प्रायः एम कहुं ठे तेथी अहिं न आय. जेम. सं. सर्षपखल तेनुं सरिसवखलो एवुं आय. सं. प्रलयघनः तेनुं पलय-घणो रूप आय. सं. अस्थिर तेनुं अथिरो रूप आय. सं. जिनधर्मः तेनुं जिण-धम्मो रूप आय. सं. प्रणष्टभयः तेनुं पणट्ठ-भओ एवुं रूप आय. सं. नभः तेनुं नभं एवुं रूप आय. ॥ १८७ ॥

॥ ढुंढिका ॥

खश्च घश्च थश्च धश्च जश्च खघथधजः तेषां ६३ शाखा शषोः सः
अनेन खा हा अंत्यव्यंज० सलुक् साहा एवं मुखं मुहं । मेखला
अनेन ख ह मेहला लिखति ख ह त्यादीनां तिइ लिहइ । मेघः
मेहो । श्लाघृडं सामर्थ्ये श्लाघ० वर्त्त० ति अनेन घ ह त्यादीनां
ति श्लाहइ । नाथ नाहो । आवसथ आवसहो । मिथुने अनेन
थ ह नोणः मिहुणं । कथ वर्त्त० तिव् त्यादीनां ति इ व्यंजनात्
अनेन थ ह कहइ । साधु- ११ अनेन ध ह अक्कीवे दीर्घः अंत्य-
व्यंजन सलुक् साहु । व्याध ११ अधोमनयां यलुक् अनेन ध ह
अतःसेडोः वाहो । बाधते अनेन ध ह त्यादीनां ति इ वाहइ ।
इंद्रधनु सर्वत्र रलुक् अनेन ध ह ११ अक्कीवे सौ दीर्घः नोणः अं-
त्यव्यं० सलुक् इंदहण् । गुणाद्याः क्लीवेवा इति पुस्त्वं । सजा अ-
नेन ज ह ११ अंत्यव्यं० सलुक् सहा । स्वजावः ह अनेन सर्वत्र वलुक्
अतःसेडोः सहावो । नजः अनेन ज ह अंत्यव्यं० सलुक् ११ क्लीवे
स् मू मोनु० नहं । स्तनजर स्तस्य थः नोणः ११ अनेन ज ह ११
अतः सेडोः थणहरो । शोचते त्यादीनां ति इ शषोः सः अतः सेडोः
संखो । संघो । कंथा । बंधो । स्तंज ११ स्तंजेस्तवेवा ख अतः

१९४

मागधी व्याकरणम्.

सेडों: खंजो । आख्याति ह्रस्वः संयोगे अधोमनयां यलुक् स्व-
 राणांस्वराख्याअनादौ द्वित्वं द्वितीय० अस्कइ राज् राजेरग्घ
 वज्जयसहरीररेहा राजस्थाने अग्घ वर्त्त० तिव् त्यादीनां तिइ
 अग्घइ कत्थ श्लाघायां कत्थ तिव् व्यंजनाददंतेऽत् त्यादीनां तिइ
 कत्थइ । सिध्दक सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व धस्य दः
 कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडों: सिद्धं लज्जते । त्यादीनां ति इ
 गमादीनां द्वित्वं द्वितीय पूर्व जस्य व लज्जइ । गर्जति बहुष्वा-
 यस्यन्ति न्ते इरे अंतिस्थाने न्ते व्यंजनात् सर्वत्र रलुक् अनादौ
 द्वित्वं गज्जते । ख ७१ डेमेघे निस्थाने डे डित्वं खे मेघ १३ ख-
 घथ० थ ह जस् शसिडसित्तो दीर्घः जस् शसोर्लुक् मेहा । गज्जति
 त्यादीनां ति इ गज्जइ । घन ११ नोणः अतः सेडों: घणो ॥ गज्जते
 खे मेहा । पुत्रानीवापणच्चिआ मोरा । नरुो चंदज्जोयो वासारन्तो
 हावावत्तो । ११ सर्षपखल शर्षपततवज्जेवा पात् प्राग् इ शषोः सः
 पोवः ११ अतः सेडों: सरिसवखलो । प्रलयघन ११ सर्वत्र रलुक्
 नोणः अतः सेडों: पलय-घणो । अस्थिर कगटडेति सलुक् ११ अतः
 सेडों: अस्थिरो । जिनधर्म नोणः सर्वत्र रलुक् ११ अनादौ द्वित्वं
 अतः सेडों: जिणधम्मो । प्रनष्टजय सर्वत्र रलुक् नोणः षस्यानु०
 षस्य ठः । अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व ठ ट कगचजेति यलुक् ११
 अतः सेडों: पणटज्जत् । नजस् ११ अंत्यव्यं० सलुक् क्लीबे सम्
 मोनु० नज्ज ॥ १७७ ॥

टीका भाषांतर- स्वरश्रीपर जोरुद्धर वगरना आदीचूत नहीं तेवा ख घ अ थ ज ए
 अहरोनो प्राये करी ह आय. सं. शाखा तेने शषोःसः चालता सूत्रे खा नो हा आय.
 अंत्यव्यं० ए सूत्रश्री साहा एवुं रूप आय. एवी रीते मुखं तेनुं मुहं आय. सं. मेखला
 तेने चालता सूत्रे ख नो ह आय. एटले मेहला आय. सं. लिखति तेने चालता सूत्रे
 ख नो ह आय पठी त्यादीनां ए सूत्रश्री ति नो इ आय. एटले लिहइ रूप आय.
 सं. मेघः तेनुं मेहो आय. सं. श्लाघु धातु सामर्थ्यमां प्रवर्त्ते तेने वर्त्त० ति आवे चा-
 लता सूत्रे घ नो ह आय. पठी त्यादीनां ए सूत्रश्री श्लाहइ रूप आय. सं. नाथ तेनुं
 नाहो रूप आय. सं. आवसथ तेनुं आवसहो रूप आय. सं. मिथुन तेने चालता
 सूत्रे थ नो ह आय. नोणः ए सूत्रश्री मिहुणं रूप आय. सं. कथ धातु तेने वर्त्त-

प्रथमःपादः ।

१९५

माना त्यादीनां व्यंजनात् चालता सूत्रे ध नो ह् आय. एटले कहइ रूप आय. सं. साधु तेने चालता सूत्रथी ध नो ह् आय. अक्कीबे दीर्घः अंत्यव्यंजन० सलुक ए सूत्रोथी साहु रूप आय. सं. व्याध तेने अधोमनयां यलुक चालता सूत्रे ध नो ह् आय. अतःसेडोंः ए सूत्रथी वाहो रूप आय. सं. बाधते तेने चालता सूत्रे ध नो ह् आय. पढी त्यादीनां ए सूत्रथी वाहइ रूप आय. सं. इंद्रधनु तेने सर्वत्र चालता सूत्रे ध नो ह् आय. अक्कीबे सौदीर्घः नोणः अंत्यव्यं० ए सूत्रथी इन्द-हणू रूप आय. अहिं गुणाद्याः क्लीबेवा ए सूत्रथी पुंलिङ्गपणुं आय. सं. सभा तेने चालता सूत्रथी भ नो ह् आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सहा रूप आय. सं. स्वभाव तेने चालता सूत्रथी ह् आय. सर्वत्र अतःसेडोंः ए सूत्रोथी सहावो रूप आय. सं. नभः तेने चालता सूत्रथी भ नो ह् आय अंत्यव्यं क्लीबेसम् ए सूत्रोथी नहं रूप आय. सं. स्तनभर तेने स्त नो थ आय. नोणः चालता सूत्रे ह् आय. अतःसेडोंः ए सूत्रोथी थणहरो रूप आय. सं. शोभते तेने त्यादीनां शषोः सः ए सूत्रोथी सोहइ रूप आय. सं. शंख तेने अतःसेडोंः ए सूत्रोथी संखो रूप आय. सं. संघनुं संघो आय. सं. कंथा नुं कंथा आय. सं. बंध नु बंधो आय. सं. स्तंभ तेने स्तंभेस्तवेवाखः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी बंभो रूप आय. सं. आख्याति तेने ह्रस्वःसंयोगे अधोमनयां यलुक स्वराणांस्वरा अनादौद्वित्वं द्वितीय० ए सूत्रोथी अक्खइ रूप आय. सं. राज धातु तेने राजेरग्घछज्ज० वर्त्तमाना त्यादीनां ए सूत्रोथी अग्घइ रूप आय. सं. कत्थ धातु प्रशंसा करवामां प्रवतें तेने तिव प्रत्यय आवे व्यंजनाददंतेऽत् त्यादीनां ए सूत्रोथी कत्थइ रूप आय. सं. सिध्दक तेने सर्वत्र अनादौद्वित्वं द्वितीय० क-गचज अतःसेडोंः ए सूत्रोथी सिद्धओ रूप आय. सं. लभते तेने त्यादीनां ग-मादीनांद्वित्वं द्वितीय० ए सूत्रोथी लब्भइ रूप आय. सं. गर्जति तेने बहुष्वाद्य० व्यंजनाददं० सर्वत्र अनादौ० ए सूत्रोथी गर्जते रूप आय. सं. ख तेने डेमेधे० डित्वं ए सूत्रोथी खे रूप आय. सं. मेघाः तेने खघथ जसूशसि० जसूशसोलुक् ए सूत्रोथी मेहा रूप आय. सं. गच्छति तेने त्यादीनां ए सूत्रथी गच्छइ रूप आय. सं. घन तेने नोणः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी घणो रूप आय. “गर्जते खेमेहा” ए गाथा ठे. सं. सर्षपखल शर्षपतसवज्जेवा शषोःसः पोवः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी सरिसवखलो ए रूप आय. सं. प्रलयधन तेने सर्वत्ररलुक नोणः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी पलय-घणो ए रूप आय. सं. अस्थिर तेने कगटड अतःसेडोंः ए सूत्रोथी अथिरो रूप आय. सं. जिनधर्म तेने नोणः सर्वत्ररलुक अनादौद्वित्वं अतःसेडोंः ए सूत्रोथी जिणधम्मो रूप आय. सं. प्रनष्टभय तेने सर्वत्ररलुक नोणःष्टस्यानु० अनादौद्वित्वं द्वितीय० कगचज अतःसेडोंः ए सूत्रोथी पणट्ठभओ रूप आय सं. नभस् तेने अंत्यव्यं० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी नभं एवुं रूप आय. ॥ १०७ ॥

पृथकि धो वा ॥ १०८ ॥

पृथक्शब्दे यस्य धो वा जवति ॥ पिधं पुधं । पिहं पुहं ॥ १०८ ॥

१९६

मागधी व्याकरणम्.

मूल भाषांतर. पृथक् शब्दना थ नो विकल्पे ध आय. सं. पृथक् तेनुं पिधं पुधं तथा पिहं पुहं एवां रूप आय. ॥ १८८ ॥

॥ हुंठिका ॥

पृथक् ७१ ध ११ वा ११ पृथक् इदुतौवृष्ट वृष्टिपृथक्मृदंगनसृके इत्वं च अनेन थस्य धः ११ अंत्यव्यंज० सलुक् बहुलाधिकारात् वा-
खरेमश्च कस्य म पिधं पुधं। पद्दे खघधथ० पिहं पुहं शेषं पूर्ववत् ॥१८८॥

टीका भाषांतर. पृथक् शब्दना थ नो ध आय. सं. पृथक् तेने इदुतौवृष्ट-
वृष्टि चालता सूत्रे थ नो ध आय. पढी अंत्यव्यंज० बहुल अधिकार ठे तेथी वास्व-
रेमश्च ए सूत्रथी पिधं पुधं एवा रूप आय. बीजे पद्दे खघधथ० ए सूत्रथी पिहं पुहं
एवां रूप आय. बाकीनी साधना पूर्ववत् आय. ॥ १८८ ॥

शृङ्खले खः कः ॥ १८९ ॥

शृङ्खले खस्य को जवति ॥ सङ्खलं ॥ १८९ ॥

मूल भाषांतर. शृंखल शब्दना ख नो क आय. सं. शृंखलं तेनुं संकलं एवं रूप आय. ॥ १८९ ॥

॥ हुंठिका ॥

शृंखल ७१ ख ११ क ११ शृंखल ऋतोऽत् शषोःसः श स अनेन ख-
स्य कः ११ क्लीबे सम् मोनु० संकलं ॥ १८९ ॥

टीका भाषांतर. शृंखल शब्दना ख नो क आय. सं. शृंखल तेने ऋतोऽत्
शषोःसः चालता सूत्रथी ख नो क आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रथी संकलं
रूप आय. ॥ १८९ ॥

पुन्नाग-जागिन्योर्गो मः ॥ १९० ॥

अनयोर्गस्य मो जवति ॥ पुन्नागाइं वसन्ते । जामिणी ॥ १९० ॥

मूल भाषांतर. सं. पुन्नाग अने भागिनी ए बे शब्दना ग नो म आय. सं.
पुन्नागानि वसन्ते तेनुं पुन्नागाइं वसन्ते एवं रूप आय. सं. भागिनी तेनुं भामिणी
एवं रूप आय. ॥ १९० ॥

॥ हुंठिका ॥

पुन्नागश्च जागिनी च पुन्नागजागिन्यौ तयोः ७१ ग् ६१ म ११ ग-
स्य मः पुन्नागाइं वसन्ते। पुन्नागस्य पुष्पाणि पुन्नागानि १३ जस्स-

प्रथमःपादः ।

१९७

सइंणयः सप्राग्दीर्घः इति जस् इं पूर्वस्य च दीर्घः गा अनेन गस्य
मः पुन्नामाइं वसंत ७१ डेमिडो मिस्थाने डे डित्यं वसंते जागिनी
११ अनेन नोणः अंत्यव्यंज० सल्लुक् जामिणी ॥ १९० ॥

टीका भाषांतर. पुन्नाग अने भागिनी शब्दना ग नो म आय. सं. पुन्नागानि
(नागकेशरनां पुष्प) तेने जस्ससइंणयः सप्राग्दीर्घः चावता सूत्रथी ग नो म
आय. एटले पुन्नामाइं रूप आय. सं. वसंत तेने डि प्रत्यय आवे पढी डेमिडो डि-
त्यं ए सूत्रोथी वसंते रूप आय. सं. भागिनी तेने चावता सूत्रथी म आय पढी नोणः
अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी जामिणी रूप आय. ॥ १९० ॥

ठागे लः ॥ १९१ ॥

ठागे गस्य लो जवति ॥ ठालो । ठाली ॥ १९१ ॥

मूल भाषांतर. छाग शब्दना ग नो ल आय. सं. छागः तेनुं छालो रूप आय.
सं. छागी तेनुं छाली रूप आय. ॥ १९१ ॥

॥ टुंठिका ॥

ठाग ७१ ल ११ ठाग ११ अनेन गस्य लः अतः सेडोः ठालो । ठा-
गी— अनेन गस्य लः जातेरयांत्यनित्यं स्त्रीशूद्रात् ईप्रत्य० ईलुक् इ-
ति अलोपः अंत्यव्यंज० सल्लुक् ठाली ॥ १९१ ॥

टीका भाषांतर. सं. छाग शब्दना ग नो ल आय. सं. छाग तेने चावता सूत्रथी
ग नो ल आय. पढी अतः सेडोः ए सूत्रथी छालो रूप आय. सं. छागी तेने चा-
वता सूत्रथी ग नो ल आय. जातेरयांत्य स्त्रीशूद्रात् ईप्र० ईलुक्० अंत्यव्यं० ए
सूत्रोथी छाली रूप सिद्ध आय. ॥ १९१ ॥

ऊत्वे दुर्जग-सुजगे वः ॥ १९२ ॥

अनयोरूत्वे गस्य वो जवति ॥ दूहवो सूहवो ॥ ऊत्व इति किम् ।
दुहउ । सुहउ ॥ १९२ ॥

मूल भाषांतर. दुर्भग अने सुभग शब्दनो ऊ आय अने ग नो व आय. सं.
दुर्जग- तेनुं दूहवो आय. अने सं. सुभग तेनुं सूहवो आय. मूलमां ऊ नुं ग्रहण कर्तुं.
वे. ज्यारे ऊ आय त्यारे दुर्भग अने सुभग तेनां दुहवो सुहवो एवां रूप आय. ॥ १९२ ॥

॥ टुंठिका ॥

ऊत्व ७१ दुर्जगश्च सुजगश्च दुर्जगसुजगं तस्मिन् ७१ वा ११ दु-
र्जग- अंत्यव्यंज० रल्लुक् लुकिदुरोवा इति ऊ दू । खघथ० नस्य

१९८

मागधी व्याकरणम्.

हः अनेन गस्य वः ११ अतः सेडों: दूहवो । सुजग उत्सुजगमुस-
ले वा इति सु सू खघथधजां जस्य हः अनेन गस्य वः ११ अतः-
सेडों: सूहवो । दुर्जगसुगज- अंत्यव्यं० लुक् खघथ० जस्यहः क-
गचजेतिग्लुक् ११ अतःसेडों: दुहउ सुहउ ॥ १९२ ॥

टीका भाषांतर. दुर्भग अने सुभग शब्दने ऊ आय. अने ग नो व आय.
सं. दुर्भग तेने अंत्यव्यं० लुकिदुरोवा खघथ० अतःसेडों: ए सूत्रोथी दूहवो रूप
आय. सं. सुभग तेने उत्सुभगमुशलेवा खघथ० चालता सूत्रे ग नो व आय. अतः-
सेडों: ए सूत्रोथी सूहवो रूप आय. सं. दुर्भग- सुभग तेने अंत्यव्यंज० खघथ०
कगचज अतः सेडों: ए सूत्रोथी दुहओ सुहओ रूप आय. ॥ १९२ ॥

खचित-पिशाचयोश्च स-द्धौ वा ॥ १९३ ॥

अनयोश्चस्य यथासंख्यं स ह्य इत्यादेशौ वा जवतः ॥ खसिउं ख-
इउं । पिसद्धो पिसाउं ॥ १९३ ॥

मूल भाषांतर. खचित अने पिशाच शब्दना च ने स ह्य एवा आदेश वि-
कट्टे आय. सं. खचित तेनुं खसिओ खइओ एवा रूप आय. सं. पिशाच तेनां
पिसद्धो पिसाओ एवा रूप आय. ॥ १९३ ॥

॥ टुंढिका ॥

खचितश्च पिशाचश्च खचितपिशाचौ तयोः ७२ च ६१ स ह्य १२
खचित- अनेन चस्य सः कगचजेतित्लुक् अतःसेडों: खसिउं ।
पक्के कगचजेति जतयोर्लुक् ११ अतः सेडों: खइउं । पिशाच- ह-
स्वःसंयोगे शषोःसः श स अनेन वस्य ह्यः अतः सेडों: पिसद्धो ।
पक्के पिशाच- ह्रस्वः संयोगे शषोःसः श स कगचजेतित्वलुक् ११
अतः सेडों: पिसाउं ॥ १९३ ॥

टीका भाषांतर. खचित अने पिशाच शब्दना अनुक्रमे स अने ह्य एवा आ-
देश आय. सं. खचित तेने चालता च नो स आय कगचज अतःसेडों: ए सूत्रो-
थी खसिओ रूप आय. पक्के कगचज अतःसेडों: ए सूत्रोथी खइओ रूप आय.
सं. पिशाच तेने ह्रस्वःसंयोगे शषोःसः चालता सूत्रे व नो ह्य आय. अतःसेडों:
ए सूत्रोथी पिसाओ रूप आय. पक्के पिशाच तेने ह्रस्वःसंयोगे शषोःसः कगचज
अतःसेडों: ए सूत्रोथी पिसाओ रूप आय. ॥ १९३ ॥

प्रथमःपादः ।

१९८

जटिले जो जो वा ॥ १९४ ॥

जटिले जस्य जो वा जवति ॥ ऊडिलो जडिलो ॥ १९४ ॥

मूल भाषांतर. जटिल शब्दना जनो विकल्पे झ आय. जटिल तेनां झडिलो जडिलो एवां रूप आय. ॥ १९४ ॥

॥ टुंडिका ॥

जटिल ७१ ज ६१ ऊ ११ वा जटिल— टोडः अनेन जस्य ऊः ११

अतःसेडोंः ऊडिलो जडिलो ॥ १९४ ॥

टीका भाषांतर. जटिल शब्दना ज नो विकल्पे झ आय. सं. जटिल तेने टोडः आ चाखता सूत्रे जनो झ आय. अतःसेडोंः ए सूत्रोत्री झडिलो जडिलो एवां रूप आय. ॥ १९४ ॥

टो डः ॥ १९५ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेष्टस्य डो जवति ॥ नडो । जडो । घडो ।

घरइ ॥ स्वरादित्येव । घंटा ॥ असंयुक्तस्येत्येव खहा ॥ अनादेरित्येव । टक्को ॥ कचिन्न जवति । अटति । अटइ ॥ १९५ ॥

मूल भाषांतर. स्वरथीपर जोडाकर वर्जित अने आदि न होय तेवा ट नो ड आय. सं. नट तेनुं नडो आय. सं. भट तेनुं भडो आय. सं. घट तेनुं घडो आय. सं. घटते तेनुं घडइ आय. स्वरथीपर होय तो ज आय एम कहुं ठे तेथी सं. घंटा त्यां न आय. जोडाक्षरवर्जित एम कहुं ठे तेथी सं. खहा तेनुं खहा आय. आदिभूत न होय एम कहुं ठे तेथी. सं. टक्कः तेनुं टक्को आय. कोइ ठेकाणे न आय. जेम सं. अटति तेनुं अटइ आय. ॥ १९५ ॥

॥ टुंडिका ॥

ट ६१ डा ११ नट जट घट ११ अनेन ट ड अतः सेडोंः नडो ।

जडो । घडो । घटते अनेन ट ड त्यादीनां इ घडो । घटते अनेन

ट ड त्यादीनां इ घडइ । घण्टा ११ अंत्यव्यं० घण्टा । खट्टा । ११

सर्वत्र रलुक् अनादौऋत्वं अंत्यव्यं० सलुक् खट्टा । टक्क । अतः

सेडोंः टक्को । अटति त्यादीनां ति इ अटइ ॥ १९५ ॥

टीका भाषांतर. स्वरथीपर जोडाकरे वर्जित अने आदिभूत न होय तेवा ट नो ड आय. सं. नट भट घट तेने चाखता सूत्रथी ट नो ड आय. अतःसेडोंः ए सूत्रथी नडो भडो घडो एवां रूप आय. सं. घटते तेने चाखता सूत्रथी ट नो ड आय

२००

मागधी व्याकरणम्.

त्यादीनां ए सूत्रोथी घड्ड रूप आय. सं. घंटा तेने अंत्यव्यं० सूत्रथी घंटा रूप आय. सं. खट्टा तेने सर्वत्रवलुक् अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी खट्टा रूप आय. सं. टक्क तेने अतःसेडोः सूत्रथी टक्को रूप आय. सं. अटति तेने त्यादीनां ए सूत्रथी अटइ रूप आय. ॥ १९५ ॥

सटा-शकट-कैटजे ढः ॥ १९६ ॥

एषु टस्य ढो जवति ॥ सढा । सयढो । केढवो ॥ १९६ ॥

मूल भाषांतर. सटा शकट कैटभ ए शब्दोना ट नो ढ आय. सं. सटा तेनुं सढा रूप आय. सं. शकट तेनुं सयढो रूप आय. सं. कैटभ तेनुं केढवो रूप आय. ॥ १९६ ॥

सटा च शकटं च कैटजश्च सटाशकट कैटजं तस्मिन् ७१ ट ११ सटा ११ अनेन ट ढः अंत्यव्यं० मूलुक् सढा शकट ११ शषोः सः कगचजेतिसलुक् अवर्णो अनेन ट ढ अतः सेडोः गुणाद्याः क्लीबे वा इति पुंस्त्वं सयढो । कैटज— ११ औत् एत् । कैके अनेन ट ढ कैटजे जोवः अतः सेडोः केढवो ॥ १९६ ॥

टीका भाषांतर. सटा शकट कैटभ ए शब्दोना ट नो ढ आय. सं. सटा तेने चाखता सूत्रथी ट नो ढ आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रथी सढा रूप आय. सं. शकट तेने शषोः सः कगचज अवर्णो आ चाखता सूत्रे ट नो ढ आय. सं. अतः सेडोः गुणाद्याः क्लीबे वा ए सूत्रोथी सयढो रूप आय. सं. कैटभ तेने ऐत एत् चाखता सूत्रे ट नो ढ आय. कैटभे भोवः अतः सेडोः ए सूत्रोथी केढवो रूप आय. ॥ १९६ ॥

स्फटिके लः ॥ १९७ ॥

स्फटिके टस्य लो जवति ॥ फलिहो ॥

मूल भाषांतर. स्फटिक शब्दना ट नो ल आय. सं. स्फटिक तेनुं फलिहो रूप आय. ॥ १९७ ॥

॥ दुंदिका ॥

स्फटिक ११ ल ११ स्फटिक— कगटडेति सलुक् अनेन ट ल निषकेति कस्य हः अतः सेडोः फलिहो ॥ १९७ ॥

टीका भाषांतर. स्फटिक शब्दना ट नो ल आय. सं. स्फटिक तेने कगटड चाखता सूत्रथी ट नो ल आय. निषक० ए सूत्रे क नो ह आय अतः सेडोः ए सूत्रोथी फलिहो रूप आय. ॥ १९७ ॥

प्रथमःपादः

२०१

चपेटा-पाटौ वा ॥ १९८ ॥

चपेटाशब्दे एयन्ते च पटि धातौ टस्य लो वा जवति ॥ चवि-
ला । चविडा । फालेइ फालेइ ॥

मूल भाषांतर. चपेटा शब्द अने एयंत एवा पटि धातुना ट नो विकल्पे ल आय. सं. चपेटा तेनां चविला चविडा एवां रूप आय. सं. पाटयति तेनां फालेइ फालेइ एवां रूप आय. ॥ १९८ ॥

॥ हुंठिका ॥

चपेटा च पाटिश्च चपेटापाटिः ७१ वा ११ चपेटा एतइद्वा वे-
ददा चपेटा इति पे पि पोवः प व अनेन टस्य लः ११ अंत्यव्यं०
सलुक् चविला । पद्दे चपेटा एत इद्वा वे० पिपि पोवः पवः
टोरुः ११ अंत्यव्यं० सलुक् चविना । अटू पटू गतौ पट् पटंतं प्र-
युंक्ते प्रयोक्तृ णिग् इ वृद्धिः प पा लोकात् पाटि इति वर्त्त० ति
णेरदावावे इति टे अनेन टस्य लः पाटि पाटिपरुष इति पस्य
फः त्यादीनां फालेइ पद्दे इति पूर्ववत् टोरुः फालेइ ॥ १९८ ॥

टीका भाषांतर. चपेटा अने पाटि धातुना ट नो ल विकल्पे आय. सं. चपेटा
तेने एतइद्वा वेदना चपेटा पोवः चालता सूत्रथी ट नो ल आय. अंत्यव्यंजन० ए
सूत्रथी चविला रूप आय. पद्दे चपेटा तेने एत इद्वा पोवः टोडः अंत्य० ए सूत्रथी
चविडा रूप आय. पट् धातु गतिमां प्रवर्त्ते जे गति करे तेने प्रेरे ते अर्थमां प्रयोक्तृणिग्
लोकात् ए सूत्रथी पाटि रूप आय. तेने वर्त्तमा० णेरदावावे चालता सूत्रे ट नो ल
आय. पढी पाटिपरुष त्यादीनां ए सूत्रथी फालेइ रूप आय. पद्दे पूर्ववत् साधी
टोडः ए सूत्रथी फालेइ रूप आय. ॥ १९८ ॥

ठोढः ॥ १९९ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेष्ठस्य ठो जवति ॥ मढो । सढो ।
कमढो । कुढारो । पढइ ॥ स्वरादित्येव । वेकुंठो । असंयुक्तस्ये-
त्येव । चिट्ठइ ॥ अनादेरित्येव । हिअए ठाइ ॥ १९९ ॥

मूल भाषांतर. स्वरथकीपर जोडाक्षरे वर्जित अने आदिभूत न होय तेवा ठ नो
ढ आय. सं. मठः तेनुं मढो आय. सं. शठः तेनुं सढो आय. सं. कमठः तेनुं कमढो
आय. सं. कुठारः तेनुं कुढारो आय. सं. पठति तेनुं पढइ आय. स्वरथीपर होय तोज
आय. जेम सं. वैकुंठ तेनुं वेकुंठो आय. जोडाक्षर वर्जित एम कह्युं ठे तेथी सं.

૨૦૨

માગધી વ્યાકરણમ્.

તિષ્ઠતિ તેનું ચિટ્ઠહ આય આદિભૂત ન હોય એમ કહ્યું છે તેથી સં. હૃદયે તિષ્ઠતિ તેનું હિઅએ ઠાઈ એવું રૂપ આય. ॥ ૧૯૯ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

ઠ ૬૧ ઢ ૧૧ મઠ શઠ કમઠ કુઠાર ૧૧ અનેન ઠસ્ય ઢઃ અતઃ સેઢોઃ શષોઃ સઃ મઢો સઢો કમઢો । કુઢારો । પઠતિ અનેન ઠસ્ય ઢઃ ત્યાદીનાં તિ ઇ પઢઈ । વૈકુંઠ-૧૧ એત એત્ વૈ વે અતઃ સેઢોઃ વૈકુંઠો । સ્થા તિવ્ સ્થષ્ટાથક્ક ચિટ્ઠ૦ સ્થા ચિઠ આદેશઃ વ્યંજના દદંતેઽત્ લોકાત્ ત્યાદીનાં તિ ઇ ચિટ્ઠઈ । હૃદય ઇત્કૃપાદૌ હ હિ કમચજે તિ દયયોર્લુક્ ૭૧ ઢેમ્મિઢે ડિસ્થાને ઢે નિત્યંત૦ હિઅએ । સ્થા-તિવ્ સ્થષ્ટાઃ । ઇતિ સ્થા સ્થાને ઠા ત્યાદીનાં તિ ઇ ઠઈ ॥ ૧૯૯ ॥

ટીકા ભાષાંતર. સ્વરથીપર જોડાહર વર્જિત અને આદિચૂત ન હોય તેવા ઠ વો ઢ આય. સં. મઠ શઠ કમઠ કુઠાર તેને ચાલતા સૂત્રથી ઠ નો ઢ આય. અતઃ સેઢોઃ શષોઃ સઃ એ સૂત્રોથી મઢો સઢો કમઢો કુઢારો એ રૂપ સિદ્ધ આય. સં. પઠતિ તેને ચાલતા સૂત્રથી ઠ નો ઢ આય. પઠી ત્યાદીનાં એ સૂત્રથી પઢઈ રૂપ આય. સં. વૈકુંઠ તેને એત એત અતઃ સેઢોઃ એ સૂત્રોથી વૈકુંઠો આય. સં. સ્થા ધાતુ તેને તિવ્ પ્ર૦ આવે સ્થષ્ટાથક્ક ચિટ્ઠ૦ એ સૂત્રથી સ્થા ને સ્થાને ચિટ્ઠ આદેશ આય. વ્યંજના દદંતેઽત્ લોકાત્ ત્યાદીનાં એ સૂત્રોથી ચિટ્ઠઈ રૂપ આય. સં. હૃદય તેને ઇત્કૃપાદૌ કમચજ ઢેમ્મિઢે૦ નિત્યંત એ સૂત્રોથી હિઅએ આય. સં. સ્થા ધાતુ તેને તિવ્ પ્ર૦ આવે સ્થષ્ટાઃ ત્યાદીનાં એ સૂત્રોથી ઠાઈ રૂપ આય. ॥ ૧૯૯ ॥

અંકોઠે લ્લઃ ॥ ૨૦૦ ॥

અંકોઠે ઠસ્ય દ્વિરુક્તો લો જવતિ ॥ અંકોલ્લ તેલ્લ-પુપ્પં ॥

મૂલ ભાષાંતર. અંકોઠ શબ્દના ઠ નો વિર્જાવવાલો (વેવડો) લ આય. સં. અંકોઠ તેલ્લપુપ્પં તેનું અંકોલ્લ તેલ્લ પુપ્પં એવું આય.

॥ ટુંઢિકા ॥

અંકોઠ ૭૧ લ્લ ૧૧ અંકોઠ તૈલ્લ પુપ્પં અનેન ઠસ્ય લ્લઃ તેલ્લ અંકોઠ તૈલ્લે ન પુપ્પં પ્રક્ષિપ્તં દેશ્યોઽયં અંકોઠતેલ્લપુપ્પં અનેન ઠસ્ય લ્લઃ તૈલ્લ ઇત્યત્ર એત એત્ તૈ તે તૈલાદૌ વા દ્વિત્વં તેલ્લ ૧૧ લ્લીબે સ્મ મોનુ૦ અંકોલ્લ તેલ્લ પુપ્પં ॥ ૨૦૦ ॥

प्रथमःपादः ।

१०३

टीका भाषांतर. अंकोठ शब्दना ठ नो वेवडो ल (ल्ल) आय. सं. अंकोठ तैल्ल तुप्यं एटले अंकोठना तेलथी नाखवा योग्य आ देशी शब्द ठे सं. अंकोठ तेने चाखता सूत्रथी ठनो ल्ल आय. सं. तैल शब्दने ऐत एत् तैलादौवा ए सूत्रोथी तैल नु तेल्ल आय. पत्ती क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी अंकोल्लतेल्ल तुप्यं एवं रूप आय ॥ १०० ॥

पिठरे हो वा रश्च डः॥ १०१ ॥

पिठरे ठस्य हो वा जवति ॥ तत्संनियोगे च रस्य डो जवति ॥

पिहरो पिढडो ॥ १०१ ॥

मूल भाषांतर. पिठर शब्दना ठ नो विकल्पे ह् आय. तेना योगे र नो ड आय. सं. पिठर तेनां पिहरो पिढरो एवं रूप आय. ॥ १०१ ॥

॥ दुंदिका ॥

पिठर ११ हो ११ वा ११ र ६१ ड ११ पिठर ११ अनेन वा ठस्य हः रस्य डः ११ अतः सेडोः पिहरो । द्वितीये पिठरः ११ ठोढः ठ ढ अतः सेडोः पिढरो ॥ १०१ ॥

टीका भाषांतर. पिठर शब्दना ठ नो विकल्पे ह् आय. अने तेने योगे र नो ड आय. सं. पिठर तेने चाखता सूत्रथी ठ नो ह् आय. अने र नो ड आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी पिहरो रूप आय. बीजे पळे सं. पिठर तेने ठोढः अतःसेडोः ए सूत्रोथी पिढरो रूप आय. ॥ १०१ ॥

डो लः ॥ १०२ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्डस्य प्रायो लो जवति ॥ वडवा-मुखं । वलया-मुहं ॥ गरुलो । तलायं । कीलइ ॥ स्वरादित्येव । मोंडं । कोंडं ॥ असंयुक्तस्येत्येव । खग्गो ॥ अनादेरित्येव । रमइ डि-म्नो ॥ प्रायो ग्रहणात् कचिद् विकल्पः । वलिसं वडिसं । दालिमं दानिमं । गुलो गुडो । णाली णाडी । एलं एडं । आमेलो आवेलो ॥ कचिन्न जवत्येव । निविडं । गउडो पीडिअं नीडं । उडू । तडी ॥ १०२ ॥

मूल भाषांतर. स्वरथीपर जोडाक्षरजित्त अने आदिचूत न होय तेवा ड नो प्रायेकरीने ल आय. सं. वडवामुखं तेनुं वलयामुहं एवं रूप आय. सं. गरुडः तेनुं गरुलो आय. सं. तडाग तेनुं तलायं आय. सं. क्रीडति तेनुं कीलइ आय. स्वरथी पर होय तोज आय. जेम सं. मुंड कुंड तेनां मोंडं कोंडं एवं रूप आय. जोडाक्षरे

२०४

मागधी व्याकरणम्.

वर्जित एम कह्युं ठे. तेथी सं. खङ्गः तेनुं खग्गो रूप आय. आदिभूत न होय एम कह्युं ठे. तेथी सं. रमते डिम्भः तेनुं मूखमां रमइडिम्मो आय प्रायेकरीने एम कह्युं ठे तेथी कोइ ठे-काणे विकट्पे आय. जेम सं. वडिसं तेनुं वलिसं वडिसं एवां रूप आय. सं. दाडिमं तेनां दालिमं दाडिमं एवां रूप आय. सं. गुड तेनां गुलो गुडो एवां रूप आय. सं. नाडी तेनां णाली णाडी रूप आय. सं. नलं तेनां णलं णडं रूप आय. सं. आपीड तेनां आमेलो आवेडो रूप आय. कोइ ठेकाणे आय पण नहीं. जेम-सं. निबिडं तेनुं निबिडं आय. सं. गौड तेनुं गउडो आय. सं. पीडितं तेनुं पीडिअं आय. सं. नीडं तेनुं नीडं आय. सं. उडु तेनुं उडू आय. सं. तडित् तेनुं तडी आय. ॥ २०५ ॥

॥ टुंडिका ॥

ड ६१ ल ११ वडवामुख अनेन ड लः कगचजेति तदपय इति वलुक् अवर्णो अ य खघथधहः ११ क्लीबे सम् मोनु० वलया-मुहं । गरुड ११ अनेन डस्य लः अतः सेडोः गरुडो । तडाग अनेन डस्य लः कगचजेति गलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० तलायं । क्रीडति सर्वत्रेति रलुक् अनेन डस्य लः त्यादीनां ति इ कीलइ । मुरु कुंड ११ उत्संयोगे उत्वं क्लीबे सम् मोनु० मोंडं कोंडं । खङ्ग कगटडेति डलुक् अनादौ छित्वं अतः सेडोः खग्गो । रमतेत्यादीनां ति इ रमइ । डिम्भः ११ अतः सेडोः डिम्भो । वडिश प्रायोग्रहणात् कचिष्ठा ऋवति डस्य लः शपोः सः ११ क्लीबे सम् मोनु० वलिसं वडिसं । दाडिम डस्य लः पदे न ऋवति ११ क्लीबे सम् मोनु० दालिमं दाडिमं । गुड वा डस्य लः ११ अतः सेडोः गुलो गुडो । नाडी वाडस्य लः वादौ नणः ११ अंत्यव्यंजन० सलुक् णामी णाली । नड वा ड ल वादौ नणः ११ क्लीबे सम् मोनु० णडं णलं । आपीड नीपापीडेमोवा पस्य मः एत्पीयुषा पीडबिन्नी० मा मे वा डोलः ११ अतः सेडोः आ-मेखो पद्दे आपीड पोवः एत्पीयूषापीरु० एत्वं ११ अतः सेडोः आवेमो । निविड ११ क्लीबे सम् मोनु० निबिडं । गौड अवपौर गौ गउ ११ अतः सेडोः गउडो । पीडित ११ कगचजेति मलुक् क्लीबे सम् मोनु० पीडिअं नीड ११ क्लीबे सम् मोनु० नीडं । उरु

प्रथमःपादः ।

२०५

११ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् उडू । तन्नि अंत्यव्यंजन०
तलुक् अक्लीबे सौदीर्घः अंत्यव्यं सलुक् तनी ॥ २०२ ॥

टीका भाषांतर. स्वरशीपर जोडाहरे वर्जित अने आदिज्ञत न होय तेवा ड नो प्रायेकरी ल आय. सं. वडवामुख तेने चाखता सूत्रे डनो ल आय. पढी कगचज० तदपय अवर्णो खघथ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वलयासुहं रूप आय. सं. गरूड तेने चाखता सूत्रे डनो ल आय पढी अतः सेडोः ए सूत्रथी गरूलो रूप आय. सं. तडाग तेने चाखता सूत्रथी डनो ल आय. कगचज अवर्णो क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तलायं रूप आय. सं. क्रीडति तेने सर्वत्र० चाखता सूत्रे डनो ल आय. त्यादीनां ए सूत्रथी कीलइ रूप आय. सं. मुंड कुंड तेने ओत्संयोगे क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मोडं कौडं एवां रूप आय. सं. खड्ड तेने कगटड अनादौ द्वित्वं अतःसेडोः ए सूत्रोथी खग्गो रूप आय. सं. रमते तेने त्यादीनां ए सूत्रथी रमइ आय. सं. डिंभः तेने अतः सेडोः ए सूत्रथी डिंभो आय. सं. वडिश तेने प्राय शब्दनुं ग्रहण ठे तेथी कोइ ठेकाणे विकटपे डनो ल आय. पढी शषोः सः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वलिसं वडिसं एवां रूप आय. सं. दाडिम तेने चाखता सूत्रे डनो ल आय. एक पहे न आय पढी क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी दालिमं दाडिमं एवां रूप आय. सं गुड तेने विकटपे डनो ल आय पढी अतः सेडोः ए सूत्रथी गुलो गुडो रूप आय. सं. नाडी तेने विकटपे डनो ल आय. वादौ नणः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी णाडी णाली एवा रूप आय. सं. नड तेने विकटपे डनो ल आय. वादौ नणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी णडं णलं एवा रूप आय. सं. आपीड तेने नीपापीडेमोवा ऐत्पीयूषापीड० डोलः अतः सेडोः ए सूत्रोथी आमेलो आय. बीजे पहे आपीड तेने षोवः ऐत्पीयूषापीड० अतः सेडोः ए सूत्रोथी आवेडो रूप आय. सं. निविड तेने क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी निविडं एवं रूप आय. सं. गौड तेने अवपौर ए सूत्रथी गौ नो गड आय. पढी अतः सेडोः ए सूत्रथी गऊडो रूप आय. सं. पीडित तेने कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पीडितं रूप आय. सं. नीड तेने क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी नीडं रूप आय. सं. उडू तेने अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी उडू रूप आय. सं. तडित् तेने अंत्य-व्यंज० अक्लीबे सौ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी तडी एवं रूप आय. ॥ २०२ ॥

वेणौ णो वा ॥ २०३ ॥

वेणौ णस्य लो वा जवति ॥ वेलू वेणू ॥ २०३ ॥

मूल भाषांतर. वेणु शब्दना ण नो विकटपे ल आय. सं. वेणु तेना वेलू तथा वेणू एवा रूप आय. ॥ २०३ ॥

૨૦૬

માગધી વ્યાકરણમ્.

॥ ઢુંઢિકા ॥

વેણુ ૭૧ ણૂ ૬૧ વા ૧૧ વેણુ અનેન વા ણસ્ય લઃ અક્કીબે સૌ
દીર્ઘઃ વેલૂ વેણુ ॥

ટીકા ભાષાંતર. વેણૂ શબ્દના ણ નો વિકલ્પે લ આય. સં. વેણુ તેને આ ચાલતા
સૂત્રથી ણ નો લ આય. અક્કીબે સૌ દીર્ઘઃ એ સૂત્રોથી વેલૂ વેણૂ એવા રૂપ આય. ૨૦૩

તુચ્છે તશ્ચ-ઘૌ વા ॥ ૨૦૪ ॥

તુચ્છશબ્દે તસ્ય ચ ઢ ઇત્યાદેશૌ વા જવતઃ ॥ તુચ્છં । તુચ્છં । તુચ્છં ૨૦૪

મૂલ ભાષાંતર. તુચ્છ શબ્દના તને ચ તથા છ એવા વિકલ્પે આદેશ આય. સં.
તુચ્છં તેના તુચ્છં છુચ્છં એવાં રૂપ આય. અને વિકલ્પ પદ્ધતે તુચ્છં પણ આય. ॥ ૨૦૪ ॥

॥ ઢુંઢિકા ॥

તુચ્છ ૭૧ ત્ ૬૧ ચ ઢ ૧૨ વા ૧૧ તુચ્છ અનેન વા તસ્ય ચત્વં ઠત્વં
ચ ૧૧ ક્લીબે સમ્ મોનુઃ તુચ્છં । તુચ્છં । તૃતીયે પ્રકૃતિરેવ તુચ્છં ॥૨૦૪॥

ટીકા ભાષાંતર. તુચ્છ શબ્દના તને સ્થાને ચ તથા છ એવા વિકલ્પે આદેશ
આય. સં. તુચ્છ તેને ચાલતા સૂત્રથી તનો ચ તથા છ આય. પઠી ક્લીબે સમ્ મોનુઃ
એ સૂત્રોથી તુચ્છં છુચ્છં એવાં રૂપ આય. ત્રીજા પદ્ધતે મૂલરૂપ તુચ્છં એવું રહે. ॥ ૨૦૪ ॥

તગર-ત્રસર-તૂવરે ટઃ ॥ ૨૦૫ ॥

एषु तस्य टो जवति ॥ टगरो । टसरो । टूवरो ॥

મૂલ ભાષાંતર. સં. તગર ત્રસર તૂવર એ શબ્દોના તનો ટ આય. સં. તગરઃ તેનું
ટગરો આય. સં. ત્રસરઃ તેનું ટસરો રૂપ આય. સં. તૂવરઃ તેનું ટૂવરો આય. ॥ ૨૦૫ ॥

॥ ઢુંઢિકા ॥

तगरश्च त्रसरश्च तूवरश्च तगरत्रसरतूवरं तस्मिन् ७१ ट ११ अनेन
तस्य टः अतः सेडोः टगरो । त्रसर सर्वत्र रलुक् अनेन तस्य टः
११ अतः सेडोः टसरो । तूवर तस्य टः ११ अतः सेडोः टूवरो ॥ २०५ ॥

ટીકા ભાષાંતર. તગર ત્રસર તૂવર એ શબ્દોના તનો ટ આય. સં. તગરઃ તેને
ચાલતા સૂત્રથી તનો ટ આય. અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રથી ટગરો રૂપ આય. સં. ત્રસરઃ તેને
સર્વત્ર રલુક્ ચાલતા સૂત્રથી તનો ટ આય. અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રથી ટસરો રૂપ આય.
સં. તૂવર તેને ચાલતા સૂત્રથી તનો ટ આય. પઠી અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રથી ટૂવરો
રૂપ આય. ॥ ૨૦૫ ॥

प्रथमःपादः ।

२०७

प्रत्यादौ डः ॥ २०६ ॥

प्रत्यादिषु तस्य को जवति ॥ पन्निवन्नं । पन्निहासो । पडिहारो ।
 पानिप्फद्धी । पनिसारो । पन्निश्चत्तं । पडिमा । पडिवया । पडं
 सुआ । पडिकरइ । पडुडि । पाहुडं वावडो । पडाया । बहेडओ ।
 हरडई । मडयं ॥ आर्षे । कुष्कृतं । कुक्कडं ॥ सुकृतं । सुकडं आ-
 हृतं । आहडं ॥ अवहृतं । अवहडं । इत्यादि ॥ प्रायइत्येव । प्र-
 तिसमयं । पइसमयं ॥ प्रतीपं । पईवं ॥ संप्रति । संपइ ॥ प्रति-
 ष्ठानं । पइष्ठाणं ॥ प्रतिष्ठा । पइष्ठा ॥ प्रतिज्ञा । पइष्णा ॥ प्रति ।
 प्रभृति । प्राचृत । व्यापृत । पताका । विभीतक । हरितकी ।
 मृतक । इत्यादि ॥

मूल भाषांतर. प्रतिशब्द जेमने आदि ठे तेवा शब्दोना तनो ड आय. सं.
 प्रतिपन्नं तेनुं पडिवन्नं आय. सं. प्रतिभास तेनुं पडिहासो आय. सं. प्रतिहार तेनुं
 पडिहारो आय. सं. प्रतिस्पर्द्धिन् तेनुं पाडिप्फद्धी आय. सं. प्रतिसार तेनुं पडिसार
 आय. सं. प्रतिनिवृत्त तेनुं पडिनिअत्तं आय. सं. प्रतिमा तेनुं पडिमा आय. सं.
 प्रतिपत् तेनुं पडिवया आय. सं. प्रतिश्रुत् तेनुं पडंसुआ आय. सं. प्रति करोति
 तेनुं पडिकरइ आय. सं. प्रभृति तेनुं पडुडि आय. सं. प्राभृत तेनुं पाहुडं आय. सं.
 व्यापृत तेनुं वावडो आय. सं. पताका तेनुं पडाया आय. सं. विभीतक तेनुं बहे-
 डओ आय. सं. हरितकी तेनुं हरडई आय. सं. मृतक तेनुं मडयं आय. आर्षप्रयो-
 गमां. सं. दुष्कृतं तेनुं दुक्कडं आय. सं. सुकृतं तेनुं सुकडं आय. सं. आहृतं तेनुं
 आहडं आय. सं. अवहृतं तेनुं अवहडं आय. इत्यादि जाणीलेवुं. प्रायेकरीने आय.
 एवो पद्द लइए तो सं. प्रतिसमयं तेनुं पइसमयं आय. सं. प्रतीपं तेनुं पईवं आय.
 सं. संप्रति तेनुं संपइ आय. सं. प्रतिष्ठानं तेनुं पइष्ठाणं आय. सं. प्रतिष्ठा तेनुं
 पइष्ठा आय. सं. प्रतिज्ञा तेनुं पइष्णा आय. ॥ २०६ ॥

॥ टुंठिका ॥

प्रत्यादि ७१ ड ११ प्रतिपन्न— अनेन तस्य डः पोवः सर्वत्ररखुक्
 क्लीबे सम् मोनु० पडिवन्नं । प्रतिभास— सर्वत्ररखुक् खधथजहः
 अनेन तस्य डः अतः सेडोः पडिहासो । प्रतिहार सर्वत्र रखुक् अ-
 नेन तस्य डः ११ अतः सेडोः पडिहारो । प्रतिस्पर्द्धिन्— सर्वत्र रखु-
 क् अनेन तस्य डः अतः समृध्यादौ वा पस्य पा प्यस्पयोः फः अना-

२०८

मागधी व्याकरणम्.

दौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वक प अंत्यव्यं० तलुक् ११ अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् पाडिप्फळी । प्रतिसार— सर्वत्र रलुक् अनेन तस्य डः ११ अतः सेडोः पडिसारो । प्रतिनिवृत्त सर्वत्र रवलुक् अनेन तस्य डः । ११ क्लीवे सम् पदिनिश्चतं । प्रतिमा सर्वत्र रलुक् अनेन तस्य डः ११ स्रव्यंसुपुक् पडिमा । प्रतिपत् सर्वत्ररलुक् अनेन तस्य डः पोवः स्त्रियामादविद्युतः त् आ अवर्णो प्रतिपत् ११ अंत्यव्यं० सलुक् पाडिवया । प्रतिश्रुत् सर्वत्ररलुक् अनेन तस्य डः पशुपृथिवीप्रतिश्रुत्मुषि इकार अत्वं वक्रादावंतः इति अनुस्वारः सर्वत्ररलुक् शषोः सः स्त्रियामादविद्युतः त् आ ११ अंत्यव्यं० सलुक् पडंसुआ । कृ प्रतिपूर्वकः तिव् व्यंजनाददंतेऽत् कृ रुवर्णस्यार कर लोकात् त्यादीनां ति इ सर्वत्र प्रमध्यात् रलोपः अनेन तस्य डः पडिकरइ । प्रचृति रलुक् उहत्वादौ चृ मु खघथ० जस्यहः अनेन तस्य डः ११ अंत्यव्यं० सलुक् पडुडि । प्राचृत— ११ क्लीवे सम् मोनु० शेषं पूर्ववत् पाहुडं । व्यापृतः अधोमनयां यलोपः कृतोऽत् पृ पः पोवः पस्य वः अनेन तस्य डः अतः सेडोः वावडो । पताका अनेन तस्य डः कगचजेति कलुक् अवर्णो अ य ११ अंत्यव्यं० व्यंजन सलुक् पडाया । विज्ञीतक— पशुपृथिवी प्रतिश्रु० खघथ० जस्य हः एत्पीड पीयूषा० एत्वं अनेन तस्य डत्वं कगचजेति कलुक् । ११ अतः सेडोः । बहेडड । हरीतकी— हरीतक्यामीतोऽत् री र अनेन तस्य डः कगचजेति कलुक् अंत्यव्यं० सलुक् हरडइ । मृतक— कृतोऽत् अनेन तस्य डः कगचजेति कलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीवे सम् मोनु० मडयं दुष्कृत— कगटडेतिडलुक् कृतोऽत् अनादौ द्वित्वं आर्षत्वात्तस्य डः ११ क्लीवे सम् मोनु० दुष्कडं एवं सुकडं आहडं अवहडं पइसमयं पइवं जवति संप्रति । कृतोऽत् त्यादीनां ति इ ११ अंत्यव्यं० सलुक् संपइ । प्रतिष्ठान— सर्वत्ररलुक् षस्यानुष्ट० षस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व ठ ट नोणः क्लीवे सम् मोनु० पइहाणं । प्रतिज्ञा— सर्वत्ररलुक् कगचजेति तलुक् झङ्गोर्णः झण अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यं० व्यंजन सलुक् पइणा ॥ २०६ ॥

प्रथमःपादः ।

२०ए

टीका भाषांतर. प्रति शब्द जे मने आदि ते तेवा शब्दोना त नो ड आय. सं. प्रतिपन्न-तेने चालता सूत्रथी त नो ल आय. पोवः सर्वत्ररलुक् कीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पतिवन्न रूप आय. सं. प्रतिभास तेने सर्वत्र रलुक् खघथ० चालता सूत्रथी तनो ड आय. पठी अतः सेडोः ए सूत्रथी पडिहासो रूप आय. सं. प्रतिहार तेने सर्वत्र चालता सूत्रथी त नो ड आय. अतः सेडोः ए सूत्रोथी पडिहारो रूप आय. प्रतिस्पर्द्धिन् अतः समृध्यादौ वा षस्प योफः अनादौ द्वित्वं द्वितीय अंत्यव्यंजन० अक्लीबे सौदीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी पाडिप्फडी रूप आय. सं. प्रतिसार तेने सर्वत्र चालता सूत्रथी त नो उ आय. अतः सेडोः ए सूत्रोथी पडिसारो रूप आय. सं. प्रतिनिवृत्त तेने सर्वत्र चालता सूत्रथी त नो ड आय. क्लीबे सम् ए सूत्रथी पडिनि- अत्त रूप आय. सं. प्रतिमा तेने सर्वत्र चालता सूत्रथी त नो ड आय. सव्यंसुपुक् ए सूत्रे पडिमा रूप आय. प्रतिपत् तेने सर्वत्ररलुक् चालता सूत्रे त नो ड आय. पोवः स्त्रियामादविद्युतः अवर्णो अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पाडिबया रूप आय. सं. प्रतिश्रुत् तेने सर्वत्र चालता सूत्रे त नो ड आय. पथुपृथिवीप्रतिश्रुत् वक्रादावन्तः सर्वत्र शषोःसः स्त्रियामादविद्य० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पडंसुआ रूप आय. प्रति उपसर्गपूर्वक कृ धातुने तिब प्रत्यय आवे पठी व्यंजना० ऋवर्णस्याः लोकात् त्यादीनां सर्वत्र ए सूत्रे प्र उप० मध्यथी र नो लोप आय. चालता सूत्रे तनो ड आय. एटले पडिकरइ रूप आय. सं. प्रभृति तेने सर्वत्र उट्त्वादौ खघथ० चालता सूत्रे तनो ड आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रे पडुडि रूप आय. सं. प्राभृत तेने क्लीबे सम् मोनु० बाकी पूर्ववत् थइ पाहुडं रूप आय. सं. व्यापृत तेने अधोमनयां ऋतोऽत् पोवः चालता सूत्रे त नो ड आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी वावडो रूप आय. सं. पताका तेने चालता सूत्रथी तनो ड आय. कगचज अवर्णो अंत्यव्यंजन ए सूत्रोथी पडाया रूप आय. सं. बिभीतक तेने पथुपृथिवी प्रतिश्रु० खघथ० एत्पीयूषापीड० चालता सूत्रे तनो ड आय. कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी बहेडओ रूप आय. सं. हरीतकी तेने हरीतक्यामीतोऽत् चालता सूत्रे तनो ड आय. कगचज अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी हरडइ रूप आय. सं. मृतक तेने ऋतोऽत् चालता सूत्रे तनो ड आय. कगचज अवर्णो क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मडयं आय. सं. दुष्कृत तेने कगटड ऋतोऽत् अनादौ द्वित्वं आर्ष प्रयोग होवाथी तनो ड आय. क्लीबे सम् मोनु० दुष्कडं आय. तेवी रीते सं. सुकृतनुं सुकडं आय. सं. आहृतनुं आहडं आय. सं. अवहृतनुं अवहडं आय. सं. प्रतिसमयनुं पइसमयं आय. सं. प्रतिपनुं पइवं आय. सं. संप्रति तेने ऋतोऽत् त्यादीनां अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी संपइ आय. सं. प्रतिष्ठान तेने सर्वत्र रलुक् ष्टस्यानुष्ट अनादौ द्वित्वं द्वितीय० नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पइष्ठाणं रूप आय. सं. प्रतिज्ञा तेने सर्वत्र रलुक् कगचज झज्ञोर्णः अनादौ० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी पइणा रूप आय. ॥ २०६ ॥

२१०

मागधी व्याकरणम्.

इत्वे वेतसे ॥ २०७ ॥

वेतसे तस्य को जवति इत्वे सति ॥ वेडिसो ॥ इत्त्व इति किम् ।
 वेश्रसो ॥ इः स्वप्नादौ इति इकारो न जवति इत्त्व इति व्यावृत्ति-
 बलात् ॥ २०७ ॥

मूल भाषांतर. इकार अये ठें वेतस शब्दना तनो ड आय. सं. वेतसः तेनुं वेडिसो आय. मूलमां 'इकार अया पढी' एम कहुं ठे तेथी बीजे पद्दे वेअसो एवं रूप आय. अहिं इत्त्व एवं पद मूलमां मुक्युं ठे तेथी तेना बदे इः स्वप्नादौ ए सूत्रथी इ न आय. ॥ २०७ ॥

॥ टुंढिका ॥

इत्त्व ७१ वेतस ७१ वेतस इः स्वप्नादौ त ति अनेन तस्य डः ११

अतः सेडोंः वेडिसो । वेतस ११ कगचजेति तलुक वेश्रसो २०७

टीका भाषांतर. इकार अया पढी वेतस शब्दना तनो ड आय. सं. वेतस तेने इः स्वप्नादौ चालता सूत्रे तनो ड आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी वेडिसो एवं रूप आय. सं. वेतस तेने कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वेअसो एवं रूप आय. ॥ २०७ ॥

गर्भितातिमुक्तके एः ॥ २०८ ॥

अनयोस्तस्य एो जवति ॥ गब्जिणो । अणिउंतयं ॥ कचिन्न
 जवत्यपि । अइमुत्तयं ॥ कथम् एरावणो । ऐरावणशब्दस्य । एरा
 वथो इति तु ऐरावतस्य ॥

मूल भाषांतर. गर्भित अने अतिमुक्तकशब्दना तनो ए आय. सं. गर्भित तेनुं गब्जिणो आय. सं. अतिमुक्तकं तेनुं अणिउंतयं आय. कोइ ठेकाणे न पण आय त्यारे अइमुत्तयं एवं आय. जेम सं. ऐरावण शब्दनुं ऐरावणो आय अने सं. ऐरावत शब्दनुं ऐरावओ आय. ॥ २०८ ॥

॥ टुंढिका ॥

गर्भितश्च अतिमुक्तकं च गर्भितातिमुक्तकं तस्मिन् ७१ ए ११ ग-
 र्भित- सर्वत्र रलुक अनादौ द्वित्वं द्वितीय० न व अनेन तस्य
 एः अतः सेडोंः गब्जिणो । अतिमुक्तक अनेन तस्य एः यमुना
 चामुंडातिमुक्तके इति मूलोपः तस्य स्थाने अनुनासिकश्च कगट-

प्रथमःपादः ।

२११

डेति क्लुक् अवर्णो० अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० अणिउंतयं ।
अतिमुक्तक कगचजेति त्लुक् कगटडेति क्लुक् अनादौद्वित्वं अ-
वर्णो० अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० अइमुत्तयं ॥ २०८ ॥

टीका भाषांतर. गर्भित अने अतिमुक्तक शब्दना तनो ण आय. सं. गर्भित तेने सर्वत्र० अनादौ द्वित्वं द्वितीय० चालता सूत्रे तनो ण आय. अतः सेडोः ए सूत्रशी गर्भिणो रूप आय. सं. अतिमुक्तक तेने चालता सूत्रशी तनो ण आय. यमुना चामुंडाती मुक्तके ए सूत्रे मनो लोप आय. अने तेने स्थाने अनुनासिक आय पढी कगटड अवर्णो क्लीबे सम् ए सूत्रोशी अणिउंतयं रूप आय. सं. अतिमुक्तक तेने कगचज कगटड अनादौ द्वित्वं अवर्णो० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोशी अइमुत्तयं रूप आय. ॥ २०८ ॥

रुदिते दिना णः ॥ २०९ ॥

रुदिते दिना सह तस्य द्विरुक्तो णो जवति ॥ रूपणं ॥ अत्र के-
चिद् ऋत्वादिषु द इत्यारब्धवंतः स तु शौरसेनी मागधी विषय
एव दृश्यते इति नोच्यते । प्राकृते हि ऋतुः । रिउ । उऊ ॥
ररुतं । रययं ॥ एतद् । एअं ॥ गतः । गओ ॥ आगतः । आ-
गओ ॥ सांप्रतं । संपयं ॥ यतः । जओ ॥ ततः । तओ ॥ कृतं ।
कयं ॥ हतं । हयं ॥ हताशः । हयासो ॥ श्रुतः । सुओ ॥ आ-
कृतिः । आकिई ॥ निर्वृतः । निवुओ ॥ तातः । ताओ ॥ कतरः ।
कयरो ॥ द्वितीयः । दुइओ इत्यादयः प्रयोगा जवंति । न पुनः
उदू रयदमित्यादि ॥ कचिद् जावेऽपि व्यत्ययश्च इत्येव सिद्धम् ॥
दिही इत्येतदर्थं तु धृतेर्दिहिः इति वक्ष्यामः ॥ २०९ ॥

मूल भाषांतर. रुदित शब्दने दि साथे वेवडो ण आय. सं. रुदित तेनुं रूपणं आय. अहिं केटलाएक ऋतु विगेरे शब्दोना दनो आरंज करेढे पण ते द शौरसेनी तथा मागधी जाषाना विषयमां जणायत्ते तेशी आ स्थाने कहेता नशी. प्राकृत जाषामां तो सं. ऋतु तेना रिउ उऊ एवां रूप आय. सं. रजतं तेनुं रययं आय. सं. एतद् तेनुं एअं आय. सं. गतः तेनुं गओ रूप आय. सं. आगतः तेनुं आगओ रूप आय. सं. सांप्रतं तेनुं संपयं रूप आय. सं. यतः तेनुं जओ रूप आय. सं. ततः तेनुं तओ रूप आय. सं. कृतं तेनुं कयं रूप आय. सं. हतं तेनुं हयं रूप आय. सं. हताशः तेनुं

૨૧૨

માગધી ઘ્યાકરણમ્.

હયાસો રૂપ ધાય. સં. શ્રુતઃ તેનું સુઓ રૂપ ધાય. સં. આકૃતિ તેનું આકિર્દે રૂપ ધાય. સં. નિર્વૃતઃ તેનું નિર્વુઓ રૂપ ધાય. સં. તાતઃ તેનું તાઓ રૂપ ધાય. સં. કતરઃ તેનું કયરો રૂપ ધાય. સં. દ્વિતીયઃ તેનું દુહઓ ધાય. ઇત્યાદિ પ્રયોગો ધાય ઢે પણ સં. ઋતુનું ઉદૂ અને સં. રજતનું રચદં એવાં રૂપ ન ધાય. કોઈ ઠેકાણે જાવમાં પણ વ્યત્યય (અદલો બદલો) ધાય એમ સિદ્ધ ઢે. જેમ સં. દિહી એવો શબ્દ ઢે તેનેમાટે ધૃતે-ર્દિહિઃ એવું સૂત્ર આગલ કહેવામાં આવશે. ॥ ૨૦૯ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

રુદિત ૭૧ દિ ૩૧ ણ ૧૧ રુદિત—અનેન દિના સહતસ્ય ણઃ ક્લીવે સ્મ્ મોનુઃ રુણં । ઋતુ ઋણર્જવષત્તર્વષૌવા ઇતિ ક્સ્થાને રિ કગચજે-તિ ત્લુક્ ૧૧ અક્લીવેસૌ દીર્ઘઃ અંત્યવ્યંજઃ સલુક્ રિઙ્ । પદ્મે ઋતુ ઉદત્વાદૌ ઋ ઁ કગચજેતિ ત્લુક્ ૧૧ અક્લીવેદીર્ઘઃ અંત્યવ્યંજઃ સલુક્ ઁ ઁ રજતં ૧૧ કગચજેતિ ત્લુક્ જલુક્ચ અવર્ણો અ ય ક્લી-વે સ્મ્ મોનુઃ રચયં । એતદ્ અંત્યવ્યંજઃ ડલુક્ કગચજેતિ ત્લુક્ ૧૧ ક્લીવે સ્મ્ મોનુઃ એઅં । ગતઃ અતઃ સેડોઃ વિસર્ગસ્ય ડો કગચજેતિ-ત્લુક્ ગઁ । એવં આગઁ । સાંપ્રતં । હ્રસ્વઃ સંયોગે સા સ સર્વત્રઃ રલુક્ કગચજેતિ ત્લુક્ અવર્ણો અ ય ૧૧ અંત્યવ્યંજઃ સલુક્ મોનુઃ સંપયં । યતઃ તત આદેર્યો જઃ યસ્ય જઃ અતઃ સેડોઃ વિસર્ગસ્ય ડો । ઁ કગચજેતિ ઁજયત્ર ત્લુક્ જઁ તઁ । કૃત હત ઋતોઽત્ કૃ ક કગચજેતિ ઁજયત્ર ત્લુક્ અવર્ણો અ ય ૧૧ ક્લીવે સ્મ્ મોનુઃ કયં હયં । હતાશઃ કગચજેતિ ત્લુક્ અવર્ણો અ ય શષોઃ સઃ અતઃ સેડોઃ વિસર્ગસ્ય ડો ડિત્યં હયાસો । શ્રુત સર્વત્ર રલુક્ શષોઃ સઃ કગચજે-તિ ત્લુક્ અતઃ સેડોઃ વિસર્ગસ્ય ડો ડિત્યં સુઁ । આકૃતિ— ઇત્કૃપાદૌ કૃ કિ કગચજેતિ ત્લુક્ ૧૧ અક્લીવે દીર્ઘઃ અંત્યવ્યંજઃ સલુક્ આક-ર્દે । નિર્વૃત— સર્વત્ર રલુક્ ઉદત્વાદૌ વૃ વુ અનાદૌ દ્વિત્વં કગચજેતિ ત્લુક્ ૧૧ અતઃ સેડોઃ નિર્વુતો । તાતઃ ૧૧ કગચજેતિ ત્લુક્ અવ-ર્ણો અ ય ૧૧ અતઃ સેડોઃ તાઁ । એવં કતરઃ કયરો । દ્વિતીય— સર્વત્ર વલુક્ દ્વિન્યોરુત્ ઇ ઁ પાનીયાદિષ્વિત્ તી તિ કગચજેતિ તયયો લુક્ ૧૧ અતઃ સેડોઃ છુઁ ॥ ૨૦૯ ॥

प्रथमःपादः ।

२१३

टीका भाषांतर. रुदित शब्दना तनो दि साथे बेवमो ण थाय. रुदित तेने चाखता सूत्रथी दिसहित तनो ण थाय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रुणं रूप थाय. सं. ऋतु तेने ऋणज्वषभतृ० कगचज अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी रिऊ रूप थाय. बीजे पदे उदत्वादौ कगचज अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी उऊ रूप थाय. सं. रजत तेने कगचज अवर्णो क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रययं थाय. सं. एतद् तेने अंत्यव्यं० कगचज० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी एअं रूप थाय. सं. गतः तेने अतः सेडोः कगचज ए सूत्रोथी गओ रूप थाय. एवी रीते सं. आगतः तेनुं आगओ रूप थाय. सं. सांप्रतं तेनुं ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र रलुक् कगचज० अवर्णो० अंत्यव्यं० मोनु० ए सूत्रोथी संपयं रूप थाय. सं. यतः ततः तेने आदेर्योजः अतः सेडोः कगचज ए सूत्रोथी जओ तओ एवां रूप थाय. सं. कृत हत तेने ऋतोऽत् कगचज अवर्णो क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कयं हयं एवां रूप थाय. सं. हताशः तेने कगचज अतः सेडोः डित्यं ए सूत्रोथी हयासो रूप थाय. सं. श्रुत तेने सर्वत्र० शषोः सः कगचज० अतः सेडोः डित्यं ए सूत्रोथी सुओ रूप थाय. सं. आकृति तेने इत्कृपादौ कगचज अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी आकई रूप थाय. सं. निर्वृत तेने सर्वत्र रलुक् उदत्वादौ अनादौ० कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी निव्युतो थाय. सं. तातः तेने कगचज अवर्णो अतः सेडोः ए सूत्रोथी ताओ रूप थाय. एवी रीते सं. कतरः तेनुं कयरो रूप थाय. सं. द्वितीय तेने सर्वत्र रलुक् द्विन्योरुत् पानीयादिष्वित् कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी दुहओ रूप थाय. ॥२०॥

सप्ततौ रः ॥ २१० ॥

सप्ततौ तस्य रो जवति ॥ सत्तरी ॥ २१० ॥

मूल भाषांतर. सप्तति शब्दना तनो र थाय. सं. सप्तति तेनुं सत्तरी एवुं रूप थाय.

॥ टुंडिका ॥

सप्तति ७१ र ११ सप्तति कगटडेतिप्लुक् अनादौद्वित्वं अनेन ति

रि ११ अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् सत्तरी ॥ २१० ॥

टीका भाषांतर. सप्तति शब्दना तनो र थाय. सं. सप्तति तेने कगटड अनादौ द्वित्वं चाखता सूत्रे तिनो रि थाय. अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सत्तरी रूप थाय. ॥ २१० ॥

अतसी सातवाहने लः ॥ २११ ॥

अनयोस्तस्य लो जवति ॥ अलसी । सालहणो सालवाहणो । सालाहणी जासा ॥ २११ ॥

૨૧૪

માગધી વ્યાકરણમ્.

મૂલ ભાષાંતર. અતસી અને સાતવાહન શબ્દના તનો લ આય. સં. અત-
સી તેનું અલસી આય. સં. સાતવાહન તેનું સાલહણો આય અને સાલવાહણો
પણ આય. સં. સાતવાહની ભાષા તેનું સાલાહણી ભાસા એવું રૂપ આય. ॥૨૧૧॥

॥ ટુંઢિકા ॥

અતસી ચ સાતવાહનશ્ચ અતસીસાતવાહનું: તસ્મિન્ ૭૧ લઃ ૧૧
અતસી અનેન તસ્ય લઃ અંત્યવ્યંઽ સલુક્ અલસી । સાતવાહન
અનેન તસ્ય લઃ કગચજેતિ વલુક્ સ્વરસ્યોઢૃત્તે ઇતિ નિષેધપ્રાપ્તાદ-
પિ બાહુલકાત્ સંધિર્ન જવતિ તસ્માત્ સમાનાનાં દીર્ઘઃ નોણઃ અ-
તઃ સેઢોઃ સાલાહણો । યત્ર વ્લુક્ ન તત્ર સાલવાહણો પૂર્વવત્ ।
સાતવાહનો દેવતા અસ્યા ઇતિ સા સાલાહણી પદ્ધે સાતવાહની
દેવતાઅણ પ્રત્યયઃ અપર્ણે અલોપઃ લોકાત્ પ્રત્યયડીર્નવા ઇતિ ડી
પ્રત્યયઃ લુક્ અલોપઃ કગચજેતિ વલોપઃ અનેન તસ્ય લઃ સમાના-
નાંતેન દીર્ઘઃ નોણઃ અંત્યવ્યંઽ સલુક્ સાલવાહણી જાષા શષોઃ સઃ
અંત્યવ્યં સલુક્ જાસા ॥ ૨૧૧ ॥

ટીકા ભાષાંતર. અતસી અને સાતવાહન શબ્દના તનો લ આય. સં. અ-
તસી તેને ચાલતા સૂત્રથી તનો લ આય. અંત્યવ્યંઽ એ સૂત્રથી અલસી રૂપ આય. સં.
સાતવાહન તેને ચાલતા સૂત્રથી ત નો લ આય. પઢી કગચજ સૂત્ર પામે. અહિં સ્વર-
સ્યોઢૃત્તે એ સૂત્રથી નિષેધથી પ્રાપ્ત અથેલા બાહુલકથી સંધિ ન આય. તેથી સમાના-
નાં દીર્ઘ આય. પઢી નોણઃ અતઃ સેઢોઃ એ સૂત્રોથી સાલાહણો રૂપ આય. જ્યારે વ-
નો લુક્ ન આય, ત્યારે પૂર્વવત્ સાલવાહણો રૂપ આય. સાતવાહન જેના દેવતા ઢે તે
સાલાહણી કહેવાય. સં. સાતવાહની તેને દેવતાર્થમાં અણ પ્રત્યય આવે પઢી અવર્ણે
લોકાત્ પ્રત્યયડીર્નવા લુક્ કગચજ ચાલતા સૂત્રે તનો લ આય. પઢી સમાનાનાં
તેન દીર્ઘઃ નોણઃ અંત્યવ્યંઽ એ સૂત્રોથી સાલવાહણી રૂપ આય. સં. ભાષા તેને
શષોઃસઃ અંત્યવ્યંજંઽ એ સૂત્રોથી ભાસા રૂપ આય. ॥ ૨૧૧ ॥

પલિતે વા ॥ ૨૧૨ ॥

પલિતે તસ્ય લો વા જવતિ ॥ પલિલં પલિથં ॥

મૂલ ભાષાંતર. પલિત શબ્દના ત નો વિકલ્પે લ આય. સં. પલિત તેનું પલિલં
આય તથા પલિઅં આય. ॥ ૨૧૨ ॥

प्रथमःपादः ।

३१५

॥ ढुंढिका ॥

पलित ७१ वा ११ पलित अनेन तस्य लः ११ क्लीबे सम् मोनु०
द्वितीये कगचजेति तल्लुक् शेषं पूर्ववत् पलितं पलिञ्चं ॥ २१२ ॥

टीका भाषांतर. पलित शब्दना त नो विकल्पे ल आय. सं. पलित तेने चाखता सूत्रथी त नो ल आय. पढी क्लीबे सम् मोनु० बीजे पढे कगचज वाकी पूर्ववत् अइ पलितं तथा पलिञ्चं एवां रूप आय. ॥ २१२ ॥

पीते वो ले वा ॥ २१३ ॥

पीते तस्य वो वा जवति स्वार्थलकारे परे ॥ पीवलं पीञ्चलं ॥
ल इति किम् । पीञ्चं ॥

मूल भाषांतर. पीत शब्दना त नो विकल्पे व आय. स्वार्थ नो ल प्रत्यय परउते. सं. पीतलं तेनुं पीचलं आय. अने पढे पीअलं आय. मूलमां ल प्रत्ययनुं ग्रहण ठे तेथी पीतं तेनुं पीअं आय. ॥ २१३ ॥

॥ ढुंढिका ॥

पीत ७१ व ११ ल ७१ वा ११ पीत— स्वार्थे विद्युत्—पीत पीताधी
ल्लः इति ल प्रत्ययः अनेन तस्य व ११ क्लीबे सम् पीवलं । पढे
पीत विद्युत्यल्लः प्र० कगचजेति तल्लुक् ११ क्लीबे सम् पीञ्चलं पीत
११ कगचजेति तल्लुक् क्लीबे सम् पीञ्चं ॥ २१३ ॥

टीका भाषांतर. पीत शब्दना त नो विकल्पे व आय स्वार्थनो ल प्रत्यय परउते. सं. पीत तेने स्वार्थे विद्युत् पीत पीताधी ल्लः ए सूत्रथी ल प्रत्यय आवे पढी आ चाखता सूत्रथी त नो व आय. क्लीबे सम् ए सूत्रथी पीचलं रूप आय. बीजे पढे पीत विद्युत्य ल्लः प्र० कगचज क्लीबे सम् ए सूत्रथी पीअलं रूप आय. सं. पीत तेने कगचज क्लीबे सम् ए सूत्रथी पीअं रूप आय. ॥ २१३ ॥

वितस्ति-वसति-जरत-कातर-मातुलिङ्गे हः ॥ २१४ ॥

एषु तस्य हो जवति ॥ विहत्थी । वसही ॥ बहुलाधिकारात्क-
चिन्न जवति ॥ वसई । जरहो । काहलो । माहुलिङ्गं । मातुलुङ्ग
शब्दस्य तु मातुलुङ्गं ॥

मूल भाषांतर. वितस्ति वसति भरत कातर मातुलिङ्ग शब्दोना त नो ह आय. सं. वितस्ति तेनुं विहत्थी आय. सं. वसति तेनुं वसही आय. बहुल अधिकार ठे

२१६

मागधी व्याकरणम्.

तेथी कोइवेकाणे न आय. जेम-सं. वसति तेनुं वसई आय. सं. भरत तेनुं भरहो आय. सं. कातर तेनुं काहलो आय. सं. मातुलिंगं तेनुं मातुलुंग आय जो मातुलुंग शब्द होय तो तेनुं माउलुंग आय. ॥ २१४ ॥

॥ टुंठिका ॥

वितस्तिश्च वसतिश्च जरतश्च कातरश्च मातुलिंगं च वितस्तिव-
सतिजरतमातुलिंगं तस्मिन् ह ११ वितस्ति अनेन तस्य हः
स्तस्य थोऽसमस्तस्तंवे वा इति स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं
द्वितीय० पूर्व थ तः ११ अंत्यव्यं० सलुक् विहत्थी । वसति अनेन
तस्य हः अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् वसही । बहुलाधिका-
रात् कचिन्न जवति वसति ११ कगचजेति तलुक् अक्लीवे दीर्घः
अंत्यव्यं० सलुक् वसई । जरत ११ अनेन तस्य हः अतः सेडोः
जरहो । कातर अनेन तस्य हः ११ अतः सेडोः हरिद्रादौ लः र
ल काहलो । मातुलिंगं अनेन तस्य हः क्लीवे सम् मोनु० माहु-
लिंगं । मातुलुंगशब्दे तु कगचजेति तलुक् माउलुंगं ॥ २१४ ॥

टीका भाषांतर. वितस्ति वसति भरत कातर अने मातुलिंग शब्दना त
नो ह आय. सं. वितस्ति तेने चालता सूत्रथी त नो ह आय. स्तस्यथोऽसमस्त
अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी विहत्थी रूप आय. सं. वसति तेने
चालता सूत्रथी त नो ह आय. पढी अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी वसही
रूप आय. बहुल अधिकार ठे तेथी कोइ वेकाणे न आय जेम. सं. वसति तेने कगचज
अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी वसई रूप आय. सं. भरत तेने चालता सूत्रे
त नी ह आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी भरहो रूप आय. सं. कातर तेने चालता सूत्रथी
त नो ह आय पढी अतः सेडोः हरिद्रादौ लः ए सूत्रोथी काहलो रूप आय. सं.
मातुलिंगं तेने चालता सूत्रथी त नो ह आय. पढी क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
माहुलिंगं रूप आय. जो मातुलुंग शब्द होय तो कगचज ए सूत्रोथी माउलुंगं एवं
रूप आय. ॥ २१४ ॥

मेथि-शिशिर-शिशिल-प्रथमे थस्य ढः ॥ २१५ ॥

एषु थस्य ढो जवति ॥ हापवादः ॥ मेढी । सिद्धिओ । सिद्धिओ ।
पढमो ॥ २१५ ॥

प्रथमःपादः ।

२१७

मूलभाषांतर. मेथि शिथिर शिथिल प्रथम ए शब्दोना थ नो ढ आय. ह नो अपवाद आय. सं. मेथि तेनुं मेढी रूप आय. सं. शिथिर तेनुं सिढिलो रूप आय. सं. शिथिल तेनुं सढिलो रूप आय. सं. प्रथम तेनुं पढमो रूप आय.

॥ ढुंढिका ॥

मेथिश्च शिथिरश्च शिथिलश्च प्रथमश्च मेथिशिथिरशिथिल-
प्रथमं तस्मिन् ७१ थ ६१ ढ ११ मेथि— ११ अनेन यस्य ढः अ-
क्कीवे सौदीर्घः मेढी । शिथिरः ११ अनेन थ ढः हरिद्रादौ लः रस्य
लः अतः सेडोंः सिथिलो । शिथिल ११ शषोः सः शिथिलें गुदे वा
इति सि स अनेन यस्य ढः अतः सेडोंः सढिलो । प्रथम ११ सर्वत्र
रलुक् अनेन यस्य ढः अतः सेडोंः पढमो ॥ २१५ ॥

टीका भाषांतर. मेथि शिथिर शिथिल प्रथम ए शब्दोना थनो ढ आय.
सं. मेथि तेने चावता सूत्रथी थ नो ढ आय. अक्कीवे सौ दीर्घः ए सूत्रथी मेढी रूप
आय. सं. शिथिर तेने चावता सूत्रथी थनो ढ आय. पढी हरिद्रादौ लः अतः
सेडोंः ए सूत्रोथी सिथिलो रूप आय. सं. शिथिल तेने शषोः सः शिथिलें गुदे वा
चावता सूत्रथी थनो ढ आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी सढिलो रूप आय. सं. प्रथम
तेने सर्वत्र रलुक् चावता सूत्रथी थनो ढ आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी पढमो
रूप आय. ॥ २१५ ॥

निशीथ-पृथिव्योर्वा ॥ २१६ ॥

अनयोस्थस्य ढो वा जवति ॥ निसीढो । निसीहो । पुढवी । पुहवी ॥

मूल भाषांतर. निशीथ अने पृथिवी शब्दना थनो विकल्पे ढ आय. सं.
निशीथ तेनां निसीढो निसीहो एवां रूप थाय. सं. पृथिवी तेना पुढवी पुहवी
एवां रूप थाय. ॥ २१६ ॥

॥ ढुंढिका ॥

निशीथश्च पृथिवी च निशीथपृथिव्यौ तयोः ७२ वा ११ नि-
शीथः शषोः सः अनेन यस्य ढः ११ अतः सेडोंः निसीढो । नि-
शीथ— शषोः सः खघथधजां अतः सेडोंः निसीहो । पृथिवी ११
पथिपृथिवीप्रतिश्रूतं थि थ उहत्वादौ पृ पु अनेन थ ढः अं-
त्यव्यं सलुक् पुढवी । पक्षे पृथिवी— पथिपृथिवी थि थ उह-
त्वादौ पु खघथ यस्य हः पुहवी ॥ २१६ ॥

२१८

मागधी व्याकरणम्.

टीका भाषांतर. निशीथ अने पृथिवी शब्दना थनो विकल्पे ढ आय. सं. निशीथ तेने शषोः सः चाखता सूत्रे थनो ढ आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी निसीहो रूप थाय. बीजे पहे सं. निशीथ तेने शषोः सः खघथ० अतः सेडोंः ए सूत्रथी निसीहो आय. सं. पृथिवी तेने पथिपृथिवी० उट्त्वादौ चाखता सूत्रथी थनो ढ आय. अंत्यव्यंजन ए सूत्रथी पुढवी रूप आय. बीजेपहे सं. पृथिवी तेने पथिपृथिवी० उट्त्वादौ खघथ० ए सूत्रथी पुढवी रूप आय. ॥ २१६ ॥

दशन-दष्ट-दग्ध-दोला-दंड-दर-दाह-दंभ-दर्भ-कदन-दोहदे

दो वा डः ॥ २१७ ॥

एषु दस्य डो वा जवति ॥ डसणं दसणं । डट्टो दट्टो । डट्टो दट्टो
डोला दोला । डंडो दंडो । डरो दरो । डाहो दाहो । डंभो दंभो ।
डब्भो दब्भो । कडणं कयणं । डोहलो दोहलो ॥ दरशब्दस्य च
जयार्थवृत्तेरेव जवति । अन्यत्र दर-दलित्थ ॥

मूल भाषांतर. दशन दष्ट दग्ध दोला दंड दर दाह दंभ दर्भ कदन दोहद
ए शब्दोना डनो विकल्पे द आय. सं. दशनं तेनुं डसणं दसणं आय. सं. दष्ट तेनुं
डट्टो दट्टो आय. सं. दग्ध तेना डट्टो दट्टो आय. सं. दोला तेना डोला दोला
आय. सं. दंभ तेना डण्डो दण्डो आय. सं. दर तेना डरो दरो आय. सं. दाह तेना
डाहो दाहो आय. सं. दर्भ तेना डब्भो दब्भो आय. सं. दर्भ तेना डब्भो दब्भो
आय. सं. कदनं तेना कडणं कयणं आय. सं. दोहद तेनां डोहलो दोहलो रूप
आय. दर शब्दनो अर्थ जो भय अतो होय तोज आय. नहीं तो सं. दर-दलित तेनुं
दर-दलित आय. ॥ २१७ ॥

॥ टुंठिका ॥

दशनं च दष्टश्च दग्धश्च दोला च दंडश्च दरश्च दायश्च दंभश्च द-
र्भश्च कदनं च दोहश्च दशनदष्टदग्धदोलादंडदरदाहदंभदर्भकद-
नदोहदं तस्मिन् ७१ द ६१ वा ११ ड ११ दशन अनेन वा
द ड शषोः सः नोणः ११ क्लीबे सम् डसणं दसणं । दष्ट ष्ट क अ-
नादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः डट्टो पहे दष्ट ष्ट्यानु ष्ट क अनादौ-
द्वित्वं द्वितीय० पूर्वथस्य टः ११ अतः सेडोंः दट्टो । दग्ध दोला दण्ड
दर दाह दंभ- अनेन विकल्पेन सर्वत्र दस्य डः ११ प्रथमे अंत्य-

પ્રથમ:પાદ: ।

૨૧૯

ઘ્યં૦ સ્લુક્ અન્યત્ર અતઃ સેડોઃ ડમ્બો દમ્બો । ડોલા દોલા ડણ્ડો
દણ્ડો । ડરો દરો । ડાહો દાહો । ડમ્બો દમ્બો દર્ભ— અનેન વા
દસ્ય ડઃ સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં દ્વિતીયે પૂર્વજસ્ય વઃ અતઃ
સેડોઃ ડબ્જો દબ્જો । કદન અનેન દસ્ય રુઃ નોણઃ ક્લીબે સ્મ
મોનુ૦ કડણં પક્ષે કગચજેતિ દલુક્ અવર્ણો અ ય નોણઃ નસ્ય ણઃ
૧૧ ક્લીબે સ્મ મોનુ૦ કણયં । દર-દલિત ॥ કગચજેતિ તલુક્
દર દલિશ્ચ ॥ ૨૧૭ ॥

ટીકા ભાષાંતર. દશન વિગેરે શબ્દોના દનો વિકલ્પે ડ થાય. સં. દશન તેને
ચાલતા સૂત્રથી દનો ડ થાય. પત્તી શષોઃ સઃ નોણઃ ક્લીબે સ્મ એ સૂત્રોથી ડસણં
દસણં રૂપ થાય. સં. દષ્ટ તેને ણનો ટ થાય. અનાદૌ દ્વિત્વં અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રોથી
ડટ્ટો રૂપ થાય. બીજે પક્ષે દષ્ટ તેને ણસ્યાનુ૦ અનાદૌ દ્વિત્વં દ્વિતીય૦ અતઃ સેડોઃ
એ સૂત્રોથી દટ્ટો રૂપ થાય. સં. દગ્ધ દોલા દણ્ડ દર દાહ દંભ એ શબ્દોને ચાલતા સૂત્રે
વિકલ્પે દનો ડ થાય. પ્રથમપક્ષે દોલા ને અંત્યઘ્યં૦ અને બીજે અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રોથી
ડમ્બો દમ્બો ડોલા દોલા ડણ્ડો દણ્ડો ડરો દરો ડાહો દાહો ડમ્બો દમ્બો રૂપ
થાય. સં. દર્ભ તેને ચાલતા સૂત્રથી દનો ડ થાય. સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં
દ્વિતીય૦ અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રોથી ડમ્બો દમ્બો રૂપ થાય. સં. કદન તેને ચાલતા
સૂત્રથી દનો ડ થાય. નોણઃ ક્લીબે સ્મ મોનુ૦ એ સૂત્રોથી કડણં થાય. બીજે પક્ષે
કગચજ અવર્ણો નોણઃ ક્લીબે સ્મ મોનુ૦ એ સૂત્રોથી કણયં રૂપ થાય. સં. દર-દ-
લિત તેને કગચજ એ સૂત્રથી દર-દલિત એવું રૂપ થાય. ॥ ૨૧૭ ॥

દંશ-દહોઃ ॥ ૨૧૮ ॥

અનયોર્ધાત્વોર્દસ્ય ડો જવતિ ॥ ડસઙ્ । ડહઙ્ ॥

મૂલ ભાષાંતર. દંશ અને દહ ધાતુના દનો ડ થાય. સં. દશતિ તેનું ડસઙ્
થાય. સં. દહતિ તેનું ડહઙ્ થાય. ॥ ૨૧૮ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

દંશદહ ણ્ દશતિ— અનેન દ ડ ત્યાદીનાં તિ ઙ્ ડસઙ્ । દહતિ
અનેન દ ડ ત્યાદીનાં તિ ઙ્ ડહઙ્ ॥ ૨૧૮ ॥

ટીકા ભાષાંતર. દંશ અને દહ ધાતુના દનો ડ થાય. સં. દશતિ તેને ચાલતા
સૂત્રથી દનો ડ થાય પત્તી ત્યાદીનાં સૂત્રથી ડસઙ્ થાય. સં. દહતિ તેને ચાલતા
સૂત્રથી દનો ડ થાય પત્તી ત્યાદીનાં સૂત્રથી ડહઙ્ થાય. ॥ ૨૧૮ ॥

२२०

मागधी व्याकरणम्.

संख्या—गङ्गदे रः ॥ २१ए ॥

संख्यावाचिनि गद्गदशब्दे च दस्य रो जवति ॥ ए आरह ।
बारह । तेरह । गग्गरं ॥ अनादेरित्येव । ते दश ॥ असंयुक्त-
स्येत्येव ॥ चउदह ॥ २१ए ॥

मूल भाषांतर. संख्यावाची शब्द अने गद्गद शब्दना दनो र आय. सं. एकादश तेनुं एआरह आय. सं. द्वादश तेनुं बारह आय. सं. त्रयोदश तेनुं तेरह आय. सं. गद्गद तेनुं गग्गरं आय. आदिज्ञत न होय तो आय तेथी सं. ते दश तेनुं ते दस आय. जोडाहरे वर्जित होय तो आय. तेथी सं. चतुर्दश तेनुं चउदह आय. ॥ २१ए ॥

॥ टुंठिका ॥

संख्या च गद्गदं च संख्यागद्गदं तस्मिन् ११ र ११ एकादश—
कगचजेति क्लुक् दश पाषाणे हः शस्य हः अनेन दस्य रः १३
जस्रशसोर्लुक् एआरह । द्वादश कगटडेति दलुक् अनेन दस्य रः
दशपाषाणे हः शस्य हः १३ जस्रशसोर्लुक् बारह । त्रयोदश— १३
एत्रयोदशादौ स्वरस्यसस्वरव्यंजनेन त्रयोस्थाने ते अनेन दस्य रः
दशपाषाणे हः शस्य हः १३ जस्रशसोर्लुक् तेरह । गद्गद कग-
टकेति दलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन दस्य रः ११ क्लीबे सम् मोनु०
गग्गरं । दश— शषोः सः दस । चतुर्दश कगचजेति त्लुक् सर्वत्र
रलुक् दशपाषाणे हः श ह चउदह ॥ २१ए ॥

टीका भाषांतर. संख्यावाची शब्द अने गद्गद शब्दना दनो र आय. सं. एकादश तेने कगचज दशपाषाणे हः चालता सूत्रे दनो र आय. जस्रशसोर्लुक् ए सूत्रथी एआरह रूप आय. सं. द्वादश तेने कगटड० चालता सूत्रे दनो र आय. दशपाषाणे हः जस्रशसोर्लुक् ए सूत्रथी बारह रूप आय. सं. त्रयोदश तेने एत्रयोदशादौ स्वरस्यसस्वरव्यंजनेन ए सूत्रथी त्रयो ने स्थाने ते आय. पढी चा-
लता सूत्रथी दनो र आय. दशपाषाणे हः जस्रशसोर्लुक् ए सूत्रथी तेरह रूप आय. सं. गद्गद तेने कगटड अनादौ द्वित्वं चालता सूत्रथी दनो र आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रथी गग्गरं रूप आय. सं. दश तेने शषोः सः ए सूत्रथी दस एवं रूप आय. सं. चतुर्दश तेने कगचज सर्वत्र दशपाषाणे हः ए सूत्रथी चउदह रूप आय. ॥ २१ए ॥

प्रथमःपादः ।

३२१

कदल्यामडुमे ॥ ११० ॥

कदलीशब्दे अडुमवाचिनि दस्य रो जवति ॥ करली ॥ अडुम
इति किम् । कयली केली ॥

मूल भाषांतर. कदली शब्दनो अर्थ जो वृक्ष अतो न होय तो तेना दनो र
आय. सं. कदली तेनुं करली आय. मूलमां वृक्षवाचक होय तो एम कहुं ठे तेथी
कदली तेनुं कयली आय. पळे केली पण आय. ॥ ११० ॥

॥ टुंठिका ॥

कदली ११ अडुम ११ कदली ११ अनेन दस्य रः अंत्यव्यं० सलुक्
करली मृगविशेषः । कदली— कगचजेति तलुक् अवर्णो अ य ११
अंत्यव्यं० सलुक् कयली कदली वा कदले इति दकारेण कस्य के
११ अंत्यव्यं० सलुक् केली ॥ ११० ॥

टीका भाषांतर. वृक्षवाची न होय तेवा कदली शब्दना द नो र आय. सं.
कदली—आ चालता सूत्रथी द नो र आय. अंत्यव्यं० सलुक् ए सूत्रथी करली रूप आय.
करली एक जातना मृगनुं नाम ठे वृक्षवाची कदली शब्द तेने कगचज अवर्णो
अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी कयली आय. पळे कदली तेने वा कदले ए सूत्रे दकार
साथे क नो के आय. पळी अंत्यव्यं० ए सूत्रथी केली रूप थाय. ॥ ११० ॥

प्रदीपि—दोहदे लः ॥ १११ ॥

प्रपूर्वे दीप्यतौ धातौ दोहद शब्दे च दस्य लो जवति ॥ पल्ली-
वेइ । पलित्तं । दोहलो ॥ १११ ॥

प्रउपसर्गवाला दीप धातु अने दोहद शब्दना द नो ल आय. सं. प्रदीपयति तेनुं
पलीवेइ आय. सं. प्रदीप्त तेनुं पलित्तं आय. सं. दोहद तेनुं दोहलो आय. ॥ १११ ॥

॥ टुंठिका ॥

प्रदीपिश्च दोहदश्च प्रपीपिदोहदं तस्मिन् ११ ल ११ प्रपूर्वं इदी-
पाव् दीप्तौ दीप् प्रदीप्यंतं प्रयुक्ते प्रयोक्तृव्यापारे णिग् इ वर्त्त-
माना तिव् णेरदादावे एत्वं अनेन दस्य लः पोवः त्यादीनां ति इ
पल्लीवेइ । प्रदीप्त अनेन दस्य लः ह्रस्वः संयोगे दी दि कगटडेति
प्रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीवे सम् मोनु० पलित्तं । दोहद-
अनेन दस्य लः ११ क्लीवे सम् मोनु० अतः सेडोः दोहलो ॥ १११ ॥

२२२

मागधीव्याकरणम्.

टीका भाषांतर. प्रदीप् धातु अने दोहद शब्दना द नो ल आय. प्र उपसर्गवाला दीप् धातुने प्रेरणार्थमां प्रयोक्तृव्यापारे णिग् ए सूत्रथी इ प्रत्यय आवे पढी वर्त्त० तिब् प्रत्यय आवे णेरदादावे ए सूत्रे ए आय. चाखता सूत्रथी द नो ल आय. पढी पोवः त्यादीनां ए सूत्रोथी पलीवेइ रूप आय. सं. प्रदीप्त तेने चाखता सूत्रथी द नो ल आय पढी ह्रस्वः संयोगे कगटड अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पलित्तं रूप आय. सं. दोहद तेने चाखता सूत्रथी द नो ल आय. क्लीबे सम् मोनु० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी दोहलो रूप आय. ॥ २२१ ॥

कदंबे वा ॥ २२२ ॥

कदंबशब्दे दस्य लो वा जवति ॥ कलम्बो । कयम्बो ॥ २२२ ॥

मूल भाषांतर. कदंब शब्दना दनो विकट्टे ल आय. सं. कदंब तेना कलम्बो कयम्बो एवा रूप आय. ॥ २२२ ॥

॥ टुंठिका ॥

कदंब ११ वा ११ कदंब—अनेन दस्य लः ११ अतः सेडोंः कलम्बो

कदंब—कगचजेति दलुक् अवर्णो अ य कयम्बो ॥ २२२ ॥

टीका भाषांतर. कदंब शब्दना द नो विकट्टे ल आय. सं. कदंब तेने चाखता सूत्रथी द नो ल आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी कलंबो रूप आय. बीजे पहे कदंब तेने कगचज अवर्णो ए सूत्रोथी कयंबो रूप आय. ॥ २२२ ॥

दीपौ धो वा ॥ २२३ ॥

दीप्यतौ दस्य धो वा जवति ॥ धिप्पइ दिप्पइ ॥

मूल भाषांतर. दीप् धातुना दनो विकट्टे ध आय. सं. दीप्यते तेने धिप्पइ तथा दिप्पइ एवां रूप आय. ॥ २२३ ॥

॥ टुंठिका ॥

दीपि ११ धः ११ वा ११ दीप्यते—अनेन दस्य धः ह्रस्वः संयोगे

धी धि अधोमनयां धलुक् शकादीनां द्वित्वं प्प त्यादीनां ति इ

धिप्पइ दीप्यते ह्रस्वः संयोगे दी दि अधोमनयां यलुक् शकादीनां

द्वित्वं प्प त्यादीनां ति इ दिप्पइ ॥ २२३ ॥

टीका भाषांतर. दीपि धातुना द नो विकट्टे ध आय. सं. दीप्यते तेने चाखता सूत्रे द नो ध आय. ह्रस्वः संयोगे अधोमनयां शकादीनां द्वित्वं त्यादीनां ए

प्रथमःपादः ।

२२३

सूत्रोष्ठी धिप्पइ आय. सं. दीप्यते तेने ह्रस्वः संयोगे अधोमनयां शकादीनां
द्वित्वं त्यादीनां ए सूत्रोष्ठी दिप्पइ रूप आय. ॥ २२३ ॥

कदर्थिते वः ॥ २२४ ॥

कदर्थिते दस्य वो जवति ॥ कवट्टिउं ॥

मूल भाषांतर. कदर्थित शब्दना दनो व आय. सं. कदर्थितः तेनुं कवट्टिओ
आय. ॥ २२४ ॥

॥ टुंढिका ॥

कदर्थित ७१ व ११ कदर्थित ११ अनेन दस्य वः वृत्तप्रवृत्तमृ-
त्तिकापत्तनकदर्थिते टः यस्य टः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं
कगचजेति तलुक् अतः सेडोंः कवट्टिउं ॥ २२४ ॥

टीका भाषांतर. कदर्थित शब्दना दनो व आय. सं. कदर्थित तेने चाखता
सूत्रोष्ठी दनो व आय. पढी वृत्त प्रवृत्त मृत्तिका० सर्वत्र अनादौ द्वित्वं कगचज
अतः सेडोंः ए सूत्रोष्ठी कवट्टिओ रूप आय. ॥ २२४ ॥

ककुदे हः ॥ २२५ ॥

ककुदे दस्य हो जवति ॥ कउहं ॥

मूल भाषांतर. ककुद शब्दना दनो ह आय. सं. ककुद तेनुं कउहं आय. ॥ २२५ ॥

॥ टुंढिका ॥

ककुद ७१ हः ११ ककुद— कगचजेति कलुक् अनेन दस्य हः कउहं ॥ २२५ ॥

टीका भाषांतर. ककुद शब्दना दनो ह आय. सं. ककुदं तेने कगचज चाखता
सूत्रे दनो ह आय. एटले कउहं एवुं रूप आय. ॥ २२५ ॥

निषधे धो ढः ॥ २२६ ॥

निषधे धस्य ढो जवति ॥ निसढो ॥

मूल भाषांतर. निषध शब्दना धनो ढ आय. सं. निषध तेनुं निसढो आय.

॥ टुंढिका ॥

निषध ७१ ध ६१ ढ ११ निषध— शपोः सः ष स अनेन धस्य ढः
११ अतः सेडोंः निसढो ॥ २२६ ॥

२२४

मागधी व्याकरणम्.

टीका भाषांतर. निषध शब्दना धनो ढ आय. सं. निषध तेने शषोः सः चावता सूत्रे धनो ढ आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी निसढो रूप आय. ॥ २२६ ॥

वौषधे ॥ २२७ ॥

औषधे धस्य ढो वा जवति ॥ उंसढं उंसहं ॥

मूल भाषांतर. औषध शब्दना धनो विकल्पे ढ आय. सं. औषध तेनुं ओसढं तथा ओसहं एवां रूप आय. ॥ २२७ ॥

॥ ढुढिका ॥

वा ११ औषध ७१ औषध— औत उत औ उ शषोः सः श स
अनेन धस्य ढः ११ क्लीबे सम् मोनु० ओसढं । पढे खघथ० ध
ह उंसहं ॥ २२७ ॥

टीका भाषांतर. औषध शब्दना धनो विकल्पे ढ आय. सं. औषध तेने औत ओत शषोः सः चावता सूत्रोथी धनो ढ आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी ओसढं एवुं रूप आय. पढे खघथ० ए सूत्रोथी ओसहं रूप आय. ॥ २२७ ॥

नो णः ॥ २२८ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्नस्य णो जवति ॥ कणयं । मयणो ।
वयणं । नयणं । माणइ ॥ आर्षे । आरनालं । अनिलो । अनलो ।
इत्याद्यपि ॥

मूल भाषांतर. स्वरोथीपर जोडाहरे वर्जित अने आदिभूत न होय तेवा ननो ण आय. सं. कनकं तेनुं कणयं आय. सं. मदनः तेनुं मयणो आय. सं. वचनं तेनुं वयणं आय. सं. नयनं तेनुं नयणं आय. सं. मानति तेनुं माणइ आय. आर्ष प्रयोगमां. सं. आरनालं तेनुं आरनालं आय. सं. अनिल तेनुं अनिलो आय. सं. अनलः तेनुं अनलो आय. इत्यादि जाणी लेवुं. ॥ २२८ ॥

॥ ढुढिका ॥

नू ६१ णः ११ कनक ११ अनेन न ण कगचजेति कलुक् अवणो
अ य क्लीबे सम् मोनु० कणयं । मदन— अनेन न ण कगचजेति
दलुक् अवणो अतः सेडोंः मयणो । वचन— नयन अनेन न ण
११ क्लीबे सम् मोनु० वयणं नयणं । मानि पूजायां मान् तिवू व्यं-

प्रथमःपादः ।

२१५

जनाददंतेऽत् लोकात् त्यादीनां ति इ अनेन नस्य णः माणइ ।
 आरनाल अनिल अनल ११ प्रथमे क्लीबे सम् मोनु० अन्यत्र
 अतः सेडोंः आरनालं अनिलो अनलो ॥ २१८ ॥

टीका भाषांतर. स्वरथी पर जोडाक्षरे वर्जित अने आदिभूत न होय तेवा ननो
 ण थाय. सं. कनक तेने चालता सूत्रथी ननो ण थाय. पढी कगचज अवणों क्लीबे
 सम् मोनु० ए सूत्रोथी कणयं रूप थाय. सं. मदन तेने चालता सूत्रथी ननो ण
 थाय. पढी कगचज अवणों अतः सेडोंः ए सूत्रोथी मयणो रूप थाय. सं. वचन
 तथा नयन तेने चालता सूत्रथी ननो ण थाय पढी क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
 वयणं नयणं एवं रूप थाय. सं. मान् धातु पूजा करवाना अर्थमां प्रवर्त्ते तेने तिव्
 प्रत्यय आवे पढी व्यंजनाददंतेऽत् लोकात् त्यादीनां पढी चालता सूत्रे ननो ण
 थाय. एटले माणइ रूप थाय. सं. आरनालं अनिलः अनलः तेने प्रथम रूपमां
 क्लीबे सम् मोनु० बाकीना बे रूपमां अतः सेडोंः ए सूत्रोथी आरनालं अनिलो
 अनलो रूप थाय. ॥ २१८ ॥

वादौ ॥ २१९ ॥

असंयुक्तस्यादौ वर्त्तमानस्य नस्य णो वा जवति ॥ णरो नरो ।
 णई नई । णेइ नेइ ॥ असंयुक्तस्येत्येव । न्यायः । नाउ ॥ २१९ ॥

मूल भाषांतर. जोडाक्षरे वर्जित अने आदिमां रहेला ननो विकल्पे ण थाय.
 सं. नरः तेना णरो नरो एवं रूप थाय. सं. नदी तेना णई नई एवं रूप थाय. सं.
 नयति तेना णेइ नेइ एवं रूप थाय. जोडाक्षरे वर्जित एम कहुं ते तेथी सं. न्याय
 तेनुं नाओ थाय. ॥ २१९ ॥

॥ दुंदिका ॥

वा ११ आदि ७१ नर ११ अनेन वा नस्य णः अतः सेडोंः णरो
 नरो । नदी अनेन वा ण कगचजेति दलुक ११ अंत्यव्यं० सलुक
 णई नई । णीज् प्रापणे णी पाठे धात्वादेः नी तिव् युवर्णस्य गुणः
 नी ने त्यादीनां ति इ अनेन वा ण न णेइ नेइ । न्याय ११ अ-
 धोमनयां यलुक अतः सेडोंः नाउ ॥ २१९ ॥

टीका भाषांतर. जोडाक्षरे वर्जित अने आदिभूत एवा ननो विकल्पे ण थाय.
 सं. नर तेने चालता सूत्रथी ननो ण थाय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी णरो नरो एवं
 रूप थाय. सं. नदी तेने चालता सूत्रथी विकल्पे ण थाय. कगचज अंत्यव्यंज० ए

२२६

मागधी व्याकरणम्.

सूत्रोथी णई नई रूप आय. सं. णीजू धातु लईजवाना अर्थमां प्रवर्त्ते तेने पाठे धात्वादे ए सूत्रथी णीनो नी आय. पढी तिब् प्रत्यय आवे. युवर्णस्य गुणः त्या-
दीनां अने चालता सूत्रथी विकल्पे ननो ण आय. एटले णेइ नेइ एवां रूप आय.
सं. न्याय तेने अधोमनयां अतः सेडों: ए सूत्रोथी नाओ रूप आय. ॥ २२९ ॥

निम्ब-नापिते ल-एहं वा ॥ २३० ॥

अनयोर्नस्य ल एह इत्येतौ वा जवतः ॥ लिम्बो निम्बो । एहा-
विउ नाविउ ॥ २३० ॥

मूल भाषांतर. निम्ब अने नापित शब्दना न स्थाने ल अने णह एवा विकल्पे धे
आदेश आय. सं. निम्बः तेना लिम्बो निम्बो एवां रूप आय. सं. नापितः तेना
णहाविओ नाविओ एवां रूप आय. ॥ २३० ॥

॥ टुंठिका ॥

निम्बश्च नापितश्च निम्बनापितं तस्मिन् ११ लश्च एहश्च लएहं
११ वा ११ निम्ब— अनेन वा नस्य लः ११ अतः सेडों: लिम्बो
निम्बो । नापित— अनेन वा नस्य एहः पोवः कगचजेति त्बुक्
११ अतः सेडों: एहाविउ । नाविउ । ॥ २३० ॥

टीका भाषांतर. निम्ब अने नापित शब्दना नने स्थाने ल अने णह एवा
आदेश आय. सं. निम्बः तेने चालता सूत्रथी ननो ल आय. पढी अतः सेडों: सूत्र-
लागी लिम्बो निम्बो एवां रूप आय. सं. नापित तेने चालता सूत्रथी ननो णह
आय. पढी पो वः कगचज अतः सेडों: ए सूत्रोथी णहाविओ नाविओ एवां
रूप आय. ॥ २३० ॥

पो वः ॥ २३१ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेः पस्य प्रायो वो जवति ॥ सवहो ।
सावो । उवसगो । पईवो । कासवो । पावं । उवमा । कविदं ।
कुणवं । कलावो । कवालं । महि-वालो । गो-वइ । तवइ ॥ स्वरा-
दित्येव । कम्पइ ॥ असंयुक्तस्येत्येव । अप्पमतो ॥ अनादेरि-
त्येव । सुहेण पढइ ॥ प्रायइत्येव । कई । रिऊ ॥ एतेन पकारस्य
प्राप्तयोर्लोपवकारयोर्यस्मिन् कृते श्रुतिसुखमुत्पद्यते स तत्र कार्यः ॥ २३१ ॥

प्रथमःपादः।

२२७

मूल भाषांतर. स्वरथी पर जोडाक्षरे वर्जित अने आदिचूत न होय तेवा पनो प्रायेकरीने व आय. सं. शपथः तेनुं शवहो आय. सं. शापः तेनुं सावो आय. सं. उपसर्गः तेनुं उवसर्गो आय. सं. प्रतीपः तेनुं पर्इवो आय. सं. काश्यपः तेनुं कासवो आय. सं. पापं तेनुं पावं आय. सं. उपमा तेनुं उवमा आय. सं. कपिलं तेनुं कविलं आय. सं. कुणपं तेनुं कुणवं आय. सं. कलापः तेनुं कलावो आय. सं. कलापं तेनुं कवालं आय. सं. महीपालः तेनुं महिवालो आय. सं. गोपतिः तेनुं गोवइ आय. सं. तपति तेनुं तवइ आय. स्वरथी पर होय तोज आय. जेमके सं. कम्पते तेनुं कम्पइ आय. जोडाक्षरे वर्जित होय तो आय. सं. अप्रमत्तः तेनुं अप्पमत्तो आय. आदिचूत न होय तोज आय. जेम सं. सुखेन पठति तेनुं सुहेण पढइ आय. मूखमां प्रायनुं ग्रहण ठे तेथी कोइ ठेकाणे न पण आय. जेम सं. कपि तेनुं कई आय. सं. रिपु तेनुं रिज आय. आथी एम सिद्ध थयुं के, पकारनो लोप पण आय अने आ सूत्रथी व पण आय-ए बनेनी प्राप्तिमां ज्यां श्रवणने सुख उत्पन्न आय त्यां ते करवो. ॥ २२१ ॥

॥ ढुंढिका ॥

प ६१ व ११ शपथ ११ शषोः सः स श अनेन प व खघथ० थ ह अतः सेडोः सवहो । शाप ११ शषोः सः अनेन प व अतः सेडोः सावो । उपसर्ग- अनेन पस्य वः सर्वत्र वलुक् अनादौ छित्वं ११ अतः सेडोः उवसर्गो । प्रदीपः ११ सर्वत्र रलुक् कग-चजेति दलुक् अनेन पस्य वः अतः सेडोः पर्इवो । काश्यपः शषोः सः अधोमनयां यलुक् अनेन प वः अतः सेडोः कासवो । पाप-अनेन प व ११ ह्नीबे सम् मोनु० पावं । उपमा- ११ अनेन पस्य वः अंत्यव्यं० सलुक् उवमा । कपिल- ११ अनेन प व ह्नीबे सम् कविलं । कुणप ११ अनेन प व ह्नीबे सम् मोनु० कुणवं । कलाप ११ अनेन प व अतः सेडोः कलावो कलाप ११ अनेन प व ह्नी-बे सम् मोनु० कवालं महीपाल- ११ ह्रस्वः संयोगे अनेन प व अतः सेडोः महिवालो । गुप् गोपने गुप् तिवू त्यादीनां ति इ युवर्णस्य गुणः गु गो व्यंजनाददंतेऽत् अनेन पस्य वः गोवइ । त-पति अनेन पस्य वः त्यादीनां ति इ तवइ । कम्पते त्यादीनां ति इ कम्मइ । अप्रमत्त ११ सर्वत्र रलुक् अनादौ छित्वं अतः सेडोः

२२८

मागधी व्याकरणम्.

अप्पमत्तो । सुख ३१ खघथ० ख ह टा आमोर्णः टा णशस्येत्
एत्वं सुहेण । पठति वोढः त्यादीनां ति इ पढइ कपि रिपु- क-
गचजेति पलुक् ११ अक्कीबे दीर्घः कई । रिऊ ॥ २३१ ॥

टीका भाषांतर. स्वरथी पर जोडाहरे वर्जित अने आदिभूत न होय तेवा पनो प्रायेकरी
व आय. सं. शपथ तेने शषोः सः चावता सूत्रे पनो व आय. खघथ० अतः सेडों: ए
सूत्रोथी सवहो रूप आय. सं. शापः तेने शषोः सः चावता सूत्रे पनो व आय.
सर्वत्र बलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडों: ए सूत्रोथी उवसग्गो रूप आय. सं.
प्रदीपः तेने सर्वत्र कगचज चावता सूत्रे पनो व आय. अतः सेडों: ए सूत्रोथी
पईवो रूप आय. सं. काश्यपः तेने शषोः सः अधोमनयां चावता सूत्रे पनो व
आय. अतः सेडों: ए सूत्रोथी कासवो रूप आय. सं. पाप तेने चावता सूत्रे पनो व
आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पावं रूप आय. सं. उपमा तेने चावता सूत्रथी
पनो व आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रथी उवमा रूप आय. सं. कपिल तेने चावता सूत्रथी
पनो व आय. क्लीबे सम् ए सूत्रथी कविलं आय. सं. कुणपं तेने चावता सूत्रथी
पनो व आय. क्लीबे सम् मोनु० कुणवं आय. सं. कलाप तेने चावता सूत्रथी प-
नो व आय. पढी अतः सेडों: सूत्र पामी कलावो आय. सं. कलाप तेने चावता
सूत्रथी पनो व आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कवालं रूप आय. सं. महीपाल
तेने ह्रस्वः संयोगे चावता सूत्रथी पनो व आय. अतः सेडों: ए सूत्रथी महिवालो
रूप आय. सं. गुप् धातु गोपववामां प्रवर्त्ते तेने तिव् प्रत्यय आवे. पढी त्यादीनां०
युवर्णस्य गुणः व्यंजनाददंतेऽत् चावता सूत्रे पनो व आय. एटले गोवइ रूप
आय. सं. तपति तेने चावता सूत्रथी पनो व आय. पढी त्यादीनां ए सूत्रथी तवइ
रूप आय. सं. कम्पते तेने त्यादीनां ए सूत्रथी कम्मइ रूप आय. सं. अप्रमत्त तेने
सर्वत्र अनादौ द्वित्वं अतः सेडों: ए सूत्रोथी अप्पमत्तो रूप आय. सं. सुख तेने
खघथ० टा आमोर्णः टाणशस्येत् ए सूत्रोथी सुहेण रूप आय. सं. पठति तेने
वोढः त्यादीनां ए सूत्रोथी पढइ रूप आय. सं. कपि तथा रिपु तेने कगचज
अक्कीबे दीर्घः ए सूत्रोथी कई तथा रिऊ रूप आय. ॥ २३१ ॥

पाटि-परुष-परिघ-परिखा-पनस-पारिजडे फः ॥ २३२ ॥

एयंते पटिधातौ परुषादिषु च पस्य फो जवति ॥ फालेइ फाडेइ ।

फरुसो । फलिहो । फलिहा । फणसो । फालिहहो ॥

मूल भाषांतर. एयंत (प्रेरणार्थ) एवा पटि धातु अने परुष विगेरे शब्दोना प-
नो फ आय. सं. पाटयति तेनुं फालेइ फाडेइ आय. सं. परुष तेनुं फरुसो आय.
सं. परिघ तेनुं फलिहो आय. सं. परिखा तेनुं फलिहा आय. सं. पनस तेनुं फणसो
आय. सं. पारिभद्र तेनुं फालिहहो आय. ॥ २३२ ॥

प्रथमःपादः ।

२३९

॥ ढुंढिका ॥

पाटिश्च परूषश्च परिघश्च परिखा च पनसश्च पारिजद्रश्च पाटिप-
रूषपरिघपरिखापनसपारिजद्रं तस्मिन् ७१ क् ११ अट् पट् इट्
गतौ पट् पटंतं प्रयुंक्ते प्रयोक्तृ० णिग् आदेर्लुक्क्यादेरतः आप्
पपा लोकात् तिबू णेरदादावावेति ढः चपेटापाटे वा टस्य लः अ-
नेन पफ त्यादीनां तिइ फाडेइ । पट् पटंतं प्रयुंक्ते प्रयोक्तृ०
णिग् आदेर्लुक्क्यादे० पपा लोकात् तिबू णेरदादावावे ढिढेढो रुः
अनेन पफ त्यादीनां ति इ फाडेइ । परूष अनेन पफ शषोः सः
ष स ११ अतः सेडोंः फरूसो । परिघ अनेन पफ हरिद्रादौ लः
रस्य लः खघथ० धस्य हः अतः सेडोंः फलिहो । परिखा ११ अनेन
पफ हरिद्रादौ रस्य लः खघथ० जस्य हः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वि-
त्वं ११ अतः सेडोंः अंत्यव्यंज० सलुक् फलिहा । पनस अनेन पस्य
फः नोणः ११ अतः सेडोंः फणसो । पारिजद्र- अनेन पफ हरि-
द्रादौ लः रस्य लः खघथ० जस्य हः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ११
अतः सेडोंः फालिजहो ॥ १३२ ॥

टीका भाषांतर. प्रेरणार्थं पाटि धातु अने परूष विगेरे शब्दोना पनो फ आय.
अट् पट् इट् ए धातु गतिमां प्रवर्त्ते. पट् धातु गति करनारने प्रेरवाना अर्थमां प्रयोक्तृ०
ए सूत्रथी णिक् प्रत्यय आवे. पढी आदेर्लुक्क्यादेरतः लोकात् तिबू प्र० णेरदादा-
वावेति ढः चपेटा पाटे वा चालता सूत्रथी पनो फ आय. पढी त्यादीनां ए सूत्र पामी
फालेइ आय. बीजे पहे पट् धातुने प्रयोक्तृ० आदेर्लुक्क्यादे० लोकात् तिबू प्र०
णेरदादावे ढोडः चालता सूत्रे पनो फ आय. त्यादीनां ए सूत्रोथी फाडेइ
रूप आय. सं. परूष तेने चालता सूत्रथी पनो फ आय. पढी शषोः सः अतः सेडोंः
ए सूत्रोथी फरूसो आय. सं. परिघ तेने चालता सूत्रथी पनो फ आय. पढी हरिद्रादौ
लः खघथ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी फलिहो रूप आय. सं. परिखा तेने चालता सू-
त्रथी पनो फ आय. पढी हरिद्रादौ लः खघथ० सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं
अतः सेडोंः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी फलिहा रूप आय. सं. पनस तेने चालता
सूत्रथी पनो फ आय. पढी नोणः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी फणसो रूप आय. सं.
पारिजद्रः तेने चालता सूत्रथी पनो फ आय. पढी हरिद्रादौ लः खघथ० सर्वत्र
रलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः ए सूत्रोथी फालिजहो रूप आय. ॥ १३२ ॥

२३०

मागधी व्याकरणम्.

प्रञ्चूते वः ॥ २३३ ॥

प्रञ्चूते पस्य वो जवति ॥ बहुत्तं ॥

मूल भाषांतर. प्रञ्चूत शब्दना पनो व आय. सं. प्रञ्चूतं तेनुं बहुत्तं रूप आय ॥ २३३ ॥

॥ टुंडिका ॥

प्रञ्चूत ७१ व ११ प्रञ्चूत- सर्वत्र खलुक् अनेन पस्य वः खघथ०
जस्य हः तैलादौ वा द्वित्वं ह्रस्वः संयोगे ११ अतः सेडोः
बहुत्तं ॥ २३३ ॥

टीका भाषांतर. प्रञ्चूत शब्दना प नो व आय. सं. प्रञ्चूत तेने सर्वत्र चालता
सूत्रथी पनो व आय. पठी खघथ० तैलादौ वा द्वित्वं ह्रस्वः संयोगे अतः सेडोः
ए सूत्रोथी बहुत्तं एवं रूप आय. ॥ २३३ ॥

नीपापीडे मो वा ॥ २३४ ॥

अनयोः पस्य मो वा जवति ॥ नीमो नीवो । आमेलो आवेमो ॥

मूल भाषांतर. नीप अने आपीड शब्दना पनो विकल्पे म आय. सं. नीपः
तेना नीमो नीवो एवां रूप आय. सं. आपीडः तेना आमेलो आवेडो रूप
आय. ॥ २३४ ॥

॥ टुंडिका ॥

नीपश्च आपीरुश्च नीपापीडं तस्मिन् ७१ म ११ वा ११ नीप अ-
नेन वा यस्य मः अतः सेडोः नीमो । पद्दे पोवः नीवो । आपीड
अनेन वा पस्य मः एत्पीयूषापीरुविज्जीतकेति एत्वं मोलः ११ अ-
तः सेडोः आमेलो । पद्दे आपीरु- पोवः एत्पीयूषापीडेति एत्वं
११ अतः सेडोः आवेमो ॥ २३४ ॥

टीका भाषांतर. नीप अने आपीड शब्दना पनो विकल्पे म आय. सं. नीप
तेने चालता सूत्रथी पनो म आय. पठी अतः सेडोः ए सूत्र पामी नीमो रूप आय.
पद्दे पोवः ए सूत्रथी नीवो रूप आय. सं. आपीडः तेने चालता सूत्रथी विकल्पे प-
नो म आय. पठी एत्पीयूषापीड० डोलः अतः सेडोः ए सूत्रोथी आमेलो रूप
आय. पद्दे आपीडः तेने पोवः एत्पीयूषापीड० अतः सेडोः ए सूत्रोथी आवेडो
रूप आय. ॥ २३४ ॥

प्रथमःपादः ।

२३१

पापर्द्धौ रः ॥ २३५ ॥

पापर्द्धावपदादौ पकारस्य रो जवति ॥ पारर्द्धी ॥

मूल भाषांतर. जेनी आदिमां पद न होय तेवा पापर्द्धि शब्दना पनो र आय.
सं. पापर्द्धि तेनुं पारर्द्धी आय

॥ टुंडिका ॥

पापर्द्धि ७१ र ११ पापर्द्धि— अनेन पस्य रः सर्वत्र रलुक् ११ अ-
ह्नीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् पारर्द्धी ॥ २३५ ॥

टीका भाषांतर. पदनी आदि न होय तेवा पापर्द्धि शब्दना पनो र आय. सं.
पापर्द्धि तेने चालता सूत्रथी पनो र आय. पढी सर्वत्र अह्नीवे दीर्घः अंत्यव्यंज०
ए सूत्रोथी पारर्द्धी एवं रूप आय. ॥ २३५ ॥

फो जहौ ॥ २३६ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेः फस्य जहौ जवतः ॥ कचिद् जः ।
रेफः । रेजो ॥ शिफा । सिजा ॥ कचित्तु हः मुत्ताहलं ॥ कचिदु-
जावपि । सजलं सहलं । सेजालिआ सेहालिआ । सजरी सहरी ।
गुजइ गुहइ ॥ स्वरादित्येव । गुंफइ ॥ असंयुक्तस्येत्येव । पुष्पं ॥
अनादेरित्येव । चिट्ठइ फणी ॥ प्राय इत्येव । कसणफणी ॥ २३६ ॥

मूल भाषांतर. स्वराथी पर जोडाहरे वर्जित अने आदिजूत न होय तेवा फना
भ तथा ह आय. कोइ ठेकाणे भ आय. जेम सं. रेफः तेनुं रेभो आय. सं. शिफा
तेनुं सिभा आय. कोइ ठेकाणे ह आय. सं. मुक्ताफलं तेनुं मुक्ताहलं आय. कोइ-
ठेकाणे बंने पण आय. जेम सं. सफलं तेना सभलं सहलं एवां रूप आय. सं. शेफा-
लिका तेना सेभालिआ सेहालिआ रूप आय. शफरी तेना सभरी सहरी
रूप आय. गुंफति तेना गुभइ गुहइ रूप आय. मूलमां स्वराथी पर एम कहुं ठे तेथी
सं. गुंफति तेनुं गुंफइ रूप आय. जोडाहरे वर्जित एम कहुं ठे तेथी सं. पुष्पं तेनुं पुष्पं
आय. आदिजूत न होय तो आय. एम कहुं ठे तेथी सं. तिष्ठति फणी तेनुं चिट्ठइ
फणी एवं रूप आय. प्रायेकरीने एम कहुं ठे तेथी सं. कृष्णफणी तेनुं कसणफणी
एवं रूप आय. ॥ २३६ ॥

॥ टुंडिका ॥

फ ६१ ज ह १२ रेफ अनेन फ ज अतः सेडोः रेजो । शिफा
शषोः सः श स अनेन फस्य जः ११ अंत्यव्यं० सलुक् सिजा ।

१३२

मागधी व्याकरणम्.

मुक्ताफल— कगटडेति क्लुक् अनादौ द्वित्वं अनेन फस्य हः ११
 क्लीबे सम् मोनु० मुक्ताहलं । सफलं— अनेन फ ज हश्च ११ क्लीबे
 सम् मोनु० सजलं सहलं । सफालिका अनेन फ ज ह कगचजेति
 त्लुक् अंत्यव्यं० स्लुक् सेजाविश्वा । सेहाविश्वा । शफरी— शषोः
 सः अनेन फस्य जः हश्च ११ अंत्यव्यंज० स्लुक् सजरी । सहरी
 गुप् गुंक् ग्रंथे गुफ् तिव् व्यंजनाददंतेऽत् अनेन फस्य जः हश्च
 त्यादीनां ति इ गुजइ गुंफ तिव् व्यंजनाददंतेऽत् त्यादीनां ति इ
 गुजइ गुहइ गुफ तिव् व्यंजनाददंतेऽत् त्यादीनां ति इ गुंफइ ।
 पुष्प ११ षस्य पोफः षस्य फः अनादौ द्वित्वं द्वितीये
 तु पूर्वफस्य पः क्लीबे सम् मोनु० पुष्फं । स्था तिव् स्वष्टा थ क-
 चिद्धनिरप्पा इति स्थास्थाने चिद्ध त्यादीनां ति इ व्यंजनात् चि-
 दइ । कृष्णफणी कृष्णश्चासौ फणी च कृतोऽत् कृ क कृष्णवर्णे ठा
 णात् प्राग् इथः लोकात् शषोः सः षः सः ११ अंत्यव्यं० न्लुक्
 अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० स्लुक् कसणफणी ॥ २३६ ॥

टीका भाषांतर. स्वरथी पर जोडाहरे वर्जित आदिचूत न होय तेवा फना भ
 तथा ह थाय. सं. रेफ तेने चाखता सूत्रे फ नो भ थाय. पढी अतः सेडों: सूत्रथी
 रेभो रूप थाय. सं. शिफा तेने शषोः सः चाखता सूत्रे फनो भ थाय. पढी अं-
 त्यव्यं० ए सूत्रथी सिभा रूप थाय. सं. मुक्ताफल तेने कगटड अनादौ द्वित्वं
 चाखता सूत्रथी फनो ह थाय. पढी क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रथी मुक्ताहलं रूप
 थाय. सं. सफलं तेने चाखता सूत्रथी फनो ज तथा ह थाय. क्लीबे सम् मोनु० ए
 सूत्रथी सभलं सहलं एवां रूप थाय. सं. सेफालिका तेने चाखता सूत्रथी फ नो ह
 थाय. पढी कगचज अंत्यव्यं० ए सूत्रथी सेभालिआ सेहालिका एवा रूप थाय.
 शफरी तेने शषोः सः चाखता सूत्रथी फनो भ तथा ह थाय. पढी अंत्यव्यंज०
 ए सूत्रथी सभरी सहरी एवां रूप थाय. सं. गुफ् गुंफ ए धातु गुंथवामां प्रवर्त्ते. गुफ्
 धातुने तिव् प्र० थाय. पढी व्यंजनाददंतेऽत् चाखता सूत्रथी फनो भ तथा ह
 थाय. त्यादीनां ए सूत्रथी गुभइ रूप थाय. सं. गुंफ तेने तिव् प्रत्यय आवे. पढी
 व्यंजनाददंतेऽत् त्यादीनां ए सूत्रथी गुभइ गुंहइ एवां रूप थाय. सं. गुफ धातुने
 तिव् प्रत्यय आवे. व्यंजनाददंतेऽत् त्यादीनां ए सूत्रथी गुंफइ रूप थाय. सं. पुष्प
 तेने षस्प योः फः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रथी पुष्फं

प्रथमःपादः ।

२३३

रूप आय. सं. स्था धातुने तिव् प्रत्यय आवे तेने स्थष्टाथकचिद्वनिष्पा त्यादीनां ए सूत्रोथी चिद्वह रूप आय. सं. कृष्ण फणी (कालो सर्प) तेने ऋतोऽत् कृष्णवर्णे ठा लोकात् शषोः सः अंत्यव्यंज० तल्लुक अल्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंजन० सल्लुक ए सूत्रोथी कसणफणी रूप आय. ॥ २३६ ॥

बो वः ॥ २३७ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्वस्य बो ऋवति ॥ अलावू । अलावू ।

अलाऊ ॥ शबलः । सबलो ॥

मूल भाषांतर. स्वरथी पर जोडाहरे वर्जित अने आदिचूत न होय तेवा बनो व आय. सं. अलावू तेनुं अलावू आय. अने पहे अलाऊ पण आय. सं. शबलः तेनुं सबलो रूप आय. ॥ २३७ ॥

॥ दुंडिका ॥

ब ६१ व ११ अलावू— शबल— ११ शषोः सः अनेन वस्य वः

अलावू पहे अलाऊ । अतः सेडोंः सबलो ॥ २३७ ०

टीका भाषांतर. स्वरथी पर जोडाहरे वर्जित अने आदि न होय तेवा बनो व आय. सं. अलावू तेने आ चालता सूत्रे बनो व आय. एटले अलावू आय अने पहे अलाऊ पण आय. सं. शबलः तेने शषोः सः चालता सूत्रे बनो व आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सबलो रूप आय. ॥ २३७ ॥

विसिन्यां ऋः ॥ २३८ ॥

विसिन्यां वस्य ऋो ऋवति ॥ विसिणी ॥ स्त्रीलिंगनिर्देशादिह न ऋवति । विस-तन्तु-पेलवाणं ॥

मूल भाषांतर. विसिनी शब्दना बनो भ आय. सं. विसिनी तेनुं विसिणी आय. मूलमां स्त्रीलिंग शब्दनो निर्देश ठे तेथी अहिं न आय. जेम के, सं. विस-तन्तु पेलवानां तेनुं विस-तन्तु-पेलवाणं एवं रूप आय. ॥ २३८ ॥

॥ दुंडिका ॥

विसिनी ७१ ऋ ११ विसिनी— अनेन वस्य ऋः नोणः अंत्यव्यं० स-ल्लुक विसिणी । विस-तंतु-पेलव आम टाआमोर्णः आमोर्णत्वं जस् शस् डसित्तोछामि दीर्घः व वा त्कास्यादेर्णस्वोर्वानुस्वारः विस-तंतु-पेलवाणं ॥ २३८ ॥

२३४

मागधी व्याकरणम्.

टीका भाषांतर. बिसिनी शब्दना बनो भ आय. सं. बिसिनी तेने चालता सूत्रथी बनो भ आय. नोणः अंत्यव्यंज० ए सूत्रथी भिसिणी रूप आय. सं. बिसतंतु पेलव तेने षष्ठी बहुवचन आभ् प्रत्यय आवे. पठी टाआमोर्णः आमोर्णत्वं जस् शस् डसित्तो० क्कास्यादेर्णस्वोर्वानुस्वारः ए सूत्रथी बिस-तंतु-पेलवाणं एवं रूप आय. ॥ २३८ ॥

कबंधे- मयौ ॥ २३९ ॥

कबंधे बस्य मयौ जवतः ॥ कमन्धो । कयन्धो ॥

मूल भाषांतर. कबंध शब्दना बने स्थाने म अने य आय. सं. कबंधः तेनुं कमन्धो तथा कयन्धो आय. ॥

॥ टुंडिका ॥

कबंध ७१ मश्च यश्च मयौ १२ कबंध ११ अनेन बस्य मः अतः

सेडोः कमंधो । कबंधः अनेन बस्य यः ११ अतः सेडोः कयंधो ॥२३९॥

टीका भाषांतर. कबंध शब्दना बना म अने य आय. सं. कबंध तेने चालता सूत्रथी बनो म आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी कमंधो रूप आय. सं. कबंधः तेने चालता सूत्रथी बनो य आय. पठी अतः सेडोः ए सूत्रथी कयंधो रूप आय. ॥२३९॥

कैटजे जो वः ॥ २४० ॥

कैटजे जस्य वो जवति ॥ केढवो ॥

मूल भाषांतर. कैटभ शब्दना बनो व आय. सं. कैटभ तेनुं केढवो आय २४०

॥ टुंडिका ॥

कैटज ७१ ज ६१ व ११ कैटज- ऐत एत् कै के शटाशकटकैटजे

ढः टस्य ढः अनेन जस्य वः ११ अतः सेडोः डित्वाट्टिलोपः

केढवो । ॥ २४० ॥

टीका भाषांतर. कैटभ शब्दना बनो व आय. सं. कैटभ तेने ऐत एत् श-टाशकटकैटभे ढः चालता सूत्रथी बनो व आय. अतः सेडोः टिनो लोप आय. एट्ठे केढवो रूप आय. ॥ २४० ॥

विषमे मो ढो वा ॥ २४१ ॥

विषमे मस्य ढो वा जवति ॥ विसढो । विसमो ॥

मूल भाषांतर. विषमशब्दना मनो विकट्टे ढ आय. सं. विषमः तेनुं विसढो तथा विसमो रूप आय. ॥

प्रथमःपादः ।

२३५

॥ टुंठिका ॥

विषम ७१ म ६१ ढ ११ वा ११ विषमः शषोः सः षः सः अनेन
वा मस्य ढः अतः सेडोः विसढो । विषम ११ शषोः सः अतः
सेडोः विसमो ॥ २४१ ॥

टीका भाषांतर. विषम शब्दना मनो विकल्पे ढ आय. सं. विषमः तेने शषोः
सः चाखता सूत्रे मनो ढ आय. अतः सेडोः ए सूत्रोथी विसढो रूप आय. सं. विषमः
तेने शषोः सः अतः सेडोः ए सूत्रोथी विसमो एवं रूप आय. ॥ २४१ ॥

मन्मथे वः ॥ २४२ ॥

मन्मथे मस्य वो जवति ॥ वम्महो ॥

मूल भाषांतर. मन्मथ शब्दना मनो व आय. सं. मन्मथः तेनुं वम्महो आय.

॥ टुंठिका ॥

मन्मथ ७१ व ११ मन्मथ अनेन मस्य वः न्मोमः न्मस्य मः अनादौ
द्वित्वं अतः सेडोः वम्महो ॥ २४२ ॥

टीका भाषांतर. मन्मथ शब्दना मनो व आय. सं. मन्मथ तेने चाखता सूत्रोथी
मनो व आय. पढी न्मोमः अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः ए सूत्रोथी वम्महो रूप
आय. ॥ २४२ ॥

वाजिमन्यौ ॥ २४३ ॥

अजिमन्युशब्दे मो वो वा जवति ॥ अहिवन्नू अहिमन्नू ॥

मूल भाषांतर. अभिमन्यु शब्दना मनो विकल्पे व आय. सं. अभिमन्यु तेना
अहिवन्नू तथा अहिमन्नू एवां रूप आय. ॥ २४३ ॥

॥ टुंठिका ॥

वा ११ अजिमन्यु ७१ खघथ० जस्य हः अनेन वा मस्य वः अधो-
मनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अक्लीबे दीर्घः अहिवन्नू पक्षे अहि-
मन्नू मस्य वत्वं मुक्त्वा शेषं पूर्ववत् ॥ २४३ ॥

टीका भाषांतर. अभिमन्यु शब्दना म नो विकल्पे व आय. सं. अभिमन्यु तेने
खघथ० चाखता सूत्रे विकल्पे मनो व आय. अधोमनयां अनादौ द्वित्वं अक्लीबे
दीर्घः ए सूत्रोथी अहिवन्नू आय. पक्षे अहिमन्नू आय. अहिं मात्र मनो व न आय.
बाकी बीजं बधुं पूर्ववत् साधवुं. ॥ २४३ ॥

२३६

मागधी व्याकरणम्.

अमरे सो वा ॥ २४४ ॥

अमरे मस्य सो वा जवति ॥ जसलो जमरो ॥

मूल भाषांतर. अमर शब्दना मनो विकल्पे स थाय. सं. अमरः तेनुं भसलो तथा भमरो थाय.

॥ टुंठिका ॥

अमर ७१ स ११ वा ११ अमर सर्वत्र रलुक् अनेन मस्य सः हरि-
द्रादौ लः रस्य लः अतः सेडों: जसलो पक्षे अमर- ११ सर्वत्र
रलुक् अतः सेडों: जमरो ॥ २४४ ॥

टीका भाषांतर. अमर शब्दना मनो विकल्पे स थाय. सं. अमरः तेने सर्वत्र
चावता सूत्रथी मनो स थाय. पडी हरिद्रादौ लः अतः सेडों: ए सूत्रोथी भसलो
रूप थाय. पक्षे अमर तेने सर्वत्र अतः सेडों: ए सूत्रोथी भमरो रूप थाय. ॥ २४४ ॥

आदेर्यो जः ॥ २४५ ॥

पदादेर्यस्य जो जवति ॥ जसो । जमो । जाइ ॥ आदेरिति किम् ।
अवयवो । विणुं ॥ बहुलाधिकारात् सोपसर्गस्यानादेरपि । संज-
मो । संजोगो । अवजसो ॥ क्वचिन्न जवति । पणुं ॥ आर्षे लो-
पोऽपि । यथाख्यातं । अहकखायं ॥ यथाजातं अहाजायं ॥

मूल भाषांतर. पदना आदि एवा यनो ज थाय. सं. यशस् तेनुं जसो थाय.
सं. यमः तेनुं जम्मो थाय. सं. याति तेनुं जाइ थाय. पदनो आदि एम कहुं ठे तेथी
सं. अवयवः तेनुं अवयवो थाय. सं. विनयः तेनुं विणओ थाय. बहुल अधिकार
ठे तेथी उपसर्गसहित एवा पदनी आदिमां न हो य तोपण थाय. जेम- सं. संयमः
तेनुं संयमो थाय. सं. संयोगः तेनुं संजोगो थाय. सं. अपयशस् तेनुं अवजसो
थाय. कोइ ठेकाणे न पण थाय. जेम सं. प्रयुत तेनुं पओओ थाय. आर्षप्रयोगमां
लोप पण थाय. जेम सं. यथाख्यातं तेनुं अहकखायं थाय. सं. यथाजातं तेनुं
अहाजायं थाय. ॥ २४५ ॥

॥ टुंठिका ॥

आदि ६१ य ६१ ज ११ यशस् अनेन यस्य जः शषोः सः अंत्य-
व्यंज० सलुक् ११ अतः सेडों: जसो । स्वमदामशिरोनजः इति

प्रथमःपादः

२३९

पुंस्त्वं यम ११ अनेन यस्य जः तैलादौ वा द्वित्वं म्म अतः सेडों जम्मो । याति यस्य जः त्यादीनां ति इ जाइ । अवयवः कगचजेति यलुक् अवर्णो अ य ११ अतः सेडोंः अवयवो । विनय नोणः कगचजेति यलुक् ११ अतः सेडोंः विणउ संयम संयोग ११ बहु-
लाधिकरात् अनेन य ज अतः सेडोंः संयजमो संजोगो. अपवि-
रुद्धं यशः अपयशः अपयशस् अनेन य ज शषोः सः अंत्यव्यं०
सलुक् समदामशिरोनभः इति पुंस्त्वं ११ अतः सेडोंः अवजसो ।
प्रयुत सर्वत्र रलुक् कगचजेति यलुक् ११ अतः सेडोंः पउउ यथा-
ख्यात आर्षे यलोपः ह्रस्वः संयोगे खघथ० यस्य हः अधोमनयां
यलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व ख क कगचजेति तलुक् अ-
वर्णो अ य ११ क्लीबे सम् अहकखायं । यथाजात- आर्षे यलुक्
खघथ० थ ह कगचजेति तलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम्
मोनु० अहाजायं ॥ २४५ ॥

टीका भाषांतर. पदना आदि एवा य नो ज थाय. सं. यशस् तेने चालता सू-
त्रथी य नो ज थाय. पढी शषोः सः अंत्यव्यं० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी जसो रूप
थाय. समदामशिरोनभः ए सूत्रथी आ शब्दने पुङ्गिने थाय. सं. यम तेने चालता
सूत्रथी य नो ज थाय. तैलादौ वा अतः सेडोंः ए सूत्रोथी जम्मो रूप थाय. सं.
याति तेने चालता सूत्रे य नो ज थाय. त्यादीनां ए सूत्रथी जाइ रूप थाय. सं.
अवयवः तेने कगचज अवर्णो अतः सेडोंः ए सूत्रोथी अवयवो एवुं रूप थाय. सं.
विनयः तेने नोणः कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी विणओ रूप थाय. सं. संयम
संयोग तेने बहुल अधिकार ठे तेथी य नो ज थाय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी संजमो
संजोगो एवां रूप थाय. अप एटले विरुद्ध एवुं जे यश ते अपयश कहेवाय. तेने चा-
लता सूत्रथी य नो ज थाय. शषोः सः अंत्यव्यंज० समदामशिरो नभः अतः सेडोंः
ए सूत्रोथी अवजसो एवुं रूप थाय. सं. प्रयुत तेने सर्वत्र कगचज अतः सेडोंः
ए सूत्रोथी पओओ रूप थाय. सं. यथाख्यात तेने आर्षप्रयोगमां य नो लोप थाय.
ह्रस्वः संयोगे खघथ० अधोमनयां अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व कगचज अवर्णो
क्लीबे सम् ए सूत्रोथी अहकखायं रूप थाय. सं. यथाजात तेने आर्षप्रयोगमां यनो
लुक् थाय. खघथ० कगचज अवर्णो क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी अहाजायं एवुं
रूप थाय. ॥ २४५ ॥

२३७

मागधी व्याकरणम् .

युष्मदर्थपरे तः ॥ २४६ ॥

युष्मद्वद्देश्यपरे यस्य तो जवति ॥ तुह्यारिसो । तुह्यकेरो ॥ अर्थ-
पर इति किम् । जुह्यदम्प- पयरणं ॥

मूल भाषांतर. जो युष्मद् शब्दनो अर्थ अतो होय तो तेना य नो त आय. सं. युष्मादृश तेनुं तुह्यारिसो आय. सं. युष्मदीय तेनुं तुह्यकेरो आय. मूलमां युष्मद् शब्दनो अर्थ अतो होय एम लख्युं ठे तेथी सं. युष्मदस्मत् प्रकरणं तेनुं जुह्यदह्य- पयरणं एवं आय.

॥ टुंठिका ॥

युष्मद् ७१ अर्थपर ७१ त ११ युष्मादृश अनेन यस्य त पक्ष्मश्म-
ष्मस्महमां ह्यः ष्मस्य हः दृशः क्तिप् टक् सटक्स्थाने रि शषोः सः
शः सः ११ अतः सेडोः तुह्यारिसो । युष्मद् युष्माकं अयं युष्म-
दीयः दोरीय इति ईय प्रत्ययः इदमर्थस्य केर इति ईयस्याक्यः अ-
नेन यस्य तः पक्ष्मश्मष्मेति ष्मस्य लः अंत्यव्यं० दलुक् ११ अतः
सेडोः तुह्यकेरो । युष्मदस्मत्प्रकरणं आदेर्योऽजः यस्य जः पक्ष्म-
श्मष्मेति ह्यः इति ष्मस्मस्य ह्यः लोकात् अंत्यव्यं० दलुक् सर्वत्र
रलुक् कगचजेति कलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० तुह्य
दह्य-पयरणं ॥ २४६ ॥

टीका भाषांतर. जो युष्मद् शब्दनो अर्थ अतो होय तो य नो त आय. सं. युष्मादृश तेने चालता सूत्रथी य नो त आय. पठ्ठी पक्ष्मश्मष्म० दृशः क्तिप् शषोः सः अतः सेडोः ए सूत्रोथी तुह्यारिसो एवं रूप आय. सं. युष्मदीय (तमारो) तेने दोरीय इदमर्थस्य केर चालता सूत्रे य नो त आय. पक्ष्मश्मष्म० अंत्यव्यं० अतः सेडोः ए सूत्रोथी तुह्यकेरो ए रूप आय. सं. युष्मदस्मत्प्रकरणं तेने आदेर्योऽजः पक्ष्मश्मष्म० लोकात् अंत्यव्यं० सर्वत्र कगचज० अवर्णो क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तुह्यदह्य-पयरणं एवं आय. ॥ २४६ ॥

यष्ट्यां लः ॥ २४७ ॥

यष्ट्यां यस्य लो जवति ॥ लट्ठी । वेणु-लट्ठी । उच्छु-लट्ठी । महु-लट्ठी ॥

मूल भाषांतर. यष्टि शब्दना य नो ल आय. सं. यष्टि तेनुं लट्ठी आय. सं. वेणुयष्टि तेनुं वेणुलट्ठी आय. सं. इच्छुयष्टि तेनुं उच्छुलट्ठी एवं रूप आय. सं. मधुयष्टि तेनुं महुलट्ठी आय.

प्रथमःपादः ।

२३९

॥ टुंढिका ॥

यष्टि ७१ ल ११ यष्टि वेणुयष्टि— अनेन य ल षस्यानुष्टेष्ठा संदष्टे-
ष्टस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं ठस्य टः ११ अक्लीबे सौ
दीर्घः अंत्यव्यंजन० सलुक् लट्टीवेणु— वेणुलट्टी । इक्षुयष्टि— प्रवा-
सीक्षौ इकारस्य उकारः ठोऽक्ष्यादौ ऋस्य ठः अनादौ द्वित्वं
द्वितीयठस्य च अनेन यस्य लः षस्यानुष्टे० षस्य ठः अनादौ द्वि-
त्वं द्वितीये तु पूर्वठ ठः ११ अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक्
उच्चुलट्टी । मधुयष्टि ११ खघथ० ध ह अनेन यस्य लः षस्यानुष्टे०
ष्टस्य ठः अनादौ द्वित्वं तु पूर्वठस्य टः अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं०
सलुक् महुलट्टी ॥ १४७ ॥

टीका भाषांतर. यष्टिशब्दना य नो ल आय. संयष्टि— वेणुयष्टि तेने चावता
सूत्रथी यनो ल आय. पत्नी षस्यानु० अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० अक्लीबे सौ
दीर्घः अंत्यव्यंजन ए सूत्रोथी लट्टी तथा वेणुलट्टी एवां रूप आय. सं. इक्षुयष्टि
तेने प्रवासीक्षौ ठोऽक्ष्यादौ अनादौ० द्वितीय० चावता सूत्रे य नो ल आय.
षस्यानुष्टे० अनादौ द्वितीय० अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी उच्चु-
लट्टी रूप आय. सं. मधुयष्टि तेने खघथ० चावता सूत्रे यनो ल आय. षस्यानुष्टे०
अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी महुलट्टी
रूप आय. ॥ १४७ ॥

वोत्तरीयानीय-तीय-कृद्ये जाः ॥ १४८ ॥

उत्तरीयशब्दे अनीयतीयकृद्यप्रत्ययेषु च यस्य छिरुक्तो जो
वा जवति ॥ उत्तरिज्जं उत्तरीयं ॥ अनीय । करणिज्जं करणीयं ।
विम्हयणिज्जं विम्हयणीयं । जवणिज्जं । जवणीयं ॥ तीय । बि-
इज्जो बीजं ॥ कृद्य । पेज्जा पेया ॥ १४८ ॥

मूल भाषांतर. उत्तरीय शब्द अने अनीय तीय तथा कृद्य प्रत्ययना य नो
विकल्पे बेवडो ज आय. सं. उत्तरीयं तेनुं उत्तरिज्जं अने बीजे पक्षे उत्तरीयं एवं रूप
आय. अनीय प्रत्ययना उदा० सं. करणीयं तेना करणिज्जं करणीयं एवां रूप आय.
सं. विस्मयनीयं तेना विस्मयणिज्जं विस्मयणीयं एवां रूप आय. सं. यापनीयं तेना
जवणिज्जं जवणीयं एवां रूप आय. तीय प्रत्ययना उदा०— सं. द्वितीयः तेना
बिइज्जे बीओ एवां रूप आय. कृदंतना य प्रत्ययना उदा०— सं. पेया तेना पेज्जा पेआ
एवां रूप आय. ॥ १४८ ॥

२४०

मागधी व्याकरणम्.

॥ हुंढिका ॥

वा ११ उत्तरीयं च अनीयश्च तीयश्च कृयश्च उत्तरीयानीयतीय-
 कृयं तस्मिन् ७१ ज्ञा ११ अनेन वा यस्य ज्ञाः ह्रस्वः संयोगे री
 रि ११ क्लीबे सम् मोनु० उत्तरिज्ञं । पक्षे उत्तरीय कगचजेति य्-
 लुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० उत्तरीयं । अनीयं दर्शयति करणीय
 ११ अनेन वा यस्य जः ह्रस्वः संयोगे णी णि ११ क्लीबे सम् मोनु०
 करणिज्ञं पक्षे करणीय ११ कगचजेति य्लुक् ११ क्लीबे करणीयं ।
 विस्मयनीय पक्षमश्मष्मस्मेति स्म म्ह अनेन वा यस्य ज्ञाः ह्रस्वः
 संयोगे णीणि ११ क्लीबे सम् विह्वयणिज्ञं पक्षे विस्मयनीय प-
 क्षमश्म० स्मस्य ह्य नोणः कगचजेति य्लुक् ११ क्लीबे सम् मोनु०
 विह्वयणीयं । यापनीयं यापेर्जवः यापूस्थाने जवः लुक् वमध्याद-
 लुक् अनेन ज्ञा ११ क्लीबे सम् ह्रस्वः संयोगे नोणः जवणिज्ञं । पक्षे
 कगचजेति य्लुक् जवणीयं । तीयं दर्शयति द्वितीय कगटडेति द्लुक्
 कगचजेति व्लुक् अनेन वा यस्य ज्ञाः ह्रस्वः संयोगे ई इ अतः सेडोः
 विइजो । पक्षे कगटडेति द्लुक् कगचजेति तलुक् च बाहुलकात्
 समानानां दीर्घः वा ११ अतः सेडोः बीडं । कृतो यः कृयः तं
 दर्शयति पेया- ११ अनेन यस्य ज्ञाः अंत्यव्यं० सलुक् पेज्जा ।
 पक्षे पेया कगचजेति य्लुक् ११ अंत्यव्यंजन सलुक् पेज्जा ॥२४०॥

टीका भाषांतर. उत्तरीय शब्द अने अनीयतीय तथा कृदंतना य प्रत्ययनो
 विकटपे बेवडो ज आय. सं. उत्तरीयं तेने चाखता सूत्रथी यनो ज्ञ आय. पढी ह्रस्वः
 संयोगे क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी उत्तरिज्ञं आय. बीजे पक्षे सं. उत्तरीय तेने
 कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी उत्तरीयं रूप आय. हवे अनीय प्रत्ययना
 उदाहरण बतावे ने. सं. करणीय तेने चाखता सूत्रथी विकटपे ज्ञ आय. ह्रस्वः संयोगे
 क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी करणिज्ञं रूप आय. पक्षे सं. करणीय तेने कगचज
 क्लीबे सम् ए सूत्रोथी करणीयं रूप आय. सं. विस्मयनीय तेने पक्षमश्मष्म० चा-
 खता सूत्रे यनो ज्ञ आय. ह्रस्वः संयोगे क्लीबे सम् ए सूत्रोथी विह्वयणिज्ञं रूप
 आय. पक्षे सं. विस्मयनीय तेने पक्षमश्म० नोणः कगचज० क्लीबे सम् मोनु०
 ए सूत्रोथी विह्वयणीयं रूप आय. सं. यापनीय तेने यापेर्जवः ए सूत्रथी यापने
 स्थाने जव आदेश आय. पढी वमांथी अनो लुक् आय. चाखता सूत्रे यनो ज्ञ आय.

प्रथमःपादः ।

२४१

क्लीबे सम् ह्रस्वः संयोगे नोणः ए सूत्रोष्ठी जवणिज्जं रूप आय. बीजे पक्षे कगचज ए सूत्र लागी जवणीअं रूप आय. सं. तीय प्रत्ययनुं उदाहरण दर्शावे ठे. सं. द्वितीय तेने कगटड कगचज० चालता सूत्रे यनो ज्ञ आय. ह्रस्वः संयोगे अतः सेडोंः ए सूत्रोष्ठी विइज्जो रूप आय. बीजे पक्षे कगटड कगचज बाहुलक अधिकारथी समानानां दीर्घः पामे पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी बीओ रूप आय. हवे कृदंतना य प्रत्ययनुं उदाहरण दर्शावे ठे—सं. पेया तेने चालता सूत्रथी यनो ज्ञ आय. पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रथी पेज्जा रूप आय. पक्षे सं. पेया शब्दने कगचज० अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी पेआ रूप आय. ॥ २४० ॥

ठायायां होऽकांतौ वा २४ए ॥

अकांतौ वर्तमाने ठायाशब्दे यस्य हो वा जवति ॥ वच्छस्स ठाही वच्छस्स ठाया । आतपाजावः । सच्छाहं सच्छायं ॥ अकांताविति किम् ॥ मुह—च्छाया । कांतिरित्यर्थः ॥

मूल भाषांतर. जेनो अर्थ कांति अतो न होय एवा छाया शब्दना यनो विकल्पे ह् आय. सं. वृक्षस्य छाया तेनुं वच्छस्स छाही एवं रूप आय. पक्षे वच्छस्स छाया एवं रूप आय. अहिं छाया एटले तडकानो अजाव. सं. सच्छायं तेनुं सच्छाहं तथा सच्छायं रूप आय. कांति अर्थ अतो होय तो न आय. जेम—सं. मुखच्छाया तेनुं मुहच्छाया एवं रूप आय. अही मुखनी कांति एवो अर्थ आय ठे.

॥ टुंठिका ॥

ठाया ७१ ह् ११ अकांति ७१ वा ११ वृक्षस्य कृतोऽत् वृ व ठोऽ-
दयादौ क्षस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ च ६१ डसस्स ड-
सस्थाने स्स वच्छस्स ठाया अनेन वा यस्य हा ठहा हरिद्रायाः
डीप्रत्ययः लुक् आलोपः लोकात् ११ अंत्यव्यं० सलुक् ठाही ।
पक्षे वच्छस्स ठाया पूर्ववत् । सछायः सह् ठायया वर्तते यत् तत्
संस्थायां अनेन वा यस्य हः खरेज्यः ठस्य द्वित्वं द्वितीये तु पूर्व
ठ च ११ क्लीबे सम् मोनु० सछाहं पक्षे सछाया कगचजेति य-
लुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० सछायं । मुखछाया मु-
खस्य ठाया खरेज्यः ठस्य द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ च खद्यध० ख
ह् ११ अंत्यव्यं० सलुक् मुहछाया ॥ २४ए ॥

२४२

मागधी व्याकरणम्.

टीका भाषांतर. कांति अर्थ वर्जित एवा छाया शब्दना य नो विकल्पे ह् आय. सं. वृक्षस्य तेने कतोऽत् छोऽक्ष्यादौ अनादौ द्वितीय० डसस्स० ए सूत्रोथी वच्छस्स रूप आय. सं. छाया तेने चालता सूत्रथी विकल्पे य नो ह् आय. पढी हरि-
द्रायाः डीप्रत्ययः लुक् लोकात् अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी छाही रूप आय. बीजे पहे पूर्ववत् वच्छस्स छाया एवं रूप आय. सं. सच्छाय (गायसहित) तेने चालता सूत्रथी विकल्पे यनो ह् आय. पढी खरेभ्यः छस्य द्वित्वं द्वितीय० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सच्छाहं रूप आय. बीजे पहे सच्छाया तेने कगचज अवर्णो क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सच्छायं रूप आय. सं. मुखच्छाया (मुखनी ढाया) तेने खरेभ्यः छस्य द्वित्वं द्वितीयपूर्व० खघथध० अंत्यव्यंजन ए सूत्रोथी मुहच्छाया एवं रूप आय. ॥ २४ए ॥

डाहवौ कतिपये ॥ २५० ॥

कतिपये यस्य डाह व इत्येतौ पर्यायेण जवतः ॥ कइवाहं ।
कइअवं ॥

मूल भाषांतर. कतिपय शब्दना य ने स्थाने अनुक्रमे डाह अने व एवा आदेश आय. सं. कतिपय तेनुं कइवाहं तथा कइअवं एवं रूप आय.

॥ दुंदिका ॥

डाहश्च वश्च डाहवौ १२ कतिपय ३१ कतिपय कगचजेति लुक्
पोवः अनेन यस्य डाह डित्यं० यस्य अलुक् लोकात् ११ क्लीबे
सम् मोनु० कइवाहं पहे कतिपय— कगचजेति पर्योर्लुक् अनेन
पस्य वः ११ क्लीबे सम् मोनु० कइअवं ॥ २५० ॥

टीका भाषांतर. कतिपय शब्दना य ने डाह अने व एवा आदेश आय. सं. कतिपय तेने कचचज पोवः चालता सूत्रे य नो डाह आय. डित्यं लोकात् क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कइवाहं रूप आय. पहे कतिपय तेने कगचज चालता सूत्रे पनो व आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कइअवं रूप आय. ॥ २५० ॥

किरि-जेरे रो रुः ॥ २५१ ॥

अनयोरस्य डो जवति ॥ किडी जेडो ॥

मूल भाषांतर. किरि अने भेर शब्दना रनो ड आय. सं. किरि तेनुं किडी आय. सं. भेरः तेनुं भेडो रूप आय. ॥ २५१ ॥

प्रथमःपादः ।

२४३

॥ टुंठिका ॥

किरिश्च जेरश्च किरिजेरं ७१ र ६१ डः ११ किरि ११ अनेन रस्य
डः अक्कीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यंज० सलुक् किडी । जेर ११ अनेन र
ड अतः सेडोः जेरो ॥ २५१ ॥

टीका भाषांतर. किरि अने भेर शब्दना रनो ड आय. सं. किरि तेने चा-
लता सूत्रथी र नो ड आय. पठी अक्कीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी किडी
रूप आय. सं. भेर तेने चालता सूत्रथी रनो ड आय. पठी अतः सेडोः ए सूत्रथी
भेरो रूप आय. ॥ २५१ ॥

पर्याणे डा वा ॥ २५२ ॥

पर्याणे रस्य डा इत्यादेशो वा जवति ॥ पडायाणं पद्धानं ॥ २५२ ॥

मूल भाषांतर. पर्याण शब्दना रने स्थाने डा एवो आदेश विकल्पे आय. सं.
पर्याणं तेनुं पडायाणं तथा पद्धानं रूप आय. ॥ २५२ ॥

॥ टुंठिका ॥

पर्याण ७१ डा ११ वा ११ पर्याण ११ रकारयकारयोर्विश्लेषं कृत्वा
अनेन वा र डा ११ क्लीबे सम् मोनु० पडायाणं पद्दे पर्याण— प-
र्यस्तपर्याणसौकुमार्ये द्वः यस्य द्वः क्लीबे सम् मोनु० पद्धानं ॥ २५३ ॥

टीका भाषांतर. पर्याण शब्दना रने स्थाने विकल्पे डा एवो आदेश आय. सं.
पर्याण तेने र अने य ने जुदा करी चालता सूत्रथी रनो विकल्पे डा आय. पठी
क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पडायाणं रूप आय. बीजे पद्दे सं. पर्याण शब्दने प-
र्यस्तपर्याणसौकुमार्ये० ए सूत्रथी यनो ल्हा आय पठी क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
पद्धानं रूप आय. ॥ २५३ ॥

करवीरे णः ॥ २५३ ॥

करवीरे प्रथमस्य रस्य णो जवति ॥ कणवीरो ॥ २५३ ॥

मूल भाषांतर. करवीर शब्दना पेहेला रनो ण आय. सं. करवीर तेनुं क-
णवीरो आय. ॥ २५३ ॥

॥ टुंठिका ॥

करवीर ७१ णः ११ करवीर अनेन प्रथमस्य णः अतः सेडोः
कणवीरो ॥ २५३ ॥

२४४

मागधी व्याकरणम्.

टीका भाषांतर. करवीर शब्दना प्रथम रनो ण आय. सं. करवीर तेने चा-
लता सूत्रथी पेहेला रनो ण आय पत्ती अतः सेडोः ए सूत्रथी कणवीरो रूप आय ॥ २५३ ॥

हरिजादौ लः ॥ २५४ ॥

हरिजादिषु शब्देषु असंयुक्तस्य रस्य लो जवति ॥ हलिद्दी । द-
लिद्दाइ । दलिद्दो । दालिद्दं । हलिद्दो । जहुठिलो । सिढिलो । मु-
हलो । चलणो । वलुणो । कलुणो । कंगालो । सक्कालो । सोमालो ।
चिलाउ । फलिहा । फलिहो । फालिहद्दो । काहलो । लुक्को । अ-
वदालं । भसलो । जढलं । बढलो । निष्ठुलो । बहुलाधिकाराच्चर-
णशब्दस्य पादार्थवृत्तेरेव । अन्यत्र चरण-करणं ॥ भ्रमरे ससंनियोगे
एव । अन्यत्र भ्रमरो ॥ तथा जढरं । बढरो । निष्ठुरो इत्याद्यपि ॥
हरिजा ॥ दरिजाति । दरिद्र । दारिद्र्य । हरिद्र । युधिष्ठिर ।
शिथिर । मुखर । चरण । वरुण । करुण । अंगार । सत्कार । सु-
कुमार । किरात । परिखा । परिघ । पारिभद्र । कातर । रुठण ।
अपद्धार । भ्रमर । जठर । बठर । निष्ठुर । इत्यादि ॥ आर्षे दुवा-
लसंगे इत्याद्यपि ॥ २५४ ॥

मूल भाषांतर. हरिद्र विगेरे शब्दोना जोडाकरे वर्जित एवा रनो ल आय. सं.
हरिद्रा तेनुं हलीद्दी आय. दरिद्राति तेनुं दलिद्दाइ आय. सं. दरिद्र तेनुं द-
लिद्दो आय. सं. दारिद्र्य तेनुं दालिद्दं आय. सं. हरिद्र तेनुं हलिद्दो आय.
सं. युधिष्ठिरः तेनुं जहुठिलो आय. सं. शिथिर तेनुं सिढिलो आय. सं.
मुखर तेनुं मुहलो आय. सं. चरण तेनुं चलणो आय. सं. वरुण तेनुं वलुणो
आय. सं. करुण तेनुं कलुणो आय. सं. अंगारः तेनुं इंगालो आय. सं. सत्कार
तेनुं सक्कालो आय. सं. सुकुमार तेनुं सोमालो आय. सं. किरात तेनुं चिलाओ
आय. सं. परिखा तेनुं फलिहा आय. सं. परिघ तेनुं फलिहो आय. सं. पारिभद्र
तेनुं फालिहद्दो आय. सं. कातर तेनुं काहलो आय. सं. रुठण तेनुं लुक्को आय.
सं अपद्धार तेनुं अवदालं आय. सं. भ्रमर तेनुं भसलो आय. सं. जठर तेनुं ज-
ढलं आय. सं. बठर तेनुं बढलो आय. सं. निष्ठुर तेनुं निष्ठुलो आय. बहुल अधि-
कार ठे तेथी चरण शब्दनो अर्थ जो श्लोकनो पाद (एक चरण) एवो अतो होय तो
ज आय. नहीं तो चरण-करणं एवं आय. भ्रमर शब्दनो अर्थ संनियोगमां अतो होय
तोज आय. नहीं तो भ्रमरो आय. इत्यादि जाणी लेवा. आर्ष प्रयोगमां सं. द्वादशांगे
तेनुं दुवालसंगे इत्यादि रूप पण आय. ॥ २५४ ॥

प्रथमःपादः ।

२४५

॥ टुंढिका ॥

हरिद्रादि ७१ ल ११ हरिद्रा पथि पृथिवी० र अनेन रस्य लः
हेरोनवा ड्रमध्यात् रकारलोपः अनादौ द्वित्वं हा ङायाहरिद्र-
योः इति डी प्रत्ययः लोकात् ११ अंत्यव्यं० स्रुक् हलिद्दी दरि-
द्राक् दुर्गतौ दरिद्रा तिव् अनेन रस्य लः डेरो नवा रलोपः अ-
नादौ द्वित्वं या त्यादीनां तिश् दलिद्दाश् । दरिद्र अनेन रस्य लः
डेरो नवा रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः दलिद्दो । दारि-
द्र्य- अनेन र ल अधोमनयां यलोपः डेरोनवा रलुक् अनादौ
द्वित्वं ११ क्लीबे स्मृ दाखिद्दं । हारिद्र- हारिद्रवायव्योत्खाता
हा ह अनेन र लः डेरोनवा रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः
हलिद्दो । युधिष्ठिर आदेर्योजः ज उतोमुकलजुजयुं युधिष्ठिरे वा
धि धु खघथ० धस्य हः ष्ट्यानुष्ट० ष्टस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वि-
तीयपूर्व० ठ ट अनेन र लः ११ अतः सेडोः जुहुट्टिलो । शिथिर
शषोः सः मेथिशिथिर० थ ढ । अनेन र ल अतः सेडोः सिद्धि-
लो । मुखर- खघथ० खस्य हः अनेन र लः ११ अतः सेडोः मु-
हलो । चरण- ११ अनेन र ल अतः सेडोः चलणो । वरुण क-
रुण अनेन र लः अतः सेडोः वलुणो कलुणो । अंगार- पक्कां-
गार० अं इ अनेन रस्य लः ११ अतः सेडोः इंगालो । सत्कार-
कगटडेति तलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अनेन र ल अतः सेडोः स-
क्कालो । सुकुमार- नवा मयूखलवण० कुशब्देन सह जत्वं सो
अनेन र ल सोमालो । किरात किराते चकस्य चः अनेन र ल क-
गचजेति तलुक् ११ अतः सेडोः चिल्लाउ । परिखा- पाटि परुष-
मपरिघेति पस्य फः अनेन र ल खघथ० ख ह ११ अंत्यव्यं० स्र-
लुक् फलिद्दा । परिघ- पाटि परुष परिघेति पस्य फः अनेन र
ल खघथ० ११ अतः सेडोः फलिद्दो । पारिजद्र पान्निपरुषेति पस्य
फः अनेन र लः खघथ० ख ह ११ डेरो नवा रलुक् अनादौ द्वि-

२४६

मागधी व्याकरणम्.

त्वं ११ अतः सेडोः फालिहदो । कातर- वितस्ति वसति० तस्य
हः अनेन रस्य लः अतः सेडोः काहदो । रुण- अनेन रस्य लः
शक्त मुक्तग्लस्य कः अनादौ द्वित्वं ११ लुको । अपछार- पो वः
सर्वत्र व्लुक् अनादौ द्वित्वं अनेन र ल ११ क्लीबे सम् मोनु०
अवहालं । अमर- सर्वत्र रलुक् जमरे सो वा मस्य मो अनेन र-
स्य लः अतः सेडोः जसलो । जठरा वोढः अनेन र लः ११ क्लीबे
सम् मोनु० जढलं । बठर- वोढः ठोढः अनेन र ल बढलो । नि-
धुर- दृस्यानुष्ट० दृस्य ठः अनादौ द्वित्वं अनेन र ल अतः सेडोः
निढलो । चरणकरण- ११ क्लीबे सम् मोनु० चरणकरणं । अमर
११ सर्वत्र रलुक् अतः सेडोः जमरो । बहुलाधिकारात् जठर ११
क्लीबे सम् मोनु० जठरं । बठर ११ अतः सेडोः बढरो । निधुर-
११ दृस्यानु० दृस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वठस्य टः ११
अतः सेडोः निढरो । आषे द्वादशांगद्वारे वा इति दवयोर्विश्लेषं
कृत्वा वात् प्राग् उकारः लोकात् आर्षत्वाद्दस्य लः शषोः सः ह्रस्वः
संयोगे ह्रस्वः ११ अतः ए सौ पुंसि मागध्यां सिना सह एकारः
डुवाक्षसंगे ॥ २५४ ॥

टीका भाषांतर. हरिद्रा विगेरे शब्दोना जोडाहरे वर्जितं एवा रनो ल आय.
सं. हरिद्रा तेने पथि पृथिवी० चालता सूत्रे रनो ल आय. इरोनवा ए सूत्रथी द्र-
मां रहेला रनो लोप आय. पठी अनादौ द्वित्वं छायाहरिद्रयोः लोकात् अंत्य-
व्यंज० ए सूत्रोथी हरिद्दी रूप आय. सं. दरिद्रा ए धातु दुर्गतिमां प्रवर्त्ते तेने तिब्
प्रत्यय आवी रनो ल आय. द्रेरोनवा अनादौ द्वित्वं त्यादीनां ए सूत्रोथी दलिदाह
रूप आय. सं. दरिद्र तेने चालता सूत्रथी रनो ल आय. द्रेरोनवा अनादौ द्वित्वं
अतः सेडोः ए सूत्रोथी दरिद्रो रूप आय. सं. दरिद्रय तेने चालता सूत्रथी रनो ल
आय. पठी अधोमनयां द्रेरो नवा अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् ए सूत्रोथी दालिहं
रूप आय. सं. हरिद्र तेने हारिद्रवायव्योत्वाता० चालता सूत्रे रनो ल आय. द्रेरो-
नवा अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः ए सूत्रोथी हलिद्रो रूप आय. सं. युधिष्ठिर
तेने आदेर्योजः उतो मुकलजुजयुं युधिष्ठिरे वा खघथ० दृस्यानुष्ट० अनादौ
द्वित्वं द्वितीय० चालता सूत्रे रनो ल आय. अतः सेडोः ए सूत्रोथी जुहुड्डिलो
रूप आय. सं. शिथिर तेने शषोः सः मेथिशिथिर० चालता सूत्रे रनो ल आय.

प्रथमःपादः ।

२४९

अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सिढिलो रूप आय. सं. सुखर तेने खघथ० चालता सूत्रे रनो ल आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी मुहलो रूप आय. सं. चरण तेने चालता सूत्रथी र नो ल आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी चलणो रूप आय. सं. वरुण करुण तेने चालता सूत्रथी रनो ल आय. अतः सेडोंः वलुणो कलुणो रूप आय. सं. अंगार तेने पकांगार० चालता सूत्रे र नो ल आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी कंगालो रूप आय. सं. सत्कार तेने कगटड० अनादौ० चालता सूत्रे रनो ल आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सक्कालो रूप आय. सं. सुकुमार तेने नवामयूखलवण० ए सूत्रथी कु शब्द साथे ओकार आय. पढी चालता सूत्रे रनो ल आय. एटले सोमालो रूप आय. सं. किरात तेने किराते च ए सूत्रे क नो च आय. चालता सूत्रे रनो ल आय. कगचज० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी चिलाओ रूप आय. सं. परिखा तेने पाटिपरुषमपरिघ० ए सूत्रे पनो फ आय. पढी चालता सूत्रे रनो ल आय. खघथ० अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी फलिहा रूप आय. सं. परिघ तेने पाटिपरुषपरिघ० चालता सूत्रे रनो ल आय. खघथ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी फलिहो रूप आय. सं. पारिभद्र तेने पाटिपरुष० चालता सूत्रे रनो ल आय. खघथ० त्रेरोनवा अनादौ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी फालिहहो रूप आय. सं. कातर तेने वितस्तिवसति० ए सूत्रे तनो ह आय. चालता सूत्रे रनो ल आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी काहलो रूप आय. सं. रुग्ण तेने चालता सूत्रे र नो ल आय. शक्तमुक्तदष्ट० कः अनादौ० ए सूत्रोथी लुक्को रूप आय. सं. अपद्धार तेने पोवः सर्वत्र वलुक अनादौ० चालता सूत्रे रनो ल आय. क्लीबे सम् मोनु० अवदालं रूप आय. सं. भ्रमरः तेने सर्वत्र भ्रमरेसोवा ए सूत्रथी मनो मो आय. पढी चालता सूत्रे रनो ल आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी भसलो रूप आय. सं. जठर तेने बोढः चालता सूत्रे रनो ल आय. पढी क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी जढलं रूप आय. सं. बठरः तेने बोढः ठोढः चालता सूत्रे रनो ल आय. एटले बढलो रूप आय. सं. निष्ठर तेने ष्टस्यानुष्ट० अनादौ० चालता सूत्रे रनो ल आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी निहुलो रूप आय. सं. चरण-करण तेने क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी चरण-करण रूप आय. सं. भ्रमर तेने सर्वत्र अतः सेडोंः ए सूत्रोथी भमरो रूप आय. बहुल अधिकार ते तेथी सं. जठर तेने क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी जठरं रूप आय. सं. बठर तेने अतः सेडोंः ए सूत्रथी बढरो रूप आय. सं. निष्ठर तेने ष्टस्यानु अनादौ० द्वितीय० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी निष्ठुरो रूप आय. आर्ष प्रयोगमां सं. द्वादशांग तेने द्वारेवा ए सूत्रथी द अने व ने जुदा करी बनी पेहेला उकार आय. लोकात् अने आर्ष पणांथी ल नो ल आय. शषोः सः ह्रस्वः संयोगे पढी मागधीजाषामां पुंलिगे सिसहित ए आय. एटले कुवालसंगे ए रूप आय. ॥२५४

२४७

मागधी व्याकरणम्.

॥ स्थूले लो रः ॥ २५५ ॥

स्थूले लस्य रो जवति ॥ थोरं ॥ कथं थूलजहो स्थूरस्य हरिद्रा-
दित्वे जविष्यति ॥

मूल भाषांतर. स्थूल शब्दना ल नो र आय. सं. स्थूल तेनुं थोरं रूप आय.
त्यारे स्थूलभद्रनुं थूरभद्रो केम आय ? त्यां स्थूर शब्दने ह्रदिद्रादौ लः ए सूत्रशी
ल कार अशे.

॥ टुंठिका ॥

स्थूल ७१ ल ६१ र. ११ स्थूल- कगटडेति सलुक् जंत्कुष्मांडी तू-
णीर- कूर्पर स्थूल इति थू थो अनेन लस्य रः ११ क्लीबे सम् मोनु०
थोरं स्थूरिजद्र कगटडेति सलुक् हरिद्रादौलः रस्य लः डेरोनवा
र लुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः थूलजहो ॥ २५५ ॥

टीका भाषांतर. स्थूल शब्दना ल नो र आय. सं. स्थूल तेने कगटड ओत्कु-
ष्मांडी तूणीर० चालता सूत्रे ल नो र आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोशी थोरं
रूप आय. सं. स्थूरिभद्र तेने कगटड हरिद्रादौलः डेरोनवा अनादौ द्वित्वं
अतः सेडोः ए सूत्रोशी थूलभद्रो रूप आय. ॥ २५५ ॥

लाहल-लांगल-लांगूल वेदेर्णः ॥ २५६ ॥

एषु आदेर्लस्य णो वा जवति ॥ णाहलो । लाहलो ॥ णङ्गलं ।
लङ्गलं । णङ्गलं लङ्गलं लङ्गलं ॥

मूलभाषांतर. लाहल लांगल लांगूल शब्दना पेला ल नो विकल्पे ण आय.
सं. लाहल तेना णाहलो लाहलो एवा रूप आय. सं. लांगलं तेना णंगलं लंगलं
रूप आय. सं. लांगूल तेना णंगूलं लंगूलं एवा रूप आय. ॥ २५६ ॥

॥ टुंठिका ॥

लाहलश्च लांगलं च लांगूलं च लाहललांगललांगूलं तस्मिन्
७१ वा ११ आदि ६१ ण ११ लाहल- अनेन वा लस्य णः ११
अतः सेडोः णाहलो लाहलो । एव विशेषः लांगल अनेन लस्य
णः ह्रस्वः संयोगे ११ क्लीबे सम् मोनु० णंगलं लंगलं । लांगूल
अनेन वा लस्य णः ह्रस्वः संयोगे ११ क्लीबे सम् मोनु० लंगलं
लंगलं ॥ २५६ ॥

प्रथमःपादः ।

१४ए

टीका भाषांतर. लाहल लांगल लांगूल ए शब्दोना आदि लनो विकट्पे ण आय. सं. लाहल तेने चाखता सूत्रथी लनो ण आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी णाहलो लाहलो एवां रूप आय. लाहलनो अर्थ देशविशेष आय ठे. सं. लांगल तेने चाखता सूत्रथी लनो ण आय. ह्रस्वः संयोगे क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी णंगलं लंगलं एवां रूप आय. सं. लांगूल तेने चाखता सूत्रथी लनो ण आय. ह्रस्व संयोगे क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी णंगलं तथा लंगलं रूप आय. ॥ १५६ ॥

ललाटे च ॥ १५७ ॥

ललाटे च आदेर्लस्य णो जवति ॥ चकार आदेरनुवृत्त्यर्थः ॥
णिडाळं । णडाळं ॥

मूल भाषांतर. ललाट शब्दना आदि लनो ण आय. मूलमां च शब्दनुं ग्रहण ठे ते आदि लकारनी अनुवृत्तिने अर्थे ठे. सं. ललाट तेनां णिडाळं णडाळं एवां रूप आय. ॥ १५७ ॥

॥ टुंडिका ॥

ललाट ७१ च ११ ललाट अनेन वा लस्य णः पक्वांगार इति वा
ल ट ललाटे लडोः इति व्यत्ययेन यणि टाल इति स्थिते टो डः ११
क्लीबे सम् मोनु० णिमाळं णडाळं ॥ १५७ ॥

टीका भाषांतर. ललाट शब्दना आदि लनो ण आय. सं. ललाट तेने चाखता सूत्रथी विकट्पे लनो ण आय. पत्नी पक्वांगार ललाटे लडोः टो डः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी णिडाळं णडाळं रूप आय. ॥ १५७ ॥

शबरे वो मः ॥ १५८ ॥

शबरे वस्य मो जवति ॥ समरो ॥ १५८ ॥

मूल भाषांतर शबर शब्दना बनो म आय. सं. शबर तेनुं समरो रूप आय. ॥ १५८ ॥

॥ टुंडिका ॥

शबर ७१ व ६१ म ११ शबर— शषोः सः अनेन वस्य मः अतः
सेडोः । समरो ॥ १५८ ॥

टीका भाषांतर. शबर शब्दना बनो म आय. सं. शबर तेने शषोः सः चाखता सूत्रे बनो म आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी समरो रूप आय. ॥ १५८ ॥

१५०

मागधीव्याकरणम्.

स्वप्ननीव्योर्वा ॥ १५९ ॥

अनयोर्वस्य मो वा जवति ॥ सिमिणो । सिविणो । नीमी नीवी ॥ १५९ ॥

मूल भाषांतर. स्वप्न अने नीवी शब्दना बनो विकल्पे म आय. सं. स्वप्नः तेनां सिमिणो सिविणो रूप आय. सं. नीवि तेना नीमी नीवी एवां रूप आय. ॥ १५९ ॥

॥ टुंडिका ॥

स्वप्नश्च नीवी च स्वप्ननीव्यौ तयोः ७२ वा ११ स्वप्न सर्वत्र व-
लुक् इः स्वप्नादौ इ आगमः लोकात् सि पनयोर्विश्लेषं कृत्वा पो वः
पस्य वः स्वप्ने नात् इकारागमः वि अनेन वा व म सर्वत्र वलुक्
अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः सिमिणो सिविणो । नीवी अनेन
वा वस्य मः ११ अंत्यव्यं० सलुक् ॥ नीमी नीवी ॥ १५९ ॥

टीका भाषांतर. स्वप्न अने नीवी शब्दना बनो विकल्पे म आय. सं. स्वप्न तेने सर्वत्र इः स्वप्नादौ लोकात् ए अने न ने जुदा करी पो वः ए सूत्राथी पनो व आय. अने स्वप्न शब्दना न नी पेहेला इकार आगम आय. पढी चावता सूत्रे विकल्पे व-
नो म आय. पढी सर्वत्र अनादौ अतः सेडोंः ए सूत्राथी सिमिणो सिविणो एवां रूप आय. सं. नीवी तेने चावता सूत्रे विकल्पे व नो म आय. पढी अंत्यव्यं० ए सू-
त्राथी नीमी तथा नीवी एवां रूप आय. ॥ १५९ ॥

शषोः सः ॥ १६० ॥

शकारषकारयोः सो जवति ॥ श । सहो । कुसो । निसंसो ।
वंसो । सामा । सुद्धं । दस । सोहह । विसह ॥ ष । सण्डो । नि-
सहो । कसाठ । घोसह ॥ उन्नयोरपि । सेसो । विसेसो ॥ १६० ॥

मूल भाषांतर. शकार अने षकारनो स आय. श नाउदा०— सं. शब्द तेनुं सहो आय. सं. कुश तेनुं कुसो आय. सं. नृसंश तेनुं निसंसो आय. सं. वंश तेनुं वंसो आय. सं. श्यामा तेनुं सामा आय. सं. शुद्ध तेनुं सुद्धं आय. सं. दश तेनुं दस आय. सं. शोभते तेनुं सोहह आय. सं. विशति तेनुं विसह आय. ष ना-
उदा०— सं. षण्डः तेनुं सण्डो आय. सं. निषक तेनुं निसहो आय. सं. कषाय तेनुं कसओ आय. सं. घोषति तेनुं घोसह आय. एक शब्दमां बे श के ष होय तोपण आय. सं. शेष तेनुं सेसो आय. सं. विशेष तेनुं विसेसो आय.

प्रथमःपादः ।

२५१

॥ टुंडिका ॥

शश्च षश्च शषौ तयोः ७२ स ११ शब्द अनेन श स सर्वत्र बलुक्
अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः सहो । कुश ११ अनेन श स ११
अतः सेडोः कुसो । नृसंश ऋतोऽत् नृ न अनेन श स ११ अतः
सेडोः नसंसो । वंश ११ अनेन श स अतः सेडोः वंसो इयामा—
११ अधोमनयां यलुक् अनेन श स अंत्यव्यं० सलुक् सामा शुद्ध
११ अनेन श स क्लीबे सम् मोनु० सुद्ध । दश— १३ अनेन श स
जस्रशसोर्लुक् लोपः दस । शोभते— अनेन श स खघथध० नस्य
हः त्यादीनां ति इ सोहइ । विशति अनेन श स त्यादीनां तिइ
विसइ षण्ड अनेन ष स ११ ढोरुः अतः सेडोः सण्डो । नि-षक—
११ निकषस्फटिकचिकुरेहः कस्य हः अनेन ष स कगचजेति
कलुक् अतः सेडोः निसहो । कषाय अनेन ष स कगचजेति
यलुक् ११ अतः सेडोः कसाउ । घोषति अनेन ष स त्यादीनां ति
इ घोसइ । शेष अनेन शषोः सः अतः सेडोः सेसो । विशेष—
अनेन शषोः सः अतः सेडोः विसेसो ॥ २६० ॥

टीका भाषांतर. श अने ष नो स आय. सं. शब्द तेने चादता सूत्रथी शनो
स आय. सर्वत्र अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रथी सहो रूप आय. सं. कुश तेने
चादता सूत्रथी शनो स आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी कुसो आय. सं. नृसंश तेने
ऋतोऽत् चादता सूत्रे शनो स आय. पढी अतः सेडोः ए सूत्रथी नसंसो रूप
आय. सं. वंश तेने चादता सूत्रथी श नो स आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी वंसो
रूप आय. सं. इयामा तेने अधोमनयां चादता सूत्रे शनो स आय. अंत्यव्यंजन०
ए सूत्रथी सामा रूप आय. सं. शुद्ध तेने चादता सूत्रे शनो स आय. क्लीबे सम्
मोनु० ए सूत्रथी सुद्ध रूप आय. सं. दश तेने चादता सूत्रथी शनो स आय. पढी
जस्रशसोर्लुक् ए सूत्रथी दस एवं रूप आय. सं. शोभते तेने चादता सूत्रे शनो स
आय. खघथ० त्यादीनां ए सूत्रथी सोहइ रूप आय. सं. विशति तेने चादता सूत्रे
शनो स आय. पढी त्यादीनां ए सूत्रथी विसइ रूप आय. सं. षण्ड तेने चादता
सूत्रे षनो स आय. ढ नो ढ आय. पढी अतः सेडोः ए सूत्रथी सण्डो रूप आय.
सं. निषक तेने निकषस्फटिकचिकुरे हः चादता सूत्रे षनो स आय. कगचज अतः

१५१

मागधी व्याकरणम्.

सेडों: ए सूत्रोथी निसहो रूप आय. सं. कषाय तेने चाखता सूत्रथी षनो स आय. कगचज अतः सेडों: ए सूत्रोथी कसाओ रूप आय. सं. घोषति तेने चाखता सूत्रे षनो स आय. त्यादीनां ए सूत्रथी घोसइ रूप आय. सं. शेष तेने चाखता सूत्रे बंने श तथा षनो स आय. अतः सेडों: ए सूत्रोथी सेसो रूप आय. सं. विशेष तेने चाखता सूत्रथी बंने श ष नो स आय पढी अतः सेडों: ए सूत्रथी विसेसो रूप आय. ॥ १६० ॥

स्नुषायां एहो न वा ॥ १६१ ॥

स्नुषाशब्दे षस्य एहः एकाराक्रांतो हो वा जवति ॥ सुण्हा सुसा ॥ १६१ ॥

मूल भाषांतर. स्नुषा शब्दना ष नो विकल्पे ण्ह आय. एटले णकारयुक्त ह आय. सं स्नुषा तेना सुण्हा तथा सुसा एवां रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

स्नुषा ७१ एह ११ नवा ११ स्नुषा— अधोमनयां नलोपः सु अ-
नेन वा षस्य एह ११ अंत्यव्यंज० सलुक् सुण्ह । पहे स्नुषा अ-
धोमनयां नलुक् शषोः सः षस्य सः ११ अंत्यव्यंज० सलुक् सुसा

टीका भाषांतर. स्नुषा शब्दना ष नो ण्ह विकल्पे आय. सं. स्नुषा तेने अधो-
मनयां नलुक् चाखता सूत्रे विकल्पे ष नो ण्ह आय. अंत्यव्यं० सलुक् ए सूत्रथी
सुण्हा रूप आय. बीजे पहे स्नुषा तेने अधोमनयां शषोः सः अंत्यव्यंज० ए
सूत्रोथी सुसा रूप आय. ॥ १६१ ॥

दश पाषाणे हः ॥ १६२ ॥

दशन्शब्दे पाषाणशब्दे च शषोर्यथादर्शनं हो वा जवति ॥ द-
ह-मुहो दस-मुहो । दह-बलो दस-बलो दह-रहो । दस-रहो ।
दह दस । एआरह । बारह । तेरह । पाहाणो । पासाणो ॥

मूल भाषांतर. दशन् तथा पाषाण शब्दना श अने ष नो अनुक्रमे विकल्पे ह
आय. सं. दशमुख तेनां दह-मुहो दस-मुहो एवां रूप आय. सं. दश-बल तेनां
दह-बलो दस-बलो एवां रूप आय. सं. दशरथ तेनां दह-रहो दसरहो एवां रूप
आय. सं. दश तेनां दह दस एवां रूप आय. सं. एकादश तेनुं एआरह एनुं रूप
आय. सं. द्वादश तेनुं बारह रूप आय. सं. त्रयोदश तेनुं तेरह रूप आय. सं पा-
षाण तेनुं पाहाणो तथा पासाणो रूप आय. ॥ १६२ ॥

मागधी व्याकरणम्.

२५३

॥ ढुंढिका ॥

दश च पाषाणश्च दशपाषाणं तस्मिन् ७१ ह ११ दशमुख- अ-
नेन वा शस्य ह खघथ० ख ह ११ अतः सेडोः दह-मुहो । पक्षे
दशमुख- शषोः सः खघथ० ख ह दसमुहो दशबल- दशब-
लानि आगमप्रसिद्धानि द्वांत्यादीनि अस्य दशबलः अनेन वा श
ह बोवः वस्य वः ११ अतः सेडोः दहबलो पक्षे शषोः सः बो वः
अतः सेडोः दसबलो । दशरथ- अनेन श ह खघथ० थस्य हः
११ अतः सेडोः दहरहो पक्षे दशरथ शषोः सः खघथ० थ ह
अतः सेडोः दसरहो । दश- अनेन वा श ह दह पक्षे दस ए-
कादश कगचजेति क्लुक् संख्या गद्गदे रः दस्य र अनेन शस्य
हः एआरह । द्वादश- कगटडेति द्लुक् संख्यागद्गदे रः दस्य
रः अनेन शस्य हः बारह । त्रयोदश त्रयोदशादौ स्वरस्य इति
त्रयोस्थाने ते संख्यागद्गदे रः दस्य रः अनेन शस्य ह तेरह ।
दशादयः शब्दाः संस्कृतसिद्धा ज्ञातव्याः अन्यथा जस्रशस्रड-
सिद्धामि दीर्घः इति दीर्घः स्यात् । पाषाण- अनेन वा षस्य हः
११ पाहाणो । पक्षे पाषाण- शषोः सः ११ अतः सेडोः पा-
साणो ॥ २६२ ॥

टीका भाषांतर. दशन् अने पाषाण शब्दना श तथा ष नो अनुक्रमे विकल्पे
ह आय. सं. दशमुख- तेने चालता सूत्रथी श नो ह आय. खघथ० अतः सेडोः
ए सूत्रथी दह-मुहो रूप आय. बीजे पक्षे सं. दशमुख तेने शषोः सः खघथ०
ए सूत्रथी दसमुहो रूप आय. सं. दशबल एटले जेने शास्त्र प्रसिद्ध एवा क्षमा विगेरे
दशबल होय ते तेने चालता सूत्रथी श नो ह आय. बोवः ए सूत्रथी ब नो व आय.
पढी अतः सेडोः ए सूत्रथी दहबलो रूप आय. बीजे पक्षे दशबल तेने शषोः सः
बोवः अतः सेडोः ए सूत्रथी दसबलो रूप आय. सं. दशरथ तेने चालता सूत्रथी
श नो ह आय. पढी खघथ० अतः सेडोः ए सूत्रथी दहरहो आय. बीजे पक्षे
दशरथ तेने शषोः सः खघथ० अतः सेडोः ए सूत्रथी दसरहो रूप आय. सं.
दश तेने चालता सूत्रथी श नो ह आय. एटले दह रूप आय. बीजे पक्षे दस एवं
रूप आय. सं. एकादश तेने कगचज संख्यागद्गदेरः ए सूत्रथी द नो र आय. पढी
चालता सूत्रथी श नो ह आय. एटले एआरह रूप आय. सं. द्वादश तेने कगटड

३५४

प्रथमःपादः ।

संख्यागद्गदे रः चालता सूत्रे श नो ह आय. एटले बारह रूप आय. सं. त्रयोदश तेने त्रयोदशादौ खरस्य ए सूत्रथी त्रयो ने स्थाने ते आय. पढी संख्यागद्गदे रः चालता सूत्रे श नो ह आय. एटले तेरह रूप आय. अहिं दश विगेरे शब्दो संस्कृत प्रमाणे सिद्ध थयेला जाणवा. नहीं तो जस्रशसडसि० ए सूत्रथी दीर्घ आय. सं. पाषाण तेने चालता सूत्रथी ष नो ह आय. एटले पाहाणो रूप आय. विकटपपहे सं. पाषाण तेने शषोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रथी पासाणो रूप आय. ॥ २६२ ॥

दिवसे सः ॥ २६३ ॥

दिवसे सस्य हो वा जवति ॥ दिवहो । दिवसो ॥

मूल भाषांतर. दिवस शब्दना स नो विकटपे ह आय. सं. दिवस तेनां दिवहो तथा दिवसो एवां रूप आय. ॥ २६३ ॥

॥ टुंठिका ॥

दिवसे ७१ स ११ दिवस— अनेन वा सस्य हः अतः सेडोंः दिवहो । पहे दिवसः ११ अतः सेडोंः दिवसो ॥

टीका भाषांतर. दिवस शब्दना स नो विकटपे ह आय. सं. दिवस तेने चालता सूत्रथी विकटपे स नो ह आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी दिवहो आय. विकटप पहे सं. दिवस तेने अतः सेडोंः ए सूत्रथी दिवसो आय. ॥ २६३ ॥

हो घोनुस्वारात् ॥ २६४ ॥

अनुस्वारात्परस्य हस्य घो वा जवति ॥ सिंघो । सीहो ॥ संघारो ।

संहारो । कचिदननुस्वारादपि दाहः । दाघो ॥ २६४ ॥

मूल भाषांतर. अनुस्वारनी पढी आवेला ह मो विकटपे घ आय. सं. सिंह तेना सिंघो सीहो एवां रूप आय. सं. संहार तेना संघारो संहारो रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

ह ६१ घ ११ अनुस्वार ५१ सिंह अनेन ह घ ११ अतः सेडोंः सिंघो पहे सिंह— मांसादेर्वा अनुस्वारलोपः ईर्जिब्हासिंहत्रिंशत्या स सी ११ अतः सेडोंः सीहो । संहार अनेन हस्य घः ११ अतः सेडोंः संघारो संहारो । कचिदननुस्वारात् घत्वं यथा दाह अनेन वा हस्य घः अतः सेडोंः दाघो पहे दाहो ॥ २६४ ॥

टीका भाषांतर. अनुस्वार पढी आवेला हनो विकटपे घ आय. सं. सिंह तेने चालता सूत्रथी हनो घ आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी सिंघो आय. पहे सिंह तेने

પ્રથમ:પાદ:।

૨૫૫

માંસાદેર્વા અનુસ્વારલોપઃ ઈર્જિઙ્ઘા સિંહ ત્રિંશત્ અતઃ સેર્ડોઃ એ સૂત્રોચી સીહો રૂપ યાય. સં. સંહાર તેને ચાલતા સૂત્રચી હ નો ઘ યાય. અતઃ સેર્ડોઃ એ સૂત્રચી સંઘારો સંહારો એવાં રૂપ યાય. કોઽ ઠેકાણે અનુસ્વાર શિવાય પણ ઘ યાય ઢે જેમ-સં. દાહ તેને આ સૂત્રચી હ નો ઘ યાય. અતઃ સેર્ડોઃ એ સૂત્રચી દાઘો અને બીજે પદે દાહો એવાં રૂપ યાય. ॥ ૨૬૪ ॥

ષટ્-શમી-શાવ-સુધા-સપ્તપર્ણેષ્વાદેશઃ ॥ ૨૬૫ ॥

एषु आदेर्वर्णस्य ठो जवति ॥ ठट्टो । ठट्टी । ठप्पठ । ठंमुहो । ठमी । ठावो । ठुहा । ठत्तिवणो ॥

મૂલ ભાષાંતર. ષટ્ શમી શાવ સુધા અને સપ્તપર્ણ એ શબ્દોના આદિ અક્ષર નો છ યાય. સં. ષટ્ તેનું છટ્ટો યાય. સં. ષટ્ટી તેનું છટ્ટી યાય. સં. ષટ્પદ તેનું છપ્પડો યાય. સં. ષપ્તમુખ તેનું છંમુહો યાય. સં. શમી તેનું છમી યાય. સં. શાવ તેનું છાવો યાય. સં. સુધા તેનું છુહા યાય. સં. સપ્તપર્ણ તેનું ઠત્તિવણો યાય.

॥ ટુંડિકા ॥

षट् च शमी च शावश्च सुधा च सप्तपर्णश्च षट्शमीसुधासप्तपर्णाः तेषु- बहुवचन षट् शब्दस्य प्रत्ययांतस्यापि ग्रहणार्थं आदि ६१ ठ ११ षष्ठां पूरणः षष्ठः षट्- कति-कतिपयात् थट् प्रत्ययः षतवर्गस्य ठ वर्गं षवर्गं थट् षट् संयोगे ष षष्ठ अनेन षस्य ठ षस्यानुष्ठ ठ अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं ठस्य ट ११ अतः सेर्डोः ठट्टो षट्टी- ठठ पूर्ववत् अण्डेकणञञ्सञ्जटितात् इति डी प्रत्ययः लुक् ठमध्याद्लुक् लोकात् अंत्यव्यं० सल्लुक् ठठी । षट्पद अनेन षस्य ठः कगटडेति द्विलुक् अनादौ द्वित्वं प्प कगचजेति द्विलुक् ११ अतः सेर्नोः ठप्पठ षण्मुख- अनेन षस्य ठ ऊणनो व्यंजनेण अनुस्वारः खघथधजां खस्य हः ११ अतः सेर्डोः ठंमुहो । सप्तपर्ण- ११ अनेन ठ अंत्यव्यंज० सल्लुक् ठमी ठावो ठुहा ठत्तिवणो ॥ २६५ ॥

ટીકા ભાષાંતર. ષટ્ શમી શાવ સુધા અને સપ્તપર્ણ શબ્દના આદિવર્ણનો છ યાય. અહિંં બહુવચનવાલા ષ્ ષ શબ્દનું બહુવચન લીધું છે તે પ્રત્યયાંતના ગ્રહણને માટે છે. ઠની સંખ્યા પૂરે તે ષષ્ઠ કહેવાય. સં. ષટ્ તેને કતિકતિપયાત્ થટ્ પ્રત્યયઃ એ સૂત્રે થટ્ પ્રત્યય આવે પઠી ષતવર્ગસ્ય છવર્ગષ્ઠવર્ગઃ અને ષ તથા ટ ને યોગે ષ્ યાય. એટલે ષષ્ઠ

२५६

मागधी व्याकरणम्.

आय. पढी आ चालता सूत्रे ष नो छ आय. ष ष्टस्यानुष्ट० अनादौ दित्वं द्वितीय०
अतः सेडोः ए सूत्रोथी छठो रूप आय. सं. षष्ठी तेने पूर्ववत् छ नो उ आय. पढी
अण्डेकणझञ्सञ्जितात् ए सूत्रोथी डी प्रत्यय आवे लुक् आय. लोकात् अंत्यव्यं
सलुक् अइ छठी रूप आय. सं. षट्पद तेने चालता सूत्रोथी ष नो छ आय. कगडड
अनादौ दित्वं कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी छप्पओ रूप आय. सं. षण्मुख
तेने चालता सूत्रोथी ष नो छ आय. झणनोव्यंजनेण अनुस्वारः खघथ० अतः सेडोः
ए सूत्रोथी छंमुहो रूप आय. सं. सप्तपर्ण तेने चालता सूत्रोथी छ आय. पढी
अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी छमी छावो छुहा छत्तिवणो एवां रूप आय. ॥ २६५ ॥

शिरायां वा ॥ २६६ ॥

शिराशब्दे आदेशो वा जवति ॥ ठिरा सिरा ॥

मूल भाषांतर. शिराशब्दना आदि अक्षरनो विकट्टे छ आय. सं. शिरा
तेनां छिरा सिरा एवा रूप आय.

॥ हुंठिका ॥

शिरा ७१ वा ११ शिरा अनेन वा शस्य ठः अंत्यव्यं० सलुक्
ठिरा सिरा ॥ २६६ ॥

टीका भाषांतर. शिराशब्दना आदि अक्षरनो विकट्टे छ आय. सं. शिरा तेने
चालता सूत्रोथी विकट्टे श नो छ आय. पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी छिरा सिरा
एवां रूप आय. ॥ २६६ ॥

लुग् जाजन-दनुज-राजकुले जः सस्वरस्य न वा ॥ २६७ ॥

एषु सस्वरजकारस्य लुग् वा जवति ॥ जाणं जायणं । दणु-वहो ।

दणुअ-वहो । राउलं राय-उलं ॥

मूल भाषांतर. भाजन दनुज राजकुल ए शब्दोना स्वरसहित जनो विकट्टे
लुक् आय. सं. भाजनं तेनुं भाणं भायणं एवां रूप आय. सं. दनुजवध तेनां
दणुवहो दणुअ-वहो एवां रूप आय. सं. राजकुलं तेनां राउलं राय-उलं एवां
रूप आय. ॥ २६७ ॥

॥ हुंठिका ॥

लुक् ११ जाजनं च दनुजश्च राजकुलं च जाजनदनुजराजकुलं
तस्मिन् ७१ ज ६१ सस्वर ६१ न ११ वा ११ जाजन— अनेन वा
जलुक् नोणः ११ क्लीबे सम् मोनु० जाणं पक्षे जाजन— कगच-

प्रथमःपादः ।

१५९

जेति जलुक् अवर्णो अ य नोणः ११ क्लीबे सम् मोनु० ज्ञायणं ।
 दनुजवध- अनेन वा जलुक् दणुवहो पक्षे कगचजेति जलुक्
 खघथ० धस्य हः ११ अतः सेडोः दणुअ-वहो । राजकुल- अ-
 नेन जलुक् कगचजेति कलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० राजलं । रा-
 जकुल- कगचजेति कजयोरुक् अवर्णो क्लीबे सम् राज-उलं १६९

टीका भाषांतर. भाजन दनुज राजकुल ए शब्दोना स्वरसहित जनो विकल्पे
 लुक् आय. सं. ज्ञाजन- तेने चावता सूत्रथी विकल्पे जनो लुक् आय. नोणः क्लीबे
 सम् मोनु० ए सूत्रोथी भाणं रूप आय. पक्षे भाजन तेने कगचज अवर्णो नोणः
 क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी भायणं रूप आय. सं. दनुजवध तेने चावता सूत्रथी
 विकल्पे जनो लुक् आय. एटले दणुवहो आय. बीजे पक्षे कगचज० खघथ० अतः
 सेडोः ए सूत्रोथी दणुअ-वहो रूप आय. सं. राज-कुल तेने चावता सूत्रथी ज नो
 लुक् आय. कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी राजलं रूप आय. बीजे पक्षे
 राजकुल तेने कगचज० अवर्णो० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी राय-उल रूप आय.

व्याकरण-प्राकारागते कगोः ॥ १६८ ॥

एषु को गश्च सस्वरस्य लुग् वा जवति ॥ वारणं वायरणं । पारो
 पायारो ॥ आउं आगउं ॥

मूल भाषांतर. व्याकरण प्राकार आगत ए शब्दोना स्वरसहित क अने
 मनो विकल्पे लुक् आय. सं. व्याकरणं तेनुं वारणं अने वायरणं रूप आय. सं.
 प्राकार तेनां पारो पायारो रूप आय. सं. आगत तेनां आओ आगओ रूप
 आय. ॥ १६८ ॥

॥ टुंडिका ॥

व्याकरणं च प्राकारश्च आगतश्च व्याकरणप्राकारागतं तस्मिन्
 क च ग् च कगौ तयोः व्याकरण अधोमनयां यलुक् अनेन वा
 कस्य लुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० वारणं । पक्षे व्याकरण- अधो-
 मनयां यलुक् कगचजेति कलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम्
 मोनु० वायरणं प्राकार- सर्वत्र रलुक् अनेन कलुक् ११ अतः से-
 डोः पारो । पक्षे प्राकार- सर्वत्र रलुक् कगचजेति कलुक् अव-

१५७

मागधी व्याकरणम् .

एँ० अ य ११ अतः सेडोः पायारो । आगतः अनेन ग्लुक् कग-
चजेति त्लुक् ११ अतः सेडोः आउ पक्षे आगउ ॥ १६७ ॥

टीका भाषांतर. व्याकरण प्राकार आगत ए शब्दोना स्वरसहित क अने
गनो विकल्पे लुक् आय. सं. व्याकरण तेने अधोमनयां चाखता सूत्रे विकल्पे क-
नो लुक् आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वारणं रूप आय. पक्षे व्याकरण तेने
अधोमनयां कगचज० अवर्णो० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वायरणं रूप आय.
सं. प्राकार तेने सर्वत्र चाखता सूत्रे कनो लुक् आय. अतः सेडोः ए सूत्रोथी पारो
रूप आय. पक्षे प्राकार तेने सर्वत्र कगचज अवर्णो० अतः सेडोः ए सूत्रोथी
आओ रूप आय. अने पक्षे आगओ रूप आय. ॥ १६७ ॥

किसलय-कालायस-हृदये यः ॥ १६८ ॥

एषु सस्वरयकारस्य लुग् वा नवति ॥ किसलं किसलयं । का-
लासं कालायसं । महर्णव-समा सहिआ । जाला ते सहिआ
एहिं घेप्पन्ति । निसमण्डप्पिअ- हिसस्स हिअयं ॥

मूल भाषांतर. किसलय कालायस हृदय ए शब्दोमां स्वरसहित यकारनो
विकल्पे लुक् आय. सं. किसलय तेनां किसलं किसलयं एवां रूप आय. सं. काला-
यस तेनां कालासं कालायसं रूप आय. सं. महर्णव समाः सहृदयाः तेनुं
महर्णव-समा सहिआ एवुं रूप आय. सं. यस्मिन् ते सहृदयैर्गृह्यते तेनुं जाला ते
सहिआ एहिं घेप्पन्ति । सं. निशमनार्पितहृदयस्य हृदयं तेनुं निसमण्डप्पिअ-हिअस्स
हिअयं ॥ १६८ ॥

॥ दुंडिका ॥

किसलयं च कालायसं च हृदयं च किसलयकालायसहृदयं त-
स्मिन् ७१ य ६१ किसलय- अनेन वा यस्य लुक् ११ क्लीबे सम्
मोनु० किसलं किसलयं । कालायस- अनेन यल्लुक् ११ क्लीबे
सम् मोनु० कालासं कालायसं । महर्णवसम १३ इस्वः संयोगे हा
ह सर्वत्र रल्लुक् जस्शस् डसिघामि दीर्घः समा जस्शस्ल्लुक् मह-
र्णव-समा । सहृदय अनेन यल्लुक् इत्कृपादौ ह हि कगचजेति
दल्लुक् १३ जस्शस्दीर्घः जस्शसोर्ल्लुक् सहिआ । सहृदयाः महा-
र्णवसमा इत्यर्थः । यद् ७१ आदेयोँजः अंत्यव्यं० दल्लुक् डेडाहेडाळा०

प्रथमःपादः ।

२५२

लोकात् जाला तद् १३ अंत्यव्यं० दलुक् अतः सर्वादेः जस्स्थाने एते सहृदय जस् इत्कृपादौ ह हि कगचजेति दययोर्लुक् जि- सोहि सहिअएहिं । गृहीशपादाने गृह वर्त्तति बहुष्वाद्यस्य अंति- स्थाने ति क्यशतिक्य प्र० गृहेर्घेप्पः गृहस्थाने घेप्पः क्यलुक् घे- प्पंति यदा सहृदयैस्ते गुणा गृह्यंते इत्यर्थः । निशमने श्रवणे अ- र्पितं हृदयं येन स निशमनार्पितहृदयः तस्य शषोः सः नोणः वाप्पौ इति अप्पे आकारस्य उत्वं लुक् णस्य लुक् सर्वत्र रलुक् कगचजेति तलुक् इत्कृपादौ ह हि कगचजेति दलुक् अनेन य- लुक् ६१ ङसस्स नीसमण प्पिअहिअस्स हृदय इत्कृपादौ ह हि कगचजेति दलुक् ११ क्लीबे सम् हिअयं ॥ १६ए ॥

टीका भाषांतर. किसलय कालायस हृदय ए शब्दोना स्वरसहित य नो विकल्पे लुक् थाय. सं. किसलय तेने चाखता सूत्रोथी विकल्पे यनो लुक् थाय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी किसलं किसलयं एवां रूप थाय. सं. कालायस तेने चाखता सूत्रोथी य नो लुक् थाय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कालासं कालायसं रूप थाय. सं. महार्णवसम तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र जस्शस्डसिद्धामिदीर्घः जस्- शसलुक् ए सूत्रोथी महर्णव-समा एवं रूप थाय. सं. सहृदय तेने चाखता सूत्रोथी य नो लुक् थाय. इत्कृपादौ० कगचज० जस्शस् दीर्घः जस्शसोर्लुक् ए सूत्रोथी सहिआ रूप थाय. ए सर्व पदनो अर्थ एवो ठे के, समान हृदयवाला रसिक पुरुषो मोटा समुद्र जेवा ठे. सं. यद् तेने आदेर्योजः अंत्यव्यं० डेडाहेडाला लोकात् ए सूत्रोथी जाला रूप थाय. सं. तद् तेने अंत्यव्यं० अतः सर्वादेः ए सूत्रोथी ते रूप थाय. सं. सहृदय तेने भिस् प्रत्यय आवे पढी इत्कृपादौ कगचज भिसो हि ए सूत्रोथी सहिअ एहिं एवं रूप थाय. सं. गृह धातु ग्रहण करवामां प्रवर्त्ते तेने वर्त्त० ए सूत्रोथी अंति आवे पढी बहुष्वाद्यस्य० कमशतिक्य प्रत्यय आवे गृहेर्घेप्पः ए सूत्रे गृहने स्थाने घेप्प आदेश थाय. क्य नो लुक् थाय. पढी घेप्पंति एवं रूप थाय. तेनो एवो अर्थ ठे के, ज्यारे समान हृदयवाला रसिक पुरुषोथी ते गुणो ग्रहण कराय ठे. सं. निशमनार्पितहृदयस्य एटले जेणे पोतानुं हृदय श्रवण करवामां अर्पण करेलुं ठे. ते अहिं शषोः सः नोणः वाप्पौ अपिधातुना आकारनो उ थाय. लुक् ण नो लुक् थाय. सर्वत्र कगचज० इत्कृपादौ० कगचज दलुक् चाखता सूत्रे य नो लुक् थाय. पढी षष्ठीना एकवचनमां ङसस्स ए सूत्रवागी निसमणप्पिअहिअस्स एवं रूप थाय. सं. हृदय तन इत्कृपादौ कगचज० क्लीबे सम् ए सूत्रोथी हिअयं रूप थाय. १६ए

२६०

मागधी व्याकरणम्.

डुर्गादेव्युडुम्बर-पादपतन-पादपीठेन्तर्दः ॥ १७० ॥

एषु सस्वरस्य दकारस्य अंतर्मध्ये वर्त्तमानस्य लुग् वा जवति ॥
 डुग्गा-वी । डुग्गा-एवी । उम्बरो । उउम्बरो । पा-वडणं । पाय-
 वडणं । पा-वीढं । पाय-वीढं ॥ अंतरिति किम् । डुर्गादेव्यामा-
 दौ माञ्जूत् ॥ १७० ॥

मूल भाषांतर. दुर्गादेवी उडुम्बर पादपतन पादपीठ ए शब्दोनी अंदर रहे-
 ला द नो विकल्पे लुक् आय. सं. दुर्गादेवी तेनां डुग्गा-वी डुग्गा-एवी एवा रूप
 आय. सं. उडुम्बर तेनां उम्बरो उउम्बरो एवां रूप आय. सं. पाद-पतन- तेनां
 पा-वडणं पाय-वडणं रूप आय. सं. पादपीठ तेनां पा-वीढं पाय-वीढं रूप आय.
 मूलमां अंतरनुं ग्रहण ठे तेथी दुर्गादेवी ए रूपमां आदि रहेला दकारमां न आय. १७०

॥ टुंढिका ॥

डुर्गादेवी च उडुम्बरश्च पादपतनं च पादपीठं च डुर्गादेव्युडुम्बर-
 पादपतनपादपीठं तस्मिन् ७१ अंतर ७१ द ६१ डुर्गादेवी सर्वत्रर-
 लुक् अनेन ॥ वा दलुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् डुग्गावी पक्षे डु-
 र्गादेवी सर्वत्र रलुक् कगचजेति दलुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् डु-
 ग्गाएवि । उडुम्बर- अनेन वा दलुक् ११ अतः सेडोः उम्बरो ।
 पक्षे कगचजेति दलुक् ११ अतः सेडोः उउम्बरो । पाद-पतन अने-
 न वा सस्वरस्य दस्य लुक् पोवः शतोऽपतो डः तस्य डः नोणः ११
 क्लीबे सम् मोनु० पावडणं पक्षे कगचजेति दलुक् अवर्णो अ य पो-
 वः शतोपतो डः तस्य डः नोणः क्लीबे सम् मोनु० पायवडणं । पा-
 दपीठ अनेन दलुक् पोषः ठोढः ११ क्लीबे सम् मोनु० पा-विढं ।
 पक्षे कगचजेति दलुक् अवर्णो० अ य पोवः ठोढः ११ क्लीबे सम्
 मोनु० पाय-वीढं ॥ १७० ॥

टीका भाषांतर. दुर्गादेवी उडुम्बर पादपतन पादपीठ ए शब्दोनी अंदर रहे-
 ला द नो विकल्पे लुक् आय. सं. दुर्गादेवी तेने सर्वत्र चाखता सूत्रे विकल्पे दनो
 लुक् आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी डुग्गा-वी आय. पक्षे सं. दुर्गा-देवी तेने सर्व-
 त्र० कगचज अंत्यव्यं ए सूत्रोथी डुग्गा-एवी एवं रूप आय. सं. उडुम्बर तेने चाख-
 ता सूत्रोथी विकल्पे दनो लुक् आय. अतः सेडोः ए सूत्रोथी उम्बरो रूप आय

प्रथमःपादः।

२६१

पहे कगचज० अतः सेडोः ए सूत्रोथी उडम्बरो रूप आय. सं. पाद-पतन तेने चाखता सूत्रथी स्वरसहित द नो लुक् आय. पोवः शदपतो डः नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पावडणं रूप आय. पहे कगचज० अवणो० पोवः शतोऽपतो डः नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पायवडणं रूप आय. सं. पादपीठ तेने चाखता सूत्रथी द नो लुक् आय. पोवः ठोडः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पा-वीढं रूप आय. पहे कगचज० अवणो० पो वः ठोडः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पाय-वीढं रूप आय. ॥ २७० ॥

यावत्तावज्जीवितावर्त्तमानावट-प्रावारक-देवकुलैवमेवे वः ॥ २७१ ॥

यावदादिषु सस्वरवकारस्यान्तर्वर्त्तमानस्य लुग् वा जवति ॥ जी जी-
व । ताताव । जीअं जीवीअं । अत्तमाणो आवत्तमाणो । अडो
अवडो । पारउं पावारउं । दे-उलं देव-उलं । एमेव एवमेव ॥
अंतरित्येव । एवमेवेन्त्यस्य न जवति ॥ २७१ ॥

मूल भाषांतर. यावत् तावत् जीवित आवर्त्तमान अवट प्रावारक देवकुल
एवमेव ए शब्दोनी अंदर रहेला वनो विकल्पे लुक् आय. सं. यावत् तेनां जी
जीव एवां रूप आय. सं. तावत् तेनां ता ताव रूप आय. सं. जीवित तेनां जीअं
जीविअं एवां रूप आय. सं. आवर्त्तमान तेनां अत्तमाणो आवत्तमाणो एवां
रूप आय. सं. अवट तेनां अडो अवडो रूप आय. सं. प्रावारक तेनां पारओ
पावारओ रूप आय. सं. देवकुलं तेनां दे-उलं देव-उलं रूप आय. सं. एवमेव तेनां
एमेव एवमेव एवां रूप आय. मूलमां अंतर शब्दनुं ग्रहण ठे तेथी सं. एवमेव श-
ब्दना अंत्य व नो लुक् न आय. ॥ २७१ ॥

॥ टुंडिका ॥

यावच्च तावच्च जीवितं च आवर्त्तमानश्च अवटश्च प्रावारकश्च देव-
कुलं च एवमेवश्च यावत्तावज्जीवितवर्त्तमानावट-प्रावारक-देवकु-
लैवमेवं तस्मिन् ७१ व ६१ यावत् आदेर्योजः अनेन वा सस्व-
रस्य वलुक् अंत्यव्यं० तलुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् जी । पहे या-
वत् आदेर्योजः अंत्यव्यंजन० तलुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् जीव ।
तावत् पूर्वषत् अनेन दलुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् ता । पहे ताव ।
जीवित- ११ अनेन सस्वर वलुक् कगचजेति तलुक् ११ क्लीबे सम्

२६२

मागधी व्याकरणम्.

मोनु० जीअं । पक्षे जीवीअं । आवर्त्तमान- अनेन व् लुक् ह्रस्वः
 संयोगे आ अ सर्वत्र रलुक् नोणः ११ अतः सेडोः आत्तमाणो
 पक्षे आवत्तमाणो । अवट- अनेन वा सस्वर वलुक् टोडः ११
 अतः सेडोः अडो । पक्षे अवट- ११ ट ड अतः सेडोः अवडो
 प्रावारक- अनेन वा सस्वर वलोपः सर्वत्र रलोपः कगचजेति
 कलुक् ११ अतः सेडोः पारलं । पक्षे प्रावारक- सर्वत्र रलुक् कग-
 चजेति कलुक् ११ अतः सेडोः पावारलं । देवकुल- अनेन वा
 सस्वर वलुक् कगचजेति कलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० दे-उलं ।
 पक्षे देवकुल कगचजेति कलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० देवउलं-
 एवमेव- अनेन वा सस्वर वलुक् ११ अंत्यव्यंजन- सलुक् एमेव
 पक्षे ११ अव्य० सलुक् एवमेव ॥ २७१ ॥

टीका भाषांतर. यावत् तावत् जीवित आवर्त्तमान अवट प्रावारक देव-
 कुल एवमेव ए शब्दोनी अंदर रहेला बनो विकल्पे लुक् आय. सं. यावत् तेने
 आदेर्योऽजः चालता सूत्रे स्वरसहित कनो लुक् आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी जी
 रूप आय. पक्षे यावत् तेने आदेर्योऽजः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी जीव आय. सं. तावत्
 तेने पूर्ववत् सूत्रलागे पठी चालता सूत्रे दनो लुक् आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रथी ता
 रूप आय. पक्षे ताव आय. सं. जीवित तेने चालता सूत्रथी स्वरसहित बनो लुक्
 आय. कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी जीअं आय. पक्षे जीवीअं आय. सं.
 आवर्त्तमान तेने चालता सूत्रथी व नो लुक् आय. ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र नोणः
 अतः सेडोः ए सूत्रोथी आत्तमाणो रूप आय. पक्षे आवत्तमाणो रूप आय. सं.
 अवट तेने चालता सूत्रथी विकल्पे स्वर सहित व नो लुक् आय. टोडः अतः सेडोः
 ए सूत्रोथी अडो रूप आय. पक्षे अवट तेने पूर्ववत् ट नो ड आय. अतः सेडोः ए
 सूत्रोथी अवडो रूप आय. सं. प्रावारक तेने चालता सूत्रे स्वरसहित बनो लोप
 आय. सर्वत्र कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी पारओ रूप आय. पक्षे प्रावारक तेने
 सर्वत्र कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी पावारओ रूप आय. सं. देवकुल तेने
 चालता सूत्रे स्वरसहित व नो लुक् आय. कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
 देउलं रूप आय. पक्षे देवकुल तेने कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी देव-उलं
 रूप आय. सं. एवमेव तेने चालता सूत्रे स्वरसहित बनो लुक् अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी
 एमेव रूप आय. पक्षे अव्यय सलुक् ए सूत्रथी एवमेव रूप आय. ॥ २७१ ॥

પ્રથમ:પાદ: ।

૨૬૩

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचितायांसिद्धहेमचंद्राभिधानस्वोपज्ञ
शब्दानुशासनवृत्तौ अष्टमस्याध्यायस्य प्रथमःपादः ॥

ટીકા ભાષાંતર. આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રે રચેલી સિદ્ધ હેમચંદ્ર નામની સ્વોપજ્ઞ શબ્દાનુશાસન વ્યાકરણની વૃત્તિના આવડા અધ્યાયનો આ પ્રથમપાદ સમાપ્ત થયો. ૧

यद्दोर्मंडलकुंडलीकृतधनुर्दण्डेन सिद्धाधिप-

क्रीतं वैरिकुलात् त्वया किल दलकुंडावदातं यशः ।

त्रांत्वा त्रीणि जगन्ति खेदविवशं तन्मालवीनां व्यधा-

दापांडौ स्तनमंडले च धवले गण्डस्थले च स्थितिम् ॥ ૧ ॥

મૂળ ભાષાંતર. હે સિદ્ધરાજ મહારાજા, તુજદંડમાં કુંડલાકાર કરેલા ધનુષ્યવડે શત્રુઓની પાંસેથી વિકાશ પામેલા ડોલરના પુષ્પજેતું હજ્જલ યશ તમે ખરીદ કરેલું છે, તે યશ ત્રણ જગત્માં જમી જમી શ્રાંત થઈ માલવદેશની સ્ત્રીઓના શ્વેત સ્તનમંડલ અને ધોલા ગંડસ્થલ ઉપર સ્થિતિ કરેલી છે. અર્થાત્ આકીને તેમાં બેસી ગયેલું છે. ૧

इति प्रथमःपादः

२६४

मागधी व्याकरणम्.

अथ द्वितीयः पादः

अर्ह ॥ संयुक्तस्य ॥ १ ॥

अधिकारोऽयं ज्यायामीत् (१.११५) इति यावत् । यदित ऊर्ध्व-
मनुक्रमिष्यामस्तत्संयुक्तस्येति वेदितव्यम् ॥

मूल भाषांतर. संयुक्तस्य एतदे अर्हींथी जोरुद्धरनो अधिकार ठे ते बीजा पादना
ज्यायामीत् ए सूत्रसुधी चाखरो. हवे अर्हींथी आगल अमे जे अनुक्रम लइयुं, ते
जोडाद्धरनो जाणी खेवो. ॥ १ ॥

शक्त-मुक्त-दष्ट-रुण-मृदुत्वे को वा ॥ २ ॥

एषु संयुक्तस्य को वा जवति ॥ सक्रो सत्तो । मुक्तो मुत्तो । डक्को
दट्टो । लुक्को लुग्गो । माउक्कं माउत्तणं ॥ २ ॥

मूल भाषांतर. शक्त मुक्त दष्ट रुण मृदुत्व ए शब्दोना जोडाद्धरनो विकल्पे
क आय. सं. शक्त तेनां सक्रो सत्तो रूप आय. सं. मुक्त तेनां मुक्तो मुत्तो रूप आय.
सं. दष्ट तेना डक्को दट्टो रूप आय. सं. रुण तेनां लुक्को लुग्गो रूप आय. सं.
मृदुत्व तेना माउक्कं माउत्तणं रूप आय. ॥ २ ॥

॥ टुंठिका ॥

शक्तश्च मुक्तश्च दष्टश्च रुणश्च मृदुत्वं च शक्तमुक्त-दष्टरुण-
मृदुत्वं तस्मिन् ७१ क ११ वा ११ शक्त शषोः सः अनेन वा
क्तस्य कः अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः सक्रो पद्दे शक्त शषोः
सः कगटडेति क्लुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः सत्तो । मुक्त
अनेन क्तस्य कः अनादौः द्वित्वं ११ अतः सेडोंः मुक्तो । पद्दे
मुक्त- कगटडेति क्लुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः मुत्तो ।
दष्ट- अनेन वा षस्य कः दशनदष्टदग्धदोलादंड इति दस्य डः
११ अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः डक्को पद्दे दष्ट दशनदष्टेति दस्य
डः षस्यानु० षस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० ठ ट ११ अतः
सेडोंः दट्टो रुण हरिद्रादौ लः रस्य लः अनेन णस्य कः अनादौ
द्वित्वं ११ अतः सेडोंः लुक्को मडः पद्दे रुण- हरिद्रादौ लः रस्य
लः केनाप्कुणादयः एलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः लुग्गो ।

द्वितीयःपादः ।

२६५

मृदुत्व- आत्कृशा मृदुक- मृदुत्वे वा इति मृस्थाने मा कगच-
जेति दलुक् अनेन वा त्वस्य कः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम्
मोनु० माउकं पद्मे मृदुत्व आत्कृशामृदुकमृदुत्वेवा इति मृ-
स्थाने मा कगचजेति दलुक् त्वस्यडिमात्तणोवा त्वस्य त्पणादेशः
११ क्लीबे सम् मोनु० माउत्तणं ॥ २ ॥

टीका भाषांतर. शक्त मुक्त दष्ट रुग्ण अने मृदुत्व ए शब्दोना संयुक्त एवा
अहरनो विकटपे क आय. सं. शक्त तेने शषोः सः चालता सूत्रे विकटपे क्तनो क
आय. अनादौ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सक्को रूप आय. बीजे पद्मे सं. शक्त तेने
शषोः सः कगटड अनादौ अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सत्तो रूप आय. सं मुक्त
तेने चालता सूत्रथी क्तनो क आय. अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः ए सूत्रोथी मुक्को
रूप आय. पद्मे सं. मुक्त तेने कगटड अनादौ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी मुत्तो रूप
आय. सं. दष्ट तेने चालता सूत्रे छनो क आय. दशनदष्टदग्ध अनादौ० अतः
सेडोंः ए सूत्रोथी डक्को रूप आय. पद्मे दष्ट तेने दशन दष्ट० छस्यानु० अनादौ०
द्वितीयतुर्य अतः सेडोंः ए सूत्रोथी दट्टो रूप आय. सं. रुग्ण तेने हरिद्रादौ लः
चालता सूत्रे र्गण नो क आय. अनादौ अतः सेडोंः ए सूत्रोथी लुक्को रूप आय.
पद्मे रुग्ण तेने हरिद्रादौलः क्तेनाप्कुणादयः अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः ए
सूत्रोथी लुग्गो रूप आय. सं. मृदुत्व तेने आत्कृशामृदुक० कगचज० चालता
सूत्रे त्वनो क आय. अनादौ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी माउकं रूप आय. पद्मे
मृदुत्व तेने आत्कृशा मृदुक० कगचज० त्वस्यडिमात्तणोवा क्लीबे सम् मोनु०
ए सूत्रोथी माउत्तणं रूप आय. ॥ २ ॥

हः खः क्वचित्तु ठ-ऊँ ॥ ३ ॥

हस्य उं जवति । क्वचित्तु ठजावपि ॥ खउं । लक्षणं ॥ क्वचित्तु
ठजावपि । खीणं । ठीणं । जीणं । जिज्झइ ॥

मूल भाषांतर. हनो ख आय. अने कोइ ठेकाणे छ तथा ऊ पण आय. सं. क्षय
तेनुं खओ रूप आय. लक्षण तेनुं लक्खणं रूप आय. कोइ ठेकाणे छ अने ऊ पण आय
तेनाउदाह.-सं. क्षीण तेनां खीणं छीणं झीणं एवां रूप आय. सं. क्षयति तेनुं
झिज्झइ रूप आय. ॥ ३ ॥

॥ दुंदिका ॥

ह ६१ ख ११ क्वचित् ११ तु ११ ठश्च ऊश्च ठजौ १२ हय अनेन

२६६

मागधी व्याकरणम्.

हस्य ख कगचजेति यल्लुक् ११ अतः सेडोः खउ । लक्षण ११
 अनेन हस्य खः अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु० पूर्वखस्य कः ११ क्ली-
 वे सम् मोनु० लक्षणं कचितु हस्य ठजौ अपि स्यातां यथा
 क्षीण- अनेन हस्य ठः क्लीवे सम् मोनु० क्षीणं पक्षे क्षीण-
 अनेन हस्य ऊ ११ क्लीवे सम् मोनु० क्षीणं । द्वि हस्ये श्यलि-
 क्य प्र० त्यादीनां आद्यत्रयस्याद्यस्येचे चो इति तिस्थाने इ ईअइ-
 जौक्यस्य इति क्यस्य इजादेशः अनेन ह ऊ लुक् इति जिज्यइ ।

टीका भाषांतर. क्षनो ख आय. अने कोइ ठेकाणे छ तथा झ पण आय. सं.
 क्षय तेने चालता सूत्रथी क्षनो ख आय. पढी कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी
 खओ रूप आय. सं. लक्षण तेने चालता सूत्रथी क्षनो ख आय. अनादौ० द्विती-
 य० क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी लक्खणं रूप आय. कोइ ठेकाणे क्ष ने स्थाने
 छ तथा झ पण आय. जेम के-सं. क्षीण तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. क्लीवे सम्
 मोनु० ए सूत्रोथी क्षीणं रूप आय. पक्षे सं. क्षीण तेने चालता सूत्रथी क्ष नो झ
 आय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी क्षीणं रूप आय. सं. क्षि धातु ह्य अवामां प्र-
 वसैं तेने क्यः श्यतिक्य प्र० त्यादीनां आद्यत्रयस्येचेचो ए सूत्रे तिने स्थाने
 इ आय. ईअइजौक्यस्य ए सूत्रथी क्यने स्थाने इज्ज आदेश आय. पढी आ चालता
 सूत्रे क्षनो झ आय. इ नो लुक् आय. एटले झिज्जइ रूप आय. ॥ ३ ॥

एक-स्कयोर्नाम्नि ॥ ४ ॥

अनयो नाम्नि संज्ञायां खो जवति ॥ एक । पोस्करं । पोस्करिणी ।
 निस्कं ॥ स्क । खन्धो । खन्धावारो । अवस्कन्दो ॥ नाम्नीति
 किम् । डुकरं । निक्कम्पं । निक्कउ । नमोक्करो । सक्रयं । सक्कारो ॥

मूल भाषांतर. एक अने स्क अहरने स्थाने नाम के संज्ञा अर्थ होय तो ख
 आय. एकनां उदाह०-सं. पुस्कर तेनुं पोस्करं आय. सं. पुस्करिणी तेनुं पो-
 स्करिणी आय. सं. निष्क तेनुं निरुखं आय. स्कनां उदा० सं. स्कंध तेनुं खन्धो
 आय. सं. स्कंधावार तेनुं खन्धावारो आय. सं. अवस्कंद तेनुं अवरुखंदो आय.
 मूलमां नाम के संज्ञा अर्थ होय तो आय. एम कहुं ठे तेषी सं. डुस्कर तेनुं डुकरं
 आय. सं. निष्कम्प तेनुं निक्कम्पं आय. सं. निष्क्रय तेनुं निक्कयो आय. सं. नम-
 स्कार तेनुं नमोक्कारो आय. सं. संस्कृत तेनुं सक्रयं आय. सं. सत्कार तेनुं सक्कारो
 आय. सं. तस्कर तेनुं तक्कारो आय.

द्वितीयःपादः ।

२६७

॥ टुंडिका ॥

एकश्च स्कश्च एकस्को तयोः ७२ नामन् ७१ एक दर्शयति— पुष्कर
उत्संयोगे पु पो अनेन एकस्य ख अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ख
क ११ क्लीबे सम् मोनु० पोस्करं । पुष्करिणी उत्संयोगे पु पो
अनेन एकस्य ख अनादौ द्वित्वं अंत्यव्यं० सलुक् पोस्करणी नि-
ष्क— ११ अनेन एकस्य खः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व क ख क्लीबे
सम् मोनु० निस्कं सुवर्णं । अथ स्कस्य खः यथा स्कंध— स्कंधा-
वार— अनेन उज्जयत्र स्कस्य खः अतः सेडोंः खंधो । खंधावारो ।
अवस्कंधः ११ अनेन स्क ख अनादौ द्वित्वं द्वितीये पूर्व क ख
११ अतः सेडोंः अवस्कंधो धाटी । डुष्कर— कगटमेति व्लुक्
अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० डुक्करं । निष्कंप— कगटमेति
ष्लुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० निष्कम्पं । निष्कय—
न विद्यते क्रयो यस्य स निष्कयः कगटडेति ष्लुक् अनादौ द्वि-
त्वं कगचजेति य्लुक् ११ अतः सेडोंः निष्कउ नमस्कार— परस्परे
द्वितीयश्च म मो कगटडेति सलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः
नमोकारो । संस्कृत विंशत्यादेर्लुक् अनुस्वारलुक् कगटडेति स-
लुक् ऋतोऽत् कृ क अनादौ द्वित्वं कगचजेति तलुक् अवर्णो अ
य ११ क्लीबे सम् सक्रयं । सत्कार कगटडेति तलुक् अनादौ द्वि-
त्वं ११ अतः सेडोंः सकारो । तस्कर— ११ कगटडेति सलुक् अ-
नादौ द्वित्वं अतः सेडोंः तक्ररो ॥ ४ ॥

टीका भाषांतर. एक अने स्क ने स्थाने जो नाम के संज्ञा अर्थ होय तो ख आय.
एक ना उदा० दर्शवि ठे—सं. पुष्कर तेने उत्संयोगे चालता सूत्रे एक नो ख आय.
अनादौ द्वितीय क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पोस्करं रूप आय. सं. पुष्करिणी
तेने उत्संयोगे चालता सूत्रे एक नो ख आय. अनादौ० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी पो-
स्करणी रूप आय. सं. निष्क तेने चालता सूत्रे एक नो ख आय. अनादौ० द्विती-
यपूर्व० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी निष्कं रूप आय. निष्कं एटले सोनामोर
हवे स्कना उदाहरण— सं. स्कंध स्कंधावार तेने चालता सूत्रोथी बने रूपमां स्क नो
ख आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी खंधो खंधावारो रूप आय. सं. अवस्कंध तेने

३६८

मागधी व्याकरणम् .

चाखता सूत्रथी स्क नो ख आय. अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अतः सेडों: ए सूत्रोथी अवक्खन्दो रूप आय. तेनो अर्थ धाटी (धाड) आय ठे. सं. दुष्कर तेने कगटड० अनादौ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी दुष्करं रूप आय. सं. निष्कंप तेने कगटड अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी निष्कम्पं रूप आय. सं. निष्क्रय एटले जेनी खरीदी न थती होय ते तेने कगटड अनादौ० कगचज० अतः सेडों: ए सूत्रोथी निष्कओ रूप आय. सं. नमस्कार तेने परस्परे द्वितीयश्च कगटड अनादौ अतः सेडों: ए सूत्रोथी नमोकारो रूप आय. सं. संस्कृत तेने विंशत्यादेर्लुक् कगटड० ऋतोऽत् अनादौ कगचज अवर्णो क्लीबे सम् ए सूत्रोथी सक्कयं रूप आय. सं. सत्कार तेने कगटड अनादौ० अतः सेडों: ए सूत्रोथी सकारो रूप आय. सं तस्कर तेने कगटड अनादौ अतः सेडों: ए सूत्रोथी तक्करो रूप आय. ॥ ४ ॥

शुष्क-स्कन्दे वा ॥ ५ ॥

अनयोः ष्कस्कयोः खो वा जवति ॥ सुक्कं सुक्कं । खन्दो कन्दो ॥

मूल भाषांतर. शुष्क अने स्कन्द शब्दना ष्क अने स्क नो विकल्पे ख आय. सं. शुष्क तेना सुक्कं सुक्कं रूप आय. सं. स्कंद तेना खन्दो कन्दो रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

शुष्कश्च स्कंदश्च शुष्कस्कंदं तस्मिन् ११ वा ११ शुष्क शषोः सः शस्य सः अनेन वा ष्कस्य खः अनादौ द्वितीयतुर्यपूर्वं ख क ११ क्लीबे सम् मोनु० सुक्कं । पक्षे शुष्क- शषोः सः कगटडेति सलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० सुक्कं सुक्कं । स्कंद- अनेन वा स्कस्य खः ११ अतः सेडों: खन्दो । पक्षे स्कंद- ११ कगटडेति सलुक् अतः सेडों: कंदो ॥ ५ ॥

टीका भाषांतर. शुष्क अने स्कंद नाश नो स आय. सं. शुष्क तेने शषोः सः चाखता सूत्रे ष्क नो ख आय. अनादौ द्वितीय० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सुक्कं आय. बीजे पक्षे सं. शुष्क तेने शषोः सः कगटड अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सुक्कं रूप आय. सं. स्कंद तेने विकल्पे स्क नो ख आय. अतः सेडों: खन्दो रूप आय. पक्षे स्कंद- तेने कगटड अतः सेडों: ए सूत्रोथी कंदो एवं रूप आय. ॥ ५ ॥

द्वेटकादौ ॥ ६ ॥

द्वेटकादिषु संयुक्तस्य खो जवति ॥ खेडउ । द्वेटक शब्दो विष-

द्वितीयःपादः ।

२६९

पर्यायः ॥ द्वोटकः । खोडउ ॥ स्फोटकः । खोडउ ॥ स्फोटकः । खो-
डउ ॥ स्फेटकः । खेडउ ॥ स्फेटिकः खेडिउ ॥

मूल भाषांतर. क्ष्वेटक विगेरे शब्दोमां जोडाहरनो ख आय. सं. क्ष्वेटक तेनुं
खेडओ आय. अहिं क्ष्वेटक शब्दनो अर्थ विष आय ठे. सं. क्ष्वोटकः तेनुं खोडओ
आय. सं. स्फोटकः तेनुं खोडओ आय. सं. स्फेटकः तेनुं खेडओ आय. सं. स्फेटिकः
तेनुं खेडिओ आय.

॥ टुंठिका ॥

क्ष्वेटक आदौ यस्य सः क्ष्वेटकादिः तस्मिन् ७१ क्ष्वेटक अनेन
क्ष्वस्य खः टोडः कगचजेति क्लुक् ११ अतः सेडोंः खेडउ । क्ष्वो-
टक अनेन क्ष्वोस्थाने खो टोडः कगचजेति क्लुक् ११ अतः से-
डोंः खोडउ । स्फोटक— स्फेटिक— स्फेटक— अनेन त्रिष्वपि खः
टोडः त्रिष्वपि कगचजेति क्लुक् ११ अतः सेडोंः खोडउ । खेडि-
उ खेडउ ॥ ६ ॥

टीका भाषांतर. क्ष्वेटक विगेरे शब्दोना जोडाहरनो ख आय. सं. क्ष्वेटक तेने
चाखता सूत्रथी क्ष्व नो ख आय. टोडः कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रथी खेडओ
रूप आय. सं. क्ष्वोटक तेने चाखता सूत्रे क्ष्वो ने स्थाने खो आय. पढी टोडः कग-
चज अतः सेडोंः ए सूत्रथी खोडओ रूप आय. सं. स्फोटक स्फेटिक स्फेटक ए
त्रण शब्दोने चाखता सूत्रे ख आय. पढी टोडः कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रथी
खोडओ खेडिओ खेडओ एवं रूप आय. ॥ ६ ॥

स्थाणावहरे ॥ ७ ॥

स्थाणौ संयुक्तस्य खो जवति हरश्चेद् वाच्यो न जवति ॥ खाणू ॥
अहर इति किम् थाणुणो रेहा ॥ ७ ॥

मूल भाषांतर. स्थाणु शब्दनो अर्थ जो शंकर यतो न होय तो तेना जोडाहर
नो ख आय. सं. स्थाणु तेनुं खाणू एवं रूप आय. मूलमां शंकर अर्थ यतो न होय
एम कहुं ठे तेथी सं. स्थाणु नो रेखा तेनुं थाणुणो रेहा एवं रूप आय. ॥ ७ ॥

॥ टुंठिका ॥

स्थाणु ७१ अहर ७१ स्थाणु ११ अनेन स्थास्थाने खा क्लीवे सौ-
दीर्घः अंत्यव्यं० सयुक् खाणु । स्थाणु ६१ कगचजेति सयुक् ड-

२७०

मागधी व्याकरणम्.

सिङ्सौ पुंक्कीबे वा इत्यनेन अस् स्थाने णो थाणुणो इति जातं
रेखा- ११ खघथ० ख ह् अंत्यव्यं सलुक रेहा ॥ ७ ॥

टीका भाषांतर. स्थाणु शब्दनो अर्थ जो शंकर अतो न होय तो तेना जोडाहर-
नो ख आय. सं स्थाणु तेने चालता सूत्रे स्था ने ठेकाणे खा आय. पढी अक्कीबे
सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी खाणू रूप आय. शंकर अर्थवादा स्थाणु शब्दने
कगचज० डसिङ्सौ पुंक्कीबे वा ए सूत्रे अस् ने स्थाने णो थाय. एट्ठे थाणुणो
एवुं रूप आय. सं. रेखा तेने खघथ० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी रेहा रूप आय. ॥ ७ ॥

स्तंजे स्तो वा ॥ ८ ॥

स्तंज शब्दे स्तस्य खो वा जवति ॥ खंजो । थंजो । काष्ठादिमयः०

मूल भाषांतर. स्तंभ शब्दना स्तनो विकल्पे ख आय. सं. स्तंभः तेनां खंभो
थंभो एवां रूप आय. तेनो अर्थ काष्ठनो स्तंज एवो थाय.

॥ ठुंठिका ॥

स्तंज ७१ स्त ६१ वा ११ स्तंज अनेन वा स्त ख ११ अतः सेडोः
खंजो । पहे स्तंजस्तस्य थो ११ अतः सेडोः थंजो ॥ ८ ॥

टीका भाषांतर. स्तंभ शब्दना स्तनो विकल्पे ख आय. सं. स्तंभ तेने चालता
सूत्रथी स्तनो ख आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी खंभो रूप आय. पहे स्तंज शब्दना
स्तनो थ आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी थंभो रूप आय. ॥ ८ ॥

थ-ठावस्पंदे ॥ ९ ॥

स्पंदाज्जावृत्तौ स्तंजे स्तस्य थौ जवतः ॥ थंजो । ठंजो ॥ स्तं-
ज्यते । थंजिज्जाइ । ठंजिज्जाइ ॥

मूल भाषांतर. स्पंद-चेष्टाना अर्थनां अज्जावमां प्रवर्त्तता एवा स्तंभ शब्दना
स्त ना थ अने ठ आय. सं. स्तंभ तेनां थंभो ठंभो एवां रूप आय. सं. स्तंभ्यते तेनां
थंभिज्जइ ठंभिज्जइ एवां रूप आय. ॥ ९ ॥

॥ ठुंठिका ॥

थश्च ठश्च थौ १२ अस्पंद ७१ स्तंज- अनेन स्तस्य थः द्वितीये
स्तस्य ठः ११ अतः सेडोः थंजो ठंजो । स्तंजो इति हसांतो धा-
तुर्वर्त्तते केस्यति क्य प्रत्ययः लोकास्तस्य ते इति स्थितोऽनेन

द्वितीयःपादः ।

२७१

खस्य थः इअयइज्जौक्यस्य इत्यनेन क्यस्य इज्जाःलोकात् त्यादीनां
ति इ थंजिज्जइ । द्वितीये स्तंज्यते पूर्ववत् ततो अनेन स्तस्य ठः
तेषां तथैव ठंजिज्जइ ॥ ए ॥

टीका भाषांतर. स्पंद-चेष्टा अर्थना अजाववाला स्तंभशब्दना स्तना थ
अने ठ आय. सं. स्तंभ तेने चालता सूत्रे स्तनो थ आय. बीजे पहे स्तनो ठ आय.
अतः सेडोंः ए सूत्रोथी थंभो ठंभो एवां रूप आय. स्तंभ ए धातु ठे तेने केस्यति
ए सूत्रे क्य प्रत्यय आवे पठी लोकात् स्तस्य ते अने चालता सूत्रे ख नो थ आय.
पठी इअयइज्जौ क्यस्य ए सूत्रे क्यनो इज्ज आय. पठी लोकात् त्यादीनां ए सूत्रोथी
थंभिज्जइ एवं रूप आय. बीजे पहे पूर्वनी जेम स्तंभ्यते रूप आय. पठी चालता
सूत्रे स्त नो ठ आय. एट्ठे ठंभिज्जइ एवं रूप आय. ॥ ८ ॥

रक्ते गो वा ॥ १० ॥

रक्तशब्दे संयुक्तस्य गो वा जवति ॥ रग्गो रत्तो ॥

मूल भाषांतर. रक्तशब्दना जोडाहरनो विकल्पे ग आय. सं. रक्त तेनां रग्गो
रत्तो एवां रूप आय. ॥ १० ॥

॥ टुंडिका ॥

रक्त ७१ ग ११ वा ११ रक्त— अनेन वा क्तस्य गः अनादौ द्वित्वं
११ अतः सेडोंः रग्गो । रक्तः कगटडेति क्खुक् अनादौ द्वित्वं
११ अतः सेडोंः रत्तो ॥ १० ॥

टीका भाषांतर. रक्त शब्दना जोडाहरनो विकल्पे ग आय. सं. रक्त शब्द तेने
चालता सूत्रे विकल्पे क्तनो ग आय. पठी अनादौ अतः सेडोंः ए सूत्रोथी रग्गो
रूप आय. पहे रक्त तेने कगटड अनादौ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी रत्तो रूप
आय. ॥ १० ॥

शुल्के ज्ञो वा ॥ ११ ॥

शुल्क शब्दे संयुक्तस्य ज्ञो वा जवति ॥ सुङ्गं सुकं ॥

मूल भाषांतर. शुल्कशब्दना जोडाहरनो विकल्पे ज्ञ आय. सं. शुल्क तेनां सुङ्गं
सुकं एवां रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

शुल्क ७१ ज्ञ ११ वा ११ शुल्क— अनेन क्स्य ज्ञ ११ क्लीबे सम्

१७२

मागधी व्याकरणम्.

मोनु० शषोः सः सुङ्गं पद्दे शुल्क- शषोः सः सर्वत्र ललोपः अ-
नादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० सुकं ॥ ११ ॥

टीका भाषांतर. शुल्क शब्दना जोडाहरनो विकल्पे ज्ञ आय. सं. शुल्क तेने चा-
लता सूत्रे ल्क नो ज्ञ आय. पढी क्लीबे सम् मोनु० शषोः सः ए सूत्रोष्ठी शुङ्गं रूप
आय. पद्दे शुल्क तेने शषोः सः सर्वत्र अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी
सुकं एवं रूप आय. ॥ ११ ॥

कृत्ति-चत्वरं चः ॥ १२ ॥

अनयोः संयुक्तस्य चो जवति ॥ किञ्ची । चच्चरं ॥

मूल भाषांतर. सं. कृत्ति अने चत्वर शब्दना जोडाहरनो च आय. सं. कृत्ति
तेनुं किञ्ची रूप आय. सं. चत्वर तेनुं चच्चरं रूप आय.

॥ हुंठिका ॥

कृत्तिश्च चत्वरं च कृत्ति-चत्वरं तस्मिन् ७१ च ११ कृत्ति- इत्कृ-
पादौ कि अनेन तस्य चः अनादौ द्वित्वं ११ अक्लीबे दीर्घः अं-
त्यव्यं० सल्लुक् किञ्ची । चत्वर- ११ अनेन त्वस्य चः अनादौ
द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० चच्चरं ॥ १२ ॥

टीका भाषांतर. कृत्ति अने चत्वरशब्दना जोडाहरनो च आय. सं. कृत्ति
तेने इत्कृपादौ चालता सूत्रे त्त नो च आय. अनादौ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं०
ए सूत्रोष्ठी किञ्ची रूप आय. सं. चत्वर तेने चालता सूत्रे त्वनो च आय. अनादौ०
क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी चच्चरं रूप आय. ॥ १२ ॥

त्योऽचैत्ये ॥ १३ ॥

चैत्यवर्जिते त्यस्य चो जवति ॥ सच्चं । पच्चञ्च ॥ अचैत्य इति
किम् चइत्तं ॥

मूल भाषांतर. चैत्यशब्दशिवाय बीजा जोडाहर त्यनो च आय. सं. सत्यं
तेनुं सच्चं आय. सं. प्रत्यय तेनुं पच्चञ्चो रूप आय. मूलमां चैत्यशब्दशिवाय एम
कहुं ठे तेष्ठी सं. चैत्य तेनुं चइत्तं रूप आय.

॥ हुंठिका ॥

त्य ६१ न चैत्यं अचैत्यं तस्मिन् ७१ चैत्य- अनेन त्यस्य चः अ-
नादौ द्वित्वं क्लीबे सम् सच्चं । प्रत्यय- सर्वत्र रल्लुक् अनेन त्यस्य

प्रथमःपादः ।

२७३

चः अनादौ द्वित्वं कगचजेति यलुक् ११ अतः सेडोः पञ्चउ चैत्य
अइत्यादौ च चै स्थाने चइ अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं
क्लीबे सम् मोनु० चइत्तं ॥ १३ ॥

टीका भाषांतर. चैत्यशब्दशिवायना जोडाहर त्यनो च आय. सं. सत्य-तेने
चालता सूत्रे त्यनो च आय. अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् ए सूत्रोथी सच्चं रूप आय.
सं. प्रत्ययः तेने सर्वत्र चालता सूत्रे त्यनो च आय. अनादौ० कगचज अतः सेडोः
ए सूत्रोथी पञ्चओ रूप आय. सं. चैत्य तेने अइत्यादौ च ए सूत्रथी चैने स्थानेचइ
आय. पढी अधोमनयां अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी चइत्तं रूपआय.॥१३॥

प्रत्यूषे षश्च हो वा ॥ १४ ॥

प्रत्यूषे त्यस्य चो जवति तत्संनियोगे च षस्य हो वा जवति ॥
पच्चूहो । पच्चूसो ॥

मूल भाषांतर. प्रत्यूष शब्दना त्यनो च आय. अने तेनां योगे ष नो विकट्टे
ह आय. सं. प्रत्यूष तेनां पच्चूहो अने पच्चूसो एवां रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

प्रत्यूष ७१ ष ६१ च ११ ह ११ वा ११ प्रत्यूष- सर्वत्र रलुक्
अनेन त्य च अनादौ द्वित्वं अनेनैव षस्य वा हः ११ अतः
सेडोः पञ्चहो यत्र हकारो न स्यात् तत्र प्रत्यूष- सर्वत्र रलुक्
अनेन त्य च अनादौ द्वित्वं शषोः सः अतः सेडोः पच्चूसो ॥१४॥

टीका भाषांतर. प्रत्यूष शब्दना त्यनो च आय. अने तेने योगे षनो विकट्टे
ह आय. सं. प्रत्यूष तेने सर्वत्र चालता सूत्रे त्यनो च आय. अनादौ अने ते चा-
लता सूत्रेज षनो विकट्टे ह आय. पढी अतः सेडोः ए सूत्रथी पञ्चहो रूप आय.
ज्यांरे ह न आय. त्यांरे सं. प्रत्यूष तेने सर्वत्र चालता सूत्रे त्यनो च आय. पढी
अनादौ शषोः सः अतः सेडोः ए सूत्रोथी पच्चूसो रूप आय. ॥ १४ ॥

त्व-थ्व-ध्व-च-ठ-ज-झाः कचित् ॥ १५ ॥

एषां यथासंख्यमेते कचिद् जयंति ॥ जुक्त्वा । जोच्चा ॥ झा-
त्वा । एच्चा ॥ श्रुत्वा । सोच्चा ॥ पृथ्वी । पिच्छी ॥ विघ्नान् ।
विज्जं ॥ बुध्वा ॥ बुज्जा ॥ जोच्चा सयलं पिच्छं विज्जं बुद्धा अण
प्पाय-ग्गामि । चइज्जण तथं कालं सन्ती पत्तो सिवं परमं ॥

૨૭૪

માધી વ્યાકરણમ્.

મૂલ ભાષાંતર. ત્વ ધ્વ દ્વ ધ્વ તે અક્રોને સ્થાને અનુક્રમે ચ ઠ જ ઙ્ઞ ઇ અ-
ક્રો કોઙ્ ઠેકાણે આય ઠે. સં. શ્રુત્વા તેનું ભોચા રૂપ આય. સં. જ્ઞાત્વા તેનું
ળચ્ચા રૂપ આય. સં. શ્રુત્વા તેનું સોચા રૂપ આય. સં. પૃથ્વી તેનું પિચ્છી રૂપ આય.
સં. વિદ્વાન્ તેનું વિજ્ઞં રૂપ આય. સં. બુધ્વા તેનું બુઙ્ઞા રૂપ આય. તે ઉપર નીચે
પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ ઠે.

જેના જેવી બીજાને પ્રાપ્તિ નથી એવા હે શાંતિનાથ પ્રજુ, તમે
સર્વ પૃથ્વીને જોગવી, પ્રતિબોધને પામી અને તપસ્યાને
આચરી પરમ શિવને (મોક્ષ) ને પ્રાપ્ત થયા ઠો.

॥ ટુંઢિકા ॥

ત્વશ્ચ ધ્વશ્ચ દ્વશ્ચ ધ્વશ્ચ ત્વધ્વદ્વધ્વઃ તેષાં ૬૩ ચશ્ચ ટશ્ચ જશ્ચ
ઝશ્ચ ચઠજઙ્ઞાઃ ૧૩ ક્વચિત્ ૧૧ જુક્ત્વા- ઉત્સંયોગે જુ જો અનેન
ક્વા સ્થાને ચા અનાદૌ દિત્વં ૧૧ અવ્યયં સ્લુક્ જોચ્ચા ।
જ્ઞાત્વા હ્રસ્વઃ સંયોગે જ્ઞા જ્ઞ મ્નજ્ઞોર્ણઃ જ્ઞાસ્થાને ણઃ અનેન ક્ત્વા-
સ્થાને ચા અનાદૌ દિત્વં ૧૧ અવ્યય સ્લુક્ ણચ્ચા । શ્રુત્વા- ઉ-
ત્સંયોગે શ્રુ શ્રો સર્વત્ર રલુક્ અનેન ત્વાસ્થાને ચા અનાદૌ દિત્વં
સોચ્ચા । પૃથ્વી- ઇત્કૃપાદૌ પૃ પિ અનેન ધ્વસ્ય ઠઃ અનાદૌ દિત્વં
દિત્તીયતુપૂર્વ છ ચ ૧૧ અંત્યવ્યં સ્લુક્ પિઙ્ઘી । વિદ્વાન્ અંત્ય-
વ્યં સ્લુક્ અનેન દ્વા જઃ અનાદૌ દિત્વં જ્ઞા વાવ્યયોત્કાતાદા-
વદાતઃ અકારસ્ય અત્વં ૧૧ ક્લીવે સ્મ્ મોનું વિજ્ઞં । બુઙ્ઞા અ-
નેન ધ્વસ્ય ઝઃ અનાદૌ દિત્વં દિત્તીયપૂર્વઝસ્ય જઃ અવ્યયં સ્-
લુક્ બુઙ્ઞા । જોચ્ચા ઇત્યાદિ જોક્તા ઉત્સંયોગે જુ જો અનેન ક્તસ્ય ચઃ
અનાદૌ દિત્વં દિત્તીયપૂર્વ ૧૧ અવ્યયં સ્લુક્ જોચ્ચા । સકલં ।
૨૧ શેષેઽદંતવત્ ઇતિ જ્ઞાયાત્ હ્રસ્વોમિ ઇત્યનેન હ્રસ્વઃ લા લે આ-
મોઽસ્ય અતિ અમો લોપઃ મોનું સયલં । પૃથ્વી- ઇત્કૃપાદૌ પૃ પિ
અનેન ધ્વસ્ય ઠઃ અનાદૌ દિત્વં દિત્તીયપૂર્વ ઠ ચ ૨૧ અમ્ અલો-

प्रथमःपादः ।

२७५

पः शेषेऽदंतवत् इति ज्ञायात् खोमि ङी ङि पिङ्गि । विङ्गिः स् ११
 अंत्यव्यं० सलुक् अनेन धस्य जः अनादौ द्वित्वं ज्ञा बाहुलकात्
 वाखरेमश्च इत्यनेन सम् मोनु० विङ्गं । बुद्धा अनेन जः अनादौ
 द्वित्वं द्वितीयं तु पूर्व जस्य ऊः ११ अंत्यव्यं० सलुक् बुज्जा । हे
 अनन्यकगामिन् न विद्यते अन्यत्कं गामित्वं यस्य सः अनन्यक-
 गामी तस्य संबोधनं जवान् शांतिः परमं शिवं प्राप्तः किं कृत्वा
 सकलां पृथ्वीं ततस्त्यक्त्वा बुद्धा प्रतिबोधं प्राप्य पुनः किं कृत्वा
 तपः कृत्वा किं जगवान् विद्वानिति गार्थः अनन्यकगामिन्
 नोणः अधोमनयां चलुक् नोणः अनादौ द्वित्वं कगचजेति कलुक्
 अवर्णो अस्य यः सेवादौ वागमस्यद्भिः अंत्यव्यं० जलुक् स्थमजस्
 बासांलुक् सलोपः अयगामि । त्यज्जहानौ त्यज त्यजनं पूर्व त्यक्त्वा
 प्राक्काळे क्त्वा । प्रत्ययः त्योऽचैत्ये त्यस्य चः वज् इतिस्थिते व्यं-
 जना ददंते अप्रत्य० लोकात् चज स्थिते कगचजेति जलुक् पञ्चका-
 तुम् तव्यजविष्यत्सु अङ्कस्तु मत्तुणतुआणा त्वा प्रत्ययस्य तूणा-
 देशः कगचजेति तलुक् चङ्कण तपस् ११ अंत्यव्यं० सलुक् वा
 खरेमश्च क्लीवे सम् मोनु० त्वं कृ करणं पूर्व कृत्वा प्राक्काळे
 त्वा कृत्वाकस्तु मत्तुणतु आणा त्वास्थाने तूण आकृगो जूतजवि
 कृ का कगचजेति तलुक् मोनु० काञं शांति ११ शषोः सः ह्रस्वः
 संयोगे सा स अक्लीवे सौदीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् संती । प्राप्त-
 सर्वत्र ह्रस्वः संयोगे पा प कगचजेति प्रलुक् अनादौ द्वित्वं ११
 अतः सेडोः पत्तो । शिव ११ शषोः सः ११ क्लीवे सम् मोनु०
 सिवं । परम ११ क्लीवे सम् मोनु० परमं ॥ १५ ॥

टीका भाषांतर त्व थ्व द्र थ्व ते अक्षरोने स्थाने अनुक्रमे च छ ज झ ए अ-
 क्षरो कचित् थाय ठे. सं. भुक्त्वा तेने उत्संयोगे ए सूत्रे भु नो भो थाय. पङ्गी
 चालता सूत्रे क्त्वा ने स्थाने चा थाय. अनादौ अव्ययं० सलुक् ए सूत्रोऽथी भोच्चा
 रूप थाय. सं. ज्ञात्वा तेने ह्रस्वः संयोगे स्मज्जोर्णिः ए सूत्रे ज्ञा ने स्थाने ण

२७६

माधी व्याकरणम्.

आय. पठी चावता सूत्रे क्त्वा ने स्थाने चा आय. अनादौ० अव्यय सलुक् ए सूत्रोथी णच्चा रूप आय. सं. श्रुत्वा तेने उत्संयोगे सर्वत्र रलुक् चावता सूत्रे क्त्वा ने स्थाने चा आय. पठी अनादौ० ए सूत्रे सोच्चा रूप आय. सं. पृथ्वी तेने इत्कृपादौ चावता सूत्रे ध्व नो छ आय. पठी अनादौ द्वितीय० पूर्वच्छच अंत्यव्यं० सलुक् ए सूत्रोथी पिच्छी रूप आय. सं. विद्वान् तेने अंत्यव्यं० चावता सूत्रे द्वा नो ज आय. अनादौ० वाव्ययोत्वातादावदातः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी विज्जं रूप आय. सं. बुद्धा तेने चावता सूत्रे ध्व नो झ आय. अनादौ० द्वितीयपूर्व० अव्यय० ए सूत्रोथी बुज्झा रूप आय. भोच्चा ए गाथानी शब्द साधनिका आप्रमाणे ठे सं. भोक्ता तेने उत्संयोगे चावता सूत्रे क्त नो च आय. अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व० अव्यय० सलुक् ए सूत्रोथी भोच्चा रूप आय. सं. सकलं तेने शेषेऽदंत वत् ह्रस्वोमि आमोऽस्य अमोलोपः मोनु० ए सूत्रोथी सयलं रूप आय. सं. पृथ्वी तेने इत्कृपादौ चावता सूत्रे थ नो छ आय. पठी अनादौ० द्वितीय० अम् लोपः शेषेऽदंतवत् ह्रस्वोमि ए सूत्रोथी पिच्छ रूप आय. सं. विद्धिः तेने अंत्यव्यंजन० चावता सूत्रे ध नो ज आय. अनादौ० बाहुलकात् वास्वरे मश्च मोनु० ए सूत्रोथी विज्जं रूप आय. सं. बुद्धा तेने चावता सूत्रे ज आय. पठी अनादौ द्वितीयपूर्व० अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी बुज्झा रूप आय. ते गाथानो शब्दार्थ आप्रमाणे ठे हे अनन्यकगामिन् एटले जेना जेवी गति बीजाने नथी एवा हे शान्तिनाथ प्रभु, तमे परम-शिव (मोक्ष) ने प्राप्त थयेलाओ. शुं करीने ते कहे ठे—सर्व पृथ्वीनो त्याग करी, प्रति-बोधने प्राप्त करी तपस्थाने आचरी, विद्वान् एवा तमे मोक्षने प्राप्त थयेलाओ. सं. अनन्यकगामिन् तेने अधोमनयां नोणः अनादौ० कगचज० अवर्णो सेवादौ-वा अंत्यव्यं० स्यमजस् वासांलुक्सलोपः ए सूत्रोथी अयगामि एवं रूप आय. त्यज धातु हानि अर्थमां प्रवर्त्ते त्यजने क्त्वा प्रत्यय आवी त्योचैत्ये ए सूत्रोथी त्य नो ज आय. एटले चज् एवं रूप आय. पठी व्यंजनाददंते० लोकात् कगचज पच्चका तुम् तव्य भविष्यत्सु अइकस्तु मत्तूणतु आणा ए सूत्रे त्वा प्रत्ययने तूण आदेश आय. पठी कगचज ए सूत्रे चइऊण एवं रूप आय. सं. तपस् तेने अंत्यव्यं० वास्वरेमश्च क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तवं रूप आय. सं. कृ धातुने त्वा प्रत्यय आवे पठी त्वाकस्तु मत्तूणतु आणा ए सूत्रे त्वा ने स्थाने तूण आदेश आय. पठी आकृगोभूत० कगचज मोनु० ए सूत्रोथी काडं रूप आय. सं. शान्ति तेने शपोः सः ह्रस्वः संयोगे अक्लीबे दीर्घ अंत्यव्यं ए सूत्रोथी संती रूप आय. सं. प्राप्त तेने सर्वत्र ह्रस्वः संयोगे कगचज० अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी पत्तो रूप आय. सं. शिव तेने शपोः सः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सिवं रूप आय. सं. परम तेने क्लीबे सम् मोनु ए सूत्रोथी परम् रूप आय. १५

प्रथमःपादः ।

१७७

वृश्चिके श्रेष्ठुर्वा ॥ १६ ॥

वृश्चिके श्रेः सस्वरस्य स्थाने श्रुतादेशो वा जवति । ङापवादः ॥
विश्रुञ्च विचुञ्च । पक्षे विञ्चिञ्च ॥

मूल भाषांतर. वृश्चिक शब्दना स्वर सहित श्रि नो विकल्पे श्रु आदेश आय. छ नो
अपवाद आय.सं. वृश्चिक तेना विश्रुओ विंचुओ एवां रूप आय पक्षे विञ्चिञ्च रूप आय.

॥ टुंढिका ॥

वृश्चिक ७१ श्रि ६१ श्रु ११ वा ११ वृश्चिक इत्कृपादौ वृ वि अनेन
वा श्रिस्थाने श्रु कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोः विश्रुञ्च । ङज-
णनो व्यंजने इति अनेन जस्य अनुस्वारोऽपि जवति तेन रूपद्वयं
विंचूञ्च इति । वृश्चिक इत्कृपादौ वृ वि ह्रस्वात्थ्यश्चप्रसामनिश्चले
इति जस्य ठः वक्रादावंतः अनुस्वारः कगचजेति कलुक् ११
अतः सेडोः विंचिञ्च ॥ १६ ॥

टीका भाषांतर. वृश्चिक शब्दना श्रि ने स्थाने स्वर सहित श्रु आदेश विकल्पे
आय. छ नो अपवाद आय. सं. वृश्चिक तेने इत्कृपादौ चाक्षता सूत्रे श्रि ने स्थाने श्रु
आय. कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोश्च विश्रुओ रूप आय. ङजणनोव्यंजने ए सूत्रे
ज नो अनुस्वार आय. तो वे रूप आय. एटले बीजुं रूप विंचूओ आय. पक्षे सं वृश्चिक
तेने इत्कृपादौ ह्रस्वात्थ्यश्चप्रसा ए सूत्रे श्रि नो छ आय. वक्रादावंतः कगचज अतः
सेडोः ए सूत्रोश्च विंचिओ रूप आय. १६

ठोऽद्यादौ ॥ १७ ॥

अद्यादिषु संयुक्तस्य ठो जवति । खस्यापवादः ॥ अचिंठ । उच्छ ।
लङ्गी । कङ्गो । ठीयं । ठीइं । सरिङ्गो । वङ्गो । मङ्गिआ ठेत्तं ।
तुहा । दङ्गो । कुङ्गी । वङ्गं । तुङ्गो कङ्गा । ठारो । कुङ्गेश्रयं । तुरो ।
उङ्गा । ठयं । सारिङ्गं ॥ अङ्गि । इङ्गु । लङ्गी । कङ्ग । कुत ।
ङ्गीर । सङ्ग । वङ्ग । मङ्गिका । क्षेत्र । कुङ्ग । दङ्ग । कुङ्गि । व-
ङ्गस । कुङ्ग । कङ्गा । ङार । कौङ्गेयक । ङार । उङ्गन् । ङत ।

२७७

मागधी व्याकरणम्.

सादृश्य । कचित् स्थगितशब्देऽपि । ठइअं ॥ आर्षे । इक्खू ।
खीरं । सारिक्खमित्याद्यपि दृश्यते ॥

मूल भाषांतर. अक्षि विगेरे शब्दोना जोडाहरनो छ आय. सं. अक्षि तेनुं
अच्छि आय. सं. इक्षु तेनुं उच्छ आय. सं. लक्ष्मी तेनुं लच्छी आय. सं. कक्ष तेनुं
कच्छो आय. सं. क्षुत तेनुं छीअं आय. सं. क्षीर तेनुं खीरं आय. सं. सदक्ष तेनुं
सरिच्छो आय. सं. वृक्ष तेनुं वच्छो आय. सं. मक्षिका तेनुं मच्छिआ आय.
सं. क्षेत्र तेनुं छेत्तं आय. सं. क्षुधा तेनुं छुहा आय. सं. दक्ष तेनुं दच्छो आय. सं.
कुक्षि तेनुं कुच्छी आय. सं. वक्षस् तेनुं वच्छं आय. सं. क्षुण्ण तेनुं छुण्णो आय.
सं. कक्षा तेनुं कच्छा आय. सं. क्षार तेनुं छारो आय. सं. कौक्षेयक तेनुं कुच्छे-
अयं आय. सं. क्षुर तेनुं छुरो आय. सं. उक्षन् तेनुं उच्छा आय. सं. क्षत तेनुं छयं
आय. सं. सादृश्य तेनुं सारिच्छं आय. कोइ ठेकाणे स्थगित शब्दने पण आय.
सं. स्थगितं तेनुं छइअं आय. आर्ष प्रयोगमां सं. इक्षु तेनुं इक्खु सं. खीरं तेनुं खीरं
सं. सादृश्य तेनुं सारिक्खं एवा रूप पण जोवामां आवे ठे. ॥ १७ ॥

॥ टुठिका ॥

ठ ११ अद्दि आदौ यस्य सः अद्यादिः ७१ अद्दि— अनादौ
द्वित्वं द्वितीय पूर्व ठ च ११ क्लीबे सम् मोनु० अद्दि । इक्षु प्रवा-
सीक्षो० इ उ अनेन कस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ च
११ अक्लीबे सौदीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् उ वू । लक्ष्मी ११ अधोम-
नयां मलुक् अनेन कस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व ठ च
११ अंत्यव्यं० सलुक् लङ्गी । कक्ष ११ अनेन क ठः अनादौ
द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ च ११ अतः सेडोंः क्त ईकते क की अ-
नेन कस्य ठः कगचजेति तलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० ठीअं खीरं
११ अनेन कस्य ठः क्लीबे सम् मोनु० ठीरं । सदृश दृशः विवप्
टक् सदृक्स्थाने रि अनेन कस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व
ठ च ११ अतः सेडोंः सरिष्ठो । वृद्ध कृतोऽत् अनेन कस्य ठः
अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ च ११ अतः सेडोंः वडो मक्षिका—
अनेन कस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ च कगचजेति क-
लुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् ११ मच्छिआ । क्षेत्र अनेन कस्य ठः

प्रथमःपादः ।

२७९

सर्वत्र ग्लुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीवे सम् मोनु० ठेत्तं । कुध् ११
 अनेन क् ठः कुधोह् । अंत्यव्यं० सलुक् बुहा । दक्- ११ अनेन
 क्स्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ चः अतः सेडोः दृष्टो
 कुक्षि- ११ अनेन क्स्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठः अ-
 क्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् कुब्ही । वक्षस् ११ अनेन क्स्य ठः
 अनादौ द्वित्वं द्वितीये बाहुलकात् स्तमदामशिरोनजः इति पुंस्त्वं
 न जवति क्लीवे स्वरान्मसे सम् मोनु० वहं । हृष्ण- ११ अनेन क्स्य
 ठः अतः सेडोः तुष्णो कक्ष । अनेन क् ठ ११ अंत्यव्यं० सलुक् क-
 र्का- द्वार ११ अनेन क् ठ अतः सेडोः वारो । कौक्षेयक ११ कौ-
 क्षेयकेवा कौ कु अनेन क् ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० कगचजेति
 यलुक् कलुक् च अवर्णो अ य गुणाद्याः क्लीवे वा इति क्लीबत्वं ११
 क्लीवे सम् मोनु० कुष्ठेश्रयं । कुर- ११ अनेन क् ठः अतः सेडोः
 तुरो उक्षान अनेन ठ अनादौ द्वित्वं द्वितीय पुनस्य आणोनस्यः
 आत्वं समानानां दीर्घः ११ अंत्यव्यं० सलुक् उष्ठा । क्षत- अ-
 नेन क् ठ- कगचजेति तलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीवे सम् मोनु०
 ठयं । दृशः क्विप् टक् सटक् द रि अनंत्यस्य कः अनादौ द्वित्वं
 द्वितीयपूर्व ठ च ११ क्लीवे सम् मोनु० सारिष्ठं । स्थगित शब्देऽपि
 ठो जवति । स्थगित- अनेन स्थस्य ठः कगचजेति ग्लुक् तलुक्
 ११ क्लीवे सम् मोनु० ठश्च । आर्षे- इक्षु ११ क्ः खः क्यचित् क्
 ख अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ख कः अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० स-
 लुक् इक्षू । क्षीर- ११ आर्षत्वात् क्- ख क्लीवे सम् मोनु०
 खीरं । सदृश्य- दृशः क्विप् दृस्थाने रि आर्षत्वात् ख ११ क्लीवे
 सम् मोनु० सारिक्ख ॥ १७ ॥

टीका भाषांतर. अक्षि विगेरे शब्दोना जोडाक्षरनो ठ आय. सं. अक्षि तेने
 अनादौ० द्वितीयपूर्वछच क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी अचिंछ रूप आय. सं.
 इक्षु तेने प्रवासीक्षो० ए सूत्रे ई नो उ आय. चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. सं.
 अनादौ० द्वितीयपूर्व छ च अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी उच्छ रूप

२८०

मागधी व्याकरणम्.

आय. सं. लक्ष्मी तेने अधोमनयां चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. अनादौ० द्विती-
 यपूर्व० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी लच्छी रूप आय. सं. कक्ष तेने चालता सूत्रे क्ष नो
 छ आय. पढी अनादौ द्वितीयपूर्व० अतः सेडों: ए सूत्रोथी कच्छो रूप आय.
 सं. क्षत ईक्षते ए सूत्रे क्ष नो क्षी आय. पढी चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. कगचज
 क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी छीअं रूप आय. सं. क्षीर तेने चालता सूत्रे क्ष नो
 छ आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी छीरं रूप आय. सं. सदृश तेने दृशः
 क्तिप् टक् लागे पढी दृ ने स्थाने रि आय. चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. पढी
 अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व छ च अतः सेडों: ए सूत्रोथी सरिच्छो रूप आय.
 सं. वृक्ष तेने ऋतोऽत् चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. पढी अनादौ द्वितीयपूर्व०
 अतः सेडों: ए सूत्रोथी वच्छो रूप आय. सं. माक्षिका तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ
 आय. अनादौ द्वितीयपूर्व कगचज अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी मच्छिआ रूप आय. सं.
 क्षेत्र तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. सर्वत्र अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
 छेत्तं रूप आय. सं. क्षुधा तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. क्षुधोहा ए सूत्रे ध नो हा
 आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रे छुहा रूप आय. सं. दक्ष तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय.
 अनादौ द्वितीयपूर्व अतः सेडों: ए सूत्रोथी दच्छो रूप आय. सं. कुक्षि तेने
 चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. अनादौ द्वितीयपूर्व अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं०
 ए सूत्रोथी कुच्छी रूप आय. सं. पक्ष तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. पढी अ-
 नादौ द्वितीय पदे बाहुलक अधिकारथी स्वमदामशिरोनभः ए सूत्रे पुंलिङ्ग पाणुं
 न आय. क्लीबे स्वरान्मसे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वच्छं रूप आय. सं. क्षुण्ण तेने
 चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. पढी अतः सेडों: ए सूत्रे छुण्णो रूप आय. सं. कक्ष
 तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. पढी अंत्यव्यंज० ए सूत्रे कक्का रूप आय. सं.
 क्षार तेने क्ष नो छ आय. पढी अतः सेडों: ए सूत्रे छारो रूप आय. सं. कौक्षे-
 यक-तेने कौक्षेयकेवा ए सूत्रे कौ नो कु आय. पढी चालता सूत्रे क्ष नो छ आय.
 अनादौ द्वितीय० कगचज अवर्ण गुणाद्याः क्लीबे वा क्लीबे सम् मोनु० ए
 सूत्रे कुच्छेअयं रूप आय. सं. क्षुर- तेने लेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. अतः सेडों:
 ए सूत्रे छुरो रूप आय. सं. उक्षन् तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. अनादौ द्विती-
 यपूर्व० पुनस्य आणो ए सूत्रे न नो आ आय. पढी समानानां दीर्घः अंत्यव्यं०
 ए सूत्रोथी उच्छा रूप आय. सं. क्षत तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. पढी कगचज
 अवर्णो क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी छयं रूप आय. सं. सादृश्य तेने दृशः क्तिप्
 टक् ए सूत्रे द नो रि आय. पढी अनंत्यस्यदुः अनादौ द्वितीयपूर्व० क्लीबे सम्
 मोनु० ए सूत्रोथी सारिच्छं रूप आय. सं. स्थगित शब्दनो पण छ आय. सं. स्थगित तेने
 चालता सूत्रे स्थ नो छ आय. कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी छइअं रूप
 आय. आर्ष प्रयोगमां. सं. इक्षु तेने क्षः खः कचित् ए सूत्रे क्ष नो ख आय. अनादौ

द्वितीयःपादः ।

२८१

द्वित्वं द्वितीयतुर्यं ग्वक् अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी इक्खू रूप आय. सं. क्षीर तेने आर्ष प्रयोग होवाथी क्ष नो ख आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी खीरं रूप आय. सं. सादृश्य तेने दृशःकिर आर्ष पणायी ख आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सारिक्खं रूप आय. ॥ १७ ॥

क्षमायां कौ ॥ १८ ॥

कौ पृथ्व्यां वर्तमाने क्षमा शब्दे संयुक्तस्य ठो जवति ॥ क्षमा पृथिवी ॥ लाक्षणिकस्यापि क्षादेशस्य जवति । क्षा । ठमा । काविति किम् । क्षमा क्षान्तिः ॥

मूल भाषांतर. क्षमा शब्दनो अर्थ जो पृथ्वी अतो होय तो तेना जोडाहरनो छ आय. क्षमा एटले पृथिवी लाक्षणिक एवा क्षमा आदेशने आय. सं. क्षमा तेनुं छमा आय. मूलमां क्षमा शब्दनो अर्थ पृथ्वी होय तो एम कह्युं ठे तेथी क्षमानो अर्थ जो क्षांति अतो होय तो तेनुं खमा रूप आय.

॥ हुंठिका ॥

क्षमा- ७१ कु ७१ क्षमा ११ अनेन क्ष ठः अंत्यव्यं० सलुक् ठमा क्षा क्षाश्लाघारत्वेऽन्त्य व्यंजनात् इति क्षमयोर्विश्लेषं कृत्वा मात् प्रागुकारः अनेन क्ष ठः अंत्यव्यं० सलुक् ठमा क्षमा- ११ क्षः खः कचित् क्षस्य खः अंत्यव्यं० सलुक् खमा ॥ १८ ॥

टीका भाषांतर. पृथ्वी अर्थवाला क्षमा शब्दना जोडाहरनो छ आय. सं. क्षमा तेने चालता सूत्रे क्षनो छ आय. पठ्ठी अंत्यव्यं० ए सूत्रथी छमा आय. पढे सं. क्षमा तेने क्षमाश्लाघारत्वेऽन्त्यव्यंजनात् ए सूत्रथी क्ष अने म नो विश्लेष करी म नी पेहेलां उ आय. पठ्ठी चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रथी छमा रूप आय. सं. क्षमा (क्षांति) तेने क्षः खः कचित् अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी खमा रूप आय.

ऋद्धे वा ॥ १९ ॥

ऋद्ध शब्दे संयुक्तस्य ठो वा जवति ॥ रिद्धं । रिद्धं । रिद्धो । रिद्धो ॥ कथं बूढं क्षिप्तं । वृद्ध- क्षिप्तयो रक्ख-बूढौ (११२७) इति जविष्यति ॥

मूल भाषांतर. ऋद्ध शब्दना जोडाहरनो विकट्ठे क आय. सं. ऋद्ध तेनां रिच्छं रिद्धं एवां रूप आय. तथा पुंलिङ्गे रिद्धो रिद्धो एवां रूप आय. सं. क्षिप्त तेनुं बूढं केवी रीते आय ? एम जो कहो तो ते रूपवृत्त-क्षिप्तयो रक्ख-बूढौ ए सूत्रथी सिद्ध अशे. ॥ १८ ॥

२८२

मागधी व्याकरणम्.

॥ ढुंढिका ॥

रुद्ध- ११ वा ११ रुद्ध- ११ रिः केवलस्य रु रि अनेन क ठः
अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वठ च क्लीबे सम् मोनु० रिष्ठं । पक्षे रुद्ध
क्षः खः कचित् दख ११ क्लीबे सम् मोनु० रिष्क । गुणाद्याः क्लीबे
वा तठ रिष्ठो रिष्को पूर्ववत् दित ११ वृद्धदितयो रिष्को वृद्धौ
इति दितस्थाने वृद्धं क्लीबे सम् मोनु० वृद्धं ॥ १९ ॥

टीका भाषांतर. रुद्ध शब्दना जोडाहरनो छ आय. सं. रुद्ध-तेने रिः केवलस्य
ए सूत्रे ऋ नो रि आय. चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. अनादौ द्वितीयपूर्व क्लीबे सम्
मोनु० ए सूत्रोथी रिच्छं रूप आय. पक्षे ऋक्ष तेने क्षः खः कचित् ए सूत्रोथी क्ष नो
ख आय. पठौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रिक्खं रूप आय. पठौ गुणाद्याः क्लीबे
वा ए सूत्रोथी रिच्छो रिष्को एवा पुंलिङ्गे पूर्ववत् रूप पण सिद्ध आय. सं. क्षिप्त
तेने वृक्ष क्षिप्तयो ए सूत्रोथी क्षिप्तने स्थाने छुट आय. पठौ क्लीबे सम् मोनु० ए
सूत्रोथी छुटं रूप आय. ॥ १९ ॥

क्षण उत्सवे ॥ २० ॥

क्षणशब्दे उत्सवाजिधायिनि संयुक्तस्य ठो जवति ॥ ठणो ॥

उत्सव इति किम् । खणो ॥

मूल भाषांतर. जेनो अर्थ उत्सव अतो होय तेवा क्षणशब्दना जोडाहरनो
छ आय. सं. क्षण तेनुं छणो रूप आय. मूलमां उत्सव अर्थ अतो होय तेम कह्युं ठे
तेथी ज्यारे क्षणनो अर्थ वखत अतो होय त्यारे. सं. क्षण तेनुं खणो रूप आय.

॥ ढुंढिका ॥

क्षण ११ उत्सव ११ क्षण- ११ अनेन कस्य ठः अतः सेडोंः ठणो

क्षण ११ क्षः खः कचित् दख अतः सेडोंः खणो ॥ २० ॥

टीका भाषांतर. उत्सव अर्थ होला क्षणशब्दना जोडाहरनो छ आय. सं. क्षण
तेने चालता सूत्रे क्षनो छ आय. पठौ अतः सेडोंः ए सूत्रोथी छणो रूप आय. उत्सव
अर्थ वगरना क्षण शब्दने क्षः खः कचित् अतः सेडोंः ए सूत्रोथी खणो रूप आय. २०

ह्रस्वात् थ्य-थ्व-त्स-प्सामनिश्चले ॥ २१ ॥

ह्रस्वात्परेषां थ्यश्चत्सप्सां ठो जवति निश्चले तु न जवति ॥ थ्य-
पठं । पष्ठा मिष्ठा ॥ थ्व । पष्ठिमं । अष्ठेरं । पष्ठा ॥ त्स । उष्ठाहो ।
मष्ठली । मष्ठरो । संवष्ठलो । संवष्ठरो । प्स । लिष्ठइ । जु-

द्वितीयःपादः ।

२७३

गुह्य । अह्वरा ॥ ह्रस्वा दिति किम् ऊसारिष्ठ ॥ अनिश्रल इति
किम् निश्चलो ॥ आर्षे तथ्ये चोपि । तच्च ॥

मूल भाषांतर. ह्रस्व थकी पर एवा थ्य-श्च-त्स-प्स ए चार जोडाहरनो छ आय.
अने निश्चल शब्दने न आय. थ्यनां उदाहरण- सं. पथ्यं तेनुं पच्छं रूप आय.
सं. पथ्या तेनुं पच्छा रूप आय. सं. मिथ्या तेनुं मिच्छा रूप आय. अनां उदाह-
रण- सं. पश्चिमं तेनुं पच्छिमं रूप आय. सं. आश्चर्यं तेनुं अच्छेरं रूप आय. सं.
पश्चात् तेनुं पच्छा रूप आय. त्सनां उदाहरण- सं. उत्साह तेनुं उच्छाहो रूप
आय. सं. मत्सरः तेनुं मच्छलो तथा मच्छरो रूप आय. सं. संवत्सर तेनुं संव-
हलो तथा संवच्छरो रूप आय. सं. चिकित्सति तेनुं चिइच्छइ रूप आय. प्सना
उदा०-सं. लिप्सते जुगुप्सते तेनां लिच्छइ जुगुच्छइ रूप आय. सं. अप्सरा तेनुं
अच्छरा रूप आय. मूलमां ह्रस्व थकी एम कहुं ठे तेथी सं. उत्सारित तेनुं ऊसा-
रिओ रूप आय. निश्चल शब्दने वर्जिने एम कहुं ठे तेथी सं. निश्चल तेनुं निचलो
रूप आय. आर्षप्रयोगमां तथ्य शब्दनो च पण आय. एटले सं. तथ्यं तेनुं तच्च रूप आय.

॥ दुंदिका ॥

ह्रस्व ५१ थ्यश्च श्र सश्च प्सश्च थ्यश्चत्सप्सः तेषां ६३ अनि-
श्चल ७१ पथ्य- अनेन थ्यस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुपूर्वं
ठ च ११ क्लीबे सम् मोनु० पष्ठं । पथ्या अनेन थ्यस्य ठः अ-
नादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं ठ च ११ अंत्यव्यं० सलुक् पष्ठा । मि-
थ्या अनेन थ्यस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं ठ च ११ अं-
त्यव्यं० सलुक् पिष्ठा । पश्चिम ११ अनेन श्रस्य ठः अनादौ
द्वित्वं द्वितीय ११ क्लीबे सम् मोनु० पाठिमं आश्चर्य- ह्रस्वः सं-
योगे आ अ अनेन श्र ठ अनादौ द्वित्वं । द्वितीय च ठ वदयु
त्करपर्य्यताश्चर्य्ये वा ठ ठे आश्चर्य्ये रः ११ क्लीबे सम् मोनु०
अछेरं । पश्चात् अनेन श्र ठ अनादौ द्वित्वं । द्वितीय० अंत्यव्यं०
सलुक् पष्ठा । उत्साह- अनेन त्सस्य ठः अनादौ द्वित्वं । द्वि-
तीयतु ११ अतः सेडोः उवाहो मत्सर- संवत्सर- अनेन त्स
स्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतु पूर्व ठ च हरिद्रादौ लः इति
बाहुलकात् वा लत्वं ११ अतः सेडोः मवलो मवरो । संवहलो सं-
वहरो । चिकित्सति कगचजेति कलुक् अनेन त्सस्य ठः अनादौ द्वित्वं

२८४

मागधी व्याकरणम्.

द्वितीयतुपूर्व ठ च त्यादीनां ति इ चिश्चइ । लिप्सते जुगुप्सते
 अनेन त्सस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व ठ च त्यादीनां ति
 इ लिब्इ जुगुब्इ । अप्सरा ११ अनेन प्सस्य ठः अनादौ द्वित्वं
 द्वितीय ११ अंत्यव्यं० सलुक् अठरा । उत्सारित- अनुत्साहो-
 त्सन्नेत्सवे उऊ कगटडेति वलुक् कगचजेति तलुक् ११ अतः
 सेडोः उसारिड । निश्चल- कगटडेति सलुक् अनादौ द्वित्वं ११
 अतः सेडोः निश्चलो । तथ्य- ११ आर्षत्वात् थ्यस्य च अनादौ
 द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० तच्यं ॥ २१ ॥

टीका भाषांतर- ह्रस्वधी पर एवा ध्य अत्सप्स एअहरोनो छ आय. अने निश्चल
 शब्दने न आय. सं. पथ्य तेने चालता सूत्रे ध्यनो छ आय. पढी अनादौ० द्वितीय पूर्व क्लीबे
 सम् मोनु० ए सूत्रोथी पच्छं रूप आय. सं. पथ्या तेने चालता सूत्रे ध्यनो छ
 आय. पढी अनादौ० द्वितीयपूर्व अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी पच्छा रूप आय. सं.
 मिथ्या तेने चालता सूत्रोथी ध्यनो छ आय. अनादौ० द्वितीयपूर्व अंत्यव्यं० ए
 सूत्रोथी मिच्छा रूप आय. सं. पश्चिम तेने चालता सूत्रे अथनो छ आय. पढी अ-
 नादौ द्वितीय क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पच्छिमं रूप आय. सं. आश्चर्य तेने
 ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे अथनो छ आय. पढी अनादौ० द्वितीयपूर्व वल्युत्कर
 पर्थ्यता अर्थेरः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी अच्छेरं रूप आय. सं. पश्चात् तेने
 चालता सूत्रे अथनो छ आय. अनादौ० द्वितीय० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी पच्छा
 रूप आय. सं. उत्साह तेने चालता सूत्रे त्सनो छ आय. अनादौ द्वितीय० अतः-
 सेडोः ए सूत्रोथी उच्छाहो रूप आय. सं. मत्सर संवत्सर तेने चालता सूत्रे त्स
 नो छ आय. अनादौ द्वितीय हरिनादौलः (बाहुलकपणाथी आ सूत्रे विकटपे ल
 आय.) अतःसेडोः ए सूत्रोथी मच्छलो मच्छरो रूप आय. तथा संवच्छलो
 संवच्छरो रूप आय. सं. चिकित्सति तेने कगचज० चालता सूत्रे त्सनो छ आय.
 अनादौ द्वितीय त्यादीनां ए सूत्रोथी चिइच्छइ रूप आय. सं. लिप्सते तथा
 जुगुप्सते तेने चालता सूत्रे प्सनो छ आय. अनादौ द्वितीय त्यादीनां ए सूत्रोथी
 लिच्छइ जुगुच्छइ एवां रूप आय. सं. अप्सरा तेने चालता सूत्रे प्सनो छ आय.
 अनादौ द्वितीय अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी अच्छरा रूप आय. सं. उत्सारित तेने
 अनुत्साहोत्सारित कगटड कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी उसारिओ रूप
 आय. सं. निश्चल तेने कगटड अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी निश्चलो रूप आय.
 सं. तथ्य तेने आर्ष प्रयोगथी ध्यनो च आय. पढी अनादौ क्लीबे सम् मोनु ए
 सूत्रोथी तच्यं रूप आय. ॥ २१ ॥

द्वितीयःपादः ।

२८५

सामर्थ्योत्सुकोत्सवे वा ॥ २२ ॥

एषु संयुक्तस्य ठो वा जवति ॥ सामर्थं सामर्थ्यं । उठउठ जसुठ ।

उठवो जसवो ॥

मूल भाषांतर. सामर्थ्य उत्सुक अने उत्सव ए शब्दोना जोडाक्षरनो विकल्पे छ आय. सं. सामर्थ्य तेनां सामच्छं सामर्थ्यं एवां रूप आय. सं. उत्सुक तेनां उच्छुओ जसुओ एवां रूप आय. सं. उत्सव तेनां उच्छवो जसवो रूप आय.

सामर्थ्यं च उत्सुकश्च उत्सवश्च सामर्थ्योत्सुकोत्सवं तस्मिन् ७१

॥ टुंठिका ॥

वा ११ सामर्थ्य— अनेन वा थ्यस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय-
पूर्व ११ क्लीबे सम् मोनु० सामर्थ । पहे सामर्थ्य— अधोमनयां

कलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय ११ क्लीबे सम् मोनु० सामर्थ्यं ।

उत्सुक— अनेन वा त्सस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीये ११ कग-

जेति कलुक् अतः सेडोंः उठउठ । पहे उत्सुक अनुत्साहोत्सत्से-

उ ऊ कगटडेति तलुक् कगचजेति कलुक् ११ जसुठ । उ.

त्सव अनेन त्सस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय ११ अतः सेडोंः

उठवो । पहे उत्सव— अनुत्साहोत्सत्सेत्सत्सेउऊ कगटडेति तलुक्

अतः सेडोंः जसवो ॥ २२ ॥

टीका भाषांतर. सामर्थ्य उत्सुक अने उत्सव शब्दना जोडाक्षरनो विकल्पे छ आय. सं. सामर्थ्य तेने चावता सूत्रे थ्यनो छ आय. पढी अनादौ द्वितीय० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सामच्छं रूप आय. पहे सं. सामर्थ्य तेने अधो-मनयां अनादौ द्वितीय० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सामर्थ्यं रूप आय. सं. उत्सुक तेने चावता सूत्रे त्सनो छ आय. पढी अनादौ द्वितीय कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी उच्छुओ रूप आय. पहे सं. उत्सुक तेने अनुत्साहोत्सत्से-कगटड कगचज ए सूत्रोथी जसुओ रूप आय. सं. उत्सव तेने चावता सूत्रे त्सनो छ आय. अनादौ द्वितीय अतः सेडोंः ए सूत्रोथी उच्छवो रूप आय. पहे सं. उत्सव तेने अनुत्साहोत्सत्से कगटड० अतःसेडोंः ए सूत्रोथी जसवो रूप आय ॥ २२ ॥

स्पृहायाम् ॥ २३

स्पृहाशब्दे संयुक्तस्य ठो जवति । फस्यापवादः ॥ विहा ॥ बहु-
लाधिकारात्कचिदन्यदपि । निष्पिहो ॥

૨૮૬

માગધી વ્યાકરણમ્.

મૂલ ભાષાંતર. સ્પૃહા શબ્દના જોડાહરનો છ આય. અને કનો અપવાદ આય. સં. સ્પૃહા તેનું છિહા રૂપ આય. બહુલ અધિકાર છે તેથી કોઈ ઠેકાણે જુદી રીતે પણ આય. સં. નિઃસ્પૃહઃ તેનું નિપ્પિહો રૂપ આય. ॥ ૨૩ ॥

॥ ટુંઠિકા ॥

સ્પૃહા ૭૧ સ્પૃહા અનેન સ્પૃ સ્થાને ઠઃ ૧૧ અંત્યવ્યંઽ સ્લુક્ ઇત્ક-
પાદૌ ણ ઠિ ઠિહા । નિસ્પૃહ અંત્યવ્યંઽ સ્લુક્ કગટડેતિ સ્લુક્
ઇત્કપાદૌ પૃસ્થાને પિ-અનાદૌ દ્વિત્વં ૧૧ અતઃ સેડોઃ નિપ્પિહો ૨૩

ટીકા ભાષાંતર. સ્પૃહા શબ્દના જોડાહરનો છ આય. સં. સ્પૃહા તેને ચાલતા સૂત્રે સ્પૃનો છ આય. પછી અંત્યવ્યંઽ ઇત્કપાદૌ એ સૂત્રોથી છિહા રૂપ આય. સં. નિસ્પૃહ તેને અંત્યવ્યંઽ કગટડ ઇત્કપાદૌ અનાદૌ અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રોથી નિપ્પિહો રૂપ આય.

ઘ-ચ-ચ-ચ જઃ ॥ ૨૪ ॥

ઘષાં સંયુક્તાનાં જો જવતિ ॥ ઘ । મજ્ઞ । અવજ્ઞ । વેજ્ઞો । જુઈ ।
જોઈ ॥ ચ્ય । અજ્ઞો । સેજ્ઞા ॥ ચ્ય । જજ્ઞા । ચૌર્ય સમત્વાત્ જા-
રિઆ । કજ્ઞ । વજ્ઞ । પજ્ઞાઈ । પજ્ઞત્તં । મજ્ઞયા ॥

મૂલ ભાષાંતર. ઘ ઘ્ય ચ્ય એ જોડાહરોનો જ આય. ઘનાં ઉદાહરણ- સં. મઘ્યં તેનું મજ્ઞં આય. સં. અવઘ્યં તેનું અવજ્ઞં આય. સં. વૈઘ્યઃ તેનું વેજ્ઞો આય. સં. ઘ્યુતિ તેનું જુઈ આય. સં. ઘ્યોતઃ તેનું જોઓ આય. સં. ઘ્યનાં ઉદાહરણ- સં. જઘ્યઃ તેનું જજ્ઞો આય. સં. શઘ્યા તેનું સેજ્ઞા રૂપ આય. ચ્યનાં ઉદાહરણ- સં. માર્યા તેનું મજ્ઞા આય. માર્યા શબ્દ ચૌર્યના જીવો છે તેથી મારિઆ એવું પણ રૂપ આય. સં. કાર્ય તેનું કજ્ઞ રૂપ આય. સં. વચ્ય તેનું વજ્ઞ રૂપ આય. સં. પરચ્ય તેનું પજ્ઞાઓ રૂપ આય. સં. પર્યાસ તેનું પજ્ઞત્તં આય. સં. મર્યાદા તેનું મજ્ઞયા રૂપ આય.

॥ ટુંઠિકા ॥

ઘશ્ચ ઘ્યશ્ચ ચ્યશ્ચ ઘ્યચ્યઃ ઘષાં ૬૩ જ ૧૧ મઘ્ય-વા અવઘ્ય- અનેન
ઘસ્ય જઃ અનાદૌ દ્વિત્વં ક્લીબે સ્મૃમોનુઽ મજ્ઞં અવજ્ઞં વૈઘ્ય એત્ એત્
વૈ વ અનેન ઘ જ અનાદૌ દ્વિત્વં ૧૧ અતઃ સેડોઃ વેજ્ઞો । ઘ્યુતિ
૧૧ અનેન ઘ જ કગટડેતિ ત્લુક્ અક્લીબે દીર્ઘઃ અંત્યવ્યંઽ જુઈ ।
ઘ્યોત ૧૧ અનેન ઘ જ કગચજેતિ ત્લુક્ અતઃ સેડોઃ જોઈ । જઘ્ય
અનેન ઘસ્ય જઃ અનાદૌ દ્વિત્વં ૧૧ અતઃ સેડોઃ જજ્ઞો । શઘ્યા ।
અનેન ઘ્ય જઃ શષોઃ સઃ શ સ એત્શઘ્યાદૌ એત્વં અનેન ઘ્યસ્ય

द्वितीयःपादः ।

२०७

जः अनादौ द्वित्वं अंत्यव्यं० सलुक् सेज्जा चार्या- ह्रस्वः संयोगे
 ना न अनेन र्यस्य जः अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यं० सलुक्
 नज्जा । पक्षे चौर्य समत्वात् चारिआ । कार्य अनेन र्यस्य जः
 ह्रस्वः संयोगे का क अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० कज्जं ।
 वर्य्य- ११ अनेन र्य जः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु०
 वज्जं । पर्याय- अनेन र्य ज अनादौ द्वित्वं कगचजेति यलुक्
 ११ अतः सेडोः पज्जाउ । पर्याप्त- अनेन य ज ह्रस्वः संयोगे जः
 अनादौ द्वित्वं कगटडेति प्लुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम्
 मोनु० पज्जत्तं । मर्यादा- ११ अनेन य ज अनादौ द्वित्वं कगच-
 जेति दलुक् अवर्णो अं य अंत्यव्यं० सलुक् मज्जाया ॥ २४ ॥

टीका भाषांतर. य य्य र्य ए जोडाकरनो ज आय. सं. मद्य- अवद्य तेने चा-
 लता सूत्रे यनो ज आय. पढी अनादौ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मज्जं तथा
 अवज्जं रूप आय. सं. वैद्य तेने ऐतएत् चालता सूत्रे य नो ज आय. अनादौ
 अतः सेडोः ए सूत्रोथी वेज्जो रूप आय. सं. द्युति तेने चालता सूत्रे य नोज आय.
 कगटड अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी जुई रूप आय. सं. द्योत तेने चालता सूत्रे
 यनो ज आय. कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी जोओ रूप आय. सं. जय्य
 तेने चालता सूत्रे यनो ज आय. अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी जज्जो रूप आय.
 सं. शय्या तेने चालता सूत्रे यनो ज आय. पढी शषोः सः एत्शय्यादौ चालता
 सूत्रे यनो ज आय. अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सेज्जा रूप आय. सं. भार्या
 तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे र्यनो ज आय. अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी भज्जा
 रूप आय. बीजे पक्षे चौर्य शब्दना जेवो गणी सं. भार्या शब्दनुं भारिआ रूप
 आय. सं. कार्य तेने चालता सूत्रे र्यनो ज आय. पढी ह्रस्वः संयोगे अनादौ क्लीबे
 सम् मोनु० ए सूत्रोथी कज्जं रूप आय. सं. वर्य्य तेने चालता सूत्रे र्यनो ज आय.
 अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वज्जं रूप आय. सं. पर्याय तेने चालता
 सूत्रे र्यनो ज आय. अनादौ कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी पज्जाओ रूप आय. सं.
 पर्याप्त तेने चालता सूत्रे र्यनो ज आय. ह्रस्वः संयोगे अनादौ कगटड क्लीबे सम्
 मोनु० ए सूत्रोथी पज्जत्तं रूप आय. सं. मर्यादा तेने चालता सूत्रे र्यनो ज
 आय. सं. अनादौ कगचज अवर्णो अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी मज्जाया रूप आय. ॥२४॥

अजिमन्यौ ज-ओ वा ॥ २५ ॥

अजिमन्यौ संयुक्तस्य जो ज्ञश्च वा नवति । अहिमज्जू । अहि-
 मज्जू । पक्षे । अहिमज्जू ॥ अजिग्रहणादिव न नवति । मज्जू ॥

२६०

मागधी व्याकरणम्.

मूल भाषांतर. अभिमन्यु शब्दना जोडाक्षरनो ज अने झ विकट्पे आय. सं. अभिमन्यु तेना अहिमञ्जू तथा अहिमञ्जू एवं रूप आय. पढ़े अहिमञ्जू एवं रूप आय. अभिनुं ग्रहण ते तेथी एकला मन्यु शब्दने न आय. सं. मन्यु तेनुं मन्नु एवं रूप आय. ॥ २५ ॥

॥ टुंढिका ॥

अजिमन्यु ७१ जश्च श्रश्च जज्ञौ १२ वा ११ अजिमन्यु ११ खघथ०
जस्य हः अनेन वा न्युस्थाने जु अनादौ द्वित्वं द्वितीय अहि-
मञ्जू पढ़े अजिमन्यु— खघथ० जस्य हः अनेन न्यु स्थाने जुः
अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० अहिमञ्जू पढ़े अजिमन्यु— खघथ-
धत्तां ज हः अधोमनयां यलुक् ११ अनादौ द्वित्वं अक्लीवे सौ
दीर्घः न् अंत्यव्यं० सलुक् अहिमन्नु । मन्यु— अधोमनयां यलुक्
अनादौ द्वित्वं ११ अक्लीवे दीर्घः मन्नु ॥ २५ ॥

टीका भाषांतर. अभिमन्यु शब्दना जोडाक्षरनो ज तथा झ विकट्पे आय. सं. अभिमन्यु तेने खघथ चालता सूत्रे विकट्पे न्यु ने स्थाने जु आय. पढ़ी अनादौ द्वितीय ए सूत्रोथी अहिमञ्जू आय. पढ़े अभिमन्यु तेने खघथ चालता सूत्रे न्यु स्थाने जु आय. पढ़ी अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी अहिमञ्जू रूप आय. पढ़े अभिमन्यु तेने खघथ० अधोमनयां अनादौ अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी अहिमन्नु रूप आय. सं. मन्यु तेने अधोमनयां अनादौ अक्लीवे ए सूत्रोथी मन्नु रूप आय. ॥ २५ ॥

साध्वस-ध्य-ज्ञां ऊः ॥ २६ ॥

साध्वसे संयुक्तस्य ध्यह्ययोश्च ऊो जवति ॥ सञ्ज्ञसं ॥ ध्य । वञ्ज्ञए ।
जाणं । उवञ्ज्ञाउ । सञ्ज्ञाउ । सञ्ज्ञं । विञ्ज्ञो ॥ ह्य । सञ्ज्ञो । मञ्ज्ञं ।
गुञ्ज्ञं । णञ्ज्ञइ ॥ २६ ॥

मूल भाषांतर. साध्वस शब्दना जोडाक्षरनो अने ध्य तथा ह्य अक्षरनो झ आय. सं. साध्वस तेनुं सज्ज्ञसं रूप आय. ध्यनां उदाहरण— सं. वध्येन तेनुं वज्ज्ञ ए आय. सं. ध्यान तेनुं ज्ञाणं आय. सं. उपाध्याय तेनुं उवज्ज्ञाओ आय. सं. स्वाध्यायः तेनुं सज्ज्ञाओ आय. सं. संध्य तेनुं सज्ज्ञं आय. सं. विध्य तेनुं विञ्ज्ञो आय. ह्य-
नां उदाहरण— सं. सध्य तेनुं सज्ज्ञो रूप आय. सं. मध्य गुह्य तेनां मज्ज्ञं गुज्ज्ञं रूप आय. सं. नह्यति तेनुं णज्ज्ञइ रूप आय. ॥ २६ ॥

द्वितीयःपादः ।

२७९

॥ दुंदिका ॥

साध्वसं च ध्यश्च ह्यश्च साध्वसध्यह्यः तेषां ६३ ऊ ११ साध्वस ११
ह्रस्वः संयोगे सा स अनेन ध्वस्य ऊः अनादौ द्वित्वं द्वितीय ऊ
ज क्लीबे सम् मोनु० सज्जसं । वंध्येन अनेन ध्य ऊ वंज्जए ।
ध्यान— ११ अनेन ध्य ऊ नोणः क्लीबे सम् मोनु० जाणं । उपा-
ध्याय— ह्रस्वः संयोगे पा प अनेन ध्य ऊः पोवः अनादौ द्वित्वं
द्वितीय ११ अतः सेडोः उवज्जाउ । सं. स्वाध्याय सर्वत्र वृद्धक्
ह्रस्वः संयोगे सा स अनेन ऊः अतः सेडोः सज्जाउ । संध्य— अ-
नेन ध्य ऊः अनादौ द्वित्वं द्वितीय ११ क्लीबे सम् मोनु० संज्जं ।
विंध्य ११ अनेन ध्य ऊ अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु० अतः सेडोः
विंझो । सं० सह्य— ११ अनेन ह्यस्य ऊः अनादौ द्वित्वं द्वितीय-
पूर्वऊजः अतः सेडोः सज्जो । मह्य— गुह्य अनेन ध्य ऊ अनादौ
द्वित्वं द्वितीयपूर्व० ऊ ज क्लीबे सम् मोनु० मज्जं गुज्जं । मह्यं च-
तुर्थ्यत संस्कृत सिद्धं नह्यति । नोणः अनेन ह्यस्य ऊः अनादौ
द्वित्वं द्वितीयपूर्व ऊस्य जः त्यादीनां ति इ एश्चइ बध्नातीत्यर्थः ॥२६॥

टीका भाषांतर. साध्वस ना जोडावरनो अने ध्य तथा ह्य नो झ आय. सं.
साध्वस तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे च नो ऊ आय. पढी अनादौ द्वितीय
क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सज्जसं रूप आय. सं. वंध्येन तेने चालता सूत्रे ध्य
नो झ आय. बाकी पूर्ववत् अइ वंज्जए रूप आय. सं. ध्यान तेने चालता सूत्रे ध्य
नो झ आय. पढी नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी जाणं रूप आय. सं. उपा-
ध्याय तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे ध्य नो न आय. पोवः अनादौ द्वितीय०
अतः सेडोः ए सूत्रोथी उवज्जाओ रूप आय. सं. स्वाध्याय तेने सर्वत्र ह्रस्वः
संयोगे चालता सूत्रे झ आय. अतः सेडोः ए सूत्रोथी सज्जाओ रूप आय. सं.
संध्य तेने चालता सूत्रे ध्य नो झ आय. अनादौ द्वितीय क्लीबे सम् मोनु० संज्जं
रूप आय. सं. विंध्य तेने चालता सूत्रे ध्य नो झ आय. अनादौ द्वितीय अतः सेडोः
ए सूत्रोथी विंझो रूप आय. सं. सह्य तेने चालता सूत्रे ह्य नो झ आय. अनादौ०
द्वितीय० अतः सेडोः ए सूत्रोथी सज्जो रूप आय. सं. मह्य-गुह्य तेने चालता
सूत्रे ध्य नो झ आय. अनादौ द्वितीय० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मज्जं गुज्जं
रूप आय. सं. मह्यं ए चतुर्थीना एक वचननु रूप संस्कृतप्रमाणे सिद्ध आय ते. सं.

२९०

मागधी व्याकरणम्.

नश्यति तेने नोणः चालता सूत्रे ह्य नो झ आय. पढी अनादौ० द्वितीय० त्यादीनां ए सूत्रोशी णज्झाइ रूप आय. तेनो अर्थ “ बांधेछे ” एम आय ठे. ॥ २६ ॥

ध्वजे वा ॥ २७ ॥

ध्वज शब्दे संयुक्तस्य जो वा जवति ॥ ऊठ धउं ॥ २७ ॥

मूल भाषांतर. ध्वज शब्दना जोडाहरनो विकटपे झ आय. सं. ध्वज तेनुं झओ तथा. धओ रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

ध्वज ७१ वा ११ ध्वज ११ अनेन विकटपेन ध्वस्य ऊः कगचजेति जलुक् अतः सेडोंः ऊठ । पहे ध्वज— सर्वत्र वलुक् कगचजेति जलुक् ११ अतः सेडोंः धउं ॥ २७ ॥

टीका भाषांतर. ध्वज शब्दना जोडाहरनो विकटपे झ आय. सं. ध्वज तेने चालता सूत्रे विकटपे ध्व नो झ आय. पढी कगचज० अतः सेडोंः ए सूत्रोशी झओ रूप आय. पहे ध्वज तेने सर्वत्र० कगचज० अतः सेडोंः ए सूत्रोशी धओ रूप आय.

इन्धौ जा ॥ २८ ॥

इन्धौ धातौ संयुक्तस्य जा इत्यादेशो जवति ॥ समिज्जाइ । विज्जाइ ॥

मूल भाषांतर. इंध धातुना जोडाहरनें झा एवो आदेश आय. सं. समिन्धने तेनुं समिज्जाइ रूप आय. सं. विन्धने तेनुं विज्जाइ रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

इंधि ७१ जा ११ यिंधेष् दीसौ इन्ध् सम्पूर्व इ वर्त्तमाने तेलुक् इलोपः अनेन न्धस्य जा अनादौ द्वित्वं द्वितीयतु पूर्वज ज व्यंजनात् लोकात् अलोपः त्यादीनां ति इ समिज्जाइ । यिंधैष् दीसौ इन्ध विपूर्ववत् वर्त्तते लुक् इलोपः अनेन न्धस्य जा अनादौ द्वि० द्वितीयतुपूर्व ऊ ज त्यादीनां ति इ विज्जाइ ॥ २८ ॥

टीका भाषांतर. इन्धि धातुना जोडाहरनें झा एवो आदेश आय. इन्ध धातु प्रकाशवामां प्रवर्त्ते, तेने सम् उपसर्ग आवे इत् नो लुक् आय. पढी वर्त्तमाने ए सूत्रे त प्रत्यय आवे चालता सूत्रे न्ध ने झा आदेश आय. पढी अनादौ द्वितीय० व्यंजनात् लोकात् त्यादीनां ए सूत्रोशी समिज्जाइ रूप आय. सं. इन्ध धातुने वि उपसर्ग आवे बाकी पूर्ववत् अइ आ चालता सूत्रे न्ध ने स्थाने झा आदेश आय. पढी अनादौ द्वितीय त्यादीनां ए सूत्रोशी विज्जाइ रूप आय. ॥ २८ ॥

द्वितीयःपादः ।

२९१

वृत्त-प्रवृत्त-मृत्तिका-पत्तन-कदर्थिते टः ॥ २९ ॥

एषु संयुक्तस्य टो जवति ॥ वट्टो । पयट्टो । मट्टिआ । पट्टणं ।
कवट्टिउं ॥ २९ ॥

मूल भाषांतर. वृत्त प्रवृत्त मृत्तिका पत्तन कदर्थित-ए शब्दोना जोडाहरनो
ट आय. सं. वृत्त तेनुं वट्टो आय. सं. प्रवृत्त तेनुं पयट्टो आय. सं. मृत्तिका तेनुं
मट्टिआ आय. सं. पत्तन तेनुं पट्टणं आय. सं. कदर्थित तेनुं कवट्टिओ आय. ॥२९॥

॥ दुंडिका ॥

वृत्तश्च प्रवृत्तश्च मृत्तिकाच पत्तनं च कदर्थितश्च वृत्तप्रवृत्तमृत्तिका
पत्तन कदर्थितं तस्मिन् ११ ट ११ वृत्त ११ ऋतोऽत् वृ व अनेन
त्तस्य ट अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः वट्टो । प्रवृत्त- सर्वत्र रलुक्
ऋतोऽत् वृ व अनेन त्तस्य टः अनादौ द्वित्वं नोणः ११ अतः
सेडोः पयट्टो । मृत्तिका ऋतोऽत् मृ म अनेन त्तस्य टः अनादौ
द्वित्वं कगचजेति कलुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् मट्टिआ । पत्तन-
अनेन त्तस्य टः अनादौ द्वित्वं नोणः ११ क्लीबे सम् मोनु० प-
ट्टणं । कदर्थित- कदर्थिते वः वस्य वः अनेन अस्य ट अनादौ
द्वित्वं कगचजेति तलुक् ११ अतः सेडोः कवट्टिउं ॥ २९ ॥

टीका भाषांतर. वृत्त प्रवृत्त मृत्तिका पत्तन कदर्थित ए शब्दोना जोडाहरनो
ट आय. सं. वृत्त तेने ऋतोऽत् चालता सूत्रे त्त नो ट आय. अनादौ अतः सेडोः
ए सूत्रोथी वट्टो रूप आय. सं. प्रवृत्त तेने सर्वत्र ऋतोऽत् चालता सूत्रे त्त नो ट
आय. अनादौ नोणः अतः सेडोः ए सूत्रोथी पयट्टो रूप आय. सं. मृत्तिका तेने
ऋतोऽत् चालता सूत्रे त्त नो ट आय. अनादौ कगचज अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी
मट्टिआ रूप आय. सं. पत्तन तेने चालता सूत्रे त्त नो ट आय. अनादौ नोणः
क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पट्टणं रूप आय. सं. कदर्थित तेने कदर्थितेवः चा-
लता सूत्रे थ नो ट आय. पत्ती अनादौ कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी कव-
ट्टिओ रूप आय. ॥ २९ ॥

तस्याधूर्त्तादौ ॥ ३० ॥

तस्य टो जवति धूर्त्तादीन् वर्जयित्वा ॥ केवट्टो । वट्टी । जट्टो ।
पयट्टइ ॥ वट्टलं । रायवट्टयं । नट्टई । संवट्टिअं ॥ अधूर्त्तादा ।

२९२

मागधी व्याकरणम्.

विति किम् । धुत्तो । किर्त्ती । वत्ता । आवत्तणं । निवत्तणं । पव-
त्तणं । सं वत्तणं । आवत्तउं । निवत्तउं । निवत्तउं । पवत्तउं । संव-
त्तउं । वत्तिआ । वत्तिउं । कात्तउं । उक्कत्तिउं । कत्तरी । मुत्ती ।
मुत्तो । मुहुत्तो ॥ बहुलाधिकारात् वट्टा ॥ धूर्त्त । कीर्त्ति । वार्त्ता ।
आवर्त्तन । निवर्त्तन । प्रवर्त्तन । संवर्त्तन । आवर्त्तक । निवर्त्तक ।
निर्वर्त्तक । प्रवर्त्तक । संवर्त्तक । वर्त्तिका । वार्त्तिक । कार्त्तिक । उ-
त्कर्त्तित । कर्त्तरी । मूर्त्ति । मूर्त्त । मुहूर्त्त । इत्यादि ॥

मूल भाषांतर. धूर्त्त विगरे शब्दोने वर्ज्जने त्त नो ट आय. सं. कैवर्त्त तेनुं
केवट्टो आय. सं. वर्त्तित तेनुं वट्टिअ आय. सं. जर्त्त तेनुं जट्टो आय. सं. प्रवर्त्तने
तेनुं पयट्टइ आय. सं. वर्त्तुल तेनुं वट्टलं आय. सं. राजावर्त्तक तेनुं रायवट्टयं आय.
सं. नर्त्तकी तेनुं नट्टइ आय. संवर्त्तित तेनुं संवट्टिअं आय. धूर्त्तादिक नेवर्ज्जने एम कहुं
ठे तेथी सं. धूर्त्त तेनुं धुत्तो आय. सं. कीर्त्ति तेनुं किर्त्ती आय. सं. वार्त्ता तेनुं वत्ता
आय. सं. आवर्त्तन तेनुं आवत्तणं आय. सं. निवर्त्तन तेनुं निवत्तणं आय. सं. प्रवर्त्तन
तेनुं पवत्तणं आय. सं. संवर्त्तन तेनुं संवत्तणं आय. सं. आवर्त्तक तेनुं आव-
त्तओ आय. सं. निवर्त्तक तेनुं निवत्तओ आय. सं. निर्वर्त्तक तेनुं निव्वत्तओ
आय. सं. प्रवर्त्तक तेनुं पवत्तओ आय. सं. संवर्त्तक तेनुं संवत्तओ आय. सं. व-
र्त्तिका तेनुं वत्तिआ आय. सं. वार्त्तिक तेनुं वत्तिओ आय. सं. कार्त्तिक तेनुं क-
त्तिओ आय. सं. उत्कर्त्तित तेनुं उक्कत्तिओ आय. सं. कर्त्तरी तेनुं कत्तरी आय.
सं. मूर्त्ति तेनुं मुत्ती आय. सं. मूर्त्त तेनुं मुत्तो आय. सं. मुहूर्त्त तेनुं मुहुत्तो आय. ३०

॥ टुंठिका ॥

र्त्त ६१ न धूर्त्तादिः अधूर्त्तादिः तस्मिन् ७१ कैतव ११ ऐतएत् अ-
नेन त्स्य टः अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः केवट्टो । वर्त्ति ११ अ-
नेन त्स्य टः अनादौ द्वित्वं अक्कीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सडुक्
वट्टी । जर्त्त ११ अनेन त्स्य टः अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः जट्टो
वृत्तमु वर्त्तने वृत् वत्त० ते प्रपूर्वः इ व्यंजनाददंतेऽत् लोकात् रु-
वर्णस्यार् वृ वर् प्रवर्त्तति इति जाते अनेन त्स्य टः अनादौ
द्वित्वं त्यादीनां ति इ पवट्टइ । वर्त्तुल ११ अनेन त्स्य टः अनादौ
द्वित्वं क्लीवे सम् मोत्तु० वट्टलं राजावर्त्तक— स्वराणां स्वरा इ-
तिजा ज कगचजेति जडुक् अवर्णो अ य अनेन त्स्य टः अ-

द्वितीयःपादः।

१७३

नादौ द्वित्वं कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोः रायवट्टं । ल-
क्षण विशेषः । नर्त्तकी— अनेन र्तस्य टः अनादौ द्वित्वं कगच-
जेति अंत्यव्यं० सलुक् नट्टई । संवर्त्तक ११ अनेन र्तस्य टः अ-
नादौ द्वित्वं कगचजेति तलुक् क्लीबे सम् मोनु० संवट्टिअं धुत्तं
ह्रस्वः संयोगे धू धु सर्वत्र रलुक् ११ अतःसेडोः धुत्तो कीर्ति ११
ह्रस्वः संयोगे की कि सर्वत्र रलुक् अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं०
सलुक् किर्त्ती । वार्त्ता— ह्रस्वः संयोगे वा व सर्वत्र रलुक् ११ अं-
त्यव्यं० सलुक् वत्ता । आवर्त्तन । निवर्त्तन— सर्वत्र रलुक् नोणः
क्लीबे सम् मोनु० आवत्तणं निवत्तणं । प्रवत्तन— संवर्त्तन— सर्वत्र
रलुक् नोणः ११ क्लीबे सम् मोनु० पवत्तणं संवत्तणं । आवर्त्तक—
११ सर्वत्र रलुक् कगचजेति कलुक् अतः सेडोः आवत्तिउ । निव-
र्त्तक— सर्वत्र रलुक् कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोः निवत्तिउ ।
निवर्त्तित सर्वत्र द्वयोरपि रयोर्लोपः कगचजेति अतः सेडोः निव-
र्त्तिउ । प्रवर्त्तक— सर्वत्र द्वयो रपि रलुक् कगचजेति कलुक् ११
अतः सेडोः पवत्तिउ । संवर्त्तक— सर्वत्र रलुक् कगचजेति कलुक्
अतः सेडोः संवत्तिउ । वर्त्तिका— सर्वत्र रलुक् कगचजेति कलुक्
११ अंत्यव्यं० सलुक् वत्तिआ । वार्त्तिक— सर्वत्र रलुक् कगचजेति
कलुक् ११ ह्रस्वः संयोगे अतः सेडोः वत्तिउ । कार्त्तिक— पूर्ववत्
कत्तिउ । उत्कर्त्तित— कगटडेति तलुक् सर्वत्र रलुक् कगचजेति कलुक्
अनादौ द्वित्वं क् ११ अतः सेडोः उक्त्तिउ । कर्त्तरी— सर्वत्र र-
लुक्— अंत्यव्यं सलुक् कत्तरी । मूर्त्तिः ह्रस्वः संयोगे मू मु सर्वत्र
रलुक् अक्लीबे दीर्घः मुत्ती मूर्त्त— ह्रस्वः संयोगे मू मु सर्वत्र रलुक्
११ अतः सेडोः मुत्तो । मुहूर्त्त— ह्रस्वः संयोगे हू हु सर्वत्र रलुक्
११ अतः सेडोः मुहुत्तो । बहुलाधिकारात् धूर्त्तादौ जवति । वार्त्ता
ह्रस्वः संयोगे वा व सर्वत्र रलुक् अनेन र्तस्य टः अनादौ द्वित्वं
११ अंत्यव्यं० सलुक् मुहुत्तो ॥ ३० ॥

टीका भाषांतर, धूर्त्तादि शब्दोने वर्ज्जने र्त नो ट आय. सं. कैवर्त्त-तेने ऐत्-

२९४

मागधी व्याकरणम्.

एत् चालता सूत्रे र्त्त नो ट् आय. पठ्ठी अनादौ अतःसेडोः ए सूत्रोथी केवट्टो रूप आय. सं. वर्त्ति तेने चालता सूत्रे र्त्त नो ट् आय. पठ्ठी अनादौ अक्कीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी वट्टो रूप आय. सं. जर्त्त तेने चालता सूत्रे र्त्त नो ट् आय. पठ्ठी अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी जट्टो रूप आय. वृत् धातु वर्त्तवामां प्रवर्त्ते तेने प्र उपसर्ग पूर्वे आबी ते प्रत्यय लागी व्यंजनाददंतेऽत् लोकात् ऋवर्णस्थार ए सूत्रोथी प्रवर्त्तते एवुं रूप आय. पठ्ठी तेने चालता सूत्रे र्त्त नो ट् आय. अनादौ त्यादीनां ए सूत्रोथी पवट्टइ रूप आय. सं. वर्त्तुल तेने चालता सूत्रे र्त्त नो ट् आय. पठ्ठी अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वट्टलं रूप आय. सं. राजावर्त्तक तेने खराणां खरा ए सूत्रे जा नो ज् आय. कगचज अवर्णो चालता सूत्रे र्त्त नो ट् आय. अनादौ० कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी रायवट्टओ रूप आय. राजावर्त्त नो अर्थ एक जातनुं शारीरिक लक्षण आय. ठे. सं. नर्त्तकी तेने चालता सूत्रे र्त्त नो ट् आय. अनादौ कगचज अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी नट्टई रूप आय. सं. संवर्त्तक तेने चालता सूत्रे र्त्त नो ट् आय. अनादौ कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सं-वट्टिअं रूप आय. सं. धुर्त्त तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अतः सेडोः ए सूत्रोथी धुत्तो रूप आय. सं. कीर्त्ति तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अक्कीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी किर्त्ती रूप आय. सं. वार्त्ता तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी वत्ता रूप आय. सं. आवर्त्तन निवर्त्तन तेने सर्वत्र नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी आवत्तणं निवत्तणं रूप आय. सं. प्रवर्त्तन संवर्त्तन तेने सर्वत्र० नोण क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पवत्तणं संवत्तणं रूप आय. सं. आवर्त्तक तेने सर्वत्र कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी आवत्तिओ रूप आय. सं. निवर्त्तक तेने सर्वत्र कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी निवत्तिओ रूप आय. सं. निवर्त्तित तेने सर्वत्र ए सूत्रे र् अपे य बनेनो लोप आय. पठ्ठी कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी निवत्तिओ रूप आय. सं. प्रवर्त्तक तेने सर्वत्र ए सूत्रे र् तथा यनो लोप आय. कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी पवत्तिओ रूप आय. सं. संवर्त्तक तेने सर्वत्र कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी संवत्तिओ रूप आय. सं. वर्त्तिका तेने सर्वत्र कगचज अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी वत्तिआ रूप आय. सं. वार्त्तिक तेने सर्वत्र कगचज ण्ह्रस्वः संयोगे अतः सेडोः ए सूत्रोथी वत्तिओ रूप आय. सं. कार्त्तिक तेने पूर्ववत् कत्तिओ रूप आय. सं. उत्कर्त्तित तेने कगचज सर्वत्र कगचज अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी उक्त्तिओ रूप आय. सं. कर्त्तरी तेने सर्वत्र अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी कत्तरी रूप आय. सं. मूर्त्ति तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अक्कीबे दीर्घः ए सूत्रोथी मुत्ती रूप आय. सं. मूर्त्त तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अतः सेडोः ए सूत्रोथी मुत्तो रूप आय. सं. मुहूर्त्त तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र चालता सूत्रे र्त्त नो ट् आय. पठ्ठी अनादौ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी मुहुत्तो रूप आय. ॥ ३० ॥

द्वितीयःपादः ।

२७५

वृन्ते णटः ॥ ३१ ॥

वृन्ते संयुक्तस्य एटो जवति ॥ वेण्टं । तालवेण्टं ॥

मूल भाषांतर. वृन्त शब्दना जोडाहरनो णट आय. सं. वृन्त तेनुं वेण्टं रूप आय. सं. तालवृन्तं तेनुं तालवेण्टं रूप आय. ॥ ३१ ॥

॥ टुंडिका ॥

वृन्त ७१ एट ११ वृन्त— तालवृन्त— इदे दोहृन्ते वृ वे अनेन न्त स्य

एटः ११ क्लीबे सम् मोनु० वेण्टं वेतालवेण्टं ॥ ३१ ॥

टीका भाषांतर. वृन्त शब्दना न्त नो णट आय. सं. वृन्त तथा तालवृन्त तेने इदेदोहृन्ते ए सूत्रे वृनो वे आय. पढी आ चालता सूत्रे न्त नो णट आय. पढी क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वेण्टं तथा तालवेण्टं रूप आय. ॥ ३१ ॥

ठोऽस्थि-विसंस्थुले ॥ ३२ ॥

अनयोः संयुक्तस्य ठो जवति ॥ अट्टी । विसंठुलं ॥

मूल भाषांतर. अस्थि अने विसंस्थुल शब्दना जोडाहरनो ठ आय. सं. अस्थि तेनुं अट्टी आय. सं. विसंस्थुलं तेनुं विसंठुलं आय. ॥ ३२ ॥

॥ टुंडिका ॥

ठ ११ अस्थि च विसंस्थूलं च अस्थिविसंस्थुलं तस्मिन् ७२

अस्थि ११ अनेन स्थि ठि अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुपूर्वं तस्य

टः स्तमदामशिरोनभः इति पुंस्त्वं अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं०

सलुक् अट्टी । विसंस्थुल— अनेन स्थस्य ठः ११ क्लीबे सम्

मोनु० विसंठुलं ॥ ३२ ॥

टीका भाषांतर. अस्थि अने विसंस्थुल शब्दना जोडाहरनो ठ आय. सं. अस्थि तेने आ चालता सूत्रे स्थिनो ठि आय. पढी अनादौ द्वितीय स्तमदाम-शिरोनभः ए सूत्रे पुंलिंग पाणुं आय. पढी अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी अट्टी रूप आय. सं. विसंस्थुल तेने चालता सूत्रे स्थिनो ठ आय. पढी क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी विसंठुलं रूप आय. ॥ ३२ ॥

स्त्यान-चतुर्थार्थे वा ॥ ३३ ॥

एषु संयुक्तस्य ठो वा जवति ॥ ठीणं श्रीणं । चउट्टो । अट्टो प्र-
योजनं । अत्थो धनम् ॥

२९६

मागधी व्याकरणम्.

मूल भाषांतर. स्त्यान चतुर्थ अर्थ ए शब्दोना जोमाहरनो विकल्पे ठ आय. सं. स्त्यान तेना ठीणं थीणं एवां रूप आय. सं. चतुर्थः तेनुं चउट्टो रूप आय. सं. अर्थ तेनो अर्थ जो प्रयोजन अर्थ आय तो अट्टो रूप आय. अने जो धन अर्थ आय तो अत्थो रूप आय. ॥ ३३ ॥

॥ टुंठिका ॥

स्त्यानं च चतुर्थं च अर्थश्च स्त्यान चतुर्थार्थं तस्मिन् ७१ वा ११ स्त्यान ईस्त्यान खट्वाटे स्ती अनेन वा स्ती ठी नोणः ११ क्ली-
बे सम् मोनु० ठीणं पक्षे थीणं चतुर्थ— कगचजेति तुलुक् अनेन वा
थस्यठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय ११ अतः सेडोंः चउट्टो। पक्षे चतुर्थः
कगचजेति तुलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुपूर्वः ११ अतः सेडोंः
चउत्थो। अर्थः ११ अनेन वा थस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय
तुपूर्वथ ठ ११ अतः सेडोंः अट्टो। पक्षे अर्थः सर्वत्र रलुक् अ-
नादौ द्वित्वं द्वितीय तुपूर्वथतः ११ अतः सेडोंः अत्थो अत्र
अर्थ शब्देन प्रयोजनं यदा धनमुच्यते तदा ठो न स्यात् अर्थः
सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु थस्य त ११ अतः सेडोंः
अत्थो ॥ ३३ ॥

टीका भाषांतर. स्त्यान चतुर्थ अर्थ ए शब्दोना जोमाहरनो विकल्पे ठ आय. सं. स्त्यान तेने ईस्त्यानखट्वाटे ए सूत्रशी ई आय. पत्ती चालता सूत्रे स्ती नो ठी आय. पत्ती नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रशी ठीणं रूप आय. पक्षे थीणं रूप आय. सं. चतु-
र्थ तेने कगचज चालता सूत्रे विकल्पे थ नो ठ आय. अनादौ द्वितीय अनः सेडोंः
ए सूत्रशी चउट्टो रूप आय. पक्षे चतुर्थ तेने कगचज अनादौ द्वितीय अतः सेडोंः
ए सूत्रशी चउत्थो आय. सं. अर्थ तेने चालता सूत्रशी विकल्पे थ नो ठ आय. पत्ती
अनादौ द्वितीय० अतः सेडोंः ए सूत्रशी अट्टो रूप आय. पक्षे सं. अर्थ तेने
सर्वत्र अनादौ द्वितीयपूर्व० अतः सेडोंः ए सूत्रशी अत्थो रूप आय. अहिं अर्थ
नो अर्थ प्रयोजन ठे. ज्यारे तेने अर्थ धन आय त्यारे त्यां ठ न आय. ते रूप सबत्र
अनादौ द्वितीय० अतः सेडों ए सूत्रशी अत्थो एवं सिद्ध आय ठे. ॥ ३३ ॥

ष्टस्यानुष्टुप् ष्टा संदष्टे ॥ ३४ ॥

उष्ट्रादिवर्जिते ष्टस्य ठो जवति ॥ लट्ठी । मुट्ठी । दिट्ठी । सिट्ठी ।

द्वितीयःपादः ।

१९९

पुटो । कटं । सुरट्टा । इटो । अणिटं ॥ अनुष्टेष्टासंदष्ट इति किम् ।
उटो । इट्टा । चुष् व । संदट्टो ॥

मूल भाषांतर. उष्ट्रादि शब्दोने वर्जिने ष्ट नो ठ आय. सं. यष्टि तेनुं लट्टी आय. सं. मुष्टि तेनुं मुट्टी आय. सं.दिष्टि तेनुं दिट्टी आय. सं. सृष्टि तेनुं सिट्टि आय. सं. पुष्ट तेनुं पुट्टो आय. सं. कष्ट तेनुं कटं आय. सं. सुराष्ट्रा तेनुं सुरट्टा आय. सं. इष्ट तेनुं इट्टो आय. सं. अनिष्ट तेनुं अणिटं आय. मूलमां उष्ट्र इष्टा संदष्ट ए शब्दोने वर्जिने एम कहुं ठे, तेथी सं. उष्ट्रः तेनुं उट्टो आय. सं. इष्टाचूर्णइव तेनुं इट्टाचुण्ण व आय. सं. संदष्ट तेनुं संदट्टो आय. ॥ ३४ ॥

॥ टुंढिका ॥

ष्ट ६१ उष्ट्रश्च इष्टा च संदष्टश्च उष्ट्रेष्टासंदष्टं न उष्ट्रेष्टासंदष्टं अनु-
ष्ट्रेष्टासंदष्टं तस्मिन् ७१ यष्टि- ११ यष्ट्यांलः यस्य लः अनेन ष्टस्य
ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० तु पूर्व ठ टः अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं०
सलुक् लट्टी । मुष्टि- ११ अनेन ष्टस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्विती-
यपूर्व ठ ट अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् मुट्टी । दृष्टि-सृष्टि
इत्कृपादौ दृ दि सृ सि अनेन ष्टस्य ठः ११ अक्लीबे सौ दीर्घः
अंत्यव्यं० सलुक् दिट्टी सिट्टी । पुष्ट ११ अनेन ष्ट ट अनादौ
द्वित्वं द्वितीय० अतः सेडोंः पुट्टो । कष्ट ११ अनेन ष्ट ट क्लीबे
स्म मोनु० कटं । सुराष्ट्र- ह्रस्वः संयोगे रा र सर्वत्र रलुक्
अनेन ष्टस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ ट ११ अंत्यव्यं०
सलुक् सुरट्टा । इष्ट ११ अनेन ष्ट ठः अतः सेडोंः अनादौ द्वित्वं
द्वितीय० इट्टो । अनिष्ट- अनेन ष्टस्य ठः अनादौ द्वित्वं ११ अं-
त्यव्यं० सलुक् अणिटं इष्टाचूर्ण इव ह्रस्वः संयोगे चू चु सर्वत्र
रलुक् मिवपिवविवव्रविअ इवार्थे वा इति इवस्थानेव इट्टा चुष्
व । संदष्टः कगटडेति षलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः संदट्टो ॥३४॥

टीका भाषांतर. उष्ट्र इष्टा संदष्ट ए शब्दोने वर्जिने ष्टनो ठ आय. सं. यष्टि तेने यष्ट्यां लः चाखता सूत्रे ष्टनो ठ आय. अनादौ द्वितीय० अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी लट्टी रूप आय. सं. मुष्टि तेने चाखता सूत्रे ष्टनो ठ आय.

૨૯૬

માગધી વ્યાકરણમ્.

અનાદૌ દ્વિતીય૦ અક્ષીવે સૌ૦ અંત્યવ્યં૦ એ સૂત્રોથી સુટ્ટી રૂપ થાય. સં. દષ્ટિ તથા સુષ્ટિ તેને હત્કૃપાદૌ ચાલતા સૂત્રે છનો ઠ થાય. પઠી અક્ષીવે સૌ અંત્યવ્યં૦ એ સૂત્રોથી દિટ્ટી સિટ્ટી રૂપ થાય. સં. પુષ્ટ તેને ચાલતા સૂત્રે છનો ઠ થાય. પઠી અનાદૌ દ્વિતીય૦ અતઃ સેડોંઃ એ સૂત્રોથી પુટ્ટો રૂપ થાય. સં. કષ્ટ તેને ચાલતા સૂત્રે છ નો ઠ થાય. પઠી ક્ષીવે સમ્ મોનુ૦ એ સૂત્રોથી કટ્ટં રૂપ થાય. સં. સુરાષ્ટ્રા તેને હ્રસ્વઃ સંયોગે સર્વત્ર ચાલતા સૂત્રે છનો ઠ થાય. પઠી અનાદૌ દ્વિતીય૦ અંત્યવ્યં૦ એ સૂત્રોથી સુરટ્ટા રૂપ થાય. સં. ઇષ્ટ તેને ચાલતા સૂત્રથી છ નો ઠ થાય. પઠી અતઃ સેડોંઃ અનાદૌ ત્રિતીય૦ એ સૂત્રોથી ઇટ્ટો રૂપ થાય. સં. અનિષ્ટ તેને ચાલતા સૂત્રથી છનો ઠ થાય. પઠી અનાદૌ અંત્યવ્યં૦ એ સૂત્રોથી અણિટ્ટં રૂપ થાય. સં. ઇષ્ટાચૂર્ણં હ્રવ તેને હ્રસ્વઃ સંયોગે સર્વત્ર મિવપિવ વિવવ્વવ-વિઅહવાર્થે એ સૂત્રથી હ્રવ ને સ્થાને વ થાય. ઇટલે ઇટ્ટાચુર્ણં વ એવું રૂપ થાય. સં. સંદષ્ટ તેને કગટહ અનાદૌ અતઃ સેડોંઃ એ સૂત્રોથી સંદટ્ટો રૂપ થાય. ॥ ૩૪ ॥

ગર્ત્તે ઋઃ ॥ ૩૫ ॥

ગર્ત્ત શબ્દે સંયુક્તસ્ય ડો જવતિ । ટાપવાદઃ ॥ ગડ્ડો ગડ્ડા ॥

મૂલ ભાષાંતર. ગર્ત્ત શબ્દના જોઠાહરનો ડ થાય. અને ટ નો અપવાદ થાય. સં. ગર્ત્ત તેનું ગડ્ડો રૂપ થાય. અને પહે સં. ગર્ત્ત તેનું ગડ્ડા રૂપ થાય.

॥ ટુંદિકા ॥

ગર્ત્તે ડ ૧૧ ગર્ત્તે ૧૧ અનેન ત્તસ્ય ડઃ અનાદૌ દ્વિત્વં અતઃ સેડોંઃ ગડ્ડો । ગર્ત્તે— અનેન ત્તસ્ય ડઃ અનાદૌ દ્વિત્વં સ્વસ્રાદેર્ડા ઇતિ ડા પ્રત્યયઃ અંત્યવ્યં૦ સર્વાપઃ ગડ્ડા ॥ ૩૫ ॥

ટીકા ભાષાંતર. ગર્ત્ત શબ્દના જોઠાહરનો ડ થાય. અને ટ નો અપવાદ થાય. સં. ગર્ત્ત તેને ચાલતા સૂત્રથી ટ્તનો ડ થાય. પઠી અનાદૌ અતઃ સેડોંઃ એ સૂત્રોથી ગડ્ડો રૂપ થાય. સં. ગર્ત્ત તેને ચાલતા સૂત્રથી ટ્તનો ડ થાય. અનાદૌ સ્વસ્રાદેર્ડા અંત્યવ્યં૦ એ સૂત્રોથી ગડ્ડા રૂપ થાય. ॥ ૩૫ ॥

સંમર્દ-વિતર્દિ-વિચ્છર્દ-ચ્છર્દિ-કપર્દ-મર્દિતે ડ્ડસ્ય ॥ ૩૬ ॥

એષુ ડ્ડસ્ય ડત્વં જવતિ ॥ સમ્મડ્ડો । વિચ્છડ્ડી । વિચ્છડ્ડો । ઠડ્ડીઃ ।

ઠડ્ડી । કવડ્ડો । મહિઠ । સમ્માડ્ડીઠ ॥ ૩૬ ॥

મૂલ ભાષાંતર. સમ્મર્દ વિતર્દિ વિચ્છર્દ ચ્છર્દિ કપર્દ મર્દિત એ શબ્દોના ડ્ડનો ડ થાય. સં. સમ્મર્દ તેનું સમ્મડ્ડો થાય. સં. વિતર્દિ તેનું વિઅડ્ડી થાય.

द्वितीयःपादः ।

३६९

सं. विच्छर्द तेनुं विच्छड्डो आय. सं. चर्द तेनुं छड्डु तथा छड्डो आय. सं. कपर्द तेनुं कवड्डो आय. सं. मर्दित तेनुं मड्डिओ आय. सं. संमर्दित तेनुं सम्मड्डिओ आय.

॥ टुंठिका ॥

सम्मर्दश्च वितर्दिश्च विच्छर्दश्च चर्दिश्च कपर्दश्च मर्दितश्च सम्मर्द वितर्दिविच्छर्दचर्दिकपर्दमर्दितं तस्मिन् ७१ र्द ६१ सम्मर्द—अनेन र्दस्य डः अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः सम्मड्डो । वितर्दि कगचजेति तलुक् अनेन र्दि डि अनादौ द्वित्वं ११ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् वितड्डो । विच्छर्द—अनेन र्दस्य डः अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः विच्छड्डो चर्दि अनेन र्दस्य डः अनादौ द्वित्वं ११ अक्लीबे सौ दीर्घः षड्डो । कपर्द—अनेन र्दस्य डः अनादौ द्वित्वं षोडः अतः सेडोः कवड्डो । मर्दित—संमर्दित अनेन र्दि डि अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः मड्डिउ । समड्डिउ ॥ ३६ ॥

टीका भाषांतर. सम्मर्द वितर्दि विच्छर्द चर्दि कपर्द मर्दित ए शब्दोना जोडाकर र्दनो ड आय. सं. सम्मर्द तेने चालता सूत्रे र्दनो ड आय. अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी सम्मड्डो रूप आय. सं. वितर्दि तेने कगचज चालता सूत्रे र्दिनो डि आय. षड्डी अनादौ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी वितड्डो रूप आय. सं. विच्छर्द तेने चालता सूत्रे र्दनो ड आय. अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी विच्छड्डो रूप आय. सं. चर्दि तेने चालता सूत्रे र्दनो ड आय. अनादौ अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी छड्डो रूप आय. सं. कपर्द तेने चालता सूत्रे र्दनो ड आय. अनादौ षोडः अतः सेडोः ए सूत्रोथी कवड्डो रूप आय. सं. मर्दित तथा संमर्दित तेने चालता सूत्रे र्दिनो डि आय. अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी मड्डिओ सम्मड्डिओ रूप आय. ॥ ३६ ॥

गर्दजे वा ॥ ३७ ॥

गर्दजे र्द स्य डो वा जवति ॥ गड्डुहो । गदहो ॥

मूल भाषांतर. गर्दभ शब्दना र्दनो विकल्पे ड आय. सं. गर्दभ तेना गड्डुहो गदहो रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

गर्दज ७१ वा ११ गर्दज—अनेन र्दस्य डः अनादौ द्वित्वं खघथ धजस्य हः अतः सेडोः गड्डुहो । पदो गर्दज—११ सर्वत्र रलुक् खघथ० अतः सेडोः गदहो ॥ ३७ ॥

३००

मागधी व्याकरणम्.

टीका भाषांतर. गर्दभ शब्दना र्दनो विकटपे ड आय. सं. गर्दभ तेने चालता सूत्रे र्दनो ड आय. अनादौ खघथ० अतः सेडों: ए सूत्रोथी गडुहो रूप आय. पहे सं. गर्दभ तेने सर्वत्र खघथ अतः सेडों: ए सूत्रोथी गडुहो रूप आय. ॥ ३७ ॥

कन्दरिका-जिन्दिपाले एडः ॥ ३८ ॥

अनयोः संयुक्तस्य एडो जवति ॥ कण्डलिआ जिण्डिवालो ॥

मूल भाषांतर. कन्दरिका भिन्दिपाल ए शब्दोना जोडाहरनो एड आय. सं. कन्दरिका तेनुं कण्डलिआ रूप आय. सं. भिन्दिपाल तेनुं भिण्डिवालो रूप आय.

॥ हुंठिका ॥

कन्दरिका च जिन्दिपालश्च कन्दरिकाजिन्दिपालं तस्मिन् ७१

एड ११ कन्दरिका- अनेन न्दस्य एडः हरिद्रादौ लः रस्य लः

कगचजेति क्लुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् कण्डलिआ । जिन्दिपाल

अनेन न्दस्य एडः पोवः अतः सेडों: जिण्डिवालो ॥ ३८ ॥

टीका भाषांतर. कन्दरिका अने भिन्दिपाल शब्दना जोडाहरनो एड आय. सं. कन्दरिका तेने चालता सूत्रे न्दनो एड आय. पडी हरिद्रादौ कगचज अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी कण्डलिआ रूप आय. सं. भिन्दिपाल तेने चालता सूत्रे न्दनो एड आय. पडी पोवः अतः सेडों: ए सूत्रोथी भिण्डिवालो रूप आय. ॥ ३८ ॥

स्तब्धे ठडौ ॥ ३९ ॥

स्तब्धे संयुक्तयोर्यथाक्रमं ठडौ जवतः ॥ ठडौ ॥

मूल भाषांतर. स्तब्ध शब्दना बंने जोडाहरना अनुक्रमे ठ अने ड आय. सं. स्तब्ध तेनां ठडौ रूप आय.

॥ हुंठिका ॥

स्तब्ध ७१ ठश्च ढश्च ठडौ १२ स्तब्ध- अनेन स्तस्य ठः षस्य

च ढः अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडों ठडौ ॥ ३९ ॥

टीका भाषांतर. स्तब्ध शब्दना बंने जोडाहरना अनुक्रमे ठ अने ढ आय. सं. स्तब्ध तेने चालता सूत्रोथी स्तमी ठ आय. अने षनो ढ आय. अनादौ अतः सेडों: ए सूत्रोथी ठडौ रूप आय. ॥ ३९ ॥

दग्ध-विदग्ध-वृद्धि-वृद्धे ढः ॥ ४० ॥

एषु संयुक्तस्य ढो जवति ॥ ढडौ । विअडौ । वुडौ । वुडौ ॥ क-चिन्न जवति । विरू-कइ-निरूविअं ॥ ४० ॥

द्वितीयःपादः।

३०१

मूल भाषांतर. दग्ध विदग्ध वृद्धि वृद्ध ए शब्दोना जोडाक्षरनो ढ आय. सं. दग्ध तेनुं दड्डो रूप आय. सं. विदग्ध तेनुं विअड्डो रूप आय. सं. वृद्धि तेनुं बुद्धी रूप आय. सं. वृद्ध तेनुं बुद्धो रूप आय. कोइ ठेकाणे न पण आय-जेम-सं. वृद्धकविनि रूपितं तेनुं विद्ध-कइ-निरुविअं एवं रूप आय. ॥ ४० ॥

॥ टुंठिका ॥

दग्धश्च विदग्धश्च वृद्धिश्च वृद्धश्च दग्धविदग्धवृद्धिवृद्धं तस्मिन् ७१
ढ ११ दग्ध- विदग्ध- अनेन ग्धस्य ढः अनादौद्वित्वं अतःसेडोः
दड्डो विश्रुद्धो । वृद्धि- उहत्वादौ वृ बु अनेन ऊस्य ढः अनादौ
द्वित्वं ११ अक्लीबेसौदीर्घः अंत्यव्यं सलुक् बुद्धी । वृद्ध- उहत्वादौ
वृ बु अनेन ऊस्य ढः अनादौद्वित्वं ११ अतःसेडोः बुद्धो । वृद्धक
विनिरूपितः उहत्वादौ वृ वि सर्वत्ररलुक् शषोःसः पोवः कगचजेति
तलुक् ११ क्लीबेसम् मोनु० विद्धकइनिरुविअं ॥ ४० ॥

टीका भाषांतर. दग्ध विदग्ध वृद्धि वृद्ध ए शब्दोना जोडाक्षरनो ढ आय. सं. द-
ग्ध- विदग्ध- तेने आलता सूत्रे ग्ध नो ढ आय. अनादौ० अतःसेडोः ए सूत्रोथी दड्डो
विअड्डो एवां रूप आय. सं. वृद्धि तेने उहत्वादौ आलता सूत्रे ङनो ढ आय. पगी
अनादौ० अक्लीबेसौदीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी बुद्धी रूप आय सं. वृद्ध तेने उहत्वा-
दौ आलतासूत्रे ङनो ढ आय. अनादौ० अतःसेडोः ए सूत्रोथी बुद्धो रूप आय. सं.
वृद्धकविनिरूपितः तेने इत्कृपादौ सर्वत्र शषोःसः पोवः कगचज० क्लीबे सम्
मोनु० ए सूत्रोथी विद्धकइनिरुपिअं एवं रूप आय. ॥५०॥

अर्द्ध-मूर्धार्धेन्ते वा ॥ ४१ ॥

एषु अन्ते वर्तमानस्य संयुक्तस्य ढोवा जवति ॥ सहा सद्धा ।
कद्धी रिद्धी । मुण्ढा मुद्धा । अहं अद्ध ॥

मूल भाषांतर. अद्धा ऋद्धि मूर्धा अर्ध ए शब्दोमां रहेला जोडाक्षरनो विकल्पे
ढ आय. सं अद्धा तेनुं सद्धा सद्धा एवां रूप आय. सं. ऋद्धि तेनां कद्धी रिद्धी रूप थाय.
सं. मूर्धा तेनां मुद्धा मुद्धा एवां रूप आय. सं अर्द्ध तेनां अद्धं अर्द्ध एवां रूप आय. ॥४१॥

॥ टुंठिका ॥

अद्धा च ऋद्धिश्च मूर्धा च अर्द्ध च अर्द्धर्द्धिर्मूर्द्धार्द्धं तस्मिन् ७१
अन्त ७१ वा ११ अद्धा- सर्वत्ररलुक् शषोःसः श सः अनेन वा

३०२

मागधी व्याकरणम्.

ऊस्य ढ अनादौद्धित्वं ११ अंत्यव्यं० सलुक् सद्वा पद्मे श्रद्धा-सर्वत्ररलुक् शषोःसः ११ अंत्यव्यं० तलुक् सद्वा रुद्धि- ११ इत्कृपादौ रु इ अनेन ऊस्य ढः अनादौद्धित्वं अक्लीवेसौदीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् रिद्धी पद्मे रुद्धि रिःकेवलस्य रु रि ११ अक्लीवेदीर्घः अंत्यव्यं. सलुक् रिद्धी । मूर्द्धन्- ह्रस्वःसंयोगे मूमु वक्रादावंतः अनुस्वारः अनेन ऊस्य ढः सर्वत्र रलुक् पुंस्यन आणोराज्वच्च इति आत्वं अंत्यव्यं. नलुक् ११ अंत्यव्यं सलुक् मुद्धा पद्मे मूर्द्धन् ह्रस्वःसंयोगे सर्वत्र पुंस्यनआणो अंत्यव्यं. तलुक् मुद्धा । अर्द्ध- सर्वत्र रलुक् अनेन ऊस्यढः अनादौद्धित्वं ११ अक्लीवेस्म मोनु० अर्द्धं । पद्मे अर्द्ध ११ सर्वत्ररलुक् क्लीवेस्म मोनु० अर्द्धं ॥ ४१ ॥

टीका भाषांतर. श्रद्धा ऋद्धि मूर्धा अर्ध ए शब्दोमां रहेला जोडाहरनो विकल्पेढ आय. सं. श्रद्धा तेने सर्वत्र शषोःसः चालतासूत्रे विकल्पे ङनो ढ आय. अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सद्वा रूप आय. पद्मे सं. श्रद्धा तेने सर्वत्र शषोःसः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सद्वा रूप आय. सं. रुद्धि तेने इत्कृपादौ आलतासूत्रे ङनो ढ आय. अनादौ अक्लीवेसौ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी रिद्धी रूप आय. पद्मे ऋद्धि तेने रिःकेवलस्य अक्लीवेदीर्घ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी रिद्धी रूप आय. सं. मूर्द्धन् तेने ह्रस्वः संयोगे वक्रादावंतः चालतासूत्रे ङनो ढ आय. सर्वत्र पुंस्यनआणोराज्वच्च अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी मुद्धा रूप आय. पद्मे मूर्द्धन् तेने ह्रस्वःसंयोगे सर्वत्र पुंस्यनआणो अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी मुद्धा रूप आय. सं अर्द्ध तेने सर्वत्र चालतासूत्रे ङनो ढ आय. अनादौ अक्लीवेस्म मोनु० ए सूत्रोथी अर्द्ध रूप आय. बीजे पद्मे सं. अर्द्ध तेने सर्वत्र क्लीवेस्म मोनु० ए सूत्रोथी अर्द्ध रूप आय. ॥ ४१ ॥

मन्त्रोः ॥ ४२ ॥

अनयोर्णो ङवति ॥ म्र । निरणं । पञ्जुणो ॥ इ । णाणं । सण्णा पण्णा विण्णाणं ॥

मूल भाषांतर. म्र अने ङनो ण आय. म्रनां उदाहरण-सं निम्र तेनुं निरणं आय.सं. प्रद्युम्र तेनुं पञ्जुणो आय. हवे ज्ञना उदा०-सं ज्ञानं तेनुं णाणं आय.सं. संज्ञा तेनुं सण्णा आय.सं. प्रज्ञा तेनुं पण्णा आय. सं. विज्ञानं तेनुं विण्णाणं आय. ॥

॥ टुंढिका ॥

म्रश्च इश्च म्रज्ञौ तयोः ७२ ए ११ निम्र- ११ अनेन म्रस्य णः

द्वितीयःपादः ।

३०३

अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० निष्णं । प्रद्युम्न- सर्वत्र रलुक् व्य-
य्यर्था जः य जः अनादौ द्वित्वं अनेन झ णः अनादौ द्वित्वं ११
अतःसेडोःपञ्जुणो । संज्ञा- अनेन झा णा पुंस्यनआणोराजवच्च इति
आत्वं अंत्यव्यं० सलुक् संज्ञा । प्रज्ञा- सर्वत्र रलुक् अनेन ण
अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यं० सलुक् पष्ठा । विज्ञान- अनेन ण
अनादौ द्वित्वं नोणः क्लीबे सम् मोनु० विष्णानं ॥ ४१ ॥

टीका भाषांतर. झ अने ज्ञ नो ण आय. सं. निम्न तेने चालता सूत्रे झ नो ण
आय. अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोत्थी निष्णं आय. सं. प्रद्युम्न तेने सर्वत्र
व्यय्यर्थाजः अनादौ चालता सूत्रे झ नो ण आय. अनादौ अतः सेडोः पुंस्यन आणो
ए सूत्रोत्थी पञ्जुणो रूप आय. सं. संज्ञा तेने चालता सूत्रे झा नो णा आय. पढी राज-
वच्च ए सूत्रे आ आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रे सण्णा रूप आय. सं. प्रज्ञा तेने सर्वत्र
तेने चालता सूत्रे न नो ण आय. पढी अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोत्थी पण्णा रूप
आय. सं. विज्ञान तेने चालता सूत्रे ण आय. अनादौ नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए
सूत्रोत्थी विष्णानं रूप आय. ॥ ४१ ॥

पंचाशत्पंचदश-दत्ते ॥ ४३ ॥

एषु संयुक्तस्य णो जवति ॥ पष्ठासा । पष्परह । दिष्णं ॥

मूल भाषांतर. पंचाशत् पंचदश दत्त ए शब्दोना जोडाहरनो ण आय. सं.
पंचाशत् तेनुं पण्णासा आय. सं. पंचदश तेनुं पण्णरह रूप आय. सं. दत्त
तेनुं दिष्णं रूप आय. ॥ ४२ ॥

॥ दुंदिका ॥

पंचाशत् च पंचदश च दत्तं च पंचाशत्पंचदशदत्तं तस्मिन् ७१
पंचाशत्- अनेन चस्य एत्वं अनादौ द्वित्वं शषोः सः स्त्रियामा-
दविद्युतः आ अंत्यव्यं० सलुक् पष्ठासा पंचदश- अनेन अस्य णः
अनादौ द्वित्वं संख्या गद्गदेरः दस्य रः वसपाषाणे हः शस्य हः
१३ जस्रशसोर्लुक् पष्परह । दत्त इः स्वप्नादौ इ दि अने तस्य णः
अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० दिष्णं ॥ ४३ ॥

टीका भाषांतर. पञ्चाशत् पञ्चदश दत्त ए शब्दोना जोडाहरनो ण आय. सं.
पञ्चाशत् तेने चालता सूत्रोत्थी ज्व नो ण आय. पढी अनादौ शषोः सः स्त्रियामा
दविद्युतः अंत्यव्यंजन ए सूत्रोत्थी पण्णासा रूप आय. सं. पंचदश तेने चालता

३०४

मागधी व्याकरणम्.

सूत्रथी ङ्च नो ण आय. पढी अनादौ संख्यागद्गदेरः दस पाषाणे हः जस्-
शसोर्लक् ए सूत्रोथी पण्णरह रूप आय. सं. दत्त तेने हः खमादौ चाक्षता सूत्रे
त्त नो ण आय. अनादौ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी दिण्णं रूप आय. ॥ ४३ ॥

मन्यौ न्तो वा ॥ ४४ ॥

मन्युशब्दे संयुक्तस्य न्तो वा जवति ॥ मन्तू मन्त्रू ॥

मूल भाषांतर. मन्यु शब्दना जोडाहरनो विकल्पे न्त आय. सं. मन्यु तेना
मन्तू मन्त्रू एवां रूप आय.

॥ ढुंढिका ॥

मन्यु ७१ न्त ११ वा ११ मन्यु— अनेन न्यस्य न्तः ११ क्लीबे सम्
दीर्घः न्तु न्तू अंत्यव्यं० सलोपः मन्तू पद्दे मन्यु अधोमनयां
चलोपः अनादौ द्वित्वं न्नु ११ अक्लीबे दीर्घः न्रू नू अंत्यव्यं०
सलोपः मन्त्रू सिद्धं ॥ ४४ ॥

टीका भाषांतर. मन्यु शब्दना जोडाहरनो न्त विकल्पे आय. सं. मन्यु-तेने
चाक्षता सूत्रे न्य नो न्त आय. क्लीबे सम् दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी मन्तू रूप
आय. पद्दे मन्यु तेने अधोमनयां अनादौ० अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं ए सूत्रोथी
मन्त्रू रूप सिद्ध आय. ॥ ४४ ॥

स्तस्य थोऽसमस्त-स्तम्बे ॥ ४५ ॥

समस्तस्तम्बवर्जिते स्तस्य थो जवति ॥ हत्थो । थुई । थोत्तं । थोअं
पत्थरो । पसत्थो । अत्थि । सत्थि ॥ असमस्त स्तम्ब इति किम् ।
समत्तो । तम्बो ॥

मूल भाषांतर. समस्त अने स्तम्ब शब्दे वर्जित एवां स्त नो थ आय. सं. हस्त
तेनुं हत्थो आय. सं. स्तुति तेनुं थुई आय. सं. स्तोत्रं तेनुं थोत्तं आय. सं. स्तोक
तेनुं थोअं आय. सं. प्रस्तर तेनुं पत्थरो आय. सं. प्रशस्त तेनुं पसत्थो आय. सं.
अस्ति तेनुं अत्थि आय. सं. स्वस्ति तेनुं सत्थि आय. मूलमां समस्त अने स्तंब
ने वर्जिते एम कहुं ठे तेथी. सं. समस्त तेनुं समत्तो आय. सं. स्तंब तेनुं तम्बो आय.

॥ ढुंढिका ॥

स्त ६१ थ ११ समस्तश्च स्तंबश्च समस्तस्तंबं न समस्तंबं असम
स्तस्तंबं तस्मिन् ७१ हस्त— अनेम स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं

द्वितीयःपादः ।

३०५

द्वितीयतुपूर्व यस्य तः ११ अतः सेडोः हृत्थो । स्तुति-अनेन स्तस्य
 थः कगचजेति त्रुक् ११ अक्कीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० स्रुक् शुई
 स्तोत्रं अनेन स्तस्य थः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्कीवे
 सम् मोनु० थोत्तं । स्तोक- अनेन स्त थ कगचजेति लुक् ११
 क्कीवे सम् मोनु० थोत्तं । प्रस्तर- सर्वत्र रलुक् अनेन स्तस्य थः
 अनादौ द्वित्वं द्वितीयतु पूर्वथतः ११ अतः सेडोः पत्थरो । प्र-
 शस्त- सर्वत्र रलुक् शषोः सः अनेन स्तस्य थः अनादौ द्विती-
 यतु पूर्व थ तः ११ अतः सेडोः पसत्थो । अस्ति- अनेन स्तस्य
 थः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतु पूर्वथतः अत्थि । स्वस्ति- सर्वत्र
 स्रुक् अनेन स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व थ तः ११
 अव्यय० स्रुक् सत्थि समस्त- कगचजेति स्रुक् अनादौ द्वित्वं
 द्वितीय ११ अतः सेडोः समत्तो । एवं स्तंबस्य तम्बो ॥ ४५ ॥

टीका भाषांतर. समस्त अने स्तंब शब्दने वर्ज्जने स्तनो थ थाय. सं. हस्त
 तेनुं हृत्थो थाय. सं. स्तुति तेने चालता सूत्रे स्तनो थ थाय. कगचज अक्कीवे
 दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी शुई रूप थाय. सं. स्तोत्र तेने चालता सूत्रे स्तनो थ
 थाय. सर्वत्र अनादौ क्कीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी थोत्तं रूप थाय. सं. स्तोक
 तेने चालता सूत्रे स्तनो थ थाय. कगचज क्कीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी थोत्तं
 रूप थाय. सं. प्रस्तर तेने सर्वत्र चालता सूत्रे स्तनो थ थाय. अनादौ० द्वितीय
 पूर्व थतः अतः सेडोः ए सूत्रोथी पत्थरो रूप थाय. सं. प्रशस्त तेने सर्वत्र शषोः
 सः चालता सूत्रे स्तनो थ थाय. अनादौ द्वितीयपूर्व अतः सेडोः ए सूत्रोथी
 पसत्थो रूप थाय. सं. अस्ति तेने चालता सूत्रे स्तनो थ थाय. अनादौ द्विती-
 यपूर्व० ए सूत्रोथी अत्थि रूप थाय. सं. स्वस्ति तेने सर्वत्र चालता सूत्रे स्तनो थ
 थाय. अनादौ द्वितीयपूर्व अव्यय० ए सूत्रोथी सत्थि रूप थाय. सं. समस्त तेने
 कगचज अनादौ द्वितीय० अतः सेडोः ए सूत्रोथी समत्तो रूप थाय. एवीरीते
 सं. स्तंब तेनुं तम्बो थाय. ॥ ४५ ॥

स्तवे वा ॥ ४६ ॥

स्तव शब्दे स्तस्य थो वा जवति ॥ थवो तवो ॥

मूल भाषांतर. स्तव शब्दना स्तनो विकल्पे थ थाय. सं. स्तव तेनां थवो तवो
 एवां रूप थाय. ॥ ४६ ॥

३०६

मागधी व्याकरणम्.

॥ टुंडिका ॥

स्तव ७१ वा ११ स्तव अनेन थः कगटडेति सलुक ११ अतः
सेडोः थवो पहे तवो ॥

टीका भाषांतर. स्तव शब्दना स्तनो विकल्पे थ आय. सं. स्तव तेने चालता सूत्रे थ आय. कगटड अतः सेडोः ए सूत्रोथी थवो रूप आय. पहे तवो एवं रूप आय.

पर्यस्ते थटौ ॥ ४७ ॥

पर्यस्ते स्तस्य पर्यायेण थटौ जवतः ॥ पल्लत्थो पल्लटो ॥

मूल भाषांतर. पर्यस्तना स्तना अनुक्रमे थ तथा ट आय. सं. पर्यस्त तेनां पल्लत्थो पल्लटो एवं रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

पर्यस्त ७१ थश्च टश्च थटौ १२ पर्यस्त-पर्यायसौकुमार्ये
णल्लः इति यस्य ल्लः अनेन स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं । द्वितीय
११ अतः सेडोः पल्लत्थो । पर्यस्त पर्यस्तपर्यायेणेति यस्य ल्लः
अनेन स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः पल्लटो ॥ ४७ ॥

टीका भाषांतर. पर्यस्त शब्दना स्तना अनुक्रमे थ तथा ट आय. सं. पर्यस्त तेने पर्यस्तपर्यायसौकुमार्येणल्लः ए सूत्रे थ नो ल्ल आय. तेने चालता सूत्रे स्तनो थ आय. पली अनादौ द्वितीय० अतः सेडोः ए सूत्रोथी पल्लत्थो रूप आय. पहे सं. पर्यस्त तेनेपर्यस्तपर्यायेण ए सूत्रे थ नो ल्ल आय. चालता सूत्रे स्तनो थ आय. अनादौ० अतः सेडोः ए सूत्रोथी पल्लटो रूप आय. ॥ ४७ ॥

वोत्साहे थो हश्च रः ॥ ४८ ॥

उत्साह शब्दे संयुक्तस्य थो वा जवति तत्संनियोगे च हस्य
रः ॥ उत्थारो उज्जाहो ॥ ४८ ॥

मूल भाषांतर. उत्साह शब्दना जोसाहरनो विकल्पे थ आय. अने तेने योगे हनो र आय. सं. उत्साह तेनुं उत्थारो तथा उज्जाहो रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

वा ११ उत्साह ७१ थ/११ ह ६१ र ११ सं. उत्साह- अनेन वा
तस्य थः हस्य च रः ११ अतः सेडोः उत्थारो । पहे उत्साहः
ह्रस्वात्थ्यश्च० तस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० ११ अतः
सेडोः उज्जाहो ॥ ४८ ॥

द्वितीयःपादः ।

३०३

टीका भाषांतर. उत्साह शब्दना जोडाहरनो विकटपे थ आय. अने तेने योगे हनो र आय. सं. उत्साह तेने चालता सूत्रे विकटपे त्स नो थ आय अने हनो र आय. सं. उत्साह तेने चालता सूत्रे त्सनो थ आय. अने हनो र आय. पढी अतः सेडों: ए सूत्रथी उत्थारो रूप आय. पढ़े उत्साह तेने ह्रस्वात्थयश्च० ए सूत्रे त्सनो ङ आय. अनादौ द्वितीय० अतः सेडों: ए सूत्रोथी उच्छाहो रूप आय.

आश्लिष्टे ल-धौ ॥ ४९ ॥

आश्लिष्टे संयुक्तयोर्यथासंख्यं ल ध इत्येतौ जवतः ॥ आलिङ्गो ॥

मूल भाषांतर. आश्लिष्ट शब्दना बंने जोडाहरना ल अने ध एया आदेश आय. सं. आश्लिष्ट तेनुं आलिङ्गो रूप आय. ॥ ४९ ॥

॥ टुंडिका ॥

आश्लिष्ट ७१ लश्च धश्च लधौ १२ आश्लिष्ट अनेन श्लि लि षस्य

धः अनयोर्द्वित्वं द्वितीय पूर्व ध दः ११ अतः सेडों: आलिङ्गो ॥४९॥

टीका भाषांतर. आश्लिष्ट शब्दना बंने जोडाहरना ल अने ध आय. सं. आश्लिष्ट तेने चालता सूत्रे श्लिनो लि आय. अने षनो थ आय. पढी बंनेने विर्जाव आय. द्वितीय० अतः सेडों: ए सूत्रोथी आलिङ्गो रूप आय. ॥ ४९ ॥

चिह्ने न्धो वा ॥ ५० ॥

चिन्हे संयुक्तस्यन्धो वा जवति ॥ एहापवादः ॥ पदे सोऽपि ॥

चिन्धं इन्धं चिण्हं ॥ ५० ॥

मूल भाषांतर. चिह्न शब्दना जोडाहरनो विकटपे न्ध आय. अने एहनो अपवाद आय. बीजे पदे एह पण आय. सं. चिह्न तेनां चिन्धं इन्धं चिण्हं एवां रूप आय. ५०

॥ टुंडिका ॥

चिह्न ७१ न्ध ११ वा ११ चिह्न अनेन वा न्ध आदेशः ११ क्लीबे

सम् मोनु० चिन्धं । पदे चिह्न- प्रायोग्रहणात् कगचजेति आ-

देरपि चलुक अनेत हस्य न्धः ११ क्लीबे सम् इन्धं । पदे चिह्न

सूक्ष्मश्नष्णस्नह्णक्षणां एहः हस्य एहः ११ क्लीबे सम् मोनु० चिण्हं

टीका भाषांतर. चिह्न शब्दना जोडाहरनो विकटपे न्ध आय. सं. चिह्न तेने चालता सूत्रथी विकटपे न्ध आदेश आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी चिन्धं रूप आय. पदे चिह्न तेने प्राये करीने एम कद्यु ठे. तेथी कगचज ए सूत्रे आदि च

३०८

मागधी व्याकरणम्.

नो लुक् आय. पढी चालता सूत्रे हनो न्ध आय. ह्रीवे स्म मोनु० ए सूत्रोथी इन्धं रूप आय. पढे सं. चिह तेने सूक्ष्मश्नष्ण० ए सूत्रे हनो ण्हा आय. पढी ह्रीवे स्म मोनु० ए सूत्रोथी चिण्हं रूप आय. ॥ १० ॥

जस्मात्मनोः पो वा ॥ ५१ ॥

अनयोः संयुक्तस्य पो वा जवति ॥ जप्पो जस्सो । अप्पा अप्पाणो । पढे अत्ता ॥

मूल भाषांतर. भस्मन् अने आत्मन्ना जोडाहरनो विकल्पे प आय. सं. भस्मन् तेनां भप्पो तथा भस्सो आय. सं. आत्मा तेनां अप्पा अप्पाणो रूप आय. पढे सं. आत्मा तेनुं अत्ता एवुं रूप पण आय. ॥ ११ ॥

॥ हुंढिका ॥

जस्म च आत्मा च जस्मात्मानौ तयोः ७२ प ११ वा ११ जस्मन् अंत्यव्यंज० नलोपः अनेन च स्मस्य पः अनादौ द्वित्वं स्रगदामशिरोनजः इति पुंस्त्वं । ११ अतः सेडोः जप्पो पढे जस्मन् अंत्यव्यं० नलुक् अधोमनयां मलोपः अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः जस्सो । आत्मन् ह्रस्वः संयोगे आ अ अनेन वा त्मस्य पः अनादौ द्वित्वं पुंस्यनआणोराजवच्चेत्यनिर्देशः अन्यत्र कथिते अन्यत्र ज्ञापिते स इति निर्देशात् राज इति न् आ ११ अंत्यव्यंज० सलुक् अप्पा । आत्मन् ह्रस्वः संयोगे आ अ अनेन त्मस्य पः अनादौ द्वित्वं पुंस्यनआणोराजवच्च नकारस्य आण समानानां दीर्घः ११ अतः सेडोः अप्पाणो । पढे आत्मन् ह्रस्वः संयोगे आ अ अधोमनयां न् लोपः अनादौ द्वित्वं पुंस्यनआणोराजवच्च आ प्र० अंत्यव्यं० सलुक् अत्ता ११ ॥ ५१ ॥

टीका भाषांतर. भस्मन् आ आत्मन् शब्दना जोडाहरनो विकल्पे प आय. सं. भस्मन् तेने अंत्यव्यं० सूत्रे ननो लोप आय. चालता सूत्रे स्मनो प आय. पढी अनादौ स्रगदामशिरोनभः ए सूत्रे पुंलिङ्गपणुं आय. अतः सेडोः ए सूत्रोथी भप्पो रूप आय. पढे भस्मन् तेने अंत्यव्यं० अधोमनयां अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः ए सूत्रोथी भस्सो रूप आय. सं. आत्मन् शब्द तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे त्मनो प आय. अनादौ द्वित्वं पढी पुंस्य नआणोराजवच्च ए निर्देश नथी पण जे बीजे ठेकाणे कह्यो होय अने बीजे ठेकाणे जणाव्यो होय ते निर्देश

द्वितीयःपादः ।

३०ए

कहे वाय. तेथी राजन् शब्दने आ न थाय. पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रथी अप्पा रूप थाय. पहे सं. आत्मन् शब्द तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे त्मनो प थाय. अनादौ पुंस्य न आणो ए सूत्रे आत्मा थाय. पढी समानानां दीर्घः अतः सेडोंः ए सूत्रथी अप्पाणो रूप थाय. पहे आत्मन् शब्द तेने ह्रस्वः संयोगे अधोमनयां अनादौ पुंस्य न आणो अंत्यव्यंजन० ए सूत्रथी अत्ता रूप थाय. ५१

झ-कमोः ॥ ५२ ॥

झमकमोः पो जवति ॥ कुड्मलं । कुम्पलं । रुक्मिणी । रुप्पिणी ॥
कचिच् चमोपि । रुचमी रुप्पी ॥

मूल भाषांतर. झम अने कमनो प थाय. सं. कुड्मलं तेनुं कुम्पलं थाय. सं. रुक्मिणी तेनुं रुप्पिणी थाय. कोइ ठेकाणे म पण थाय. सं. रुक्मी तेनां रुचमी अने रुप्पी एवां रूप थाय. ॥५२॥

॥ टुंडिका ॥

झमश्च कमश्च झमकमौ तयोः झमकमोः५२कुड्मल-अनेन झमस्य पः व-
क्रादावंतःअनुस्वारः११ क्लीबे सम् मोनुं कुम्पलं । रुक्मिणी अनेन कमस्य
पः अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यं० सलोपः रुप्पिणी कचित् कमस्य मोपि
रुक्मी कमस्य चमः अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यं० सलोपः रुचमी ॥ ५२ ॥

टीका भाषांतर. झम अने कमना प थाय. सं. कुड्मल तेने झमनो प थाय. पढी वक्रादावंतः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रथी कुम्पलं रूप थाय. सं. रुक्मिणी तेने चालता सूत्रथी कमनो प थाय. अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रथी रुप्पिणी रूप थाय. कोइ ठेकाणे म पण थाय. सं. रुक्मी तेने कमनो चम थाय. अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रथी रुचमी रूप थाय. अने पहे रुप्पी पण थाय. ॥ ५२ ॥

ष्प-स्पयोः फः ॥ ५३ ॥

ष्पस्पयोः फो जवति ॥ पुष्पम् । पुष्पं ॥ शष्पम् सप्पं ॥ निष्पेषः
निष्फेसो ॥ निष्पावः । निष्पावो ॥ स्पन्दनम् । फन्दणं ॥ प्रति-
स्पर्द्धिन् । पाणिष्फल्ली ॥ बहुलाधिकारात् कचिच्छिकटपः । बुहृष्पई
बुहृष्पई ॥ कचिन्न जवति । निष्पहो । णिप्पुंसणं । परोप्परं ॥

मूल भाषांतर. ष्प अने स्पनो फ थाय. सं. पुष्पम् तेनुं पुष्पं थाय. सं. श-
ष्पम् तेनुं सप्पं थाय. सं. निष्पेष तेनुं निष्फेसो थाय. सं. निष्पावः तेनुं नि-
ष्पावो थाय. सं. स्पन्दनम् तेनुं फन्दणं थाय. सं. प्रतिस्पर्द्धिन् तेनुं पाडिष्फल्ली

३१०

मागधी व्याकरणम्.

आय. बहुल अधिकार ङे तेशी कोइ ठेकाणे विकटपे आय. सं. बृहस्पति तेनुं
बुहप्फई तथा बुहप्फई आय. कोइ ठेकाणे न पण आय. सं. निःस्पृह तेनुं निष्पहो
आय. सं. निष्पुमन तेनुं निष्पुंसणं आय. सं. परस्पर तेनुं परोप्परं आय. ॥ ५३ ॥

॥ टुंडिका ॥

एषश्च स्पश्च षस्पौ तयोः षस्पयोः ७२ फ ११ पुष्प— अनेन षस्य
फः अनादौ द्वित्वं द्वितीयं पूर्वं फस्य पः ११ क्लीबे सम् मोनुं पु-
ष्पं । शष्प— शषोः सः अनेन षस्य फः अनादौ द्वित्वं द्वितीयं तु
पूर्वं फ पः ११ क्लीबे सम् मोनुं सप्पं । निष्पेष— अनेन षस्य फः
अनादौ द्वित्वं द्वितीयं पूर्वं फ पः शषोः सः ११ अतः सेडोंः निष्फे-
सो । निष्पाव— अनेन षस्य फः अनादौ द्वित्वं द्वितीयं तु पूर्वं फस्य
पः ११ अतः सेडोंः निष्फावो । स्पंदन— अनेन स्पस्य फः नोणः ११
क्लीबे सम् मोनुं फंदणं । प्रतिस्पर्द्धिन् सर्वत्र रलुक् अतः समृद्ध्या-
दौ वा प पा प्रत्यादौ रुः अनेन पस्य रुः अनादौ द्वित्वं द्वितीयं
तु अंत्यव्यंजन— तलुक् ११ अक्लीबे सौ दीर्घः पाडिप्फळी । बृहस्पति—
वा बृहस्पतौ वृ वु बहुलाधिकारात् विकटपेन स्पस्य फः अनादौ
द्वितीयं कगचजेति तलुक् ११ अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं सलुक्
बुहप्फई । पक्षे बृहस्पति— वा बृहस्पतौ वृ वु सर्वत्र रलुक् अनादौ
द्वित्वं खघथघधज्ञां नस्य हः ११ अतः सेडोंः निष्पहो । निष्पुमन—
कगटडेतिष अनादौ द्वित्वं नोणः ११ क्लीबे सम् मोनुं निष्पुंसणं ।
परस्परनमस्कारपरस्परेद्वितीयस्यरो कगटडेति सलुक् अनादौ द्वित्वं
११ क्लीबे सम् मोनुं परोप्परं ॥ ५३ ॥

टीका भाषांतर एष अने स्पनो फ आय. सं. पुष्प तेने चालता सूत्रे षनो फ
आय. अनादौ द्वितीयं क्लीबे सम् मोनुं ए सूत्रोथी पुष्प रूप आय. सं. शष्प तेने
शषोः सः चालता सूत्रे षनो फ आय. अनादौ द्वितीयं क्लीबे सम् मोनुं ए
सूत्रोथी सप्पं रूप आय. सं. निष्पेषः तेने चालता सूत्रे षनो फ आय. अनादौ
द्वितीयं शषोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी निष्फेसो रूप आय. सं. निष्पाव तेने
चालता सूत्रे षनो फ आय. अनादौ द्वितीयं अतः सेडोंः ए सूत्रोथी
निष्फावो रूप आय. सं. स्पंदन तेने चालता सूत्रे स्पनो फ आय. नोणः क्लीबे सम्
मोनुं ए सूत्रोथी फंदणं आय. सं. प्रतिस्पर्द्धिन् तेने सर्वत्र अतः समृद्ध्यादौ

द्वितीयःपादः ।

३११

प्रत्यादौऽः चालता सूत्रे पनो ड आय. अनादौ० द्वितीय० अंत्यव्यंजन अक्लीवे दीर्घ ए सूत्रोथी पाडिप्फडी रूप आय. सं. बृहस्पति तेने वा बृहस्पतौ विकल्पे स्प-
नो फ आय. अनादौ द्वितीय कगचज अक्लीवे अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी बुहप्फई रूप आय. पक्षे बृहस्पति तेने वा बृहस्पतौ सर्वत्र म्लुक अनादौ० बुहप्फई रूप आय. सं. निःस्पृह तेने सर्वत्र म्लुक अनादौ भ्रघथ० अतः सेडोः ए सूत्रोथी निप्पहो रूप आय. सं. निष्पुमन तेने कगटड अनादौ नोणः क्लीवे स्मृ मोनु० ए सूत्रोथी निप्पुंसणं रूप आय तेनो अर्थ नपुंसकपणुं आयते. सं परस्पर तेने नमस्कार परस्परे द्वितीयस्परो कगटड अनादौ क्लीवेस्मृ मोनु० ए सूत्रोथी परोप्परं रूप आय. ५३

जीष्मे षमः ॥ ५४ ॥

जीष्मे षमस्य फो जवति ॥ जिष्फो ॥

मूल भाषांतर जीष्म शब्दना षमनो फ आय. सं. जीष्म तेनुं जिष्फो रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

जीष्म ७१ षम ६१ जीष्म ह्रस्वःसंयोगे जी जि अनेन षमस्य फः
अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु० ११ अतःसेडोः जिष्फो ॥ ५४ ॥

मूल भाषांतर जीष्म शब्दना षमनो फ आय. सं. जीष्म तेने ह्रस्वःसंयोगे चालता सूत्रे षमनो फ आय. अनादौ०द्वितीय०अतःसेडोः ए सूत्रोथी जिष्फो रूप आय. ५४

श्लेष्मणि वा ॥ ५५ ॥

श्लेष्मशब्दे षमस्य फो वा जवति ॥ सेफो सिलिम्हो ॥

मूल भाषांतर श्लेष्म शब्दना षमनो विकल्पे फ आय. सं. श्लेष्म तेना सेफो तथा सिलिम्हो एवां रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

श्लेष्मन् ७१ वा ११ श्लेष्मन् सर्वत्रललुक ह्रस्वः संयोगे शे शषोःसः
अनेन वा षमस्यफःअंत्यव्यं० नलुक ११ अतःसेडोः सेफो । पक्षे श्ले-
ष्मन्— ह्रस्वःसंयोगे श्रि शलयोर्विश्लेषं कृत्वा लात् प्राग् इशषोःसः
पद्मश्मष्मस्मह्याम्हः अंत्यव्यं० नलुक ११ अतःसेडोः सिलिम्हो ॥५५॥

टीका भाषांतर. श्लेष्मन् शब्दना षमनो विकल्पे फ आय. सं. श्लेष्मन् तेने सर्वत्र ललुक ह्रस्वः संयोगे शषोः सः चालता सूत्रे विकल्पे षमनो फ आय. अंत्यव्यं० नलुक अतः सेडोः ए सूत्रोथी सेफो रूप आय. पक्षे श्लेष्मन् तेने ह्रस्वः संयोगे ए सूत्रे श्रि आय. पक्षी श्र अने ल् नो विश्लेष करी लनी पेदेलां फ आय. पक्षी शषोः सः पद्मश्मष्म० अंत्यव्यं० अतःसेडोः ए सूत्रोथी सिलिम्हो रूप आय.

३१२

मागधी व्याकरणम्.

ताम्राग्ने म्बः ॥ ५६ ॥

अनयोः संयुक्तस्य मयुक्तो वो जवति ॥ तम्बं । अम्बं ॥ अम्बिर
तम्बिर इति देश्यौ ॥

मूल भाषांतर. ताम्र अने आम्र शब्दना जोडाकरनो म युक्त ब आय. सं. ताम्र
तेनुं तम्बं आय. सं. आम्र तेनुं अम्बं रूप आय. अम्बिर अने तम्बिर एवा शब्दो
देश जाषामां वपराय ठे. ॥ ५६ ॥

॥ हुंठिका ॥

ताम्रं च आम्रं च ताम्राम्रं तस्मिन् ७१ म्ब ११ ताम्र- ह्रस्वः संयोगे
ता तः अमेन अस्य म्बः ११ क्लीबे सम् मोनु० तम्बं । आम्र- ह्रस्वः
संयोगे आ अ अनेन म्ब ११ क्लीबे सम् मोनु० अम्बं । आ-
म्रवाचकौ द्वौ ॥ ५६ ॥

टीका भाषांतर. ताम्र अने आम्र शब्दना जोडाकरनो म युक्त ब आय. सं.
ताम्र तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे मनो म्ब आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
तम्बं रूप आय. सं. आम्र तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे मनो म्ब आय. क्लीबे
सम् मोनु० ए सूत्रोथी अम्बं रूप आय. ॥ ५६ ॥

ह्रो जो वा ॥ ५७ ॥

ह्रस्य जो वा जवति ॥ जिब्जा जीहा ॥

मूल भाषांतर. ह्रनो विकल्पे भ आय. सं. जिह्वा तेना जिब्भा जीहा एवां रूप आय.

॥ हुंठिका ॥

ह्र ६१ ज ११ वा ११ जिह्वा- अनेन ह्रा जा । अनादौ द्वित्वं द्वि-
तीय० अंत्यव्यंज० सलुक् जिब्जा । पदेर्जिब्हा सिंहत्रिंशद्विंशत्यो जि
जी सर्वत्र रलुक् ११ अंत्यव्यंज० सलुक् जीहा ॥ ५७ ॥

टीका भाषांतर. ह्रनो विकल्पे भ आय. सं. जिह्वा तेने चालता सूत्रे ह्रानो
भा आय. पठ्ठी अनादौ द्वितीय० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी जिब्भा रूप आय.
पठ्ठे सं. जिह्वा तेने सिंहत्रिंशत् ए सूत्रे ई आय. पठ्ठी सर्वत्र अंत्यव्यंजन ए
सूत्रोथी जीहा रूप आय. ॥ ५७ ॥

वा विकल्पे वौ वश्च ॥ ५८ ॥

विकल्पे ह्रस्य जो वा जवति तत्संनियोगे च विशब्दे वस्य वा जो
जवति ॥ जिब्जलो विब्जलो विहलो ॥

द्वितीयःपादः ।

३१३

मूल भाषांतर. विह्वल शब्दना ह्व नो विकल्पे भ आय. अने तेने योगे विनो विकल्पे भ आय. सं. विह्वल तेनां भिन्नभलो विन्नभलो विह्वलो एवां रूप आय. ५७

॥ टुंडिका ॥

वा ११ विह्वल ७१ वि ७१ व ११ च ११ विह्वल— अनेन ह्वस्य जः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ज व अनेन वा वि जि ११ अतः सेडों: विन्नलो । विह्वल— यत्र वेर्ज न स्यात् तदा अनेन ह्वस्य न अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वज— व ११ अतः सेडों: जिन्नलो । यत्र किमपि न स्यात् तत्र विह्वल— सर्वत्र बहुक् अतः सेडों: विह्वलो ॥ ५७ ॥

टीका भाषांतर. विह्वल शब्दना ह्व नो विकल्पे भ आय. अने ते योगे वि शब्दना वनो विकल्पे भ आय. सं. विह्वल तेने चालता सूत्रे ह्वनो भ आय. पढी अनादौ द्वितीय० चालता सूत्रे विकल्पे वि नो भ आय. पढी अतः सेडों: ए सूत्रे विन्नभलो रूप आय. पहे विह्वल तेने ज्यारे विनो भ न आय. त्यारे आ चालता सूत्रे ह्व नो भ आय. पढी अनादौ द्वितीयपूर्व० अतः सेडों: ए सूत्रोष्ठी भिन्नभलो रूप आय. ज्यारे कांइ पण न आय. त्यारे सं. विह्वल तेने सर्वत्र अतः सेडों: ए सूत्रोष्ठी विह्वलो रूप आय. ॥ ५७ ॥

वोर्ध्वे ॥ ५९ ॥

ऊर्ध्वशब्दे संयुक्तस्य जो वा जवति ॥ उब्जं उऊं ॥ ५९ ॥

मूल भाषांतर. ऊर्ध्व शब्दना जोडाहरनो विकल्पे भ आय. सं. ऊर्ध्व तेनां उब्जं उऊं एवां रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

वा ११ ऊर्ध्व ७१ ऊर्ध्व— ह्रस्वः संयोगे ऊ उ अनेन ऊस्य जः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० ११ अतः सेडों: उब्जो पहे ऊर्ध्व— ह्रस्वः संयोगे ऊ उ सर्वत्र रवयोर्लुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुपूर्वधस्य दः ११ क्लीवे स्म मोनु० उऊं ॥ ५९ ॥

टीका भाषांतर. ऊर्ध्व शब्दना जोडाहरनो विकल्पे भ आय. सं. ऊर्ध्व तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे ऊनो भ आय. पढी अनादौ द्वितीय० अतः सेडों: ए सूत्रोष्ठी उब्जो रूप आय. पहे सं. ऊर्ध्व तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अनादौ द्वितीय क्लीवे स्म मोनु० ए सूत्रोष्ठी उऊं रूप आय. ॥ ५९ ॥

३१४

मागधी व्याकरणम्.

कश्मीरे म्जो वा ॥ ६० ॥

कश्मीर शब्दे संयुक्तस्य म्जो वा जवति ॥ कम्भारा कम्हारा ॥ ६० ॥

मूल भाषांतर. कश्मीर शब्दना जोमाहरनो म्भ विकल्पे आय. सं. कश्मीराः तेनां कम्भारा अने कम्हारा एवां रूप आय. ॥ ६० ॥

॥ टुंठिका ॥

कश्मीर ७१ म्ज ११ कश्मीर— अनेन वा इम म्ज आत् कश्मीरे आच्च १३ जस्शसोर्लुक् जस्लोपः जस्शसुडसित्तोद्दामि दीर्घः र रा कम्भारा पक्षे कश्मीर आत् कश्मीरे इमी इमा पश्मप्मेति इद्मस्य म्हः १३ जस्शसोर्लुक् सलोपः जस्शसुडसित्तोद्दामि दीर्घः रा कम्हारा

टीका भाषांतर. कश्मीर शब्दना जोमाहरनो म्भ विकल्पे आय. सं. कश्मीर तेने चाखता सूत्रथी विकल्पे इम नो म्भ आय. पठी आत् काश्मीरे १३ जस्शसोर्लुक् जस्शसुडसित्तोद्दामिदीर्घः ए सूत्रोथी कम्भारा रूप आय. पक्षे कश्मीर तेने आत् कश्मीरे पश्मप्म० ए सूत्रे इमनो म्ह आय. पठी जस्शसोर्लुक् जस्शसुडसित्तो० ए सूत्रोथी कम्हारा रूप आय. ॥ ६० ॥

न्मो मः ॥ ६१ ॥

न्मस्य मो जवति । अधोलोपापवादः ॥ जम्मो । वम्महो । मम्मणं ॥

मूल भाषांतर. न्मनो म आय. अने अधोलोपनो अपवाद आय. सं. जन्मन् तेनुं जम्मो आय. सं. मन्मथ तेनुं वम्महो आय. सं. मन्मन तेनुं मम्मणं आय. ॥ ६१ ॥

॥ टुंठिका ॥

न्म ६१ म ११ जन्मन् अनेन न्मस्य मः अनादौ द्वित्वं अंत्यव्यं० नूलुक् ११ अतः सेडोः जम्मो मन्मथ मन्मथे वः मस्य वः अनेन न्मस्य मःअनादौ द्वित्वं अतःसेडोःवम्महो । मन्मन—अनेन न्मस्य मःअनादौ द्वित्वं नोणः११क्लीवे सम् मोनु०मम्मणं अस्पष्टलपनं ॥ ६१ ॥

टीका भाषांतर. न्म नो म आय. अने अधोलोपनो अपवाद आय. सं. जन्मन् तेने चाखता सूत्रे न्म नो म आय. अनादौ अंत्यव्यं० अतः सेडोः ए सूत्रोथी जम्मो रूप आय. सं. मन्मथ तेने मन्मथे वः चाखता सूत्रे न्मनो म आय. अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी वम्महो रूप आय. सं. मन्मन तेने चाखता सूत्रे न्म नो म आय. अनादौ नोणः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मम्मणं रूप आय. मम्मण शब्दनो अर्थ ' अस्पष्ट ज्ञापण करवुं ' एवो आय ठे. ॥ ६१ ॥

द्वितीयःपादः ।

३१५

गमोवा ॥ ६१ ॥

गमस्य मो वा जवति ॥ युग्मम् । जुम्मं जुगं ॥ तिग्मम् । तिम्मं तिगं ॥

मूल भाषांतर. गमनो विकल्पे म आय. सं. युग्म तेनां जुम्मं जुगं एवां रूप आय. सं. तिग्मम् तेना तिम्मं तिगं एवां रूप आय. ॥ ६१ ॥

॥ टुंडिका ॥

गम ६१ वा ११ युग्म- आदेर्योजः यस्य जः अनेन वा गमस्य मः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० जम्मं पक्षे युग्म- अधोमनयां मलोपः अनादौ द्वित्वं जुगं । तिग्म- अनेन गमस्य मः अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० तिम्मं । पक्षे तिग्म अधोमनयां मलोपः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० तिगं ॥ ६१ ॥

टीका भाषांतर. गमनो विकल्पे म आय. सं. युग्म तेने आदेर्योजः चादता सूत्रे गम नो म आय. अनादौ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी जम्मं रूप आय. पक्षे युग्म तेने अधोमनयां अनादौ ए सूत्रोथी जुगं रूप आय. सं. तिग्म तेने चादता सूत्रे गम नो म आय. अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तिम्मं रूप आय. पक्षे तिग्म तेने अधोमनयां अनादौ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तिगं रूप आय.

ब्रह्मचर्य-तूर्य-सौन्दर्य-शौण्डीर्ये र्यो रः ॥ ६३ ॥

एषु र्यस्य रो जवति । जापवादः ॥ ब्रह्मचेरं । चौर्यसमत्वाद् ब्रह्मचरिअं । तूरं । सुन्देरं । सोण्डीरं ॥

मूल भाषांतर. ब्रह्मचर्य तूर्य सौन्दर्य शौण्डीर्य ए शब्दोना र्यनो र आय. अने ज (आदेर्योजः) नो अपवाद आय. सं. ब्रह्मचर्यं तेनुं ब्रह्मचेरं आय. आ चौर्य शब्दना जेवो ठे तेथी ब्रह्मचरिअं एवं पण आय. सं. तूर्य तेनुं तूरं आय. सं. सौंदर्य तेनुं सुन्देरं आय. सं. शौण्डीर्य तेनुं सोण्डीरं आय. ॥ ६३ ॥

॥ टुंडिका ॥

ब्रह्मचर्यं च तूर्यं च सौन्दर्यं च शौण्डीर्यं च ब्रह्मचर्यतूर्यसौंदर्यशौण्डीर्यं तस्मिन् ७१ र्य ६१ र ११ ब्रह्मच- सर्वत्र रलुक् पदमश्मप्तेति म्हः कचिन्मनोऽपि दृश्यते ततो ह्यस्थाने म्हः ब्रह्मचर्ये चः चचै अनेन र्यस्य रः ११ क्लीबे सम् मोनु० ब्रह्मचेरं । ब्रह्मचर्य- सर्वत्र रलुक् पदमश्मप्तेति म्हः स्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमेषु यात् रययोर्विश्लेषं कृत्वा

૩૧૬

માગધી વ્યાકરણમ્.

યાત્ ૩ લોકાત્ કગચજેતિ ય્ લુક્ ૧૧ ક્લીબે સ્મ મોનુ૦ બમ્હચરિ-
અં । તૂર્ય—અનેન યસ્ય રઃ ૧૧ ક્લીબે સ્મ મોનુ૦ તૂરં । સૌંદર્ય—
ઔતઙઃસૌંદર્યાદૌ સૌ સુ ઇત્શય્યાદૌ દ દે અનેન વાર્યસ્ય રઃ ૧૧
ક્લીબે સ્મ મોનુ૦ સુંદેરં । શૌણ્ડીર્ય વિંશત્યાદેર્લુક્ અનુસ્વારલોપઃ
ઝંતઙઃશૌ શો શષોઃ સઃ અનેન યસ્ય રઃ ૧૧ ક્લીબે સ્મ મોનુ૦ સોળ્ડીરં

ટીકા ભાષાંતર. બ્રહ્મચર્ય તૂર્ય સૌંદર્ય શૌણ્ડીર્ય એ શબ્દોના યનો ર આય.
અને જનો અપવાદ આય. સં. બ્રહ્મચર્ય તેને સર્વત્ર પદ્મશ્મ્મ૦ કોઈ ટેકાણે જ
પણ આય. તેથી હ્ય ને સ્થાને મ્હ આય. બ્રહ્મચર્યેચઃ પઠી ચાલતા સૂત્રે યનો ર આય.
ક્લીબે સ્મ મોનુ૦ એ સૂત્રોથી બમ્હચરં રૂપ આય. સં. બ્રહ્મચર્ય તેને સર્વત્ર પદ્મ
શ્મ્મ૦ સ્યાન્નવ્યચૈત્ય૦ એ સૂત્રો લાગ્યા પઠી ર અને યનો વિશ્લેષ કરી ય ની
પેહેલા ૩ આય. લોકાત્ કગચજ ક્લીબેસ્મ મોનુ૦ એ સૂત્રોથી બમ્હચરિઅં રૂપ
આય. સં. તૂર્ય તેને ચાલતા સૂત્રે ય નો ર આય. ક્લીબે સ્મ મોનુ૦ એ સૂત્રોથી તૂરં
રૂપ આય. સં. સૌંદર્ય તેને ઔતઙઃ એ સૂત્રે સૌંદર્યના સૌનો સુ આય. ઇત્શય્યાદૌ
એ સૂત્રે દનો દે આય. પઠી ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે યનો ર આય. ક્લીબે સ્મ મોનુ૦
એ સૂત્રોથી સુંદેરં રૂપ આય. સં. શૌણ્ડીર્ય તેને વિંશત્યાદેર્લુક્ ઔતઙોત્ શષોઃ સઃ
ચાલતા સૂત્રે યનો ર આય. ક્લીબે સ્મ મોનુ૦ એ સૂત્રોથી સોળ્ડીરં રૂપ આય. ॥૬૩॥

ધૈર્યે વા ॥ ૬૪ ॥

ધૈર્યે યસ્ય રો વા જવતિ । ધીરં ધિજ્ઞં । સૂરો સુજ્ઞો ઇતિ તુ સૂર-
સૂર્યપ્રકૃતિજ્ઞેદાત્ ॥

મૂલ ભાષાંતર. ધૈર્ય શબ્દના ય નો વિકલ્પે ર આય. સં. ધૈર્ય તેના ધીરં ધિજ્ઞં
એવાં રૂપ આય. સૂર અને સૂર્ય શબ્દની પ્રકૃતિ (મૂલ રૂપ) ઉપરથી સં. સૂર તેનું
સૂરો આય. અને સં. સૂર્ય તેનું સુજ્ઞો એવું આય. ॥ ૬૪ ॥

॥ હુંડિકા ॥

ધૈર્ય ૭૧ વા ૧૧ ધૈર્ય એત ઇત્ ધૈ ધે ઈધૈર્યે ધી અનેન યસ્ય રઃ ક્લી-
બે સ્મ મોનુ૦ ધીરં । પદ્મે ધૈર્ય—હ્રસ્વઃ સંયોગે ધૈ ધિ ઘય્યર્યાજઃ
અનાદૌ દ્વિત્વં ૧૧ અતઃ સેડોઃ ધિજ્ઞો સૂર્ય—૧૧ અનેન યસ્ય રઅ-
તઃ સેડોઃ સૂરો । સૂર્ય—હ્રસ્વઃ સંયોગે સૂ સુ ઘય્યર્યાજઃ અનાદૌ
દ્વિત્વં ૧૧ અતઃ સેડોઃ સુજ્ઞો ॥ ૬૪ ॥

द्वितीयःपादः ।

३१७

टीका भाषांतर. धैर्य शब्दना र्य नो विकल्पे र आय. सं. धैर्य तेने ऐतएत् ई धैर्ये चालता सूत्रे र्य नो र आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी धीरं रूप आय. पहे धैर्य तेने ह्रस्वः संयोगे व्ययर्थाजः अनादौ अतः सेडोंः ए सूत्रोथी धिज्जो रूप आय. सं. सूर्य तेने चालता सूत्रे र्य नो र आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सूरौ रूप आय. सं. सूर्य तेने ह्रस्वः संयोगे व्ययर्थाजः अनादौ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सुज्जो रूप आय. ॥ ६४ ॥

एतः पर्यन्ते ॥ ६५ ॥

पर्यन्ते एकारात्परस्य र्यस्य रो जवति ॥ पेरन्तो ॥ एत इति किम् पज्जन्तो ॥

मूल भाषांतर. पर्यंत शब्दना ए कारथकीपर एवां र्य नो र आय. सं. पर्यंत तेनुं पेरन्तो रूप आय. मूलमां एकार तुं ग्रहण ठे तेथी सं. पर्यंत तेनुं पज्जंतो आय.

॥ टुंडिका ॥

एत् ५१ पर्यंत ७१ पर्यंत— वद्युत्करपर्यन्ताश्चर्येवा अनेन र्यस्य रः
अतः सेडोंः पेरंतो । पर्यंत— व्ययर्थाजः अनादौ द्वित्वं ११ अतः
सेडोंः सर्वत्र रज्जुक् पज्जंतो ॥ ६५ ॥

टीका भाषांतर. पर्यंत शब्दने एकारथी पर एवां र्य नो र आय. सं. पर्यंत—वद्युत्कर पर्यन्ताश्चर्येवा ए सूत्रे प नो पे आय. पठी चालता सूत्रे र्य नो र आय. अतः सेडोंः ए सूत्रे पेरंतो रूप आय. सं. पर्यंत तेने व्ययर्थाजः अनादौ अतः सेडोंः सर्वत्र ए सूत्रोथी पज्जंतो रूप आय. ॥ ६५ ॥

आश्चर्ये ॥ ६६ ॥

आश्चर्ये एतः परस्य र्यस्य रो जवति ॥ अच्छेरं ॥ एत इत्येव । अछरिअं ॥

मूल भाषांतर. आश्चर्य शब्दने एकार थीपर एवां र्यनो र आय. सं. आश्चर्यतेनुं अच्छेरं आय. मूलमां ए कारनुं ग्रहणठे तेथी सं. आश्चर्य तेनुं अछरिअं एवुं रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

आश्चर्य ७१ आश्चर्य ११ ह्रस्वः संयोगे अ ह्रस्वाच्छयश्चठ अनादौ
द्वित्वं द्वितीय० वद्युत्करपर्यन्ताश्चर्ये वा ठ ठे अनेन र्यस्य रः ११
क्लीबे सम् मोनु० अच्छेरं— आश्चर्य— ह्रस्वः संयोगे आ अ ह्रस्वा-
च्छय चस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्व ठ चः अतोरिआररि
ज्जारीअ इति यस्य रिअ आदेशः ११ क्लीबे सम् मोनु अछरिअ ६६

३१८

प्रागधी व्याकरणम्.

टीका भाषांतर. आश्चर्य शब्दने ए श्रीपर एवां र्य नो र थाय. सं. आश्चर्य तेने ह्रस्वः संयोगे ह्रस्वाच्छयश्च० अनादौ० द्वितीय० वल्युत्करपर्यताश्चर्येवा चालता सूत्रे र्य नो र थाय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी अच्छेरं रूप थाय. सं आश्चर्य तेने ह्रस्वः संयोगे ह्रस्वाच्छ० अनादौ० द्वितीय० अतोरिआररिज्जरीअं० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी अच्छरिअं एवं रूप थाय. ॥ ६६ ॥

अतो रिअर-रिज्जरीअं ॥ ६७ ॥

आश्चर्ये अकारात्परस्य र्यस्य रिअ अर रिज्ज रीअ इत्येते आदेशा जवन्ति ॥ अठरिअं अठअरं अठरिज्जं अठरीअं ॥ अत इति किम् अठेरं ॥

मूल भाषांतर. आश्चर्य शब्दने अकार श्रीपर एवां र्य ने स्थाने रिअ अर रिज्ज रीअ एवां आदेश थाय. सं. आश्चर्य तेना अच्छरिअं अच्छ अरं अच्छरिज्जं अच्छरीअं एवां रूप थाय. मूलमां अकार श्रीपर एम कहुं ठे तेथी सं. आश्चर्य तेनुं अच्छेरं एवं रूप थाय. ॥ ६७ ॥

॥ टुडिका ॥

अत्प१ रिअश्च आरश्च रिज्जश्च रीअश्च रिअररिज्जरीअं ११ आश्चर्य-ह्रस्वःसंयोगे आ अ ह्रस्वाच्छयश्चत्सप्ता मनिश्चत्वे श्रस्य रिआदि आदेशाः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वं ठ च अनेन र्यस्य प्रथमे रिअ द्वितीये अर । तृतीये रिज्ज । चतुर्थे रीअ ११ क्लीबे सम् मोनु० अठरिअं । अठअरं । अठरिज्जं । अश्वरीअं । आश्चर्य-ह्रस्वः संयोगे आ अ वल्युत्करपर्यताश्चर्ये० श्र श्रे ह्रस्वात्थ्यश्च० श्रस्यठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय आश्चर्येयस्य रः ११ क्लीबे सम् मोनु० अठेरं ॥ ६७ ॥

टीका भाषांतर. आश्चर्य शब्दने अकारश्रीपर एवां र्य ने स्थाने रिअ अर रिज्ज रीअ एवां आदेश थाय. सं. आश्चर्य तेने ह्रस्वः संयोगे ह्रस्वात्थ्यश्च चालता सूत्रे रिअ विगेरे अनुक्रमे आदेश थाय. पढी अनादौ० द्वितीय० ए सूत्रो लागे-चालता सूत्रे पेहेला रूपमां र्य ने स्थाने रिअ थाय. बीजा रूपमां अर थाय. त्रीजा रूपमां रिज्ज थाय. अने चोथा रूपमां रीअ थाय. पढी क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रलागे एदवे अच्छरिअं अच्छअरं अच्छरिज्जं अश्वरीअं एवां चार रूप थाय. सं. आश्चर्य तेने ह्रस्वः संयोगे वल्युत्करपर्यताश्चर्ये ह्रस्वात्थ्यश्च० अनादौ० द्वितीय० आश्चर्ये० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी अच्छेरं रूप थाय. ॥ ६७ ॥

पर्यस्त-पर्याण-सौकुमार्ये ह्यः ॥ ६७ ॥

एषु र्यस्य ह्यो जवति ॥ पर्यस्तं पल्लटं पल्लत्थं । पल्लाणं । सोअमल्लं ॥

द्वितीयःपादः ।

३१ए

पल्लङ्को इति च पल्यङ्कशब्दस्य यलोपे द्वित्वे च ॥ पलिअङ्को इत्यपि चौर्यसमत्वात् ॥

मूल भाषांतर. पर्यस्त पर्याण सौकुमार्य ए शब्दोना र्य नो ल्ल आय. सं. पर्यस्त तेना पल्लट्टं पल्लत्थं रूप आय. सं. पर्याण तेनुं पल्लाणं रूप आय. सं. सौकुमार्य तेनुं सोअमल्लं रूप आय. सं. पल्यङ्क शब्दनुं पल्लंको रूप आय. अने ते शब्द चौर्य शब्दना जेवो ते तेशी पलिअङ्को एवुं पण रूप आय. ॥ ६८ ॥

पर्यस्तं च पर्याणं च सौकुमार्यं च पर्यस्तपर्याण सौकुमार्यं तस्मिन्
७१ छ ११ पर्यस्त— अनेन र्यस्य छः पर्यस्तेष्वटौ स्तस्य थः अनादौ
द्वित्वं द्वितीयतुपूर्व थ तः ११ क्लीबे सम् मोनु० पल्लट्टं पक्षे पल्लत्थं ।
पर्याण अनेन र्यस्य छः क्लीबे सम् मोनु० पल्लणं । सौकुमार्य— अ-
नेन सौ सो क्लीबे सम् मोनु० सोअमल्लं । पल्यङ्क— अधोमनयां
यलुक् अनादौ द्वित्वं छ ११ अतः सेडोंः पल्लङ्को । पर्यङ्क— चौर्य-
समत्वात् यात् इत्यनेन रययोर्विश्लेषं कृत्वा यात् प्राग् इकारः ह-
रिद्रादौलः लोकात् कगचजेति यलुक् अतः सेडोंः पलिअङ्को ॥ ६८ ॥

टीका भाषांतर. पर्यस्त पर्याण सौकुमार्य ए शब्दोना र्यनो ल्ल आय. सं. पर्यस्त तेने चालता सूत्रे र्यनो ल्ल आय. पढी पर्यस्तेष्वटौ अनादौ द्वितीय० क्लीबे-
सम् मोनु० ए सूत्रोथी पल्लट्टं रूप आय. पक्षे पल्लत्थं रूप आय. सं. पर्याण तेने
चालता सूत्रे र्यनो ल्ल आय. पढी क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी पल्लाणं रूप आय. सं.
सौकुमार्य तेने चालता सूत्रे ल्ल आय. पढी सौनो सो आय. क्लीबेसम् मोनु० ए
सूत्रोथी सोअमल्लं रूप आय. सं. पल्यङ्क तेने अधोमनयांयलुक् अनादौ० अतः-
सेडोंः ए सूत्रोथी पल्लङ्को रूप आय. सं. पर्यङ्क शब्द चौर्य शब्दनीतुल्यते तेशी यात्
ए सूत्रथी र्यनो विश्लेषकरी य नी पेहेला ह आय. पढी हरिद्रादौलः लोकात्
कगचज अतःसेडोंः ए सूत्रोथी पलिअङ्को.रूप आय. ॥ ६८ ॥

बृहस्पति वनस्पत्योः सो वा ॥ ६९ ॥

अनयोः संयुक्तस्य सो वा जवति ॥ बहस्सई बहष्फई । जयस्सई
जयष्फई । वस्सस्सई वस्ष्फई ।

मूल भाषांतर. बृहस्पति अने वनस्पति ना जोमाहरनो विकल्पे स आय. सं.
बृहस्पति तेना बहस्सई बहष्फई रूप आय. पक्षे सं. बृहस्पति तेना भयस्सई
भयष्फई एवा रूप आय. सं. वनस्पति तेना वणस्सई वणष्फई एवा रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

बृहस्पतिश्च वनस्पतिश्च बृहस्पतिवनस्पती तयोः ७२ स ११ वा

३२०

मागधी व्याकरणम् .

११ बृहस्पति ऋतोऽत् वृ व अनेत वा स्पस्य सः अनादौऽद्वित्वं
 द्वितीय० कगचजेतित्लुक् ११ अक्लीबेसौदीर्घः अंत्यव्यंसलुक् वह-
 स्सई ऋतोऽत् वृ व ष्पस्ययोः फः स्पस्य फः अनादौऽद्वित्वं द्विती-
 य० पूर्वफस्य पः कगचजेतित्लुक् ११ अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यंसलुक्
 वहप्फइ । बृहस्पति ऋतोऽत् बृहस्पतौ वहोजयः वहजय अनेन वा
 स्पस्यसः अनादौऽद्वित्वं कगचजेतित्लुक् अक्लीबे० अंत्यव्यंसलुक्
 जयप्फई । वनस्पति नोणः अनेन स्पस्यसः अनादौऽद्वित्वं द्वितीय
 कगचजेतित्लुक् अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यंसलुक् वणस्सई पक्षे वनस्प-
 ति नोणः ष्पस्ययोः फः अनादौऽद्वित्वं द्वितीय० कगचजेतित्लुक्
 ११ अंत्यव्यंजद०सलुक् अक्लीबेदीर्घः वणप्फई ॥ ६९ ॥

टीका भाषांतर. बृहस्पति अने वनस्पति शब्दना जोडाकर नो विकल्पे स आय.
 सं. बृहस्पति तेने ऋतोऽत् चालता सूत्रे विकल्पे स्पनो स आय. अनादौ० द्वितीय०
 कगचज० अक्लीबेसौदीर्घः अंत्यव्यंस० ए सूत्रोत्थी वहप्फई रूप आय. सं. बृहस्पति
 तेने ऋतोऽत् बृहस्पतौ वहोजयः चालता सूत्रे विकल्पे स्पनो स आय अनादौ
 कगचज० अक्लीबे० अंत्यव्यंस० ए सूत्रोत्थी भयप्फई आय. सं. वनस्पति तेने नोणः
 चालता सूत्रे स्पनो स आय. पक्षी अनादौ० द्वितीय० कगचज० अक्लीबेसौदीर्घः
 अंत्यव्यंस० ए सूत्रोत्थी वणस्सई रूप आय. पक्षे सं. वनस्पति तेने नोणः ष्पस्ययोःफः
 अनादौ द्वितीय कगचज० अंत्यव्यंस० अक्लीबेदीर्घः ए सूत्रोत्थी वणप्फई रूप आय. ६९॥

वाष्पे होऽश्रुणि ॥ ७० ॥

वाष्पशब्दे संयुक्तस्य हो जवति ॥ अश्रुण्जिधेये ॥ बाहो नेत्रजलं ॥
 अश्रुणीतिकिम् ॥ वप्फो उष्मा ॥

मूल भाषांतर. वाष्प शब्दने जो तेनो अर्थ अश्रु (आंसु) होयतो तेना जोडा
 करनो ह आय. सं. वाष्प तेनुं बाहो आय. जो तेनो अश्रु (आंसु) अर्थ न होय तो
 सं. वाष्प तेनुं वप्फो रूप आय. एटले तेनो अर्थ उष्मा (बाफ) आय ठे. ॥ ७० ॥

॥ दुंदिका ॥

वाष्प ७१ ह ११ अश्रु ७१ वाष्प अनेन ष्पस्य हः ११ अतःसेडोः
 बाहो नेत्रजलं वाष्प— ह्रस्वःसंयोगे वा वप्पयोः फः अनादौऽद्वित्वं
 द्वितीयतुपूर्व फस्य पः अतःसेडोः वप्पो उष्मा ॥ ७० ॥

द्वितीयःपादः ।

३२१

टीका भाषांतर. बाष्प शब्दने जो तेनो अर्थ अश्रु (आंसु) अतो होय तो तेना जोडाहरनो ह् आय. सं. बाष्प तेने चालता सूत्रे ष्नो ह् आय. पढी अतः सेडों: ए सूत्रोत्री बाहो रूप आय. सं. बाष्प तेने ह्रस्वः संयोगे ष्पस्पयोः फः अनादौ द्वितीय० अतः सेडों: ए सूत्रोत्री बप्पो रूप आय. ॥ ७० ॥

कार्षापणे ॥ ७१ ॥

कार्षापणे संयुक्तस्य हो जवति ॥ काहावणो ॥ कथं कहावणो ॥
ह्रस्वः संयोगे (१.७४) इति पूर्वमेव ह्रस्वत्वे पश्चादादेशे
कर्षापणशब्दस्य वा जविष्यति ॥ ७१ ॥

मूलभाषांतर. कार्षापण शब्दना जोडाहरनो ह् आय. सं. कार्षापण तेनुं काहावणो रूप आय. कोई ठेकाणे काहावणो एवुं रूप आयठे. तेने ह्रस्वः संयोगे ए सूत्रोत्री प्रथम ह्रस्वपणुं करी पढी आदेशकरवात्री ते रूप आयठे. अथवा सं. कर्षापण शब्द लए तो तेनुं कहावणो रूप आय. ॥ ७१ ॥

॥ टुंडिका ॥

कार्षापण ७१ कार्षापण अनेन षस्य हः पोवः पस्य वः ११ अतः
सेडों: काहावणो। कार्षापण ह्रस्वः संयोगे का क अनेन षस्य हः पोवः
११ अतः सेडों: काहावणो अथवा कर्षापणशब्दस्य कहावणो
इति रूपं जवति ॥ ७१ ॥

टीका भाषांतर. कार्षापण शब्दना जोडाहरनो ह् आय. सं. कार्षापण तेने चालता सूत्रोत्री ष्नो ह् आय. पढी पोवः अतः सेडों: ए सूत्रोत्री काहावणो रूप आय. पढे-सं. कार्षापण तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे ष्नो ह् आय. पढी पो वः अतः सेडों: ए सूत्रोत्री कहावणो रूप आय. अथवा सं. कर्षापण शब्दनुं कहावणो रूप आय. ॥ ७१ ॥

दुःख-दक्षिण-तीर्थे वा ॥ ७२ ॥

एषु संयुक्तस्य हो वा जवति ॥ दुहं दुक्खं पर-दुक्खे दुक्खि-
आ विरला दाहिणो दक्खिणो तुहं तित्थं ॥

मूल भाषांतर. दुःख दक्षिण तीर्थ ए शब्दोना जोडाहरनो विकल्पे ह् आय. सं. दुःखं तेनुं दुहं दुक्खं एवां रूप आय. सं. परदुःखैर्दुःखिता विरलाः तेनुं परदुक्खे दुक्खिआ विरला एवुं रूप आय. सं. दक्षिण तेनुं दाहिणो दक्खिणो एवां रूप आय. सं. तीर्थ तेनां तूहं तित्थं एवां रूप आय.

३१३

मागधी व्याकरणम्.

॥ टुंठिका ॥

दुःखं च दक्षिणश्च तीर्थं च दुःखदक्षिणतीर्थं तस्मिन् ११ वा
 दुःख-अनेन वा खस्य हः क्लीबे सम् मोनु० दुहं पक्षे दुःख कग-
 टडेति जिब्हामूलीयस्य लुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयस्य तु पूर्व
 ख क क्लीबे सम् मोनु० दुक्खं परदुःखं ११ डेम्मिडेः इ स्थाने ए
 डित्थं त्य कगटडेति सल्लुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयेतु पूर्वखस्य क
 परदुक्खे दुःखित कगटडेति पल्लुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु
 पूर्व ख क कगचजेति तल्लुक् १३ जस्ससोद्धामि दीर्घः अथा
 जस्ससोर्लुक् जसल्लुक् दुक्खिआ विरला १३ जस्सस डसि
 दीर्घः ल ला जस्ससोर्लुक् विरला दक्षिण- अनेन कस्य हः द-
 क्षिणे हे हे दहा ११ अतःसेडोः दाहिणो पक्षे दक्षिणः कः खः
 कचित्तु ठजो कख अनादौ द्वित्वं द्वितीयस्य तु पूर्व ख कः ११
 अतःसेडोः दिक्खिणो तीर्थः अनेन वा र्थस्य हः तीर्थेहेती तु ११
 क्लीबे सम् मोनु० तुहं पक्षे तीर्थं ह्रस्वः संयोगेतीति सर्वत्र रल्लु-
 क् अनादौ द्वित्वं द्वितीयस्य तु पूर्वथस्य तः क्लीबे सम् मोनु० तित्थं ॥

टीका भाषांतर. दुःख दक्षिण तीर्थ ए शब्दोना जोडाक्षरनो विकल्पे ह आय.
 सं. दुःख तेने चाखता सूत्रथी खनो ह आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तुहं रूप
 आय. पक्षे सं. दुःख तेने कगटड० जिब्हामूलीयस्य लुक् अनादौ० द्वितीय० क्ली-
 बे सम् मोनु० ए सूत्रोथी दुक्खं रूप आय. सं. परदुःख तेने डेम्मिडेः ए सूत्रे इ ने
 स्थाने ए आय. डित्थं कगटड० अनादौ द्वितीय० ए सूत्रोथी परदुक्खे एवं रूप
 आय. सं. दुःखित तेने कगटड अनादौ द्वितीय० कगचज० जस्ससोद्धामिदीर्घः
 जस्ससोर्लुक् ए सूत्रोथी दुक्खिआ रूप आय. सं. विरला तेने जस्ससडसि
 दीर्घ जस्ससोर्लुक् ए सूत्रोथी विरला रूप आय. सं. दक्षिण तेने चाखता सूत्रे खनो
 ह आय. पक्षे दक्षिणे हे अतःसेडोः ए सूत्रोथी दाहिणो रूप आय. पक्षे सं. दक्षिण
 तेने कः खः कचित्तु छजो अनादौ द्वितीय० अतःसेडोः ए सूत्रोथी दिक्खिणो
 रूप आय. सं. तीर्थ तेने चाखता सूत्रे विकल्पे र्थनो ह आय. तीर्थे ह ए सूत्रे तीनो तु
 आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तीहं रूप आय. पक्षे तीर्थ तेने ह्रस्वः संयोगे
 सर्वत्र अनादौ द्वितीय० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तित्थं रूप आय. १३

द्वितीयःपादः ।

३२३

कूष्माण्ड्यां ष्मो लस्तु ण्डो वा ॥ ७३ ॥

कूष्माण्ड्यां ष्मा इत्येतस्य हो जवति एड इत्यस्य तु वा लो जव-
ति ॥ कोहली कोहण्डी ॥ ७३ ॥

मूल भाषांतर. कूष्माण्डी शब्दना ष्मा अहरनो ह आय. अने ण्ड अहरनो
विकट्पे ल थाय. सं. कूष्माण्डी तेनां कोहली कोहण्डी एवां रूप आय. ॥ ७३ ॥

॥ टुंठिका ॥

कूष्मांडी ७१ ष्मा ६१ ल ११ तु ११ एड ६१ वा ११ कूष्मांडी अनेन
ष्मास्थाने हः उः कूष्माण्डीतूणीरकूर्परस्थूलतांबूलगडूचीमूढ्ये
कू को ततोऽनेन वा एडस्य लः ११ अंत्यव्यं० स्रुक् कोहली
लकारविकटपपद्मे कूष्माण्डी उंत् कूष्माण्डीतूणी० कू को अनेन
ष्मस्थाने हः ११ अंत्यव्यंजनस्य स्रुक् कोहण्डी ॥ ७३ ॥

टीका भाषांतर. सं. कूष्मांडी शब्दना ष्मा नो ह आय. अने ण्ड अहरनो वि-
कट्पे ल थाय. सं. कूष्माण्डी तेने चालता सूत्रे ष्माने स्थाने ह थाय. पढी उं कू-
ष्माण्डी तूणीर० ए सूत्रथी कूनो को थाय. पढी आ सूत्रे विकट्पे ण्डनो ल थाय. अं-
त्यव्यंजन० ए सूत्रथी कोहली एवं रूप आय. लकारना विकटपपद्मे सं. कूष्माण्डी तेने
ओत्कूष्माण्डीतूणी० चालता सूत्रे ष्मानो ह थाय. अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी
कोहण्डी रूप आय ॥ ७३ ॥

पक्ष्म-श्म-ष्म-स्म-ह्मां म्हः ॥ ७४ ॥

पक्ष्मशब्दसंबन्धिनः संयुक्तस्य श्मष्मस्मह्मां च मकाराक्रांतो हकार
आदेशो जवति ॥ पक्ष्मन् पम्हाइं । पम्हल-लोअणा ॥
कुश्मानः । कुम्हाणो कश्मीराः कम्हारा ॥ ष्म ग्रीष्मः ।
गिम्हो । ऊष्मा । ऊम्हा ॥ स्म । अस्मादृशः अम्हारिसो । वि-
स्मयः । विम्हउं ॥ ह्य ब्रह्मा । बम्हा ॥ सुम्हाः । सुम्हा ॥ बम्हणो बम्ह-
चेरं ॥ कचित् म्मोपि दृश्यते । बम्भणो । बम्भचेरं सिम्भो । कचिन्न
जवति । रश्मिः । रस्सी । स्मरः । सरो ॥

मूल भाषांतर. पक्ष्म शब्दसंबन्धी जोडाहरनो अने बीजा श्म ष्म स्म अने ह्य
अहरने स्थाने मसहित ह एवो आदेश थाय. सं. पक्ष्मन् तेनुं पम्हाइं रूप आय. सं.
पक्ष्मललोचना तेनुं पम्हल-लोअणा एवं रूप आय. श्मनां उदाहरण- सं.

३२४

मागधी व्याकरणम्.

कुश्मानः तेनुं कुम्माणो रूप आय. सं. कश्मीराः तेनुं कुम्हारा रूप आय. ष्मनां उदाहरण— सं. ग्रीष्मः तेनुं गिम्हो रूप आय. सं. ऊष्मा तेनुं उम्हा रूप आय. स्मनां उदाहरण— सं. अस्मादृशः तेनुं अम्हारिसो रूप आय सं. विस्मयः तेनुं विम्हओ रूप आय. ह्यनां उदाहरण— सं. ब्रह्मा तेनुं बम्हा आय. सं. सुम्हाः तेनुं सुम्हा रूप आय. सं. ब्राह्मण तेनुं बम्हणो रूप आय. सं. ब्रह्मचर्य तेनुं बम्हचेरं रूप आय. कोई ठेकाणे म्म अद्दर पण जोवामां आवेठे. सं. ब्राह्मण तेनुं बम्मणो रूप आय. सं. ब्रह्मचर्य तेनुं बम्मचेरं रूप आय. सं. श्लेष्म तेनुं सिम्मो आय. कोई ठेकाणे न पण आय. सं. रश्मि तेनुं रस्सी रूप आय. सं. स्मरः तेनुं सरो रूप आय.

॥ दुंडिका ॥

पद्म च श्मश्च ष्मश्च स्मश्च ह्यश्च पद्मश्मष्मस्मह्याः तेषां पद्मश्म-
ष्मस्मह्यानां ६३ म्ह ११ पद्मन् अनेन दमस्य म्हः अंत्यव्यंजनस्य
सलुक् १३ जस्शस्डिणयः सप्राग् दीर्घः जस्स्थाने इ पूर्वस्य दी-
र्घः म्ह। पम्हाई पद्मल्लोचना अनेन श्मस्य म्हः कगचजेति वलुक्
नोणः ११ अंत्यव्यं सलुक् पम्हमलोचना कुश्मान— ११ अनेन श्म
म्ह नोणः अतःसेडोः कुम्हाणो। कश्मीरः आत्काश्मीरे श्मी श्मा
अनेन श्मस्य म्हः १३ जस्शस्डिसिदीर्घः र रा जस्शसोर्लुक्
कुम्हारा। ग्रीष्म— ११ सर्वत्र रलुक् ह्रस्वः संयोगे गी गि अनेन
ष्मस्य म्हः अतःसेडोः गिम्हो। उष्मन्— ह्रस्वः संयोगे उ ऊ अनेन
ष्मस्य म्हः अंत्यव्यं नलुक् ११ अंत्यव्यं सलुक् उम्हा। अस्मा-
दृश— अनेन स्मा म्हाः इत्कृपादौ द रि शषोःसः ११ अतःसेडोः अ-
म्हारिसो विस्मयः अनेन स्म म्हः कगचजेति यलुक् ११ अतः
सेडोः विम्हओ। ब्रह्मन् सर्वत्र रलुक् अनेन म्ह पुंस्यनआणोरा-
जवच्च अत् आ ११ अंत्यव्यं सलुक् बम्हा सं सुह्यन् अनेन म्ह
पुंस्यन आणो राजवच्च अस् आ ११ अंत्यव्यं सलुक् सुम्हा ब्राम्हण—
सर्वत्र रलुक् ह्रस्वः संयोगे वा व अनेन म्ह ११ अतः सेमोः ब्रम्हणो।
बम्हचर्य— सर्वत्र रलुक् ब्र अनेन ह्यस्य म्ह ब्रम्हचर्येचचेब्रम्हचर्य-
तूर्यसौंदर्ये रः यस्य रः ११ क्लीबे सम् मोनुं बम्हचेरं। कचित्
एतेषां म्मोऽपि जवति ब्राम्हणः सर्वत्र रलुक् ह्रस्वः संयोगे वा व

द्वितीयःपादः ।

३२५

अनेन म्ज ११ अतः सेडों: बम्हणो । ब्रम्हचर्य सर्वत्र लुक् अनेन
म्हस्य म्मः ब्रम्हचर्येचचे ब्रम्हचर्यतुर्यस्य रः ११ क्लीबे सम् मोनु० ब-
म्जचरं श्लेष्मन् सर्वत्र लुक् ह्रस्वः संयोगे शषोः सः शस्यसः अ-
नेन म्हस्य म्जः अंत्यव्यं० लुक् ॥ ११ अतः सेडों: सिम्भो रश्मि
अधोमनयां मलोपः शषोःसः अनादौ द्वित्वं अ क्लीबे दीर्घः अंत्य-
व्यं० लुक् रस्सी । स्मरः अधोमनयां मलोपः ११ अतःसेडों: सरो ७४

टीका भाषांतर- पक्ष्म शब्दना जोडाकरने अने इम एम स्म ह्य ए अकरने स्थाने
म्ह एवो आदेश आय. सं पक्ष्मन् तेने चालता सूत्रथी क्ष्मनो म्ह थाय. पढी अंत्यव्यं-
जन जस्सशसइहणयः० जस्ने स्थाने इ आय. पूर्वने दीर्घ आय एटले पम्हाइं रूप
आय. सं. पक्ष्मललोचना तेने चालता सूत्रथी क्ष्मनो म्ह थाय. पढी कगचज नोणः
अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी पम्हललोअणा एवं रूप आय. सं. कुइमान तेने चालता
सूत्रथी इमनो म्ह थाय. पढी नोणः अतः सेडों: ए सूत्रोथी कुम्हाणो रूप आय. सं.
कश्मीर तेने आत्काश्मीरे चालता सूत्रे इमनो म्ह थाय. पढी जस्सशसइसि
जस्सशसोर्लुक् ए सूत्रोथी कम्हाय रूप आय. सं० ग्रीष्म तेने सर्वत्र ह्रस्वः संयोगे
चालता सूत्रे एमनो म्ह थाय. अतः सेडों: ए सूत्रोथी गिम्हो रूप आय. ऊष्मन् तेने
ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे एमनो म्ह थाय. अंत्यव्यं० न तथा स् नो लुक् आय. ए-
टले उम्हा रूप आय. सं अस्मादृश तेने चालता सूत्रथी स्मनो म्ह थाय. तेने इत्कू-
पादौ शषोः सः अतः सेडों: ए सूत्रोथी अम्हारिओ रूप आय. सं० विस्मय तेने
चालता सूत्रथी स्मनो म्ह थाय. कगचज अतः सेडों: ए सूत्रोथी विम्हओ रूप आय.
सं. ब्रह्मन् तेने सर्वत्र चालता सूत्रे म्ह थाय. पढी पुंस्यन आणोराजवच्च अंत्यव्यं०
ए सूत्रोथी बम्हा रूप आय. सं. सुह्यन् तेने चालता सूत्रथी म्ह थाय. पुंस्यनआणो
अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी सुम्हा रूप आय. सं. ब्राम्हण तेने सर्वत्र ह्रस्वः संयोगे चा-
लता सूत्रे म्ह थाय. पढी अतः सेडों: ए सूत्रथी बम्हणो रूप आय. सं. ब्रम्हचर्य तेने
सर्वत्र चालता सूत्रे ह्यनो म्ह थाय. ब्रम्हचर्ये चचे ब्रम्हचर्यतूर्य० क्लीबे सम् मोनु०
ए सूत्रोथी ब्रम्हचेरं रूप आय. कोइ ठेकाणे तेनो म्भ पण आय. सं. ब्राम्हण तेने स-
र्वत्र ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे म्भ थाय. अतःसेडों: ए सूत्रोथी बम्हणो रूप
आय. सं. ब्रम्हचर्य तेने सर्वत्र चालता सूत्रे म्ह नो म्भ थाय. ब्रम्हचर्येवाचे ब्रम्हच-
र्यतूर्य० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी बम्भचेरं एवं रूप आय. सं. श्लेष्मन् तेने सर्वत्र
ह्रस्वः संयोगे शषोः सः चालता सूत्रे एमनो म्भ थाय. पढी अंत्यव्यं० अतः सेडों:
ए सूत्रोथी सिम्भो रूप आय. सं रश्मि तेने अधोमनयां शषोः सः अनादौ०
अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी रस्सी रूप आय. सं. स्मर तेने अधोमनयां
अतःसेडों: ए सूत्रोथी सरो एवं रूप आय. ॥ ७४ ॥

३५६

मागधी व्याकरणम्.

सूक्ष्म-स्न-ष्ण-स्न-ह-ह-दणां एहः ॥ ७५ ॥

सूक्ष्मशब्दसंबन्धिनः संयुक्तस्य स्नष्णस्नहहदणां च एकाराक्रांतो हकार आदेशो जवति ॥ सूक्ष्मं सल्लं ॥ श्र पण्हो सिण्हो ॥ ण विण्हू । जिण्हू कण्हो । जण्हिसं । स्न । जोण्हा । ह । उं पण्हुउं ॥ ह । वण्ही जण्हू ह । पुवण्हो अवरण्हो ॥ दण । सण्हं । तिण्हं ॥ विप्रकर्षे तु कृष्ण कृत्स्नशब्दयोः कसणो । कसिणो ॥

मूल भाषांतर. सूक्ष्मशब्दसंबन्धी एवा जोडादरने अने इन ण स्नह ह क्षण ए अ-
हरोने णकारसहित ह (ह) एवो आदेश आय. सं. सूक्ष्म तेनुं सल्लं आय. श्रनां
उदाहरण-सं. प्रश्न तेनुं पण्हो आय. सं. शिश्र तेनुं सिण्हो रूप आय. णनां उ-
दाहरण सं. विष्णु तेनुं विण्हू रूप आय. सं. जिष्णु तेनुं जिण्हू रूप आय. सं.
कृष्ण तेनुं कण्हो रूप आय. सं उष्णीष तेनुं उण्हिसं एवं रूप आय. स्ननां उदाहर-
ण सं. ज्योत्स्ना तेनुं जोण्हा रूप आय. सं. स्नात तेनुं ह्नाओ रूप आय. सं. प्रस्नुत
तेनुं पण्हओ रूप आय. ह्नां उदाहरण-सं. वह्नि तेनुं वण्ही रूप आय सं० जहू
तेनुं जण्हू रूप आय. ह्नां उदाहरण-सं. पूर्वाण्ह तेनुं पुवण्हो रूप आय. सं. अप-
राह्णो तेनुं अवरण्हो रूप आय. क्षणनां उदाहरण-सं श्रक्षण तेनुं सण्हं रूप आय.
सं. तीक्ष्णं तेनुं तीण्हं रूप आय. जो विप्रकर्ष अर्थ लक्ष तो कृष्ण अने कृत्स्न
शब्दना कसणो कसिणो एवां रूप आय. ॥ ७५ ॥

॥ टुंडिका ॥

सूक्ष्मं च श्रश्च एश्च स्नश्च हश्च हश्च दणश्च सूक्ष्मश्रष्णस्नहहः ते-
षां ६३ एह ११ सूक्ष्म अकुलः सूक्ष्मे वा सू स अनेन ह्यस्य एहः क्लीवे
सम् मोनु० सल्ल । प्रश्न सर्वत्र रलुक् अनेन श्रस्य एहः ११ अतः सेडोः
पण्हो शिश्र-शषोः सः अनेन ह्यस्य एहः ११ अतः सेडोः सिण्हो मेढः
विष्णुः ११ अनेन श्रस्य एहः अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यंजन० सलुक् क-
चित् विण्हू कृष्णः कृतोऽत् कृ क अनेन ण एहः अतः सेडोः कण्हो
उष्णीष अनेन ण एह शषोः सः ११ क्लीवे सम् उण्हं । ज्योत्स्ना अ-
धोमनयां यलुक् ११ अनेन स्ना एहा ११ अंत्यव्यंजन० सलुक् जोण्हा
स्नान अनेन स्न एह कगचजेति तलुक् ११ अतः सेडोः एहाउं । प्रस्नुत
सर्वत्र रलुक् अनेन स्नु एह कगटडेति तलुक् ११ अतः सेडोः पण्हुउं । वह्नि
११ अनेन हस्य एहः अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् वण्ही जहू अनेन

द्वितीयःपादः ।

३२७

एहः ११ अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् जण्हु । पूर्वाह ह्रस्वः संयोगे पू
 पु सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं वा द्रस्वः संयोगे वा व अनेन ह्रस्व एहः
 ११ अतःसेडोंः पुवण्हो अपराह पोवः ह्रस्वः संयोगे रा र अनेन ह्रस्व
 एहः ११ अतःसेडोंः अवरण्हो । श्रद्धण— सर्वत्र ललुक् शषोः सः अ-
 नेन दणस्य एहः ११ क्लीवे सम् मोनु० सण्हं । तीक्ष्ण— द्रस्वः संयोगे
 ती ति अनेन दणस्य एहः क्लीवे सम् मोनु० तिण्हं । कृष्ण ऋतोऽत्
 कृष्णवर्णे षणयोर्विश्लेषं कृत्वा नात् प्राग् अह्लोकात् शषोः सः अतःसे-
 डोंः कसणो कृष्णः ऋतोऽत् कृ क कगचजेति तलुक् अर्हश्री ही कृष्ण-
 क्रियादियास्वात् षणयोर्विश्लेषं कृत्वा नात् प्राग् इः लोकात् नोणः ११
 अतः सेडोंः किसिणो ॥ ७५ ॥

टीका भाषांतर. सूक्ष्म शब्दना जोडाकरने अने श्र ण्न स्न ह्र ह्र क्षण ए अह-
 रोने स्थाने एह एवो आदेश आय. सं सूक्ष्म—तेने अदृतः सूक्ष्मे वा ए सूत्रे सूनो स
 आय. पढी चालता सूत्रे क्ष्मनो एह आय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सण्हं रूप
 आय. सं प्रश्न तेने सर्वत्र चालता सूत्रे श्ननो एह आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी
 पण्हो रूप आय. सं. शिश्र तेने शषोः सः तेने चालता सूत्रे स्ननो एह आय. पढी
 अतः सेडोंः ए सूत्रथी सिण्हो रूप आय. तेनो अर्थ लिंग आय ने. सं. विष्णु तेने
 चालता सूत्रे श्ननो एह आय पढी अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी विण्ह
 आय. सं. कृष्ण तेने ऋतोऽत् चालता सूत्रे ण्न नो एह आय. पढी अतः सेडोंः
 ए सूत्रोथी कण्हो रूप आय सं. ऊष्णीष तेने चालता सूत्रे ण्ननो एह आय. पढी
 शषोः सः क्लीवे सम् ए सूत्रोथी ऊण्हं रूप आय. सं. ज्योत्स्ना तेने अधोमनयां०
 चालता सूत्रे स्नानो एहा आय. पढी अंत्यव्यंज० ए सूत्रे जोणहा रूप आय. सं
 स्नान तेने चालता सूत्रे स्ननो एह आय. पढी कगचज अतः सेडोंः सूत्रोथी एहाओ
 रूप आय. सं. प्रस्तुत तेने सर्वत्र चालता सूत्रे स्तु नो एहु आय. पढी कगचज अतः-
 सेडोंः ए सूत्रोथी पण्हुओ रूप आय. सं. वह्नि तेने चालता सूत्रे ह नो एह आय.
 पढी अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी वणही रूप आय. सं. जह्नु तेने चालता सूत्रे
 ह नो एह आय. पढी अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी जण्हु रूप आय. सं.
 पूर्वाह तेने द्रस्वः संयोगे सर्वत्र अनादौ० द्रस्वः संयोगे चालतासूत्रे ह नो एह
 आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पुवण्हो रूप आय. सं. अपराह तेने पोवः द्रस्वः-
 संयोगे चालता सूत्रे ह नो एह आय. अतःसेडोंः ए सूत्रोथी अवरण्हो रूप आय.
 सं श्रद्धण तेने सर्वत्र शषोःस चालता सूत्रे क्षणनो एह आय. क्लीवे सम् मोनु०
 ए सूत्रोथी सण्हं आय. सं. तीक्ष्ण तेने द्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे क्षणनो एह आय

३२७

मागधी व्याकरणम्.

क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तिण्हं रूप आय. सं. कृष्ण तेने ऋतोऽत् कृष्णवर्णे
ए सूत्रे ष तथा णनो विश्लेष करी तेनी पेहेली अ आय. लोकात् शर्षोः सः अतः-
सेडोः ए सूत्रोथी कसणो रूप आय. सं. कृष्ण तेने ऋतोऽत् कगचज० अर्हश्री-
न्हीकृष्ण क्रियादिष्टया ए सूत्रे ष तथा णनो विश्लेष करी तेनी पेहेलां फ आय.
पढी लोकात् नोणः अतःसेडोः किसिणो रूप आय. ॥ ७५ ॥

हो ल्हः ॥ ७६ ॥

हः स्थाने लकाराक्रांतो हकारो जवति ॥ कढ्हारं पढ्हाउं ॥

मूल भाषांतर. ह ने स्थाने ल सहित ह (ल्ह) आय. सं. कह्हारं तेनुं कल्हारं
आय. सं. प्रह्लाद तेनुं पल्हाओ आय.

॥ टुंडिका ॥

ह ६१ ल्ह ११ कह्हार अनेन हस्य ल्हः ११ क्लीबे सम् मोनु० कढ्हारं
प्रह्लाद सर्वत्र रलुक् अनेन हस्य ल्हः कगटडेति दलुक् ११ अतः
सेडोः पढ्हाउं.

टीका भाषांतर. ह ने स्थाने ल्ह एवो आदेश आय. सं. कह्हार तेने चाखता सूत्रे
ह नो ल्ह आय. पढी क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कल्हारं रूप आय. सं. प्रह्लाद
तेने सर्वत्र चाखता सूत्रे ह नो ल्ह आय. पढी कगटड अतःसेडोः ए सूत्रोथी
पल्हाओ रूप आय. ॥ ७६ ॥

क-ग-ट-ड-त-द-प-श-ष-स-५क-५पामूर्ध्वं लुक् ॥ ७७ ॥

एषां संयुक्तवर्णसंबन्धिनामूर्ध्वं स्थिता नां लु ग् जवति ॥ क- लुत्तं सि-
त्थं ॥ ग डुळं । मुळं ॥ ट । षट्पदः छप्पउं ॥ कट्फलम् । कप्फलं ॥
ड खङ्गः । खग्गो ॥ षड्जः सज्जो ॥ त-उत्पलं । उप्पाउं ॥ ६ ॥ मङ्गुः ।
मग्गू । मोग्गरो ॥ ५ सुत्तो । गुत्तो ॥ श । लण्हं । निच्चलो । चुलइ । ष । गोटी ।
ठटो । निट्टुरो ॥ स । खल्लिउं । नेहो ॥ ५क । डुःखं डुक्खं ॥ ५प । अंतः-
पातः । अंतप्पाउं ॥

मूल भाषांतर. क ग ट ड द प श ष स ५ क ५ प आ अहरो जो उपर
जोडाहरमां होय तो तेमनो लुक् आय. कनां उदाहरण-सं. भुक्त तेनुं भुत्तं आय. सं.
सिक्त तेनुं सित्थं आय. गनां उदाहरण-सं. दुग्ध तेनुं दुळं आय. सं. मुग्ध तेनुं मुळं
आय. टनां उदाहरण-सं. षट्पदः तेनुं छप्पओ रूप आय. सं. कट्फलम् तेनुं कप्फलं
आय. डनां उदाहरण-सं. खङ्ग तेनुं खग्गो आय. सं. षड्जः तेनुं सज्जो रूप आय. त-

द्वितीयःपादः ।

३३ए

नां उदाहरण-सं उत्पलं तेनं उप्पलं आय. सं. उत्पात तेनं उप्पाओ आय. दनां उदाहरण-सं मद्गुः तेनं मग्गू आय. सं. मुद्गरः तेनं मोग्गरो आय. पनां उदाहरण-सं सुप्त तेनं सुत्तो आय. सं. गुप्त तेनं गुत्तो आय. शनां उदाहरण-सं. श्लक्ष्णं तेनं लण्हं आय. सं. निश्चलः तेनं निच्चलो आय. सं. श्रुतति तेनं चुअइ आय. पनां उदाहरण-सं. गोष्ठी तेनं गोट्ठी आय. सं. षष्ठ तेनं छट्ठो आय. सं. निष्ठुरः तेनं निष्ठुरो आय. सनां उदाहरण-सं स्खलित तेनं खलिओ आय. सं. स्नेह तेनं नेहो आय. × कनां उदाहरण-सं. दुखं तेनं दुक्खं आय. × पनां उदाहरण-सं. अंत-पातः तेनं अंतप्पाओ आय.

॥ ढुंठिका ॥

कश्च गश्च टश्च डश्च तश्च दश्च पश्च शश्च षश्च सश्च × कश्च × पश्च क-
गटडतद पशषस × क × पः तेषां ६३ ऊर्ध्व ११ लुक् ११ जुक्त ११ अने
न कलुक् अनादौ द्वित्वं क्लीबेस्म मोनु० जुत्तं । सिक्त अनेन कलुक्
अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व य तः ११ क्लीबेस्म सित्थं । दुग्ध- अनेन
गलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु पूर्व धस्य दः ११ क्लीबेस्म मोनु०
डुळं । मुग्ध । मुग्ध- अनेन तथैव मुळं । षट्पद षट्शमीशावसुधा
सप्तपर्णेष्वादे ठः षस्य ठः अनेन टलुक् अनादौ द्वित्वं कगचजेति द-
लुक् ११ अतःसेडोंः ठप्पठ । कट्फलं अनेन टलुक् अनादौ द्वित्वं फ
११ क्लीबेस्म मोनु० कप्फलं खड्ग अनेन डलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अ-
तःसेडोंः खग्गो । षड्ज- अनेन डलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतःसेडोंः
सज्जो । उत्पल अनेन तलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबेस्म मोनु० उप्पलं
उप्पाल- अनेन तलुक् अनादौ द्वित्वं कगचजेति तलुक् ११ अतःसेडोंः
उप्पाठ । मज्जु अनेन दलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अक्लीबे दीर्घः । मग्गू ।
काकः । मुद्गर- उत्संयोगे मु मो अनेन दलुक् अनादौ द्वित्वं ११
अतःसेडोंः मोग्गरो । सुप्त-गुप्त अनेन पलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः-
सेडोंः सुत्तो गुत्तो । श्लक्ष्ण अनेन शलुक् श्लक्ष्णस्स ण स्तेतिक्ष्ण स्य
एहः ११ क्लीबेस्म मोनु० लण्हं । निश्चल ११ अनेन शलुक् अनादौ द्वित्वं
११ अतःसेडोंः निच्चलो श्रुत- अनेन शलुक् च तिव् अधोमनयां
यलुक् व्यंजनाददंते श्रुतति इति जातेत्यादीनां माद्यति कगचजेति

३३०

मागधी व्याकरणम्.

तलुक् चुअइ । गोष्ठी- अनेन षलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयतु पूर्व ठ
 ट ११ अंत्यव्यंजनस्य षलुक् गोष्ठी । षष्ठ ११ षट्शमीशावेति ष ठ षलुक्
 अनादौ द्वित्वं द्वितीय ११ अतःसेडों: ठट्टो । निष्ठुर- अनेन षलुक्
 अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ट ठ ११ अतःसेडों: । निष्ठुरो । खलितः-
 ११ अनेन षलुक् कगचजेति तलुक् अतःसेडों: खलितं स्नेह- अनेन
 शलुक् ११ अतःसेडों: नेहो डु ५ ख- अनेन शलुक् अनादौ द्वि-
 त्वं द्वितीय तु पूर्वखस्य कः ११ क्लीबेस्म मोनु० डुक्खं । अंत ५ पात
 अनेन मूर्द्धन्यलुक् अनादौ द्वित्वं कगचजेति तलुक् ११ अतःसेडों: अंतप्पाउ

टीका भाषांतर. क ग ट ड त द प श ष स ५ क ५ प ए अहरोना आगलना जोडाकर
 नो लुक् आय. सं. भुक्त तेने चालता सूत्रे कनो लुक् आय. पढी अनादौ क्लीबे स्म
 मोनु० ए सूत्रोथी भुक्तं रूप आय. सं. सिक्त तेने चालता सूत्रथी कनो लुक् आय.
 अनादौ० द्वितीय० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी सिक्तं रूप आय. सं. दुग्ध तेने
 चालता सूत्रथी गनो लुक् आय. अनादौ द्वितीय० क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी
 दुग्धं रूप आय. सं. मुग्ध तेने चालता सूत्रथी गनो लुक् आय. पढी पूर्ववत् अइ सुद्धं
 रूप आय. सं. षट्पद तेने षट्शमीशावसुधासप्तपर्णेष्वादे: ठ: चालता सूत्रे ट
 नोलुक् आय. अनादौ० कगचज० अतःसेडों: ए सूत्रोथी छप्पओ रूप आय. सं.
 कट्फलं तेने चालता सूत्रे टनो लुक् आय. अनादौ० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी
 कट्फलं रूप आय. सं. खड्ग तेने चालता सूत्रे डनो लुक् आय. अनादौ० अतःसेडों:
 ए सूत्रोथी खग्गो रूप आय. सं. षड्ज तेने चालता सूत्रथी डनो लुक् आय. पढी अनादौ
 अतःसेडों: ए सूत्रोथी सज्जो रूप आय. सं. उत्पल तेने चालता सूत्रथी तनो लुक्
 आय. अनादौ० क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी उत्पलं रूप आय. सं. उत्फाल तेने
 चालता सूत्रे तनो लुक् आय. अनादौ० कगचज० अतःसेडों: ए सूत्रोथी उप्पाओ
 रूप आय. सं. मद्दु तेने चालता सूत्रे दनो लुक् आय. अनादौ अक्लीबे दीर्घ: ए सूत्रो-
 थी मग्गू रूप आय. तेनो अर्थ काकपक्षी आय ठे. सं. मुद्गर तेने उत्संयोगे चालता
 सूत्रे दनो लुक् आय. अनादौ अतःसेडों: ए सूत्रोथी मोग्गरो रूप आय. सं. सुप्त गुप्त
 तेने चालता सूत्रे पनो लुक् आय. अनादौ० अतःसेडों: ए सूत्रोथी सुत्तो गुत्तो ए रूप
 आय. सं. श्लक्ष्ण-तेने चालता सूत्रे शनोलुक् आय. श्लक्ष्णलक्षण० क्लीबेस्म मोनु०
 ए सूत्रोथी लण्हं रूप आय. सं. निश्चल तेने चालता सूत्रे शनोलुक् आय अनादौ०
 अतःसेडों: ए सूत्रोथी निच्चलो रूप आय. सं. श्रयुत् धातु तेने चालता सूत्रे शनो लुक्
 आय. तिव् प्रत्यय आवे अधोमनयां व्यंजनाददंते ए सूत्रोथी श्रयुनति रूप आय.
 पढी त्यादीनां माद्यति कगचज ए सूत्रोथी चुअइ रूप आय. सं. गोष्ठी तेने
 चालता सूत्रे षनोलुक् आय. अनादौ० द्वितीय० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी गोष्ठी रूप

द्वितीयःपादः ।

३३१

आय. सं. षष्ठ तेने षट्शमीशाव० अनादौ० द्वितीय० अतःसेडों: ए सूत्रोथी छट्टो रूप आय. सं. निष्ठुर तन चावता सूत्रे षनोलुक् आय. अनादौ द्वितीय० अतःसेडों: ए सूत्रोथी निष्ठुरो रूप आय. सं. खलित तेने चावता सूत्रे सनो लुक् आय. कगचज० अतःसेडों: ए सूत्रोथी खलिओ रूप आय. सं. स्नेह तेने चावता सूत्रे सनो लुक् आय. अतःसेडों: ए सूत्रोथी नेहो रूप आय. सं. ड ५ ख तेने चावता सूत्रे शनोलुक् आय. अनादौ द्वित्वं द्वितीय० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी दुक्त्वं रूप आय. अंत ५ पात तेने चावता सूत्रे सूडन्यनो लुक् आय. अनादौ० कगचज० अतःसेडों: ए सूत्रोथी अंतपाओ रूप आय. ॥ ७७ ॥

अधो मनयाम् ॥ ७८ ॥

मनयां संयुक्तस्थाधो वर्त्तमानानां लुग् जवति म-जुग्गं । रस्सी । सरो । सेरं ॥ न । नग्गो । लग्गो ॥ य । सामा । कुड्डं । वाहो ॥

मूल भाषांतर. जोडाहरनी नीचे रहेला एवा म न य तेनो लुक् आय. मनां उदाहरण-सं. युग्मम् तेनुं जुग्गं आय. सं. रश्मि तेनुं रस्सी रूप आय. सं. स्मर तेनुं सरो आय. सं. स्मेरं तेनुं सेरं आय. ननां उदाहरण-सं. नग्न तेनुं नग्गो आय. सं. लग्न तेनुं लग्गो रूप आय. यनां उदाहरण-सं. साम्या तेनुं सामा आय. सं. कुड्यं तेनुं कुड्डं आय. सं. व्याध तेनुं वाहो रूप आय. ॥ ७८ ॥

॥ टुंडिका ॥

अधस् ११ अव्यय सलुक् मश्च नश्च यश्च मनयः तेषां ६३ युग्म-
आदेर्योजः यस्य जः अनेन मलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम्
मोनु० जुग्गं । रश्मि- अनेन मलोपः शपोः सः अनादौ द्वित्वं ११
अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् रस्सी । स्मर ११ अनेन मलुक् अतः
सेडों: सरो । स्मेर- ११ अनेन मलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० सेरं ।
नग्न ११ लग्न ११ अनेन नलुक् अनादौ० ११ अतः सेडों: नग्गो लग्गो ।
शाम्या- अनेन यलुक् शपोः सः ११ अंत्यव्यं० सलुक् सामा कुड्यं
अनेन यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० कुड्डं । व्याध- अ-
नेन यलुक् खघथ० यस्य हः ११ अतः सेडों: वाहो ॥ ७८ ॥

टीका भाषांतर. जोडाहर नीचे आवेला म न य तेनो लुक् आय. सं. युग्म तेने आदेर्योजः चावता सूत्रे मनो लुक् आय. अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी जुग्गं रूप आय. सं. रश्मि तेने चावता सूत्रे मनो लोप आय. शपोः सः अनादौ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी रस्सी रूप आय. सं. स्मर तेने चावता सूत्रे म-

३३२

मागधी व्याकरणम्.

नो लुक् आय. अतः सेडोः ए सूत्रोथी सरो रूप आय. सं. स्मेर तेने चावता सूत्रे मनो लुक् आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सेरं रूप आय. सं. नग्र लग्न तेने चावता सूत्रोथी ननो लुक् आय. अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी नगगो लगगो रूप आय. सं. शाम्या तेने चावता सूत्रोथी यनो लुक् आय. शषोः सः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सामा रूप आय. सं. कुडय तेने चावता सूत्रे यनो लुक् आय. अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कुडुं रूप आय. सं. व्याध तेने चावता सूत्रोथी यनो लुक् आय. स्वघथ० अतः सेडोः ए सूत्रोथी बाहो रूप आय. ॥ ७८ ॥

सर्वत्र ल-व-रामवन्दे ॥ ७९ ॥

वन्द्र शब्दादन्यत्र लवरां सर्वत्र संयुक्तस्योर्ध्वमधश्च स्थितानां लुग्
जवति ॥ ऊर्ध्व ॥ ल । उल्का । उक्का ॥ वल्कलं । वक्कलं ॥ व । शब्दः ।
सदो ॥ अब्दः । अदो ॥ लुब्धकः । लोद्धओ ॥ र । अर्कः । अक्को ॥
वर्गः । वग्गो ॥ अधः । श्दणम् । सण्हं ॥ विक्कवः । विक्कवो ॥ पक्व-
म् । पक्कं । पिकं ॥ ध्वस्तः । धत्थो ॥ चक्रं । चक्कं ॥ ग्रहः । गहो । रात्रिः ।
रत्ती ॥ अत्र छ इत्यादि संयुक्तानामुत्तयप्राप्तौ यथादर्शनं लोपः ॥
क्वचिदूर्ध्वम् । उद्धिन्नः । उव्विग्गो ॥ द्विगुणः । वि-उणो ॥ द्वितीयः ।
वीउ ॥ कदमषम् । कम्मसं ॥ सर्वम् । सवं ॥ शुद्धवम् । सुव्वं ॥ क-
चित्त्वधः । काव्यम् । कव्वं ॥ कुट्या । कुट्ठा ॥ माव्यम् । मव्वं ॥ द्विपः ।
दिउ ॥ द्विजातिः । दुआई ॥ कचित्पर्यायेण । द्वारम् । बारं । दारं ॥
उद्धिन्नः । उव्विग्गो । उव्विणो ॥ अवन्द्र इति किम् । वन्द्रं । संस्कृत
समोऽयं प्राकृतशब्दः । अत्रोत्तरेण विकटपोऽपि न जवतिनिषेधसामर्थ्यात्

मूल भाषांतर. वन्द्र शब्दने वर्जिने जोडाहरमां उपर के नीचे रहेला एवा
बीजा ल ब र अहरोनो लुक् आय. जोडाहरमां उपर रहेला लनां उदाहरण-सं.
उल्का तेनुं उक्का रूप आय. सं. वल्कल तेनुं वक्कलं आय. बनां उदाहरण-सं. शब्द
तेनुं सदो रूप आय. सं. अब्द तेनुं अदो रूप आय. सं. लुब्धक तेनुं लोद्धओ रूप
आय. रनां उदाहरण-सं. अर्क तेनुं अक्को रूप आय. सं. वर्ग तेनुं वग्गो रूप आय.
जोडाहरमां नीचे आवेलानां उदाहरण-सं. श्रद्धणं तेनुं सण्हं रूप आय. सं. विक्कवः
तेनुं विक्कवो रूप आय. सं. पक्वम् तेनुं पक्कं पिकं एवां रूप आय. सं. ध्वस्त तेनुं धत्थो
रूप आय. सं. चक्र तेनुं चक्कं रूप आय. सं. ग्रह तेनुं गहो रूप आय. सं. रात्रिः तेनुं
रत्ती रूप आय. अहिं छ इत्यादि जोडाहरने वनेने लुक् अवा आव्यो पण तेनो यथा.
दर्शन लोप आय. कोइ ठेकाणे उपरना जोडाहरनो पण आय. जेम-सं. उद्धिन्न तेनुं

द्वितीयःपादः।

३३३

उन्विग्गो रूप आय. सं. द्विगुणः तेनुं विउणो रूप आय. सं. द्वितीयः तेनुं बीओ रूप आय. सं. कल्मषम् तेनुं कम्मसं रूप आय. सं. सर्वं तेनुं सब्बं रूप आय. सं. शुल्बम् तेनुं सुब्बं रूप आय. कोइ ठेकाणे नीचेना जोमाद्धरनो लुक् आय. जेम-सं. काव्यम् तेनुं कव्वं रूप आय. सं. कुल्या तेनुं कुल्ला रूप आय. सं. माल्यम् तेनुं मल्लं आय. सं. द्विषः तेनुं दिओ आय. सं. द्विजातिः तेनुं दुआई आय. कोइ ठेकाणे प-र्याये (अनुक्रमे) आय. जेम-सं. द्वारम् तेनां बारं तथा दारं एवां रूप आय. सं. उद्विग्न तेनां उन्विग्गो तथा उन्विण्णो रूप आय. मूलमां वन्द्र शब्दने वर्जिने एम कहुं ठे तेथी सं. वन्द्रं तेमां जोडाद्धरनो लुक् आय. आ प्राकृत शब्द संस्कृतना जेवो ठे. अहिं उत्तरमां निपेधना सामर्थ्यथी विकट्प पण न आय. ॥ ७ए ॥

॥ टुंडिका ॥

सर्वत्र ७१ लश्च वश्च रश्च लवरः तेषां ६३ न वंडं अवंडं तस्मिन् ७१ उट्का अनेन ललुक् अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यं० सलुक् उक्का वट्क-ल अनेन ललुक् अनादौद्वित्वं ११ अंत्यव्यं० सलुक् क्लीबेस्म मोनु० व-क्कलं शब्द शषोःसः अनेन वलुक् अनादौद्वित्वं ११ अतःसेडोः सदो । अब्द अनेन वलुक् ११ अतःसेडोः अदो लुब्धक उत्संयोगे लो अनेन वलुक् अनादौद्वित्वं द्वितीयतुपूर्वधदः ११ कगचजेति कलुक् लोडो उरा अर्क वर्ग अनेन रलुक् अनादौद्वित्वं ११ अतःसेडोः अक्को वग्गो । ऋहण अनेन ललुक् शषोः सः सूह्यश्मह्यण्ह ११ क्लीबेस्म मोनु० सण्हं वि कलव अनेन ललुक् अनादौद्वित्वं ११ अतःसेडोः विक्रवो । पक्क पक्वां-गारललाटे प पि अनेन वलुक् अनादौद्वित्वं ११ क्लीबेस्म मोनु० पिक्कं । ध्वस्त अनेन वलुक् स्तस्यथोऽसमस्तस्तंवे वा स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व थ त ११ अतःसेडोः धत्थो । चक्र अनेन रलुक् अनादौद्वित्वं ११ क्लीबेस्म मोनु० चक्कं । ग्रह अनेन रलुक् ११ अतःसेडोः गहो । रात्रि ह्रस्वःसंयोगे रा रः अनेन रलुक् अनादौद्वित्वं ११ अ-क्लीबेदीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् रत्ती छ इत्यादिसंयुक्तानामहाराणां सूत्रछ-यप्राप्तौ यादृशं रूपं दृश्यते तदनुसारेण तत्र प्राप्यते कचिदूर्ध्वाहारस्यैव लोपो नाधोवर्तिनः यथा उद्विग्नः कगटडेतिदलुक् अनादौद्वित्वं अधोमनयां यलुक् अंत्यव्यं० सलुक् उव्विग्गो । द्विगुण ततः समानानां दीर्घः कगचजेति वलुक् ११ अतःसेडोः विउणो द्वितीय. कगटडेति दलुक् कगच-

३३४

मागधी व्याकरणम्.

जेति वलुक् स्वरस्योद्धृते इति क्वचित्संधिरेव ततः अतःसेडोः बीउ क-
दमष-सर्वत्र ललुक् अनादौद्वित्वं शषोः सः ११ अनादौद्वित्वं क्लीबेस्म
मोनु० कम्मसं सर्व-सर्वत्र रलुक् क्लीबेस्म मोनु० सव्वं । शुद्ध-सर्वत्र
ललुक् शषोः सः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबेस्म मोनु० सुव्वं । कचिदधोव-
र्त्तिनः एव लुग्नवति यथा काव्य- ह्रस्वःसंयोगे का क अधोमनयां य-
लुक् अनादौद्वित्वं ११ क्लीबेस्म मोनु० कव्वं । कुट्या- ११ अधोमनयां
यलुक् अनादौद्वित्वं ११ अंत्यव्यं० सलुक् कुट्या । माद्व- ह्रस्वःसंयोगे
मा म अधोमनयां यलुक् अनादौद्वित्वं ११ क्लीबेस्म मोनु० मव्वं ।
द्विप सर्वत्र वलुक् कगचजेतिप्लुक् ११ अतःसेडोः दिउ द्विजाति-स-
र्वत्र वलुक् द्विन्योरुत् दि डु कगचजेति जतयोर्लुक् ११ अक्लीबे दीर्घः
अंत्यव्यं० सलुक् डुआई क्वचिदनुक्रमेण लुक् ऊर्ध्ववत् अधोवर्त्तिनश्च
यथा द्वार-कगटडेति दलुक् ११ क्लीबेस्म मोनु० दारं द्वारं सर्वत्र वलु-
क् द्वारं- उद्विग्न- कगटडेतिदलुक् अनादौ द्वित्वं अधोमनयां वलुक्
अनादौद्वित्वम् ११ अतःसेडोः उद्विग्नो । कगटडेतिदलुक् अनादौद्वित्वं
कगटडेति गलुक् नोणः अनादौ द्वित्वं ११ अतःसेडोः उद्विग्नो वंड ११
क्लीबेस्म मोनु० वंडं समूहः ॥ ७९ ॥

टीका भाषांतर. वंड शब्दने वर्जने ल व र ए अक्षरोना जोडाक्षरो जे उपर के
नीचे रह्या होय तेमनो लुक् आय. सं. उल्का तेने चालता सूत्रे लनो लुक् आय. पत्नी
अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी उक्का रूप आय. सं. वल्कल तेने चालता सूत्रथी लनो
लुक् आय. पत्नी अनादौ० अंत्यव्यं० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी वक्कल रूप आय.
सं. शब्द तेने शषोः सः चालता सूत्रे वनो लुक् आय. अनादौ० अतःसेडोः ए सू-
त्रोथी सदो रूप आय. सं. लुब्धक तेने ओत्संयोगे चालतासूत्रे वनो लुक् आय. अना-
दौ० द्वितीय० कगचज अतःसेडोः लोडो रूप आय. सं. अर्क वर्ग तेने चालता सूत्रे
रनो लुक् आय. अनादौ अतःसेडोः ए सूत्रोथी अक्को वर्गो रूप आय. सं. ध्वक्ष
तेने चालता सूत्रे लनो लुक् आय. शषोःसः सूक्ष्मश्मष्मक्ष्ण० क्लीबेस्म मोनु० ए
सूत्रोथी सण्हं रूप आय. सं. विक्कव तेने चालता सूत्रे लनोलुक् आय. अनादौ० अतः-
सेडोः ए सूत्रोथी विक्कवो रूप आय. सं. पक्व तेने पक्वांगार० चालतासूत्रे वनो-
लुक् आय. अनादौ० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी पिकं रूप आय. सं. ध्वस्त तेने चा-
लता सूत्रथी वनो लुक् आय. पत्नी स्तस्यथोसमस्तस्तंवे अनादौ० द्वितीय० अतः-
सेडोः ए सूत्रोथी धत्थो रूप आय. सं. चक्र तेने चालता सूत्रोथी रनो लुक् आय.

द्वितीयःपादः ।

३३५

अनादौ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी चक्रं रूप आय. सं. ग्रह तेने चालतासूत्रथी र-
नो लुक् आय. अतःसेडों: ए सूत्रथी गहो रूप आय. सं. रात्रि तेने ह्रस्वःसंयोगे
चालता सूत्रे रनो लुक् आय. अनादौ० अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी रत्ती रूप
आय. जे अक्षरो द्व ए अक्षरथी संयुक्त होय त्यां वे सूत्रोनी प्राप्ति अतां जेवुं रूप जोवामां
आवे तेने अनुसारे त्यां तेवुं सूत्र प्राप्त आय. कोइ ठेकाणे नीचेना जोडाक्षरनो लोप न
अतां उपरना जोडाक्षरनो लोप आय. ठे जेम सं. उद्विग्र तेने कगटड०अनादौ०अधो-
मनयां अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी उद्विग्रो रूप आय. सं. द्विगुण तेने समानानां दीर्घः
कगचज अतःसेडों: ए सूत्रोथी विजणो रूप आय. सं. द्वितीय तेने कगटड०कगचज०
स्वरस्योद्धृते ए सूत्रे कोइ ठेकाणे संधिज आय. पढी अतःसेडों: ए सूत्रोथी वीओ रूप
आय. सं कल्मष तेने सर्वत्र अनादौ० शषोः सः क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी कम्मसं
रूप आय. सं. सर्व तेने सर्वत्र क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी सव्वं रूप आय. सं शुल्ब
तेने सर्वत्र शषोः सः अनादौ क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी सुबं रूप आय. कोइ ठेकाणे
नीचे आवेला जोडाक्षरनो लुक् आय. जेम-सं. काव्य तेने ह्रस्वः संयोगे अधोमनयां
अनादौ० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी कव्वं रूप आय. सं. कुल्या तेने अधोमनयां
अनादौ० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी कुह्यारूप आय तेवीरीते सं. माट्य तेनुं ह्रस्वःसंयोगे
अधोमनयां अनादौ क्लीबे सम् मोनु०मह्लं रूप आय. सं.द्विप तेने सर्वत्र कगचज ए सूत्रोथी
अतःसेडों: ए सूत्रोथी दिओ रूप आय. सं. द्विजाति तेने सर्वत्र द्विन्योरुत् कगचज ७
अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी हुआह रूप आय. कोइ ठेकाणे अनुक्रमे उपरना जो-
डाक्षरनी जेम नीचेना जोडाक्षरनो लुक् आय. जेम- सं. द्वार- तेने कगटड क्लीबेसम्
मोनु० ए सूत्रोथी दारं आय. पहे द्वार तेने सर्वत्र ए सूत्रे द्वारं रूप आय. सं. उद्विग्र
तेने कगटड अनादौ० अधोमनयां अतःसेडों: ए सूत्रोथी उद्विग्रो रूप आय. पहे
सं. उद्विग्र तेने कगटड अनादौ नोणः अतःसेडों: ए सूत्रोथी उद्विग्रो रूप आय. सं.
वंद्र तेने क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी वंद्रं रूप आय. वंद्रनो अर्थ समूह आय. ७ए

डे रो न वा ॥ ८० ॥

द्रशब्दे रेफस्य वा लुग् जवति ॥ चंदो चंद्रो रुदो रुद्रो । जदं जद्रं ।
समुद्रो समुद्रो ॥ ह्रदशब्दस्य स्थितिपरिवृत्तौ द्रह इति रूपं तत्र द्रहो
दहो केचिद् रलोपं नेहन्ति । द्रहशब्दमपि कश्चित् संस्कृतं मन्यते ॥
वोदहादयस्तु तरुणपुरुषादिवाचका नित्यं रेफसंयुक्ता देश्या एव ।
सिक्खन्तु वोदहीवो वोदह- द्रहम्मि पडिआ ॥ ८० ॥

मूल भाषांतर. द्र शब्दना रेफनो विकल्पे लुक् आय. सं. चंद्र तेनां चंदो चंद्रो
एवां रूप आय. सं. रुद्र तेनां रुदो रुद्रो एवां रूप आय. सं. भद्रं तेनां भदं भद्रं रूप
आय. सं. समुद्रः तेनां समुद्रो समुद्रो रूप आय. सं. ह्रद शब्दने स्थितिना परिवर्तनमां

૩૩૬

માગધી વ્યાકરણમ્.

દ્રહ એવું રૂપ આય. ત્યારે દ્રહો દહો એવાં રૂપ આય. ત્યાં કેટલાએક રનો લોપ ઇચ્છતા નથી. કોઈ દ્રહ શબ્દને સંસ્કૃત ગણેઁ. વોદ્રહ વિગેરે શબ્દો યુવાન પુરુષ વિગેરેના વાચકઁ અને નિત્યે રેફયુક્ત તથા દેશી જાણાના ઁ. સં. શિક્ષતુ વોદ્રવીકઃ તેનું સિવલ્લન્તુ વોદ્ર હીઓ એવું આય. સં. વોદ્રહદ્રહેઽસ્મિન્ પતિતાઃ તેનું વો દ્રહ- દ્રહમ્મિ પહિઆ એવું રૂપ આય. ॥ ૫૦ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

ઢ ૫૧ ર ૬૧ ન ૧૧ વા ૧૧ ચંઢ્ર- અનેન વા રલુક્ ૧૧ અતઃસેઢોઃ ચન્દો । પહે ચંઢ્ર- ૧૧ અતઃસેઢોઃ ચંઢ્રો । રુઢ્ર અનેન વા રલુક્ અતઃસેઢોઃ રુઢ્રો । પહે રુઢ્ર- ૧૧ અતઃસેઢોઃ રુઢ્રો । જઢ્ર- અનેન રલુક્ અનાદૌ ઢિત્વં ક્લીવેસમ્ મોનું જઢ્રં પહે જઢ્ર ૧૧ ક્લીવેસમ્ મોનુંજઢ્રં । સમુઢ્ર- અનેન વા રલુક્ અઢ્યાદૌ ઢિત્વં ૧૧ અતઃસેઢોઃ સમુઢ્રો પહે સમુઢ્ર- ૧૧ અતઃસેઢોઃ સમુઢ્રો । ઢ્રહ- ૧૧ અતઃસેઢોઃ ઢ્રહો । ઢ્રહ- અનેન રલુક્ ૧૧ અતઃસેઢોઃ દહો । શિક્ષ વિઢ્યાપાદને શિક્ષ- પંચમી- અતુ વહુપુત્રહમૌ અતુસ્થાને તુ વ્યંજના દદંતેઽત્ લોકાત્ શિક્ષતુ ઇતિ સ્થિતે શષોઃ સઃ ક્ષઃ લ્ઃ કચિતુ ઠજૌ દે લે અનેદૌ ઢિત્વં ઢિતીય- તુ પૂર્વ લ્ઃ ક સિવલ્લન્તુ વોઢ્રહી૧૩ સ્ત્રિયામુદૌ તૌ વા જસ્ સ્થાને ડ વોઢ્રહાઢ તરણ્યઃ સ્ત્રિયઃ વોઢ્રહઃ ૫૧ ઢેમિમે ઢિ સ્થાને ઢે તરુણ્ય ઇત્યર્થઃ । પતિતા સદપો નામઃ તસ્ય ઢઃ કગચજેતિ તલુક્ ૧૩ જસ્શસ્ ઢસિત્તો ઢામિદીર્ઘઃત તા જસ્શસોર્લુક્ જસ્ લોપઃ૧૧અંત્યવ્યંજંસલુક્ વધાંરાવિઆ

ટીકા ભાષાંતર. દ્ર શબ્દના રેફનો વિકલ્પે લુક્ આય. સં. ચંઢ્ર- તેને ચાલતા સૂત્રથી વિકલ્પે રનો લુક્ આય. અતઃસેઢોઃ એ સૂત્રથી ચન્દો રૂપ આય. પહે ચંઢ્ર તેને અતઃસેઢોઃ એ સૂત્રથી ચંદો રૂપ આય. સં. રુઢ્ર તેને ચાલતા સૂત્રથી વિકલ્પે રનો લુક્ આય. અતઃસેઢોઃ એ સૂત્રથી રુઢ્રો રૂપ આય. પહે રુઢ્ર તેને અતઃસેઢોઃ એ સૂત્રથી રુઢ્રો રૂપ આય. સં. ભ્રઢ્ર તેને ચાલતા સૂત્રથી રનો લુક્ આય. પઢી અનાદૌ ક્લીવેસમ્ મોનું એ સૂત્રથી ભ્રઢ્રં રૂપ આય. પહે ભ્રઢ્ર- તેને ક્લીવેસમ્ મોનુંએ સૂત્રથી ભ્રઢ્રં રૂપ આય. સં. સમુઢ્ર તેને ચાલતાસૂત્રે વિકલ્પે રનો લુક્ આય. અઢ્યાદૌ ઢિત્વં અતઃસેઢોઃ એ સૂત્રથી સમુઢ્રો રૂપ આય. પહે સં. સમુઢ્ર તેને અતઃસેઢોઃ એ સૂત્રથી સમુઢ્રો રૂપ આય. સ. દ્રહ તેને અતઃસેઢોઃ એ સૂત્રથી દ્રહો રૂપ આય. પહે દ્રહ- તેને ચાલતાસૂત્રે રનો લુક્ આય. અતઃસેઢોઃ એ સૂત્રથી દ્રહો રૂપ આય. સં. શિક્ષૂ ધાતુ વિઢ્યા શિલ્લવવામાં પ્રવર્તે, શિક્ષ ધાતુને આજ્ઞાર્થમાં અતુ પ્રત્યય આવે પઢી વહુપુત્રહમૌ વ્યંજનાદદંતેઽત્ લો-

द्वितीयःपादः ।

३३७

कात् एसूत्रोष्ठी शिक्षतु रूप आय. पत्नी शषोः सः क्षः खः कचित्तु छझौ अनादौ द्वितीय० ए सूत्रोष्ठी सिक्खंतु रूप आय. सं. वोद्रही तेने स्रियामुदौतौ ए सूत्रे जस् ने स्थाने ऊ आय. एटले वोद्रहाउ रूप आय तेनो अर्थ तरुण स्त्रीओ आयडे. सं. वोद्रह तेने डेमिडे ए सूत्र लागी ते रूप सिद्ध आय ठे सं. पतिताः तेंन सद्पतोर्डः कगचज जस् शस् इंसित्तो दामिदीर्घः ए सूत्रोष्ठी तनो ता आय. पत्नी जस् शसो-ल्लुक् अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी पडिआ रूप आयडे. ८०

धात्र्याम् ॥ ८१ ॥

धात्रीशब्दे रस्य लुग् वा जवति ॥ धत्ती । ह्रस्वात्प्रागेव रलोपे धाई । पक्षे । धारी ॥ ८१ ॥

मूल भाषांतर. धात्री शब्दना रनो विकल्प लुग् आय. सं. धात्री शब्द तेनुं धत्ती रूप आय. ह्रस्वनी पेहेला र नो लोप आयतो धाई एवुं रूप आय. पक्षे सं. धात्री तेनुं धारी रूप आय. ॥ ८१ ॥

॥ टुंडिका ॥

धात्री ७१ धात्री— अनेन वा रलुक् अंत्यव्यं. सलुक् धत्ती । धात्री— ह्रस्वात् पूर्वमेव अनेन रलुक् कगचजेति तलुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् धाई पक्षे धात्री कगटडेति तलुक् धारी ॥ ८१ ॥

टीका भाषांतर. धात्री शब्दना रनो लुक् आय. सं. धात्री तेने चावता सूत्रे विकल्पे रनो लुक् आय. पत्नी अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोष्ठी धत्ती रूप आय. पक्षे ह्रस्वनी पेहेला लोप आय तो. सं. धात्री तेने चावता सूत्रे रनो लुक् आय. पत्नी कगचज० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोष्ठी धाई रूप आय. पक्षे धात्री० तेने कगटड० ए सूत्रे तनो लुक् आय. एटले धारी रूप आय. ८१

तीक्ष्णे णः ॥ ८२ ॥

तीक्ष्णशब्दे णस्य लुग् वा जवति ॥ तिक्खं । तिण्हं ॥ ८२ ॥

मूल भाषांतर. तीक्ष्ण शब्दना णनो विकल्पे लुक् आय. सं. तीक्ष्णं तेनुं तिक्खं तथा तिण्हं आय. ॥ ८२ ॥

॥ टुंडिका ॥

तीक्ष्ण— ७१ ण ६१ तीक्ष्ण— ह्रस्वः संयोगे ती ति अनेन वा णस्य लुक् ङः खः कचित्तु छझौ ङ खः अनादा द्वित्वं द्वितीय तु पूर्व ख

३३८

मागधी व्याकरणम्.

क ११ क्लीबे सम् मोनु० तिक्खं । तीक्ष्ण- ह्रस्वः संयोगे ती ति सूक्ष्म-
लक्षणेतिहाहः ११ क्लीबे सम् मोनु० तिण्हं ॥ ८१ ॥

टीका भाषांतर. तीक्ष्ण शब्दना णनो विकल्पे लुक् आय. सं. तीक्ष्ण तेने
ह्रस्वः संयोगे चाक्षता सूत्रे णनो लुक् आय. क्षः खः कचित्० अनादौ० द्वितीय०
क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोशी तिक्खं रूप आय. सं. तीक्ष्ण० तेने ह्रस्वः संयोगे०
सूक्ष्मलक्षण० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोशी तिण्हं रूप आय. ८१

इो जः ॥ ८३ ॥

इसंबंधिनो अस्य लुग् वा जवति ॥ जाणं णाणं । सबज्जो सब
सू । अप्पज्जो अप्पसू । दइवज्जो दइवसू । इद्धिअज्जो इद्धिअसू ।
मणोज्जं मणोसं । अहिज्जो अहिण्ण । पज्जा पसा । अज्जा आणा ।
संजा सणा ॥ कचिन्न जवति । विणाणं ॥ ८३ ॥

मूल भाषांतर. इ संबंधी जनो विकल्पे लुक् आय. सं. ज्ञानं तेनुं जाणं तथा
णाणं आय. सं. सर्वज्ञः तेनुं सबज्जो तथा सबवणू रूप आय. सं. आत्मज्ञ तेनां
अप्पज्जो अप्पणू रूप आय. सं. दैवज्ञ तेनां दइवज्जो दइवणू एवं रूप आय. सं.
इंगितज्ञ तेनां इद्धिअज्जो इद्धिअणू एवं रूप आय. सं. मनोज्ञं तेनां मणोज्जं मणोणं
रूप आय. सं. अभिज्ञ तेनां अहिज्जो अहिण्ण रूप आय. सं. प्रज्ञा तेनां पज्जा पण्णा
रूप आय. सं. आज्ञा तेनां अज्जा आणा एवं रूप आय. सं. संज्ञा तेनां संजा सण्णा
एवं रूप आय. कोइ ठेकाणे नपण आय. जेम सं. विज्ञानं तेनुं विण्णाणं रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

इ ६१ अ ११ ज्ञान- अनेन वा जलुक् नोणः क्लीबे सम् मोनु० नाणं
जाणं पद्दे ज्ञानं जोणः इस्य णः नोणः ११ क्लीबे सम् णाणं सर्वज्ञ स-
र्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन वा जलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः से-
डोः सबज्जो पद्दे सर्वज्ञः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं सज्जोर्णः इ ण
जोणत्वे जिज्ञादौ ण णू ११ अंत्यव्यं० सलुक् सबसू । आत्मज्ञः-ह्रस्वः
संयोगे । आ अ तस्मान्मनो पोवः त्मस्य पः अनादौ द्वित्वं अनेन वा
लुक् अनादौ द्वित्वं अप्पज्जो-पद्दे आत्मज्ञः ह्रस्वः संयोगे आस्वात्मस्य-
त्यनो पोवः त्मस्य पः अनादौ द्वित्वं सज्जोर्णः इस्य णः अनादौ द्वित्वं
जोणत्वे जिज्ञादौ ण सू ११ अंत्यव्यं० सलुक् अप्पसू दैवज्ञ-एच्च दैवे दे दइ
अनेन वा अस्यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः दइवज्जो पद्दे दैवज्ञ-एच्च

द्वितीयःपादः ।

३३ए

दैवे दैदश् मन्त्रोर्णः इत्यणः अनादौ द्वित्वं ए ङोणत्वेजिसादौ ए ए ११
 अंत्यव्यं० सलुक् दश्वष् । इंगितङ्गः—कगचजेति तलुक् अनेन वा अस्य
 लुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः इंगितङ्गो पक्षे इंगितङ्ग कगचजे-
 ति तलुक् मन्त्रोर्णः इत्यणः अनादौ द्वित्वंङो णत्वे जिसादौ ए ए ११
 अंत्यव्यंजन० सलुक् इंगितङ्गण । मनोङ्ग नोणः अनेन वा अस्य लुक्
 अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० मणोङ्ग । पक्षे मनोङ्ग नोणः मन्त्रो-
 र्णः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० मणोर्णं अजिङ्ग खघथ०
 अस्य हः अनेन वा अस्य लुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः
 अहिङ्गो । पक्षे अजिङ्ग खघथधजां अस्य हः मन्त्रोर्णः
 इत्यणः अनादौ द्वित्वं ङोणत्वे जिसादौ ए ए ११ अंत्यव्यं
 जन० सलुक् अहिण । प्रज्ञा सर्वत्र रलुक् अनेन अस्य लुक् अनादौ
 द्वित्वं ११ अंत्यव्यं० सलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यं० सलुक् पज्ञा ।
 पक्षे प्रज्ञा—सर्वत्र रलुक् मन्त्रोर्णः इत्यणः अनादौ द्वित्वं ११ अंत्य-
 व्यं० सलुक् पक्षा आज्ञा ह्रस्वः संयोगे आ अ अनेन वा जलुक् अ-
 नादौ द्वित्वं द्वितीयतु अंत्यव्यं० सलुक् अज्ञा । पक्षे आज्ञा ऋह्रस्वः सं-
 योगे आ अ मन्त्रोर्णः इत्यणः ११ अंत्यव्यं० सलुक् आक्षा । संज्ञान्न
 ङोर्णः इत्यणः वेसति मांसादेर्वानुस्वारेण लोपः अनादौ द्वित्वं अं-
 त्यव्यंजन० सलुक् संजा संज्ञा अनेन वा जलुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक्
 सक्षा विज्ञान— मन्त्रोर्णः इत्यणः अनादौ द्वित्वं नोणः नस्य णः क्लीबे
 सम् मोनु० विज्ञाणं ॥ ७३ ॥

टीका भाषांतर. ज्ञसंबंधी अनो विकल्पे लुक् आय. सं. ज्ञान तेने चालता सूत्रे अनो
 लुक् आय. पढी नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी नाणं तथा जाणं एवां रूप आय.
 पक्षे ज्ञान तेने मन्त्रोर्णः नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी णाणं रूप आय. सं.
 सर्वज्ञ तेने सर्वत्र अनादौ० चालता सूत्रे अनो लुक् आय. अनादौ० अतः सेडोंः
 ए सूत्रोथी सव्वज्जो रूप आय. बीजे पक्षे सर्वज्ञ तेने सर्वत्र अनादौ० मन्त्रोर्णः ङो-
 णत्वेजिसादौ अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी सव्वणू रूप आय. सं. आत्मज्ञ तेने ऋह्रस्वः सं-
 योगे तस्मात्मानोः पोवः अनादौ द्वित्वं चालता सूत्रे अनो विकल्पे लुक् आय. अना-
 दौ ए सूत्रोथी अप्पज्जो रूप आय. पक्षे आत्मज्ञः ऋह्रस्वः संयोगे तस्मात्मानोः पोवः
 अनादौ द्वित्वं मन्त्रोर्णः अनादौ द्वित्वं ङोणत्वेभिसादौ० अंत्यव्यं ए सूत्रोथी

३४०

मागधी व्याकरणम् .

अप्पणू रूप आय. सं. दैवज्ञ तेने एच्च दैवे चालता सूत्रे अनो विकट्पे लुक् आय. अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः ए सूत्रोथी दइवज्जो रूप आय. पहे सं. दैवज्ञ तेने एच्च दैवे भ्रज्जोर्णः अनादौ० ज्ञोणत्वेऽभिसादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी दइवणू रूप आय. सं. इंगितज्ञ तेने कगचज० चालता सूत्रे विकट्पे अनो लुक् आय. अनादौ० अतः सेडोः ए सूत्रोथी इंगिअज्जो रूप आय. पहे. सं. इंगितज्ञ तेने कगचज० भ्रज्जोर्णः अनादौ० ज्ञोणत्वेऽभिसा० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी इंगिअणू रूप आय. सं. मनोज्ञ तेने नोणः चालता सूत्रे विकट्पे अनो लुक् आय. अनादौ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मणोज्ञ रूप आय. पहे. सं. मनोज्ञ नोणः तेने भ्रज्जोर्णः अनादौ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मणोणं रूप आय. सं. अभिज्ञ तेने खघध० चालता सूत्रे विकट्पे अनो लुक् आय. अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी अहिज्जो रूप आय. पहे. सं. अभिज्ञ तेने खघध० भ्रज्जोर्णः अनादौ० ज्ञोणत्वेऽभिसादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी अहिणू रूप आय. सं. प्रज्ञा तेने सर्वत्र० चालता सूत्रे अनो लुक् आय. अनादौ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पज्ञा रूप आय. पहे सं. प्रज्ञा तेने सर्वत्र भ्रज्जोर्णः अनादौ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पण्णा रूप आय. सं. आज्ञा तेने ञ्हस्वः संयोगे चालता सूत्रे विकट्पे अनो लुक् आय. अनादौ० द्वितीय० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी अज्ञा रूप आय. पहे सं. आज्ञा तेने ञ्हस्वः संयोगे भ्रज्जोर्णः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी आणा रूप आय. सं. संज्ञा तेने भ्रज्जोर्णः ज्ञस्यणो० मांसादेर्वा० अनादौ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी संजा रूप आय. पहे संज्ञा तेने चालता सूत्रे विकट्पे अनो लुक् आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सण्णा रूप आय. सं. विज्ञान तेने भ्रज्जोर्णः अनादौ० नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी विज्ञाणं रूप आय. ॥ ८३ ॥

मध्याह्ने हः ॥ ८४ ॥

मध्याह्ने हस्य लुग् वा जवति ॥ मज्जन्तो मज्जण्हो ॥ ८४ ॥

मूल भाषांतर. मध्याह्न शब्दना हनो विकट्पे लुक् आय. सं. मध्याह्न तेनां मज्जन्तो मज्जण्हो एवां रूप आय. ८४

॥ टुंडिका ॥

मध्याह्न ७१ ह ६१ मध्याह्न— ह्रस्वः संयोगे ध्या ध्य साध्व सध्यह्यां ऊः ध्यस्य ऊः अनादौ द्वित्वं शेषादेशयोर्द्वित्वं ऊ द्वितीयेतु पूर्व ऊस्य जः अनेन वा हस्य लोपः अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः मज्जन्तो । पहे मध्याह्न— ह्रस्वः संयोगे ध्या ध्य साध्वस० ध्यस्य ऊः अनादौ द्वित्वं द्वितीयेतु पूर्व ऊजः अतः सेडोः मज्जण्हो ॥ ८४ ॥

टीका भाषांतर. मध्याह्न शब्दना ह नो विकट्पे लुक् आय. सं. मध्याह्न तेने

द्वितीयःपादः ।

३४१

ह्रस्वःसंयोगे साध्वस संध्यसां० अनादौ० द्वितीय० चालता सूत्रे विकल्पे हनो लुक् आय. अनादौ० अतः सेडोंः ए सूत्रोऽथी मज्झन्तो रूप आय. पक्षे मध्याह्न तेने ह्रस्वः संयोगे साध्वससांध्य० अनादौ० द्वितीय० अतः सेडोंः ए सूत्रोऽथी मज्झन्तो रूप आय. ८४

दशार्हे ॥ ८५ ॥

पृथग् योगाद्धेति निवृत्तं । दशार्हे ह्रस्व लुग् जवति ॥ दसारो ॥ ८५ ॥

मूल भाषांतर. पृथग् योगथी वा ए पद निवृत्त अर्हं गयुं. एटक्वे एवो अर्थ आयके दशार्हे शब्दना हनो लुक् आय. सं. दशार्हे तेनुं दसारो रूप आय. ॥ ८५ ॥

॥ टुंडिका ॥

दशार्हे— ७१ दशार्हे—शषोः सः शस्य सः अनेन दलुक् ११अतःसेडोंः दसारो ॥ ८५ ॥

टीका भाषांतर. दशार्हे शब्दना हनो लुक् आय. सं. दशार्हे तेने शषोः स्तः चालता सूत्रे हनो लुक् आय. पक्षी अतःसेडोंः ए सूत्रोऽथी दसारो रूप आय. ८५

आदेः श्मश्रु— श्मशाने ॥ ८६ ॥

अनयोरादेर्लुग् जवति ॥ मासू मंसू मस्सू । मसाणं ॥ आर्षे श्म-
शानशब्दस्य सीआणं ॥ ८६ ॥

मूल भाषांतर. श्मश्रु अने श्मशान शब्दना आदि नो लुक् आय. सं. श्मश्रु तेनुं मासू मंसू मस्सू एवां रूप आय. सं. श्मशान तेनुं मसाणं रूप आय. आर्षे प्रयोगमां सं. श्मशान शब्दनुं सीआणं रूप आय. ८६

॥ टुंडिका ॥

आदि ६१ श्मश्रु च श्मशानं च श्मश्रुश्मशानं तस्मिन् ७१ श्मश्रु—
अनेन सलुक् सर्वत्र रलुक् लुत्तययश शषोः सः ११ अक्कीवे दीर्घः अं-
त्यव्यं सलुक् मलुक् मासू । द्वितीये श्मश्रु अनेन शलुक् शषोः सः वक्रा-
दावंतः अनुस्वारः सर्वत्र रलुक्लुत्तयवरमांसादिष्वनुस्वारे मा म शषोः
सः ११ अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् मंसू । तृतीये श्मश्रु—अनेन
शलुक् शषोः सः मस्सू श्मशान शषोः सः नोणः ११ क्कीवे स्म-
मोनु० मसाणं ॥ ८६ ॥

टीका भाषांतर. श्मश्रु अने श्मशान शब्दना आदिनो लुक् आय. सं. श्मश्रु

३४२

भागधी व्याकरणम्.

तेने चावता सूत्रे सनो लुक् आय. सर्वत्र लुसयर० ए सूत्रे मनो मा आय. शषोः सः अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी मास् रूप आय. बीजे पक्षे इमश्रु तेने चावता सूत्रे शनो लुक् आय. शषोः सः वक्रादावंतः सर्वत्र० लुसयवरमो सादि व्वनुस्वारे० शषोः सः अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी मस् रूप आय. बीजे पक्षे सं. इमश्रु तेने चावता सूत्रे शनो लुक् आय. शषोः सः ए सूत्रोथी मस् रूप आय. सं. इमशान तेने शषोः सः नोणः द्वेरोनवा अतः सेडोः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मसाणं रूप आय. ८६

श्रो हरिश्चंडे ॥ ८७ ॥

हरिश्चन्द्र शब्दे श्र इत्यस्य लुग् भवति ॥ हरिश्चन्द्रो ॥ ८७ ॥

मूल भाषांतर. हरिश्चन्द्र शब्दना श्रनो लुक् आय. सं. हरिश्चन्द्र तेनुं हरिश्चन्द्रो रूप आय. ८७

॥ टुंडिका ॥

श्र ६१ हरिश्चन्द्र ७१ हरिश्चन्द्र— अनेन श्र लुक् सर्वत्र रलुक् अतः सेडोः हरिश्चन्द्रो ॥ ८७ ॥

टीका भाषांतर. हरिश्चन्द्रना श्रनो लुक् आय. सं. हरिश्चंद्र तेने चावता सूत्रे श्रनो लुक् आय. पढी सर्वत्र अतः सेडोः ए सूत्रोथी हरिश्चन्द्रो रूप आय. ८७

रात्रौ वा ॥ ८८ ॥

रात्रिशब्दे संयुक्तस्य लुग् वा भवति ॥ राई रत्ती ॥ ८८ ॥

मूल भाषांतर. रात्रिशब्दना जोडाकरनो विकल्पे लुक् आय. सं. रात्रि तेनां राई रत्ति एवां रूप आय. ॥ ८८ ॥

॥ टुंडिका ॥

रात्रि ७१ वा ११ रात्रि अनेन वा त्रस्य लुक् ११ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंजन० सलुक् राई । पक्षे रात्रि—ह्रस्वः संयोगे. रा रः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् रत्ती ॥ ८८ ॥

टीका भाषांतर. रात्रि शब्दना जोडाकरनो विकल्पे लुक् आय. सं. रात्रि तेने चावता सूत्रोथी त्रनो लुक् आय. पढी अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी राई रूप आय. पक्षे रात्री तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अनादौ० अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी रत्ती रूप आय. ॥ ८८ ॥

द्वितीयःपादः ।

३४३

अनादौ शेषादेशयोर्द्वित्वम् ॥ ८९ ॥

पदस्यानादौ वर्तमानस्य शेषस्यादेशस्य च द्वित्वं जवति ॥ शेष ।
कप्पतरू । भुत्तं । दुद्धं । नग्गो । उक्का । अक्को । मुखो ॥ आदेश । अ-
डक्को । जक्खो । रग्गो । किच्ची । रूप्पी ॥ कचिन्न जवति । कसिणो ॥
अनादावितिकिम् खल्लिअं । थेरो । खम्भो ॥ द्वयोस्तु द्वित्वमस्त्ये-
वेति न जवति विश्रुतं । जिण्णिवालो ८९

मूल भाषांतर. पदनी आदिमां नहीं रहेला एवा शेष अने आदेश नो द्विर्जाव
आय. शेषना उदाहरण सं कल्पतरू तेनुं कप्पतरू आय. सं भुत्तं तेनुं भुत्तं आय.
सं. दुग्धं तेनुं दुद्धं आय. सं. नग्गः तेनुं नग्गो आय. सं उल्का तेनुं उक्का आय. सं.
अर्क तेनुं अक्को आय. सं. मुख्य तेनुं मुखो आय. आदेशना उदाहरण सं. दृष्ट तेनुं
डक्को आय. सं. यक्ष तेनुं जक्खो आय. सं. रक्त तेनुं रग्गो आय. सं. कृति तेनुं किच्ची
आय. सं. रुक्मी तेनुं रूप्पी आय. कोइ ठेकाणे न पण आय. सं कृष्ण तेनुं कसिणो
रूप आय. आदिमां न होयतो आय एम कहुं ठे तेशी सं. स्वलित तेनुं खल्लिअं आय.
सं. स्थविर तेनुं थेरो आय. सं स्तंभ तेनुं खम्भो आय. वनेनोद्विर्जावज आय एम न जा-
एवुं. जेम सं. वृश्चिक तेनुं विश्रुओ आय. सं. भिन्दिपाल तेनुं भिण्ण्डिवालो रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

अनादि ७१ शेषश्च आदेशश्च शेषादेशौ तयोः६१द्वित्वं ११ कल्पतरू—स
र्वत्र ललुक् अनेन द्वित्वं प्प ११ अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं सलुक् कप्प-
तरू—भुक्त कगटडेति कलुक् अनेन त्त ११ क्कीवे सम् मोनुं भुत्तं दुग्ध
कगटडेति गलुक् अनेन द्वित्वं द्वितीयतु पूर्व ध द ११ क्कीवे सम्
मोनुं दुद्धं । नग्ग— अधोमनयां न् लुक् अनेन द्वित्वं ग्ग ११ अतः-
सेडोः नग्गो । उक्का— सर्वत्र ललुक् अनेन द्वित्वं क्क ११ अंत्यव्यं स-
लुक् उक्का अर्क सर्वत्र रलुक् अनेन द्वित्वं क्क ११ अतःसेडोः अक्को मूर्ख-
ह्रस्वःसंयोगे मू मु सर्वत्र रलुक् अनेन द्वित्वं द्वितीय क ख ११ अतःसेडोः
मुखो दृष्ट— दृष्ट दशन दष्ट दग्धइति दस्य डः शक्तमुक्त दष्टइति कः
अनेन द्वित्वं ११ अतःसेडोः डक्को यक्ष आदेर्योऽजः यस्यजः क्षस्य खः अनेन
द्वित्वं द्वितीय ११ अतःसेडोः जक्खो रक्त रक्तेगोवा क्तस्य गः अनेन
द्वित्वं ११ अतःसेडोः रग्गो । कृति इत्कृपादौ क्क कि कृतिचत्वरेचः ति

३४४

मागधी व्याकरणम्.

चि अनेन छित्वं ११ अक्कीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् किच्ची । रुक्मिन्
 ह्यक्ये कमस्य पः अनादौ छित्वं ११ अक्कीबे दीर्घः अंत्यव्यं सलुक् रुप्पी ।
 कृष्ण कृतोऽत् कृक कगटडेति सलुक् तलुक् ह्रस्वीही कृत्स्नक्रियादिष्ट्या-
 मित् सनयोर्विश्लेषं कृत्वा नात् प्राग् इः लोकात् नोणः ११ अतःसेडोंः
 कसिणो स्वलित कगटडेति सलुक् कगचजेति सलुक् ११ कगचजेति
 तलुक् ११ मोनु० खलिअं । स्थविर- स्थविरविचकिलायस्कारे स्थवि-
 स्थाने थे ११ अतः सेडोंः थेरो स्तंज-स्तंजेऽस्तो वा स्तस्य खः ११ अतः
 सेडोंः खम्जो वृश्चिक- इत्कृपादौ वृ वि वृश्चिकेश्चैर्वा श्रिस्थाने श्रुः
 कगचजेति कलुक् ११ अतःसेडोंः विश्रुउं । जिन्दिपाल- कन्दरिका जि-
 न्दिपालेणः न्दिणि पोवः ११ अतः सेडोंः जिण्डिवालो ॥ ८९ ॥

टीका भाषांतर. पदनी आदिमां नहोय तेवा शेष अने आदेशानो विर्जाव आय.
 सं. कल्पतरु तेने सर्वत्र चालता सूत्रे विर्जाव आय. पढी अक्कीबे दीर्घः अंत्यव्यं०
 ए सूत्रोथी कल्पतरु रूप आय. सं. भुक्त तेने कगटड० चालता सूत्रे विर्जाव आय.
 क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी भुक्तं आय. सं. दुग्ध तेने कगटड० चालता सूत्रे द्विर्भाव
 आय. द्वितीय० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी दुग्धं रूप आय. सं. नग्न तेने अधोमनयां
 चालता सूत्रे द्विर्भाव आय. अतःसेडोंः ए सूत्रोथी नग्नो रूप आय. सं. उल्का तेने
 सर्वत्र० चालता सूत्रे द्विर्भाव आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी उल्का रूप आय. सं.
 अर्क तेने सर्वत्र चालता सूत्रे द्विर्भाव आय. अतःसेडोंः ए सूत्रोथी अर्को रूप आय
 सं. सूर्य तेने ह्रस्वःसंयोगे सर्वत्र चालता सूत्रे द्विर्भाव आय. द्वितीय० अतः सेड
 ए सूत्रोथी सुक्खो रूप आय. सं. दृष्ट तेने दृष्ट दशन दग्ध० शक्तमुक्तदृष्ट
 चालता सूत्रे विर्जाव आय. अतःसेडोंः ए सूत्रोथी डक्को रूप आय. सं. यक्ष तेने आ-
 देर्योऽजः क्षः खः कचि० चालता सूत्रे विर्जाव आय द्वितीय अतः सेडोंः ए सूत्रोथी
 जक्खो रूप आय. सं. रक्त तेने रक्ते गोवा चालता सूत्रे विर्जाव आय. पढी अतः
 सेडोंः ए सूत्रोथी रग्गो रूप आय. सं. कृति तेने इत्कृपादौ कृतिचत्वरे चः
 चालता सूत्रे विर्जाव आय. अक्कीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी किच्ची रूप आय. सं.
 रुक्मिन् तेने ह्यक्ये कमस्य पः अनादौ० अक्कीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी
 रुप्पी रूप आय. सं. कृष्ण तेने कृतोऽत् कगटड० ह्रस्वीहीकृत्स्नक्रिया० स अने
 ननो विश्लेष करी ननी पेहेला इ आय. पढी लोकात् नोणः० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी
 कसिणो रूप आय. सं. स्वलित तेने कगटड० कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सू-
 त्रोथी खलिअं रूप आय. सं. स्थविर तेने स्थविर विचकिलायस्कारे अतः सेडोंः

द्वितीयःपादः ।

३४५

ए सूत्रोत्थी थेरो रूप आय. सं. स्तंभ तेने स्तंभेऽस्तोवा अतःसेडों: ए सूत्रोत्थी खम्भो रूप आय. सं. वृश्चिक तेने इत्कृपादौ वृश्चिके श्रेष्ठुर्वा कगचज० अतःसेडों: ए सूत्रोत्थी विञ्जुओ रूप आय. सं. भिन्दिपाल तेने कन्दरिकाभिन्दिपाले ण्डः पोवः अतःसेडों: ए सूत्रोत्थी भिण्डिवालो रूप आय. ॥ ७९ ॥

द्वितीयतुर्ययोरुपरि पूर्वः ॥ ९० ॥

द्वितीयतुर्ययो द्वित्वप्रसंगे उपरि पूर्वो जवतः ॥ द्वितीयस्यो परि प्रथमश्चतुर्यस्योपरि तृतीय इत्यर्थः ॥ शेष । वक्खाणं । वग्घो । मुञ्जा । निज्झरो । कट्ठं । तित्थं । निद्धणो । गुप्फं । निव्वज्जरो ॥ आदेश । जस्को ॥ घस्य नास्ति ॥ अच्ची । मज्झं । पट्ठी । बुद्धो हत्थो । आलिङ्गो । पुप्फं । विव्वज्जलो ॥ तैलादौ [१०९८] द्वित्वे उक्खलं ॥ सेवादौ [१०९९] नक्खा । नहा ॥ समासे । कइ-ऊउ कइ-धउ । द्वित्व इत्येव । खाउ ॥ ९० ॥

मूल भाषांतर. बीजा अने चोथा अक्षरने जो विर्जावनो प्रसंग आवे तो ते उपरना बे पूर्व अक्षर आय. एटले बीजा उपर पेहेलो अने चोथा उपर बीजो आवे. एवो अर्थ आय. शेषनां उदाहरण- सं. व्याख्यान तेनुं वक्खाणं रूप आय. सं व्याघ्र तेनुं वग्घो रूप आय. सं. मूर्च्छा तेनुं मुच्छा रूप आय. सं. निर्झर तेनुं निज्झरो रूप आय. सं. कट्टं तेनुं कट्ठं रूप आय. सं. तीर्थ तेनुं तित्थं रूप आय. सं. निर्धन तेनुं निद्धण रूप आय. सं. गुल्फं तेनुं गुप्फं रूप आय. सं. निर्भरः तेनुं निव्वज्जरो रूप आय. आदेशनां उदाहरण-सं. यक्ष तेनुं जक्खो घ ने न आय. जेम-सं. अक्षि तेनुं अच्ची रूप आय. सं. मध्यं तेनुं मज्झं रूप आय. सृष्टि तेनुं पट्ठी आय. सं. वृद्ध तेनुं बुद्धो रूप आय. सं हस्त तेनुं हत्थो रूप आय. सं. आशिष्ट तेनुं आलिङ्गो रूप आय. सं. पुष्पं तेनुं पुप्फं रूप आय. सं. विह्वल तेनुं भिव्वज्जलो आय. तैलादौ (१.९८) ए सूत्रोत्थी विर्जाव आय. जेम- सं. उदूखल तेनुं ओक्खलं रूप आय. सेवादौ (१.९९) ए सूत्रोत्थी सं. नक्खा: तेनुं नक्खा तथा नहा रूप आय. समासमां पण आय- जेम के, सं. कपिध्वज तेनुं कइ-ऊओ कइ-धओ रूप आय. द्विर्जावणामां ज आय. जेम- सं. ख्यात तेनुं खाओ रूप आय. ॥ ९० ॥

॥ हुंठिका ॥

द्वितीयश्च तुर्यश्च द्वितीयतुर्यो तयोः ६१ उपरि ७१ पूर्व ११ व्याख्यान अधोमनयां यलोपः अनादौ द्वित्वं अनेन पूर्वखस्य कः द्विखःसंयोगे वा व ११ द्वीवे सम् मोनु० वक्खाणं व्याघ्र-अधोमनयां । यलोपः०

३४६

मागधी व्याकरणम्.

ह्रस्वःसंयोगे वा व सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन घस्य गः ११
 अतःसेडोः वग्घो । मूर्ता-ह्रस्वः संयोगे मू मु सर्वत्र रलुक् अनादौ
 द्वित्वं अनेन पूर्व ठस्य चः ११ अंत्यव्यं सलुक् मुष्ठा । निर्जर- सर्वत्र
 रलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन पूर्व जस्य वः ११ अतःसेडोः निब्जरो ।
 काष्ठ- ह्रस्वःसंयोगे का क षस्यानु० षस्य ठः अनादौ द्वित्वं अनेन पूर्व
 ठस्य टः ११ क्लीबे सम् मोनु० कटं । तीर्थ- ह्रस्वःसंयोगे ती ति सर्वत्र
 रलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन थस्य तः ११ क्लीबे सम् मोनु० तित्थं ।
 निर्जन- सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन धस्य दः नोणः ११ अतः-
 सेडोः निरुणो । गुढफ-सर्वत्र ललुक् अनादौ द्वित्वं अनेन पूर्वफस्य पः
 ११ क्लीबे सम् मोनु० गुप्फं । निब्जर-सर्वत्ररलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन
 पूर्वज व ११ अतःसेडोः निब्जरो । यक्ष- आदेर्योजः यस्य जः क्षः खः
 कचित्तु ठजौ क्षस्य खः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्व ख क ११ अतः-
 सेडोः जरुको । कस्यापि वर्णस्य घः इत्यादेशो नास्ति ततस्तदुदाहर-
 णं नोक्तं अक्षि गोऽद्यादौ- क्षस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्व ठ
 च ११ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंजन० सलुक् अक्षी । मध्य साध्वसध्य
 ह्यां ध्यस्य ऊः अनादौ द्वित्वं अनेन पूर्व ऊ जः ११ क्लीबे सम् मोनु०
 मज्जं । स्पृष्टि कगटडेति सलुक् कृतोऽत् षः- षस्यानुप्रेष्टासंदष्टे षस्य
 ठः अनादौ द्वित्वं अनेन ठस्य टः ११ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं सलुक्
 पट्टी । वृद्ध-उद्धृतादौ वृ वु दग्ध विदग्ध वृद्धि वृद्धे ढः धस्य ढः अनादौ
 द्वित्वं अनेन पूर्व धस्य ढः ११ अतःसेडोः वुद्धो । हस्त स्तस्य थोऽ-
 समस्त स्तंवे स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं अनेन पूर्व थ त ११ अतःसेडोः
 हत्थो । आश्लिष्ट आश्लिष्टे लक्षौ श्लिष्टस्य लिष्टः अनादौ द्वित्वं अने-
 न पूर्व धस्य दः ११ अतःसेडोः आलिद्धो । पुष्प- षस्पयोः फः ष-
 स्य फः अनादौ द्वित्वं अनेन पस्य पः ११ क्लीबे सम् मोनु० पुप्फं ।
 विह्वल- विह्वले वौजश्च विजि ह्रस्व जः अनादौ द्वित्वं द्वि-
 तीय० अनेन पूर्व ज व ११ अतःसेडोः जिब्जलो । उदूखल- खलम
 रामयूष लवणचतुर्गुण छजणेन सहः उ तैलादौवा द्वित्वं अनेन पूर्व

द्वितीयःपादः ।

३४९

ख-क ११ क्लीबे सम् मोनु० उक्खलं । नख-सेवादौ द्वित्वं अ-
नेन पूर्व ख क १३ जस् शस् दीर्घः जस् शसोर्लुक् नक्खा १३ खघथध
ज्ञां० जस् शस् डसित्तो णामि दीर्घः जस् शसोर्लुक् नहा । कपिध्वज-क-
पिर्लुजे यस्य सः कपिध्वजः कगचजेति तल्लुक् ११ सर्वत्र वल्लुक् समासे वा
द्वित्वं अनेन पूर्व ध दः कगचजेति जल्लुक् ११ अतः सेडोः कश्छलं । पद्मे
कपिध्वजः कगचजेति पल्लुक् सर्वत्रवल्लुक् कगचजेति जल्लुक् ११ कश्छलं ।
ख्यात अधोमनयां यल्लुक् कगचजेति तल्लुक् ११ अतः सेडोः डित्यं० खालं ॥

टीका भाषांतर. बीजा अने चोथा अक्षरनो जो द्विर्जाव आय. तो ते उपरना वे
पूर्व अक्षर आय. सं. व्याख्यान- तेने अधोमनयां अनादौ० चालता सूत्रे पूर्वना ख
नो क आय. ह्रस्वः संयोगे क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वक्खाणं रूप आय. सं.
व्याघ्र तेने अधोमनयां ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र रल्लुक् अनादौ० चालता सूत्रे घनो
ग आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी वग्घो रूप आय. सं. मूर्छा तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र०
अनादौ० चालता सूत्रे पूर्व छनो च आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी मुच्छा रूप आय. सं.
निर्झर तेने सर्वत्र अनादौ० चालता सूत्रे पूर्व भनो ब आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी
निर्झरो रूप आय. सं. काष्ठ तेने ह्रस्वः संयोगे छस्यानु० अनादौ० चालता सूत्रे पूर्व
ठनो ट आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी. कट्टं रूप आय. सं. तीर्थ तेने ह्रस्वः सं-
योगे सर्वत्र० अनादौ० चालता सूत्रे धनो त आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
तित्थं रूप आय. सं. निर्धन तेने सर्वत्र अनादौ० चालता सूत्रे धनो द आय. नोणः
अतःसेडोः ए सूत्रोथी निद्धणो रूप आय. सं. गुल्फ तेने सर्वत्र० अनादौ० चालता
सूत्रे पूर्व फनो प आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी गुल्फं रूप आय. सं. निव्वर तेने
सर्वत्र अनादौ० चालता सूत्रे पूर्व भनो ब आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी निव्वरो
रूप आय. सं यक्ष तेने आदेर्योजः क्षः खः कचितु० अनादौ० चालता सूत्रे खनो क
आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी जरुको रूप आय. कोइ अक्षरनो थ आयठे. तेने एवो आ-
देश न आय. तेथी तेनुं उदाहरण कहेलुं नथी. सं. अक्षि तेने छोऽक्ष्यादौ अनादौ चालता
सूत्रे छनो च आय. अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी अच्छी रूप आय. सं. मध्य
तेने साध्वसध्यह्यां० अनादौ० चालता सूत्रे झनो ज आय. पढी क्लीबे सम् मोनु०
ए सूत्रोथी मज्झं रूप आय. सं. स्पृष्टि तेने कगटड ऋतोऽत् प्रस्यानु० अनादौ०
चालता सूत्रे ठनो ट आय. अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पढी रूप आय. सं.
वृद्ध तेने उहत्वादौ दग्ध विदग्ध वृद्धि० अनादौ० चालता सूत्रे पूर्व घनो ड आय.
अतःसेडोः ए सूत्रोथी बुडो रूप आय. सं. हस्त तेने स्तस्यथोऽसमस्त० अनादौ०
चालता सूत्रे थनो त आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी हत्थो रूप आय. सं. आश्लिष्ट तेने
आश्लिष्टे लब्धौ अनादौ० चालता सूत्रे पूर्व धनो द आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी

३४८

मागधी व्याकरणम्.

आलिङ्गो रूप आय. सं. पुष्प तेने ष्पस्पयोः फः अनादौ० चालता सूत्रे फनो प आय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पुष्पं रूप आय. सं. विहल तेने विहलेवौभश्च-
स्य० अनादौ० चालता सूत्रे पूर्व भनो ब आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी भि-
भलो रूप आय. सं. उदृखल तेने खलमरायूष० तैला दौवा चालता सूत्रे पूर्व खनो
क आय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी ओक्खलं रूप आय. सं. नग्व तेने सेवा
दौ द्वित्वं चालता सूत्रे पूर्व ग्ननो क आय. जशशसदीर्घः जसशसोलुक् ए सूत्रोथी
नक्खा रूप आय. पत्ती खघथख० जसशस उसित्तो द्वाभिदीर्घः जशशसोलुक् ए
सूत्रोथी नहा रूप आय. सं. कपिध्वज (जेनी ध्वजामां कपि ठे ते) तेने कगचज०
सर्वत्र समासमां विकट्टे चिर्जाव आय पत्ती आ चालता सूत्रे पूर्व धनो द आय. कग-
चज० अतःसेडोंः ए सूत्रोथी कइद्धओ रूप आय. पहे कपिध्वज तेने कगचज०
पलुक् सर्वत्र कगचज० जलुक् ए सूत्रोथी कइधओ रूप आय. सं. ख्यात तेने अघो-
मनयां कगचज० अतःसेडोंः डित्यं० ए सूत्रोथी खाओ एवं रूप आय. ॥ ९० ॥

दीर्घे वा ॥ ९१ ॥

दीर्घ शब्दे शेषस्य घस्य उपरि पूर्वो वा जवति ॥ दिग्घो दीहो ॥ ९१ ॥

मूल भाषांतर. दीर्घ शब्दना शेष घनी उपर विकट्टे पूर्व अक्षर आय. सं. दीर्घ
तेनां दिग्घो दीहो एवां रूप आय.

॥ टुटिका ॥

दीर्घ ७१ वा ११ दीर्घ- सर्वत्र रलुक् अनेन वा पूर्व ग ह्रस्वःसंयोगे दी
दि ११ अतःसेडोंः दिग्घो पहे दीर्घः सर्वत्र रलुक् खघथधनां धस्य हः
अतःसेडोंः दीहो ॥ ९१ ॥

टीका भाषांतर. दीर्घ शब्दना शेष घनी उपर विकट्टे पूर्व आय. सं. दीर्घ तेने
सर्वत्र चालता सूत्रे पूर्व ग आय. न्ह्रस्वःसंयोगे अतःसेडोंः ए सूत्रोथी दिग्घो रूप
आय. पहे सं. दीर्घ तेने सर्वत्र खघथभां० अतःसेडोंः ए सूत्रोथी दीहो रूप आय.

न दीर्घानु स्वारात् ॥ ९२ ॥

दीर्घानुस्वाराज्यां लाङ्गणिकाज्यामलाङ्गणिकाज्यां च परयोः शेषा-
देशयो द्वित्वं न जवति ॥ वूढो । नीसासो । फासो ॥ अलाङ्गिक-पार्श्व
। पासं ॥ शीर्ष । सीसं । ईश्वरः । ईसरो ॥ द्वेष्ट्यः । वेसो ॥ लास्यं ।
लासं ॥ आस्यं आसं ॥ प्रेष्यः । पेसो ॥ अवमादयम् । उमाखं ॥ आ-
ज्ञा । आणा ॥ आङ्गतिः । आणत्ती ॥ आङ्गपनं । आणवणं ॥ अनुस्वा-
रात् । ज्यस्त्रम् । तंसं ॥ अलाङ्गणिक । संजा । विंजो । कंसादो ॥

द्वितीयःपादः ।

३४ए

मूल भाषांतर. लाक्षणिक अने अलाक्षणिक एवा दीर्घ तथा अनुस्वारश्री पर एवा शेष अने आदेशनो विर्भाव न आय. जेम-सं. क्षिप्त तेनुं बूढो आय. सं. निः-श्वास तेनुं नीसासो आय. सं. स्पर्श तेनुं फासो आय. अलाक्षणिकनां उदाहरण-सं. पार्श्व तेनुं पासं आय. सं. शीर्षम् तेनुं सीसं आय. सं. ईश्वरः तेनुं ईसरो आय. सं. द्वेष्ट्यः तेनुं वेसो आय. सं. लास्यम् तेनुं लासं आय. सं. आस्यम् तेनुं आसं आय. सं. प्रेष्ट्यः तेनुं पेसो आय. सं. अवमाल्यम् तेनुं ओमालं आय. सं. आज्ञा तेनुं आणा आय. सं. आज्ञप्तिः तेनुं आणत्ती आय. सं. आज्ञपनं तेनुं आणवणं आय. अनुस्वारश्री पण आय जेमके, सं. व्यस्रम् तेनुं तंसं आय. अलाक्षणिकनां उदाहरण-सं. संध्या तेनुं संज्ञा आय. सं. विंध्यः तेनुं विंज्ञो आय. सं. कांस्य तेनुं कंसालो आय. ॥ ९२ ॥

॥ टुंठिका ॥

न ११ दीर्घश्च अनुस्वारश्च दीर्घानुस्वारं तस्मिन् ७१ क्षिप्त- क्षितवह-क्षितव्यो रुरुख बूढौ । क्षितस्य बूढः अनादौ इति क्षित्वप्राप्तौ अनेन निषेधः ११ अतःसेडोः बूढो । निरः श्वास- निर्दुरोर्वा रलुक् लुकि निरः नी सर्वत्र वलुक् शषोः सः शस अतःसेडोः नीसासो । स्पर्श-व्यस्प-योः फः स्पस्य फः ११ अतःसेडोः फासो अथवा स्पृशनं स्पर्शः स्पर्शः अस्ति यस्यसः ज्ञावेद्यञ् सकर्मेद्यञ् स्पृशः फासफंसफरिस विवठिहातुं खावि-हाः स्पृशस्य फासः आदेशः ११ अतःसेडोः फासो । पार्श्व सर्वत्र वलुक् अधोमनयां यलुक् शषोः सः अतःसेडोः वेसो । लास्य आस्य अधोमन-यां यलोपः ११ क्लीबे सम् मोनु० लासं एवं आसं । प्रेष्ट्य- सर्वत्रेति यलुक् अधोमनयां यलुक् शषोः सः अतःसेडोः पेसो । अवमाल्य- अ-वापोत अतःपोते अवस्य ऊ अधोमनयां यलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० उमालं । आज्ञा- म्नज्ञोर्णः झस्यणः ११ अंत्यव्यं० सलुक् आणा । आ-ज्ञप्ति म्नज्ञोर्णः झस्य णः नोणः ११ क्लीबे सम् मोनु० कगटडेति पलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् आणत्ती । आज्ञाप-नं म्नज्ञोर्णः झस्य णः ११ क्लीबे सम् मोनु० आणावणं व्यस्र- सर्वत्र रलुक् ११ क्लीबे सम् मोनुस्वारः अधोमनयां यलुक् पलुक् छौ स्तः वक्रादावंतः अम् तंसं वंध्य संध्या- साध्वसध्य० ध्यस्य ऊः ११ अतःसेडोः विंजो । एवं संध्या-कांस्य कांस्यनील० ह्रस्वः संयोगे का क अ-

३५०

मागधी व्याकरणम्.

धोमनयां यलुक् शषोः सः शस्य सः कगचजेति तलुक् बाहुल्यकारात्
संधिः समानानां दीर्घः ११ अतःसेडोंः कंसालो ॥ ए१ ॥

टीका भाषांतर. लाहणिक अने अलाहणिक एवा दीर्घ अने अनुस्वारथी पर एवा शेष तथा आदेशने विज्ञाव न आय. सं. क्षिस तेने क्षिसवक्षक्षिसव्यो० ए सूत्र पढी अनादौ द्वित्वं ए सूत्रनी प्राप्ति अवा आवी पण आसूत्रथी तेनो निषेध अयो. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी छूढो एवं रूप आय. सं. निरुश्वास तेने निर्दुरोर्वा रलुक् निरःनी सर्वत्र शषोःसः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी नीसासो आय. सं. स्पर्श तेने व्यस्पर्शोः फः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी फासो रूप आय. अथवा स्पृश्० धातुने स्पर्शनं स्पर्शः एखे जे स्पर्श करवुं ते स्पर्श कहेवाय. ते स्पर्श जेने होय ते स्पर्श कहेवाय. अहिं भावेघञ् प्रत्यय आवे तेने फासफंसफरिसछिवछिवाहालुंवालिहा० ए सूत्रथी स्पर्शने स्थाने फास आदेश आय. पढी अतःसेडोंः ए सूत्रथी फासो रूप आय. सं. पार्श्व तेने सर्वत्र ए सूत्रे र तथा वनो लुक् आय. लुस्यवरदीर्घः शषोःसः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पासं रूप आय. सं. शीर्ष तेने शषोः सः सर्वत्र क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सीसं रूप आय. सं. ईश्वर तेने सर्वत्र शषोः सः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी ईसरु रूप आय. सं. द्वेष्य तेने कगटड० अधोमनयां अतःसेडोंः ए सूत्रोथी वेसो रूप आय. सं. लास्य तेने अधोमनयां क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी लासं रूप आय. एवी रीते सं. आस्य तेनु आसं रूप आय. सं. प्रेष्य तेने सर्वत्र अधोमनयां शषोः सः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी पेसो रूप आय. सं. अवमाल्य तेने अवापोतः अतःपोते अधोमनयां क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी ओमालं रूप आय. सं. आज्ञा तेने म्रज्ञोर्णः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी आणा रूप आय. सं. आज्ञप्ति तेने म्रज्ञोर्णः नोणः कगटड० अनादौ अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी आणत्ती रूप आय. सं. आज्ञापनं तेने म्रज्ञोर्णः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी आणावणं रूप आय. सं. ज्यस्त्र तेने सर्वत्र अधोमनयां वक्रादावंतः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तंसं रूप आय. सं. संध्या तेने साध्वत्यं० अंत्यव्यं० सूत्रोथी संज्ञा रूप आय. सं. विंध्य तेने साध्वध्स० अतःसेडोंः ए सूत्रोथी विंज्ञो रूप आय. सं. कांस्य तेने ह्रस्वःसंयोगे अधोमनयां शषोःसः कगचज० बाहुल्यकणुं ने तेथी संधि आय पढी समानानां दीर्घः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी कंसालो रूप आय. ॥ ए२ ॥

रहोः ॥ ए३ ॥

रेफहकारयो द्वित्वं न जवति ॥ रेफः शेषो नास्ति ॥ आदेश । सुन्देरं ।
बम्हचेरं । पेरन्तं ॥ शेषस्य । हस्य । विहलो ॥ आदेशस्य । कहावणो ॥

मूल भाषांतर. रेफ अने हकारनो विज्ञाव न आय. अहीं रेफ शेष होयतो न आय. आदेशनां उदाहरण- सं. सौंदर्य तेनु सुन्देरं आय. सं. ब्रह्मचर्य तेनु बम्हचेरं

द्वितीयःपादः ।

३५१

आय. सं. पर्यंत तेनुं पेरन्तं आय. शेष हकारनां उदाहरण- जेम- सं. विहल तेनुं विहलो आय. आदेशनां उदाहरण- जेम सं. कार्षापण तेनुं कहावणो रूप आय. ९३

॥ टुंडिका ॥

रश्च हश्च रहौ तयोः ११ सौंदर्य- उत्सौंदर्यवस्तौ सुपत्सय्यादौ द दे ब्रह्मचर्यं तुर्यं सौंदर्यं यस्य रः क्लीबे सम् मोनु० सुन्देरं । ब्रह्मचर्य- सर्वत्र रलुक् कचित् ओपि अस्य ह्यः ब्रह्मचर्ये च ब्रह्मचर्यं तुर्यं सौंदर्यं यस्य रः ११ क्लीबेसम् मोनु० बंहचेरं । पर्यंत वल्युत्कर पर्यंताश्चर्येवा पपे एतः पर्यंते यस्य रः ११ क्लीबे सम् मोनु० पेरन्तं । विहल- सर्वत्र हलुक् ११ अतःसेडोंः विहलो । कार्षापण-ह्रस्वःसंयोगे क कार्षापणे हः यस्य हः पोवः ११ अतःसेडोंः कहावणो ॥ ९३ ॥

टीका भाषांतर. र अने हनो विजाव न आय. सं. सौंदर्य तेने ओत्सौंदर्य० ब्रह्मचर्य० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सुन्देरं रूप आय. सं. ब्रह्मचर्य तेने सर्वत्र कचित्म्होऽपि ब्रह्मचर्ये क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी बम्हचेरं रूप आय. सं. पर्यंत तेने वल्युत्कर० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पेरन्तं रूप आय. सं. विहल तेने सर्वत्र अतःसेडोंः ए सूत्रोथी विहलो रूप आय. सं. कार्षापण तेने ह्रस्वः-संयोगे कार्षापणे हः पोवः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी कहावणो रूप आय. ॥ ९३ ॥

धृष्टद्युम्ने णः ॥ ९४ ॥

धृष्टद्युम्नशब्दे आदेशस्य णस्य द्वित्वं न जवति ॥ धट्ज्जुणो ॥

मूल भाषांतर. धृष्टद्युम्न शब्दना आदेशना णनो विजाव न आय. सं. धृष्टद्युम्न तेनुं धट्ज्जुणो रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

धृष्टद्युम्न ११ ण ११ धृष्टद्युम्न-ऋतोऽत् ध ष्टस्यानुष्टेष्टासंदष्टो ष्टस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं ठ ट य जः द्युज् अनादौ द्वित्वं म्रज्ञोर्णः अस्य णः अतःसेडोंः धट्ज्जुणो ॥ ९४ ॥

टीका भाषांतर. धृष्टद्युम्न शब्दना आदेशना ण नो विजाव आय. सं. धृष्टद्युम्न तेने ऋतोऽत् ष्टस्यानुष्टे अनादौ० द्वितीय० अनादौ० म्रज्ञोर्णः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी धट्ज्जुओ एवं रूप आय. ॥ ९४ ॥

कर्णिकारे वा ॥ ९५ ॥

कर्णिकार शब्दे शेषस्य णस्य द्वित्वं वा न जवति ॥ कणिआरो ॥ कसिआरो

३५२

मागधी व्याकरणम्.

मूल भाषांतर. कर्णिकार शब्दना शेष णनो विकल्पे द्विर्जाव आय. सं. कर्णि-
कार तेनां कणिआरो कणिणआरो एवं रूप आय. ॥ ९५ ॥

॥ टुंडिका ॥

कर्णिकार ७१ वा ११ कर्णिकार— सर्वत्र रलुक् अनेन वा द्वित्वं न जव-
वति यत्र जवति तत्र अनादौ द्वित्वं कगचजेति कलुक् ११ अतःसेडोंः
कणिआरो । पदे कर्णिकार सर्वत्र रलुक् कगचजेति कलुक् ११ अतः
सेडोंः कणिआरो ॥ ९५ ॥

टीका भाषांतर. कर्णिकार शब्दना शेष णनो विकल्पे द्विर्जाव न आय. सं. कर्णि-
कार तेने सर्वत्र चाक्षता सूत्रे विकल्पे द्विर्जाव न आय. ज्यारे द्विर्जाव आय त्यारे अना-
दौ द्वित्व कगचज अतःसेडोंः ए सूत्रोथी कणिआरो रूप आय. पदे कर्णिकार
तेने सर्वत्र कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी कणिआरोरूप आय. ॥ ९५ ॥

दृप्ते ॥ ९६ ॥

दृप्तशब्दे शेषस्य द्वित्वं न जवति ॥ दरिअ— सीहेण ॥

मूल भाषांतर. दृप्त शब्दना शेषनो द्विर्जाव न आय. सं दृप्तारिसिंहेन तेनुं दरि-
अ—सीहेण एवं रूप आय. ॥ ९६ ॥

॥ टुंडिका ॥

दृप्त ७१ दृप्तारिसिंह— अरिर्दृप्तेदृप्तस्य अरिः कगटडेति पलुक् सिंह ३१
मांसादेर्वा अनुस्वार लुक् ईर्जिह्वासिंहत्रिंशविंशतौ त्या ३१ टा-
आमोर्णः टास्याने ण टाणशस्येत् हे दरिअसीहेण ॥ ९६ ॥

टीका भाषांतर. दृप्त शब्दना शेषनो द्विर्जाव न आय. सं. दृप्तारिसिंह एटले
(गर्व पामेला शत्रुर्जमां सिंह समान) तेने अरिर्दृप्ते कगटड० ए सूत्रोथी दरि-
अ रूप आय. सं. सिंह तेने मांसादेर्वा ईर्जिह्वासिंहत्रिंश० टाआमोर्णः टाण-
शस्येत् ए सूत्रोथी सीहेण रूप आय. सर्व सूत्रोथी दरिअसीहेण एवं रूप आय. ९६

समासे वा ॥ ९७ ॥

शेषादेशयोः समासे द्वित्वं वा जवति ॥ नङ्-ग्गामो नङ्गामो । कुसुम-
प्पयरो । कुसुम-पयरो । देव-त्थुई देवथुई । हर-क्खन्दा । हरखन्दा
आणाल-क्खम्मो । आणाल-खम्मो ॥ बहुलाधिकारादशेषादेशयोरपि
स-प्पिवासो स-पिवासो । बद्ध-प्फलो बद्ध-फलो । मलय-सिहर क्ख-

द्वितीयःपादः ।

३५३

एडं मलय—सिहर—खण्डं । पम्मुकं पमुकं । अदंसणं अदंसणं । पडि-
कूलं पडिकूलं तेल्लोक्कं तेल्लोक्कं इत्यादि ॥

मूल भाषांतर. शेष तथा आदेशने समासमां विकल्पे चिन्ताव आय. सं. नदी-
ग्राम तेनां नई—ग्गामो नई—गामो एवां रूप आय. सं. कुसुमप्रकर तेनां कुसुम-
प्पयरो कुसुम—पयरो एवां रूप आय. सं. देवस्तुति तेनां देव—त्थुई देव—थुई एवां
रूप आय. सं. हरस्कंदाः तेनां हर—क्खन्दा हर—खन्दा एवां रूप आय. सं. आलान-
स्तंभ तेनां आणाल—क्खम्भो आणाल—खम्भो एवां रूप आय. बहुलअधिकार ते
तेथी शेष आदेशने पण आय. सं. सपिपास तेनां सप्पिवासो स—पिवासो सं. बद्ध-
फलः तेनां बद्धप्फलो बद्ध—फलो एवां रूप आय. सं. मलयशिखरखण्ड तेनां मलय
सिहर—क्खण्डं एवां रूप आय. सं. प्रमुक्त तेनां पमुकं पमुकं एवां रूप आय. सं. अदर्श-
न तेनां अदंसणं अदंसणं एवां रूप आय. सं. प्रतिकूलं तेनां पडिकूलं पडिकूलं
एवां रूप आय. सं. त्रैलोक्य तेनां तेल्लोक्कं तेल्लोक्कं एवां रूप आय. ॥ ९९ ॥

॥ टुंढिका ॥

समास ९१ वा ११ नदीयुक्तो ग्रामो नदीग्रामः दीर्घह्रस्वौमिथोवृत्तौ
दी दि कगचजेति दलुक् सर्वत्र रलुक् अनेन वा द्वित्वं ग ११ अतः-
सेडोः नई—ग्गामो । पद्दे—नदीग्राम— दीर्घह्रस्वौमिथोवृत्तौ दी दि क-
गचजेति दलुक् सर्वत्र रलुक् ११ अतःसेडोः नईगामो कुसुम—प्रकर—स-
र्वत्र रलुक् अनेन वा द्वित्वं प्प कगचजेति कलुक् ११ अतःसेडोः कुसु-
मप्पयरो । पद्दे कुसुम—पयरो । देवस्तुति—स्तस्यथोऽसमस्तस्तंबे वा
स्त थ अनेन वाद्वित्वं द्वितीयतुर्ययोरुपरि० पूर्व थ त कगचजेति त्-
लुक् ११ अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् देव—त्थुई पद्दे देवस्तुति—स्त-
स्य थोऽसमस्त० स्त थ कगचजेति त्लुक् ११ अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं०
सलुक् । देव—थुई । हरश्च स्कन्दश्च हरस्कन्दौ शुष्कास्कंदे वा स्कस्य खः अ-
नेन वा द्वित्वं द्वितीयतुर्य०पूर्व ख क १२ द्विवचनस्य बहुवचनं १३ जस्शस्
डसित्तोद्गामिदीर्घः द दा जस्शसोर्लुक् हरक्खन्दा । पद्दे हरस्कन्दौ ।
शुष्कास्कंदे वा स्कस्य खः पूर्ववत् हरक्खन्दा । आलान—स्तंभ—आलान-
श्चासौ स्तंभश्च आलानस्तंभः आलानेलनोःलानस्थाने नाल नोणः स्तंभेऽ-
स्तंबे वा स्तस्य खः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्य० पूर्व—स्क कः ११ अ-
तः सेडोः आणालक्कंजो पद्दे आलानस्तंभ— द्वित्वं मुक्त्वा शेषं पूर्वव-

३५४

भागधी व्याकरणम्.

त् । आणा पूर्ववत् आणालखंजो । सपिपासः सहपिपासया वर्त्तते यः स
 सपिपासः पुरुषः बहुलाधिकारात् शेषादेशौ मुक्त्वा अन्यत्रापि जवति
 द्वित्वं ततो अनेन वा द्वित्वं पि पि पोवः पस्य वः १२ अतः सेडोः सप्पि-
 वासो । बरुफलः बरुं फलं यत्र स बरुफलः अनेन वा द्वित्वं द्वितीयतुर्यं
 पूर्व फ प ११ अतः सेडोः बरुप्फलो । पद्मे बरुफलो । मलयशिखर-
 खंडम् । शषोः सः खघथं खस्य डः अनेन वा द्वित्वं म्मु शक्तमुक्तदष्ट-
 रुष्णामृडुत्वे को वा कस्य कः ११ अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनुं मल-
 य-सिहर-रूकाण्डं पद्मे द्वित्वं मुक्त्वा मलय-सिहर-खंडं । प्रमुक्त-
 सर्वत्र रलुक् अनेन वा द्वित्वं म्मु शक्तमुक्तदष्टं तस्य कः अनादौ
 द्वित्वं ११ क्लीबे सम् पम्मुक्कं । पद्मे प्रमुक्त मस्य द्वित्वं मुक्त्वा । शेषं पू-
 र्ववत् पम्मुक्क- । अदर्शन वक्रादावंतः अनुस्वारः दं अनेन वा द्वित्वं
 अदंसणं तथा अदंसणं । प्रतिकूलं-अनेन वा द्वित्वं कू कू ११ क्लीबे
 सम् मोनुं पडिकूलं पद्मे प्रतिकूल द्वित्वं मुक्त्वा शेषं पूर्ववत् पडिकूलं ।
 त्रैलोक्य-ऐतएत् त्रै त्रै सर्वत्र रलुक् अनेन वा द्वित्वं लो ह्यो अधो-
 मनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनुं तेह्लोकं । पद्मे ते-
 लोकं पूर्ववत् ॥ ए७ ॥

टीका भाषांतर. शेष अने आदेशने समासमां विकल्पे द्विर्भाव न आय. सं. नदीग्राम
 (नदीयुक्त एवं गाम) तेने दीर्घह्रस्वौ० कगचज० सर्वत्र चालता सूत्रे विकल्पे द्वि-
 र्भाव आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी नईगामो एवं रूप आय. पद्मे सं. नदीग्राम तेने
 दीर्घह्रस्वौ० कगचज० सर्वत्र अतःसेडोः ए सूत्रोथी नई-गामो एवं रूप आय. सं.
 कुसुम-प्रकर तेने सर्वत्र चालता सूत्रे विकल्पे द्विर्भाव आय. कगचज० अतःसेडोः
 ए सूत्रोथी कुसुम-पयरो रूप आय. पद्मे सं. कुसुम-प्रकर तेने द्विर्भाव न आय एट-
 ले कुसुम-पयरो एवं रूप आय. सं. देवस्तुति तेने स्तस्यथोऽसमस्त० चालता सूत्रे
 विकल्पे द्विर्भाव आय. पत्नी द्वितीयतुर्यं० कगचज अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंज० ए
 सूत्रोथी देवत्थुई रूप आय. पद्मे देवस्तुति तेने स्तस्यथोऽसमस्त० कगचज० अक्ली-
 बे दीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी देव-थुई रूप आय. सं. हरस्कन्दौ (शंकर अने
 कार्तिकेय) तेने शुष्कास्कंदेवा० चालता सूत्रे विकल्पे द्विर्भाव आय. द्वितीयतुर्यं०
 द्विवचनस्य बहुवचनं जस्रशस्रडसित्तोद्दामि० जस्रशस्रोल्लुक् ए सूत्रोथी हर-
 क्खन्दा एवं रूप आय. पद्मे सं. हरस्कन्दौ तेने शुष्कास्कंदेवा बाकी द्विर्भाव शिवा-
 य पूर्ववत् सूत्रो पामी हरकन्दा रूप आय. सं. आलानस्तंभ (हाथी बांधवानो खीलो)

द्वितीयःपादः ।

३५५

तेने आलाने नलो० ए सूत्रे लानने स्थाने नाल आय. पत्ती नोणः स्तंभेऽस्तंभे
अनादौ० द्वितीयतुर्य० अतःसेडोः ए सूत्रोथी आणालखंभो एवं रूप आय. पद्दे
सं. आलानस्तंभ तेने विर्जाव शिवाय बीजां सूत्रोथी आणालखंभो एवं रूप आय.
सं. सपिपासः (तृष्णा सहित पुरुष) अहिं बहुल अधिकारथी शेष-आदेशने मुकीने
पण विर्जाव आय. तेथी तेने चावता सूत्रे विकल्पे विर्जाव आय. पत्ती पोवः
अतःसेडोः ए सूत्रोथी सपिवासो रूप आय. तथा सपि-वासो रूप आय. सं. बद्ध-
फलः (जेमां फल बांध्युं ठे ते) तेने चावता सूत्रे विर्जाव आय. पत्ती द्वितीयतुर्य०
अतःसेडोः ए सूत्रोथी बद्धफलो रूप आय. पद्दे बद्धफलो रूप आय. सं. मलय-
शिखरखंडम् तेने शषोः सः खघथ० चावता सूत्रे विकल्पे विर्जाव आय. पत्ती
शक्तमुक्तदष्टा० अनादौ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मलय-सिहरखण्डं एवं
रूप आय. पद्दे विर्जाव मुकी बीजां सूत्रोथी मलय-सिहर-खण्डम् एवं रूप आय. सं.
प्रमुक्त तेने सर्वत्र चावता सूत्रे विकल्पे विर्जाव आय. शक्तमुक्तदष्ट० अनादौ०
क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पम्मुक्क रूप आय. पद्दे सं. प्रमुक्त तेने विर्जाव शिवाय
बीजां सूत्रोथी पम्मुक्क एवं रूप आय. सं. अदर्शन तेने वक्रादावंतः चावता सूत्रे वि-
कल्पे विर्जाव आय. एटले अदंसणं एवं रूप आय. पद्दे अदंसणं रूप आय. सं. प्रति-
कूल तेने चावता सूत्रे विकल्पे विर्जाव आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पडिकूलं
रूप आय. पद्दे विर्जाव शिवाय बीजां सूत्रोथी पडिकूलं रूप आय. सं. त्रैलोक्य तेने
ऐतएत् सर्वत्र चावता सूत्रे विर्जाव आय. अधोमनयां अनादौ० क्लीबे सम् मोनु०
ए सूत्रोथी तेल्लोकं रूप आय. पद्दे सं. त्रैलोक्य तेनुं तेलोकं आय. ॥ ९९ ॥

तैलादौ ॥ ९८ ॥

तैलादिषु अनादौ यथादर्शनमन्त्यस्यानन्त्यस्य च व्यंजनस्य द्वित्वं
जवति ॥ तेह्वं मण्डुको । वेश्वा । उज्जू । विड्डा । बहुत्तं ॥ अनन्त्यस्य ।
सोत्तं । पेम्मं । जुव्वणं ॥ आर्षे । पडिसोत्तं । विस्सोअसिआ ॥ तैल ।
मंडूक । विचकिल । कज्जु । व्रीडा । प्रभूत । स्रोतस् । प्रेमन् । यौवन इत्यादि ॥

मूल भाषांतर-तैलादिशब्दोना आदि न होय तेवा यथाक्रमे अंत्य अने अंत्ये न होय तेवा
व्यंजननो विर्जाव आय. सं. तैलम् तेनुं तेह्वं आय. सं. मण्डुक तेनुं मण्डुको आय. सं.
विचकिल तेनुं वेश्वं आय. सं. कज्जु तेनुं उज्जू आय. सं. व्रीडा तेनुं विड्डा आय. सं.
प्रभूत तेनुं बहुत्तं आय. अंत्ये न होय तेना उदाहरण- सं. स्रोतस् तेनुं सोत्तं आय. सं.
प्रेमन् तेनुं पेम्मं आय. सं. यौवनम् तेनुं जुव्वणं आय. आर्षप्रयोगमां-सं. प्रतिश्रोतस्
तेनुं पडिसोओ रूप आय. सं. विश्रोतसिका तेनुं विस्सोअसिआ रूप आय. ॥ ९८ ॥

॥ दुंडिका ॥

तैलं आदिर्यस्य स तैलादि ९१ तैल- ऐत एत् तै ते अनेन द्वित्वं ह्य ११

३५६

मागधी व्याकरणम्.

क्लीबे सम् मोनु० तेह्लं मंडूकअनेन छित्वं क ह्रस्वः संयोगे एडू एमु ११
 अतः सेडोंः मण्डूको । विचकिल- विचकिलायस्कारे विवे देह्लुक् अ-
 नेन छित्वं क्लीबे सम् मोनु० वेह्लं । ऋजु उहत्वादौ ऋ उ अनेन
 छित्वं जु ११ अक्लीबे दीर्घः जू अंत्यव्यं० सलुक् उज्जू । व्रीडा- सर्वत्र
 रलुक् अनेन छित्वं ड्वा ह्रस्वः संयोगे वी वि ११ अंत्यव्यं० सलुक् विड्वा ।
 प्रभूत सर्वत्र रलुक् खघथ० जू । हू अनेन छित्वं त ह्रस्वः संयोगे हू हु
 ११ क्लीबे सम् मोनु० पोवः बहुत्तं । श्रोतस् सर्वत्र रलुक् शषोः सः
 अनेन छित्वं अंत्यव्यं० सलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० सोत्तं । प्रेमन् स-
 र्वत्र रलुक् अनेन छित्वं म्म अंत्यव्यं० नलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु०
 पेम्मं । यौवन- औतउत् । यौ यो आदेर्योजः यो जो अनेन छित्वं व-
 व नोणः ११ क्लीबे सम् मोनु० जोवणं । आर्षे प्रतिश्रोतस् पडिसोउ ।
 विश्रोतसिका विस्सोअसिआ ॥ ९८ ॥

टीका भाषांतर. तैल विगेरे शब्दोने आदिमां न होय तेवा अंत्य अने अंत्य न
 होय तेवा व्यंजननो द्विर्जाव आय. सं. तैल तेने ऐतएत् चालता सूत्रे विर्भाव आय
 क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तेह्लं रूप आय. सं. मंडूक तेने चालता सूत्रे विर्भाव आय.
 ह्रस्वःसंयोगे अतः सेडोंः ए सूत्रोथी मण्डूको रूप आय. सं. विचकिल तेने विचकि-
 लायस्का० चालता सूत्रे विर्भाव आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वेह्लं
 रूप आय. सं. ऋजु तेने उहत्वादौ चालता सूत्रे विर्भाव आय. अक्लीबे दीर्घः
 अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी उज्जू रूप आय. सं. व्रीडा तेने सर्वत्र चालता सूत्रे विर्भाव आय.
 ह्रस्वःसंयोगे अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी विड्वा रूप आय. सं. प्रभूत तेने सर्वत्र० खघथ०
 चालता सूत्रे विर्भाव आय. ह्रस्वःसंयोगे क्लीबे सम् मोनु० पोवः ए सूत्रोथी बहुत्तं
 रूप आय. सं. श्रोतस् तेने सर्वत्र शषोः सः चालता सूत्रे विर्भाव अंत्यव्यं० क्लीबे
 सम् मोनु० ए सूत्रोथी सोत्तं रूप आय. सं. प्रेमन् तेने सर्वत्र चालता सूत्रे विर्भाव
 आय. अंत्यव्यं० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पेम्मं रूप आय. सं. यौवन तेने औत-
 औत् आदेर्योजः चालता सूत्रे विर्भाव आय. नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
 जोवणं रूप आय. आर्षप्रयोगमां सं. प्रतिश्रोतस् तेनुं पडिसोओ आय. सं. विश्रो-
 तसिका तेनुं विस्सोअसिआ रूप आय. ॥ ९८ ॥

सेवादौ वा ॥ ९९ ॥

सेवादिषु अनादौ यथादर्शनमन्त्यस्यानन्त्यस्य च छित्वं वा जवति ॥
 सेवा सेवा ॥ नेडुं नीडं । नक्खा नहा । निहितो निहिउ । वाहितो

द्वितीयःपादः ।

३५९

वाहिउ । माउक्कं माउअं । एक्को एउं । कोउहल्लं कोउहल्लं । वाउल्लो
वाउलो । थुल्लो थोरो । हुत्तं हूअं । दइव्वं दइवं । तुण्हक्को तुण्हउं ।
मुक्को मूउं । खण्णू । खाणू थिण्णं थीणं ॥ अनन्त्यस्य अम्हक्केरं अम्हक्केरं ।
तंचेअ तंचेअ । सोच्चिअ सोचिअ । सेवा । नीड नख । निहित । व्या-
हृत । मृडुक । एक । कुतूहल । व्याकुल । स्थूल । हूत । दैव । तूष्णी-
क । मूक । स्थाणु । स्त्यान । अस्मदीय । चेअ । चिअ । इत्यादि ॥

मूल भाषांतर. सेवादि शब्दोने आदि न होय तेवा यथाक्रमे अंत्यनो तथा अंत्य
न होय तेनो विकल्पे विजाव आय. सं. सेवा तेनां सेव्वा सेवा एवां रूप आय. सं.
नीड तेनां नेडुं नीडं एवां रूप आय. सं. नखा तेना नक्खा नहा एवां रूप आय. सं.
निहित तेना निहित्तो निहिओ रूप आय. सं. व्याहृत तेनां वाहित्तो वाहिओ रूप
आय. सं. मृडुक तेनां माउक्कं माउअं रूप आय. सं. एक तेनां एक्को एओ रूप आय. सं.
कुतूहल तेनां कोउहल्लं कोउहल्लं एवां रूप आय. सं. व्याकुल तेनां वाउल्लो वाउलो रूप
आय. सं. स्थूल तेनां थुल्लो थोरो एवां रूप आय. सं. हूत तेनां हुत्तं हूअं एवां रूप आय. सं.
दैव तेनां दइव्वं दइवं रूप आय. सं. तूष्णीक तेनां तुण्हक्को तुण्हओ रूप आय. सं.
मूक तेनां मुक्को मूओ रूप आय. सं. स्थाणु तेनां खण्णू खाणू रूप आय. सं. स्त्यान
तेनां थिण्णं थीणं रूप आय. अंत्य न होय तेनां उदाहरण- सं. अस्मदीय तेनां अम्ह-
क्केरं तथा अम्हक्केरं एवां रूप आय. तेमज सं. चेअ चिअ तेनां तंचेअ तंचेअ
रूप आय. तेमज सोच्चिअ सोचिअ एवां रूप आय.

॥ टुंढिका ॥

सेवादि ७१ वा ११ सेवा अनेन वा द्वित्वं ११ अंत्यव्यं सलुक् सेव्वा पक्षे
सेवा । नीड नीरुपीठेवा नी ने अनेन द्वित्वं डु ११ क्लीवे सम् मोनु०
नेडुं । पक्षे नेडं । नख—अनेन वा द्वित्वं द्वितीयस्य पूर्व—ख—क १३ ज-
सशसोहामि दीर्घः जसशसोर्लुक् नखा पक्षे नख खघथ० ख ह नह
जशशस् दीर्घः जसशसोर्लुक् नहा निहित—अनेन द्वित्वं त्त ११ अतः
सेडोः निहित्तो । पक्षे निहित—कगचजेति तलुक् ११ अतः सेडोः नि-
हिउं व्याहृत—अधोमनयां १३ यलुक् इत्कृपादौ ह हि अनेन
वा द्वित्वं त्त ११ अतः सेडोः वाहित्तो । पक्षे व्याहृतः अधोमनयां यलु-
क् इत्कृपादौ ह हि कगचजेति तलुक् ११ अतः सेडोः वाहिउं मृडुक—
कशमृडुकमृडुत्वे मृ मा कगचजेति दलुक् अनेन वा द्वित्वं क ११ क्ली-

३५७

मागधी व्याकरणम्.

वे सम् मोनु० माउक्कं पद्दे छित्वं विना कगचजेति क्लुक् माउअं ।
 एक-अनेन वा छित्वं क् ११ अतः सेडों: एक्को पद्दे कगचजेति क्लुक्
 एको । कुतूहल-ऐतएत् कौ को कुतूहले वाहस्वः स्यात् तू तु कगचजेति
 त्लुक् अनेन वा छित्वं ह् ११ क्लीवे सम् मोनु० कोउहलं । पद्दे
 छित्वं विना शेषं पूर्ववत् कोउहलं व्याकुल- अधोमनयां यलुक्
 कगचजेति यलुक् क्लुक् अनेन वा छित्वं ११ अतःसेडों: पद्दे
 वाउलो । स्थूल-कगटडेति सलुक् अनेन वा छित्वं ह् हस्वः संयोगे
 थू थु ११ क्लीवे सम् मोनु० थुहं पद्दे स्थूल-जंत्कूष्मांडीतूणीरे स्थूस्थो
 कगटडेति सलुक् स्थूले लोरः वा लस्य रः ११ क्लीवे सम् मोनु० थोरं ।
 हूत- अनेन वा छित्वं त् हस्वः संयोगे हू हु ११ क्लीवे सम् मोनु० हुतं
 पद्दे हूत-कगचजेति त्लुक् ११ क्लीवे सम् मोनु० हूअं । देव एव दैव
 दैदश् अनेन वा छित्वं ११ क्लीवे सम् मोनु० दश्वं पद्दे दैव छित्वं वि-
 ना पूर्ववत् दश्वं । तूष्णीक- ह्रस्वः संयोगे तू तु सूक्ष्मस्मृणस्मृह्णह्णं
 अनेन वा छित्वं क् ँह्रस्वः संयोगे एही एिह् ११ अतः सेडों: तूण्हिक्को
 । पद्दे तूष्णीक-छित्वं विना कगचजेति त्लुक् तूण्हिउ । मूक-अनेन
 वा छित्वं ँह्रस्वः संयोगे मू मु ११ अतःसेडों: मुक्को पद्दे मूक- कगच-
 जेति क्लुक् मुउ । स्थाणु- स्थाणा स्था खा अनेन वा छित्वं
 णु- ँह्रस्वः संयोगे ख अक्लीवे दीर्घः । अंत्यव्यं० सलुक् खण्ण पद्दे
 स्थाणु स्थाणा वहरे स्था खा ११ अक्लीवे दीर्घः खाण् स्त्यान ईस्त्या
 नखट्वाटेस्त्या स्ती अधोमनयां यलुक् स्ती स्तस्यथो स्तीथी नोणः अंत्य-
 व्यं० सलुक् अनेन वा छित्वं ण् ह्रस्वः संयोगे थी थि । ११ क्लीवे सम् मोनु०
 थिणं पद्दे स्त्यान ईस्त्यानखट्वाटे अधोमनयां स्तस्यथो स्तीथी नोणः
 ११ क्लीवे सम् मोनु० थिणं अस्मदीय-पद्मदमष्मस्मह्मां स्मस्य हः
 इदमर्थ केरश् यस्य केरः कगचजेति दलुक् अनेन वा छित्वं के के
 अम्ह्केरं पद्दे अस्मदीय छित्वं मुक्त्वा शेषं पूर्ववत् अह्मकेरं । नद एव अं-
 त्यव्यं० दलुक् ११ क्लीवे सम् मोनु० तंणिअवे अवि अवेति एवस्य
 वे अनेन वा छित्वं व्वे ११ अंत्यव्यं० सलुक् ११ तंवे पद्दे छित्वं मु-

द्वितीयःपादः ।

३५ए

क्त्वा शेषं पूर्ववत् नद एव अंत्यव्यं० दलुक् एतदश्च तसौ क्लीबे मस्य
सः ११ अतः सेडोंः सोविश्च वे अत्वएव विश्च अनेन वाहित्वं वि ११ अं-
त्यव्यं० सलुक् सोच्चिश्च एते द्वित्वं मुक्त्वा सोचिश्च ॥ एए ॥

टीका भाषांतर. सेवादि शब्दोने आदि न होय तेवा यथाक्रमे अंत्यनो तथा अंत्य
न होय तेनो विकट्टपे विर्जाव आय. सं. सेवा तेने चालता सूत्रथी विकट्टपे विर्जाव आय.
पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रे सेव्या एवं रूप आय. पहे सेवा रूप आय. सं. नीड तेने नी-
डपीठेवा चालता सूत्रे विर्जाव आय. क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी नेडुं रूप आय. सं.
नख तेने चालता सूत्रे विकट्टपे विर्जाव आय. द्वितीयतुर्य० जस्रशसोदामिदीर्घः
जस् शसोर्लुक् ए सूत्रोथी नखा रूप आय. पहे नख तेने खघथ० जस् शस् दीर्घः
जश्र शसोर्लुक् ए सूत्रोथी नहा रूप आय. सं. निहित तेने चालता सूत्रे विर्जाव
आय अतःसेडोंः ए सूत्रोथी निहितो रूप आय. पहे सं. निहित तेने कगचज०
अतःसेडोंः ए सूत्रोथी निहिओ रूप आय. सं. व्याहत तेने अधोमनयां इत्कृपादौ
चालता सूत्रे विकट्टपे विर्जाव आय. अतःसेडोंः ए सूत्रोथी वाहित्तो रूप आय. पहे सं.
व्याहत तेने अधोमनयां इत्कृपादौ कगचज० अतःसेडोंः ए सूत्रोथी वाहिओ
रूप आय. सं. मृदुक तेने कृशमृदुकमृदुत्वे कगचज चालता सूत्रे विकट्टपे विर्जाव
आय. क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी माउक्कं रूप आय. पहे विर्जाव शिवाय कगचज ए
सूत्रे माउअं रूप आय. सं. एक तेने चालता सूत्रे विकट्टपे विर्जाव आय. अतःसेडोंः
ए सूत्रोथी एको रूप आय. पहे. कगचज ए सूत्रे एको रूप आय. सं. कुतूहल तेने
एत एत् वाह्रस्वःस्यात् कगचज चालता सूत्रे विकट्टपे विर्जाव आय. क्लीबेसम् मोनु०
ए सूत्रोथी कोडहल्लं रूप आय. पहे विर्जाव विना बाकी पूर्ववत् आय एटले कोडहल्लं
रूप आय. सं. व्याकुल तेने अधोमनयां कगचज चालता सूत्रे विकट्टपे विर्जाव आय.
अतःसेडोंः ए सूत्रोथी वाउल्लो रूप आय. पहे वाउलो आय. सं. स्थूल तेने कगचज
चालता सूत्रे विकट्टपे विर्जाव आय. ह्रस्वःसंयोगे क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी थुल्लं रूप
आय. पहे स्थूल तेने ओत्कृष्मांडी० कगचज० स्थूले लोरः क्लीबेसम् मोनु० ए सू-
त्रोथी थोरं रूप आय. सं. हृत तेने चालता सूत्रे विकट्टपे विर्जाव आय. ह्रस्वःसंयोगे
क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी हुत्तं रूप आय. पहे सं. हृत तेने कगचज क्लीबेसम्
मोनु० ए सूत्रोथी ह्रअं रूप आय. सं. दैव तेने दै दइ चालता सूत्रे विकट्टपे विर्जाव
आय. क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी दइव्वं रूप आय पहे सं. दैव तेने विर्जाव शिवाय
पूर्ववत् सूत्रोथी दइव्वं रूप आय. सं. तूष्णीक तेने ह्रस्वःसंयोगे सूक्ष्मप्नस्व० चालता
सूत्रे विकट्टपे विर्जाव आय. पढी ह्रस्वःसंयोगे अतःसेडोंः ए सूत्रोथी तुण्हको रूप
आय. पहे. सं. तूष्णीक तेने विर्जाव शिवाय कगचज ए सूत्रथी तुण्हओ रूप आय.
सं. मूक तेने चालता सूत्रे विकट्टपे विर्जाव आय. पढी ह्रस्वःसंयोगे अतःसेडोंः ए सू-
त्रोथी मुक्को रूप आय. पहे मूक तेने कगचज ए सूत्रे लागी मुओ रूप आय. सं.

३६०

मागधी व्याकरणम्.

स्थाणु तेने स्थाणा वहरे ए सूत्रे स्थानो म्वा थाय. पढी आ चालता सूत्रे विकट्टे द्विर्जाव थाय. ह्रस्वःसंयोगे अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी म्वाणू रूप थाय. पहे स्थाणु तेने स्थाणा वहरे अक्लीवे दीर्घः ए सूत्रोथी म्वाणू रूप थाय. सं. स्त्यान तेने ईस्त्याखल्वा० ए सूत्रे स्त्यानोस्ती थाय. अधोमनयां स्तस्य थोऽसमस्त० अंत्यव्यं० चालता सूत्रे विकट्टे द्विर्जाव थाय. पढी ह्रस्वःसंयोगे क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी थीणं रूप थाय. पहे. सं. स्त्यान तेने ईस्त्यान अधोमनयां स्तस्यथो० नोणः क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी थीणं रूप थाय. सं. अस्मदीय तेने पक्ष्म इमष्म० इदमर्थ केरइ कगचज० चालता सूत्रे विकट्टे द्विर्जाव थाय. एटले अम्हकेरं एवुं रूप थाय. पहे सं. अस्मदीय तेने द्विर्भावं शिवाय बीजां सूत्रोथी अम्हकेरं रूप थाय. सं. नद एव तेने अंत्यव्यं० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी तंणि अवे एवुं रूप थाय. सं. एव तेने अन्वि अन्वेत्ति ओवनो वे थाय. चालता सूत्रे विकट्टे द्विर्जाव थाय. एटले व्वे थाय. पढी अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी तंन्वे रूप थाय. पहे द्विर्जाव शिवाय वाकी पूर्ववत् थाय. सं. नद एव तेने अंत्यव्यंजन० ओतदश्च तसौ क्लीबे मस्य सः अतः सेडोः सोचिअं रूप थाय. वे तेने अस्व एव ए सूत्रे विअ थाय. पढी चालता सूत्रे विकट्टे द्विर्जाव थाय. पढी अंत्यव्यंजन० ए सूत्रे सोचिअ रूप थाय. पहे द्विर्भावं ओडी बीजां सूत्रोथी सोचिअ एवुं रूप थाय. ॥ एए ॥

शाङ्गं डात्पूर्वोत् ॥ १०० ॥

शाङ्गं डात्पूर्वो अकारो जवति ॥ सारङ्गं ॥

मूल भाषांतर. शाङ्गं शब्दना ड नी पूर्वे अकार थाय. सं. शाङ्गं तेनुं सारङ्गं थाय.

॥ टुंढिका ॥

शाङ्गं ७१ ड ५१ पूर्व ११ अत् ११ शाङ्गं अनेन शकाररेफयोर्विश्लेषं कृत्वा पूर्व अः लोकात् ११ क्लीबे सम् मोनु० सारङ्गं ॥ १०० ॥

टीका भाषांतर. शाङ्गं शब्दना ड नी पूर्वे अकार थाय. सं. शाङ्गं तेने चालता सूत्रे श तथा र नो विश्लेष करी पूर्वे अ थाय. पढी लोकात् क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सारङ्गं रूप थाय.

क्षमा-श्लाघा-रत्नेऽन्यव्यंजनात् ॥ १०१ ॥

एषु संयुक्तस्य यदन्त्यव्यंजनं तस्मात्पूर्वोऽद् जवति ॥ ढमा । सलहा ।

रयणं । आर्षे सूक्ष्मेऽपि । सुह्रमं ॥ १०१ ॥

मूल भाषांतर. क्षमा श्लाघा अने रत्न ए शब्दोना जोमाहरनो जे अंत्यव्यंजन तेनी पूर्वे अ थाय. सं. क्षमा तेनुं छमा थाय. सं. श्लाघा तेनुं सलहा रूप थाय. सं. रत्नं तेनुं रयणं रूप थाय. आर्षे प्रयोगमां पण थाय. सं. सूक्ष्मं तेनुं सुह्रमं रूप थाय.

द्वितीयःपादः ।

३६१

॥ टुंठिका ॥

क्ष्मा च श्लाघा च रत्नं च क्ष्माश्लाघारत्नं तस्मिन् ७१ अंत्यव्यंजन ५१
क्ष्मा क्ष्मा इति विश्लेषं कृत्वा अनेन मात् पूर्व अः लोकात् क्षमायां कौ
क्षस्य ठः ११ अंत्यव्यं० सलुक् ठमा । श्लाघा— श् ला इति विश्लेषं
कृत्वा अनेन लात् पूर्व अः लोकात् शपोः सः खघथ० घा हा ११ अं-
त्यव्यं० सलुक् सलाहा । रत्न— त् न इति विश्लेषं कृत्वा नपूर्वः लोकात्
कगचजेति तलुक् अवर्णो अ य नोणः ११ क्लीबे सम् मोनु० रयणं ।
आर्पे सूक्ष्म ह्रस्वः संयोगे सू सु क्ष् म् इति विश्लेषे मपूर्वः अः
लोकात् ११ क्लीबे सम् मोनु० सुहमं ॥ १०१ ॥

टीका भाषांतर. क्ष्मा श्लाघा रत्न ए शब्दोना जोडाहरनो जे अंत्यव्यंजन तेनी
पूर्वे अ थाय. सं. क्ष्मा— तेने क्ष् मा एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे म नी पेहेला
अ थाय. पढी लोकात् क्षमायां कौ क्षस्य ठः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी ठमा एवं रूप
थाय. सं. श्लाघा तेने श् ला एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे ल नी पूर्वे अ थाय पढी
लोकात् शपोः सः खघथ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सलाहा रूप थाय. सं. रत्न तेने
त् न एवो विश्लेष करी न पूर्वे अ थाय. लोकात् कगचज० अवर्णो० नोणः क्लीबे.
सम् मोनु० ए सूत्रोथी रयणं रूप थाय. आर्पे प्रयोगमां सं. सूक्ष्म तेने ह्रस्वःसंयोगे
आर्पे प्रयोगमां क्ष् म एवो विश्लेष करी म पूर्व अ थाय. पढी लोकात् क्लीबेसम्
मोनु० ए सूत्रोथी सुहमं रूप थाय. १०१

स्नेहाग्न्योर्वा ॥ १०२ ॥

अनयोः संयुक्तस्यान्त्यव्यंजनात्पूर्वोकारो वा जवति ॥ सणेहो नेहो ॥
अगणी अग्नी ॥

मूल भाषांतर. स्नेह अने अग्नि शब्दना जोडाहरना अंत्यव्यंजननी पूर्वे विकट्टे
अ थाय. सं. स्नेह तेनां सणेहो नेहो एवां रूप थाय. सं अग्नि तेनां अगणी अग्नी
एवां रूप थाय.

॥ टुंठिका ॥

स्नेहश्च अग्निश्च स्नेहाग्नी तयोः ७२ वा ११ स्नेह स् न इति विश्लेषे
अनेन वा । न पूर्वः अः लोकात् नोणः ११ अतः सेमोः सणेहो । पदे
स्नेह ११ कगटनेति सलुक् अतः सेमोः नेहो । अग्नि— ग् नि इति

૩૬૨

માગધી વ્યાકરણમ.

વિશ્લેષે અનેન વા નિપૂર્વઃ અઃ લોકાત્ નોળઃ ૧૧ અક્ષીવે દીર્ઘઃ અંત્યવ્યં સ્લુક્ અગ્ની- પદ્ધે અગ્નિ- અધોમનયાં સ્લુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં અક્ષીવેદીર્ઘઃ અંત્યવ્યં સ્લુક્ અગ્ની ॥ ૧૦૨ ॥

ટીકા ભાષાંતર. સ્નેહ અને અગ્નિ શબ્દના જોડાકરના અંત્યવ્યંજનની પૂર્વે વિકલ્પે અ આય. સં. સ્નેહ તેને સ્ ન્ એવો વિશ્લેષ કરી ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે ન પૂર્વક અ આય. પઠી લોકાત્ નોળઃ અતઃસેડોંઃ એ સૂત્રોચી સળેહો રૂપ આય. પદ્ધે સં. સ્નેહ તેને કમટહ અતઃસેડોંઃ એ સૂત્રોચી જેહો રૂપ આય. સં. અગ્નિ તેને ગ્ નિ એવો વિશ્લેષ કરી ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે નિ પૂર્વક અ આય. પઠી લોકાત્ નોળઃ અક્ષીવેદીર્ઘઃ અંત્યવ્યં એ સૂત્રોચી અગ્ની રૂપ આય. પદ્ધે- સં. અગ્નિ તેને અધોમનયાં અનાદૌ અક્ષીવે અંત્યવ્યં એ સૂત્રોચી અગ્ની રૂપ આય. ૧૦૨

પ્લક્ષે લાત્ ॥ ૧૦૩ ॥

પ્લક્ષ શબ્દે સંયુક્તસ્યાન્ત્યવ્યંજનાદ્વાત્પૂર્વોઽદ્ જવતિ ॥ પલક્ષો ॥

મૂલ ભાષાંતર. પ્લક્ષ શબ્દના જોડાકરના અંત્યવ્યંજન લ ચકી પૂર્વે અ આય. સં. પ્લક્ષ તેનું પલક્ષો રૂપ આય. ૧૦૩

॥ હુંડિકા ॥

પ્લક્ષ ૭૧ લ ૫૧ પ્લક્ષ- પ્ લ ઇતિ વિશ્લેષે લાત્ પૂર્વ અઃ લોકાત્ ।
ક્ષઃ સ્વઃ ક્વચિત્ અનાદૌ દ્વિત્વં દ્વિતીય તૂર્યં પૂર્વ સ્વ ક ૧૧ અતઃ
સેડોંઃ પલક્ષો ॥ ૧૦૩ ॥

ટીકા ભાષાંતર. પ્લક્ષ શબ્દના જોડાકરના અંત્યવ્યંજન લ ની પૂર્વે અ આય. સં. પ્લક્ષ તેને પ્ લ એવો વિશ્લેષ કરી લ ની પૂર્વે અ આય પઠી લોકાત્ ક્ષઃ સ્વઃ ક્વચિત્ અનાદૌ દ્વિતીયતૂર્યં અતઃસેડોંઃ એ સૂત્રોચી પલક્ષો રૂપ આય. ૧૦૩

ર્હે-શ્રી-હીઃ કૃત્સ-ક્રિયા-દિષ્ટ્યા સ્વિત્ ॥ ૧૦૪ ॥

एषु संयुक्तस्यान्त्यव्यंजनात्पूर्व इकारो जवति ॥ र्हे । अरिहृइ । अ-
रिहा । गरिहा । वरिहो ॥ श्री । सिरी ॥ ह्री । हिरी ॥ हीतः । हि-
रीयो ॥ अहीकः । अहिरीयो ॥ कृत्सः । कसिणो ॥ क्रिया । किरि
आ ॥ आर्षे तु ह्यं नाणं क्रिया-हीणं ॥ दिष्ट्या । दिष्ट्रिया ॥

મૂલ ભાષાંતર. ર્હે શ્રી હી કૃત્સ ક્રિયા અને દિષ્ટ્યા એ શબ્દોના જોડાકરના અંત્યવ્યંજનની પૂર્વે ઇકાર આય. ર્હેનાં ઉદાહરણ- સં. અર્હેતિ તેનું અરિહૃ રૂપ

द्वितीयःपादः ।

३६३

आय. सं. अर्हन् तेनुं अरिहा रूप आय. सं. गर्हिन् तेनुं गरिहा रूप आय. सं. वर्हिन् तेनुं वरिहो रूप आय. सं. श्री तेनुं सिरी रूप आय. सं. ह्री तेनुं हिरी रूप आय. सं. हीतः तेनुं हिरीओ रूप आय. सं. अहीकः तेनुं अहिरीओ रूप आय. सं. कृत्स्नः तेनुं कसिणो रूप आय. सं. क्रिया तेनुं किरिया आय. आर्षप्रयोगमां सं. हतं ज्ञानं क्रियाहीनं तेनुं ह्यं नाणं क्रिया- हीणं एवं रूप आय. सं. दिष्टया तेनुं दिष्टिआ रूप आय. १०४

॥ ढुंढिका ॥

हेश्व श्रीश्च हीश्च कृत्स्नश्च क्रिया च दिष्टया च हेश्व्रीहीकृत्स्नक्रिया-
दिष्टया स्तासु ७३ इत् ११ अर्ह सह पूजायां अर्हविव व्यंजना ददंते
ऽत् लोकात् त्यादीनां ति इ अनेन र् ह इति विश्लेषं कृत्वा अनेन
पूर्वः इः लोकात् अरिहइ । अर्हन् अंत्यव्यंजन० तलुक् र् ह इति
विश्लेषे र् ह पूर्व इः लोकात् ११ अंत्यव्यंज०सलुक् अरिहा गर्ह-र् ह
इति विश्लेषे ह पूर्व इः लोकात् शषोः सः ११ अंत्यव्यंजन० सलुक्
गरिहा वर्हिन्- अंत्य० नलुक् र् ह इति विश्लेषे अनेन हः पूर्व इः
लोकात् १३ जस्रशस्रडसि दीर्वः जस्रशसोर्लुक् वरिहा । श्री श् रि
इति विश्लेषे रात् इः लोकात् शषोः सः ११ अंत्यव्यं० सलुक् सिरी ।
ह्री ह् रि इति विश्लेषे अनेन री पूर्व इः लोकात् ११ अंत्यव्यं०
सलुक् हिरी हीतः ह् री इति विश्लेषे अनेन री पूर्व इः लोकात्
कगचजेति तलुक् ११ अतः सेडोः हिरीओ । अहीकः- हरी इति
विश्लेषे री पूर्व इः लोकात् हि क कगचजेति कलुक् अतः सेडोः
अहिरीओ । कृत्स्न- कृतोऽत् कृ क कगटमेति सलुक् सन इति विश्लेषे
न पूर्व इ लोकात् नोणः अतः सेडोः कसिणो । क्रिया क् रि इति
विश्लेषे अनेन रि पूर्व इः लोकात् कि कगचजेति यलुक् ११ अंत्य-
व्यं० सलुक् किरिया । हत- कगचजेति तलुक् अवर्णात् लुक् अव-
र्णो अ य ११ क्लीबेस्म मोनु० ह्यं । ज्ञान- म्रज्ञोर्णः इस्य णः व्य-
त्ययस्येति न्यायात् नोणः णस्य ह नः नोणः इस्य णः ११ क्लीबे
स्म मोनु० नाणं । आर्षे- क्रिया- सर्वत्र रलुक् कगचजेति यलुक्

३६४

मागधी व्याकरणम्.

अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० अंत्य० सलुक् क्रिया— हीन— नो-
णः ११ क्लीबे सम् मोनु० हीणं । दिष्ट्या ष् या इति विश्लेषे यात्पूर्व
इः लोकात् षस्यानुष्ट० षस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्व ठ ट
कगचजेति यलुक् दिष्टिआ ॥ १०४ ॥

टीका भाषांतर. हं श्री ही कृत्स्न क्रिया अने दिष्ट्या ए शब्दोना जोडाह-
रना अंत्यव्यंजननी पूर्वे इ आय. सं. अर्हं धातु पुजामां प्रवर्त्ते. तेने व्यंजनाददंतेऽत्
ल्यादीनां चालता सूत्रे र् ह एवो विश्लेष करी पूर्वे इ आय. पत्नी लोकात् ए सूत्रे अरि-
हइ रूप आय. सं. अर्हत् तेने अंत्यव्यं० ए सूत्रे त् नो लुक् आय. पत्नी र् ह एवो विश्लेष
करी हनी पूर्वे इ आय. लोकात् अतः सेडोंः ए सूत्रोथी अरिहा रूप आय. सं. गर्ह तेने
र् ह एवो विश्लेष करी हनी पूर्वे इ आय. पत्नी लोकात् शपोः सः अंत्यव्यं० ए
सूत्रोथी गरिहा रूप आय. सं. बर्हिन् तेने अंत्यव्यं० ए सूत्रे र् ह एवो विश्लेष करी
चालता सूत्रे ह पूर्वे इ आय. पत्नी लोकात् जश् शस् डसिदीर्घः जश् शसोदीर्घः
जश्शसोर्लुक् ए सूत्रोथी बरिहा रूप आय. सं. श्री तेने श् री एवो विश्लेष करी
रनी पूर्वे इ आय. पत्नी लोकात् शपोः सः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सिरी रूप आय.
सं. ही तेने ह् री एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे रीनी पूर्वे इ आय. पत्नी लोकात्
अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी हिरी रूप आय. सं. हीत तेने ह् री एवो विश्लेष करी चा-
लता सूत्रे रीनी पूर्वे इ आय. पत्नी कगचज० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी हिरीओ रूप
आय. सं. अहीक तेने ह् री एवो विश्लेष करी रीनी पूर्वे इ आय. लोकात् कगचज०
अतः सेडोंः ए सूत्रोथी अहिरीओ रूप आय. सं. कृत्स्न तेने कृतोऽत् कगटड०
विश्लेष करी न्नी पूर्वे इ आय. लोकात् नोणः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी कसिणो रूप
आय. सं. क्रिया तेने क् रि एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे रिनी पूर्वे इ आय. पत्नी
लोकात् कगचज० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी किरिआ रूप आय. सं. हत तेने कग-
चज० अवर्णात् अवर्णो० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी ह्यं रूप आय. सं. ज्ञान तेने
ज्ञोर्णः व्यत्ययस्य एवो न्याय ठे तेशी नोणः पत्नी क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
नाणं रूप आय. आर्षप्रयोगमां. सं. क्रिया तेने सर्वत्र कगचज अवर्णो अंत्यव्यं० ए
सूत्रोथी क्रिया रूप आय. सं. हीन तेने नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी हीणं
रूप आय. सं. दिष्ट्या तेने ष् या एवो विश्लेष करी यनी पूर्वे इ आय. पत्नी लोकात्
षस्यानु० अनादौ० द्वितीय० कगचज० ए सूत्रोथी दिष्टिआ रूप आय. ॥१०४॥

श-र्ष-लस-वजे वा ॥ १०५ ॥

शर्षयोस्तप्तवज्रयोश्च संयुक्तस्यांत्यव्यंजनात्पूर्व इकारो वा जवति ॥ शं ।
आयरिसो आयंसो । सुदरिसणो सुदंसणो । दरिसणं दंसणं ॥ पं- ।

द्वितीयःपादः ।

३६५

वरिसं वासं । वरिसा वासा । वरिस—सयं वास—सयं ॥ व्यवस्थित-
विज्ञापया कचिन्नित्यं । परामरिसो । हरिसो । अमरिसो । तस । त-
विउ तत्तो ॥ वज्र । वइरं वज्जं ॥

मूल भाषांतर. र्श र्ष शब्द अने तस तथा वज्र शब्दना जोडाहरना अंत्यव्यंजननी
पूर्वे विकल्पे इकार आय. र्शनां उदाहरण—सं. आदर्शतेनां आयरिसो आयंसो एवा
रूप आय. सं. सुदर्शन तेनां सुदरिसणो सुदंसणो एवां रूप आय. सं. दर्शन तेनां
दरिसणं दंसणं एवां रूप आय. र्षनां उदाहरण—सं. वर्ष तेना वरिसं वासं एवां रूप
आय. सं. वर्षा तेनां वरिसा वासा एवां रूप आय. सं. वर्षशतं तेनां वरिस—सयं
वास—सयं एवां रूप आय. व्यवस्थित विज्ञापवाडे कोइ ठेकाणे नित्ये आय. सं. परा-
मर्श तेनुं परामरिसो रूप आय. सं. हर्ष तेनुं हरिसो रूप आय. सं. अमर्ष तेनुं अ-
मरिसो रूप आय. सं. तस तेनां तविओ तत्तो एवां रूप आय. सं. वज्र तेनां वइरं
वज्जं एवां रूप आय. ॥ १०५ ॥

॥ टुंडिका ॥

रेश्च र्षेश्च तसश्च वज्रं च र्षेतसवज्रं तस्मिन् ७१ वा ११ आदर्श—
कगचजेति द्रुक् अवर्णो अ य र् श इति विश्लेषे न शात्पूर्व इ लोकात्-
कात् शषोः सः ११ अतः सेडोः आयरिसो पक्षे आदर्श— कगचजेति
द्रुक् अवर्णो अ य वक्रादावंतः अनुस्वारः य सर्वत्र र्लुक् शषोः सः
११ अतः सेडोः आयंसो । सुदर्शन— अनेन वा र् श इति विश्लेषे
नात्पूर्व इः लोकात् शषोः सः नोणः ११ अतः सेडोः सुदरिसणो । सु-
दर्शन— वक्रादावंतः दं सर्वत्र र्लुक् शषोः सः नोणः ११ अतः सेडोः
सुदंसणो । दर्शन— अनेन र् श विश्लेषे शात्पूर्व इ लोकात् शषोः सः
नोणः अतः सेडोः दरिसणो । पक्षे दर्शन— वक्रादावंतः दं पूर्ववत् दं-
सणो । वर्षा— र् ष इति विश्लेषे अनेन षात्पूर्व इ लोकात् शषोः सः
षस्योः सः क्लीवे सम् मोनु० वरिसं । पक्षे वर्ष— सर्वत्र स्रुक् शषोः
सः लुप्तयवरवा ११ क्लीवे सम् मोनु० वासं । वर्षा र् षा इति विश्लेषे
अनेन वा षात्पूर्व इ शषोः सः कगचजेति स्रुक् ११ वरिसा एवं पक्षे
वासा । वर्षशतं तस्य वरिससयं पक्षे वर्षशत— सर्वत्र र्लुक् शषोः सः
षस्योः सः लुप्तयवरदीर्घ व वा वाससयं । परामर्षः हर्षः अमर्ष— र् ष

३६६

मागधी व्याकरणम्.

इति विश्लेषात्पूर्व इ शषोः सः ११ अतः सेडोः परामरिसो ।
हरिसो । अमरिसो । तस- अनेन वा पूर्व इः पोवः कगचजेति तलुक्
११ अतः सेडोः तविउ । पद्द तस- कगटडेति पलुक् अनादौ द्वित्वं
११ अतः सेडोः तत्तो । वज्र- जू र इति विश्लेषे अनेन रपूर्व लोकात्
कगचजेति जलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० वहरं । पद्दे वज्र- सर्वत्र
रलुक् अनादौ द्वित्वं वज्जं ॥ १०५ ॥

टीका भाषांतर. श ष अने तस वज्र ए शब्दोना जोडाहरने अंत्यव्यंजननी पूर्वे
विकट्पे इकार आय. सं. आदर्श तेने कगचज० अवर्णो र शनो विश्लेष करी पूर्वने
विकट्पे इ आय. पढी लोकात् शषोः सः अतः सेडोः ए सूत्रोथी आयरिसो रूप
आय. पद्दे सं. आदर्श तेने कगचज० अवर्णो० वक्रादावंतः सर्वत्र शषोः सः
अतः सेडोः ए सूत्रोथी आयंसो रूप आय. सं. सुदर्शन तेने चाखता सूत्रे र श एवो
विश्लेष करी न नी पूर्वे इ आय. पढी लोकात् शषोः सः नोणः अतः सेडोः ए
सूत्रोथी सुदरिसणो रूप आय. सं. सुदर्शन तेने वक्रादा० सर्वत्र० शषोः सः
नोणः अतः सेडोः ए सूत्रोथी सुदंसणो रूप आय. सं. दर्शन तेने चाखता सूत्रे र
श एवो विश्लेष करी श नी पूर्वे इ आय. पढी लोकात् शषोः सः नोणः अतः से-
डोः ए सूत्रोथी दरिसणो रूप आय. पद्दे दर्शन तेने वक्रादावंतः बाकी पूर्ववत् अइ
दंसणो रूप आय. सं. वर्ष तेने र ष एवो विश्लेष करी चाखता सूत्रे र्षनी पूर्वे इ आय.
पढी लोकात् शषोः सः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वरिसं रूप आय. पद्दे वर्ष
तेने सर्वत्र शषोः सः लुसयवर० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वासं रूप आय.
सं. वर्षा तेने चाखता सूत्रे विश्लेष करी र्षनी पूर्वे र आय. पढी शषोः सः कगचज०
ए सूत्रोथी वरिसा तथा वासा रूप आय. सं. वर्षशत तेनुं वरिससयं रूप
आय. पद्दे वर्षशत तेने सर्वत्र शषोः सः लुसयव० ए सूत्रोथी वाससयं रूप आय.
सं. परामर्ष हर्ष अमर्ष ए शब्दोने र ष एवो विश्लेष करी र्षनी पूर्वे इ आय. पढी
शषोः सः अतः सेडोः ए सूत्रोथी परामसिओ हरिसो अमरिसो एवां रूप आय.
सं. तस तेने चाखता सूत्रे पूर्वने इ आय. पढी पोवः कगचज० अतः सेडोः ए सू-
त्रोथी तविओ रूप आय. पद्दे सं. तस तेने कगटड अनादौ अतः सेडोः ए सू-
त्रोथी तत्तो रूप आय. सं. वज्र तेने जू र एवो विश्लेष करी रनी पूर्वे इ आय. पढी
लोकात् कगचज० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वहरं रूप आय. पद्दे सं. वज्र तेने
सर्वत्र अनादौ० ए सूत्रोथी वज्जं रूप आय. ॥ १०५ ॥

लात् ॥ १०६ ॥

संयुक्तस्यांत्यव्यंजनाह्वात्पूर्व इद् जवति ॥ किलिन्नं । किलिटं ।

द्वितीयःपादः ।

३६७

सिलिट्ठं । पिलुट्ठं । पिलोसो । सिलिम्हो । सिलेसो । सुक्खिं । सुइलं ।
सिलोओ । किलेसो । अम्बिलं । गिलाइ । गिलाणं मिलाइ । मिला-
णं । किलम्भइ । किलन्तं ॥ कचिन्न चवति ॥ कमो । पवो । विप्प-
वो । सुक्क-पक्खो ॥ उत्प्लावयति । उप्पावेइ ॥ १०६ ॥

मूल भाषांतर. जोडाक्षर एवा अंत्यव्यंजन ल नी पूर्वे इ आय. सं. क्लिन्न तेनुं
किलिन्नं आय. सं. क्लिष्ट तेनुं किलिट्ठं आय. सं. श्लिष्ट तेनुं सिलिट्ठं आय. सं. लुष्ट
तेनुं पिलुट्ठं आय. सं. प्लोष तेनुं पिलोसो आय. सं. श्लेष्म तेनुं सिलिम्हो आय. सं.
श्लेष तेनुं सिलेसो रूप आय. सं. शुक्ल तेनां सुक्खिलं सुइलं रूप आय. सं. श्लोक तेनुं
सिलोओ रूप आय. सं. क्लेश तेनुं किलेसो रूप आय. सं. अम्ल तेनुं अम्बिलं रूप
आय. सं. ग्लायति तेनुं गिलाइ रूप आय. सं. ग्लान तेनुं गिलाणं रूप आय. सं.
म्लायति तेनुं मिलाइ रूप आय. सं. म्लान तेनुं मिलाणं रूप आय. सं. क्लाम्यति
तेनुं किलम्भइ रूप आय. सं. क्लान्त तेनुं किलन्तं रूप आय. कोइ ठेकाणे न पण
आय. सं. कलम तेनुं कमो आय. सं. प्रव तेनुं पवो रूप आय. सं. विप्लव तेनुं
विप्पवो रूप आय. सं. शुक्ल-पक्ष तेनुं सुक्क-पक्खो रूप आय. सं. उत्प्लावयति
तेनुं उप्पावेइ रूप आय. ॥ १०६ ॥

॥ टुंढिका ॥

ल ५१ क्लिन्न- क्लि इति विश्लेषे पूर्व इः लोकात् क्लीवेसम् मोनु०
किलिन्नं । क्लिष्ट- क् लि इति विश्लेषे ल पूर्व इ लोकात् दृस्यानुष्टुपे दृस्य
टः अनादौ किलिट्ठं श्लिष्ट- शू लि इति विश्लेषे अनेन ल पूर्व इ वा
शषोः सः दृस्यानु० दृस्य ठः अनादौ सिलिट्ठं । लुष्ट- प् लु इति वि-
श्लेषे अनेन लात् पूर्व इः दृस्यानु० दृ ठ अनादौ द्वित्वं ११ क्लीवे
सम् मोनु० पिलुट्ठं । प्लोष- प् लो इति विश्लेषे ल पूर्व इः शषोःसः११
अतः सेडोंः पिलोसो । श्लेष्मन्- अंत्यव्यं० न् लुक् पदम्- इम ण्म-
स्म म्हः शू ले इति विश्लेषे ल पूर्व इः शषोः सः ११ अतः सेडोंः सि-
लिम्हो । श्लेष- शू ले इति विश्लेषे इ शषोः सः ११ अतः सेडोंः
सिलोसो शुक्ल- शषोः सः क् ल इति विश्लेषे अनेन पूर्व इः सेवा-
दौवा द्वित्वं कि कि ११ क्लीवे सम् मोनु० सुक्खिं । द्वित्वं विकटप-
त्वात् । सुइलं । शुक्ल- कगचजेति क्लुक् शेषं पूर्ववत् । श्लोक- श

३६७

मागधी व्याकरणम्.

लो इति विश्लेषे ल पूर्व इः लोकात् शषोः सः कगचजेति क्लुक् ११
 अतः सेडोंः सिलोश्चो क्लेश- क् लो इति विश्लेषे शषोः सः ११ अतः
 सेडोंः किल्लेसो । अम्ल- म् ल इति विश्लेषे इ व्यत्ययश्चेति
 मो नुनासिको वोवा इति मात् अधो वकार आनीयते ववयोरै
 क्यं झेयं ११ क्लीबे सम् मोनु० अंबिलं । ग्लै गात्रविनामे- ग्लै- स्व-
 राणां स्वरा ग्लै ग्ला वर्त्त० तिव् ग् ला इति विश्लेषे अनेन लात् पूर्व
 इ त्यादीनां ति इ गिलाइ । ग्लान- ग् ला इति विश्लेषे लात्पूर्व इः
 लोकात् गि नोणः ११ क्लीबे सम् मोनु० गिलाणं । म्लै गात्रविनामे
 स्वराणां स्वराः म्लै म्ला म् ला इति विश्लेषे अनेन लात्पूर्व इ त्या-
 दीनां ति इ मिलाइ । म्लान- म् ला- इति विश्लेषे लात् पूर्व इ लो-
 कात् मि नोणः ११ क्लीबे सम् मोनु० मिलाणं क्लमु क्लामे क्लम ति
 व्यञ्जनात् लोकात् क् ल इति विश्लेषे अनेन ल पूर्व इः शकादीनां
 द्वित्वं म्म त्यादीनां ति इ किल्लम्मइ कलात- क् ला इति विश्लेषे
 इति अनेन ल पूर्व इः लोकात् कि ह्रस्वः संयोगे लो लः ११ क्लीबे-
 सम् मोनु० किलंतं क्लम- प्लव- विह्लव क् ल प् ल इति विश्लेषे-
 सर्वत्र ल्लुक् तृतीये अनादौ द्वित्वं प्प ११ अतः सेडोंः कमो पवो
 विप्पवो । शुक्ल- पद्मः शषोः सः सर्वत्र ल लुक् अनादौ द्वित्वं क्कः
 खः कचित्तु ठ जौ क्कः खः अनेन द्वित्वं द्वितीय- पूर्व खक ११ अ-
 तः सेडोंः सुक्कपक्खो । पुडू गतौ उत्पूर्व प्रपोत्तव्यापरिणम् उवर्ण
 स्यात् पुव् प्लाव् तिव् त्यादीनां ति इ णेरदादौ णिम् तुं त्काववे
 सर्वत्र व्लुक् अनादौ द्वित्वं प्पाउप्पावेइ ॥ १०६ ॥

टीका भाषांतर. जोरुद्धर एवा अंत्यव्यंजन लनी पूर्वे इ आय. सं. क्लिन्न तेने
 क् लो एवो विश्लेषकरी पूर्वे इ आय. पढी लोकात् क्लीबेसम् मोनु० ए
 सूत्रोशी किलिन्नं रूप आय. सं. क्लिष्ट तेने विश्लेष करी पूर्वे इ आय. सं.
 लोकात् षस्यानु० अनादौ ए सूत्रोशी किलिष्टं रूप आय. सं. श्लिष्ट तेने
 विश्लेष करी लनी पूर्वे इ आय. पढी शषोः सः षस्यानु० अनादौ० ए सूत्रोशी
 सिलिष्टं रूप आय. सं. प्लुष्ट तेने विश्लेष करी चावता सूत्रे ल नी पूर्वे इ आय. पढी
 षस्यानु० अनादौ० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोशी पिलुष्टं रूप आय. सं. श्लोष तेने

द्वितीयःपादः ।

३६ए

विश्लेष करी ल नी पूर्वे इ थाय. शषोः सः अतःसेडोः ए सूत्रोथी पलोसो रूप थाय. सं. श्लेषन् तेने अंत्यव्यं० पक्षमक्षमक्ष० चावता सूत्रे विश्लेष करी पूर्वे इ थाय. पठी शषोः सः अतः सेडोः ए सूत्रोथी सिलिम्हो रूप थाय. सं. श्लेष तेने विश्लेष करी इ थाय. पठी शषोः सः अतःसेडोः ए सूत्रोथी सिलिओ रूप थाय. सं. शुक्ल तेने शषोः सः विश्लेष करी पूर्वे ने इ थाय. पठी सेवादौवा क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी सुक्किल्लं रूप थाय. ज्यारे विर्जावनो विकटप थाय. त्यारे सुइलं एवुं रूप थाय. सं. शुक्ल तेने कगचज बाकी पूर्ववत् थई सिद्ध थाय. सं. श्लोक तेने विश्लेष करी ल नी पूर्वे इ थाय. पठी लोकात् शषोः सः कगचज अतःसेडोः ए सूत्रोथी सिलोओ रूप थाय. सं. क्लेश तेने विश्लेष करी शषोः सः अतःसेडोः ए सूत्रोथी किलेसो रूप थाय. सं. अम्ल तेने विश्लेष करी इनो फारफेर करवो पठी मनी नीचे वकार थाय. अने व तथा वनुं ऐक्य थाय. पठी क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी अंचिलं रूप थाय. सं. ग्लै धातु गात्रना संकोचमां प्रवर्त्ते तेने स्वराणां स्वराः ए सूत्रे ग्लैनुं ग्ला थाय. पठी वर्त्तमाने विश्लेष करी चावता सूत्रे लनी पूर्वे इ थाय. त्यादीनां ए सूत्रोथी गिलाइ रूप थाय. सं. ग्लान तेने विश्लेष करी लनी पूर्वे इ थाय. पठी लोकात् नोणः क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी गिलाणं रूप थाय. सं. म्लै धातु गात्र संकोचमां प्रवर्त्ते तेने स्वराणां स्वराः विश्लेष करी लनी पूर्वे इ थाय. पठी त्यादीनां ए सूत्रोथी मिलाइ रूप थाय. सं. म्लान तेने विश्लेष करी इ थाय. पठी लोकात् नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मिलाणं रूप थाय. सं. क्लमु धातु ग्लानिमां प्रवर्त्ते सं. क्लम् धातुने व्यंजनात् लोकात् विश्लेष करी लनी पूर्वे इ थाय. पठी शकादीनांद्वित्वं त्यादीनां ए सूत्रोथी किलम्मइ रूप थाय. सं. क्लान्त तेने क् ला एवो विश्लेष करी चावता सूत्रे लनी पूर्वे इ थाय. पठी लोकात् ह्रस्वःसंयोगे क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी किलंतं एवुं रूप थाय. सं. क्लम म्लव तेने विश्लेष करी सर्वत्र अने त्रीजा रूपमां अनादौ अतःसेडोः ए सूत्र लागे पठी कमो पवो विप्पवो एवां रूप थाय. सं. शुक्लपक्ष. तेने शषोः सः सर्वत्र अनादौ क्षः खः कचितु पठी विर्जाव थाय. द्वितीय अतः सेडोः ए सूत्रोथी सृक्क पक्खो रूप थाय. हु ए धातुगतिमां प्रवर्त्ते उत् उपसर्ग पूर्वे आवे पठी णिग् आवे पठी वृद्धि थाय. तिव प्रत्यय आवे त्यादीनां णेरदादौ सर्वत्र अनादौ विर्जाव थाय. एटले उप्पावेइ रूप थाय. १०६

स्याद्-जव्य-चैत्य-चौर्यसमेषु यात् ॥ १०७ ॥

स्यादादिषु चौर्यशब्देन समेषु च संयुक्तस्य यात्पूर्वं इद् जवति ॥ सि
आ । सिश्चा-वाउं । जविउं । चेइअं ॥ चौर्यसम । चोरिअं । थेरिअं
जारिश्चा । गम्भीरिअं । गहीरिअं । आयरिउं । सुन्दरिअं । सोरिअं
वीरिअं । वरिअं । सूरिउं । धीरिअं । बम्हचरिअं ॥

३७०

मागधी व्याकरणम्.

मूल भाषांतर. स्याद् भव्य चैत्य अने चौर्य शब्दना जेवा शब्दोना जोमाहरने यनी पूर्वे इ आय. सं. स्यात् तेनुं सिआ आय. सं. स्याद्वाद तेनुं सिआ-वाओ आय. सं. भव्य तेनुं भविओ आय. सं. चैत्य तेनुं चेइअं आय. चौर्य शब्दना जेवा बीजा शब्दोना उदाहरण-सं. चौर्य तेनुं चोरिअं आय. सं. स्थैर्य तेनुं थेरिअं आय. सं. भार्या तेनुं भारिआ रूप आय. सं. गांभीर्य तेनुं गंभीरिअं रूप आय. सं. गर्ह्य तेनुं गहीरिअं रूप आय. सं. आचार्य तेनुं आयरिओ रूप आय. सं. सौंदर्य तेनुं सुंदरिअं रूप आय. सं. शौर्य तेनुं सोरिअं आय. सं. वीर्य तेनुं वीरिअं रूप आय. सं. वर्य तेनुं वरिअं रूप आय. सं. सूर्य तेनुं सूरिओ आय. सं. धैर्य तेनुं धीरिअं आय. सं. ब्रह्मचर्य तेनुं बम्हचरिअं आय. ॥ १०७ ॥

॥ टुंढिका ॥

स्याच्च जव्यश्च चैत्यं च चौर्यसमं च स्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमाः तेषु ७३ य ५१ स्याद् सेडोसि आवाउया पूर्वः इ कगचजेति यलुक् अंत्यव्यं तलुक् सिथ्या स्याद्वाद-सिथ्या पूर्ववत् वाद इत्यत्र कगचजेति दलुक् ११ अतःसेडोः सिथ्यावाउ । जव्य व् य इति विश्लेषे वपूर्व इ लोकात् वि कगचजेति यलुक् ११ अतःसेडोः जविउ चैत्य ऐतएत् चै चे त् य इति विश्लेषे तपूर्व इ लोकात् ति कगचजेति तययोर्विश्लेषे तलुक् ११ क्लीबेस्म मोनु० चेइअं । चौर्य र् य इति विश्लेषे अनेन यपूर्वः इ लोकात् इरि औउत् चौ चो कगचजेति यलुक् ११ क्लीबे स्म मोनु० चोरिअं । स्थैर्य ऐतएत् स्थै स्थे कगटमेति सलुक् र् य इति विश्लेषे अनेन च यपूर्व इ कगचजेति यलुक् ११ क्लीबे स्म मोनु० थेरिअं । जार्या र् या इति विश्लेषे अनेन यपूर्व इः लोकात् रि अंत्यव्यं० सलुक् जारिथ्या । गांजीर्य ह्रस्वःसंयोगे गा ग र् य इति विश्लेषे अनेन यपूर्व इः लोकात् रि कगचजेति यलुक् ११ क्लीबे स्म मोनु० गंजिरिअं । गंजीर्य खघथध० र् य इति विश्लेषे अनेन यपूर्व इः लोकात् रि कगचजेति यलुक् ११ क्लीबे स्म मोनु० गहरिअं । आचार्य आचार्येचोच्च चा च कगचजेति वलुक् अवर्णो अ य र् य इति विश्लेषे अनेन यपूर्व इः लोकात् कगचजेति यलुक् ११ अतःसेडोः आयरिउ सौंदर्य औत-उत् सौं सों ह्रस्वःसंयोगे सो सु र् य इति विश्लेषे अनेन यपूर्व इः कगचजेति यलुक् ११ क्लीबे स्म मोनु० सोरिअं । वर्य रियं पूर्ववत् वी-

द्वितीयःपादः ।

३७१

रिञ्चं । वरिञ्चं । सूर्य रू य इति विश्लेषे यात्पूर्व इः ११ कगचजेति यलुक्
अतःसेढोः सूरुं धैर्यं रिञ्चं पूर्ववत् धीरिञ्चं ब्रह्मचर्यं सर्वत्र रलुक् ह्यो-
जोवा रिञ्चं पूर्ववत् वञ्चचरिञ्चं ॥ १०७ ॥

टीका भाषांतर. स्याद् भव्य अने चैत्य तथा चौर्य शब्दना जेवा बीजा शब्दो-
ना जोमाहरना यनी पूर्वे इ थाय. सं. स्याद् तेने घानी पूर्वे इ थाय. पढी कगचज
अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सिआ रूप थाय. सं. स्याद्वाद् तेने सिआ ए रूप पूर्वनी
प्रमाणे थाय. बाकी वाद् शब्दने कगचज अतःसेढोः ए सूत्रोथी सिआवाओ रूप
थाय. सं. भव्य तेने वू य एवो विश्लेष करी पूर्वने इ थाय. पढी लोकात् कगचज
अतःसेढोः ए सूत्रोथी भविओ रूप थाय. सं. चैत्य तेने ऐतएत् तू य एवो विश्लेष
करी तनी पूर्वे इ थाय पढी लोकात् कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी चेइअं
रूप थाय. सं. चौर्य तेने रू य एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे यनी पूर्वे इ थाय. पढी
लोकात् औओत् कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी चोरिअं रूप थाय.
सं. स्थैर्य तेने ऐतएत् कगटड रू य एवो विश्लेष करी पूर्वने इ थाय कगचज
क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी धैरिअं रूप थाय. सं. भार्या तेने रू य एवो विश्लेष
करी चालता सूत्रे यनी पूर्वे इ थाय पढी लोकात् अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी भारिआ
रूप थाय. सं. गांभीर्य तेने ँहस्वःसंयोगे रू यनो विश्लेष करी चालता सूत्रे यनी
पूर्वे इ थाय. लोकात् कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी गहीरिअं थाय.
सं. आचार्य तेने आवापेवा कगचज अवर्णो रू य एवो विश्लेष करी चालता
सूत्रे यनी पूर्वे इ थाय. पढी लोकात् कगचज अतःसेढोः ए सूत्रोथी आयरिओ
रूप थाय. सं. सौंदर्य तेने औतओत् ँहस्वःसंयोगे रू य एवो विश्लेष करी चालता
सूत्रे पूर्वने इ थाय. पढी कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सोरिअं रूप थाय.
सं. वीर्य तथा वर्य तेने पूर्वनी जेमरियं रूप थाय एटले वीरिञ्चं वरिअं एवां रूप थाय.
सं सूर्य तेने रू य एवो विश्लेष करी यनी पूर्वे इ थाय. पढी कगचज अतः सेढोः ए
सूत्रोथी सूरिओ रूप थाय. सं. धैर्य तेने पूर्ववत् अइ धीरिअं रूप थाय. ब्रम्हचर्य
तेने सर्वत्र ह्योभोवा ए सूत्रो लागे अने पूर्ववत् रिअं थाय. एटले वंभचरिअं
एवुं रूप थाय. ॥ १०७ ॥

स्वप्नेनात् ॥ १०८ ॥

स्वप्नशब्दे नकारात्पूर्व इद् जवति ॥ सिविणो ॥

मूल भाषांतर. स्वप्न शब्दना न नी पूर्वे इ थाय. सं. स्वप्न तेनुं सिविणो रूप थाय. १०८

॥ दुंदिका ॥

स्वप्न ७१ न ५१ स्वप्न- ए न इति विश्लेषे नात् पूर्व इः इःस्वप्नादौ
स् सि सर्वत्र स्वमध्ये वलुक् पोवः नोणः ११ अतः सेढोः सिविणो १०८

३७२

मागधी व्याकरणम्.

टीका भाषांतर. स्वप्न शब्दना न नी पूर्वे इ आय. सं. स्वप्न तेने प न् एवो वि-
श्लेष करी न नी पूर्वे इ आय. पढी इःस्वप्नादौ सर्वत्र पोवः नोणः अतः सेडोः
ए सूत्रोथी सिविणो रूप आय. ॥ १०८ ॥

स्निग्धे वादितौ ॥ १०९ ॥

स्निग्धे संयुक्तस्य नात्पूर्वो अदितौ वा जवतः ॥ सणिङ् सणिङ् ।
पद्मे निङ् ॥

मूल भाषांतर. स्निग्ध शब्दना जोडाकरने न नी पूर्वे विकट्टे अ तथा इ आय.
सं. स्निग्ध तेना सणिङ् सणिङ् एवां रूप आय. पद्मे निङ् रूप आय. ॥ १०९ ॥

॥ टुंढिका ॥

स्निग्ध ७१ वा ११ अत् च इच्च अदितौ । स्निग्ध स् नि इति वि-
श्लेषे निपूर्व इः लोकात् सि नोणः कगटडेति ग्लुक् अनादौ द्वित्वं
द्वितीयपूर्व ध द ११ क्लीवेस्म मोनु० सणिङ् पद्मे सणिङ् पद्मे
स्निग्ध कगटडेति सलुक् ग्लुक् च अनादौ द्वित्वं ११ क्लीवेस्म
मोनु० निङ् ॥ १०९ ॥

टीका भाषांतर. स्निग्ध शब्दना जोडाकरना न नी पूर्वे अ अने इ विकट्टे आय.
सं. स्निग्ध तेने स् नि एवो विश्लेष करी नि पूर्वे इ आय. पढी लोकात् नोणः कग-
टड अनादौ द्वितीय० क्लीवेस्म मोनु० ए सूत्रोथी सणिङ् रूप आय. पद्मे सणिङ्
आय. बीजे पद्मे सं. स्निग्ध तेने कगटड अनादौ० क्लीवेस्म मोनु० ए सूत्रोथी
निङ् रूप आय. ॥ १०९ ॥

कृष्णे वर्णे वा ॥ ११० ॥

कृष्णे वर्णवाचिनि संयुक्तस्यान्त्यव्यंजनात्पूर्वो अदितौ वा जवतः ॥

कासणो कसिणो कण्हो ॥ वर्ण इति किम् ॥ विष्णो कण्हो ॥

मूल भाषांतर. वर्ण वाची एवा कृष्ण शब्दना जोडाकरना अन्त्यव्यंजननी पूर्वे विकट्टे
अ तथा इ आय. सं. कृष्ण तेना कासणो कसिणो एवां रूप आय. मूलमां वर्णवाची
एम कहुं ते तेथी जो कृष्ण शब्दनो अर्थ विष्णु होय तो कण्हो एवं रूप आय.

॥ टुंढिका ॥

कृष्ण ७१ वर्ण ७१ वा ११ कृष्ण— ष ण इति विश्लेषे प्रथमे णपूर्व
इ द्वितीये अद्वोकात् शषोः सः नोणः ११ अतः सेडोः कसिणो

द्वितीयःपादः ।

३९३

कसणो पक्षे कृष्ण- ऋतोऽत् कृ क सूक्ष्मश्नणोतिहः अतः सेडोः
कण्हो विष्णो विण्हो पूर्ववत् ॥ ११० ॥

टीका भाषांतर. वर्णवाची एवा कृष्ण शब्दना जोडाहरना अंत्यव्यंजननी पूर्वे
अ तथा इ विकल्पे आय. सं. कृष्ण तेने ष ण एवो विश्लेष करी प्रथम पक्षे णनी पूर्वे इ
आय. बीजे पक्षे अल्लोकात् शषोः सः नोणः अतःसेडोः ए सूत्रोशी किसिणो
तथा कसणो एवां रूप आय. त्रीजे पक्षे ऋतोऽत् सूक्ष्मश्नण० अतःसेडोः ए सूत्रो-
शी कण्हो रूप आय. सं. विष्णो तेनुं पूर्ववत् विण्हो रूप आय. ॥ ११० ॥

उच्चारति ॥ १११ ॥

अर्हत् शब्दे संयुक्तस्यान्त्यव्यंजनात्पूर्व उत् अदितौ च ञवतः ॥ अरु-
हो अरहो अरिहो । अरुहन्तो अरहन्तो अरिहन्तो ॥

मूल भाषांतर. अर्हत् शब्दना जोडाहरना अंत्यव्यंजननी पूर्वे उ अ इ एवा अ-
हरो आय. सं. अर्हत् तेना अरुहो अरहो अरिहो एवा रूप आय. सं. अर्हत् तेनां
अरुहन्तो अरहन्तो अरिहन्तो एवां रूप आय. ॥ १११ ॥

॥ टुटिका ॥

उत् ११ च ११ अर्हत् ११ अर्हत् अर्हतीति अर्होव् अव् प्रत्ययः लो-
कात् अर्ह इति जाते र् ह इति विश्लेषे अनेन प्रथमे हपूर्व उ द्वितीये
हपूर्व अ तृतीये हपूर्व इः सर्वत्र लोकात् ११ अतःसेडोः अरुहो । अरहो
अरिहो ॥ अर्हतीति अर्हत् श्रुगद्विषार्हः शतशतुस्तुत्येशम्हत्प्रत्ययः
अत् लोकात् अर्हतत्तमाणो अतःस्थाने त व्यंजनाददंतेऽत् लोकात् अ-
नेन र् ह इति विश्लेषे प्रथमं हपूर्व उः द्वितीये.अः तृतीये इः लोका-
त् ११ अरुहन्तो अरहन्तो अरिहन्तोः ॥ १११ ॥

टीका भाषांतर. अर्हत् शब्दना जोडाहरना अंत्यव्यंजननी पूर्वे उ अ इ एवा
अहरो आय. सं. अर्हत् (योग्य आय) ते तेने वर्त्तमान कृदंतनो प्रत्यय आवे पढी र् ह
एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे प्रथम हनी पूर्वे उ आय. बीजे पक्षे हनी पूर्वे अ आय.
त्रीजे हनी पूर्वे इ आय. सर्वत्र लोकात् अतःसेडोः ए सूत्रोशी अरुहो अरहो अरि-
हो एवां रूप आय. सं. अर्हत् (योग्य आय ते) ते ठेकाणे शतु प्रत्यय आवे. पढी
लोकात् अर्हतत्तमाणो व्यंजनाददंतेऽत् लोकात् चालता सूत्रे र् ह एवो विश्लेष
करी प्रथम पक्षे ह नी पूर्वे उ आय. बीजे पक्षे ह नी पूर्वे अ आय. त्रीजे पक्षे हनी पूर्वे
इ आय. पढी लोकात् ए नियमशी अरुहन्तो अरहन्तो अरिहन्तो एवां रूप आय.

૩૭૪

માગધી વ્યાકરણમ્.

પદ્મ-ઠદ્મ-મૂર્ખ-દ્ધારે વા ॥ ૧૧૭ ॥

एषु संयुक्तस्यान्त्यव्यंजनात्पूर्वं उद् वा जवति ॥ पउमं पोम्मं । ठउमं
ठम्मं । मुरुक्खो मुक्खो । डुवारं पद्दे वारं । देरं । दारं ॥

સૂલ ભાષાંતર. પદ્મ છદ્મ સૂર્ખ અને દ્ધાર એ શબ્દોના જોડાકરના અંત્યવ્યંજનની
પૂર્વે વિકલ્પે ઉ થાય. સં. પદ્મ તેનું પડમં પોમ્મં એવાં રૂપ થાય. સં. છદ્મ તેનાં છડમં
છમ્મં એવા રૂપ થાય. સં. સૂર્ખ તેનાં મુરુક્ખો મુક્ખો રૂપ થાય. સં. દ્ધાર તેના ડુવા.
રં વારં દેરં દારં એવાં રૂપ થાય. ॥ ૧૧૭ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

पद्मं च ठद्वं च मूर्खश्च द्धारं च पद्मठद्वमूर्खद्धारं तस्मिन् पद्मठद्वमू-
र्खद्धारे ७१ वा ११ पद्म-द् म इति विश्लेषे अनेन वापूर्वं उः लोकात्
पउमं उत् पद्मेए वा ११ प्पो कगचजेति । द्धुक् ११ क्लीबे सम् मोनु०
पउमं पद्दे पद्म- उत्पदहेसह उ उं पोम्मं । ठद्वन् अंत्यव्यं० न्धुक् द्-
मविश्लेषे अनेन वा मपूर्वं उ लोकात् ठडुम इति स्थिते कगचजेति
द्धुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० ठउमं । पद्दे ठद्वन्-अंत्यव्यं० न्धुक् कग-
टडेति द्धुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० ठम्मं । मूर्ख-ह्रस्वः-
संयोगे मू मु र् ख इति विश्लेषे अनेन खपूर्वं उः अनादौ द्वित्वं द्वि-
तीयपूर्वं ख कः ११ अतःसेडोः मुरुक्खो । पद्दे मूर्ख-ह्रस्वःसंयोगे मू
मु र्ख सर्वत्र र्धुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयं ११ अतःसेडोः मुक्खो ।
द्धार-द् वा इति विश्लेषे अनेन वा पूर्व इः लोकात् ११ क्लीबे सम्
मोनु० डुवारं । पद्दे कगचजेति द्धुक् वारं सर्वत्र व्धुक् दारं ॥ ११७ ॥

ટીકા ભાષાંતર. પદ્મ છદ્મ સૂર્ખ અને દ્ધાર શબ્દના જોડાકરના અંત્યવ્યંજનની
પૂર્વે વિકલ્પે ઉ થાય. સં. પદ્મ તેને દ્ મ એવો વિશ્લેષ કરી ચાલતા સૂત્રે દ ની પૂર્વે ઉ
થાય. પઠી લોકાત્ નિયમથી પડુમં રૂપ થાય. પઠી ઉત્પદ્મેએવા કગચજ ક્લીબે
સમ્ મોનુ० એ સૂત્રોથી પડમં રૂપ થાય. પદ્દે પદ્મ તેને ઉત્પદહેસહઉઓ એ સૂત્રથી
પોમ્મં રૂપ થાય. સં. છદ્મન્ તેને અંત્યવ્યં० દ્ મ એવો વિશ્લેષ કરી આસૂત્રે વિકલ્પે મ
ની પૂર્વે ઉ થાય. લોકાત્ એ સૂત્રોથી છડુમ એવું થાય પઠી કગચજ ક્લીબે સમ્
મોનુ० એ સૂત્રોથી છડમં રૂપ થાય. પદ્દે છદ્મન્ તેને અંત્યવ્યં० કગટડ અનાદૈ
ક્લીબે સમ્ મોનુ० એ સૂત્રોથી છમ્મં રૂપ થાય. સં. સૂર્ખ તેને હ્રસ્વઃસંયોગે ર્ ખ એવો
વિશ્લેષ કરી ચાલતા સૂત્રે ર્ ની પૂર્વે ઉ થાય. પઠી અનાદૈ० દ્વિતીયં० અતઃસેડોઃ

द्वितीयःपादः ।

३७५

ए सूत्रोऽथी सुरुक्खो रूप आय. पहे सं. मूर्ख तेने ह्रस्वःसंयोगे सर्वत्र अनादौ द्वि-
तीय० अतःसेडोः ए सूत्रोऽथी सुक्खो रूप आय. सं. द्वार तेने द्वा एवो विश्लेष
करी चाखता सूत्रे विकट्ठे पूर्वने इ आय. लोकात् क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोऽथी दुवारं
रूप आय पहे कगचज० ए सूत्रोऽथी वारं रूप आय. ज्यारे सर्वत्र ए सूत्रे च नोलुक्
आय त्यारे दारं एवं रूप आय. ॥ ११२ ॥

तन्वीतुट्येषु ॥ ११३ ॥

उकारांता ङी प्रत्ययांतास्तन्वीतुट्याः । तेषु संयुक्तस्यान्त्यव्यंजनात्पूर्व
उकारो जवति ॥ तणुवी । लहुवी । गरुवी । बहुवी । पुहुवी । मउवी ॥
कचिदन्यत्रापि । सुधम् ॥ आर्षे । सूक्ष्मम् । सुहुमं ॥

मूल भाषांतर. उकारांत अने ङी प्रत्ययांत एवा तन्वी जेवा शब्दोना जोडाकरना
अंत्यव्यंजननी पूर्वे उकार आय. सं. तन्वी तेनुं तणुवी आय. सं. लघुवी तेनुं लहुवी
आय. सं. गुर्वी तेनुं गरुवी आय. सं. बह्वी तेनुं बहुवी आय. सं. पृथ्वी तेनुं पुहुवी
आय. सं. मृद्धी तेनुं मउवी आय. कोइ ठेकाणे बीजे पण आय ठे. जेम सं. सुधम् तेनुं
सुरुग्धं आय. आर्षे प्रयोगमां सं. सूक्ष्मम् तेनुं सुहुमं आय.

॥ टुंडिका ॥

तन्व्या तुट्याः तन्वीतुट्यास्तेषु ७३ तन्वी लघुवी— न् वी इति वि-
श्लेषे अनेन वा पूर्व उः लोकात् प्रथमे नोणः द्वितीये खघथ० उतो
मुतुकुलादिष्वत् ११ अंत्यव्यं० सलुक् तणुवी लहुवी उतो मुकुलादि-
ष्वत् गुगवी र् वी इति विश्लेषे अनेन वा पूर्व उः लोकात् ११ अंत्य-
व्यं० गरुवी । बह्वी— ह् वी इति विश्लेषे अनेन वा पूर्व उः ल उः
बहुवी पृथ्वी— थ् वी इति विश्लेषे अनेन वी पूर्व उः लोकात् खघ-
थध० ११ अंत्यव्यंजन पुहुवी । मृद्धी कृतोऽत् मृ म द् वी इति वि-
श्लेषे अनेन वा पूर्व उः कगचजेति द्लुक् ११ अंत्यव्यंज० सलुक् मउ-
वी सुध—स् र विश्लेषे अनेन पूर्वउ अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं
द्वितीयतु० पूर्व घ गः ११ क्लीबेसम् मोनु० सुरुग्धं आर्षे सूक्ष्म शब्दे-
ऽपि उकारः सूक्ष्मः ह्रस्वःसंयोगे सू सु क्ष् म इति विश्लेषे मपूर्व उः
लोकात् सूक्ष्मे होवा हु ११ क्लीबे सम् मोनु० सुहुमं ॥ ११३ ॥

टीका भाषांतर. उकारांत ङी प्रत्ययांत एवा तन्वी तुल्य शब्दोना जोडाकरने
अंत्यव्यंजननी पूर्वे उ आय. सं. तन्वी लघुवी तेने न् वी ग वी एवो विश्लेष करी

३९६

मागधी व्याकरणम् .

चाखता सूत्रे तेने न् वी एवो विश्लेष करी चाखता सूत्रे पूर्वे उ आय पढी लोकात् प्रथम पदे नोणः बीजे पदे खघथ० उतो मुकुला० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी तणुवी लहुवी एवां रूप आय. सं. गुर्वी तेने उतोमुकुलादिष्वत् र वी एवो विश्लेष करी चाखता सूत्रे पूर्वे उ आय. पढी लोकात् अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी गरूवी रूप आय. सं. बह्वी तेने ह् वी एवो विश्लेष करी चाखता सूत्रे पूर्वे ने उ आय. एटले बहुवी रूप आय. सं. पृथ्वी तेने तू वी एवो विश्लेष करी चाखता सूत्रे पूर्वे उ आय. पढी लोकात् खघथ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पुहुवी रूप आय. सं. मृद्धी तेने ऋतोऽत द् वी एवो विश्लेष करी चाखता सूत्रे पूर्वने उ आय. पढी कगचज० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी मउवी रूप आय. सं. सुभ्र तेने स् र एवो विश्लेष करी चाखता सूत्रे पूर्वने उ आय अधोमनयां अना दौ० द्वितीय० ए सूत्रे पूर्वना घ नो ग आय. पढी क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी सुरु- गधं रूप आय. आर्ष प्रयोगमां सं. सूक्ष्म तेने पण उ आय. सं. सूक्ष्म तेने ह्रस्वःसंयोगे क्ष म एवो विश्लेष करी म नी पूर्वे उ आय. पढी लोकात् सूक्ष्मे होवा क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी सुहुमं रूप आय. ॥ ११३ ॥

एकस्वरे श्वः स्वे ॥ ११४ ॥

एकस्वरे पदे यौ श्वस् स्व इ त्येतौ तयोरन्त्यव्यंजनात्पूर्वं उद् जव-
ति ॥ श्वः कृतम् । सुवे कयं ॥ स्वेजनाः । सुवेजणा ॥ एकस्वर इति
किम् । स्व-जनः । स-यणो ॥

मूल भाषांतर. एकस्वरवाला पदमां जो श्वस् स्व आवे तेमना अंत्यव्यंजननी पूर्वे उ आय. सं. श्वः कृतं तेनुं सुवे कयं आय. सं. स्वे जनाः तेनुं सुवेजणा एवं आय. मूलभां एकस्वरवाला एम कह्यं ठे तेथी सं. स्वजनः तेनुं स-यणो आय. ॥ ११४ ॥

॥ टुंडिका ॥

एकस्वर ७१ श्वश्च स्वश्च श्वःस्वं तस्मिन् ७१ श्वस् अंत्यव्यं सलुक्
श्र व इति विश्लेषे अनेन वपूर्वं उ लोकात् शषोः सः सु एछयादौ
वा वे सुवे कृत इतोऽत् कृ क कगचजेति सलुक् अवर्णो अ य ११
क्लीबे सम् मोनु० कयं । स्व १३ स् व इति विश्लेषे व पूर्वं उ अतः
सर्वादेर्वाजस् जस् स्थाने ए सर्वादेर्जस् स्थाने ए नित्यं सुवे जन
१३ नोणः जस् शस् ड सि सामि दीर्घः ए णा जस् शसोर्लुक् ज-
णा । स्वजन- सर्वत्र वलुक् कगटडेति जलुक् अवर्णो अ य नोणः
११ अतः सेडोः सयणो ॥ ११४ ॥

द्वितीयःपादः ।

३७७

टीका भाषांतर. एक स्वरवाला पदमां जे श्वस् अने स्व आवे तेमना अंत्यव्यंजननी पूर्वे उ आय. सं. श्वस् तेने अंत्यव्यंजन ण व एवो विश्लेष करी वनी पूर्वे उ आय. पढी लोकात् शसोः सः एच्छय्यादौ ए सूत्रोथी सुवे रूप आय. सं. कृत तेने ऋतो-
ऽत् कगचज० अवर्णो० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी कयं रूप आय. सं. स्व० तेने स् व एवो विश्लेष करी व नी पूर्वे उ आय. पढी अतः सर्वादेर्वाजस् ए सूत्रे जस् ने स्थाने ण आय. डित्यं ए सूत्रोथी सुवे रूप आय. सं. जनाः तेने नोणः जस् शस्-
डसि जस् शसोर्लुक् ए सूत्रोथी जणा रूप आय. सं. स्वजन तेने सर्वत्र कगटड० अवर्णो नोणः अतःसेडोः ए सूत्रोथी सयणो रूप आय. ॥ ११४ ॥

॥ ज्यायामीत् ॥ ११५ ॥

ज्याशब्दे अंत्यव्यंजनात्पूर्वं ईद् जवति ॥ जीआ ॥

मूल भाषांतर. ज्या शब्दना अंत्यव्यंजननी पूर्वे ई आय. सं. ज्या शब्द तेनुं जीआ रूप आय. ॥ ११५ ॥

॥ हुंठिका ॥

ज्या- ७१ ईत् ११ ज्या- ज् या इति विश्लेषे अनेन यापूर्वं ईः लो-
कात् कगचजेति यलुक् ११ अंत्यव्यं सलुक् जीआ ॥ ११५ ॥

टीका भाषांतर. ज्या शब्दना अंत्य व्यंजननी पूर्वे ई आय. सं. ज्या- तेने ज् या एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे यानी पूर्वे ई आय. लोकात् कगचज० अंत्यव्यं ए सूत्रोथी जीआ रूप आय. ॥ ११५ ॥

करेणू-वाराणस्योर-णोर्व्यत्ययः ॥ ११६ ॥

अनयो रेफणकारयोर्व्यत्ययः स्थितिपरिवृत्तिर्भवति ॥ करू । वाणा
रसी ॥ स्त्रीलिङ्गनिर्देशात्पुंसि न जवति । एसो करेणू ॥

मूल भाषांतर. करेणू अने वाराणसी शब्दना रेफ तथा ण अक्षरनो व्यत्यय (उलटापालटुं) आय. सं. करेणू तेनुं कणेरू आय. सं. वाराणसी तेनुं वाणारसी आय. स्त्रीलिङ्गनो निर्देश ठे तेथी पुंलिङ्गे करेणू शब्द होय तो सं. एषः करेणू तेनुं एसो करेणू एवं रूप आय. ॥ ११६ ॥

॥ हुंठिका ॥

करेणूश्च वाराणसी च करेणूवाराणस्यौ तयोः ६१ र च णू च रणौ
तयोः ६१ व्यत्यय ११ करेणू अनेन व्यत्ययः रेणू स्थाने णेरू ११ अं-
त्यव्यं सलुक् कणेरू वाराणसी- अनेन व्यत्ययः राणस्थाने णार ११

૩૭૬

માગધી વ્યાકરણમ્.

અંત્યવ્યં સ્લુક્ વાણારસી । એતદ્ અંત્યવ્યં૦ દ્લુક્ તદશ્ચ અક્લીબે દસ્ય
સઃ ૧૧ અતઃસેડોઃ એસો અક્લીબે લુક્ કરેણુ ॥ ૧૧૬ ॥

ટીકા ભાષાંતર. કરેણુ અને વારાણસી શબ્દના ર તથા ણનો વ્યત્યય થાય. સં. કરેણુ તેને ચાલતા સૂત્રે વ્યત્યય થાય એટલે રેણુ ને સ્થાને ણેરૂ થાય. પઠ્ઠી અંત્ય-વ્યં૦ એ સૂત્રે કણેરૂ રૂપ થાય. સં. વારાણસી તેને ચાલતા સૂત્રે વ્યત્યય થાય. એટલે રાણને સ્થાને ણાર થાય. પઠ્ઠી અંત્યવ્યં૦ એ સૂત્રે વાણારસી રૂપ થાય. સં. એતદ્ તેને અંત્યવ્યં૦ તદશ્ચ અક્લીબે અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રોથી એસો એવું રૂપ થાય. સં. કરેણુ તેને અક્લીબે ક્ક એ સૂત્રથી કરેણુ રૂપ થાય. ૧૧૬

આલાને લનોઃ ॥ ૧૧૭ ॥

આલાનશબ્દે લનોર્વ્યત્યયો જવતિ । આણાલો । આણાલ-ક્લ્લમ્જો ॥

મૂલ ભાષાંતર. આલાન શબ્દના લ અને નનો વ્યત્યય (અદલોબદલો) થાય. સં. આલાન તેનું આણાલો થાય. સં. આલાન-સ્તંભ તેનું આણાલ-ક્લ્લમ્જો રૂપ થાય.

॥ ટુંઢિકા ॥

આલાન ૭૧ લ્ ચ ન્ ચ લનો૦ તયોઃ ૬૨ આલાન- અનેન વ્યત્યયઃ
લાનસ્થાને નાલઃ નોણઃ અતઃ સેડોઃ આણાલો આલાનસ્તંજઃ આણા-
લો પૂર્વવત્ સ્તંજઃ સ્તંજેસ્તોવા સ્તસ્ય સ્વઃ અનાદૌ દ્વિત્વં દ્વિતીયતુર્યં
પૂર્વ સ્વ ક૧૧ અતઃ સેડોઃ આણાલ્લક્લ્લમ્જો ॥ ૧૧૭ ॥

ટીકા ભાષાંતર. આલાન શબ્દના લ અને નનો વ્યત્યય થાય. એટલે લાન શબ્દને સ્થાને નાલ થાય. નોણઃ અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રોથી આણાલો થાય. સં. આ-લાનસ્તંભ તેમાં આણાલો પૂર્વવત્ સિદ્ધ થાય. સં. સ્તંભ તેને સ્તંભેસ્તોવા અનાદૌ૦ દ્વિતીય૦ અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રોથી આણાલ-ક્લ્લમ્જો એવું રૂપ થાય. ॥ ૧૧૭ ॥

અચલપુરે ચ-લોઃ ॥ ૧૧૮ ॥

અચલપુરશબ્દે ચકાર- લકારયો વ્યત્યયો જવતિ ॥ અલચપુર ॥

મૂલ ભાષાંતર. અચલપુર શબ્દના ચ તથા લનો વ્યત્યય થાય. સં. અચલપુર તેનું અલચપુર થાય. ॥ ૧૧૮ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

અચલપુર ૭૧ ય ચ લ્ ચ યલો૦ તયોઃ ૬૨ અચલપુર- અનેન વ્યત્ય-
યઃ ચલસ્થાને લચ ૧૧ ક્લીબે સ્મ્ મોનુસ્વારઃ અલચપુરં ॥ ૧૧૮ ॥

द्वितीयःपादः ।

३७९

टीका भाषांतर. अचलपुर शब्दना च तथा लनो व्यत्यय आय. एटले चल-
ने स्थाने लच आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी अलचपुरं एवं रूप आय. ॥११७॥

महाराष्ट्रे ह-रोः ॥ ११९ ॥

महाराष्ट्र शब्दे हरोर्व्यत्ययो जवति ॥ मरहट्टं ॥

मूल भाषांतर. महाराष्ट्र शब्दना ह तथा रनो व्यत्यय आय. सं. महाराष्ट्र
तेनुं मरहट्टं रूप आय. ॥ ११९ ॥

॥ टुंठिका ॥

महाराष्ट्र ७१ ह च रू च हरौ तयोः ६२ महाराष्ट्र महाराष्ट्रे हा ह
ह्रस्वः संयोगे रा रः अनेन व्यत्ययः हरस्थाने रह सर्वत्र रलुक् ष्ट-
स्यानु० ष ठ अनादौ द्वित्वं द्वितीय० ११ क्लीबे सम् मोनु० मरहट्टं ॥

टीका भाषांतर. महाराष्ट्र शब्दना ह तथा रनो व्यत्यय आय. सं. महाराष्ट्र
तेने महाराष्ट्रे ह्रस्वः संयोगे चाक्षता सूत्रे व्यत्यय आय. एटले हरने स्थाने रह आय.
सर्वत्र ष्टस्यानु० अनादौ० द्वितीय० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी मरहट्टं रूप आय.

ह्रदे ह्र-दोः ॥ १२० ॥

ह्रदशब्दे हकारदकारयोर्व्यत्ययो जवति ॥ द्रहो ॥ आर्षे । हरण
मह पुण्डरीण ॥ १२० ॥

मूल भाषांतर. ह्रद शब्दना ह तथा दनो व्यत्यय आय. सं. ह्रद तेनुं द्रहो रूप
आय. आर्ष प्रयोगमां सं. ह्रद महापुण्डरीक तेनुं हरण महपुण्डरीण एवं रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

ह्रद ७१ ह्रश्च दू च ह्रदौ तयोः ६२ ह्रद- अनेन व्यत्यय ह्रद स्थाने
दह ११ अतः सेडोः दहो । ह्रद ११ अत एत् सोतु समागध्यां द-
दे अंत्यव्यंजन० सलुक् आर्षत्वात् ह्रदस्य हरः कगचजेति दलुक्
हरण । महापुण्डरीक दीर्घह्रस्वौ मिथो वृत्तौ दाहपानीयादिष्वव री
रि ११ अतः एत्सौपुंसि मागध्यां क कगचजेति कलुक् अंत्यव्यं०
सलुक् महापुण्डरीण ॥ १२० ॥

टीका भाषांतर. ह्रद शब्दना ह तथा दनो व्यत्यय आय. सं. ह्रद तेने चाक्षता
सूत्रे व्यत्यय आय. पढी ह्रद ने स्थाने दह आय. पढी अतः सेडोः ए सूत्रोष्ठी दहो

३८०

मागधी व्याकरणम् .

रूप आय. सं. हृद तेने अत एत् सोलु समागध्यां अंत्यव्यं० आर्ष प्रयोग होवाशी
हृद नो हर आय. पढी कगचज० ए सूत्रे हरए रूप आय. सं. महापुंडरीक तेने
दीर्घ ह्रस्वौ मिथो वृत्तौ दाह पानीयादि० एतः एत सौपुंसि मागध्यां कगच-
ज० अंत्यव्यं० ए सूत्रोशी महपुंडरीए एवं रूप आय. ॥ ११० ॥

हरिताले रलोन वा ॥ १११ ॥

हरितालशब्दे रकारलकारयोर्व्यत्ययो वा भवति ॥ हलिआरो हरिआलो
मूल भाषांतर. हरिताल शब्दना र तथा लनो विकल्पे फारफेर आय. सं. ह-
रिताल तेनां हलिआरो हरिआलो एवां रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

हरिताल ११रश्च ल् च रलौ तयोः ६२ न ११ वा ११ हरिताल- अ-
नेन वा व्यत्ययः रिस्थाने लि लस्थाने रः कगचजेति तलुक् ११ अ-
तः सेडोंः हलिआरो पद्दे हरिताल- कगचजेति तलुक् ११ अतः
सेनोः हरिआलो ॥ १११ ॥

टीका भाषांतर. हरिताल शब्दना र तथा लनो विकल्पे व्यत्यय आय. सं. ह-
रिताल तेने चादता सूत्रे विकल्पे व्यत्यय आय एटले रि स्थाने लि आय. लने स्थाने
र आय. पढी कगचज अतःसेडोंः ए सूत्रोशी हलिआरो रूप आय. पद्दे हरिताल
तेने कगचज अतःसेडोंः ए सूत्रोशी हरिआलो रूप आय. ॥ १११ ॥

लघुके ल-होः ॥ ११२ ॥

लघुकशब्दे घस्य हत्वे कृते लहोर्व्यत्ययो वा भवति ॥ हलुअं । ल-
हुअं ॥ घस्य व्यत्यये कृते पदादित्वात् हो न प्राप्नोतीति हकरणम् ॥

मूल भाषांतर. लघुक शब्दना घनो ह कर्था पढी ल तथा हनो विकल्पे व्यत्यय
आय. सं. लघुक तेनां हलुअं लहुअं एवां रूप आय. घनो अदलो बदलो करवाशी प-
दना आदिपणाशी हनी प्राप्ति न आय. तेथी ह करवानी जरूर ठे. ॥ ११२ ॥

॥ टुंठिका ॥

लघुक ११ लश्च ह च लहौ तयोः ६२ लघुक-खघथ० घु हु अनेन व्य-
त्ययः लहुस्थाने हलु- कगचजेति कलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० हलुअं
पद्दे लघुक-खघथ० घु हु कगचजेति कलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० ल-
हुअं घस्य व्यत्यये कृते पदादित्वात् हो न प्राप्नोति इति हकरणं ॥ ११२ ॥

द्वितीयःपादः ।

३७१

टीका भाषांतर. लघुक शब्दना घनो ह करी ल तथा हनो विकल्पे व्यत्यय आय. सं. लघुक तेने खघथ० चालता सूत्रे व्यत्यय आय एटले लहुने स्थाने हलु आय. पढी कगचज क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी हलुअं रूप आय. पढे लघुक तेने खघथ० कगचज० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी लहुअं रूप आय. घनो व्यत्यय करी पदना आदिपणांथी ह प्राप्त न आय. तेथी ह करवानी जरूर ठे. ॥ १२२ ॥

ललाटे ल-डोः ॥ १२३ ॥

ललाटशब्दे लकारडकारयोर्व्यत्ययो जवतिवा । ण्डालं णलाडं । ललाटे च [१०२५९] इति आदेर्लस्य णविधानादिह द्वितीयो लः स्थानी॥

मूल भाषांतर. ललाट शब्दना ल तथा डनो विकल्पे व्यत्यय आय. सं. ललाट तेनां ण्डालं णलाडं एवां रूप आय. ललाटेच ए प्रथम पादना १५९ ना सूत्र प्रमाणे आदि लनो ण आय तेथी अहिं बीजो ल स्थानी जाणवो.

॥ टुंठिका ॥

ललाट ९१ लश्च ड च लडौ तयोः ६२ ललाट- ललाटे च आदिलस्य णः अनेन व्यत्ययः लाटस्थाने काल टामान टस्याङ्गाणः अनेन व्यत्ययः लान टस्य डः ११ क्लीबे स्म मोनु० णमालं पढे ललाटे च आदि लस्य णः टोडः टस्य रुः ११ क्लीबे स्म मोनु० णमालं ॥ १२३ ॥

टीका भाषांतर. ललाट शब्दना ल तथा डनो विकल्पे व्यत्यय आय. सं. ललाट तेने ललाटेच ए सूत्रे आदि लनो ण आय. चालता सूत्रे व्यत्यय आय. पढी लाटने स्थाने काल आय. पढी टोडः क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी ण्डालं रूप आय. पढे ललाट तेने आदि लनो ण आय. पढी टोडः क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी णडालं रूप आय. ॥ १२३ ॥

ह्ये ह्योः ॥ १२४ ॥

ह्यशब्दे हकार यकारयोर्व्यत्ययो वा जवति ॥ गुह्यम् गुह्यं गुज्जं ॥ सद्यः । सय्हो सज्जो ॥ १२४ ॥

मूल भाषांतर. ह्य शब्दना ह अने घनो विकल्पे व्यत्यय आय. सं. गुह्य तेना गुह्यं गुज्जं एवा रूप आय. सं. सद्यः तेनां सय्हो सज्जो एवा रूप आय. ॥ १२४ ॥

॥ टुंठिका ॥

हू च यश्च ह्यः तस्मिन् ९१ हू च यश्च ह्यौ तयोः ६२ गुह्य- अनेन वा हस्थाने य यस्थाने हू ११ क्लीबे स्म मोनु० गुह्यं- पढे गुह्य- साध्व-

૩૭૨

માગધી વ્યાકરણમ્.

સધ્યેહ્યઙ્ઃ હ્ય ડ અનાદૌ દ્વિત્વં દ્વિતીય પૂર્વ ડ જઃ ૧૧ ક્લીબે સ્મ્ મોનુઃ
ગુજ્ઞં । સહ્ય— અનેન વા હસ્થાને યઃ યસ્થાને હઃ ૧૧ અતઃ સેડોઃ સય્હો
પદ્ધે સહ્ય— સાધ્વસધ્યહ્યાઃ ડઃ હ્યસ્ય ડઃ અનાદૌ દ્વિત્વં દ્વિતીયતુર્યઃ
પૂર્વડઃ જઃ ૧૧ અતઃ સેડોઃ સજ્ઞોઃ ॥ ૧૨૪ ॥

ટીકા ભાષાંતર. હ્ય શબ્દના હ તથા યનો વિકલ્પે વ્યત્યય યાય. સં. ગુહ્ય— તેને
ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે હને સ્થાને ય યાય. અને યને સ્થાને હ યાય. પઢી ક્લીબે સ્મ્
મોનુઃ એ સૂત્રોચી ગુરુહં રૂપ યાય. પદ્ધે ગુહ્ય તેને સાધ્વસધ્યઃ અનાદૌ દ્વિતી-
યતુર્યઃ ક્લીબે સ્મ્ મોનુઃ એ સૂત્રોચી ગુજ્ઞં રૂપ યાય. સં. સહ્ય તેને ચાલતા સૂત્રે હને
સ્થાને ય યાય. અને યને સ્થાને હ યાય. પઢી અતઃસેડોઃ એ સૂત્રોચી સય્હો રૂપ યાય.
પદ્ધે સં. સહ્યઃ તેને સાધ્વસધ્યહ્યઃ અનાદૌ દ્વિતીયતુર્યઃ અતઃસેડોઃ એ સૂત્રોચી
સજ્ઞો રૂપ યાય. ॥ ૧૨૪ ॥

સ્તોકસ્ય થોક્ક—થોવ—થેવાઃ ॥ ૧૨૫ ॥

સ્તોકશબ્દસ્ય એતે ત્રય આદેશા જવન્તિ વા ॥ થોક્કં થોવં થેવં ।
પદ્ધે થોઅં ॥

મૂલ ભાષાંતર. સ્તોક શબ્દને થોક્ક થોવ થેવ એવા ત્રણ આદેશ વિકલ્પે યાય.
સં. સ્તોક તેનાં થોક્ક થોવ થેવ એવાં રૂપ યાય.

॥ ટુંઢિકા ॥

સ્તોક ૬૧ થોક્કશ્ચ થોવશ્ચ થેવશ્ચ થોક્કથોવથેવાઃ ૧૩ સ્તોક અનેન
વા પ્રથમે સ્તોકસ્ય થોક્ક દ્વિતીયે સ્તોકસ્ય થોવ તૃતીયે સ્તોકસ્ય થેવ
૧૧ ક્લીબે સ્મ્ મોનુઃ થોક્કં થોવં થેવં પદ્ધે સ્તોક— સ્તસ્ય થોડ સ-
મસ્તઃ થોક્ક— કગચજેતિ કલુક્ ૧૧ ક્લીબે સ્મ્ મોનુઃ થોઅં ॥ ૧૨૫ ॥

ટીકા ભાષાંતર. સ્તોક શબ્દને થોક્ક થોવ થેવ એવા આદેશ યાય. સં. સ્તોક
તેને ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે પ્રથમ પદ્ધે સ્તોક ને થોક્ક યાય બીજે થોવ અને ત્રીજે થેવ—
એવા આદેશ યવાચી થોક્કં થોવં થેવં એવાં ત્રણ રૂપ યાય. પદ્ધે સં. સ્તોક તેને સ્તસ્ય
થોડસમઃ કગચજ ક્લીબે સ્મ્ મોનુઃ એ સૂત્રોચી થોઅં રૂપ યાય. ॥ ૧૨૫ ॥

હિહિત—ઝગિન્યોર્ધૂઆ—બહિણ્યૌ ॥ ૧૨૬ ॥

અનયોરેતાવાદેશૌ વા જવન્તઃ ॥ ધૂઆ હિહિઆ । બહિણી જહ્ણી ॥

મૂલ ભાષાંતર. હિહિત અને ઝગિની શબ્દને ધૂઆ તથા બહિણી એવા વિકલ્પે

દ્વિતીય:પાદ: ।

૨૦૩

આદેશ આય. સં. દુહિતા તેનાં ધૂઆ દુહિઆ એવાં રૂપ આય. સં. મગિની તેનાં બ-
હિણી મહિણી એવાં રૂપ આય.

॥ ટુંઢિકા ॥

દુહિતા ચ જગિની ચ દુહિત— જગિન્યૌ તયો: ૬૨ ધૂઆ ચ બહિણી
ચ ધૂઆ—બહિણ્યૌ તયો: ૧૨ દુહિત— અનેન દુહિત સ્થાને ધૂઆ ૧૧
અંત્યવ્યંજન સલુક્ ધૂઆ પદ્મે દુહિત ૧૧ સ્વસ્વાદેરુસિસ્થાને ડા આ
ઇતિ મિત્યં રુલુક્ કગટડેતિ તલુક્ દુહિઆ જગિની— અનેન વા જ-
ગિની સ્થાને બહિણી ૧૧ અંત્યવ્યં સલુક્ બહિણી પદ્મે જગિની કગ-
ચજેતિ સલુક્ નોણ: અંત્યવ્યં સલુક્ જહિણી ॥ ૧૨૬ ॥

ટીકા ભાષાંતર. દુહિત અને મગિની શબ્દને વિકલ્પે ધૂઆ તથા બહિણી એવા
અનુક્રમે આદેશ આય. સં. દુહિત તેને ચાલતા સૂત્રે દુહિતને સ્થાને ધૂઆ આય. પઠી
અંત્યવ્યં એ સૂત્રે ધૂઆ રૂપ આય. પદ્મે દુહિત તેને સ્વસ્વાદેર્હાં ડિત્વપણાથી ઋ નો
લુક્ આય. કગટડં એ સૂત્રે દુહિઆ રૂપ આય. સં. મગિની તેને ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે
મગિનીને સ્થાને બહિણી આય. પઠી અંત્યવ્યં એ સૂત્રે બહિણી રૂપ આય. પદ્મે સં.
મગિની તેને કગચજં નોણ: અંત્યવ્યં એ સૂત્રોથી મહિણી રૂપ આય. ૧૨૬

વૃક્ષ—ક્ષિતયો રુક્ષ—ઘૂઢૌ ॥ ૧૨૭ ॥

વૃક્ષક્ષિતયોર્યથાસંખ્યં રુક્ષ ઘૂઢ ઇત્યાદેશૌ વા જવત: ॥ રુક્ષો
વચ્છો । ઘૂઢં । ચિત્તં । ઝજ્ઘૂઢં । ઝચ્ચિત્તં ॥

મૂલ ભાષાંતર. વૃક્ષ અને ક્ષિત શબ્દને અનુક્રમે રુક્ષ અને ઘૂઢ એવા વિકલ્પે
આદેશ આય. સં. વૃક્ષ તેનાં રુક્ષો વચ્છો એવાં રૂપ આય. સં. ક્ષિત તેનાં ઘૂઢં
ચિત્તં એવાં રૂપ આય. સં. ઝજ્ઘૂઢ તેના ઝજ્ઘૂઢં ઝચ્ચિત્તં એવાં રૂપ આય. ૧૨૭

॥ ટુંઢિકા ॥

વૃક્ષશ્ચ ક્ષિતં ચ વૃક્ષક્ષિતે તયો: ૬૨ રુક્ષશ્ચ ઘૂઢશ્ચ રુક્ષઘૂઢૌ
૧૨ વૃક્ષ— અનેન વા વૃક્ષસ્થાને રુક્ષ ૧૧ અત: સેડોં: રુક્ષો પદ્મે
વૃક્ષ ૧૧ રુતોઽત્ વૃ વ ઠોઽક્ષાદૌ ક્ષસ્ય ઠ: અનાદૌ દિત્વં દિતીયં
પૂર્વ વ ઠ: ૧૧ અત: સેડોં: વચ્છો । ક્ષિત— અનેન વા ક્ષિત સ્થાને
ઘૂઢ: ૧૧ ક્ષીવે સમ્ મોનુ ઘૂઢં પદ્મે ક્ષિત— ક્ષ: ધ્વ: કચિત્તુ ઠજૌ
ક્ષિ ચિ કગટડેતિ પ્રલુક્ અનાદૌ દિત્વં દિતીયં ૧૧ ક્ષીવે સમ્
મોનુ ચિત્તં । ઉત્પૂર્વ ઘૂઢં ઝજ્ઘૂઢં ઝચ્ચિત્તં પૂર્વવત્ ॥ ૧૨૭ ॥

૩૬૪

માગધી વ્યાકરણમ્.

ટીકા ભાષાંતર. વૃક્ષ અને ક્ષિપ્ત શબ્દને અનુક્રમે રુક્ષ્વ છૂદ્દ એવા વિકલ્પે આ-
 દેશ થાય. સં. વૃક્ષ તેને ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે વૃક્ષ ને સ્થાને રુક્ષ્વ થાય. પઠી અતઃ
 સેડોઃ એ સૂત્રે રુક્ષ્વો રૂપ થાય. પદ્મે વૃક્ષ તેને ઋતોઽત્ છોઽક્ષાદૌ અનાદૌ દ્વિ-
 તીયં અતઃસેડોઃ એ સૂત્રોથી વચ્છો રૂપ થાય. સં. ક્ષિપ્ત તેને ચાલતા સૂત્રે ક્ષિપ્ત
 ને સ્થાને વિકલ્પે છૂદ્દ એવો આદેશ થાય પઠી ક્ષીવે સમ્ મોનું એ સૂત્રોથી છૂદ્દ રૂપ
 થાય પદ્મ સંક્ષિપ્ત તેને ક્ષ્વઃ ક્ષ્વઃ કચિત્તુ છઙ્ગૌ કમટટં અનાદૌ દ્વિતીયં ક્ષીવે
 સમ્ મોનું એ સૂત્રોથી ચિત્તં રૂપ થાય. ઉત્ત ઉપસર્ગ પૂર્વક ક્ષિપ્તને છૂદ્દ આદેશ થવાથી
 ઋચ્છૂદ્દં એવું રૂપ થાય. પદ્મે ઉચ્ચિત્તં એવું રૂપ પૂર્વ પ્રમાણે સિદ્ધ થાય. ॥ ૧૨૭ ॥

વનિતાયા વિલયા ॥ ૧૨૮ ॥

વનિતાશબ્દસ્ય વિલયા ઇત્યાદેશો વા જવતિ ॥ વિલયા વણિઆ ॥

વિલયેતિ સંસ્કૃતેપીતિ કેચિત્ ॥ ૧૨૮ ॥

મૂલ ભાષાંતર. વનિતા શબ્દને વિલયા એવો આદેશ વિકલ્પે થાય. સં. વનિતા
 તેનાં વિલયા વણિઆ એવાં રૂપ થાય. વિલયા એવું રૂપ સંસ્કૃતમાં પણ થાય ઠે એમ
 કેટલાએક કહે છે. ॥ ૧૨૮ ॥

॥ ટુંડિકા ॥

વનિતા ૬૧ વિલયા ૧૧ વનિતા અનેન વનિતા સ્થાને વિલયા ઇતિ
 ૧૧ અંત્યવ્યં સ્લુક્ વિલયા— પદ્મે વનિતા— નોળઃ કગચજેતિ ત્લુક્
 અંત્યવ્યં સ્લુક્ વણિઆ ॥ ૧૨૯ ॥

ટીકા ભાષાંતર. વનિતા ને વિલયા એવો વિકલ્પે આદેશ થાય. સં. વનિતા
 તેને ચાલતા સૂત્રે વિલયા એવો આદેશ થાય. પઠી અંત્યવ્યં એ સૂત્રે વિલયા રૂપ
 થાય. પદ્મે સં. વનિતા તેને નોળઃ કગચજ અંત્યવ્યં એ સૂત્રોથી વણિઆ રૂપ થાય.

ગૌણ સ્પેષતઃ કૂરઃ ॥ ૧૩૦ ॥

ઈષત્ શબ્દસ્ય ગૌણસ્ય કૂર ઇત્યાદેશો વા જવતિ ॥ ચિંચવ્વ કૂર-
 પિક્કા । પદ્મે । ઈસિ ॥

મૂલ ભાષાંતર. ગૌણ (અપ્રધાન) એવા ઈષ શબ્દને કૂર એવો આદેશ વિકલ્પે
 થાય. સં. ચિંચા ઇવ ઈષત્ પિક્કા તેનું ચિંચવ્વ કૂર— પિક્કા એવું રૂપ થાય. પદ્મે સં.
 ઈષત્ તેનું ઈસિ એવું રૂપ થાય. ॥ ૧૩૦ ॥

॥ ટુંડિકા ॥

ગૌણ ૬૧ ઈષત્ ૬૧ કૂર ૧૧ ચિંચા ઇવ મિવ પિવ તિવઃ વ વ વિશ્ચ
 ઇવાર્થે ઇવસ્ય વઃ હ્રસ્વઃ સંયોગે વા વં ચિવ્વ ઈષત્ પિક્કા અનેન વા

द्वितीयःपादः ।

३०५

ईषत् कूरः पक्व-पक्वांगारललाटेवा प पि सर्वत्र बलुक् अनादौद्वित्वं
११ अंत्यव्यं० सलुक् कूरपिक्का बाला लायन्ननिहीऽहिणठद्विवमाहुलि-
गस्स विवरकूरपिक्का करेइ बालाकुलं हिअयं ॥ १ ॥ अस्य व्याख्या-
लावण्यनिधिर्बाला मातुलिंगी बीजपुरस्य अजिनवत्वगिव ईषत् पक्वा
चिंचा इव आम्लिका इव पुरुषाणां हृदयं बालाकुलं करोति अत्र पू-
र्वपदं गौणं उत्तरपदं मुख्यं पक्षे ईषत् अंत्यव्यं०सलुक् शषोः सः ईत्स्व-
प्रादौ ससि ११ अव्यय सलुक् ईसि ॥ १२९ ॥

टीका भाषांतर. गौण एवा ईषत् शब्दने कूर एवो विकल्पे आदेश आय. सं.
चिंचा इव तेने मित्रपिबतिव ह्रस्वः संयोगे ए सूत्रोथी चिंचव्व एवं रूप आय. सं.
ईषत् पक्वा तेने चालता सूत्रे ईषत् ने विकल्पे कूर आदेश आय. सं. पक्व तेने
पक्वांगारललाटेवा सर्वत्र अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी कूरपिक्का एवं रूप
आय. बाला ए गाथानो अर्थ लावण्यनो जंडार एवी बाला स्त्री बीजोरानी नवीन त्वचा-
नीजेम अथवा जरा पाकेली आम्लीनी जेम पुरुषोना हृदयने बालाथी जिंजवी दे ठे. अहिं
पूर्वपद गौण ठे अने उत्तरपद मुख्य ठे तेथी गौण ने ते आदेश आय. पक्षे सं. ईषत्
तेने अंत्यव्यं० शषोः सः ईत्स्वप्रादौ अव्यय सलुक् ए सूत्रोथी ईसि रूप आय. १२९

स्त्रिया इत्थी ॥ १३० ॥

स्त्री शब्दस्य इत्थी इत्यादेशो वा जवति ॥ इत्थी । यी ॥

मूल भाषांतर. स्त्री शब्दने इत्थी एवो आदेश विकल्पे आय. सं. स्त्री तेनुं इत्थी
तथा थी एवां रूप आय. ॥ १३० ॥

॥ ठुठिका ॥

स्त्री ६१ इत्थी ११ स्त्री अनेन वा स्त्री शब्दस्य इत्थी ११ अंत्यव्यं०
सलुक् इत्थी पक्षे स्त्री सर्वत्र रलुक् स्तस्यथोऽसमस्तस्तंबे स्तवे वा स्त्री
स्ती ११ अंत्यव्यं० सलुक् थी ॥ १३० ॥

टीका भाषांतर. स्त्री शब्दने इत्थी एवो विकल्पे आदेश आय. सं. स्त्री तेने
चालता सूत्रे विकल्पे स्त्री शब्दने इत्थी एवो विकल्पे आदेश आय. अंत्यव्यं० ए सू-
त्रोथी इत्थी रूप आय. पक्षे स्त्री शब्दने सर्वत्र० स्तस्यथोऽसमस्त० अंत्यव्यं० ए
सूत्रोथी थी एवं रूप आय. ॥ १३० ॥

धृतेर्दिहिः ॥ १३१ ॥

धृति शब्दस्य दिहि रित्यादेशो वा जवति ॥ दिही धिई ॥

૩૮૬

માગધી વ્યાકરણમ્.

મૂલ ભાષાંતર. ધૃતિ શબ્દને દિહિ એવો આદેશ વિકલ્પે આય. સં. ધૃતિ તેનાં દિહી ધિઈ એવાં રૂપ આય. ॥ ૧૩૧ ॥

॥ ટુંઠિકા ॥

ધૃતિ ૬૧ દિહિ ૧૧ ધૃતિ— અનેન દિહિ અઠ્ઠીબે દીર્ઘઃ દિહી પદ્દે
ઇત્કૃપાદૌ ધૃ ધિ કગચજેતિ ત્લુક્ ૧૧ અઠ્ઠીબે દીર્ઘઃ અંત્યવ્યં સ્-
લુક્ ધિઈ ॥ ૧૩૧ ॥

ટીકા ભાષાંતર. ધૃતિ શબ્દને દિહિ એવો વિકલ્પે આદેશ આય. સં. ધૃતિ તેને
ચાલતા સૂત્રે દિહિ આદેશ આય. પઠી અઠ્ઠીબે દીર્ઘઃ એ સૂત્રે દિહી રૂપ આય. પદ્દે
ધૃતિ તેને ઇત્કૃપાદૌ કગચજઃ અઠ્ઠીબે દીર્ઘઃ અંત્યવ્યં એ સૂત્રોથી ધિઈ રૂપ આય.

માર્જારસ્ય મઞ્જર-વઞ્જરૌ ॥ ૧૩૨ ॥

માર્જાર શબ્દસ્ય મઞ્જર વઞ્જર ઇત્યાદેશૌ વા જવતઃ ॥ મઞ્જરો વઞ્જરો ॥
પદ્દે । મઞ્જારો ॥

મૂલ ભાષાંતર. માર્જાર શબ્દને મઞ્જર અને વઞ્જર એવા આદેશ વિકલ્પે આય.
સં. માર્જાર તેનાં મઞ્જરો વઞ્જરો એવાં રૂપ આય. પદ્દે સં. માર્જાર તેનું મઞ્જારો એવું
રૂપ આય. ॥ ૧૩૨ ॥

॥ ટુંઠિકા ॥

માર્જાર ૬૧ મઞ્જરશ્ચ વઞ્જરશ્ચ મઞ્જર વઞ્જરૌ ૧૧ માર્જાર અનેન વા
માર્જારસ્ય મઞ્જર વઞ્જર ઇત્યાદેશૌ ૧૧ અતઃસેઢોઃ મઞ્જરો વઞ્જરો ।
પદ્દે માર્જાર હ્રસ્વઃસંયોગે મા મ સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં ૧૧
અતઃ સેઢોઃ મઞ્જારો ॥ ૧૩૨ ॥

ટીકા ભાષાંતર. માર્જાર શબ્દને મઞ્જર અને વઞ્જર એવા આદેશ આય. સં મા-
ર્જાર તેને ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે મઞ્જર અને વઞ્જર એવા આદેશ આય. પઠી અતઃસેઢોઃ
એ સૂત્રથી મઞ્જરો વઞ્જરો એવા રૂપ આય. પદ્દે માર્જાર તેને હ્રસ્વઃસંયોગે સર્વત્ર
અનાદૌ અતઃસેઢોઃ એ સૂત્રોથી મઞ્જારો રૂપ આય. ॥ ૧૩૨ ॥

વૈઙ્ઠ્યસ્ય વેરુલિઅં ॥ ૧૩૩ ॥

વૈઙ્ઠ્યશબ્દસ્ય વેરુલિઅ ઇત્યાદેશો વા જવતિ ॥ વેરુલિઅં । વેરુલ્લં ॥ ૧૩૩ ॥

મૂલ ભાષાંતર. વૈઙ્ઠ્ય શબ્દને વેરુલિઅ એવો આદેશ વિકલ્પે આય. સં વૈઙ્ઠ્ય તેના
વેરુલિઅં વેરુલ્લં એવાં રૂપ આય. ॥ ૧૩૩ ॥

द्वितीयःपादः ।

३०९

॥ टुंठिका ॥

वैडूर्य ६१ वेरुलिश्च ११ वैडूर्य— अनेन वैडूर्यस्य वेरुलिय ११ क्लीबे स्मू
मोनु० वेरुलियं । वैडूर्य ऐत एत् वै वे ह्रस्वः दू रु व्ययर्जाज्जः र्यस्य जः
अनादौ छित्वं ११ क्लीबेस्मू मोनु० वेडूज्जं ॥ १३३ ॥

टीका भाषांतर. वैडूर्य शब्दने वेरुलिअ एवो विकल्पे आदेश आय. सं— वैडूर्य
तेने चाखता सूत्रे वेरुलिय एवो आदेश आय. पढी क्लीबेस्मू मोनु० ए सूत्रोथी वेरु-
लियं रूप आय. पहे वैडूर्य तेने ऐत एत् ह्रस्वः व्ययर्जाज्जः अनादौ० क्लीबेस्मू मोनु०
ए सूत्रोथी वेडूज्जं रूप आय. ॥ १३३ ॥

एह्लि एत्ताहे इदानीमः ॥ १३४ ॥

अस्य एतावादेशौ वा जवतः ॥ एह्लि । एत्ताहे । इआणि ॥

मूल भाषांतर. इदानीम् शब्दने एह्लि एत्ताहे एवा आदेश विकल्पे आय. सं—
इदानीम् तेनां अह्लि एत्ताहे एवां रूप आय. पहे इआणि एवुं रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

एह्लि ११ एत्ताहे ११ इदानीम् ६१ इदानीम् अनेनवा इदानीं स्थाने एह्लि
एत्ताहे इत्यादेशौ अव्यय० सलुक् एह्लि एत्ताहे पहे इदानीम् कगच
जेति दलुक् पानीयादिष्वत् नी नि नोणः इयाणि ॥ १३४ ॥

टीका भाषांतर. इदानीम् शब्दने एह्लि एत्ताहे एवा आदेश विकल्पे आय. सं—
इदानीम् तेने चाखता सूत्रे इदानीम् ने स्थाने एह्लि एत्ताहे एवा आदेश आय. पढी
अव्यय० सलुक् ए सूत्रे एह्लि एत्ताहे एवां रूप आय. पहे इदानीम् तेने कगचज
पानीयादिष्वत् नोणः ए सूत्रोथी इयाणि एवुं रूप आय. ॥ १३४ ॥

पूर्वस्य पुरिमः ॥ १३५ ॥

पूर्वस्य स्थाने पुरिम इत्यादेशो वा जवति ॥ पुरिमं पुवं ॥

मूल भाषांतर. पूर्व ने स्थाने पुरिम एवो आदेश विकल्पे आय. सं. पूर्व तेनां
पुरिमं पुवं एवां रूप आय. ॥ १३५ ॥

॥ टुंठिका ॥

पूर्व ६१ पुरिम ११ पूर्व— अनेन वा पूर्वस्य पुरिमः ११ क्लीबे स्मू
मोनु० पुरिमं पहे पूर्व सर्वत्र रलुक् अनादौ छित्वं व ह्रस्वः संयोगे पु
११ क्लीबे स्मू मोनु० पुवं ॥ १३५ ॥

૩૮૬

માગધી વ્યાકરણમ્.

ટીકા ભાષાંતર. પૂર્વ શબ્દને પુરિમ એવો આદેશ વિકલ્પે આય. સં. પૂર્વ તેને ચા-
લતા સૂત્રે વિકલ્પે પૂર્વ ને પુરિમ આદેશ આય. પઠી ક્લીબે સ્મ્ મોનું એ સૂત્રોચી
પુરિમં રૂપ આય. બીજે પદ્મે પૂર્વ તેને સર્વત્ર અનાદૌં હ્રસ્વઃસંયોગે ક્લીબેસ્મ્ મોનું
એ સૂત્રોચી પુનર્વં રૂપ આય. ॥ ૧૨૫ ॥

ત્રસ્તસ્ય હિત્ય-તટ્ઠૌ ॥ ૧૩૬ ॥

ત્રસ્ત શબ્દસ્ય હિત્ય તટ્ઠ ઇત્યાદેશૌ વા જવતઃ ॥ હિત્યં તટ્ઠં તત્થં ॥

મૂલ ભાષાંતર. ત્રસ્ત શબ્દને હિત્ય અને તટ્ઠ એવા આદેશ વિકલ્પે આય. સં.
ત્રસ્ત તેનાં હિત્યં તટ્ઠં તત્થં એવા રૂપ આય.

॥ ટુંઢિકા ॥

ત્રસ્ત ૬૧ હિત્યશ્ચ તટ્ઠશ્ચ હિત્યતટ્ઠૌ ૧૨ ત્રસ્ત- અનેન વા ત્રસ્તસ્ય
હિત્યઃ તટ્ઠશ્ચ ૧૧ ક્લીબે સ્મ્ મોનું હત્યં તટ્ઠં ॥ ૧૩૬ ॥

ટીકા ભાષાંતર. ત્રસ્ત શબ્દને હિત્ય અને તટ્ઠ એવા આદેશ આય. સં. ત્રસ્ત તેને
ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે ત્રસ્તને હિત્ય તથા તટ્ઠ એવા આદેશ આય. ક્લીબે સ્મ્ મોનું
એ સૂત્રોચી હત્યં તટ્ઠં એવાં રૂપ આય. ॥ ૧૩૬ ॥

બૃહસ્પતૌ બહો જયઃ ॥ ૧૩૭ ॥

બૃહસ્પતિ શબ્દે બહ્ ઇત્યસ્થાવયવસ્ય જય ઇત્યાદેશૌ વા જવતિ ॥ જ-
યસ્સર્ઈ જયપ્સર્ઈ જયપ્પર્ઈ ॥ પદ્મે । બહસ્સર્ઈ । બહપ્સર્ઈ । બહપ્પર્ઈ ॥ વા
બૃહસ્પતૌ (૧૦ ૧૩૭) ઇતિ ઇકારે ઝકારે ચ વિહસ્સર્ઈ । વિહપ્સર્ઈ ।
વિહપ્પર્ઈ । બુહસ્સર્ઈ । બુહપ્સર્ઈ । બુહપ્પર્ઈ ॥ ૧૩૭ ॥

મૂલ ભાષાંતર. બૃહસ્પતિ શબ્દનાં બૃહ્ એટલા અવયવને ભય એવો આદેશ વિ-
કલ્પે આય. સં. બૃહસ્પતિ તેનાં ભયસ્સર્ઈ ભયપ્સર્ઈ ભયપ્પર્ઈ એવાં રૂપ આય વા
બૃહસ્પતૌ એ સૂત્રે ઇ તથા ઝ આય. એટલે ઇકારે વિહસ્સર્ઈ વિહપ્સર્ઈ વિહપ્પર્ઈ એવાં
રૂપ આય. ઝકારમાં બુહસ્સર્ઈ બુહપ્સર્ઈ બુહપ્પર્ઈ એવાં રૂપ આય. ૧૩૭

॥ ટુંઢિકા ॥

બૃહસ્પતિ ૭૧ બહ્ ૬૧ જય ૧૧ બૃહસ્પતિ- કૃતોઽત્ બૃ વ અનેન વા
બહ્ ઇત્યસ્ય જય આદેશઃ બૃહસ્પતિવનસ્પત્યોઃસોવા સસ્ય ગઃ અ-
નાદૌં ઈત્વં સ્સ કગચજેતિ નબુક્ ૧૧ અક્લીબે દીર્ઘઃ અંત્યવ્યં સ્સબુક્
જયસ્સર્ઈ । બૃહસ્પતિ- સ્પસ્થ ફઃ શેષં તથૈવ જયપ્સર્ઈ । બૃહસ્પતિ ક-
ગટ્ઠેતિ સ્સબુક્ અનાદૌં ઈત્વં જયપ્સર્ઈ । બૃહસ્પતિ વા બૃહસ્પતિ બૃ

द्वितीयःपादः ।

३०९

वि ऋतोऽत् वृ व बृहस्पतिवनस्पत्यो सोवा पस्य सः अनादौद्वित्वं स्स
कगचजेति तलुक् अक्कीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् बहस्सई । बृहस्पति षप-
स्पयोः फः स्पस्य फः शेषं तथैव र बृहस्पतिवा बृहस्पत्यौ वृ वि प्रथमे बृह-
स्पति वनस्पत्योः सोवा सस्य सः अनादौद्वित्वं द्वितीय कगचजेति तलु-
क् ११ अक्कीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् विहस्सई । द्वितीये बृहस्पति
वनस्पत्योः सोवा स्पस्फयोः फः शेषं तथैव विहप्फई तृतीये विहप्फई शेषं
तथैव बृहस्पतिः वृ वु बुहस्सई बुहप्फई वा बृहस्पति इकारे उकारे च
विहस्सई विहप्फई विहप्फई । बुहस्सई बुहप्फई बुहप्फई ॥ १३७ ॥

टीका भाषांतर. बृहस्पति शब्दना बह एवा अवयवने भय एवो विकल्पे आ-
देश आय. सं. बृहस्पति तेने ऋतोऽत् चालता सूत्रे विकल्पे बहने स्थाने भय एवो
आदेश आय. पत्नी बृहस्पतिवनस्पत्योः सोवा नादौ० कगचज० अक्कीबे दीर्घः
अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी भयस्सई रूप आय. सं. बृहस्पति तेने षपस्पयोः फः बाकी पूर्ववत्
अइ भयप्फई सं. बृहस्पति तेने कगटड० अनादौ० ए सूत्रोथी भयप्फई रूप आय. सं.
बृहस्पति तेने ऋतोऽत् बृहस्पति वनस्पत्योः सोवा० आनादौ० कगचज० अक्कीबे०
अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी बहस्सई रूप आय. सं. बृहस्पति तेने षपस्पयोः फः बाकी पूर्व-
वत् सिद्ध आय. सं. बृहस्पति तेने प्रथम पक्षे बृहस्पति तेने बृहस्पतिवनस्पत्योः
सोवा अनादौ० द्विती० कगचज अक्कीबे दीर्घः । अंत्यव्यं ए सूत्रोथी विहस्सई
रूप आय. बीजे पक्षे बृहस्पति तेने बृहस्पति वनस्पत्योः षपस्पयोः फः बाकी पूर्ववत्
आय एटले विहप्फई रूप आय. त्रीजे पक्षे पूर्वनीजेम विहप्फई रूप आय. तेवीरीते बुहस्सई
बुहप्फई रूप आय. बृहस्पति शब्दने इ तथा उ अवाथी विहस्सई विहप्फई विहप्फई
बुहस्सई बुहप्फई बुहप्फई एवां रूप आय. ॥ १३७ ॥

मलिनोऽजयशुक्ति-बुभारब्ध-पदातेर्मइलावह

सिप्पि-ठिक्का-ढत्त-पाइक्कं ॥ १३८ ॥

मलिनादीनां यथासंख्यं मइलादय आदेशा वा जवन्ति ॥ मलिन ।
मइलं मलिणं ॥ उजय । अवहं । उवहमित्यपि केचित् । अवहो-आसं ।
उजयवदं ॥ आर्षे । उजयोकादं ॥ शुक्ति । सिप्पी सुत्ती ॥ बुस । ठक्को
बुत्तो ॥ आरब्ध- । आढत्तो आरद्धो ॥ पदाति । पाइक्को पयाई ॥

मूल भाषांतर. मलिन उभय शुक्ति बुभ आरब्ध पदाति ए शब्दोने अनुक्रमे
मइल अवह सिप्पि ठिक्क आढत्त पाइक्क एवा आदेश विकल्पे आय. सं. मलिन
तेनुं मइलं आय. पक्षे मलिणं आय. सं. उभय तेनुं अवहं आय. केटछाएक उवहं

३९०

भागधी व्याकरणम्.

एवुं पण कहे ठे. जेभ के, सं. उभयावकाश तेनुं अवहो- आसं एवुं रूप आय. पहे उभयबलं एवुं आय. आर्ष प्रयोगमां उभयोकालं एवुं रूप आय. सं. शुक्ति तेनां सिप्पी पहे सुत्ती एवां रूप आय. सं. छुस तेनां छिक्को छुत्तो एवां रूप आय. सं. आरब्ध तेनां आढत्तो आरद्धो एवां रूप आय. सं. पदाति तेनां पाइक्को अने पहे पयाई एवां रूप आय. ॥ १३० ॥

॥ टुंठिका ॥

मल्लिनं च उज्जयं च शुक्तिश्च वुसश्च आरब्धश्च पदातिश्च मल्लिनोजय शुक्तिवुसारब्धपदाति तस्य ६१ मइलं च अवहं च सिप्पिश्च ठिक्कश्च आढत्तश्च पाइक्कश्च मइलावहसिप्पिठिकाढत्त पाइक्कं ॥ ११ मल्लिन अनेन वा मल्लिन शब्दस्य मइल इति ११ क्लीबेस्म मोनु० मइलं पहे मल्लिन-नोणः ११ क्लीबेस्म मोनु० मल्लिणं उज्जय- अनेन वा उज्जय-स्य अवह इति ११ क्लिबेस्म मोनु० अवहं केचित् उवहमपीच्छन्ति उवहं उज्जयावकाश अनेन वा उज्जयस्य अवहः अवापोते अवस्य उवुक् मध्यादलोपः लोकात् कगचजेति क्लुक् शषोःसः ११ क्लीबेस्म मोनु० अवहं आसं पहे उज्जयबलं ११ क्लिबेस्म मोनु० उज्जयबलं आर्षे उज्जयोः कालमिति शुक्ति अनेन वा शुक्तिस्थने सिप्पि ११ अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् सिप्पि । शुक्ति- कगटडेति क्लुक् अनादौद्धित्वं ११ अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् सुत्ती । वुसस्य ठिक्कः ११ अतःसेडोः ठिक्को । पहे छुस कगटडेति प्लुक् अनादौद्धित्वं ॥ अतःसेडोः वुत्तो स्पृष्टः आरब्ध -अनेन वारब्धस्य आढत्त इति ११ अतःसेडोः आढत्तो पहे आरब्ध- सर्वत्र रलुक् अनादौद्धित्वं द्वितीयतुर्यं० पूर्वधस्य दः ११ अतःसेडोः आरद्धो । पदाति- अनेन पदातिस्थाने पाइक्क ११ अतः सेडोः पाइक्को पदाति कगचजेति दलुक् च ११ अवर्णो अ य अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् पयाई ॥ १३० ॥

टीका भाषांतर. मल्लिन विगेरे शब्दोने मइल विगेरे आदेश आय. सं. मल्लिन तेने चालता सूत्रे मइल एवो आदेश आय. पढी क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी मइलं रूप आय. पहे मल्लिन तेने नोणः क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी मल्लिणं रूप आय. सं. उभय तेने चालता सूत्रोथी विकल्पे अवह एवो आदेश आय. पढी क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी अवहं एवुं रूप आय. केटलाएक उवह एवुं रूप पण इहे ठे सं.

द्वितीयःपादः ।

३९१

उभयावकाश तेने चालता सूत्रे उभय ने उवह एवो आदेश आय. पढी अवापोते ए सूत्रे अवना उनोलुक् आय. मध्यमांशी अनो लोप आय. पढी लोकात् कगचज० शषोः सः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोशी अवहं आसं एवं रूप आय. पढे उभय बल तेने क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोशी उभय बलं एवं रूप आय. आर्ष प्रयोगमां उभयोः कालं एम पण आय. सं. शुक्ति तेने चालता सूत्रे शुक्ति ने स्थाने सिप्पि एवो आदेश आय. अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोशी सिप्पी रूप आय. पढे शुक्ति तेने कगटड अनादौ० अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोशी सुत्ती रूप आय. सं. छुस तेने चालता सूत्रे छिक्क आदेश आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रे छिक्को रूप आय. पढे छुस ते कगटड० अनादौ० अतः सेडोंः ए सूत्रोशी छुत्तो रूप आय. सं. आरब्ध तेने चालता सूत्रे आढत्त आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रे आढत्तो रूप आय. पढे आरब्ध तेने सर्वत्र अनादौ० द्वितीयतु० अतः सेडोंः ए सूत्रोशी आरब्धो रूप आय. सं. पदाति तेने चालता सूत्रे पाइक्क आदेश आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रे पाइक्को रूप आय. पढे पदाति तेने कगचज अवर्णो० अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोशी पयार्ह रूप आय. ॥ १३७ ॥

दंष्ट्राया दाढा ॥ १३९

पृथग्योगाद्धेति निवृत्तम् । दंष्ट्रा शब्दस्य दाढा इत्यादेशो जवति ॥
दाढा । अयं संस्कृतेऽपि ॥

मूल भाषांतर. अहिं पृथग् योगशी विकटपनो वा काढीनाखवो दंष्ट्रा शब्दने दाढा एवो आदेश आय. सं. दंष्ट्रा तेनुं दाढा एवं रूप आय. आशब्द संस्कृतमां पण आय. ढे ॥ १३९ ॥

॥ दुंदिका ॥

दंष्ट्रा ६१ दाढा ११ दंष्ट्रा अनेन दंष्ट्राया दाढा अंत्यव्यंजन० सलुक् दाढा टीका भाषांतर. दंष्ट्रा शब्दने दाढा एवो आदेश आय. सं. दंष्ट्रा तेने चालता सूत्रे दाढा एवो आदेश आय. पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रे दाढा एवं रूप आय. ॥ १३९ ॥

बहिंसो बाहिं-बाहिरो ॥ १४० ॥

बहिः शब्दस्य बाहिं बाहिर इत्यादेशौ जवतः ॥ बाहिं बाहिरं ॥

मूल भाषांतर. बहिस् शब्दने बाहिं बाहिर एवां आदेश आय. सं. बहिस् तेना बाहिं बाहिरं एवां रूप आय. ॥ १४० ॥

॥ दुंदिका ॥

बहिस् ६१ बहिं च बाहिरश्च बाहिंबाहिरो १२ बहिस् अनेन ब-

३९२

मागधी व्याकरणम्.

हिस् स्थाने बाहिं ११ अव्ययस्यलुक् बाहिं बाहिस् अनेन बहिस्
स्थाने बाहिर ११ बाहुलकात् क्लीबेस्म मोनु० बाहिरं ॥ १४० ॥

टीका भाषांतर. बहिस् शब्दने बाहिं बाहिर एवं आदेश आय. सं. बहिस्
तेने चावता सूत्रे बहिस् स्थाने बाहिं आय. पढी अव्ययस्य० लुक् ए सूत्रे बाहिं रूप
आय. सं. बाहिस् तेने चावता सूत्रे बहिस् ने स्थाने बाहिर आय. पढी सेबाहुलकात्
क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी बाहिरं रूप आय. ॥ १४० ॥

अधसो हेट् ॥ १४१ ॥

अधस् शब्दस्य हेट् इत्ययमादेशो जवति ॥ हेट् ॥

मूल भाषांतर. अधस् शब्दने हेट् एवो आदेश आय. सं. अधस् तेनुं हेट् एवं
रूप आय. ॥ १४१ ॥

॥ टुंठिका ॥

अधस् ६१ हेट् ११ अधस् अनेन अधस् स्थाने हेट् ११ क्लीबे स्म
मोनु० हेट् ॥ १४१ ॥

टीका भाषांतर. अधस् शब्दने हेट् एवो आदेश आय. सं. अधस् तेने चावता
सूत्रे हेट् आय. क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी हेट् रूप आय. ॥ १४१ ॥

मातृ-पितुः स्वसुः सिञ्चा-गौ ॥ १४२ ॥

मातृपितृभ्यां परस्य स्वसृ शब्दस्य सिञ्चाठा इत्यादेशौ जवतः ॥ मा-
उ-सिञ्चा । माउ-ठा । पिउ-सिञ्चा । पिउ-ठा ॥

मूल भाषांतर. मातृ अने पितृ शब्दथी पर एवा स्वसृ शब्दने सिञ्चा अने छा
एवा आदेश आय. सं. मातृ-स्वसा तेना माउ सिञ्चा तथा माउच्छा एवा रूप आय.
सं. पितृ-स्वसा तेना पिउसिञ्चा तथा पिउच्छा एवा रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

माता च पिता च मातृ पितृ ६१ स्वसृ ६१ सिञ्चा च ठा च सिञ्चागौ १२
मातृ स्वसृ स्थाने सिञ्चा गौणांत्यस्य तृ कगचजेति त्रुक् अंत्यव्यं०
स्रुक् माउसिञ्चा मातृस्वसृ-अनेन स्वसृस्थाने ठः गौणांत्यस्य तृ कग-
चजेति त्रुक् ११ आताताकुः मस्थानेडा आमित्यं त्यलेकानो माउठा ।
एवं पितृस्वसृ पिउसिञ्चा पिउठा ॥ १४२ ॥

टीका भाषांतर. माता अने पिता शब्दथी पर एवा स्वसृ शब्दने सिञ्चा अने
छा एवा आदेश आय. सं. मातृस्वसृ तेने चावता सूत्रे सिञ्चा आदेश आय. पढी गौ-

द्वितीयःपादः ।

३९३

णांत्यास्यत् कगचज० अत्यव्यंजन ए सूत्रोथी माउसिआ रूप आय. सं. मातृस्वसृ तेने चालता सूत्रे स्वसृ ने स्थाने छ आय. पढी गौणांत्यस्य तृ कगचज० आतां- ताहुः डित्यंत्यलेकोनो ए सूत्रोथी माउच्छा रूप आय. एवीरीते सं पितृस्वसृ तेनां पिउसिआ तथा पिउच्छा एवां रूप आय. ॥ १४२ ॥

तिर्यचस्तिरिञ्चिः ॥ १४३ ॥

तिर्यच् शब्दस्य तिरिञ्चि रित्यादेशो जवति ॥ तिरिञ्चि पेष्ठइ ॥ आर्षे तिरिश्चा इत्यादेशोपि । तिरिश्चा ॥

टीका भाषांतर. तिर्यच् शब्दने तिरिञ्चि एवो आदेश आय. सं. तिर्यच् तेनुं तिरिञ्चि रूप आय सं दृश्यति तेनुं पेच्छइ रूप आय. आर्ष प्रयोगमां तिरिआ एवो पण आदेश आय. सं तिर्यच् तेनुं तिरिआ रूप आय. ॥ १४३ ॥

॥ टुंडिका ॥

तिर्यच् ६१ तिरिञ्चि ११ तिर्यच् अनेन तिर्यच् स्थाने तिरिञ्चि ११ अं- त्यव्यं० स्रुक् तिरिञ्चि दृश दशोनिअच्छपेष्ठावयञ्छा दृशःस्थाने पष्ठ आदेशः तिव्रप्र०त्यादीनां ति इ पेष्ठइ आर्षे तिरिश्चा ॥ १४३ ॥

टीका भाषांतर. तिर्यच् शब्दने तिरिञ्चि एवो आदेश आय. सं. तिर्यच् तेने चालता सूत्रे तिरिञ्चि आय पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रे तिरिञ्चि एवुं रूप आय. सं. दृश धातु तेने दृशोनिअच्छपिच्छावयच्छा ए सूत्रे दृशने स्थाने पच्छ आदेश आय. पढी त्यादीनां ए सूत्रे पेच्छइ रूप आय. आर्ष प्रयोगमां तिरिआ एवुं रूप आय. १४३

घरस्य घरोऽपतौ ॥ १४४ ॥

गृहशब्दस्य घर इत्यादेशो जवति पतिशब्दश्चेत्परो न जवति ॥ घरो घरसामी । राय-हरं ॥ अपतावितिकिम् । गह-वई ॥

मूल भाषांतर. गृह शब्दने घर एवो आदेश आय. पण जो तेनी पढी पति शब्द न होय तो सं. गृह तेनुं घरो आय. सं. गृहस्वामी तेनुं घरसामी एवुं रूप आय. सं. राजगृह तेनुं रायहरं एवुं रूप आय. पति शब्दपर न होय तो एम कहुं ठे तेथी सं. गृहपति तेनुं गह-वई एवुं रूप आय. ॥ १४४ ॥

॥ टुंडिका ॥

गह ६१ घर ११ अपति ७१ गृह अनेन गृहस्थाने घर आदेशः ११ अतःसेडोंः घरो । गृहस्य स्वामी घरस्वामी सर्वत्र वलुक् घरसामी राजगृह कगचजेति जलुक् अवर्णो अ य अनेन गृहस्य घर

३९४

मागधी व्याकरणम्.

खघथ ह ११ क्लीबेस्म मोनु० रायहरं गृहपति कृतोऽत् ग ग पोवः क
गचजेति तलुक् ११ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सूनुक् गहवई ॥ १४४ ॥

टीका भाषांतर. जो पति शब्द आगल न होय तो गृह शब्दने घर एवो आदेश
आय. सं. गृह तेने चालता सूत्रे घर एवो आदेश आय. अतःसेडोः ए सूत्रे घरों एवं
रूप आय. सं. गृहस्वामी (घरनो स्वामी) तेने चालता सूत्रे घर आदेश आय. पत्नी
सर्वत्र० पत्नी घरसामी एवं रूप आय. सं. राजगृह तेने कगचज अवर्णों चालता सूत्रे
गृहने स्थाने घर आय. पत्नी खघथ० क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोशी रायहरं रूप आय.
सं. गृहपति तेने कृतोऽत् पोवः कगचज अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोशी
गहवई रूप आय. ॥ १४४ ॥

शीलाद्यर्थस्येरः ॥ १४५ ॥

शीलधर्मसाधुर्ये विहितस्य प्रत्ययस्य इर इत्यादेशो जवति ॥ हसन-
शीलः हसिरो । रोविरो । लज्जिरो । जम्पिरो । वेविरो । जमिरो । उ-
ससिरो ॥ केचन तृन एव इरमाहुस्तेषां नमिरगमिरादयो न सिध्य-
न्ति । तृनोऽत्र रादिना बाधितत्वात् ॥ १४५ ॥

मूल भाषांतर. शीलधर्म अने साधु अर्थमां आवेला प्रत्ययने इर एवो आदेश
आय. हसवानुं जेने शील (स्वभाव) होय तेनुं हसिरो एवं रूप आय. रुदन करवा-
ना शीलवालो होय तेनुं रोविर रूप आय. लज्जा पामवाना शीलवालो होय तेनुं लज्जि-
रो एवं आय. जम्प करवाना शीलवालो तेनुं जम्पिरो एवं रूप आय. वरवाना शील-
वालो तेनुं वेविरो एवं रूप आय. जमवाना शीलवालो तेनुं जमिरो एवं रूप आय.
उच्छ्वास खेवाना शीलवालो तेनुं उससिरो एवं रूप आय. केटलाएक तृन् प्रत्ययने
पण इर आदेश आय एम कहे ठे. तेजना मत प्रमाणे नमिर गमिर विगरे शब्दो सिद्ध
अता नशी. अहिं तृन् प्रत्ययने रादि वडे बाधितपणुं आय. ठे. ॥ १४५ ॥

॥ टुंठिका ॥

शीलाद्यर्थ ६१ इर ११ हसेहसने हस् हसतीत्येवंशीलो हसतीत्येवंध-
र्माऽथवा हसतीत्येवंसाधुः हसिरो । तृन् शीलधर्मसाधुषुतृन् प्रत्ययः
अनेन तृनस्थाने इरः लोकात् ११ अतःसेडोः हसिरो रुदग् अश्रुविमो-
चने रूद् रोदितीत्येवंधर्मा रोदितीत्येवंसाधुः रोदिरो तृन् शीलधर्मसा-
धुषुतृन् प्र० युवर्णस्य गुणः रुरो अनेन तृनस्थाने इर लोकात् रोदिर
इतिजाते रुदिनमोर्वदिवि ११ रोविरो उलस्जैव्रीमे लज्ज लज्जाते इ-
त्येवंशीलो धर्मा साधुर्वा इति लज्जिरो । तृन् शीलधर्मसाधुषु तृन् तृ

द्वितीयःपादः ।

३९५

११ कगटडेति सखुक् अनादौद्वित्वं अनेन तृन्स्थाने इरः लोकात् ११
 अतःसेडोः लज्जिरो कथण् वाक्यप्रबोधे कथबंधे कथयतीत्येवंशीलो
 धर्मो साधुर्वा इति जंपिरो तृन् शीलतृन् कथेर्वज्जारपज्जारोप्पाक्षपिसुणसंघ-
 बो ह्वचव इत्यनेन कथस्थाने जंप इति अनेन तृन् स्थाने इर लोकात्
 ११ अतःसेडोः जंपिरो । टुवेष्ट् कंप्ने केपुड चलने वेपत इत्येवंशीलः
 धर्मः साधुर्वा इति वेपिरो विवशब्दार्थादकर्मकात् इत्यत्प्रत्ययः अने-
 न तृन्स्थाने इरः लोकात् वेपिर इतिस्थिते पोवः पि वि ११ अतःसे-
 डोः वेपिरो । ज्रम चलने ज्रमतीत्येवंशीलो धर्मा साधुर्वा ज्रमिरो श्रम-
 काष्टकाशिनण् प्रत्ययः अनेन थिनस्थाने इरः लोकात् सर्वत्र ज्रमधातु-
 रखुक् ११ अतःसेडोः ज्रमिरो श्रस् प्राणने उत् पूर्व उब्रसतीत्येवंशी-
 लो धर्मा साधुर्वा इति उससिरो । अनुत्साहोत्सन्नेसन्ने उत्तस्थाने
 उत्तृन्शीले तृन् प्रत्ययः अनेन तृन्स्थाने इरः लोकात् सर्वत्र वखुक्
 ११ अतःसेडोः उससिरो । नम् नमतीत्येवंशीलो धर्मा वा साधुर्वा
 नमिरो केचित् उत्प्रत्ययस्यैव इरमिहंति तेषां नमिरगमिरादयो न
 जायंते स्म्यजसिहसदीपकपमननोरः इति तम् अग्रेरप्रत्ययः वेत् तृन्
 प्रत्ययस्यैव इरः आदेशो विधीयते तदा तन्मते दिप्रत्ययस्यः इरो न
 स्यात् तच्चायुक्तं ततो अनेन रस्थाने इरः लोकात् ११ अतःसेडोः
 नमिरो गम् गह्वतीत्येवंशीलो धर्मा वा साधुर्वा इति गमिरो तृकमम-
 महनवृषजूस्था उकण् इत्युकण् प्रत्ययः अनेन उकण्स्थाने उ इरः
 लोकात् ११ अतःसेडोः गमिरो ॥ १४५ ॥

टीका भाषांतर. शीलधर्म अने साधु अर्थमां कहेला प्रत्ययने इर एवो आदेश
 थाय. हस् धातु हसवामां प्रवर्त्ते. हसवानुं जेनुं शील होय अथवा हसवानो जेनो धर्म
 होय अथवा हसवामां साधु होय ते हसिरो कहेवाय. अहीं तृन् शीलधर्मसाधुषु ए
 सूत्रे तृन् प्रत्यय आवे पढी चालता सूत्रे तृन्ने स्थाने इर थाय पढी लोकात् अतःसे-
 डोः ए सूत्रोथी हसिरो रूप थाय. रुदग् ए धातु आंसुं पडवा (रोवा) मां प्रवर्त्ते. रुद्
 धातु तेने रोवानुं जेनुं शील होय अथवा रोवानो धर्म होय के रोवामां साधु होय ते
 रुदिरो कहेवाय. त्यां तृन्शीलधर्म० युवर्णस्य चालता सूत्रे तृन्ने स्थाने इर थाय
 पढी लोकात् ए नियमथी रोदिर एवं रूप थाय. पढी रुदिनमोर्वदिवि ए सूत्रथी
 रोदिरो रूप थाय. लज्ज धातु लाज पामवामां प्रवर्त्ते लज्जा पामवानुं जेनुं शील होय,

२९६

मागधी व्याकरणम्.

अथवा लङ्गा पामवानो जेनो धर्म वा तेमां जे साधु होय ते लज्जिरो कहेवाय. अहिं तृन्शीलधर्मसाधुषु कण्टड० अनादौ० चालता सूत्रे तृन्ने स्थाने इर आय. पढी लोकात् अतःसेडों: ए सूत्रोथी लज्जिरो रूप आय. सं. कथण् धातु कहेवाना अर्थमां प्रवर्त्ते कहेवानुं जेनुं शील होय धर्म होय अथवा तेमां साधु होय ते जंपिरो कहेवाय. अहिं तृन् प्रत्ययने कथेर्बज्जरपज्जरो० चालता सूत्रे तृन्ने स्थाने इर आवे पढी लोकात्० अतःसेडों: ए सूत्रोथी जंपिरो रूप आय. वेप् धातु कंपवामां प्रवर्त्ते. कंपवानुं जेनुं शील होय वा तेवा धर्मवालो के तेमां साधु होय ते वेपिरो कहेवाय. विवशब्दार्थादकर्मकात् चालता सूत्रे तृन्ने स्थाने इर आय पढी लोकात् पोव: अतःसेडों: ए सूत्रोथी वेपिरो रूप आय. सं. भ्रम धातु चालवाना अर्थमां प्रवर्त्ते जमवानुं जेनुं शील होय वा तेना धर्मवालो के तेमां साधु होय ते भमिरो कहेवाय. अहिं भ्रम् धातुने शमकाष्ठकाथिनण् चालता सूत्रे थिनण्ने स्थाने इर आय. पढी लोकात् सर्वत्र अतःसेडों: ए सूत्रोथी भमिरो रूप आय. श्वस् धातु श्वास लेवाना अर्थमां प्रवर्त्ते तेने उत् उपसर्ग आवे जे उह्वास लेवाना शीलवालो तेवा धर्मवालो के तेमां साधु होय ते उससिरो कहेवाय. अहिं अनुत्साहोत्सन्ने तृन् प्रत्ययने स्थाने चालता सूत्रे इर आय. पढी लोकात् सर्वत्र अतःसेडों: ए सूत्रोथी उससिरो रूप आय. सं. नम् धातुने नमवाना शीलवालो वा धर्मवालो अथवा तेमां साधु ते नमिरो कहेवाय. केटलाएक उत्प्रत्ययनेज इर प्रत्यय इहे ते तेजना मतमां नमिर गमिर विगेरे रूपन आय. नम् धातुने स्म्यजसिहसदीपक० ए सूत्रे र प्रत्यय आवे पढी तृन् प्रत्ययने इर आय. त्यारे तेमना मतमां दिप्रत्ययने इर न आय. ते घटतुं नथी पढी आ सूत्रे रने स्थाने इर आय. लोकात् अतःसेडों: ए सूत्रोथी नमिरो रूप आय. गम एटले जवुं जवाना शीलवालो ते धर्मवालो अथवा तेमां साधु ते गमिरो कहेवाय. गम् शब्दने तुकगमहनवृषभू ए सूत्रे उकण् प्रत्यय आवे पढी चालता सूत्रे उकण्ने स्थाने इर आय. लोकात् अतःसेडों: ए सूत्रोथी गमिरो रूप आय. ॥ १४९ ॥

कस्तुमत्तूण-तुआणा: ॥ १४६ ॥

क्त्वा प्रत्ययस्य तुम् अत् तूण तुआण इत्येते आदेशा जवन्ति ॥ तुम् । दहुं । मोत्तुं ॥ अत् । जमिअ । रमिअ ॥ तूण । घेत्तूण । काऊण ॥ तुआण । जेत्तुआण । सोउआण ॥ वन्दित्तु इत्यनुस्वारलोपात् ॥ वन्दिता इति सिद्धसंस्कृतस्यैव वलोपेन ॥ कहु इतितु आर्षे ॥

मूल भाषांतर. क्त्वा प्रत्ययने तुम् अत् तूण तुआण एवा आदेश आय. तुम् नुं उदाहरण-सं. दह्वा तेनुं दहुं एहुं रूप आय. सं. मुक्त्वा तेनुं मोत्तुं रूप आय. अत् प्रत्ययनां उदा० सं. भ्रमित्वा तेनुं भमिअ आय. सं. रमित्वा तेनुं रमिअ आय. तूण प्रत्ययनां उदाहरण-सं. गृहीत्वा तेनुं घेत्तूण आय. सं. कृत्वा तेनुं काऊण रूप

द्वितीयःपादः ।

३९९

आय. तुआण प्रत्ययनां उदाहरण-सं. भित्त्वा तेनुं भेत्तुआण एवं रूप आय. सं. श्रुत्वा तेनुं सोउआण एवं रूप आय. सं. वंदित्वा तेनुं अनुस्वारनो लोप करी वन्दि-
त्तु रूप आय. अने सिद्ध एवा संस्कृत रूपमांथी वनो लोप करवाथी वन्दिता एवं रूप
आय. आर्ष प्रयोगमां. सं. कृत्वा तेनुं कट्टु एवं रूप आय. ॥ १४९ ॥

ढुंढिका

क्त्वा लुगातौ नोपः आलोपः६१ तुम् च अच्च तूणश्च तूआणश्च तुमत्तूण-
तुआणाः १३ दृश दर्शने पूर्वप्राक्कालेक्त्वा क्त्वा प्र० अनेनत्वा स्थाने तुम्
कृतोऽत् द द दृशस्तेतद्वशकारस्य तकारेण सह तुम इति स्थाने
मोनुं दट्टु मुंचतीमोक्षणे मुच् मोचनपूर्वं त्वा अनेन त्वास्थानेतुम्
युवर्णस्य गुणः मु मो लोकात् मोनु० मोत्तु । ज्रम चलने ज्रम्
रमिक्रीडायां ज्रन्न ज्रमणं पूर्व०रम् रमणं पूर्व त्वा प्रत्ययः अनेन त्वा
प्रत्ययस्थाने अत् सर्वत्र ज्रम ध्याद् लोपः व्यंजनाददंतेत् ज्रमु रम् अ-
ग्नऽअलोकात् ज्रमत इति जातः ए प्रत्कातुमनव्य इत्यनेन ज्रमिअं
रमिअ ग्रहे गुपादाने ग्रह ग्रहणं पूर्व त्वा अनेन त्वास्थाने तुण क्त्वा-
तुम् तव्येषुप्यैत् ग्रस्थाने घेव लोकात् घेत्तुण । कृ करणं पूर्वक्त्वा प्र०
अनेन त्वास्थाने तुणः आः कृगोचूतजविष्यतोश्च का कगचजेति तूण
मध्यात् तल्लुक् काउण जदपि विदारणे जिद जेदनं पूर्वत्वा युवर्णस्य गुणः
जि जे अनेन त्वास्थाने तुआण । अघोषे प्रथमो शिटहत् लोकात्
जोत्तुआण ईडुडुश्रुस्तु गतौश्रु श्रवणपूर्वं त्वा प्र०अनेन त्वा स्थाने तु-
आण युवर्णस्य गुणः श्रु श्रो सर्वत्र रल्लुक् कगचजेति दल्लुक् सोउआण
वडु स्तुत्यजिवादनयोः वंद वंदनं पूर्वत्वा प्र० उदित स्वरातो तन आ-
गमः अनेन त्वा स्थाने तुम् मीसादेर्वाल्लुक् वेलादेवा उदित्तुतु व्यं-
जनाददंतेत् लोकात् वंदितु इति जाते अंचेकातुमतव्य जविष्यत्सु दष्टि
वक्षि तुवन्दित्वा सर्वत्र वल्लुक् अनादौद्वित्वं ता वंदित्ताकृ करणं पूर्वत्वा
प्र० अनेन त्वाप्रत्ययस्य तुम् कृतोऽत् कृ क आर्षत्वात् कट्टु इति ॥ १४९

टीका भाषांतर. क्त्वा प्रत्ययने तुम् अत् तूण तूआण एवा आदेश आय. दृश
धातु जोषामां प्रवत्ते तेने पूर्वप्राक्काले ए सूत्रे क्त्वा प्रत्यय आवे पढी चावता सूत्रे क्त्वाने
स्थाने तुम् आवे पढी कृतोऽत् दृशस्ते तद्वशका० मोनु० ए सूत्रोथी दट्टु रूप आय.

३९७

मागधी व्याकरणम्.

मुञ्च् धातु मुक्त्वामां प्रवर्त्ते तेने त्वा प्रत्यय आवे पढी चालता सूत्रे त्वाने स्थाने तुम् आवे युवर्णस्य दधुजमुथातो लोकात् मोनु० ए सूत्रोथी मोनुं रूप आय. भ्रम् धातु चालवामां प्रवर्त्ते अने रम् धातु क्रीडा अर्थमां प्रवर्त्ते तेने त्वा प्रत्यय आवे पढी चालता सूत्रे० त्वा प्रत्ययने स्थाने अत् आय. सर्वत्र व्यंजनाददंतेऽत् लोकात् ए सूत्रोथी भमत रमत एवां रूप आय. एम् त्वातम् तव्य० ए सूत्रे भमिअ रमिअ एवां रूप आय. ग्रह धातु ग्रहण करवाना अर्थमां प्रवर्त्ते ग्रह धातुने क्त्वा प्रत्यय आवे पढी चालता सूत्रे त्वाने स्थाने तूण आय. पढी त्वा तुमतव्य० ग्रहस्थाने घेव लोकात् ए सूत्रोथी घेतुण एवं रूप आय. कृ धातु करवाना अर्थमां प्रवर्त्ते तेने क्त्वा प्रत्यय आवे चालता सूत्रे त्वाने स्थाने तूण आदेश आय. आःकृगो भूतभवि० कगचज० ए सूत्रोथी काउण रूप आय. भिद् धातु जेदवाना अर्थमां प्रवर्त्ते तेने क्त्वा प्रत्यय आवे युवर्णस्य चालता सूत्रे त्वाने स्थाने तुआण आदेश आय. पढी अघोषे प्रथमोशिद लोकात् ए सूत्रोथी भेतु आण रूप आय. शु धातु सांजलवामां प्रवर्त्ते तेने त्का प्रत्यय आवे पढी चालता सूत्रे त्वा तेने स्थाने तुआण आदेश आय. युवर्णस्य सर्वत्र कगचज० ए सूत्रोथी सोउआण एवं रूप आय. वंद् धातु नमवामां प्रवर्त्ते तेने क्त्वा प्रत्यय आवे पढी उदित स्वरांतो आ चालता सूत्रे त्वाने स्थाने तुम् आय. मीसा-देवामलुक् वेलादेवा व्यंजनाददंतेऽत् लोकात् ए सूत्रोथी वंदितु एवं रूप आय. पढी एचकातुम् तव्यभवि० दृष्टिवक्षि० ए सूत्रोथी वंदित्वा रूप आय. पढी सर्वत्र अनादौ० ए सूत्रोथी वंदित्ता रूप आय. कृ धातु करवामां प्रवर्त्ते तेने त्वा प्रत्यय आवे चालता सूत्रे त्वा ने स्थाने तुम् आदेश आय. पढी कर्तोत् आर्ष प्रयोग ठे तेथी कट्टु एवं रूप आय. ॥ १४६ ॥

इदमर्थस्य केरः ॥ १४७ ॥

इदमर्थस्य प्रत्ययस्य केर इत्यादेशो जवति ॥ युष्मदीयः । तुम्हकेरो ॥ अस्मदीयः । अम्हकेरो ॥ न च जवति । मईअ— पक्खे । पाणिणीआ ॥

मूल भाषांतर. इदम् अर्थना तद्धित प्रत्ययने केर एवो आदेश आय. सं. युष्मदीयः तेनुं तुम्हकेरो एवं रूप आय. सं अस्मदीयः तेनुं अम्हकेरो रूप आय. कोइ ठेकाणे न पण आय. सं मदीयपक्षे तेनुं मईअ—पक्खे एवं रूप आय. सं. पाणिनीया तेनुं पाणिणीआ एवं रूप आय. ॥ १४७ ॥

॥ टुंठिका ॥

इदमर्थ ६१ केर ११ युष्मत् शब्दः अंत्यव्यं० दलुक् ११ कात् युष्मदीयः अनेन ईयस्य केरः युष्मदर्थपरेतः युतु पद्मपद्म इति षमस्य म्हः अंत्यव्यं० दलुक् ११ अतःसेडोः तुम्हकेरो । अस्म-

द्वितीयःपादः ।

३९९

दीयः अस्माक मयमिति अस्मदीयः दोरथं दारीयः इयमप्र० ईयस्य केरः अंत्यव्यं० दलुक् पक्ष्मश्मस्यम्हः ११ अतःसेडोः अम्हकेरो मदीयपक्षे ईयस्य केरो न स्यात् बाहुलाधिकारात् कगचजेति दलुक् यलुक् च क्षःखःकचि० क्षः खः अनादौद्वित्वं द्वितीयपूर्व० ख क ११ अतःसेडोः मईअ-पक्खे । वा पाणिनीया पाणिनेरिमे ठात्रा इति पाणिनीयाः नोणःकगचजेति यलुक् १३ जस्शसडसिदीर्घः जस्शसोर्लुक् पाणिनीया ॥ १४७ ॥

टीका भाषांतर. इदमर्थना प्रत्ययने केर एवो आदेश आय. सं. युष्मद् शब्द तेने अंत्यव्यं० अतःसेडोः तुह्येकेरोकात् ए सूत्रोथी युष्मदीयः एवं रूप आय. सं. युष्मदीय तेने चालता सूत्रे ईय ने स्थाने केर एवो आदेश आय. युष्मद्वर्थ रेतः पक्ष्मष्मस्म० अंत्यव्यं० अतःसेडोः ए सूत्रोथी तुम्हकेरो एवं रूप आय. सं. अस्मदीयः (जे अमारा संबंधी ते) दोरथं दारियः चालता सूत्रे केर आय. अंत्यव्यं० पक्ष्मश्मस्य० अतःसेडोः ए सूत्रोथी अम्हकेरो रूप आय. सं मदीयपक्षे तेने चालता सूत्रे ईय प्रत्ययने केर एवो आदेश न आय. कारण के, आ बाहुल अधिकार ठे. पढी कगचज० क्षःखःकचि० अनादौ० द्वितीय० अतःसेडोः ए सूत्रोथी मईअ-पक्खे एवं रूप आय. सं. पाणिनीयाः एट्ठे व्याकरणना कर्त्ता पाणिनि आचार्यना शिष्यो. सं. पाणिनीय तेने नोणः कगचज० जस्शस डसि० जस्शसोर्लुक् ए सूत्रोथी पाणिनीया एवं रूप सिद्ध आय. ॥ १४७ ॥

पर-राजज्यां क- निक्कौ च ॥ १४८ ॥

पर राजन् इत्येताज्यां परस्येदमर्थस्य प्रत्यस्य यथासंख्यं संयुक्तौ क्रो कित् इक्श्वादेशौ जवतः । चकारात्केरश्च ॥ परकीयं । पारकं । परकं । पारकेरं ॥ राजकीयम् । राइकं । रायकेरं ॥

मूल भाषांतर. पर अने राजन् शब्दथी पर एवा इदमर्थ प्रत्ययने अनुक्रमे संयुक्त एवा क् अने डित् एवो इक् आदेश आय. चकारनुं ग्रहण ठे तेथी पक्षे केर एवो आदेश पण आय. सं. परकीयं तेनां पारकं परकं पारकेरं एवां रूप आय. सं राजकीयं तेनां राइकं रायकेरं एवां रूप आय. ॥ १४८ ॥

॥ दुंडिका ॥

परश्च राजा च परराजानौ ताज्यां कश्च डित्कश्च कडित्कौ ११ वा ११ परस्येदं परकीयं परजन राजकिय काय कीयप्र० अवर्णो अलुक् अनेन कीयस्थाने कं अतःसमृध्यादौ वा प पा ११ क्लीबेस्म मोनु० पा-

४००

मागधी व्याकरणम्.

रक्कं परक्कं द्वितीये परकीयस्थाने केर ११ अतःसमृध्यादौ प पा पारकेरं ।
राजकीय— अनेन कीयस्थाने डित्क्क इति कित्यं स्थाने केरः कगचजे-ति
सल्लुक् अवणोँ अ य ११ क्लीबेस्म मोनु० रायकेरं ॥ १४८ ॥

टीका भाषांतर. पर अने राजन् शब्दनी पर एवा इदमर्थ प्रत्ययने अनुक्रमे सं-
युक्त एवा क्क अने डित्क्क एवा आदेश थाय. परनुं जे आ ते परकीय कहेवाय. सं. पर-
कीय तेने परजनराज अवणोँ चालता सूत्रे कीय ने स्थाने क्कं थाय. पढी
अतःसमृध्यादौ क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी पारक्कं रूप थाय. पहे परक्कं रूप थाय.
बीजे पहे सं. परकीय तेने कीयने स्थाने केर थाय पढी अतःसमृध्यादौ ए सूत्रोथी
पारकेरं रूप थाय. सं. राजकीय तेने चालता सूत्रे कीयने स्थाने डित्क्क थाय. पढी
डित्यं । कीयने स्थाने केर थाय कगचज० अवणोँ० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी
रायकेरं रूप थाय. ॥ १४८ ॥

युष्मदस्मदोञ्ज एच्चयः ॥ १४९ ॥

आज्यां परस्येदमर्थस्याञ्ज एच्चय इत्यादेशो जवति ॥ युष्माकमिदं यौ-
ष्माकम् तुम्हेच्चयं । एवम् अम्हेच्चयं ॥

मूल भाषांतर. युष्मद् अने अस्मद् शब्दनी पर एवा इदमर्थ अञ् प्रत्ययने एच्चय
एवो आदेश थाय. तमारा संबंधीआ ते यौष्माकम् कहेवाय. सं यौष्माकम् तेनुं तुम्हे-
च्चयं रूप थाय अने एवी रीते सं. आस्माकं तेनुं अम्हेच्चयं एवं रूप थाय.

॥ टुंडिका ॥

युष्मच्च अस्मच्च तयोः अञ् ६१ एच्चय ११ युष्माकमिदं युष्मदस्म-
दोःजीनजौ अञ्प्र० युष्माक आदेशः अनेन आकस्थाने एच्चयः युष्म-
दर्थपरेतः युतु पक्ष्मष्मश्मलांम्हः षमम्हःलुक्कममध्यात् आलोपः११क्लीबे-
स्म मोनु० तुम्हेच्चयं अम्हेच्चयं अस्मदः ॥ १४८ ॥

टीका भाषांतर. युष्मद् अने अस्मदथी पर एवा इदमर्थ अञ् प्रत्ययने एच्चय
एवो आदेश थाय. तमारा संबंधीआ ते यौष्माक कहेवाय. सं युष्मद् शब्दने युष्म-
दस्मदोःजीनजौ युष्माकआदेशः चालता सूत्रे आकने स्थाने एच्चय एवो आदेश
थाय. युष्मदर्थपरेतः पक्ष्मष्म० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी तुम्हेच्चयं एवं रूप
थाय एवी रीते सं. आस्माकं तेनुं अम्हेच्चयं एवं रूप थाय. ॥ १४८ ॥

वतेर्वः ॥ १४९ ॥

वतेः प्रत्ययस्य छिरुक्तो वो जवति ॥ महुरव्व पारुलिउत्ते पासाया ॥

मूल भाषांतर. वति प्रत्ययने वेवडो व थाय. सं मथुरावत् पाटलिपुत्रे प्रासादाः
तेनुं महुर व्व पाडलिउत्ते पासाया एवं रूप थाय.

द्वितीयःपादः ।

४०१

॥ टुंडिका ॥

वति ६१ व्व ११ मथुरावत् मथुरस्यादेरदेवत् अनेन वत्स्थाने व्व खघथ०
थु हु ण्हस्वःसंयोगे रा र महुरव्व पाटलिपुत्र-टोऋः कगचजेति प्लुक्
अनादौ द्वित्वं ७१ केम्मिणे निस्थाने डित्यं लोकात् पामतिउत्ते प्रा-
साद- सर्वत्र रलुक् कगचजेति दलुक् अवर्णो अ य ११ जसूशसूडसि
दीर्घः जसूशसोर्लुक् पासाया मथुरावत् पाटलिपुत्रे प्रासादाः ॥ १४ए ॥

टीका भाषांतर. वति प्रत्ययने बेवमो व्व आय. सं. मथुरावत्तेने मथुरस्यादेर-
देवत् चालता सूत्रे वत् ने स्थाने व्व आय. पढी. खघथ० ह्रस्वःसंयोगे ए सूत्रोथी
महुरव्व एवं रूप आय. सं. पाटलिपुत्र तेने टोडः कगचज अनादौ डेम्मिडे डित्यं
लोकात् ए सूत्रोथी पाडतिउत्ते एवं रूप आय. सं. प्रासाद तेने सर्वत्र कगचज
अवर्णो० जसू शसू ड सि० जसू शसोर्लुक् ए सूत्रोथी पासाया एवं रूप आय.

सर्वाङ्गादीनस्ये कः ॥ १५१ ॥

सर्वाङ्गात् सर्वादेः पथ्यङ्ग [हे० ७०१] इत्यादिना विहितस्येनस्य
स्थाने इक इत्यादेशो जवति ॥ सर्वाङ्गीणः । सव्वङ्गिउ ॥

मूल भाषांतर. सर्वाङ्ग शब्द थकी सर्वादेःपथ्यङ्गः ए नियमथी करेला ईन
प्रत्ययने स्थाने इक एवो आदेश आय. सं. सर्वाङ्गीणः तेनुं सव्वङ्गिओ एवं रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

सर्वाङ्ग ५१ इन ६१ इक ११ सर्वाङ्ग सर्वाणि अंगानि व्याप्नोति इति
सर्वाङ्गीनः सर्वादेः पथ्यङ्ग कर्मपत्रपात्र सराव व्याप्नोति इति ईन प्र-
स्थयः अनेन ईनस्य इकः लुक् गमध्यात् अलोपः सर्वत्र वूर् लुक् ह्रस्वः
संयोगे वा व अनादौद्वित्वं कगचजेति कलुक् ११ अतःसेडोः सव्वङ्गिउ.

टीका भाषांतर. सर्वाङ्ग शब्दने सर्वादेः पथ्यङ्ग० ए सूत्रथी करेला ईन प्रत्ययने
स्थाने इक एवो आदेश आय. सं. सर्वाङ्ग ते उपरथी सर्व अंगे व्याप्त आय तेने सर्वा-
ङ्गीन कहीए. तेने सर्वादेः पथ्यङ्ग० ए सूत्रे ईन प्रत्यय आय. पढी चालता सूत्रे ईन
ने स्थाने इक आय. लुक् अइ ग नी अंदर रहेला अनो लोप आय पढी सर्वत्र०
ह्रस्वसंयोगे अनादौ० कगचज० अतःसेडोः ए सूत्रोथी सव्वङ्गिओ रूपथाय ॥

पथो एस्ये कट् ॥ १५१ ॥

नित्यं णः पंथश्च [हे० ६०४] इति यः पथो णो विहितस्तस्य इकट्
जवति ॥ पान्थः पहिउ ॥ १५१ ॥

४०३

मागधी व्याकरणम्.

सूल भाषांतर. नित्यं णः पथश्च ए सूत्राधी जे पथिन् शब्दने ण आय ठे तेने इकट् आदेश आय. सं. पांथः तेनुं पहिओ रूप आय. ॥ १५१ ॥

॥ टुंठिका ॥

पथिन् ६१ ए ६१ इकट् ११ पथिन् नित्यं पंथानं वहतीति पांथः नित्यं णः पथश्च इति पथिन् अग्रे ण प्रत्ययः पंथ आदेश वृद्धिस्त्रीरेष्वादिः पं पां अनेन प्रत्ययस्य इकट् आदेशः इक् इति लुक् यस्य मध्ये अलुक् लोकात् पान्थिक इति जाते ह्रस्वःसंयोगे पा प विंशत्यादेर्लुक् इत्यनुस्वारलोपः खघथध० थि हि कगचजेति कलुक् ११ अतःसेडोंः पहिउं॥१५१॥

टीका भाषांतर. नित्यं णः पंथश्च सूत्राधी पथिन् शब्दने करेला ण नेस्थाने इकट् आदेश आय. सं. पथिन् शब्द ते उपरशी पांथ शब्द थयो तेनो अर्थ मुसाफरी करनार आय ठे. सं. पथिन् तेने नित्यं णः पथश्च ए सूत्रे ण प्रत्यय अने पंथ एवो आदेश आय. पढी वृद्धिस्त्री० चालता सूत्रे ण प्रत्ययने स्थाने इकट् आदेश आय. इक् लुक् लोकात् ए सूत्राधी पांथिक एवं रूप आय. पढी ह्रस्वःसंयोगे विंशत्यादेर्लुक् खघथ० कगचज० अतःसेडों ए सूत्राधी पहिओ रूप आय. ॥ १५१ ॥

ईयस्यात्मनो णयः ॥ १५३ ॥

आत्मनः परस्य ईयस्य णय इत्यादेशो जवति ॥ आत्मीयम् अप्पणयं॥

सूल भाषांतर. आत्मन् शब्दशी पर एवा ईय प्रत्ययने स्थाने णय एवो आदेश आय. सं. आत्मीयम् तेनुं अप्पणयं एवं रूप आय. ॥ १५३ ॥

॥ टुंठिका ॥

ईय ६१ आत्मन् ६१ णय ११ आत्मीय अनेन ईयस्य स्थाने णयः ह्रस्वः संयोगे आ अ तस्यात्मनो पोवः इति मस्य पः अनादौद्धित्वं प्प ११ क्लीबेसूम् मोनु० अप्पाणयं ॥ १५ ॥

टीका भाषांतर. आत्मन् शब्दशी पर एवा ईय प्रत्ययने स्थाने णय एवो आदेश आय. सं. आत्मीय तेने चालता सूत्रे ईय ने स्थाने णय एवो आदेश आय. पढी ह्रस्वः संयोगे तस्यात्मनोपोवः अनादौ० क्लीबेसूम् मोनु० ए सूत्राधी अप्पाणयरूप आय.

त्वस्य डिमा-त्तणौ वा ॥ १५४ ॥

त्वप्रत्ययस्य डिमा त्तण इत्यादेशौ वा जवतः ॥ पीणिमा । पुप्फिमा । पीणत्तणं । पुप्फत्तणं । पद्दे । पीणत्तं । पुप्फत्तं ॥ इन्नः पृथ्वादिषु निय-

द्वितीयःपादः ।

४०३

तत्त्वात् तदन्य प्रत्ययान्तेषु अस्यविधिः पीनता इत्यस्य प्राकृते पीण्या इति जवति । पीणदा इति तु जाषांतरे । तेनेह तलो दा न क्रियते ॥

मूल भाषांतर. त्व प्रत्ययने डिमा अने त्तण एवा आदेश विकल्पे आय. सं. पीनत्व तेनुं पीणिमा एवं रूप आय. सं. पुष्पत्व तेनुं पुष्फिमा आय. सं. पीनत्वं तेनुं पीणत्तणं आय. सं. पुष्पत्वं तेनुं पुष्फत्तणं आय. पद्दे सं पीनत्वं तेनुं पीणत्तं आय अने सं. पुष्पत्वं तेनुं पुष्फत्तं आय. इमन् प्रत्यय पृथु विगेरे शब्दोमां नियमथी आय ठे तेथी तेनाथी अन्य प्रत्यय जेने अंते होय तेवा शब्दोने विषे आ विधि आय ठे. सं. पीनता तेनुं प्राकृतमां पीणदा एवं रूप आय ठे अने बीजी जाषामां पीणदा एवं रूप आय. तेथी अहिं तल् प्रत्ययने दा करवामां आवतो नथी.

॥ टुंडिका ॥

त्व ६१ णिमात्तण १२ वा ११ पीनत्व अनेन वा त्वस्य णिमा इमा इति कित्यं नोणः ११ अंत्यव्यं० सल्लुक् पीणिमा । पुष्पत्व अनेन त्वस्य णिमा इमा इति ष्पस्पयोः फः अनादौद्वित्वं द्वितीयतुर्यं० पूर्व फ पः ११ अंत्यव्यं० सल्लुक् पुष्फिमा । पीनत्व अनेन त्वस्य त्तणः नोणः ११ क्लीबेसम् मोनु० पुष्फत्तणं । पद्दे पीनत्व नोणः ११ क्लीबेसम् मोनु० सर्वत्र न लुक् अनादौ द्वित्वं पीणत्तं । पुष्पत्वं ष्पस्पयोः फः अनादौद्वित्वं द्वितीयतुर्यं० पूर्व फ प सर्वत्र वल्लुक् अनादौद्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० पुष्फत्तं । पीनता नोणः कगचजेतितल्लुक् अवर्णो अ य ११ अंत्यव्यंजनस्य सल्लुक् पीण्या । पीनता नोणः तोदो नोदो सौरसेन्यां तादा ११ अंत्यव्यंजनस्य सल्लुक् पाणदा ॥ १५४ ॥

टीका भाषांतर. त्व प्रत्ययने स्थाने डिमा अने त्तण एवा आदेश आय. सं. पीनत्व तेने चालता सूत्रे विकल्पे त्वने डिमा आदेश आय. द्वित्वं नोणः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पीणिमा एवं रूप आय. सं. पुष्पत्वं तेने चालता सूत्रे त्व ने स्थाने डिमा आदेश आय. ष्पस्पयोः फः अनादौद्वित्वं द्वितीयतुर्यं० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पुष्फिमा एवं रूप आय. सं. पीनत्व तेने चालता सूत्रे त्वने स्थाने त्तण आदेश आय. नोणः क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी पुष्फत्तणं रूप आय. पद्दे सं. पीनत्व तेने नोणः क्लीबे सम् मोनु० सर्वत्र० अनादौ० ए सूत्रोथी पीणत्तं रूप आय. सं. पुष्पत्वं तेने ष्पस्पयोः फः अनादौ० द्वितीयतुर्यं० सर्वत्र० अनादौ० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी पुष्फत्तं रूप आय. सं. पीनता तेने नोणः कगचज० अवर्णो० अंत्यव्यं० ए

४०४

मागधी व्याकरणम्.

सूत्रोथी पीठया एवं रूप आय. सं. पीनता तेने नोणः तोदो नोदो सौरसेन्यां
अंत्यन्थं० ए सूत्रोथी पाणदा रूप आय. १५४

अनङ्कोठतैलस्य डेह्लः ॥ १५५ ॥

अङ्कोठ वर्जितात् शब्दात्परस्य तैलप्रत्ययस्य डेह्ल इत्यादेशो भवति ॥
सुरहि-जलेण कडुएह्लं ॥ अनङ्कोठादिति किम् । अङ्कोल्लतेह्लं ॥

मूल भाषांतर. अङ्कोठ शब्दने वर्जिने कोइपण शब्दने लागेला तैल प्रत्ययने डेह्ल
एवो आदेश आय. सं. सुरभिजलेन कडुतैलं तेनुं सुरहि-जलेण कडुएह्लं एवं
रूप आय. मूलमां अङ्कोठ शब्दने वर्जिने एम कह्यं ठे तेथी सं. अङ्कोठतैलं तेनुं अङ्को
ल्लतेह्लं एवं रूप आय. १५५

॥ ढुंठिका ॥

न अङ्कोठः अनङ्कोठः तस्मात् अनङ्कोठात् ५ १ तैल ५१ डेह्ल ११ सुर
जिजल खघथ० जि हि ३१ टा आमोर्णः टाण शस्येत् ल ले सुरहि
जलेण कडुकतैल टोरुः ट रु तैलस्य डेह्ल इति एह्ल डित्यं कमध्या-
दलोपः कगचजेति कलुक ११ क्लीबे सम् मोनु० कडुएह्लं । अङ्कोठतैलं
अङ्कोठस्य ह्लः अतएत् तै ते तैलादौ तादित्वं ह्ल ११ क्लीबे सम्
मोनु० अङ्कोल्लतेह्लं ॥ १५५ ॥

टीका भाषांतर. अङ्कोठ शब्दने वर्जिने बीजा शब्दथी पर एवा तैल प्रत्ययने
डेह्ल एवो आदेश आय. सं. सुरभिजल तेने खघथ० टाआमोर्णः टाणशस्येत्
ए सूत्रोथी सुरहिजलेण एवं रूप आय. सं. कडुकतैल तेने टोडः चादता सूत्रे तैलने
स्थाने डेह्ल आ देश आय. डित्यं कगचज० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कडुएह्लं
एवं रूप आय. सं. अङ्कोठतैल तेने ठस्यल्लः ऐतएत् तैलादौदित्वं क्लीबे सम् मोनु०
ए सूत्रोथी अङ्कोल्लतेह्लं एवं रूप आय. ॥ १५५ ॥

यत्तदेतदोतोरित्तिश्च एतल्लुक च ॥ १५६ ॥

एज्यः परस्य मावादरतोः परिमाणार्थस्य इतिश्च इत्यादेशो भवति
एतदोलुक च ॥ यावत् । जित्तिश्च ॥ तावत् । तित्तिश्च ॥ एतावत् । इत्तिश्च ॥

मूल भाषांतर. यत् तत् एतद् शब्दथी पर एवा परिमाण अर्थवाला डाप प्रत्य-
यणे आदि जेने एवा अतु प्रत्ययने इत्तिअ एवो आदेश आय. अने एतद् शब्दतो
लुक आय. सं. यावत् तेनुं जित्तिअं रूप आय. सं. तावत् तेनुं तित्तिअं रूप आय.
सं. एतावत् तेनुं इत्तिअं रूप आय. ॥ १५६ ॥

द्वितीयःपादः ।

४०५

॥ दुंदुविका ॥

यच्च तच्च एतच्च यत्तदेतद् तस्मात् ५१ अतु ६१ इत्तिअ ११ एतल्लुक् ११ च ११ यावत् आदेर्योऽजः या जा अनेन डावत्स्थाने इत्तिअ लोकात् क्लीवे सम् मोनु० जित्तिअं । सं० तावत् डावत्स्थाने इत्तिअ लोकात् क्लीवे सम् मोनु० तित्तिअं या संख्यामानमस्य एतावत्संख्यामानमस्य इति यत्तदोभावादि एतावत् अनेन एतडावत् स्थाने इत्तिअ क्लीवे सम् मोनु० इत्तिअं ॥ १५६ ॥

टीका भाषांतर. यद् तद् एतद् ए शब्दश्री पर एवा डावादि अतु प्रत्ययने इत्तिअ एवो आदेश आय. अने एतद् शब्दनो लुक् आय.सं. यावत् तेने आदेर्योऽजः चालता सूत्रे डावत्ते स्थाने इत्तिअ आदेश आय. लोकात् क्लीवेसम् मोनु० ए सूत्रोश्री जित्तिअं रूप आय. सं. तावत् तेने चालता सूत्रे इत्तिअ आय. पढी लोकात् क्लीवेसम् मोनु० ए सूत्रोश्री तित्तिअं रूप आय. जे संख्या मान ठे जेने ते यावत् कहेवाय. एवी रीते एतद् शब्दने यत्तदोभावादि ए सूत्रोश्री एता वत् एवं रूप आय. पढी चालता सूत्रे इत्तिअ आ देश आय. पढी क्लीवेसम् मोनु० ए सूत्रोश्री इत्तिअं एवं रूप आय. ॥ १५६ ॥

इदं किमश्च डेत्तिअ-डेत्तिल-डेदहः ॥ १५७ ॥

इदंकिंज्यां यत्तदेतल्लुक् परस्यातो डवितोर्वा डित एत्तिअ एत्तिल एदह इत्यादेशा न्वन्ति एतल्लुक् च ॥ इयत् । एत्तिअं । एत्तिलं । एदहं ॥ कियत् । केत्तिअं । केत्तिलं । केदहं ॥ यावत् । जेत्तिअं । जेत्तिलं । जेदहं ॥ तावत् । तेत्तिअं । तेत्तिलं । तेदहं ॥ एतावत् । एत्तिअं । एत्तिलं । एदहं ॥

मूल भाषांतर. इदम् किम् यद् तद् अने एतद् ए शब्दोश्रीपर आवेला अतु प्रत्यय अथवा डावतु प्रत्ययना डितने एत्तिअ एत्तिल अने एदह एवा आदेश आय. अने एतद्नो लुक् आय. सं. इयत् तेनां एत्तिअं एत्तिलं एदहं एवा रूप आय. सं. कियत् तेना कित्तिअं केत्तिलं केदहं एवा रूप आय. सं. यावत् तेनां जेत्तिअं जेत्तिलं जेदहं एवा आदेश आय. सं. तावत् तेना तेत्तिअं तेत्तिलं तेदहं एवा रूप आय. सं. एतावत् तेना एत्तिअं एत्तिलं एदहं एवा रूप आय. ॥ १५७ ॥

॥ दुंदुविका ॥

इदम् च किम् च इदम्किम् तस्य ६१ च ११ डेत्तिअश्च डेत्तिलश्च केदहश्च डेत्तिअमेत्तिलडेदहः १३ इयत् अनेन अत् स्थाने डेत्तिअ

४०६

मागधी व्याकरणम्.

इति डित्यं० इयलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० एत्तिअं । इयत् अनेन
 अत् स्थाने डेत्तिअ एत्तिअ इति कित्यं एत्तिलं इयत् अनेन अतः
 केदह डित्यं इयलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० एदहं । कियत् अनेन अत्
 स्थाने केत्तिअ इति डित्यं इय लोकात् ११ क्लीबे सम् मोनु० केत्तिअं
 केत्तिअं केदहं । यावत् आदेर्योजः अनेन अत् स्थाने डेत्तिअ डेत्तिअ
 डेदहाः डित्यं लोकात् ११ क्लीबे सम् जेत्तिअं जेत्तिलं जेदहं तावत् एव
 मेव तेत्तिअं तेत्तिलं तेदहं । एतावत् अनेन डावत् स्थाने डेत्तिआदि
 इति डित्यं एतलुक् एत्तिअं एवं एत्तिअं एदहं ॥ १५७ ॥

टीका भाषांतर. इदम् कित् यम् तद् एतद् ए शब्दोधीपर एवा अतु वा डावतु
 ने डित एवा एत्तिअ एत्तिल अदह एवा आदेश आय. सं. इयत् तेने चावता सूत्रे
 अत्ने स्थाने डेत्तिअ आय. पढी डित्यं इयलुक् क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोधी
 एत्तिअं आय. सं. इयत् तेने चावता सूत्रे अत्ने स्थाने डेत्तिल आय. डित्यं० क्लीबे
 सम् मोनु० ए सूत्रोधी एत्तिलं रूप आय. सं. इयत् तेने चावता सूत्रे डेदह आदेश
 आय. डित्यं० इयलुक् क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोधी एदह रूप आय. सं. कियत् तेने
 चावता सूत्रे डेत्तिअ आय. पढी डित्यं० लोकात् क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोधी के-
 त्तिअं आय एवी रीते केत्तिलं केदहं एवां रूप आय. सं यावत् तेने आदेर्योजः चा-
 वता सूत्रे अत्ने स्थाने डेत्तिअ डेत्तिल डेदह एवा आदेश आय. पढी डित्यं० लो-
 कात्० क्लीबे सम् ए सूत्रोधी जेत्तिअं जेत्तिलं जेदहं एवा रूप आय. सं. तावत् तेने
 पूर्वनी जेम सूत्रोधी तेत्तिअं तेत्तिलं तेदहं एवा रूप आय. सं. एतावत् तेने चावता
 सूत्रे डावत्ने स्थाने डेत्तिअ विगेरे आदेश आय. पढी डित्यं० एतदूनो लुक् आय.
 एदले एत्तिअं एत्तिलं एदहं एवा रूप आय. ॥ १५७ ॥

कृत्वसो हुत्तं ॥ १५८ ॥

वारे कृत्वस् । हे० ७०२ । इति यः कृत्वस् विहितः तस्य हुत्तमित्या-
 देशो जवति ॥ सयहुत्तं । सहस्सहुत्तं ॥ कयं प्रियाभिमुखं पियहुत्तं ।
 अभिमुखार्थे न हुत्तशब्देन जविष्यति ॥

मूल भाषांतर. वारेकृत्वस् ए सूत्रधी जे कृत्वस् प्रत्यय आवे तेने हुत्त एवा
 आदेश आय. सं. शतकृत्वः तेनुं सयहुत्तं रूप आय. सं सहस्सकृत्वः तेनुं सहस्सहुत्तं
 एवं रूप आय. कोऽ शंका करे के, त्वारे सं. प्रियाभिमुखं तेनुं पियहुत्तं एवं शीरीते
 आय ? तेना उत्तरमां कहेवानुं के, ते ठेकाणे अभिमुख अर्थवाला हुत्त शब्द बने
 करी सिद्ध आय ठे. ॥ १५८ ॥

द्वितीयःपादः ।

४०९

॥ दुंदिका ॥

कृत्वस् ६१ हुत्त ११ शतकृत्वस् सहस्रकृत्वस् शतवारान कृत्वा प्रथमे शषोः सः स कगचजेति तल्लुक् अवर्णो अ य द्वितीये सर्वत्र रल्लुक् अनादौ द्वित्वं स्स अनेन कृत्वस् स्थाने हुत्तं ११ क्लीवे सम् मोनु० सय- हुत्तं सहस्सहुत्तं प्रियाभिमुखं सर्वत्र रल्लुक् ११ क्लीवे सम् मोनुस्वारः पियहुत्तं हुत्तशब्दोऽभिमुखार्थश्च ॥ १५७ ॥

टीका भाषांतर. वारेकृत्वस् ए सूत्रशी करेला कृत्वस् शब्दने हुत्त एवो अदेश आय. सं. शतकृत्वस् सहस्रकृत्वस् (सोवार-हजारवार) तेमां प्रथमना शब्दने शषोःसः कगचज० अवर्णो० अने बीजा शब्दने सर्वत्र० अनादौ० चालता सूत्रे कृत्वस्ने स्थाने हुत्त आय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रशी समहुत्तं सहस्सहुत्तं एवां रूप आय. सं. प्रियाभिमुख तेने सर्वत्र० क्लीवे सम्० मोनु० ए सूत्रशी पियहुत्तं एवुं रूप आय. अहिं हुत्त शब्द अभिमुख अर्थमां ठे. ॥ १५७ ॥

आल्विद्धोद्धाल-वन्त-मन्तेत्तेर-मणा मतोः ॥ १५८ ॥

आलु इत्यादयो नव आदेशा मतोः स्थाने यथाप्रयोगं जवन्ति ॥ आलु नेहालु । दयालू । ईसालू । लज्जालुआ ॥ इल्ल । सोहिद्धो । ठाइल्लो । जामइल्लो ॥ उल्ल । विआरुल्लो । मंसुल्लो । दुप्पुल्लो ॥ आल । सडालो । जमालो । फडालो । रसालो । जाणहालो ॥ वन्त धणवन्तो । जत्तिवन्तो मन्त । हणमन्तो । सिरिमन्तो पुष्पमन्तो । इत्त । कव्वइत्तो । माणइत्तो इर । गट्ठिरो । रेहिरो ॥ मण । धनमणो केचिन्मादेशीमपीडन्ति । हणुमा ॥ मतोरिति किम् धणी ॥ १५८ ॥

मूल भाषांतर. आलु इल्ल उल्ल आल वन्त मन्त इर मण ए नव आदेश मनु प्रत्ययने स्थाने प्रयोगप्रमाणे आयः आलु आदेशानुं उदाहरण सं. स्नेहमान् तेनुं नेहालु आय. सं. दयावान् तेनुं दयालू आय. सं. ईर्ष्यावान् तेनुं ईसालू आय. सं. लज्जावतिका तेनुं लज्जालुआ आय. इल्ल आदेशानुं उदाहरण सं. शोभावान् तेनुं सोहिद्धो आय. सं. छायावान् तेनुं छाइल्लो आय. सं. घामवान् तेनुं जामइल्लो रूप आय. उल्ल प्रत्ययनां उदाहरण. सं. विकारवान् तेनुं विआरुल्लो आय. सं. श्मश्रुवान् तेनुं मंसुल्लो आय. सं. दर्पवान् तेनुं दुप्पुल्लो आय. आल आदेशानां उदाह० सं. श्रद्धावान् तेनुं सडालो आय. सं. जडावान् तेनुं जडालो आय. सं. फडावान् तेनुं फडालो आय. सं. रसावान् तेनुं रसालो आय. सं. ज्योत्सावान् तेनुं जाणहालो आय. वन्त आदेशानां उदा० सं. धनवान् तेनुं धणवन्तो आय. सं भक्तिमान् तेनुं

४०८

मागधी व्याकरणम्.

भत्तिवन्तो आय. मन्त आदेशनुं उदा० सं. हनुमान् तेनुं हणुमन्तो आय. सं. श्री-
मान् तेनुं सिरिमन्तो आय. सं. पुण्यवान् तेनुं पुण्णमन्तो आय. इत्त आदेशना उ-
दाहरण० सं. काव्यवान् तेनुं कव्वइत्तो आय. सं. मानवान् तेनुं माणइत्तो आय.
इर आदेशनां उदा० सं. गर्ववान् तेनुं गव्विरो आय. सं. रेखावान् तेनुं रेहिरो
आय. मण आदेशनां उदा० सं. धनवान् तेनुं धणमणो आय. केटलाएक मणने ब-
दले मा एवो आदेश आय. एम कहेवे एटले सं. हनुमान् तेनुं हणुमा एवं रूप आय.
मूलमां मतुं प्रत्ययनुं ग्रहण ठे तेथी सं. धनी तेनुं धणी रूप आय. सं. अर्थी तेनुं अ-
ध्धिओ आय. त्यां उपरना आदेश न आय. १५९

॥ टुटिका ॥

आलुश्च इल्लश्च उल्लश्च आलश्च वन्तश्च मन्तश्च इतश्च इरश्च मणश्च
आद्विवल्लोल्लालवन्तमन्तेन्तेरमणाः १३ मतु ६१ स्नेहो विद्यते यस्य स
स्नेहवान् तदस्यास्तीति अस्मिन्निति मतु मत् प्रत्ययः अनेन मतु-
स्थाने आलुक् कगटडेति सलुक् ११ अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक्
नेहालु । दया विद्यते यस्यासौ तदातदस्यास्यस्मिन्निति मतुः प्रत्ययः
अनेन मतुस्थाने आलुः समानीए दीर्घः दयालू । ईर्ष्यावि० मत् सर्वत्र
रलुक् कगचजेति यलुक् शषोः सः अनेन मतुस्थाने आलु ११ दीर्घः
अक्कीवे ११ अंत्यव्यं० सलुक् ईसालु । लज्जा विद्यते० मत् प्रत्ययः
अनेन मतुस्थाने अलुः समानानां दीर्घः स्वार्थे कस्य वा कप्र० आत् आपू
कगचजेति कलुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् लज्जालूआ । शोभावान् शषोः
सः शो सो खघथ० जा हा अनेन मतुस्थाने आलु । इल्ललुक् आलुक्
लोकात् त ११ अतःसेर्दोः सोहिहो । ठायावान् अनेन मतुस्थाने
इल्ल लुक् आलुक् लोकात् ११ अतः सेर्दोः ठोइहो । यामवान् अनेन
मतुस्थाने इल्ल अज्ज अलोपः बाहुलकान्न आदेर्योजः ११ अतः सेर्दोः
जामइहो । विकारवान् कगचजेति कलुक् अनेन मतुस्थाने उल्लः
लुक् आलोपः लोकात् विआरुल्लमो । इमश्रुवान् आदेस्मश्च स्मस्थाने
आदेशलुक् वक्रादावंतः अनुस्वारः सर्वत्र रलुक् शषोः सः शु सु अनेन
मतुस्थाने उल्ल लुक् उल्लुक् लोकात् ११ मंसुहो दर्पवान् सर्वत्र रलुक्
अनादिप्पं अनेन मतुस्थाने उल्लः लोकात् ११ अतः सेर्दोः दप्पुवो ।

द्वितीयःपादः ।

४०९

शब्दवान् सर्वत्र वलुक् अनेन मतुस्थाने आल समानानां दीर्घः ११
 अतः सेर्गोः जमालो । फमालो । रसवान् अनेन मतुस्थाने आल समा-
 नानां दीर्घः ११ अतः सेर्गोः जोएहलो । धनवान् अनेन वत्स्थाने वन्त
 ११ अतः सेर्गोः धणवन्तो जकिमान् कगचजेति कलुक् अनादौद्वित्वं
 मतुस्थाने वंतः ११ अतः सेर्गोः जित्तिवन्तो हनुमत् । नोणः ऊर्जद-
 तुम् कंडूयवातूले एण् एण् अनेन मतुस्थाने वन्त ११ अतः सेर्गोः हनुम-
 न्तो । श्रीमन् ह्रीं श्रीह्रीं कृष्णक्रिया दिष्ट्यास्त्रित् शू री इति विश्लेषे रीपूर्व
 इः लोकात् शषोः सः दीर्घह्रस्वो मिथोवृत्तौ री रि अधोमनयां य्लुक्
 अनादौद्वित्वं पुष्पमन्तो । काव्यवान् ह्रस्वः संयोगे का क अधोमनयां
 य्लुक् अनादौद्वित्वं च अनेन मतुस्थाने इत्त ११ अतः सेर्गोः कवइत्तो ।
 मानवान् नोणः अनेन मतुस्थाने इत्तः ११ अतः सेर्गोः माणइत्तो गर्व-
 वान् सर्वत्र रलुक् अनादौ मतुस्थाने इरः लुक् इति अ लोकात् ११
 अतः सेर्गोः गविरो । रेखावान् खघथध० खस्य हः अनेन मतः स्थाने
 इरः लुक् अलोपः लोकात् ११ अतः सेर्गोः रेहिरो । धनवान् नोणः अ-
 नेन मतुः स्थाने मणः ११ अतः सेर्गोः धेणमणो । केचित् मतुस्थाने
 मा इत्यादेशमिच्छन्ति तन्मते हणुमा अंत्यव्यं० सलुक् धणी अर्थोऽस्या-
 स्तीति अर्थी । अतोऽनेकस्वरात् । इकप्र० अलोपः लोकात् सर्वत्र
 रलुक् अनादौद्वित्वं द्वितीयतुर्य० पूर्व थ त कगचजेति वलुक् ११
 अतः सेर्गोः अत्थिओ ॥ १५९ ॥

टीका भाषांतर. मतुने स्थाने आलु इह उह आल वन्त मन्त इत्त इर
 अने मण एवा आदेश आय. सं. स्नेहवान् (स्नेहवालो) तेने तदस्यास्तीति ए सूत्रे
 मतु प्रत्यय आय. तेने चालता सूत्रे आलु आदेश आय. कगटड अक्कीवे दीर्घः अं-
 त्यव्यं० ए सूत्रोथी नेहालू रूप आय. सं. दयावान् तेने तदस्यास्य० ए सूत्रे मत्
 प्र० आवे पठी चालता सूत्रे मतुने स्थाने आलु प्रत्यय आय. समानानां दीर्घः ए
 सूत्रथी दयालू रूप आय. ईर्ष्यावात् तेने सर्वत्र० कगचज० शषोःसः चालता सूत्रे
 मतुने स्थाने आलु आय. दीर्घः अक्कीवे० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी ईसालू ए रूप
 आय. सं. लज्जावान् तेने मत् प्रत्यय अथा पठी चालता सूत्रे मतुने स्थाने आलु आ-
 देश आय. पठी समानानां दीर्घः स्वार्थे कस्यवा कप्रत्ययः आत् आप कगचज
 अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी लज्जालूआ एवं रूप आय. सं. शोभावान् तेने शषोःसः

४१०

मागधी व्याकरणम्.

खघथ० चालता सूत्रे मत्ने स्थाने आलु आदेश थाय. इललुक् आलुक् लोकात् अतःसेडों: ए सूत्रोथी सोहिल्लो रूप थाय. सं. छायावान् तेने चालता सूत्रे मत्ने स्थाने इल्ल आदेश थाय. लुक् आलुक् लोकात् अतःसेडों: ए सूत्रोथी छोइल्लो रूप थाय. सं. यामवान् तेने चालता सूत्रे मत्ने स्थाने इल्ल आदेश थाय. अहीं बा-
हुलक पक्ष ठे तेथी अ लोप न थाय. पढी आदेर्योजः अतःसेडों: ए सूत्रोथी जाम इल्लो रूप थाय. सं. विकारवान् तेने कगचज० चालता सूत्रे मत्ने स्थाने उल्ल आ-
देश थाय. अलोपः लोकात् ए सूत्रोथी विआरुहो रूप थाय. सं. इमशुवान् तेने आदेस्मश्मस्थाने लुक् वक्रादावतः सर्वत्र शषोःसः चालता सूत्रे मत्ने स्थाने
उल्ल थाय. उल्लुक् लोकात् ए सूत्रोथी मंसुहो थाय. सं. दर्पवान् तेने सर्वत्र अनादौ० चालता सूत्रे मत्ने स्थाने उल्ल थाय. लोकात् अतःसेडों: ए सूत्रोथी दप्पुवो रूप थाय. सं. शब्दवान् तेने सर्वत्र चालता सूत्रे मत् ने स्थाने आल आ-
देश थाय. समानानां दीर्घः अतःसेडों: ए सूत्रोथी जडालो थाय. एवी रीते सं. फटावान् तेनुं फडालो थाय. सं. रसवान् तेने चालता सूत्रे मत् ने स्थाने आल आ-
देश थाय. पढी समानानां दीर्घः अतःसेडों: ए सूत्रोथी रसालो थाय. सं. ज्यो-
त्स्नावान् तेनुं जोण्हलो थाय. सं. धनवान् तेने चालता सूत्रे वत् ने स्थाने वन्त थाय. पढी नोणः अतःसेडों: ए सूत्रोथी धणवन्तो थाय. सं. भक्तिमान् तेने कग
चज० अनादौ० चालता सूत्रे मत् ने स्थाने वन्त आदेश थाय. पढी अतःसेडों: ए
सूत्रोथी भित्तिवन्तो रूप थाय. सं. हनुमान् तेने नोणः उभृदतुस् कंडूय० चालता
सूत्रे मत् ने स्थाने वन्त थाय. पढी अतःसेडों: ए सूत्रथी हनुमन्तो रूप थाय. सं-
श्रीमान् तेने ह्रींश्रीहीकृष्ण० शू री एवो वर्णविश्लेष करी री पूर्वे इ थाय. पढी लो.
कात् शषोःसः दीर्घह्रस्वौ० अधोमनयां० अनादौ० ए सूत्रोथी पुमन्तो रूप थाय.
सं. काव्यवान् तेने ह्रस्वःसंयोगे अधोमनयां० अनादौ० चालता सूत्रे मत् ने स्थाने
इत्त थाय. पढी अतःसेडों: ए सूत्रथी कव्वइत्तो एवं रूप थाय. सं. मानवान् तेने
नोणः चालता सूत्रे मत् ने स्थाने इत्त थाय. पढी अतःसेडों: ए सूत्रथी माणइत्तो
रूप थाय. सं. गर्ववान् तेने सर्वत्र० अनादौ चालता सूत्रे मत् ने स्थाने इर आदेश
थाय. लुक् लोकात् अतःसेडों: ए सूत्रोथी गव्विरो रूप थाय. सं. रेखावान् तेने
खघथ० चालता सूत्रे मत् ने स्थाने इर थाय. लुक् लोकात् अतःसेडों: ए सूत्रोथी
रोहिरो रूप थाय. सं. धनवान् तेने नोणः चालता सूत्रे वत् ने स्थाने मण आदेश
थाय. अतःसेडों: ए सूत्रोथी घेणमणो एवं रूप थाय. केटलाएक मत् ने स्थाने मा
एवो आदेश इठे ठे तेमना मतप्रमाणे सं. हनुमान् तेनुं हणुमा एवं रूप थाय. मूलमां
मत् प्रत्ययनुं ग्रहण ठे तेथी सं. धनी (धनवालो) तेने अंत्यव्यं० ए सूत्रथी धणी एवं
रूप थाय. सं. अर्थी (अर्थवालो) तेने अतोनेकस्वरात् अलोपः लोकात् सर्वत्र०
अनादौ० द्वितीयतुर्य० कगचज० अतःसेडों: ए सूत्रोथी अत्थिओ एवं रूप थाय.॥१५॥

द्वितीयःपादः।

४११

त्तो दो तसो वा ॥ १६० ॥

तसः प्रत्ययस्य स्थाने त्तो दो इत्यादेशौ वा जवतः ॥ सवत्तो सवदो । एकत्तो एकदो । अन्नत्तो अन्नदो । कत्तो कदो । जत्तो जदो । तत्तो तदो । इत्तो इदो । पक्के । सवत्त । इत्यादि ॥

मूल भाषांतर. तस् प्रत्ययने स्थाने त्तो दो एवा वे आदेश विकल्पे आय. सं. सर्वतः तेनां सवत्तो सवदो एवां रूप आय. सं. एकतः तेनां एकत्तो एकदो एवां रूप आय. सं. अन्यतः तेनां अन्नत्तो अन्नदो एवां रूप आय. सं. कुतः तेनां कत्तो कदो एवां रूप आय. सं. यतः तेनां जत्तो जदो आय. सं. ततः तेनां तत्तो तदो आय. सं. इतः तेनां इत्तो इदो आय. पक्के सं. सर्वतः तेनुं सवत्तो एवं रूप आय. ॥ १६० ॥

॥ टुठिका ॥

तोश्च दोश्च तोदो १२ तस् ६१ वा ११ सर्वतः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन वा तस्स्थाने त्तो द्वितीये दो सवत्तो सवदो । एकतः अनादौ स्वरादसंयुक्तानां कखतथपफां गघदधबजाः कस्य गः अनेन तस्स्थाने त्तो द्वितीये दो एगत्तो एगदो । अन्यतः अधोमनयां यूलुक् अनादौ द्वित्वं च अनेन तस्स्थाने त्तो दो अन्नत्तो अन्नदो । किम् किमद्वादि सर्वादि वैफुड्यबहोऽपि तस् तस् प्रत्ययः किमकस्त्रनोश्च किमस्थाने क अनेन तस्स्थाने त्तो दो कत्तो कदो । यतः ततः आदेर्यो-जः यस्य जः अनेन तस्स्थाने त्तो दो जत्तो जदो इतः अनेन तस्स्थाने त्तो दो इत्तो इदो ॥ १६० ॥

टीका भाषांतर. तस् प्रत्ययने स्थाने त्तो दो एवा वे आदेश विकल्पे आय. सं. सर्वतः तेने सर्वत्र अनादौ० चालता सूत्रे तस्ने स्थाने त्तो अने बीजे पक्के दो आदेश आय. एटले सवत्तो सवदो एवां रूप आय. सं. एकतः तेने अनादौ० स्वरादसंयुक्तानां कखत० ए सूत्रे कनो ग आय. चालता सूत्रे तस्ने त्तो तथा दो आदेश आय. एटले एगत्तो एगदो एवां रूप आय. सं. अन्यतः तेने अधोमनयां० अनादौ० चालता सूत्रे तस्ने स्थाने त्तो दो एवा आदेश आय. एटले अन्नत्तो अन्नदो एवां रूप आय. सं. किम् शब्दने तस् प्रत्यय आवे पढी किमकस्त्रीतोश्च ए सूत्रे क आय. पढी चालता सूत्रे तस्ने स्थाने त्तो दो एवा आदेश आय. एटले कत्तो कदो एवां रूप आय. सं. यतः ततः तेने आदेर्यो-जः चालता सूत्रे तस्ने स्थाने त्तो दो आय. एटले जत्तो जदो तथा तत्तो तदो एवां रूप आय. सं. इतः तेने चालता सूत्रे तस्ने स्थाने त्तो दो आय. एटले इत्तो इदो रूप आय. ॥ १६० ॥

४१२

भागधी व्याकरणम्.

त्रपो हिह-त्थाः ॥ १६१ ॥

त्रप् प्रत्ययस्य एते ऋवन्ति ॥ यत्र । जहि । जहा जत्थ ॥ तत्र
तहि । तह । तत्थ ॥ कुत्र । कहि । कह । कत्थ ॥ अन्यत्र । अन्नहि ।
अन्नह । अन्नत्थ ॥

मूल भाषांतर. त्रप् प्रत्ययने हि ह त्थ एवा आदेश आय. सं. यत्र तेनां जहि
जह जत्थ एवां रूप आय. सं. तत्र तेनां तहि तह तत्थ एवां रूप आय. सं. कुत्र तेनां
कहि कह कत्थ एवां रूप आय. सं. अन्यत्र तेनां अन्नहि अन्नह अन्नत्थ एवां रूप आय. १६१

॥ टुडिका ॥

त्रप् ६१ हिश्च हश्च त्थश्च हिहत्थाः १३ यत्र अनेन प्रथमे त्रस्थाने हि
द्वितीये ह । तृतीये त्थ आदेर्योजः यस्य जः ११ अव्यय० सलुक् जहि
जह जत्थ । तत्र अनेन त्रस्थाने हि ह त्थ अव्यय० सलुक् तहि तह
तठ कुत्र त् किमस्त्रताम्ब किमस्थाने क अनेन प्रथमे त्रस्थाने हि
द्वितीये ह तृतीये ठ कहि कह कठ । अन्यत्र अधोमनयां यलुक्
अनादौ द्वित्वं च अनेन त्रस्थाने हि द्वितीये ह तृतीये ठ अन्नहि
अन्नह अन्नठ ॥ १६१ ॥

टीका भाषांतर. त्रप् प्रत्ययने स्थाने हि ह त्थ एवा आदेश आय. सं. यत्र तेने
चाखता सूत्रे प्रथमरूपमां हि आदेश आय. बीजे ह आय अने बीजे त्थ आय. पठी आ-
देर्योजः अव्ययसलुक् ए सूत्रोत्थी जहि जह जत्थ एवां रूप आय. सं. तत्र तेने चा-
खतासूत्रे त्रने स्थाने हि ह त्थ एवा आदेश आय. अव्यय सलुक् ए सूत्रोत्थी तहि
तह तत्थ एवां रूप आय. सं. कुत्र तेने किमस्त्रताम्ब० चाखता सूत्रे प्रथम रूपमां हि
बीजा रूपमां ह अने बीजा रूपमां त्थ आदेश आय. एटले कहि कह कत्थ एवां रूप
आय. सं. अन्यत्र तेने अधोमनयां अनादौ० चाखता सूत्रे त्रने स्थाने हि ह त्थ आ-
देश आय एटले अन्नहि अन्नह अन्नत्थ एवां रूप आय. ॥ १६१ ॥

वैकादः सि सिञ्चं इञ्चा ॥ १६२ ॥

एकशब्दात्परस्य दाप्रत्ययस्य सि सिञ्चं इञ्चा इत्यादेशा वा ऋवन्ति ॥
एकदा । एकसि । एकसिञ्चं । एकइञ्चा । पद्मे एगया ॥

मूल भाषांतर. एक शब्दोत्थी पर एवा दा प्रत्ययने सि सिञ्चं इञ्चा एवा आदेश
विकल्पे आय. सं. एकदा तेनां एकसि एकसिञ्चं एकइञ्चा एवां रूप आय. पद्मे सं.
एकदा तेनुं एगया रूप आय. ॥ १६२ ॥

द्वितीयःपादः ।

४१३

॥ दुंदिका ॥

वा ११ एक ५१ दा ६१ सिश्च सिञ्चं च इञ्चा च सिसिञ्चंइञ्चा ११
एकदा अनेन दास्थाने सि सेवादौ द्वित्वं क्क एकसि एकदा अनेन दा-
स्थाने सिञ्चं द्वितीये इञ्चा सेवादौ वा द्वित्वं क्क अव्ययसलुक् एकसिञ्चं
एकइञ्चा पक्षे एकदा अनादौ ठरादा संयुक्तकस्य गः कगचजेति दलुक्
अवर्णो अ य अव्यय० एगया ॥ १६१ ॥

टीका भाषांतर. एक शब्दश्री पर एवा दा प्रत्ययने सि सिञ्चं इआ एवा एवा आ-
देश आय. सं. एकदा तेने चाखता सूत्रे दाने स्थाने सि आदेश आय. पढी सेवादौ
ए सूत्रे एकसि रूप आय. बीजे रूपे सं. एकदा तेने चाखता सूत्रे दाने स्थाने सिञ्चं
आय. त्रीजे रूपे इआ आदेश आय. सं. एकदा तेने सेवादौ अव्ययसलुक् ए सूत्रे
एकसिञ्चं एकइआ एवां रूप आय. बीजेपक्षे सं. एकदा तेने अनादौ छरादा संयुक्त
कस्य कगचज० अवर्णो अव्यय० ए सूत्रोश्री एगया रूप आय. ॥ १६१ ॥

मिह्व-डुह्वौ जवे ॥ १६३ ॥

जवेथे नाम्नः परो इह्व उह्व इत्येतौ नितौ प्रत्ययौ जवतः ॥ गामिह्वि-
आ । पुरिह्वं । हेड्विह्वं । उवरिह्वं । अप्पुह्वं ॥ आढवालावपीडन्त्यन्ये ॥

मूल भाषांतर. जव अर्थमां नाम थकी पर डिल्ल अने डुह्व एवा प्रत्यय आय.
सं. ग्राम्या तेनुं गामिह्विआ आय. सं. पुरमां थयेल ते पौर कहेवाय तेनुं पुरिह्वं
आय. जे अधो कहेता नीचे थयेल तेनुं हेड्विह्वं आय. सं. उपरि (उपर) थयेल तेनुं
उवरिह्वं आय. सं. आत्माने विपे थयेल ते अपुह्वं आय. अहीं केटलाएक आल्वाला
एवुं रूप पाण इहे ठे. ॥ १६३ ॥

॥ दुंदिका ॥

डिह्वश्च रुह्वश्च मिह्वरुह्वौ ११ जव ७१ ग्रामा ग्रामे जवा गामिह्विआ
सर्वत्र रलुक् आ अनेन डिह्वः प्रत्ययः इह्वः इति डित्यं प म मध्याद-
लोपः लोकात् गामिह्व इति जाते अस्यायत्तदक्षिपिकानां ह्व ह्वि स्वार्थे
कः च वाक् प्रत्ययः आत आप् समानानां दीर्घः कगचजेति कलुक् ११
अंत्यव्यं० सलुक् गामिह्विआ पुर पुरे जवः अथवा पुरं जवं पुरिह्वं अने-
न मिह्वप्रत्ययः इह्व इति नित्यं रघात् अलोपः लोकात् ११ क्लीबे स
म् मोनु० पुरिह्वं अधस् अधोजवं हेड्विह्वं अधसो हेड्वं अधसः स्थाने

४१४

मागधी व्याकरणम्.

ठ अनेन डिल्ल प्र० इल्ल इति डित्यं त्य ११ क्लीबे सम् मोनु० हेनिह्वं
उपरि उपरि जवं उवरिह्वं पोवः अनेन डिल्ल इल्ल ११ क्लीबे सम् मोनु०
उवरिह्वं आत्मन् आत्मनि जवं ह्रस्वः संयोगे आ अ जस्मात्सनोष्यो
वात्मस्य पः अनादौ द्वित्वं प्य अनेन रुल्ल उल्ल डित्यं त्यपमध्यात् अलुक्
अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० अप्पुल्लं ॥ १६३ ॥

टीका भाषांतर. भव अर्थमां नाम अकी पर डिल्ल डुल्ल एवा प्रत्ययो आवे ठे. सं.
ग्राम्य (गाममां अयेल) तेने सर्वत्र चालता सूत्रे डिल्ल डित्यं० ए सूत्रथी इल्ल रहे,
म तथा यनी मध्यमांथी अनो लोप आय. लोकात् ए सूत्रे गामिल्ल एवं रूप आय. तेने
अस्थायत्तदक्षिपिकानां ए सूत्रे ल्ल नो ल्लि आय पढी स्वार्थमां क प्रत्यय आवे आत
आप् समानानां दीर्घः कगचज० अंत्यञ्यं० ए सूत्रथी गामिल्लिआ एवं रूप
आय. सं. पौर (पुरमां अयेल) तेने चालता सूत्रे डिल्ल प्रत्यय आवे डित्यं ए सूत्रे
इल्ल प्रत्ययने र नी मध्यमांथी अनो लोप आय पढी लोकात् क्लीबे सम् मोनु० ए
सूत्रथी पुरिल्लं एवं रूप आय. अधस् (नीचे) यएलुं ते. सं. अधस् तेने अधसोहेडुं
चालता सूत्रे डिल्ल प्रत्यय आवे पढी इल्ल रहे डित्यं क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रथी हे-
टिल्लं रूप आय. उपरि (उपर अयेलुं) तेने पोवः चालता सूत्रे डिल्ल प्रत्यय आवे पढी
इल्ल रहे क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रथी उवरिल्लं रूप आय. सं. आत्मन् (आत्माने
विषे अयेलुं) तेने ह्रस्वः संयोगे भस्मात्सनोष्योवा अनादौ० चालता सूत्रे डुल्ल प्रत्यय
आवे तेनुं उल्ल आय. डित्यं० अलुक् अवर्णो० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रथी अप्पुल्लं
एवं रूप आय. ॥ १६३ ॥

स्वार्थे कश्च वा ॥ १६४ ॥

स्वार्थे कश्चकारादिल्लोल्लौ कितौ प्रत्ययौ वा जवतः ॥ क । कुंकुमपिंजर-
यं । चन्दलं । गयण्यम्मि । धरणीहर-पक्खुञ्जन्तयं । डुहिअए राम
हिअयए । इहयं । आलेडुअं । आश्लेष्टमित्यर्थः ॥ छिरपि जवति । बहु
अयं ॥ ककारोच्चारणं पैशाचिकजापार्थं । यथा । वतनके वतनकं
समप्पेत्तून ॥ इल्ल । निज्जिआसोअपल्लविह्वेण । पुरिह्वो । पुरा पुरो वा ॥
उल्ल । मह पिउल्लउं । मुहुल्लं । हत्थुल्ला । पदे । चन्दो । गयणं । इह ।
आलेडुं । बहु बहुअं । मुहं । हत्था ॥ कुत्सादिविशिष्टे तु संस्कृतवदेव
कप् सिद्धः ॥ यावादिल्लक्षणः कः प्रतिनियतविषय एवेति वचनम् ॥

मूल भाषांतर. स्वार्थमां क प्रत्यय आय अने मूलमां चकारनुं ग्रहण ठे तेथी विकल्पे
डिल्ल अने डुल्ल एवा प्रत्ययो आवे कनुं उदाह०- सं. कुंकुमपिजरं तेनुं कुंकुमपिंजर-

द्वितीयःपादः ।

४१५

यं एवं थाय. सं. चंद्रकः तेनुं चन्दओ थाय. सं. गगने तेनुं गयणयम्मि एवं थाय. सं. धरणीधरपक्षेद्भातः तेनुं धरणीपक्खुब्भन्तयं सं. दुःखिते रामहृदये तेनुं दुहिअए राम-हिअयए एवं थाय. सं. हृदयं आश्लेष्टं तेनुं इहयं आलेहुअं एवं थाय. अर्थात् हृदयने आलिङ्गन करवाने एवो अर्थ थाय. कोई वखते वे वार पण थाय जेमके, सं. बहुक तेनुं बहुअयं एवं थाय. अहिं ककारनुं उच्चारण पिशाची जापाने अर्थे ठे. जेम सं. वदनके वदनं समर्पि तेनुं वतनके वतनकं समप्पेत्तून एवं रूप थाय. बीजे पहे इह प्रत्ययनां उदाह०— जेम सं. निर्जिताशोकपल्लवेन तेनुं निज्जिआसो अपल्लविल्लेण सं. पुर अथवा पुरा तेनुं पुरिल्लो थाय. उल्ल प्रत्ययनां उदा० जेम सं. ममपितृ तेनुं मह-पिउल्लओ थाय. सं. सुहृत्ते तेनुं सुहुल्लं थाय. सं. हस्तौ तेनुं हत्थुल्ला थाय. पहे सं. चंद्रः तेनुं चन्दो थाय. सं. गगनं तेनुं गयणं थाय. सं. आश्लेष्टं तेनुं आलेहुं थाय. सं. बहु तेनुं बहु बहुअं थाय. सं. मुखं तेनुं मुहं थाय. सं. हस्ताः तेनुं हत्था थाय. कुत्सादि विशिष्ट एवा शब्दोमां तो संस्कृतनी जेम कप् सिद्ध थाय. जेयावादि लक्षण कप् प्रत्यय आवे ठे तेनो विषय तो नियम रीते प्रवर्त्तं ठेज एवं वचन ठे.

॥ टुंडिका ॥

स्वार्थ ७१ क ११ च ११ वा ११ कुकुंमपिञ्जर— अनेन क प्र० कगचजे ति कलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीवे सम् मोनु० पिञ्जरः चंद्र अनेन क प्र० ओरोनवा रलुक् कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोंः चंदर्त गगन— अनेन क प्र०कगचजेति गलुक् अवर्णो अ य नोणः कगचजेति कलुक् अवर्णो अ य ७१ डेम्मिडे मि स्थाने म्मि गयणवम्मि धरणीधरपक्षे द्भातः खघथ० घस्य हः क्ख खः कचित्तुठ जौ क्स्य खः अनादौद्वित्वं द्वितीयतुर्य० पूर्वकस्य खः संयोगे रक्कोकबुकगटडेति दलुक् ह खः संयोगे त्रा त्र सर्वत्र रलुक् अनादौद्वित्वं द्वितीयतु० पूर्वजस्य वः अनेन कप्रत्ययः कगचजेति कलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीवे सम् मोनु० धरणीहर पववुब्भन्तय दुःखितः कतिडुरोर्वा रलुक् खघथ० खि हि अनेन क प्र० कगचजेति कतयोर्लुक् ७१ डेम्मिस्थाने डेमित्यं दुहिअ ए राम हृदय दयश्करुपादौ इहि कगचजेति दलुक् अनेन क प्र० कगचजेति कलुक् ७१ डेम्मि डेरामहि अयए इह अनेन कप्रत्ययः कगचजेति कलुक् अवर्णो अय ११ बाहुलकात् वा खरेम कगटडेति श लुक् षस्यानुष्टूपस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्य० पूर्व ठ ट अनेन क

४१६

मागधी व्याकरणम्.

प्र० विंशत्यादेर्लुक् म्लुक् कगचजेति कप्रत्ययद्वयमपि जवति यथा बहुक
 अने न कप्र० कगचजेति द्वयोर्कयोश्च लुक् अवर्णो अय११ बाहुलकात्
 वा स्वरे मश्च क्लीबे सम् मोनु० बहुअयं सूत्रे ककारस्यैवोच्चारणं कथं
 पेशाचिकज्ञाषार्थं यथा वदन तदोस्तः दोस्यत् अनेन कप्र० ७१ डेम्मि
 डे वत्तनके वत्तनकं तथैव समर्पि इति निष्पाद्यकप्र० कसूनत्कास्थाने
 तूणः एच्चत्कानुम जविष्यत्सुर्पिर्ष सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं समप्ये
 तून निर्जिताशोकपह्लव सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं कगचजेति त्
 लुक् अनेन मिल्ह इह्व मित्यं वस्य अलुक् लोकात् टा ३१ टाआमोर्णः
 टास्थाने ण टाणशस्येत् ह्व ह्वे निज्जिआसो अपह्व विह्वेण पुरायवा पु
 रस् अनेन मिल्ह इह्व इति मित्यं लोकात् ११ अतःसेडोः पुरिह्वो मम-
 पितृ मेमश्मवहंनब्जं मब्जं अम्ह अम्हं जसामस्थाहेमह अनेन रुह्व
 उह्व इति क प्र० डित्यं तृमध्यात् कलुक् लोकात् ११ कगचजेति तक-
 योर्लुक् ११ अतःसेडोः महपिउह्वउ मुख खघथधजां ख ह अनेन रुह्व
 उह्व इति मित्यं ११ क्लीबे सम् मोनु० मुहुह्वं हस्तावेव हस्ता स्तस्यथोऽस-
 मस्त० अनादौ द्वित्वं द्वितीय अनेन उह्व लोकात् द्विवचनस्य बहुवचनं १३
 जस् शस् डसि दीर्घः जस् शसोर्लुक् हत्थुह्वा चंद्र देरोनवा रलुक् ११
 अतः सेडोः चंदो । गगनं कगचजेति ग्लुक् नोणः क्लीबे सम् मोनु०
 गयण इह ११ अव्यय इह आश्लेष्टं कगटडेति शलुक् घस्थानुष्ट्रे घस्य
 ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय आलेह्वं बहु ११ अव्ययस्य बहु बहुक कग-
 चजेति कलुक् बहुअयं । मुख— खघथ० ख ह ११ क्लीबे सम् मोनु० मुहं
 स्तस्यथोऽसम० स्त थ अनादौ द्वित्वं द्वितीये १२ द्विवचनस्य बहुवच-
 नं १३ जस् शस् डसि दीर्घः जस् शसोर्लुक् हत्था कुत्सितादपाज्ञाते प्र इति
 अनेन कप्रत्ययः समेति समेतिस कुत्सितादिविषये संस्कृतवदेव सिद्धः
 ततः कुत्सिताद्यर्थमन्यनपूर्वनोक्तं यादादेकः इति सूत्रेण यः क प्र० सया-
 वादिगणाज्जवति इति इतिकारणात् स्वार्थे क श्रवा इति सूत्रकृतः॥१६४॥

टीका भाषांतर. स्वार्थमां क प्रत्यय आवे चकारनुंग्रहण ठे तेशी डिल्ल अने डुह्व एवा
 प्रत्ययो विकल्पे आय. सं. कुंकुमर्पिंजर तेने चावता सूत्रे क प्रत्यय आय. पढी कगचज०

द्वितीयःपादः ।

४१९

अवर्णो० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कुंकुमपिंजरयं एवं रूप आय.सं.चंद्र तेने चालता सूत्रे क प्रत्यय आय. द्रोरोनवा कगचज० अतःसेडोः ए सूत्रोथी चंदओ रूप आय. सं. गगन तेने चालता सूत्रे क प्रत्यय आवे पढी कगचज० अवर्णो० नोणः कगचज० डेमिमडे० ए सूत्रोथी गयणवम्मि एवं रूप आय. सं. धरणीधरपक्षेद्वातः तेने खघथ० क्षः खः कचित्तुल्लछौ अनादौ० द्वितीयतुर्य० संयोगेरुकोक० कग- टड० ह्रस्वःसंयोगे सर्वत्र अनादौ० द्वितीयतुर्य० चालता सूत्रे क प्रत्यय आय. कग चज० अवर्णो० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी धरणीहरपक्षु० भन्तयं एवं रूप आय सं. दुःखितः तेने कतिदुरोर्वा खघथ० चालता सूत्रे क प्रत्यय आय. कगचज० डेमिम० डित्यं ए सूत्रोथी दुहिअए एवं रूप आय सं. रामहृदय तेने इत्कृपादौ० क- गचज० चालता सूत्रे क प्रत्यय आय. कगचज० डेमिमडे ए सूत्रोथी रामहिअयए एवं रूप आय. सं. इह तेने चालता सूत्रे क प्रत्यय आय. कगचज० अवर्णो० बाहुलक अ- धिकारथी वाखरेमः कगटड छस्यानुष्टा० अनादौ० द्वितीयतुर्य० चालता सूत्रे क प्रत्यय आय. विंशत्यादेर्लुक् कगचज० अहीं बे क प्रत्यय पण आय. जेम सं. बहुक तेने चालता सूत्रे क प्रत्यय आय. कगचज ए सूत्रे बने कनो लुक् आय. अवर्णो० बाहु- लक अधिकारथी वाखरेमश्च क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी बहुअयं एवं रूप आय. अहीं ककारनुं उच्चारण पैशाचिक जाषाने अर्थे ठे जेम सं. वदन तेने तदोस्तः दोस्यत् चालता सूत्रे क प्रत्यय आय. पढी डेमिम ए सूत्रोथी वतनके एवं ककारोच्चारवालुं रूप आय. तेवीज रीते सं. वदनकं तेनुं वतनकं रूप आय. सं. समर्पि इति तेने मिष्पा- यकु० कसूनत्कास्थाने तूण आदेश आय. एच्चाका० भविष्यत्सुर्पि० सर्वत्र० अनादौ० ए सूत्रोथी समप्पेत्तून एवं रूप आय. सं. निर्जिताशोकपल्लव तेने सर्वत्र० अनादौ० कगचज० चालता सूत्रे डिल्ल प्रत्यय आय. डित्यं० अलुक् लोकात् टा आमोर्णः टाणशस्येत् ए सूत्रोथी निजिआ सोअपल्लविल्लेण एवं रूप आय. सं. पुरा अथवा पुरस् तेने चालता सूत्रे डिल्ल प्रत्यय आवे तेने इल्ल रहे पढी डित्यं लोकात् अतः- सेडोः ए सूत्रोथी पुरिल्लो एवं आय. उल्लना उदाह० सं. मम पितृ तेने मेमइमवहं- न० चालता सूत्रे डुल्ल आय तेनो उल्ल आय पढी डित्यं लोकात् कगचज० अतःसेडोः ए सूत्रोथी महपिडल्लओ एवं रूप आय. सं. मुख तेने खघथ० चालता सूत्रे डुल्ल प्र० आय. पढी उल्ल रहे डित्यं क्लीबेसम्० मोनु० ए सूत्रोथी मुहुल्लं आय. सं. हस्तौ तेने स्तस्यथो० अनादौ० द्वितीयतुर्य० चालता सूत्रे उल्ल आय लोकात् द्विवचनस्य बहुवचनं० जश् शस् डसिदीर्घः जसशसौर्लुक् ए सूत्रोथी हत्थुल्ला रूप आय. पहे सं. चंद्र तेने देरोनवा अतःसेडोः ए सूत्रोथी चंदो रूप आय. सं. गगनं तेने कगचज० नोणः क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी गयणं रूप आय. सं. इह तेने अव्यय० ए सूत्रे इह आय. सं. आश्लेष्टुं तेने कगटड छस्यानुष्टे० अनादौ० द्वितीयतुर्य० ए सूत्रोथी आलेडुं रूप आय. सं. बहु तेने अव्ययस्थ० ए सूत्रे बहु रूप आय. सं. बहुक तेने कगचज० ए सूत्रे बहुअं रूप आय. सं. मुख तेने खघथ० क्लीबेसम्० मोनु० ए

४१८

मागधी व्याकरणम् .

सूत्रोथी मुहं रूप आय. सं. हस्ताः तेने स्तस्यथोऽसमस्त० अनादौ० द्वितीय० द्वि-
वचनस्य बहुवचनं जस् शसङ्सि० जस्शसोल्लुक् ए सूत्रोथी हत्था एवं रूप आय.
कुत्सिताल्पाज्ञाते० आ सूत्रोथी जे क प्रत्यय आवे ते कुत्सितादिविषयमां संस्कृतवत्
सिद्ध आय. तेथी कुत्सिताद्यर्थ मनन्यपूर्वं नोक्तं यादादेकः ए सूत्रोथी जे क प्रत्यय
आवे ते ते यावादिगण थकी आय ते ते कारणथी अहीं स्वार्थमां क प्रत्यय आवेलो ते
अने ते सूत्रोथी करेलो ते. ॥ १६४ ॥

ह्यो नवैकाद्या ॥ १६५ ॥

आन्यां स्वार्थे संयुक्तो ह्यो वा जवति ॥ नवह्यो । एकह्यो ॥ सेवादि-
त्वात्कस्य द्वित्वे एकह्यो । पद्मे । नवो । एको । एउ ॥ १६५ ॥

मूल भाषांतर. नव अने एक शब्द थकी स्वार्थमां संयुक्त एवो ह्य विकल्पे आय.
सं. नव तेनुं नवह्यो रूप आय. सं. एक तेनुं एकह्यो रूप आय. ते सेवादिमां गणेलो ते
तेथी सेवादौवा ए सूत्रोथी कनो द्विर्भाव आय, एटले एकह्यो एवं रूप पण आय. विकल्प
पद्मे सं. नव तेनुं नवो आय अने सं. एक तेनुं एको आय अने पद्मे एओ पण आय. १६५

॥ टुंडिका ॥

ह्य ११ नवैक ५१ वा ११ नव एक अनेन वा ह्यप्र० ११ अतःसेर्गोः न-
वह्यो एकह्यो पद्मे एक सेवादौ वा कस्य द्वित्वं ह्य ११ अतःसेर्गोः एकह्यो ।
पद्मे नवो । एको । अपरपद्मे एक कगचजेति कलुक् ११ अतःसेर्गोः एउ ॥ १६५ ॥

टीका भाषांतर. नव अने एक शब्द थकी स्वार्थमां संयुक्त एवो ह्य विकल्पे आय.
सं. नव एक तेने चायता सूत्रे विकल्पे ह्य प्रत्यय आवे पठी अतःसेर्गोः ए सूत्रोथी
नवह्यो एकह्यो एवां रूप आय. पद्मे सं. एक शब्द तेने सेवादौवा ए सूत्रे कनो
द्विर्भाव आय. अतःसेर्गोः ए सूत्रोथी एकह्यो एवं रूप आय. पद्मे ज्यारे ह्य न आय त्यारे
सं. नव एक तेनां नवो एको एवां रूप आय बीजे पद्मे सं. एक तेने कगचज अतः
सेर्गोः ए सूत्रोथी एओ एवं रूप आय. ॥ १६५ ॥

उपरेः संव्याने ॥ १६६ ॥

संव्यानेऽर्थे वर्तमानाहुपरि शब्दात् स्वार्थे ह्यो जवति ॥ अवरिह्यो ॥
संव्यान इति किम् । अवरिं ॥ १६६ ॥

मूल भाषांतर. संव्यान एटले प्रावरण अर्थमां रहेला उपरि शब्दथकी स्वार्थ-
मां ह्य आय. सं. उपरि तेनुं अवरिह्यो एवं रूप आय. जो संव्यान अर्थ न होय तो
सं. उपरि तेनुं अवरिं एवं रूप आय. ॥ १६६ ॥

द्वितीयःपादः ।

४१ए

॥ टुंडिका ॥

उपरि ५१ संव्यान ७१ उपरि वोपरौ उ अ पोवः पस्य वः अनेन ह्यप्र०
११ अतःसेडोः अवरिह्यो प्रावरणमित्यर्थः । पक्षे उपरि वोपरौ उ अ
वक्रादावंतः अनुस्वारः अवरिं ॥ १६६ ॥

टीका भाषांतर. संव्यान अर्थमां रहेला उपरि शब्द अकी स्वार्थमां ह्य आय. सं.
उपरि तेने वोपरौ पोवः चालता सूत्रे ह्य प्रत्यय आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी अव-
रिह्यो रूप आय. तेनो अर्थ प्रावरण वस्त्र आय ठे. पक्षे जो संव्यान अर्थ न होय तो सं.
उपरि तेने वोपरौ वक्रादावंतः ए सूत्रोथी अवरिं एवं रूप आय. ॥ १६६ ॥

त्रूवो मया रुमया ॥ १६७ ॥

त्रू शब्दात्स्वार्थे मया डमया इत्येतौ प्रत्ययौ जवतः ॥ त्रुमया । त्रमया ॥ १६७ ॥

मूल भाषांतर. त्रू शब्दने स्वार्थमां मया अने डमया एवा प्रत्ययो आय. सं. त्रू
तेनां त्रुमया अने त्रमया एवां रूप आय. ॥ १६७ ॥

॥ टुंडिका ॥

त्रू ५१ मया ११ डमया ११ त्रू उर्जुह्नूमत्कंडूलवातूले त्रू उ अनेन
मया प्र० ११ सर्वत्ररलुक् अंत्यव्यं० सलुक् त्रुमया । त्रू अनेन रुमया
अमया इति डित्वं जलुक् सर्वत्र रलुक् ११ अंत्यव्यंज० सलुक् त्रमया १६७

टीका भाषांतर. त्रू शब्द अकी स्वार्थमां मया अने डमया एवा आदेश आय.
सं. त्रू तेने उर्जुह्नूम० ए सूत्रे त्रू नो सु आय पढी चालता सूत्रे मया प्रत्यय आय
पढी सर्वत्र अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी त्रुमया एवं रूप आय. सं. त्रू तेने चालता सूत्रे
डमया प्रत्यय आवे पढी डित् प्रत्यय ठे तेथी ऊनो लुक् आय. सर्वत्र अंत्यव्यं० ए
सूत्रोथी त्रमया एवं रूप आय. ॥ १६७ ॥

शनैसो मिथ्रम् ॥ १६८ ॥

शनैस् शब्दात्स्वार्थे मिथ्रम् जवति ॥ सणिश्चमवगूढो ॥

मूल भाषांतर. शनैस् शब्द अकी स्वार्थमां डिअम् प्रत्यय आवे. सं. शनैः तेनुं
सणिअं आय. सं. अवगूढः तेनुं अवगूढो आय. ॥ १६८ ॥

॥ टुंडिका ॥

शनैस् ५१ मिथ्रम् ११ शनैस् शपोःसः नोणः अनेन डिअम् प्र० इथ्रम्
इति नित्यं । ऐसलुक् लोकात् सणिअं । अवगूढः ११ अतःसेर्कोः अवगूढः ॥ १६८ ॥

टीका भाषांतर. शनैस् शब्द अकी स्वार्थमां डिअम् प्रत्यय आवे सं. शनैस् तेने

४२०

मागधी व्याकरणम्.

शषोःसः नोणः चादता सूत्रे डिअम् प्रत्यय आवे पढी डित्व ठे तेथी इअम् आय अने शनैसमांथी ऐसनो लुक् आय. लोकात् ए सूत्रोथी सणिअं रूप आय. सं. अव- गूढ तेने अतःसेडोः ए सूत्रथी अवगूढो रूप आय. ॥ १६० ॥

मनाको न वा मयं च ॥ १६१ ॥

मनाक् शब्दात्स्वार्थे डयम् डिअम् च प्रत्ययो वा जवति ॥ मणयं मणियं । पढे । मणा ॥ १६१ ॥

मूल भाषांतर. मनाक् शब्दथी स्वार्थमां डयम् अने डिअम् प्रत्यय आय. सं. मनाक् तेनां मणयं मणियं एवां रूप आय. पढे सं. मनाक् तेनुं मणा रूप आय. १६१

॥ टुंढिका ॥

मनाक् ५१ न वा ११ मयम् च ११ मनाक् अनेन वा अयम् इतिमित्यं अलुक् लोकात् नोणः अवर्णो अ य एयं ११ अव्ययसलुक् मोनु० मणयं । मनाक् अनेन मिअम् इयम् इतिमित्यं अलुक् लोकात् नोणः मोनु० कगचजेति यलुक् मणियं । पढे मनाक् नोणः अंत्यव्यं० कलुक् अव्यय-सलुक् मणा ॥ १६१ ॥

टीका भाषांतर. मनाक् शब्दने स्वार्थमां डयम् अने डिअम् प्रत्यय आय. सं. मनाक् तेने चादता सूत्रे विकट्टे अयम् मित्यपणाथी आनो लुक् आय पढी लोकात् नोणः अवर्णो अव्ययसलुक् मोनु० ए सूत्रोथी मणयं रूप आय. सं. मनाक् तेने चादता सूत्रे डिअम् प्रत्यय आय. तेने इयम् आय डित्व ए सूत्रे अनोलुक् आय. लोकात् नोणः मोनु० कगचज० ए सूत्रोथी मणियं रूप आय. पढे सं. मनाक् तेने नोणः अंत्यव्यं० अव्यय० ए सूत्रोथी मणा रूप आय. ॥ १६१ ॥

मिश्रा डालिअः ॥ १७० ॥

मिश्र शब्दात्स्वार्थे डालिअः । प्रत्ययो वा जवति ॥ मीसालिअं । पढे मीसं ॥

मूल भाषांतर. मिश्र शब्दने स्वार्थमां डालिअ प्रत्यय विकट्टे आय. सं. मिश्र तेनुं मीसालिअं रूप आय. पढे सं. मिश्र तेनुं मीसं रूप आय. ॥ १७० ॥

॥ टुंढिका ॥

मिश्र ५१ डालिअ ११ मिश्र अनेन डालिय डालिय इति सर्वत्ररलुक् लुप्तयवर दीर्घः मि मा शषोःसः मित्यं अलुक् लोकात् ११ क्लीबेसम् मोनु० मीसालिअं । पढे मिश्र सर्वत्ररलुक् लुप्तयवरदीर्घः मि मी शषोः सः ११ क्लीबेसम् मोनु० मीसं ॥ १७० ॥

द्वितीयःपादः ।

४२१

टीका भाषांतर. मिश्र शब्दने स्वार्थमां डालिअ प्रत्यय विकट्टे आय. सं. मिश्र तेने चाखता सूत्रे डालिअ प्रत्यय आवे सर्वत्र लुसयवर० शषोःसः डित्यं लोकात् क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी मीसालिअं रूप आय. पहे सं. मिश्र तेने सर्वत्र लुसयवर० शषोःसः क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी मीसं रूप आय. ॥ १७० ॥

रो दीर्घात् ॥ १७१ ॥

दीर्घ शब्दात्परः स्वार्थे रो वा जवति ॥ दीहरं दीहं ॥

मूल भाषांतर. दीर्घ शब्दनी पर स्वार्थमां विकट्टे र आय. सं. दीर्घ तेनां दीहरं दीहं एवां रूप आय.

॥ हुंठिका ॥

र ११ दीर्घ ५१ दीर्घ अनेन वा र प्रत्ययः सर्वत्र रलुक् खघथधजां घस्य हः ११ क्लीबेसम् मोनु० दीहरं । पहे दीर्घ सर्वत्ररलुक् खघथधजां ११ क्लीबेसम् । मोनुस्वारः दीहं ॥ १७१ ॥

टीका भाषांतर. दीर्घ शब्दने स्वार्थमां विकट्टे र आय ठे. सं. दीर्घ तेने चाखता सूत्रे विकट्टे र प्र० आय पठी सर्वत्र खघथध० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी दीहरं रूप आय. पहे सं. दीर्घ तेने सर्वत्र खघथध० क्लीबेसम् मोनुस्वारः ए सूत्रोथी दीहं रूप आय. ॥ १७१ ॥

त्वादेः सः ॥ १७२ ॥

जावे त्व-तलू हेउ-१ इत्यादिना विहितात्त्वादेः परः स्वार्थे स एव त्वा-दिर्वा जवति ॥ मृडुकत्वेन । मउअत्तयाइ ॥ आतिशायिकात्वातिशायिकः संस्कृतवदेव सिद्धः । जिह्वयरो । कणिह्वयरो ॥ १७२ ॥

मूल भाषांतर. भावेत्वतलू ए हैमव्याकरणना सूत्रथी जे त्व विगेरे प्रत्ययो आवे ठे, तेने ते त्वादि प्रत्ययो विकट्टे आय. सं. मृडुकत्वेन तेनुं मउअत्तयाइ एवुं रूप आय. सं. आतिशायिक शब्द उपरथी आतिशायिक रूप आय ठे. ते संस्कृत प्रमाणे सिद्ध आय ठे. सं. ज्येष्ठतरः तेनुं जिह्वयरो आय अने सं. कनिष्ठतरः तेनुं कणिह्वयरो रूप आय. ॥ १७२ ॥

॥ हुंठिका ॥

त्वादि ५१ स ११ मृडुकत्व कृतोऽर मृ म कगचजेति दकयोर्लुक् सर्वत्रवलुक् अनादौष्ठित्वं च अनेन त्वप्र० नश्ति इयामाप आप् कगचजेतिवलुक् अवर्णो अ य ३१ टाडसडेरदादिदेहातुडसेऽतास्थाने इमश्नु

૪૨૨

માગધી વ્યાકરણમ્.

અત્તયાઙ્ પ્રત્યયઃ મઙ્ અત્તયાઙ્ અતિશયાર્થ પ્રત્યયાત્ અતિશયાર્થઃ પ્ર૦
સમેતિ યઃ સ સંધૂનસમણ્વ સિઙ્ઃ યથા અતિશયેન પ્રૌઢઃ જ્યેષ્ઠઃ અ-
તિશયેન જ્યેષ્ઠઃ જ્યેષ્ઠતરઃ અધોમનયાં ય્લુક્ હ્રસ્વઃસંયોગે ઇસ્યાનુષ્ટૂ
સંદેષ્ટાસ્ય ઠઃ અનાદૌ દ્વિત્વં કગચજેતિ તલુક્ અવર્ણો અ ય ૧૧ અતઃ-
સેડોઃ જિઢ્યરો । અતિશયેન અદ્વપઃ કનિષ્ઠઃ અતિશયેન કનિષ્ઠઃ કનિ-
ષ્ઠતરઃ નોણઃ ઇસ્યાઞ ઇસ્યઠઃ શેષં પૂર્વવત્ કણિઢ્યરો ॥ ૧૭૨ ॥

ટીકા ભાષાંતર. ત્વ વિગેરે શબ્દોને સ્વાર્થમાં તે ત્વાદિ પ્રત્યય વિકલ્પે યાય. સં.
મૃદુક્ત્વ તેને ક્રતોઽર્ કગચજ સર્વત્ર અનાદૌ ચાલતા સૂત્રે ત્વ પ્રત્યય યાય. કગ-
ચજ અવર્ણો ટાઙ્ઙ્ ડેરદાદિદેઘાતુહસેઃ ઇત્યાદિ સૂત્રોચી મઙ્ અત્ત યાઙ્ એવું રૂપ યાય.
અતિશયાર્થમાં જે પ્રત્યય આવે તે તે સંસ્કૃતપ્રમાણે સિઙ્ઙ્ યાય છે. જેમ અતિશય પ્રૌઢ તે
જ્યેષ્ઠ કહેવાય અને અતિશય જ્યેષ્ઠ તે જ્યેષ્ઠતર કહેવાય. સં. જ્યેષ્ઠતર તેને અધો-
મનયાં હ્રસ્વઃસંયોગે ઇસ્યાનુષ્ટૂઞ અનાદૌઞ કગચજઞ અવર્ણો અતઃસેડોઃ એ સૂત્રો-
ચી જિઢ્યરો એવું રૂપ યાય. જે અતિશે અદ્વપ તે કનિષ્ઠ કહેવાય. અને અતિશે કનિષ્ઠ
તે કનિષ્ઠતર કહેવાય. સં. કનિષ્ઠતર તેને નોણઃ ઇસ્યાનુષ્ટૂઞ બાકી પૂર્વવત્ સૂત્રોચી
કણિઢ્યરો એવું રૂપ યાય. ॥ ૧૭૨ ॥

વિદ્યુત્પત્ર-પીતાન્ધાઙ્ઃ ॥ ૧૭૪ ॥

અન્ધઃ સ્વાર્થે લો વા ઋવતિ ॥ વિજ્જુલા । પત્તલં । પીવલં । પીશ્ચલં ।
અન્ધલો । પદ્મે । વિજ્જૂ । પત્તં । પીઅં । અન્ધો ॥ કથં જમલં । યમલ-
મિતિ સંસ્કૃતશબ્દાદ્ ઋવિષ્યતિ ॥ ૧૭૪ ॥

મૂલ ભાષાંતર. વિદ્યુત્ પત્ર પીત અને અંધ એ શબ્દોને સ્વાર્થમાં વિકલ્પે લ યાય.
સં. વિદ્યુત્ તેનું વિજ્જુલા રૂપ યાય. સં. પત્ર તેનું પત્તલં યાય. સં. પીત તેના પીવલં
પીશ્ચલં રૂપ યાય. સં. અંધઃ તેનું અન્ધલો રૂપ યાય. પદ્મે સં. વિદ્યુત્ તેનું વિજ્જૂ
યાય. સં. પત્ર તેનું પત્તં યાય. સં. પીત તેનું પીઅં યાય. સં. અંધઃ તેનું અંધો યાય.
અહીં કોઈ કહે કે, જમલં એ શેનું રૂપ છે? તેના જવાબમાં કહેવાનું કે, સંસ્કૃત યમલ શ-
બ્દમાંથી જમલં એવું રૂપ યાય છે. ॥ ૧૭૩ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

વિદ્યુચ્ચ પત્રં ચ પીતં ચ અંધશ્ચ વિદ્યુત્પત્રપીતાંધઃ તસ્માત્ ૫૧ લ ૧૧
વિદ્યુત્-અચ્ચર્યાજઃ યુ જુ ૧ અનાદૌદ્વિત્વં જ્જુ અનેન વા લ પ્રત્યયઃ સ્ત્રિ-
યામાપ્ પ્ર૦ સ્ ૧૧ અંત્યવ્યંઞ સ્લુક્ વિજ્જુલા । પત્ર અનેન લ પ્રત્યયઃ
સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌદ્વિત્વં ૧૧ ક્લીબેસમ્ મોનુઞ પત્તલં । પીત અનેન લ-

द्वितीयःपादः ।

४२३

प्रत्ययः पीतेवोलेवा तस्य वा व ११ क्लीबेस्म मोनु० पीवलं । पीत अने-
न ल प्रत्ययः कगचजेति तलुक् ११ पीअलं । अन्ध अनेन लप्र० ११
अतःसेर्गोः अन्धलो पक्षे विद्युत् द्यय्यर्याजः द्यु जु अनादौद्वित्वं अंत्य-
व्यंज० तलुक् अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंजन-सलुक् विज्जू । पत्र सर्वत्र रलुक्
अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबेस्म मोनु० पत्तं । पीत कगचजेति तलुक् ११
क्लीबेस्म मोनु० पीअं । अन्ध ११ अतःसेर्गोः अन्धो यमलं आदेर्योः
यस्य जः जमल इतितु संस्कृते सिद्धः ज्ञेयः ॥ १७३ ॥

टीका भाषांतर. विद्युत् पत्र पीत अने अंध ए शब्दोने स्वार्थमां विकल्पे ल
प्रत्यय आय. सं. विद्युत् तेने द्यय्यर्याजः अनादौ चालता सूत्रे ल प्रत्यय आवे स्त्रिया-
माप् अंत्यव्यंजन ए सूत्रोशी विज्जुला रूप आय. सं. पत्र तेने चालता सूत्रे ल प्रत्यय
आय सर्वत्र अनादौ क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोशी पत्तलं रूप आय. सं. पीत तेने
चालता सूत्रे ल प्रत्यय आय पीतेवोलेवा क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोशी पीवलं रूप
आय. सं. पीत तेने चालता सूत्रे ल प्रत्यय आय. कगचज ए सूत्रे पीअलं रूप आय.
सं. अन्ध तेने चालता सूत्रे ल प्रत्यय आय पत्ती अतःसेर्गोः ए सूत्रे अन्धलो रूप आय.
पक्षे सं. विद्युत् तेने द्यय्यर्याजः अनादौ अंत्यव्यंजन अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यंज
सलुक् ए सूत्रोशी विज्जू रूप आय. सं. पत्र तेने सर्वत्र अनादौ० क्लीबेस्म मोनु०
ए सूत्रोशी पत्तं रूप आय. सं. पीत तेने कगचज० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोशी पीअं
रूप आय. सं. अन्ध तेने अतःसेर्गोः ए सूत्रोशी अन्धो रूप आय. सं. यमल तेने
आदेर्योः ए सूत्रे य नो ज ययो एतले जमल एवुं रूप संस्कृतप्रमाणे सिद्ध जाणवुं. १७३

गोणादयः ॥ १७४ ॥

गोणादयः शब्दा अनुक्तप्रकृतिप्रत्ययलोपागमवर्णविकारा बहुलं
निपात्यन्ते ॥ गौः । गोणो । गावी ॥ गावः । गावीडं ॥ बलीवर्दः ।
बश्द्वो ॥ आपः । आज ॥ पञ्चपञ्चाशत् । पञ्चावणा । पणपन्ना ॥ त्रिप-
ञ्चाशत् । तेवणा ॥ त्रिचत्वारिंशत् । तेथ्यादीसा ॥ व्युत्सर्गः । विऊसग्गो ॥
व्युत्सर्जनं । वोसिरणं ॥ बहिर्मेथुनंवा । बहिद्धा ॥ कार्यं । णामुक्कसिअं
कचित् । कब्बइ ॥ उट्टहति । मुवहइ ॥ अपस्मारः । वहालो ॥ उत्पलं ।
कन्दुहं ॥ धिक्धिक् । ठिठि । छिछि ॥ धिगस्तु । धिरत्थु ॥ प्रतिस्पर्धा ।
पमिसिद्धी । पाडिसिद्धी ॥ स्थासकः । चच्चिकं ॥ निलयः । निहेलणं ॥
मघवान् । मघोणो ॥ साद्धी । सक्खिणो ॥ जन्म । जम्मणं ॥ महान् ।

४२४

मागधी व्याकरणम्

महन्तो ॥ जवान् जवन्तो ॥ आशीः । आसीसा ॥ कचित् हस्यहुनौ ।
 बृहत्तरं । बहुयरं । हिमोरः । निमोरो ॥ ह्रस्यहुः । कुल्लकः । खुडुउ ॥
 घोषाणामयेतनो गायनः । घायणो ॥ वडः । वढो ॥ ककुदम् ॥ उधं ॥
 अकांरुम् । अहकं ॥ लज्जावती । लज्जाबुइणी ॥ कुतूहलं । कडुं ॥
 चूतः । मायन्दो । माकंदशब्दः संस्कृतेपीत्यन्ये ॥ विष्णुः । जहिउं ॥
 रमशानम् । करसी । असुराः । अगया ॥ खेलम् । खेडुं ॥ पौष्पं रजः ।
 तिङ्गिछि ॥ दिनम् । अह्वं ॥ समर्थः । पक्कलो ॥ पणुकः । ऐलछो ॥ क-
 र्पासः । पलही ॥ बली । उजल्लो ॥ ताम्बूलम् । ऊसुरं ॥ पुंश्चली । ठि-
 ठई ॥ शाखा । साहुली । इत्यादि ॥ बाधिकारात्पक्षे यथादर्शनं गउउं
 इत्याद्यपि जवति ॥ गोला गोआवरी इति तु गोलागोदावरीज्यां सि-
 ऊम् ॥ जाषाशब्दाश्च । आहिह । लल्लक । विकिर । पञ्चकिआ उप्पेह-
 रु मरुप्पर । पडिठिर । अट्टमट्ट । विह्रुप्परु । अज्जल्ल । हल्लप्फल
 इत्यादयो महाराष्ट्रविदर्जादि देशप्रसिद्धा लोकतोऽवगंतव्याः ॥ क्रिया-
 शब्दाश्च । अवयासइ । फुम्फुल्लइ । उप्फालेइ । इत्यादयः अतएव च
 कृष्ट-घृष्ट-वाक्य-विठ्ठस्-वाचस्पति-विष्टरश्रवस् प्रचेतस्-प्रोक्त-प्रोतादीनां
 किवादि प्रत्ययांतानां च अग्निचित्सोमसुत्सुग्ल सुम्भेत्यादीनां पूर्वैः क-
 विन्निरप्रयुक्तानां प्रतीतिवैषम्यपरः प्रयोगो न कर्तव्यः शब्दांतरैरेवतु
 तदर्थोऽजिधेयः । यथा कृष्टः कुशलः । वाचस्पतिर्गुरुः विष्टरश्रवा हरि-
 रित्यादि ॥ घृष्टशब्दस्य तु सोपसर्गस्य प्रयोग इष्यत एव । मन्दर-यरु-
 परिघट्टं । तदिअस-निहट्टाणङ्ग इत्यादि ॥ आर्षे तु यथादर्शनं सर्वम-
 विरुद्धं । यथा । घट्टा मट्टा । विउसा । सुअलखणाणुसारेण । वक्कन्त-
 रेसु अपुणो इत्यादि ॥ १७४ ॥

मूल भाषांतर. जेउना प्रकृति मूलरूप प्रत्यय, लोप, आगम, अने वर्णविकार
 कहेवामां आव्या नथी एवा गोण विगेरे शब्दो विकल्पे निपात आय छे. सं. गौः तेना
 गोणो गावी एवा निपात रूप आय. सं. गावः तेनुं गावीओ निपात रूप आय. सं.
 बलिबर्दः तेनुं बइल्लो रूप आय. सं. आपः तेनुं आऊ रूप आय. सं. पञ्चपञ्चाशत्
 तेना पञ्चावण्णा अने पणपन्ना एवां रूप आय. सं. त्रिपञ्चाशत् तेनुं तेवण्णा रूप आय.
 सं. त्रिचत्वारिंशत् तेनुं तेआलीसा रूप आय. सं. व्युत्सर्गः तेनुं विउसर्गो रूप

દ્વિતીય:પાદ: ।

૪૨૫

આય. સં. વ્યુત્સર્જનં તેનું વોસિરણં રૂપ આય. સં. બહિર્મૈથુનં વા તેનું બહિઃ રૂપ આય. સં. કાર્યં તેનું નામુક્સિઅં રૂપ આય. સં. કચિત્ તેનું કત્થઈ રૂપ આય. સં. ઉદ્ગ્રહતિ તેનું ઉઘ્વહઈ રૂપ આય. સં. અપસ્માર: તેનું વહ્મલો રૂપ આય. સં. ઉત્પલં તેનું કન્દુહં રૂપ આય. સં. ધિક્ધિક્ તેનું છિછિ અને દ્વિદ્વિ રૂપ આય. સં. ધિગસ્તુ તેનું ધિરત્થુ રૂપ આય. સં. પ્રતિસ્પર્ધા તેના પઢિસિદ્ધી પાઢિસિદ્ધી રૂપ આય. સં. સ્થાસક: તેનું ચચ્ચિક્કં રૂપ આય. સં. નિહલં તેનું નિહેલણં રૂપ આય. સં. મઘવાન્ તેનું મઘોળો રૂપ આય. સં. સાક્ષી તેનું સક્ષિવળો રૂપ આય. સં. જન્મ તેનું જમ્મણં રૂપ આય. સં. મહાન્ તેનું મહન્તો રૂપ આય. સં. ભવાન્ તેનું ભવન્તો રૂપ આય. સં. આશી: તેનું આસીસા રૂપ આય. કોઈ ઉકાળે હ ને સ્થાને હુ અને ભ આય ઢે. જેમ સં. વૃહત્તરં તેનું વહુયરં રૂપ આય. સં. હિમોર: તેનું ભિમોરો રૂપ આય. છ નો હુ પળ આય. જેમ સં. ક્ષુલ્લક: તેનું ક્ષુહુઓ આય. જે ઘોષ (નેહડા) નો આગલ રહેનારો ગાયન (ગવૈયો) સં. ગાયન: તેનું ઘાયળો આય. સં. વહ: તેનું વહો રૂપ આય. સં. કકુદમ્ તેનું કકુર્ધં રૂપ આય. સં. અકાંડમ્ તેનું અત્થક્કં આય. સં. લજ્જાવતી તેનું લજ્જાલુહીની આય. સં. કત્તુહલં તેનું કહું આય. સં. યૂત: તેનું માયન્દો આય. માકંદ શબ્દ સંસ્કૃતમાં પળ ઢે એમ કેટલાએક કહે ઢે. સં. વિષ્ણુ તેનું ભદ્ધિઓ રૂપ આય. સં. શ્મશાનમ્ તેનું કરસી રૂપ આય. સં. અસુરા: તેનું અગયા રૂપ આય. સં. ચ્ચેલમ્ તેનું ચ્ચેહું રૂપ આય. પૌષ્પં રજ: (પુષ્પનું રજ) તેનું તિહિચ્ચિ રૂપ આય. સં. દિનમ્ તેનું અહ્લં રૂપ આય. સં. સમર્થ: તેનું પક્કલો રૂપ આય. સં. પળ્લક: તેનું પેલચ્છો રૂપ આય. સં. કર્પાસ: તેનું પલહી રૂપ આય. સં. વલી તેનું વજ્જલો રૂપ આય. સં. તાંબૂલમ્ તેનું ઘસુરં રૂપ આય. સં. પુંશ્ચલી તેનું છિંછઈ રૂપ આય. સં. શાસ્ત્રા તેનું સાહૂલી રૂપ આય. ઇત્યાદિ જાણવું. મૂલમાં વા (વિકલ્પ) નો અધિકાર ઢે તેથી પહે દર્શન પ્રમાણે સં. ગૌ: તેનું ગઊઓ ઇત્યાદિ રૂપ આય. ગોલા અને ગોઆવરી એ બે શબ્દો સં. ગોલા અને ગોદાવરી શબ્દોમાંથી સિદ્ધ આય ઢે. જે જાણા શબ્દો ઢે જેવા કે, આહિત્થ લલ્લક વિહિર પચ્છિહિઆ ઉપ્પેહડ મહપ્પર પહ્ધિચ્ચિર અદ્દમદ્દ વિહડપ્પડ અજ્જલ્લ હલ્લપ્પલ ઇત્યાદિ શબ્દો મહારાષ્ટ્ર અને વિદર્ભ વિગેરે દેશોમાં પ્રસિદ્ધ ઢે તે-લં લોકથી જાણી લેવા. અને જે ક્રિયા શબ્દો ઢે જેવા કે, અવયાસહ ફુમ્ફુલ્લઈ ઉપ્પા-લેઈ ઇત્યાદિ તે પળ લોકથી જાણીલેવા એથીજ જે કષ્ટ ઘૃષ્ટ વાક્ય વિદ્વસ વાચ-સ્પતિ વિષ્ટરશ્રવસ પ્રચેતસ પ્રોક્ત પ્રોત વિગેરે શબ્દો તથા કિપ્ વિગેરે પ્રત્યયાંત એવા શબ્દો જેવા કે, અગ્નિચિત્ સોમસુત્ સુગલ સુમ્લ ઇત્યાદિ જેઝને પૂર્વ કવિઝંપ પ્રયો-ગમાં લીધા નથી તે વધાનો પ્રતીતિના વિષમપણાનો પ્રયોગ કરવો નહીં પળ વીજા શબ્દોથી તેઝનો અર્થ કહી બતાવયો. જેમકે, કૃષ્ટ ઇટલે કુશલ વાચસ્પતિ ઇટલે ગુરુ વિષ્ટરશ્ર-વા: ઇટલે હરિ ઇત્યાદિ ઘૃષ્ટ શબ્દનો ઉપસર્ગ સાથેજ પ્રયોગ વપરાય ઢે. જેમ-સં. મંદ-રતટપરિઘૃષ્ટં તેનું મન્દર-તટ-પરિઘટ્ટં એવું રૂપ આય. સં. તદ્દિવસનિઘૃષ્ટાનંગા તેનું તદ્દિઅસનિઘટ્ટાણઙ્ગ એવું આય. આર્ષમતમાં તો સર્વ પ્રયોગો નિયમ પ્રમાણે કરવામાં

४२६

मागधी व्याकरणम्.

बीलकुल विरोध नथी जेमके, सं. घृष्टाः तेनुं घट्टा आय. सं. मृष्टाः तेनुं मट्टा आय सं. विट्टांसः तेनुं विउसा आय. सं. श्रुतलक्षणानुसारेण तेनुं सुअलकखणाणुसारेण एवं रूप आय. सं. वाक्यांतरेषु अपूर्णाः तेनुं वक्कन्तरेसु अपूर्णा एवं रूप आय. १७४

॥ ढुंढिका ॥

गोणा आदौ येषां ते गोणादयः गौः अनेन गोण इति निपातः अतः सेडोः गोणो । गौः अनेन गाव इति निपातः अजातपुंसः डीप्रत्ययः । ई इति लोकात् अंत्यव्यंजनस्य सलुक् गावी गो १३ अनेन गाव आदेशः अजातपुंसः मी प्रत्ययः लोकात् स्त्रियामुदोतौ वा जस्स्थाने उगा-वीउ । बल्लीवई अनेन बइल्ल आदेशः ११ अतः सेडोः बइल्लो । आपः अनेन आऊआदेशः १३ जस्सशसूदीर्घः जस्सशसोर्लुक् आऊ पंचपंचाशत् अनेन पंचावण्णा पणपन्ना इति निपातः । त्रिपंचाशत् अनेन तेवष्णा निपातः । त्रिचत्वारिंशत् अनेन तेआल्लीसा । व्युत्सर्गः अनेन व्युस्थाने विउ सर्ग-सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः विउसग्गो । व्युत्सर्जनं नोणः ११ क्लीवे सम् मोनु० शेषं अनेन निपात्यते वोसिरणं । बहिस्तात् अथवा मैथुनं अनेन बहिद्धा इति निपातः बहिद्धा । कार्यं अनेन णामुक्कसिअं इति निपातः । णामुक्कसिअं । क्वचित् अनेन कञ्इ इति निपातः कञ्इ । उछइति अनेन निपातत्वात् आदौ म इति आगमः लोकात् कगटमेति दलुक् अनादौ द्वित्वं त्यादीनां तिस्थाने इ मुव्वहइ । अपस्मार अनेन अपस्मारस्थाने वम्हलो । उन्मादरोग इत्यर्थः । उत्पल्ल अनेन कण्डुट्ट इति निपातः । ११ क्लीवे सम् मोनु० कण्डुट्टं । धिक् धिक्-अनेन विठि अथवा छिछि इति निपातः । धिगस्तु अनेन धस्य रः इति निपातः तस्य थोऽसमस्तस्तंवे वा स्तु शु अनादौ० द्वितीयपूर्वं ध त ११ अव्यय सलुक् धिरत्थु । प्रतिस्पर्धा सर्वत्र अनादौ वा प पा आत्यादौ डः ति डि अनेन निपातः पडिसिद्धी पाडिसिद्धी । स्थासकः अनेन निपातः चच्चिक्कं । निलय अनेन निहेलण इति निपातः । मघवान् अनेन मघो-णो इति निपातः । साद्धिन् ह्रस्वः संयोगे सा स ऋः खः क्वचित्तु ऊठौ ऋस्य खः अंत्यव्यं० सलुक् अनेन नकारनिपातः ११ अतः सेडोः स-

द्वितीयःपादः ।

४२७

स्क्रिणो । जन्मन् न्मोमः न्मस्य मः अनादौ द्वित्वं अनेन नस्थाने ण-
निपातः । अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ख क ११ क्लीबे सम् मोनु० जम्म-
णं । महान् ह्रस्वः संयोगे हा ह अनेन निपातः ११ अतः सेडोः महन्तो ।
जवान् ह्रस्वः संयोगे वा व शेषोनिपातः ११ अतः सेडोः जवंतो । आ-
शिषू-शषोः सः शि सि ११ अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० स्रुक् शेषमनेन
निपातः आसीसा । बृहत्तरं । कृतोऽत् कचित् ह्रस्व को निपातः कग-
चजेति तलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० बहुयं । हिमोरः
कचित् ह्रस्व जोनिपातः जिमोरः अतः सेडोः जिमोरो । कचिल्लस्य को
निपात्यते कुल्लक-कस्य खः खु ल्लस्य कोनिपातः अनादौ द्वित्वं कगच-
जेति कलुक् ११ अतः सेडोः खुऽकुऽ गायनः घोषाणां घोषवर्णानां अग्रे-
तनो वर्णोच्चारणापनात् अनेन गास्थाने घानिपातः ११ अतः सेडोः घा-
यणो वरु-अनेन रुस्य ढो निपातः ११ अतः सेडोः वढो । ककुदम् कग-
चजेति कलुक् अनेन दस्य धो निपातः ११ मोनु० अंत्यव्यंजन स्रुक्
कउधं । अकामस्थाने अंठक् इति निपातः । लज्जावती इत्यारज्य साहु-
ली यावत् अनेन सूत्रेण निपातः पक्षे गो गव्यजश्चाञ्च इत्यनेन गोस्थाने
गज स्वार्थे कः ११ कगचजेति कलुक् अतः सेडोः गजउ । गोला गोदावरी
कगचजेति दलुक् ११ अंत्यव्यं० स्रुक् गोला गोआवरी आहिष्ठा वि-
क्षितः कुपितः आकुलो वा । लल्लकं जीष्मं विडुरः आनकः पञ्चडुआ
क्षरितं । उप्पेह्मं उल्लटं । मडप्फरो गर्वः पडुडिरः सदक् अहिवन्नरोऽ-
धिकारो वा । अट्टमट्टं आरवालं । विहरुप्फको व्याकुलः । अज्जल्लं इठः ।
हल्लप्फलो अनदः इत्यादि सावकाशं करोति ददाति वा सावकाशयति
तस्य अवयासइ इत्यादेशः । फुम्फुल्लइ उप्फालेइ उत्पाटयति कथयति
वा । कृष्टः पंडितो वा कुशलः । मंदरतटपरिघृष्टं कगचजेति तलुक्
टोरुः टस्य डः पड । परिपूर्वात् घृष्ट दस्यानुष्टसंदष्टेतिष्टस्य ठः अनादौ
द्वितीयतुर्यं० पूर्वठस्य टः ११ क्लीबे सम् मोनु० मंदरयडपरिघट्टं । तद्दि-
वसनिघृष्टानंगः कगचजेति चलुक् कृतोऽत् । घृ घ खघथ० घस्य हः
दस्यानुष्टेति दस्य ठः । अनादौ० द्वितीयतुर्यं० पूर्वठस्य टः नोणः तद्दि-

४२७

मागधी व्याकरणम्.

असनिहृष्टाणङ्ग इत्यादि । आर्षे तु यथादर्शनं सर्वे प्रयोगा अविरुद्धा
एव यथा । घट्टा मट्टा । विद्धस् आर्षत्वात् विडस इति निपातः १३
जस्शसडसि दीर्घः । जस्शसोर्लुक् विडसा । श्रुतलक्षणानुसारेण सर्व-
त्र रलुक् शषोः सः शु सु कगचजेति तलुक् ऋः खः कचित्तुठजौ ऋ ख
अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्य० पूर्व ख क नोणः सुअल्लरुक्णाणुसारेण ॥१७४॥

टीका भाषांतर. जेमना प्रकृति, प्रत्यय, लोप, आगम अने वर्णविकार कह्या नथी
तेवा गोणादि शब्दोनो विकल्पे निपात आय ठे. गोण शब्द जेडमां आदि ठे ते गोणादि
कहेवाय. सं. गौः शब्द तेनो गोण एवो निपात आय. अतःसेडों: ए सूत्रे गोणो एवं
रूप आय. पहे सं. गौः तेने चालता सूत्रे गाव एवो निपात आय. पठी अजातपुंसः ए
सूत्रे डी प्र० आवे पठी लोकात् अंत्यव्यंजन ए सूत्रोथी गावी रूप आय. सं. गो
तेने चालता सूत्रे गाव आदेश आय. पठी अजातपुंस स्त्रियामुदोतौ वा अने जश
ने स्थाने ओ आय एटले गावीओ रूप आय. सं. बलीवर्द तेने चालता सूत्रे बइल्लो
रूप आय. सं. आपः तेने चालता सूत्रे आज आदेश आय. पठी जशशसदीर्घः जश-
शसोर्लुक् एटले आज रूप आय. सं. पंचपंचाशत् तेने चालता पंचावण्णा पण-
पज्ञा एवो निपात आय. सं. त्रिपंचाशत् तेने चालता सूत्रे तेवण्णा निपात आय. सं.
त्रिचत्वारिंशत् तेने चालता सूत्रे तेआलीसा रूप आय. सं. व्युत्सर्गः तेने चालता
सूत्रे व्यु ने स्थाने विड आय. सं. सर्ग तेने सर्वत्र० अनादौ० अतःसेडों: ए सू-
त्रोथी विडसग्गो रूप आय. सं. व्युत्सर्जनं तेने नोणः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रो
लागी शेष रूपमां निपात अइ चोसिरणं रूप आय. सं. बहिमैथुनं तेनो चालता सूत्रे
बहिद्धा निपात आय. सं. कार्यं तेनो चालता सूत्रे णामुक्कसिअं एवो निपात आय.
सं. कचित् तेनो चालता सूत्रे कत्थइ एवो निपात आय. सं. उद्रहति तेने चालता सूत्रे
निपात अइ प्रथम म एवो आगम आय पठी लोकात् कगट्ट अनादौ त्यादीनां०
ए सूत्रोथी मुव्वहइ रूप आय. सं. अपस्मार तेनो चालता सूत्रे वच्चलो एवो निपात
आय. तेनो अर्थ उन्मादरोग (वाइ-मूर्छा) एवो आय ठे. सं. उत्पल तेनो चालता सूत्रे
कन्डुट्ट एवो निपात आय. पठी क्लीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी कन्डुट्टं रूप आय. सं.
धिक्धिक तेनो चालता सूत्रे छिछि अथवा द्विद्धि एवो निपात आय. सं. धिगस्तु
तेने चालता सूत्रे ध नो र निपात आय. पठी तस्यथोऽसमस्त० अनादौ० द्विती-
यतूर्य० अव्ययसल्लुक् ए सूत्रोथी धिरत्थु रूप आय. सं. प्रतिस्पर्धा तेने सर्वत्र अनादौ
थात्यादौ डः चालता सूत्रे निपात आय एटले पडिसिद्धि पाडिसिद्धी एवं रूप आय.
सं. स्थासक तेने चालता सूत्रे निपात अइ चच्चिकं एवं रूप आय. सं. निलय तेने चा-
लता सूत्रे निहेलण एवो निपात आय. सं. मघवान् तेनो चालता सूत्रे मघोणो एवो
निपात आय. साक्षिन् तेने ह्रस्वः संयोगे क्षः खः कचित्तुछझौ अंत्यव्यं० चालता सूत्रे
न कारनो निपात आय. नोणः अतः सेडों: ए सूत्रोथी सखिणो रूप आय. सं. जन्मन्

દ્વિતીય:પાદ: ।

૪૨૯

તેને ન્મોમઃ અનાદૌંચાલતા સૂત્રે નને સ્થાને ણ નિપાત થાય. પઠી અનાદૌ દ્વિતી-
યતુર્યં ક્લીબે સ્મ્ મોનું એ સૂત્રોચી જમ્મણં રૂપ થાય. સં. મહાન્ તેને હ્રસ્વઃ સંયોગે
ચાલતા સૂત્રે નિપાત થાય અતઃસેડોંઃ એ સૂત્રોચી મહન્તો રૂપ થાય. સં. ભવાન્ તેને
હ્રસ્વઃ સંયોગે બાકી ચાલતા સૂત્રે નિપાત થાય અને અતઃ સેડોંઃ એ સૂત્રોચી ભવંતો
રૂપ થાય. સં. આશિષ્ તેને શષોઃ સઃ અક્લીબે સૌ દીર્ઘઃ અંત્યવ્યં બાકીનું રૂપ નિ-
પાતથી સિદ્ધ થઈ આસીસા એવું રૂપ થાય. સં. વૃહત્તરં તેને ઋતોઽત્ કોઈ ઠેકાણે
હનો ડો એવો નિપાત થાય. કગચજં અવર્ણોં ક્લીબે સ્મ્ મોનું એ સૂત્રોચી વડુચરં
રૂપ થાય. સં. હિમોરઃ તેને કોઈ ઠેકાણે હને સ્થાને મ નિપાત થાય એટલે ભિમોર
થાય. પઠી અતઃ સેડોંઃ એ સૂત્રથી ભિમોરો રૂપ થાય. કોઈ ઠેકાણે છને સ્થાને ડો
નિપાત થાય સં. ધ્રુલ્લક તેને ક્ષનો રૂપ થાય. છને સ્થાને ડો નિપાત થાય. અનાદૌં
કગચજં અતઃ સેડોંઃ એ સૂત્રોચી રુલ્લકો રૂપ થાય. સં. ગાયન એટલે ધોષવર્ણનો
આગત થઈ ઉચ્ચારનું ગાયન કરાવનાર તેને ચાલતા સૂત્રે ગાને સ્થાને ઘા નિપાત થાય.
પઠી અતઃ સેડોંઃ એ સૂત્રે ઘાયનો રૂપ થાય. સં. વડ તેને ચાલતા સૂત્રે ડનો ઠો
નિપાત થાય. પઠી અતઃસેડોંઃ એ સૂત્રથી વઢો રૂપ થાય. સં. કકુદ તેને કગચજં
ચાલતા સૂત્રે ડનો ધો નિપાત થાય. મોનું અંત્યવ્યં એ સૂત્રોચી કડધં રૂપ થાય.
સં. અકાંડ તેનો અત્થક્ક એવો નિપાત થાય. સં.લજ્જાવતી એ શબ્દથી માંડીને સાહુલી
શબ્દસુધી આ ચાલતા સૂત્રે નિપાત થાય ઠે તે મૂલમાંથી જાણી લેવા. પદે સં. ગો તેને
ગવ્યઽઆર્ઞ એ સૂત્રે ગોને સ્થાને ગઽ થાય પઠી સ્વાર્થે ક પ્રત્યય આવે કગચજં
અતઃ સેડોંઃ એ સૂત્રોચી ગઽઓ રૂપ થાય. સ. ગોલા અને ગોદાવરી તેને કગચજ
અંત્યવ્યં એ સૂત્રોચી ગોલા ગોઆવરી એવાં રૂપ થાય. જાષાનો શબ્દ અહિંત્યા તેનો
અર્થ વિલિત, કુપિત અથવા આકુલ એવો થાય. જાષાશબ્દ લલ્લક તેનો અર્થ ઝીખ્મ-
જયંકર એવો થાય. જાષાશબ્દ વિઙ્ગિર તેનો અર્થ આનક (વાધ) એવો થાય. જાષાશબ્દ
પચ્છિઆ તેનો અર્થ ક્ષરિત એટલે સ્વેચ્છું એવો થાય. જાષાશબ્દ ઉપ્પેહડ તેનો અર્થ
ઉદ્ભટ (ઉગ્ર) એવો થાય. જાષાશબ્દ મહપ્ફરો તેનો અર્થ ગર્વ એવો થાય. જાષાશબ્દ
પઙ્ગિચ્છિર તેનો અર્થ સરસ્વો એવો થાય. જાષાશબ્દ અંહિવચ્છરો તેનો અર્થ અગ્નિ-
કાર થાય. જાષાશબ્દ અહમટ્ તેનો અર્થ આરવાલ (આથો-કારો) થાય. જાષાશબ્દ
વિહડપ્ફડો તેનો અર્થ વ્યાકુલ થાય. જાષાશબ્દ અજ્જલ્લં તેનો અર્થ હઠ થાય. જાષા-
શબ્દ હલ્લપ્ફલો તેનો અર્થ અનદ થાય. ઇત્યાદિ જાણી લેવા. સં. સાવકાશં કરોતિ
એટલે અવકાશસહિત કરે વા દદાતિ એટલે અવકાશ આપે તે સાવકાશયતિ કહે-
વાય. તેને ઠેકાણે અવયાસઈ એવો આદેશ થાય. તેવી રીતે ફુમ્ફુલ્લઈ ઉપ્પાલેઈ
ઇત્યાદિ રૂપ જાણી લેવાં. સં. કૂષ્ટ એટલે પંડિત અથવા કુશલ સં. મંદરતટપરિઘૃષ્ટ
તેને કગચજ ટોડઃ એ સૂત્રોચી મંદરયડ એવું થાય. સં. પરિ ઉપસર્ગ સાથે ઘૃષ્ટ એટલે
પરિઘૃષ્ટ એવું રૂપ ઠે તેને ઇસ્યાનુષ્ટં અનાદૌંદ્વિતીયતુર્યંક્લીબેસ્મ્મોનું એ સૂત્રોચી
મંદરતટપરિઘટ્ એવું રૂપ થાય. સં. તદ્દિ વસનિઘૃષ્ટાનંગ તેને કગચજં ઋતોઽત્

४३०

मागधी व्याकरणम्.

खघथ० छस्यानुष्ट० अनादौ० द्वितीयतुर्य० नोणः ए सूत्रोथी तदिअसनिहट्टा-
णङ्ग एवं रूप आय. आर्षमतप्रमाणे यथादर्शने सर्व प्रयोगो अविरुद्ध ज ठे. जेम-सं.
घृष्टा तेनुं घट्टा अने सं. मृष्टाः तेनुं मट्टा एवां रूप आय. सं. विद्वस् ते आर्ष प्रयोगथी
तेनो विडस एवो निपात आय तेने जस्शसूडसिदीर्घः जस्शसोर्लुक् ए सूत्रोथी
विडसा रूप आय. सं. श्रुतलक्षणानुसारेण तेने सर्वत्रलुक् शषोःसः कगचज
क्षःखः कचित्तुल्लछौ अनादौ० द्वितीयतुर्य० नोणः ए सूत्रोथी सुअलकखणाणुसारे-
ण एवं रूप आय. ॥ १७४ ॥

अव्ययम् ॥ १७५ ॥

अधिकारोऽयम् । इतःपरं ये वदन्ते आपादसमाप्तेस्तेऽव्ययसंज्ञा
ज्ञायव्याः ॥ १७५ ॥

मूल भाषांतर. हवे अव्ययनो अधिकार चाळे ठे. अहीथी जे शब्दो कहेवामां
आवशे ते अव्ययसंज्ञिक जाणवा. ॥ १७५ ॥

तं वाक्योपन्यासे ॥ १७६ ॥

तमिति वाक्योपन्यासे प्रयोक्तव्यम् ॥ तं तिअस-वंदिमोक्खं ॥ १७६ ॥

मूल भाषांतर. तं ए अव्यय वाक्यना उपन्यासमां प्रयोजाय ठे. जेम-सं.
त्रिदशबंदिमोक्षः तेनुं तंतिअस-वंदि-मोक्खं ए रूप सिद्ध आय.

॥ टुंडिका ॥

उत ११ वाक्योपन्यास ७१ अव्ययसल्लुक् त्रिदशबंदिमोक्षः सर्वत्र रल्लुक्
शषोः सः क्षः खः कचित्तुल्लजौ हस्य खः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्यपूर्व
ख क ११ क्लीबे सम् मोनु० तंतिअसवंदिमोक्खं समत्ततिबुक्केहि पसुल्लु-
द्धरणं सुणह । अणुराविधासीथ डुक्कखयदहमुहस्सवहं ॥ १ ॥

टीका भाषांतर. उतने स्थाने तं एवो अव्यय वाक्यना उपन्यासमां प्रयोजाय ठे.
उतने स्थाने अव्ययसल्लुक् ए सूत्रे तं एवं रूप आय. सं. त्रिदशबंदिमोक्षः तेने सर्वत्र
शषोः सः क्षःखः कचित्तु अनादौ० द्वितीयतुर्य क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी तिअ-
सवंदिमोक्खं एवं रूप आय. समत्तति ए गाथा जाणवी. ॥ १७६ ॥

आम अच्युपगमे ॥ १७७ ॥

आमेत्यच्युपगमे प्रयोक्तव्यम् ॥ आमबहला वणोली ॥

मूल भाषांतर. आम ए अव्यय अंगीकार अर्थमां प्रवर्त्ते जेम सं.आम तेनुं आम
एवं रूप आय. बहला एट्ठे घाटी वनाली एट्ठे वननी पंक्ति सं.वनाली तेनुं वणोली
एवं रूप आय.बधा वाक्यनो अर्थ एवो आय के घाटी वननी पंक्ति अंगीकार करी ॥१७७॥

द्वितीयःपादः ।

४३१

॥ हुंढिका ॥

आम ११ अच्युपगम ७१ अव्ययस्य सलुक् आम बहला ११ अंत्यव्यं
बहला वनाली नोणः ओदादयां पंक्तौ णो ११ अंत्यव्यंजनसलुक् वणो-
ली वनाली निविडा वर्त्तते। अनेन वाक्येनान्यस्यांगीकारो ज्ञायते ॥१७७॥

टीका भाषांतर. आम ए अव्यय अंगीकार अर्थमां प्रवर्त्ते सं. आम तेने अव्य-
यस्य सलुक् ए सूत्रोत्थी आम एवं रूप आय. सं. बहला तेने अंत्यव्यं ए सूत्रे बहला
रूप आय. सं. वनाली तेने नोणः ओदादयांपंक्तौ अंत्यव्यंजन ए सूत्रोत्थी वणोली
रूप आय. ते वाक्यनो अर्थ एवो आय के आ वननी श्रेणी घाटी हे. आ वाक्योत्थी अंगी-
कार अर्थ जणाय हे. ॥ १७७ ॥

णवि-वैपरीत्ये ॥ १७८ ॥

णवीति वैपरीत्ये प्रयोक्तव्यम् ॥ णवि हा वणे ॥ १७८ ॥

मूल भाषांतर. णवि ए अव्यय विपरीत अर्थमां प्रवर्त्ते हे. जेम-णवि हावणे ए
वाक्यमां णवि ए विपरीत अर्थमां अव्यय हे हा ए खेद अर्थे अव्यय हे. सं. वने
तेनुं वणे आय. ॥ १७८ ॥

॥ हुंढिका ॥

णवि ११ वैपरीत्य ७१ णवि ११ अव्ययं णवि वन ७१ नोणः डे-
म्मिडेः डिस्थाने डे ए नित्यं वणे । हा इति खेदे सा वने न त्रिविध्य-
ति इति वैपरीत्यं ॥ १७८ ॥

टीका भाषांतर. णवि ए अर्थ विपरीत अर्थमां प्रवर्त्ते णवि तेने अव्ययं ए सूत्रे
णवि एवं रूप आय. सं. वन तेने नोणः डेम्मिडेः डित्यं ए सूत्रोत्थी वणे एवं रूप
आय. हा ए अव्यय खेद अर्थमां प्रवर्त्ते खेद आय हे के, ते स्त्री वनने विषे हशे नहीं.
अहीं विपरीत अर्थ हे. ॥ १७८ ॥

पुणरुत्त कृतकरणे ॥ १७९ ॥

पुनरुत्तमिति कृतकरणे प्रयोक्तव्यम् ॥ अइ सुप्पइ पंसुलि णीसहेहिं
अंगेहिं पुणरुत्तं ॥

मूल भाषांतर. पुणरुत्तं ए अव्यय कृतकरण एटले करेवाने फरीवार करवुं एवा
अर्थमां प्रवर्त्ते जेम सं. अघिस्वापिति पांसुलेनिःसहैःअंगैः पुनरुत्तं तेनुं “अइ सुप्पइ
पंसुलि णीसहेहिं पुणरुत्तं” एवं आय. तेमां पुनरुत्तं ए कृतकरण (पुनरुक्ति) अर्थमां हे.

४३२

मागधी व्याकरणम्.

॥ हुंठिका ॥

पुनरुक्तं ११ कृतकरण ७१ अध ११ कगचजेति यल्लुक् अव्यय सल्लुक्
अइ । जिष्वंपंक्षये । ष्वप् शषोः सः ष्व स्वप् वर्त्तमाने तिव् त्यादीनां
तिइ क्यश्यति क्यप्र० इति सर्वत्र ब्रल्लुक् स्वपावुच्च स्वसु गमादीनां द्वित्वं
एष क्यस्य यल्लुक् व्यंजनाददंतेत् लोकात् सुप्पइ । पांशुला अजातपुंसः डी
प्र० ईल्लुक् आल्लुक् लोकात् मांसादिष्वनुस्वारे ह्रस्वः संयोगे पा प शषोः-
सः शु सु आमंत्रणे स ईदूतोर्ह्रस्वः ली लि अंत्यव्यं सल्लुक् पंसुलि ।
निरसहनिर्दूरो वारल्लुक् लुकि निरः नी वादौ नीणी । णीसह इति साते रुरु
जिस्जिसोहिहिं हिं जिस्स्थाने हिं जिस्ज्यस्सुपि ह हे णीसहिं ।
अंग रुरु जिस् जिस्सोहिहिं हिं जिस्स्थाने हिं । जिस्ज्यस्सुपि ग गे
अंगेहिं । पुनरुक्त ११ अव्ययसल्लुक् अस्यार्थः अयि इति कोमलामंत्र-
णे हे पांसुले त्वं निःसहैः अंगैः वारंवारं स्वपिति ॥ १७ए ॥

टीका भाषांतर. पुनरुक्त ए अव्यय कृतकरण एटले करेलाने फरीवार करवुं एवा अर्थ-
मां प्रवर्त्ते सं. अयि तेने कगचज अव्ययसल्लुक् ए सूत्रोथी अइ एवुं रूप आय. सं.
स्वपिति तेने ष्वप् एटले शयन करवुं ए धातु ठे. तेने शषोःसः वर्त्तमानेतिव्० त्या-
दीनांतिइ क्यश्यति स्वपावुच्च गमादीनां द्वित्वं क्यस्ययल्लुक् व्यंजनाददंतेत्
लोकात् ए सूत्रोथी सुप्पइ एवुं रूप आय. सं. पाशुला तेने अजातपुंसः ए सूत्रलाग्या
पढी ई तथा आनोल्लुक् आय. लोकात् मांसादिष्वनुस्वारे ह्रस्वः संयोगे शषोः-
सः आमंत्रणे स ईदूतोर्ह्रस्वः अंत्यव्यं० सल्लुक् ए सूत्रोथी पंसुलि रूप सिद्ध आय.
निर-सह तेने निर्दूरोवारल्लुक् लुक् अया पढी निनो नी आय. वादौ ए सूत्रे णी-
सह एवुं रूप आय पढी तृतीयाना बहुवचननो भिस् प्रत्यय आवे पढी भिसोहिहिं हिं
भिस्भ्यस्सुपि ए सूत्रोथी णीसहेहिं एवुं रूप आय. सं. अंग तेने तृतीयानुं बहुवचन
भिस् प्रत्ययलागे तेने भिसोहिहिं हिं भिस्भ्यस्सुपि ए सूत्रोथी अंगेहिं रूप आय
सं. पुनरुक्त तेने अव्ययसल्लुक् अने चालता सूत्रे पुनरुक्तं एवुं रूप आय. तेनो अर्थ
एवो ठे के, अयि कोमलामंत्रणे हे पांसुला-दूषित स्त्री, तुं सहन करी शके तेवा अंगोथी
वारंवार सुवे ठे ॥ १७ए ॥

हन्दि-विषाद-विकल्प-पश्चात्ताप-निश्चय-सत्ये ॥ १८० ॥

हिन्दि इति विषादादिषु प्रयोक्तव्यम् । हन्दि चलणे णउं सो ण मा-
णिउं हन्दि हुज्जा एत्ताहो हन्दि न होही जणिरी सा सिज्जाइ हन्दि
तुह कजे ॥१॥ हन्दि । सत्यमित्यर्थः ॥ १८० ॥

द्वितीयःपादः

४३३

मूल भाषांतर. हन्दि ए अव्यय खेद, विकल्प, पश्चात्ताप, निश्चय अने सत्य एद-
खा अर्थमां प्रवर्त्ते ठे. सं. हन्दि चरणे नतःसः न मानितः हन्दि जविष्यति इदानीम् हन्दि
न वदिष्यति जणिरी सा स्वपिति । हन्दि चक्षणे तेनुं उपर प्रमाणे “ हन्दि चक्षणे ”
इत्यादि प्राकृत आय ठे.

॥ टुंठिका ॥

हन्दि ११ विषादश्च विकल्पश्च पश्चात्तापश्च निश्चयश्च सत्यं च विषाद-
विकल्पपश्चात्तापनिश्चयसत्यं तस्मिन् ७१ हन्दि ११ अव्ययं । चरण-
हरिद्रादौ लः र ल ७१ डेम्मिडे निस्थाने डे डित्यं चक्षणे नम्- तप्र०
मल्लुक वादौ न ए कगचजेति तल्लुक ११ अतः सेडोः एउ । तद् ११
अंत्यव्यं० दल्लुक तदश्च तः सोऽक्कीबे त स अतः सेमोः सो । न ११ अ-
व्यय सल्लुक नोणः ए । मानितः नोणः कगचजेति तल्लुक ११ अतः
सेमोः माणिउ । जू- स्यति मध्ये च स्वरांताद्वा स्यतिस्थाने ज्ञा अवि-
त्तिहुः जू हु हुजा । इदानीं एण्हि ए ताहे इदानीमः इदानीं स्थाने ए-
ताहे वदिष्यति स्थाने होहि त्यादीनां ति इ बाहुलकात् पदयोः
संधिर्वा इति एकपदेपि संधिः होही । जणशब्दे जण जणतीत्येवं
शीलः तन् शीलधर्मसाधुषु तन् प्रत्ययः शीलार्थस्ये रः तन् स्थाने
इरः लोकात् अजात पुंसः कीप्रत्ययः ई इतिल्लुक रस्य अल्लुक । जणि-
री । सा । जिष्वदा स्नेहने ष्वद् षः सोष्ठ्यः खिद् वर्त्तमाना० ति त्या-
दीनां ति इ क्य इयति य लोकात् सर्वत्र वल्लुक खिदः दस्य ज्ञाः सि-
जाइ । युष्मद् ६१ तुतुवतुमतुहतुष्माडौ युष्मद् स्थाने तुह कार्य-
हस्वः संयोगे का क व्यययाजः यस्य जः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे-
सम् मोनु० कज्ज । हन्दि विषादे सचरणे पदे नतः तदा न मानितः ।
स इदानीं कथयिष्यति न वा इति विकल्पः । सा जणनशीला न वा
इति पश्चात्तापः । किं कथयिष्यति तदाह सा तव कार्ये स्वपिति सत्यं
खेदं प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ १८० ॥

टीका भाषांतर. हन्दि ए अव्यय खेद विकल्प, पश्चात्ताप निश्चय अने सत्य
अर्थमां प्रवर्त्ते ठे. हन्दि ए अव्यय ठे. सं. चरण तेने हरिद्रादौ लः डेम्मिडे डित्यं ए
सूत्रोत्थी चलणे ए रूप सिद्ध अयुं. सं. नम् धातुने त प्रत्यय आय. म् नो लुक आय पढी

૪૩૪

માગધી વ્યાકરણમ્.

વાદૌ કગચજ અતઃ સેઢોઃ એ સૂત્રોથી જાઓ એ રૂપ સિદ્ધ થયું. સં. તદ્ શબ્દ તેને અંત્યવ્યંજન તદશ્ચતઃસોઽક્લીબે અતઃ સેઢોઃ એ સૂત્રોથી સો એવું થાય. સં. ન અવ્યયસલુક્ નોણઃ એ સૂત્રોથી જા થાય. સં. માનિતઃ તેને નોણઃ કગચજ૦ અતઃ સેઢોઃ એ સૂત્રોથી માણિઓ એવું રૂપ થાય. સં. ખૂ તેને ઋવિધ્યનો સ્યતિ પ્રત્યય આવે પઠી મધ્યે ચ સ્વરાંતાદ્રા એ સૂત્રે સ્યતિને સ્થાને જા થાય પઠી અવિત્તિહુઃ એ સૂત્રે હુજ એવું રૂપ થાય. સં. હદાનીમ્ તેને ઇર્ણિહૃત્તાહે હદાનીમઃ એ સૂત્રે તેને સ્થાને ઇર્ણિહૃત્તાહે રૂપ થાય. વદિષ્યતિને સ્થાને હોહિ પઠી ત્યાદીનાં તિહૃ બાહુલકપદ લઙ્ પદયોઃ સંધિર્વા એ સૂત્રે એક પદમાં પણ સંધિ શ્દ્ હોહી એવું રૂપ થાય. ભજ્ ધાતુ શબ્દમાં પ્રવર્તે. જણવાનું જેને શીલ હોય તેવા અર્થમાં શીલધર્મસાધુષુ એ સૂત્રે તૃન્ પ્રત્યય થાય. પઠી શીલાધર્મસ્થેરઃ લોકાત્ અજાતપુંસઃ હિત્યં એ સૂત્રોથી ભજિરી એવું રૂપ થાય. ષ્વદ્ એ ધાતુ પસીનોવલ્લવામાં પ્રવર્તે. ષ્વદ્ તેને ષઃસોઽષ્ટ્યઃ વર્તમાના ત્યાદીનાં તિહૃ ક્ય પ્રત્યય આવે. લોકાત્ સર્વત્ર વલુક્ સ્વિદઃ દસ્ય જ્ઞઃ એ સૂત્રોથી સિદ્ધિ રૂપ થાય. સં. યુષ્મદ્ તેને તુતુવ૦ એ સૂત્રે તુહ થાય. સં. કાર્ય તેને હ્રસ્વઃ સંયોગે અપ્યર્થોજઃ અનાદૌ દ્વિત્વં ક્લીબે સમ્ મોનુ૦ એ સૂત્રોથી કજ્ઞં એવું રૂપ થાય. હન્દિ એ અવ્યયનો છેદ અર્થનું ઉદાહરણ— તે ચરણમાં નમ્યો તો પણ માન પામ્યો નહીં. વિકલ્પનું ઉદાહરણ— તે હમણા કેહેશે કે નહીં. પશ્ચાન્નાપ અર્થનું ઉદાહરણ— તે જણવાના શીલવાલી છે કે નહીં. સત્ય અર્થ નું ઉદાહરણ— જ્યારે તે કાર્ય વચ્ચે સુઈ જાય છે ત્યારે શું કહેશે. અર્થાત્ સત્યરીતે છેદ પામ શે. ॥ ૧૮૦ ॥

હન્દ ચ ગૃહાણાર્થે ॥ ૧૮૧ ॥

હન્દ હન્દિ ચ ગૃહાણાર્થે પ્રયોક્તવ્યમ્ ॥ હન્દ પલોણસુ ઇમં । હન્દિ । ગૃહાણેત્યર્થઃ ॥ ૧૮૧ ॥

મૂલ ભાષાંતર. હન્દ અને હન્દિ એ બે અવ્યયો ગૃહાણ અર્થમાં વપરાય છે. સં. હન્દ પ્રલોકસ્ય ઇમં તેનું હન્દ પલોણસુ ઇમં એવું થાય. હન્દિ ઇટલે એવો અર્થ થાય. કે, ગ્રહણ કર્ય. ॥ ૧૮૧ ॥

॥ હુંડિકા ॥

હન્દ ૧૧ અવ્યય૦ લોક્ય દર્શનાંકનયોઃ લોક્ પ્રપૂર્વકઃ પંચમી લ્લાઙ્-સુમુવિધ્યાદિષુ કસ્મિસૂયાણં સ્વસ્થાનેસુ વ્યંજનાત્લોકાત્ પંચમી શત્તૃષુ વા એવ કગચજેતિ કલુક્ સર્વત્ર રલુક્ પલોણસુ । શ્દમ્ ૬૧ શ્દમ ઇમઃશ્દમઃ સ્થાને ઇમ અલુક્ મોનુ૦ ઇમં । શ્દં વસુ વિલોકયેત્યર્થઃ ॥

ટીકા ભાષાંતર. હન્દ અને હન્દિ એ બે અવ્યયો ગૃહાણ એ અર્થમાં પ્રવર્તે. હન્દ એ અવ્યય છે. લોક્ એ ધાતુ દર્શન કરવું અને આંકવું એ અર્થમાં પ્રવર્તે. લુક્ ધાતુને પ્ર

द्वितीयःपादः ।

४३५

उपसर्ग आवे पठी पंचमीस्नादुसु० व्यंजना० लोकात् कगचज सर्वत्र ए सूत्रोथी पलोपसु ए रूप आय. सं. इदम् शब्द तेने इदम् अलुक् मोनु० ए सूत्रोथी इमं एवं रूप आय. तेनो एवो अर्थ आय के, आ वसु अवलोकन कर्त्य. १७१

मिव पिव विव व व विअ इवार्थे वा ॥ १७२ ॥

ए ते इवार्थे अव्ययसंज्ञकाः प्राकृते वा प्रयुज्यन्ते ॥ कुमुत्रं मिव । चंदणं पिव । हंसो विव । सा अरो व खीरोओ । सेसस्स व निम्मो ओ । कमलं विअ । पद्मे । नीलुप्पल-माला इव ॥ १७२ ॥

मूल भाषांतर. मिव पिव विव व व विअ ए अव्ययो प्राकृतमां इव अर्थमां प्रवर्त्ते हे. जेम- सं. कुमुदं इव त्यां कुमुअं मिव एवं आय. सं. चंदनं इव तेनुं चंदणं पिव एवं आय. सं. हंस इव तेनुं हंसो विव आय. सं. सागर इव क्षीरोदः तेनुं साअरोव खीरोओ एवं आय. सं. शेषस्य इव निर्मोकः तेनुं सेसस्स व निम्मोओ एवं आय. सं. कमलं इव तेनुं कमलं विअ एवं आय. पद्मे सं. नीलोत्पलमाला इव तेनुं नीलुप्पल- माला इव एवं आय. ॥ १७३ ॥

॥ टुटिका ॥

मिव पिवेत्यादि-कुमुद ११ कगचजेति दलुक् क्लीबे सम् मोनु० कुमु-
अं इव मिव- अव्यय. कुमुअं मिव । चन्दन- नोणः ११ क्लीबेसम्
मोनु० चंदणं पिव ११ अव्यय० हंस ११ अतः सेडोः इव स्थाने विव
अव्यय० हंसो विव । सागरः इव अतः सेडोः इवस्थाने व अव्यय०
साअरोव तद्वत् क्षीरोदस्य खीरोओ । शेषं ६१ शषोः सः सेस ६१
सेसस्स इव स्थाने व । अव्यय० सेसस्स व निर्मोक ऋषश्चयाले रस्य
मः कलुक् अतः सेमोः निम्मोओ कंचुलिका- पद्मे नीलोत्पलमाला-
ह्रस्वः संयोगे लुक् कगेति तलुक् अनादौ द्वित्वं ५५ ११ अंत्यव्यंजन-
स्य सलुक् नीलुप्पलमाला इव ११ अव्यय. ॥ १७२ ॥

टीका भाषांतर. मिव पिव विव व व विअ ए अव्ययो प्राकृतमां इव अर्थमां प्रवर्त्ते हे. सं. कुमुदं इव तेने कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कुमुअं एवं आय. सं. इव तेनुं मिव आय अने अव्यय ए सूत्रे मिव रूप आय. सं. चंदनं तेने नोणः क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी चंदणं आय. इव ने स्थाने पिव अर्थ अव्यय ए सूत्र लागे. सं. हंसः अतः सेडोः इव ने स्थाने विव आय. एटले हंसो विव एवं रूप आय. सं. सागरः इव तेने अतः सेडोः इव स्थाने व अव्यय० ए सूत्रोथी साअरो व एवं रूप आय. त्वीज रीते सं. क्षीरोद शब्दनुं खीरोओ आय. सं. शेष तेने शषोः

૪૩૬

માગધી વ્યાકરણમ્

સઃ ઇવને સ્થાને વ થાય ઇટલે સેસસ્સવ એવું રૂપ થાય. સં. નિર્મોક તેને હષશ્ચમાલે કલુક્ અતઃ સેહોઃ એ સૂત્રોચી નિમ્મોઓ એવું રૂપ થાય. તેનો અર્થ સર્પની કાંચલી થાય છે. પદે સં. નીલોત્પલમાલા ઇવ તેને હસ્વઃ સંયોગે કગચજ અનાદૌં અંત્યવ્યંજન અવ્યય એ સૂત્રોચી નીલુપ્પલમાલા ઇવ એવું રૂપ થાય. ॥ ૧૮૨ ॥

જેણ તેણ લક્ષણે ॥ ૧૮૩ ॥

જેણ તેણ ક્ષત્યેતૌ લક્ષણે પ્રયોક્તવ્યૌ ॥ જમર- રુચં જેણ કમલ-વ-
ણં । જમર- રુચં તેણ કમલ-વણં ॥ ૧૮૩ ॥

મૂલ ભાષાંતર. જેણ અને તેણ એ બંને લક્ષણ અર્થમાં પ્રવર્તે છે. જેમ- સં. અમર રુતં યેન કમલવનં તેનું અમર- રુચં જેણ કમલ- વણં એવું રૂપ થાય. સં. અમર રુતં તેન કમલવનં તેનું. અમર- રુચં તેણ કમલ વણં એવું થાય. ॥ ૧૮૩ ॥

॥ ઢુંઢિકા ॥

જેણ તેણ ૧૨ લક્ષણ ૭૧ જમરરુત- સર્વત્ર રલુક્ કગચજેતિ તલુક્
જમર રુચં- જેણ ક્ષતિ લક્ષણે કમલવન- નો ણઃ ક્લીબે સમ્
મોનું કમલવણં ॥ ૧૮૩ ॥

ટીકા ભાષાંતર. જેણ અને તેણ એ બે અવ્યયો લક્ષણ અર્થમાં પ્રવર્તે છે. જેમ- સં. અમર રુતં તેને સર્વત્ર કગચજ એ સૂત્રોચી અમર રુચં એવું રૂપ થાય. અહીં જેણ એ લક્ષણ અર્થમાં છે. સં. કમલવનં તેને નોણઃ ક્લીબે સમ્ મોનું એ સૂત્રોચી કમલ વણં એવું રૂપ થાય. ॥ ૧૮૩ ॥

ણઃ ચેઅ ચિઅ ચ અવધારણે ॥ ૧૮૪ ॥

એતેઽવધારણે પ્રયોક્તવ્યાઃ ॥ ગર્હણ ણઃ । જં ચેઅ મઝલણં લોઅણા-
ણં । અણુવઙ્ગં તં ચિઅ કામિણીણં ॥ સેવાદિત્વાદ્ દિત્વમપિ । તે
ચિઅ ધન્ના । તે ચેઅ સુપુરિસા । છવ । સ છવ ય રૂવેણ । સ ચ
સીલેણ ॥ ૧૮૪ ॥

મૂલ ભાષાંતર. ણઃ ચેઅ ચિઅ ચ એ અવ્યયો અવધારણ અર્થમાં પ્રવર્તે છે. સં. ગત્યા એવ તેનું ગર્હ એ ણઃ થાય. સં. યસ્મિન્ એવ તેનું જં એઅ અને સં. મુક્કુલં તેનું મઝલણં થાય. સં. લોકાનાં તેનું લોઅણાણં થાય. સં. અનુવઙ્ગં તત્ એવ તેનું અણુ-વઙ્ગં તં ચિઅ એવું થાય. સં. કામિનીનાં તેનું કામિણીણં એવું થાય. સેવાદિગણમાં છે તેથી દિર્ઘાવ પાળે થાય. જેમ સં. તે એવ ધન્નાઃ તેનું તે ચિઅ ધન્ના એવું થાય. તે એવ સુપુરુષાઃ તેનું તે ચેઅ સુપુરિસા એવું થાય. સં. સ એવચ રૂપેણ તેનું સ ચ ય રૂવેણ એવું થાય. સ એવ શીલેન તેનું સચ સીલેણ એવું થાય. ॥ ૧૮૪ ॥

द्वितीयःपादः ।

४३७

॥ टुंडिका ॥

ए इत्यादि ७१ गति ३१ टाडसूडे टा स्थाने ए कगच जेति तलुक् गर्ईए । एइ अव्यय यद् ७१ अंत्यव्यंजन सलुक् वा स्वरेमःमश्वादम् आदेर्योजः य ज मोनु० जं चेश्च ११ अव्यय० मुकुल- उतो मुकुला- दिष्वत् म कगचजेति कलुक् नोणः ११ क्लीबे सम् मोनु० मडलणं । लोक ६३ टा आमोर्णः आम स्थाने जस् शस् डसित्तोद्दामि दीर्घः जनाः जश् शसोर्लुक् कगचजेति कलुक् नोणः लोअणाणं । अनुबद्ध- नोणः क्लीबे सम् मोनु० अणुबद्धं अनुरागइत्यर्थः । तद्-अत्यः व्याश्वरे मदमसानु० तं चिश्च ११ अव्यय० कामिनी ६३ टा आमोर्णः मस्थाने ए । नोणः कामिणीणं तद् १३ अतः सेर्गोः जस् जस् स्थाने ए इति डित्यं अलोपः लोकात् जस् शसोर्लुक् ते चिश्च । सेवादौ वा द्वित्वं चिश्च । धन्य- अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं १३ धन्ना । ते चेश्च सुपुरुष पुरुषेरोरुरि शषोः सः ष स १३ डसित्तो दीर्घः जस् शसोः लुक् सुपुरिसा । स च च कगचजेति चलुक् अवर्णो अ य ११ अव्यय सच्चय । रूप ३१ टा आमोर्णः टा स्थाने एः टाणशस्येत् पा प पोवः रूवेण एवं सीद्वेण ॥ १७४ ॥

टीका भाषांतर. णइ एअ चिअ च ए अव्ययो अवधारण अर्थमां प्रवर्त्ते ठे. सं. गति तेने टाडसूडे कगचज ए सूत्रोथी गर्ईए रूप आय. णइ ते अव्यय ठे. सं. यद् तेने अंत्यव्यं० वा स्वरेमः पश्चादम् आदेर्योजः मोनु० ए सूत्रोथी जं एवं आ चेश्च ए अव्यय ठे. सं. मुकुल तेने उतो मुकुलादिष्वत् कगचज नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मडलणं एवं रूप आय. सं. लोक तेने टा आमोर्णः जस् शसोर्लुक् डसित्तोद्दामि दीर्घः जश् शसोर्लुक् कगचज नोणः ए सूत्रोथी लोअणाणं एवं रूप आय. सं. अनुबद्ध तेने नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी अणुबद्धं एवं रूप आय. तेनो अर्थ अनुराग आय ठे. सं. तद् तेने अत्यः व्याश्वरे मदमसानु० ए सूत्रोथी तं रूप आय. पिअ ए अव्यय ठे सं. कामिनी तेने टा आमोर्ण नोणः ए सूत्रोथी कामिणीणं एवं रूप आय. सं. तद् तेने अतः सेर्गोः जस् स्थाने ए आय. अलोपः लोकात् जस् शसोर्लुक् ए सूत्रोथी ते आय. चिअ अव्यय तेने सेवादौ वा ए सूत्रे चिअ आय. सं. धन्य तेने अधोमनयां अनादौ ए सूत्रोथी धन्ना रूप आय. ते चेश्च ए अव्यय ठे. सं. सुपुरुष तेने पुरुषे रोरि शषोः सः डसूडसित्तो

૪૩૮

માગધી વ્યાકરણમ્.

દીર્ઘઃ જસ્શસોર્લુક એ સૂત્રોશ્રી સુપુરિસા એવું રૂપ થાય. ચ કગચજ અવર્ણો એ સૂત્રે ય થાય. તે અવ્યય ઢે. સં. રૂપ તેને ટા આમોર્ણઃ ટાણશસ્યેત્ પોવઃ એ સૂત્રોશ્રી રૂવેણ એવું રૂપ થાય. એવીજ રીતે સં. શીલેન તેનું સીલેણ રૂપ થાય. ૧૮૪

બલે નિર્ધારણ-નિશ્ચયયોઃ ॥ ૧૮૫ ॥

બલે ઇતિ નિર્ધારણે નિશ્ચયે ચ પ્રયોક્તવ્યમ્ । નિર્ધારણે- બલે પુરિસો ધણં જશ્રો સ્વત્તિઆણં ॥ નિશ્ચયે । બલે સીહો । સિંહ એવાયં ॥ ૧૮૫ ॥

મૂલ ભાષાંતર. બલે એવો અવ્યય નિર્ધારણ અને નિશ્ચય અર્થમાં પ્રવર્તે નિર્ધારણનું ઉદાહરણ- સં. બલે પુરુષઃ ધનંજયઃ ક્ષત્રિયાણાં- તેનું બલે પુરિસો ધણં જઓ સ્વત્તિઆણં એવું રૂપ થાય. નિશ્ચયનું ઉદાહરણ- સં. બલે સિંહઃ તેનું બલે સીહો એવું થાય. એટલે આસિંહજ ઢે. ॥ ૧૮૫ ॥

॥ ટુંડિકા ॥

બલે ૧૧ નિર્ધારણં ચ નિશ્ચયશ્ચ નિર્ધારણનિશ્ચયૌ તયોઃ ૬૨ બલે ૧૧ અવ્યય૦ પુરુષ પુરુષેરોરુરિ શષોઃ સઃ ૧૧ અતઃ સેર્ઙ્ગોઃ એ સૂત્રોશ્રી પુરિસો એવું રૂપ થાય. ધનંજયઃ નોણઃ કગચજેતિ યલુકઃ અતઃ સેર્ઙ્ગોઃ ધણંજશ્રો । ક્ષત્રિય- ક્ષઃ સ્વઃ ક્વચિત્ રલુક અનાદૌ દ્વિત્વં કગચજે- નિ યલુક ૬૩ ટાઆમોર્ણઃ જસ્શસ્ડસિદીર્ઘઃ સ્વત્તિઆણ સિંહ- વિં શત્યાદેર્લુક અનુહાસિંહ સિ સી ૧૧ અતઃ સેર્ઙ્ગોઃ સીહો ॥ ૧૮૫ ॥

ટીકા ભાષાંતર. બલે એ અવ્યય નિર્ધારણ અને નિશ્ચય અર્થમાં પ્રવર્તે. બલે એ અવ્યય ઢે. સં. પુરુષ તેને પુરુષે રોરુરિ શષોઃ સઃ અતઃ સેર્ઙ્ગોઃ એ સૂત્રોશ્રી પુરિસો એવું રૂપ થાય. સં. ધનંજય તેને નોણઃ કગચજ અતઃ સેર્ઙ્ગોઃ એ સૂત્રોશ્રી ધણંજઓ એવું રૂપ થાય. સં. ક્ષત્રિય તેને ક્ષઃ સ્વઃ ક્વચિત્ રલુક અનાદૌ દ્વિત્વં કગચજ૦ ટા આમોર્ણઃ જસ્શસ્ ડસિ દીર્ઘઃ એ સૂત્રોશ્રી સ્વત્તિઆણં રૂપ થાય. સં. સિંહ તેને વિંશત્યાદેર્લુક અનુહા સિંહ૦ અતઃ સેર્ઙ્ગોઃ એ સૂત્રોશ્રી સીહો રૂપ થાય. ॥ ૧૮૫ ॥

કિરેર હિર કિલાર્થે વા ॥ ૧૮૬ ॥

કિર ઇર હિર ઇત્યેતે કિલાર્થે વા પ્રયોક્તવ્યાઃ ॥ કલ્હં કિર સ્વર-હિ અર્ઙ્ગ । તસ્સ ઇર । પ્રિય-વયંસો હિર । પદ્મે । એવં કિલ તેણ સિવિ- ન્ણા જણિઆ ॥ ૧૮૬ ॥

મૂલ ભાષાંતર. કિર ઇર હિર એવા અવ્યયો કિલ અવ્યયના અર્થમાં વિકલ્પે પ્રવર્તે. સં. કલ્હં કિર સ્વર હૃદયઃ તેનું કલ્હં કિર સ્વર-હિઅઓ એવું થાય. સં. તસ્ય ઇર તેનું તસ્સ ઇર એવું થાય. સં. પ્રિયવયસ્યઃ હિર તેનું પ્રિયવયંસો હિર એવું થાય.

द्वितीयःपादः ।

४३ए

पद्मे सं. एवं किल तेन सविनया भणिताः तेनुं एवं किल तेण सिविणए भणिता एवं आय. १८६

गाथा

कल्लं रिर खर हिअउं पविसही इम उत्ति सुव यजणंमि तह वहजव व इति से, जहसे कल्लं विअ नहोइ ॥ १ ॥

॥ ढुंढिका ॥

किरेर हिर ११ किलार्थ— ७१ वा ११— किल इति संज्ञावनायां कद्वये खर हृदयः प्रियः प्रविष्यति वक्षिष्यति इति जने श्रूयते हे जगवन् नितिशे त्वं तथा वर्द्धयस्व यथा से तस्य जर्तुः कद्वयं एव प्रज्ञातमेव न जवति इत्यर्थः । कद्वय ७१ सप्तम्यां द्वितीया ११ अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं मोस्य अलुक् मोनु० कल्लं । किर ११ अव्यय० खर हृदय इत्कृपादौ हृदि कगचजेति दययोरुक् ११ अतः सेडोंः खरहि अउं । तद् ६१ डसस्स अंत्यव्यंजन दलुक् तस्स इर ११ अव्यय प्रियवयस्य सर्वत्र रलुक् वक्रादावंतः अनुस्वार— अधोमनयां यलुक् ११ अतः सेडोंः प्रियवयंसो तेन नोणतेण स्वप्न इः स्वप्नादौ पून इतिविश्लेषे न पूर्व इः । लोका त् पि सर्वत्र वलुक् कस्वःना स सि पोवः वि नोणः स्वार्थे कश्च वा कप्रत्ययः जणिता कगचजेतितलुक्जणिआ ॥

टीका भाषांतर. किर इर हिर ए अव्ययो किल अव्ययना अर्थमां प्रवर्त्ते ते ज- पर कल्लंकिर ए गाथा ठे. किल ए अव्यय संज्ञावनामां प्रवर्त्ते. हे भगवन् ए संबोधनउ- परशी लेवुं. तेनो अर्थ एवो आय के, हे जगवन् तमे तेवीरिते वृद्धि पामो के जेथी ते ज- र्ताने प्रज्ञातज न आय. सं. कल्य तेने सप्तम्याद्वितीया अधोमनयां अनादौमोस्य अलुक् मोनु० ए सूत्रोथी कल्लं रूप आय. किर ए अव्यय ठे सं. खरहृदय तेने इत्कृ- पादौ कगचज अतःसेडोंः ए सूत्रोथी खरहिअओ रूप आय. सं. तद् शब्द तेने डसस्स अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी तस्स रूप आय. इर ए अव्यय ठे. सं. प्रियवयस्य तेने सर्वत्र रलुक् वक्रादावंतः अधोमनयां अतःसेडोंः ए सूत्रोथी प्रियवयंसो एवं रूप आय. हिर ए अव्यय ठे. पद्मे. एवं किल एम पण आय. सं. तेन तेने नोणः ए सूत्रे तेण एवं रूप आय. सं. स्वप्नक तेने इःस्वप्नादौ पून एवो विश्लेषकरी ननी पूर्वे इ आवे. पढी लोकात् सर्वत्र कस्वमेना पोवः नोणः ए सूत्रो लाग्या पढी स्वार्थमां क प्रत्यय

४४०

मागधी व्याकरणम् .

आवे पढी डेन्मिडे डित्यं कगचज ए सूत्रोत्री सिबिणए रूप आय. सं. भणिता तेने कगचज ए सूत्रोत्री भणिआ रूप आय. ॥ १८६ ॥

एवर केवले ॥ १८७ ॥

केवलार्थे एवर इति प्रयोक्तव्यम् ॥ एवर पिआइं चिअ णिवरुन्ति ॥

मूल भाषांतर. एवर ए अव्यय केवल अव्ययना अर्थमां प्रवर्त्ते. एवर ए अव्यय. सं. प्रियाः तेनुं पिआइं आय. चिअ ए अव्यय ठे. सं. भवन्ति तेनुं णिवरुन्ति आय. जावार्थ एवो ठे के, ते निश्चे प्रियज आय. ॥ १८७ ॥

॥ टुंढिका ॥

एवर- अव्यय० केवल ७१ प्रिय- सर्वत्ररलुक् कगचजेति यलुक् जस् शस् इङ्णयः स प्राग् दीर्घः जसइं दीर्घश्च अ आ पिआइं । विअ ११ अव्यय० जू- अंति पृथगस्यष्टति वडः जूस्थाने णिवड इति बहुष्वाद्यस्यतिने इरे अन्तिस्थाने न्ति णिवरुन्ति ॥ १८७ ॥

टीका भाषांतर. एवर ए अव्यय केवल अर्थमां प्रवर्त्ते. सं. प्रिय तेने सर्वत्र कगचज जस् शस् इङ्णयः० जसइं दीर्घश्च ए सूत्रोत्री पिआइं रूप आय. विअ ए अव्यय ठे सं. भूधातुने अंति प्रत्यय आवे पढी पृथगस्यणि विडः ए सूत्रे भूने स्थाने णिवड एवो आ देश आय. पढी बहुष्वाद्यस्य० ए सूत्रोत्री णिवरुन्ति ए रूप आय

आनंतर्ये एवरि ॥ १८८ ॥

आनंतर्ये एवरीति प्रयोक्तव्यम् ॥ एवरि अ से रहु-वङ्णा ॥ केचित्तु केवलानन्तर्यार्थयोर्णवरणवरि इत्येकमेव सूत्रं कुर्वते तन्मते उच्चावप्युज्जयार्थौ ॥ १८७ ॥

मूल भाषांतर. एवरि ए अव्यय अनंतर अर्थमां प्रवर्त्ते. एवरि ए अव्यय ठे. सं. तदने स्थाने से आय. सं. रघुपतिना तेनुं रहुवङ्णा रूप आय. अहिं केटलाएक “केवलानन्तर्यार्थयोर्णवरणवरि” एवं एकज सूत्र करे ठे. तेउना मतप्रमाणे तो ते बने अव्यय बनेना अर्थमां प्रवर्त्ते. ॥ १८७ ॥

॥ टुंढिका ॥

आनंतर्य ७१ एवरि ११ अव्यय० तद् वदग्दोड सामज्यांसेसिम्मे डस्स- सहित तदस्थाने से । रघुपति ३१ खघथध० घु हु पोवः कगचजेति तलुक् टाणशस्येत् टा णा रहुवङ्णा ॥ १८७ ॥

द्वितीयःपादः ।

४४१

टीका भाषांतर. णवरि ए अव्यय अनंतर अर्थमां प्रवर्त्ते णवरि ए अव्यय ठे सं. तद् तेने तदग्दो डसामभ्यां ए सूत्रे से रूप आय. सं. रघुपति तेने खघथघ पोवः कगचज टाण सस्येत् ए सूत्रोत्थी रहुवइणा ए रूप सिद्ध आय. ॥ १८७ ॥

अलाहि निवारणे ॥ १८८ ॥

अलाहीति निवारणे प्रयोक्तव्यम् ॥ अलाहि किंवाइ ऐण लेहेण ॥ १८८ ॥

मूल भाषांतर. अलाहि ए अव्यय निवारण अर्थमां प्रवर्त्ते. अलाहि ए अव्यय ठे सं. वाचितेन लेखेन तेनुं वाइएण लेहेण ऐवुं आय. तेनो अर्थ ऐवो आय ठे ते लेख वांचवो नहीं.

॥ दुंडिका ॥

अलाहि ११ अव्यय० निवारण ७१ वाचितेन कगचजेति चतयोर्बुक् नोणः वाइएण लेखेन खघथ० खे हे नोणः लेहेण वाचि तेन लेखेन किं लेखो न वाचनीय इत्यर्थः ॥ १८९ ॥

टीका भाषांतर. अलाहि ए अव्यय निवारण अर्थमां प्रवर्त्ते सं. वाचितेन तेने कगचज नोणः ए सूत्रोत्थी वाइएण एवुं रूप आय सं. लेखेन तेने खघथ० नोणः ए सूत्रोत्थी लेहेण एवुं रूप आय. तेनो अर्थ ऐवो ठे के, लेख वांचवो नहीं. ए निवारण अर्थ अयो. १८९

अण णाई नञर्थे ॥ १९० ॥

अण णाई इत्येतौ नञोऽर्थे प्रयोक्तव्यौ ॥ अणचिन्तिअममुणन्ती णाई करेमि रोसं ॥ १९० ॥

मूल भाषांतर. अण णाई ए बे अव्ययो नञ् (निषेध) अर्थमां प्रवर्त्ते सं. अणचिन्ति अजानती तेनुं अणचिन्तिअममुणन्ती एवुं रूप आय. णाई ए अव्यय ठे सं करोमि रोषं तेनुं करेमि रोसं ऐवुं आय. ॥ १९० ॥

॥ दुंडिका ॥

अणणाई ११ अव्यय० नञः अर्थः नञर्थः तस्मिन् अणचिन्तित कगचजे तितलुक् ११ क्लीबेस्म मोनु० अणचिन्तिअममुणन्ती अजानती झा अववाधने झा शतृशानौ तशच्च अत्इति झोजाणमुणा झास्थाने मुणआदे- शः शत्रानशौ समाणौ अतः स्थाने तप्रत्यये कान्वाइप्र०लुक् लोकात् अम् पूर्व अममुणन्ती णाई ११ अव्यय० कृ मिवृत्ततीयमिः मिवृस्थाने मिः क्वर्णस्यात् कृ कर व्यंजनात् लोकात् पंचमीशत्रुषु वा र रे करे- मि शपोःस क्लीबे स्म मोनु० रोसं अहं रोषं न करोमीत्यर्थः ॥ १९० ॥

४४२

मागधी व्याकरणम्.

टीका भाषांतर. अण्णाई ए अव्ययो नञ् (निषेध) अर्थमां प्रवर्त्ते अण् ए अव्यय ठे. सं. चिंतित तेने कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी अणचिन्तिअं एवं रूप आय. सं. ज्ञा धातु जाणवामां प्रवर्त्ते तेने शतृशानौ० ज्ञोजाणमुणा पढी ई प्रत्यय आवी अममुणन्ती एवं रूप आय. णाई ए अव्यय ठे. सं. कृ धातुने मित्र प्रत्यय आवे पढी तृतीय मिः ऋवर्णस्यात् व्यंजनात् लोकात् पंचमी शतृषु ए सूत्रोथी करेमि एवं रूप आय. सं. रोषं तेने शषोःसः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रोसं एवं रूप आय. तेनो अर्थ एवो आय के, हुं रोष करतो नथी. ॥ १९० ॥

माई मार्ये ॥ १९१ ॥

माई इति मार्ये प्रयोक्तव्यम् ॥ माईकाहीअ रोसं माकार्षीद् रोषम् ॥

मूल भाषांतर. माई ए अव्यय मा (निषेध) अर्थमां प्रवर्त्ते माई ए अव्यय ठे. सं. अकार्षीत् तेनुं भूतकाल अर्थमां काहीअ रूप आय. सं. रोषं तेनुं रोसं रूप आय. तेनो एवो अर्थ आय के रोषने करवो नहीं. ॥ १९१ ॥

॥ हुंडिका ॥

माई अव्यय० मार्ये ७१ मा इति निषेधे कृकृदिवसाद्वाही अचूतार्थस्य दिव स्थाने हि आदेशः आत्तमो जूतजविष्यत्योश्च कृ का काहीअ रोष- शषोः सः ११ क्लीबे सम् मोनु० रोसं रोषं माकार्षीदित्यर्थः ॥ १९१ ॥

टीका भाषांतर. माई ए अव्यय निषेध अर्थमां प्रवर्त्ते सं. कृ धातुने कृदिवसाद्वाही आत्तमोभूतभविष्यत्योश्च ए सूत्रोथी काहीअ एवं रूप आय. सं. रोष तेने शषोः सः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रोसं एवं रूप आय. तेनो अर्थ एवो ठे के रोष करवो नहीं. ॥ १९१ ॥

हड़ी निर्वेदे ॥ १९२ ॥

हड़ी इत्यव्ययमतएव निर्देशात् हाधिकशब्दादेशो वा निर्वेदे प्रयोक्तव्यम् ॥ हड़ी हड़ी हा धाह धाह ॥ १९२ ॥

मूल भाषांतर. हड़ी ए अव्यय ठे-एथीज एवा निर्देशथी हाधिक शब्दना आदेशमां विकल्पे प्रवर्त्ते. सं. हाधिक तेनुं हड़ी हड़ी एवं रूप आय. पद्दे हा धाह धाह एवां रूप पण आय. ॥ १९२ ॥

॥ हुंडिका ॥

हड़ी ११ अव्यय० निर्वेद ११ हाधिक हाधिक असकृतसंक्रमे द्वित्वं अनेन हड़ी आदेशः हड़ीहड़ी पद्देहा ११ अव्यय० द्विधा- गतिणु

द्वितीयःपादः ।

४४३

द्यौधात् पंचमीतबहुपुत्तहमेतद्वखोधाबोर्लुक् वलुक् भृक् भूक नसाजाङ्गे
हि स्वोय थावर्थमोवयुष्मदिप्रत्ययेन वा द्वित्वं धाह धाह ॥ १९२ ॥

हृद्धी ए अव्यय निर्वेद (कंटावो) अर्थमां प्रवर्त्ते सं. हाधिक तेने संच्रम अर्थमां द्वि-
र्जाव थाय एटले हाधिक हाधिक एम थाय. पठी चालता सूत्रथी हृद्धी एवो आदेश
थाय. पहे हा ए अव्यय ठे. तेनां धाह धाह एवां रूप थाय. ॥ १९२ ॥

वेवे जय-वारण-विषादे ॥ १९३ ॥

जयवारणविषादेषु वेवे इति प्रयोक्तव्यम् वेवेत्ति जये वेवेत्तिवारणे
जूरणे अवेवेत्तिउद्धाविरीइवि तुहं ववेत्ति मयच्छि किं ऐश्रं ॥ किं
उद्धावेन्तीए उश्च जूरन्तीए किंतु जीआए उवादिरीदे वेवेत्ति तीए
जणिश्रं न विम्हरिमो. ॥ १९३ ॥

मूल भाषांतर. वेवे ए अव्यय जयवारण अने खेदअर्थमां प्रवर्त्ते वेवेत्ति
ए गाथामां वेवेत्ति ए जयवारण अने खेदअर्थमां ठे. तेनो अर्थ दुंदिकां
विस्तारथी आपेदो ठे. ॥ १९३ ॥

॥ दुंदिका ॥

वेवे ११ अव्यय० जयं च वारणं च विषादश्च जयवारणविषादं त
स्मिन् ७१ वेवेत्ति- अस्वार्थः हेमृगाक्षि तव वेवे इति वारणे वर्त्तते वेवे
इति जूरणे वर्त्तते विषादे वा वर्त्तते अत्र वेवे इति शब्देन त्वया कि-
मुक्तं तन्मया न ज्ञायते कथञ्चूतया उद्धापयंत्या मया किं ज्ञेयं वेवे
इति खेदे वा वारणे इत्यर्थः अस्य साधनिका- वेवे ११ अव्यय इहे
तिइत्ते स्वरांतस्य द्विः इत्ति इलुक् त्ति जये वारणे वा खिद् परि-
तापे खिद् खिद्यते इति वाक्ये करणाधारे अनट्प्र० खिदेर्जूरदूत इत्यनेन
खिद्स्थाने जूर आदेशः लुक् अलुक् लोकात् नोणः ७१ डेमिडे जूरणे
इति सिद्धं च इति प्रकृतिः कगचजेति चलुक् अव्यय सलुक् उद्धप-
तीत्येवंशीला तृन् स्वराणां स्वराः उद्धा अजाते पुंसः डीप्र० उद्धा
विरीइवि । युष्मद् ६१ टाकहरतुह पष्ठीसहितस्य युष्मद्स्थाने तुह
मृगाक्षी कृत्येत् तृन् ह्रस्वः संयोगे गा ग कगचजेति लुक् अवर्णो अ
य ठोऽद्यादौ क्षी ठी । आमंज्य ११ अनादौ द्विवं द्वितीयतु० पूर्व
उस्य च इडुतौ ह्रस्वः ठि अंत्यव्यं० सलुक् मयच्छि किम् ११ किमः कि-

४४४

मागधी व्याकरणम्.

मस्थाने किम् मोनु० किं । इय मझोर्णः इे णे कगचजेति यलुक् ११
 क्लीवेस्म मोनु० णेअं । किंउल्लावे० अस्यार्थः वेव्वेत्ति तथा छिया जणितं
 तद्वयं न विस्मरामः तथा कथञ्चूतया उल्लापयंत्या पुनः कथं० उत
 अथवा जूरंत्या खेदं कुर्वंत्या पुनः किञ्चूतया पुनः उद्धटंत्या निषेधं
 कुर्वंत्या वा इत्यर्थः । अस्य व्युत्पत्तिः । किम् ११ अंत्यव्यंजन सलुक्
 मोनु० किं लप् वचने लप् उत्पूर्वः उल्लपतीति उल्लपंती शतृप्र० इत्
 चुरादिभ्यो णिव् इजिति वृद्धिः ह्य ह्या लोकात् पिणे रदेदावं वापि प
 पोवः अजातपुंसः डीप्र० उत्पूर्व नमाणो अंतिस्थाने न्त ३१ टाडसो
 ३२ दादिदे धातु भस्ते टाए अंत्यव्यं० पठ तलुक् अनादौ छित्वं उल्ला
 वेत्तीए उत कगचजेति नलुक् ११ अव्यय० उश्च । खिद् परितापे खिद्
 शतृ अतत्त अजातपुंसः डाप्र० त् टाडसडेटाए खिदेर्जूरः खिदस्थाने
 जूरः नत्वेकेरस्य अलुक् लोकात् जू लोकात् जूरंतीए । जीत ३१ टड-
 सडे टास्थाने ए कगचजेति तलुक् जीआए । उदपूर्व वद् परिजाषणे
 वद् उद्धदतीत्येवंशीला उद्धद् शतृशील० तृन् प्र० स्वराणां स्वरा वा
 अजातपुंसः डीप्र० शीलाद्यस्येत् तृन् स्थाने फकरः लोकात् टोडः आ-
 संतव्यं उत तलुक् अनादौ छित्वं वा लुक् रास्य अलुक् लोकात् रीश
 टारुसडे पटाए उवामिरीए वेवे ११ अव्यय सलुक् इति इतैस्वरात्तस्य
 छिः इलुक् तस्य छित्वं तवद् अंत्यव्यं० दलुक् कियत् तदोस्यमामि
 डी प्र० लुक् तस्य अलुक् लोकात् १३ टारुसडेटाए तीए । जणित
 ११ कगचजेति तलुक् अमोऽस्य अलुक् मोनु० जणिअं न ११ अव्यय०
 विपूर्वः स्मृ स्मरणे— स्मृस्थाने विम्हरव मस् तृतीयस्य मोनु० मस्
 स्थाने मो व्यंजनाददंतेऽत् इदमोमुने मुमो अनस्थाने इलुक् रस्य
 लोपः लोकात् विम्हरिमो ॥ १७३ ॥

टीका भाषांतर. वव्वे ए अव्यय जय, वारण अने खेद अर्थमां प्रवर्त्ते. वेव्वेत्ति
 ए गाथानो अर्थ आप्रमाणे ठे हे मृगाह्नी, ते वेव्वे ए पद कहं, ते वारण अर्थमां ठे.
 वा जय के खेद अर्थमां ठे ? ते मारा जाणवामां आवतुं नथी. तुं केवी तुं के जे उल्लाप
 करनारीतुं. आ गाथानी साधनिका कहे ठे—वेव्वे ए अव्यय ठे. इति शब्दने इहेति
 स्वरांतस्य इलुक् ए सूत्रोथी छि एवुं रूप आय. ते जयके वारण अर्थमां प्रवर्त्ते. खिद्

દ્વિતીય:પાદ: ।

૪૪૫

ए धातुखेद करवाना अर्थमां प्रवर्त्ते. खिद् धातुने करणाधारे ए सूत्राथी अनद् प्रत्यय आवे. पढी खिदेर्जूर अलुक् लोकात् नोणः डेमिडे ए सूत्राथी जूरणे रूप आय. च ए अव्यय ठे तेने कगचज अव्यय ए सूत्राथी अ रूप आय. उद्याप करवाना शील-
वाली ते तेने उत् उपसर्ग लप् धातु तेने तृन् प्रत्यय आवे पढी खराणां स्वराः अ-
जातपुंसः ए सूत्राथी उल्लाविरीइवि रूप आय. सं. युष्मद् तेने टाडहरतुह ए सूत्रे
तुह आदेश आय. सं. मृगाक्षी तेने ऋत्येत् तृन् ह्रस्वः संयोगे कगचज अवर्णो छो-
ऽक्ष्यादौ आमन्व्य अनादौ० द्वितीयतुर्य० इदुतौ ह्रस्वः अंत्यव्यंज० ए सूत्राथी
मयच्छि रूप आय. सं. किम् शब्द तेने किमः मोनु० ए सूत्राथी किं रूप आय. सं.
ज्ञेय तेने म्रज्ञोर्णः कगचज० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्राथी णेए रूप आय. किंउ-
ल्लावे ए गाथानो अर्थ आप्रमाणे ठे. ते स्त्रीए जे कह्युं, ते एमे विस्मरण थया नथी.
ते केवी ठे के जे उद्याप करे ठे. अथवा जे खेद करे ठे. वली जे निषेध करे ठे. आ गा-
थानी व्युत्पत्ति आप्रमाणे ठे सं. किम् शब्द तेने अंत्यव्यं० मोनु० ए सूत्राथी किं
रूप आय. लप् धातु बोखवाना अर्थमां प्रवर्त्ते. तेने उत् उपसर्ग आवे एटले जे उद्याप
करे ते तेने शतृ प्रत्यय आवे इत्युरादिभ्यो० इजितिवृद्धि लोकात् णेरदादाबंवापि
पोवः अजातपुंसः टाडसोकरदादिदे० अंत्यव्यंज० अनादौ द्वित्वं ए सूत्राथी
उल्लावेत्तीए एवं रूप आय. सं. उत तेने कगचज अव्यय ए सूत्राथी उव रूप आय.
खिद् ए धातु परिताप अर्थमां प्रवर्त्ते. खिद् धातुने शतृ प्रत्यय आवे पढी अजातपुंसः
डीप्र० टाडसडेटा खिदेर्जूरः नलेकेरस्य लोकात् ए सूत्राथी जूरंतीए एवं रूप आय.
सं. भीत तेने टडसडे० कगचज० ए सूत्राथी भीआए रूप आय. उत् उपसर्गसाथे वद्
ए धातु बोखवाना अर्थमां प्रवर्त्ते. उद् तेने शीलअर्थमां तृन् प्रत्यय आवे पढी स्वराणां
स्वराः अजातपुंसः डीप्र० शीलाद्यस्य लोकात् टोडः ए सूत्राथी भीआए रूप आय.
उत तेने तलुक् अनादौ० बालुक् रास्य अलुक् लोकात् टाडसडे ए सूत्राथी
उब्बाडिरीए रूप आय. वेव्वे ए अव्यय ठे. इति शब्दने इत्ये स्वरात्तस्य द्विः
इलुक् ए सूत्राथी त्त रूप आय. वद् तेने अंत्यव्यं० कियत् तदोस्य डीप्र० तस्य अलुक्
तदोस्यमामि ए सूत्राथी तीए रूप आय. सं. भणित तेने कगचज अमोऽस्य
मोनु० ए सूत्राथी भणिअं रूप आय. न ए अव्यय ठे. तेनुं अ एवं रूप आय. वि उ-
पसर्ग साथे स्मृ धातु स्मरण अर्थमां प्रवर्त्ते. तेने विम्हरव मस् तृतीयस्य मोनु० मो-
व्यंजना ददंतेऽत् इदमोमुने इलुक् लोकात् ए सूत्राथी विम्हरिमो रूप आय. १९३

वेव्व च आमंत्रणे ॥ १९४ ॥

वेव्व वेव्वे च आमंत्रणे प्रयोक्तव्ये ॥ वेव्व गोले । वेव्वે મુરન્દલે
વહસિ પાણિઅં ॥

મૂલ ભાષાંતર. વેવ્વ અને વેવ્વે એ બે અવ્યય આમંત્રણ અર્થમાં પ્રવર્તે છે. વેવ્વ
એ અવ્યય છે. સં. ગોલી તેનું સંબોધન ગોલે થાય છે. વેવ્વે એ અવ્યય છે. મુરન્દલે

૪૪૬

માગધી વ્યાકરણમ્.

ए संबोधन ठे. सं. बहसि पानीयं तेनुं बहसि पाणिअं एवां रूप आय. तेनो अर्थ एवो ठे के, हे मुरंदला, तुं जल बहे ठे. ॥ १९४ ॥

॥ ઢુંઢિકા ॥

वेव्व- अव्यय च ११ आमंत्रण ७१ गोली ११ वापएच्चं ली ले अंत्य व्यंज० सखुक् एवं मुरन्दले वद् प्रापणे वद् वर्त्तमाना० सिप्र० द्विती यस्य सिसेसे- सिवूस्थाने सिव्यंजनात् लोकात् वहसि। पानीय- पानीयादिष्वित् नी नि नोणः कगचजेति यलुक् ११ क्लीबेस्म मोनु० पाणिअं

ટીકા ભાષાંતર. વેવ્વ અને વેવ્વે એ બે અવ્યય આમંત્રણ અર્થમાં પ્રવર્તે. સં. ગોલી તેને વાપણું અંત્યવ્યં એ સૂત્રોચી ગોલે રૂપ આય. એવીરીતે મુરન્દલે એ રૂપ પણ આય. સં. વહ્ ધાતુ વહન કરવાના અર્થમાં પ્રવર્તે. વદ્ ધાતુને વર્તમાના સિપ્રત્ય-ય આય. દ્વિતીયસ્ય સિસેસિ વ્યંજનાત્ લોકાત્ એ સૂત્રોચી વહસિ એવું રૂપ આય. સં. પાનીય તેને પાનીયાદિષ્વિત્ નોણઃ કગચજં ક્લીબે સ્મ મોનુ એ સૂત્રોચી પાણિઅં રૂપ આય. ॥ ૧૯૪ ॥

મામિ હલા હલે સહ્યા વા ॥ ૧૯૫ ॥

एते सख्या आमंत्रणे वा प्रयोक्तव्याः ॥ मामि सरिसक्खराणवि ॥ पण वह माणस्स हला ॥ हले हयासस्स पद्धे सहि एरिसि च्चिअ गई ॥

મૂલ ભાષાંતર. મામિ હલા અને હલે એ અવ્યયો સહીને આમંત્રણ કરવાના અર્થમાં પ્રવર્તે. મામિ એ અવ્યય ઠે. સં. સદશાક્ષરાણાંઅપિ તેનું સરિસક્કરાણવિ એવું રૂપ આય. તેનો અર્થ એવો આય ઠે કે, હે સહી, સરસા અહોરોનો પણ સં. પ્રણમ તેનું પણ આય. સં. વહમાનસ્ય તેનું વહમાણસ્સ આય. હલે અવ્યય ઠે. સં. હતાશસ્ય તેનું હયાસસ્સ એવું રૂપ આય. પદ્ધે સં. સહિ ईदृश्येव गतिः તેનું ઇરિસિ ચ્ચિઅ ગઈ એવું આય. ॥ ૧૯૫ ॥

॥ ઢુંઢિકા ॥

મામિ- अव्यय० हला, अव्यय० हले, अव्यय० सखी ६१ वा अव्यय० तद्गाथा यथा- मामि सरिसक्खराणवि अत्थि विसेसो पयप्पि अव्वाण नेहजरिआण अन्नो अवराह जरिआण १ अस्यार्थः- हे मामि- हे सखि- सदशक्षराणामपि वचनानां विशेषोस्ति स्नेह नृतानां वचनानां अन्ये विशेषा अपरोधभृतानां वचनानां विशेषा अन्य एव इति गार्थार्थः । सखी अनेन मामि आदेशः ११ अव्यय०

द्वितीयःपादः ।

४४७

सदृशाक्षराणामपि दृशः किप् टक् सकृद् रि ह्रस्वः संयोगे शा श
 शपोः सः क्षः खः कचितु ठजौ खः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्य० पूर्व
 ख क पो वः पदादपेर्वा अपेः अलुक् टा आमोर्णः आमस्थाने नोणः
 सरिसक्खराणवि । पण वह माणस्स हला— हे सखि पूयमानं प्रणम—
 णम् प्रह्वाने णम् पीठे धात्वादेर्णो नः नमपत बहुषु तु ह्रमो तस्याह
 प्रपूर्वः रुदनमोर्वः मव् व्यंजनात् लोकात् सर्वत्र प्रस्य रलुक् नोणः
 पण । वहमान— ११ कचिद् द्वितीयार्थे ङस् ङसः स्स नोणः माणस्स ।
 सखी अनेन सखीस्थाने हला ११ अव्यय० तडुपरि गाथा यथा—
 अशेको विसहावो वम्महसिहिणो हले हयासस्स । विज्जाइ नीरसा-
 णं हिअए सरमाण पज्जलए ॥१॥ हेसखि— मन्मथ एव शिखी वन्दिः
 तस्य मन्मथशिखिनः हताशस्य निन्द्यस्य अन्यस्वजावत्वमेव प्रकटयति ।
 नीरसानां हृदये विध्याति सरसानां हृदये प्रज्वलति । अन्यस्तु वन्दिः
 नीरसस्थाने निर्जलप्रदेशे प्रज्वलति । सरसस्थाने सखिलप्रदेशे
 विध्याति कंदर्पाग्निः ततो विपरीत इति गाथार्थः १ सखि इत्यस्य
 स्थाने अनेन हले इत्यादेशः । हताशस्य कगचजेति तलुक् अवर्णो अ
 य शपोः सः ङसस्स स्य स्स हयासस्स । पदे । सहि एरिसि च्चिअ गई ।
 मारुव्वजत्तंसवत्तंसवद्विय मुहचंदं । एयणव्वालवालुंकिंतं तु कुटिल्ला
 ण पेमाण ॥ १ ॥ अस्यार्थः— हेसखि, एतेषां प्रेम्णः गतिरीदृश्येव ।
 अस्तवद्वित सुचंद्रं यथा स्यात्तथा ज्वती मा रोदितु कथञ्चूतां प्रेम्णा
 बालविलुकिंतं कुटिलानां बालवालुकि चिर्जटितं तु वक्राणां कोर्थः सखी
 सखीं वक्ति— हेसखि मुखचंद्रं वकीकृत्य रोदनं कुतः क्रियते प्रेम्णांगति
 स्तु ईदृशी वर्तते इति ज्ञावार्थः । ईदृशी एव—एत्पीयूषापीडबिचीतका-
 क्रीड कीदृशे ई एदृशः किप् टक् सकृद् रि शपोः सः शीसीणइवे अवि
 अन्धि अवधारणे एव स्थाने चअ सेवादौ द्वित्वं चच्चि ह्रस्वः सं-
 योगे सी सि एरिसिवि— आगति ११ कगचजेति तलुक् अंत्यव्यंजन
 सलुक् अक्कीवे दीर्घः गई. ॥ १९५ ॥

टीका भाषांतर. मामि हला अने हले ए अव्ययो संबोधन अर्थमां विकल्पे
 प्रवर्त्ते. मामि सरिसक्ख० ए गाथानो अर्थ आप्रमाणे ठे—हे सखी, सरखा अक्षरवाद्यां

૪૪૬

માગધી વ્યાકરણમ્.

સ્નેહ જરેલાં વચનોના વિશેષ જુદાં છે અને અપરાધે જરેલા વચનોના વિશેષ જુદા છે. સં. સહી શબ્દને સ્થાને મામિ આદેશ થયો છે. મામિ એ અવ્યય છે. સં. સદશા-ક્ષરાણામપિ દશ્ ધાતુને ક્ષિપૂ પ્રત્યય આવે પઠી ટક સક્ અફ દનો રિ થાય. પઠી હ્રસ્વઃ સંયોગે શષોઃ સઃ ક્ષઃ સ્વઃ કચિતુ છઙ્ઙૌ અનાદૌ દ્વિતીયતુર્યં પોવઃ પદા-દપેર્વા ટા આમોર્ણઃ નોળઃ એ સૂત્રોચ્ચી સરિસસ્કરાણાવિ રૂપ થાય. સં. હે સહી પ્રણામકર્ય. સં. નમ્ ધાતુ નમવાના અર્થમાં પ્રવર્તે. નમ્ ધાતુને પીઠે ધાત્વાદેર્ણોનઃ નમપત વહુષુ પ્ર ડપસર્ગ પૂર્વે આવે રુદ્ નમોર્વઃ વ્યંજનાત્ લોકાત્ સર્વત્ર નોળઃ એ સૂત્રોચ્ચી પળ રૂપ થાય. સં. વહમાન તેને કચિદ્વિતીયાર્થે ડસ્ પ્રત્યય આવે ડસસ્સ નોળઃ એ સૂત્રોચ્ચી માળસ્સ રૂપ થાય. સહી એ સંવોધનને સ્થાને હલા થાય. હલા અને હલે એ અવ્યયો છે. તેજપર અશેકોં એ ગાથા છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. નિંદ્ય સ્વજ્ઞાવવાલો એવો કામદેવરૂપી અગ્નિ છે. તેનો જુદો જુદો સ્વજ્ઞાવ પ્રગટ કરે છે. તે કામદેવરૂપ અગ્નિ રસરહિત એવા લોકોના હૃદયમાં બુઝાઈ જાય છે. અને રસિક લોકોના હૃદયમાં પ્રજ્વલિત થાય છે. જગતમાં બીજો અગ્નિ છે તે નીરસ-નિર્જલ સ્થાનમાં પ્રજ્વલિત થાય છે. અને સરસ-સજલ સ્થાનમાં બુઝાઈ જાય છે. અને આ કામદેવ રૂપ અગ્નિતો તેથી વિપરીતજ છે. સહીને ઠેકાણે હલે એવો આદેશ થાય. સં. હતાશસ્ય તેને કગચજ અવર્ણો શષોઃ સઃ ડસસ્સ એ સૂત્રોચ્ચી હયાસસ્સ એવું રૂપ થાય. પદ્મે સહિરિસિ ગાથાનો અર્થ આપ્રમાણે છે. હે સહી, તેજના પ્રેમની ગતિ આવીજ છે. વહી હેસહી તું તારામુખચંદ્રને વાંકો કરી શામાટે રોદન કરે છે ? પ્રેમની ગતિતો એવીજ છે. સં. ર્દશી એવ તેને એત્પીયૂષાપીડં દશઃ ક્ષિપ્ સક્ શષોઃ સઃ એ સૂત્રોચ્ચી એ-રિસિ એવું રૂપ થાય. સં. એવ તેને વિઅ આદેશ થાય. પઠી સેવાદૌં હ્રસ્વઃ સંયોગે એ સૂત્રોચ્ચી ઘિએ એવું રૂપ થાય. સં. ગતિ તેને કગચજ અંત્યવ્યંજન અક્ષીબે દીર્ઘઃ એ સૂત્રોચ્ચી ગઈ એવું રૂપ થાય. ॥ ૧૯૫ ॥

દે સંમુખીકરણે ચ ॥ ૧૯૬ ॥

સંમુખીકરણે સહ્યા આમંત્રણે ચ દે ઇતિ પ્રયોક્તવ્યમ્ ॥ દે પસિઅ તાવ સુંદરિ ॥ દે આ પસિઅ નિઅત્તસુ ॥

મૂલ ભાષાંતર. સંમુખી કરવામાં અને સહીના આમંત્રણમાં દે એવો અવ્યય પ્રવર્તે દે એ અવ્યય છે. સં. પ્રસીદ તેનું પસિઅ એવું રૂપ થાય. સં. તાવત્ તેનું તાવ રૂપ થાય. સુંદરિ એ સંવોધન છે. તેનો અર્થ એવો છે કે, હે સુંદરી, પ્રથમ તું પ્રસન્નથા. દે એ અવ્યય છે. આ એ પળ અવ્યય છે. સં. પ્રસીદ તેનું પસિઅ રૂપ થાય. સં. નિવર્ત્તસ્વ તેનું નિઅત્તસુ એવું થાય. “હે સહી તું પ્રસન્નથા અને નિવૃત્તથા.” એવો તેનો અર્થ થાય. ॥ ૧૯૬ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

દે અવ્યય ૧૧ સંમુખીકરણ ૭૧ ચ અવ્યય ૧૧ દે ઇતિ સંમુખીકરણે

द्वितीयःपादः ।

४४ए

हे सुंदरित्वं प्रसीदेत्यर्थः । अव्यय सल्लुक् सं० प्रसीद सर्वत्ररल्लुक् पानी यादिष्वित् सी सि कगचजेति दल्लुक् पसिश्च । तावत् ११ अंत्यव्यं० तल्लुक् अव्ययसल्लुक् ताव । दे इति सख्यामंत्रणे आ इति संबोधने हे सखित्वं प्रसीद निवर्त्तस्वेत्यर्थः पसिश्च पूर्ववत् । वृत्तुङ्वर्त्तने वर्त्त स्वप् ० निपुर्वः ह्रसुमुविध्यादिथे कस्मिन्त्रयाणं । स्त्रीसुव्यंजनात् वृ व कगच जेति वल्लुक् अनादौद्वित्वं च निश्चत्तसु ॥ १९६ ॥

टीका भाषांतर. दे ए अव्यय संमुखीकरण अने सखीना आमंत्रणमां प्रवर्त्ते. अर्ही दे ए अव्यय संमुखी करणमांठे. “हे सुंदरी, तुं प्रसन्नथा.” एवो अर्थ आय. सं. प्रसीद तेने सर्वत्र पानीयादिष्वित् कगचज० ए सूत्रोथी पसिअ एवुं रूप आय. सं. तावत् तेने अंत्यव्यं० अव्ययसल्लुक् ए सूत्रोथी ताव एवुं रूप आय. बीजावाक्य- मां दे ए अव्यय सखीना आमंत्रणमांठे. आ ए संबोधनमां प्रवर्त्ते तेनो अर्थ एवोठे के, हे सखी, तुं प्रसन्न था अने निवृत्त था. सं. प्रसीद तेनुं. पसिअ एवुं रूप पूर्व प्रमाणे आय. वृत् ए धातु वर्त्तवामां प्रवर्त्ते. सं. वृत् तेने नि उपसर्ग पूर्वे आय. पठी ह्रसुमु- विध्यादि व्यंजनात् कगचज अनादौ ए सूत्रोथी निश्चत्तसु एवुं रूप आय. ॥ १९६ ॥

हुं दानपृच्छानिवारणे ॥ १९७ ॥

हुं इति दानादिषु प्रयुज्यते ॥ दाने । हुं गेएह अप्पणो चिश्च ॥ पृष्ठा- याम् । हुं साहसु सद्भावं ॥ निवारणे । हुं निल्लज्ज समोसर ॥

मूल भाषांतर. हुं ए अव्यय दान, प्रश्न अने निवारण अर्थमां प्रवर्त्ते ठे. दान अर्थनुं ऊदाहरण. सं. हुं गृहाण स्वयमेव तेनुं हुं गेएह अप्पणो चिश्च तेनो अर्थ आ प्रमाणे तुं तारा पोतानुंज ग्रहण कर्य. प्रश्न अर्थनुं ऊदाहरण सं. हुं कथय स द्भावं तेनुं हुं साहसु सद्भावं तेनो अर्थ आप्रमाणे तुं तारा सद्भावेने कहीश ? निवारणनुं ऊदाहरण सं. हुं निर्लज्ज समपसर तेनुं हुं निल्लज्ज समोसर एवुं आय. तेनो अर्थ आप्रमाणे. हे निर्लज्ज, तुं अर्ही चाइयोजा. ॥ १९७ ॥

॥ हुंठिका ॥

हुं ११ अव्यय० दानं च पृष्ठा च निवारणं च दानपृष्ठा निवारणं तस्मिन् ७१ हुं इति दाने अव्ययम् ग्रह आदाने ग्रहगुहोबलोएहः ग्रहस्थाने एहः पचमी ह्रसुमुहिषु व्यंजनात् अतश्च खिज्ज हुज्जे लुकएहस्य अलोपः लोकात् गेल्ल स्वयं स्वयमोऽर्थे अप्पणो नवा स्वयम् स्थाने अप्पणो । कथण कथेवीज्जारोप्पाळ कथणस्थाने सोह पंहिह्रसुमुहिषु

४५०

मागधी व्याकरणम्.

साहुसु । सद्भाव कगटडेति दलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्यं पूर्वञ्च
स्य व ११ क्लीबेसम् मोनु० सञ्जावं । समपसर अवापोते अपेतअह
उकार मो समोसर ॥ १९७ ॥

टीका भाषांतर. हुं ए अव्यय दान, पृच्छा अने निवारण अर्थमां प्रवर्त्ते.
अहीं हुं ए अव्यय दानमां ठे. अह ग्रहणकरवुं ए धातुने ग्रहणहो चल्मेणहः पंचमी
हहुसुसुहिसु व्यंजनात् अतइज्जखिज्जहुजे लोकात् ए सूत्रोथी गेह्ण एवं रूप आय.
सं. स्वयं तेने स्वयमोर्थेअप्पाणोनवा ए सूत्रोथी अप्पाणो एवं रूप आय. कथ
कहेवुं ए धातुने कथेवीज्ज रोप्पाल सोहपंहिहुसुसु० ए सूत्रोथी साहुसु एवं रूप
आय. सं. सद्भाव तेने कगटड अनादौ० द्वितीयतुर्यं० क्लीबेसम् मोनु० ए
सूत्रोथी सञ्जावं एवं रूप आय. सं. समपसर तेने अवापोते ए सूत्रोथी समोसर
एवं रूप आय. ॥ १९७ ॥

हु खु निश्चय-वितर्क-संज्ञावन-विस्मये ॥ १९८ ॥

हु खु इत्येतौ निश्चयादिषु प्रयोक्तव्यौ ॥ निश्चये । तंपिहु अञ्चिन्नसिरी
तं खु सिरिए रहस्सं ॥ वितर्कः ऊहः संशयो वा । ऊहे । नहु णवरं
संगहिआ । एअं खु हसइ ॥ संशये । जलहरो खु धूमवडवो खु ॥
संज्ञावने । तरीऊं णहु णवर इमं । एअं खु हसइ ॥ विस्मये । को खु
एसो सहस्स-सिरो ॥ बहुलाधिकारा दनुस्वारात्परो हुर्न प्रयोक्तव्यः॥१९८

मूल भाषांतर. हु अने खु ए वे अव्ययो निश्चय, वितर्क संभावना अने
विस्मयमां प्रवर्त्ते. निश्चयनुं उदाहरण सं. त्वमपि हुं अञ्चिन्नश्रीः तेनुं तंपि
हुं अञ्चिन्नसिरी एवं आय. तेनो अर्थ एवो ठे के, तुं निश्चेषण नहीं ठे दा एली
लक्ष्मी वालोडुं. सं. त्वं खु श्रियः रहस्सं तेनु तं खु सिरिए रहस्सं एवं आय.
वितर्क एटवे ऊह अथवा संशय तेमां ऊह नुं उदाहरण सं. न हु केवलं संगृहीता
तेनुं न हुं णवरं संगहिआ एवं आय. तेनो अर्थ शुं ते केवल संग्रह करेलीठे. सं.
एतं खु हसति तेनुं एअं खु हसइ एवं आय. तेनो अर्थ “शुं ए पुरुषने हसेठे.
संशय नुं उदाहरण सं. जलधरः खु धूमपटलः खु. तेनुं जलहरो खु धूमवडवो
खु एवं आय. तेनो अर्थ शुं आ मेघठे के धुमाडानो जथ्योठे? संज्ञावना अर्थनुं उदाहरण
सं. तरितुं न हु केवलं इमां तेनुं तरीऊं ण हु णवर इमं एवं आय तेनो अर्थ आ न-
दीने केवल तरीजवा संज्ञवतुं नथी. सं. एतं खु हसति तेनुं एअं खु हसइ एवं आय.
तेनो अर्थ एने हसे ठे ते संज्ञवेठे. विस्मयनुं उदाहरण सं. कः खु एष सहस्रशिराः तेनुं
को खु एसो सहस्स-सिरो एवं आय. बहुल अधिकार ठे. तेथी अनुस्वारनीपर हु
न आवे. ॥ १९८ ॥

द्वितीयःपादः ।

४५१

॥ ढुंढिका ॥

हुखु १२ अव्ययस् ० निश्चयश्च वितर्कश्च संज्ञावनं च विस्मयश्च नि-
 श्चयवितर्कसंज्ञावनविस्मयं तस्मिन् ७१ युष्मद् ११ युष्मदस्त्वंतुमं-
 तुवंतुहं सिना सह युष्मद् स्थाने तं । तं । अपि पदादपेर्वा अलुक् पि
 हु निश्चये । अन्तिन्नश्रीः अन्तिन्ना श्रीर्यस्य स अन्तिन्नश्रीः श्रीः शू री
 इति विश्लेषे री रिर्हकृत्स्नरि पूर्व इः लोकात् शषोः सः ११ अक्ली-
 बेऽसौ दीर्घः अंत्यव्यं ० सलुक् अन्तिन्नसिरी । श्री ६१ डासडौएर्हश्रीके
 शू री इति विश्लेषे रिपूर्व इः लोकात् सरीए । रहस्यड सस्य स्य स्स
 ११ क्लीवे सम् मोनु ० रहस्सं । नवरं केवले एवरं आदेशः वक्रादा-
 वंतःअनुस्वारः एवरं । संगृहीता । सर्वत्र रलुक् पानीयादिष्वित् ही हि-
 कगचजेति तलुक् संगहिश्चा । एतद् वा स्वरेमश्च द म कगचजेति
 दलुक् मोनु ० एअं । हसति— त्यादीनां तिइ हसइ । जलधर— खघ-
 थध ० ध ह ११ अतः सेडोः जलहरो । धूमपटल पोवः टोडः ११ अतः
 सेर्गोः धूमवडलो । तृ तरणे तृ तुम् व्यंजनात् इच्च क्त्वातुम्तव्यज-
 विष्यत्सु इच्च वर्णस्यार् तर् लोकात् कगचजेति तलुक् तारीजं एहु । इ-
 दम् ११ इदम इम इदमः स्थाने इम आत् आप् ह्रस्वोमि आ अमो-
 ऽलुक् मोनु ० इमं । इमां नदीं केवलं तरीतुं न संज्ञावयामि । एअं खु
 हसइ पूर्ववत् । किम् ११ । मकस्त्रसोश्च किमस्थाने कः को । एतद् अं-
 त्यव्यं ० दलुक् तदसस्तसोश्च त चेतन्नदः इतको उ नित्यं एसो सह-
 स्त्रशिराः सहस्त्रं शिरांसि यस्य सः ११ सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं स्स
 शषोः सः अंत्यव्यं ० रलुक् अतः सेडोः सहस्त्रसिरो ॥ १७७ ॥

टीका भाषांतर. हु अने खु ए अव्यय निश्चय, वितर्क, संज्ञावना अने विस्मय
 अर्थमां प्रवर्त्ते ठे. सं. युष्मद् तेने युष्मदस्त्वंतु मंतु वंतु ए सूत्रे तं एवुं रूप आय.
 सं. अपि तेने पदादपेर्वा ए सूत्रे पि एवुं रूप आय. अहीं हुं ए अव्यय निश्चय अर्थ-
 मां प्रवर्त्ते. जेनी श्री (लक्ली) वेदाएली न होय ते अच्छिन्नश्री कहेवाय. सं. श्रीः
 तेने शू री एवो विश्लेष करी रिर्हिकृत्स्न ए सूत्रे पूर्वे इ आय. पढी लोकात् शषोः
 सः अक्लीबेऽसौ दीर्घः अंत्यव्यंजन— ए सूत्रोश्री सिरी आय. साथे मली अच्छि-
 न्नसरी एवुं रूप आय. सं. श्री तेने डासडौ एर्हश्री ए सूत्र दागी पढी शू री एवो वि-

४५२

मागधी व्याकरणम्.

श्लेष करी रि पूर्वे इ थाय. पढी लोकात् ए सूत्रथी सरीए एवं रूप थाय. सं. रहस्य तेने डसस्स क्लीबे सम् मोनु ए सूत्रोथी रहस्सं रूप थाय. नवरं तेने केवले णवरं वक्रादावंतः अनुस्वारः ए सूत्रोथी णवरं रूप थाय. सं. संगृहीता तेने सर्वत्र पानीया-दिष्वित् कगचज ए सूत्रोथी संगहिआ एवं रूप थाय. सं. ए तद् तेने वा स्वरे-मश्च कगचज मोनु० ए सूत्रोथी एअं रूप थाय. सं. हसति तेने त्यादीनां तिइ ए सूत्रे हसइ रूप थाय. सं. जलधर तेने स्वघथध० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी जल-हरो रूप थाय. सं. धूमपलट तेने पोवः टोडः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी धूमवडलो एवं रूप थाय. तृ ए धातु तरवाना अर्थमां प्रवर्त्ते. तेने तुम् प्रत्यय आवे. पढी व्यंज-नात् इच्च क्त्वा तुम् तव्य भविष्यत्सु इच्च क वर्णस्यार् लोकात् कगचज ए सू-त्रोथी तरीउं रूप थाय. णडु ए अव्ययो डे. सं. इदम् शब्द तेने इम इदम स्थाने इम आत आप ह्रस्वो मिआ अमोऽअलुक् मोनु० ए सूत्रोथी इमं एवं रूप थाय. तेनो अर्थ एवो थाय के, केवल आ नदीने तरवानी हुं संचावना करतो नथी. एअंखु हसइ ए पूर्ववत् सिद्ध करवुं. सं. किम् शब्द तेने किमस्त्रसोश्च किमस्थाने कः ए सूत्रोथी को एवं रूप थाय. सं. एतद् शब्द तेने अंत्यव्यंज० तदसस्तसोश्च चेत्त-न्नद इतकोड डित्यं ए सूत्रोथी इसो एवं रूप थाय. सं. सहस्रशिराः जेने हजार मस्तको होय ते तेने सर्वत्र अनादौ शषोः सः अंत्यव्यं० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सहस्ससिरो एवं रूप थाय. ॥ १९८ ॥

ऊ गर्हाक्षेप विस्मय-सूचने ॥ १९९ ॥

ऊ इति गर्हादिषु प्रयोक्तव्यम् ॥ गर्हा । ऊ णद्वज्ज ॥ प्रकांतस्य वा-क्यस्य विपर्यासाशङ्काया विनिवर्त्तन लक्षणआक्षेपः॥ऊकिम् । मए ञणि-अं ॥ विस्मये । ऊ कह मुणिआ अहयं ॥ सूचने । ऊ केण न विण्णायं

मूल भाषांतर. ऊ ए अव्यय गर्हा (निंदा) आक्षेप (तिरस्कार) विस्मय अने सूचन अर्थमां प्रवर्त्ते. गर्हा अर्थनुं उदाहरण- सं. ऊ निर्लज्ज तेनुं ऊ णिल्लज्ज एवं थाय. तेनो अर्थ, हे निर्लज्ज, तने धिक्कार डे. चालता वाक्यने विपर्यासनी आशंकांनुं जे निवर्त्तन, करवुं ते आक्षेप कहेवाय डे. तेनुं उदाहरण- सं. ऊ किं मया भणितं तेनुं ऊ किं मए भणिअं एवं थाय. तेनो अर्थ- शुं ते में कहुं हतुं ? विस्मयनुं उदाहरण- सं. ऊ कथं मुनिता अहं तेनुं ऊ दुह मुणिआ अहयं एवं थाय. तेनो अर्थ-हुं केवीरीते मुनिपणुं राखुं. सूचन अर्थनुं उदाहरण- सं. ऊ केन न विज्ञातं तेनुं ऊ केण ण वि-ण्णायं एवं थाय. तेनो अर्थ-कोणे जाणुं नथी. ॥ १९९ ॥

॥ दुंदिका ॥

ऊ ११ अव्यय० गर्हा च आक्षेपश्च विस्मयश्च सूचनं च गर्हाक्षेपवि-स्मयसूचनं तस्मिन् ७१ ऊ इति गर्हायां हे निर्लज्ज- निर्लज्ज सवत्र

द्वितीयःपादः ।

४५३

रलुक् अंत्यव्यं० सलुक् वादौ नि णि णिल्लज्ज । अस्मद् ३१ मिमे मेम
इमाइ मए मयाइणे टा टेन सह युष्मद् स्थाने मए । जणित- कगच-
जेति तलुक् जणियं । कथं मांसादिष्वत् अनुस्वारे अनुस्वारलुक् खघथ
धन्नां तस्य ह कह मुनिता नोणः कगचजेति तलुक् ११ अंत्यव्यंजन०
सलुक् मुणिआ । अस्मद् । अस्मदोस्मि अहि अम्ह मम्हं ममं मंमिमं
अह अहसिना अस्मद् स्थाने सिना सह अहयं । विज्ञात- म्मज्ञोर्णः
इस्य णः अनादौ द्वित्वं कगचजेति तलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम्
मोनु विण्णायं ॥ १९९ ॥

टीका भाषांतर. ऊ ए अव्यय गद्गा, आक्षेप, विस्मय अने सूचन अर्थमां प्रवर्त्ते.
पेला उदाहरणमां ऊ ए अव्यय निंदामां ते. सं. निर्लज्ज तेने सर्वत्र अंत्यव्यं० वादौ
ए सूत्रोत्थी णिल्लज्ज एवं रूप आय. सं. अस्मद् तेने मिमेमेमइ माईमए ए सूत्रे मए
एवं रूप आय. सं. भणित तेने कगचज ए सूत्रे भणिअं रूप आय. सं. कथम् तेने
मांसादिष्वत् अनुस्वारे खघथध० ए सूत्रोत्थी कह रूप आय. सं. मुनिता तेने नोणः
कगचज० अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोत्थी मुणिआ रूप आय. सं. अस्मद् तेने अस्मदो-
स्मि अहिअहं ममं मिमं अहअह ए सूत्रोत्थी अहयं रूप आय. सं. विज्ञात तेने
म्मज्ञोर्णः अनादौ द्वित्वं कगचज अवर्णो क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोत्थी विण्णायं
रूप आय. ॥ १९९ ॥

थु कुत्सायाम् ॥ २०० ॥

थु इति कुत्सायां प्रयोक्तव्यम् ॥ थु निहज्जो लोउ ॥ २०० ॥

मूल भाषांतर. थू ए अव्यय कुत्सा (दुगंठा) अर्थमां प्रवर्त्ते. सं. थू निर्लज्जः
लोकः तेनुं थू निहज्जो लोओ एवं रूप आय. ॥ २०० ॥

॥ दुंढिका ॥

थु ११ अव्यय० कुत्सा ७१ निर्लज्ज- सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं द्व
११ अतःसेडोः निहज्जो । लोक ११ कगचजेति कलुक् अतःसेडोः लोउ

टीका भाषांतर. थु ए अव्यय कुत्सा अर्थमां प्रवर्त्ते. सं. निर्लज्ज तेने सर्वत्र अ-
नादौ० अतः सेडोः ए सूत्रोत्थी निहज्जो एवं रूप आय. सं. लोकः तेने कगचज
अतः सेडोः ए सूत्रोत्थी लोओ रूप आय. ॥ २०० ॥

रे अरे संज्ञाषण-रतिकलहे ॥ २०१ ॥

अनयोरर्थयोर्यथासंख्यमेतौ प्रयोक्तव्यौ ॥ रे संज्ञाषणे । हिअय मरु-
ह-सरिआ ॥ अरे रतिकलहे । अरे मए समं मा करेसु उवहासं ॥

૪૫૪

માગધી વ્યાકરણમ.

મૂલ ભાષાંતર. રે અને અરે એ બે અવ્યયો સંભાષણ અને રતિકલહ અર્થમાં અનુક્રમે પ્રવર્તે છે. સંજાષણ અર્થમાં રે તું ઉદાહરણ-સં. રે હૃદય અલ્પસરિતા-તેનું રે હિઅયમડહ-સરિઆ એવું થાય. તેનો અર્થ એવો છે કે, અરે હૃદય, તું અલ્પજલવાલી નદીએ વહન કરેલા કાષ્ઠની જેમ ઝમ્યા કરે છે-રતિકલહના અર્થમાં અરેનું ઉદાહરણ સં. અરે મયા સમં મા કુરુ ઉપહાસં અરે તું મારી સાથે ઉપહાસ ન કર્ય. ॥ ૨૦૧ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

રે અરે ૧૧ અવ્યય૦ સંજાષણં ચ રતિકલહશ્ચ સંજાષણરતિકલહં ત-
સ્મિન્ ૭૧ રેહિઅય એવાક્યઉપર ગાથા છે રેહિઅય મરુહસરિઆ જલ-
જરબુજ્જન્તસુક્કદારુવ । ઠાણે ઠાણે વિઅલગ્ગમાણસ્સ કેણાવિ મજ્જિહિ
સિ ૧ અસ્ય વ્યાખ્યા-રેહૃદય અલ્પસરિત્જલજરોહ્યમાનશુષ્કદારુવત્
સ્થાને સ્થાને લગમાનંઃ કેનાપિ દહ્યસે હત્યર્થઃ । યથા શુષ્કં કાષ્ઠં અ-
લ્પનદીપ્રવાહે વહતિ કચિત્ લગ્નસ્થાને લગતિ કેનાપિ ગૃહિત્વા ઇંધનં
ક્રિયતે તથા હે હૃદય ત્વમપિ સંસારપ્રવાહે વહમાને સ્થાને સ્થાને પ્ર-
સંગં કુર્વાણં કેનાપિ દહ્યસે મૃશં પરિતાપં પ્રાપયિષ્યસે અતઃ સ્થાને સ્થા-
ને પ્રસંગં માકુરુ ઇતિજાવાર્થઃ રે ૧૧ અવ્યય૦ આમંત્રણે ૧૧ મોદાથો-
વો હત્યનેન આમંત્રણે સેડોં આદેશો વિકલ્પેન જવતિ શ્ત્રુપાદૌ હ હિ
અંત્યવ્યં સૂલુક્ હિઅય । અલ્પસરિત્ સ્ત્રિયામાદવિદ્યુતઃ ત આ ગોણાદયઃ
અલ્પસ્ય મડહ ઇતિ ૧૧ અંત્યવ્યં સૂલુક્ મરુહસરિઆ । અસ્મદમિસમે અ-
સ્મદ્ સ્થાને ટેનસહમએ સમ ૨૧ અમોડસ્યાલુક્ મોનુ૦સમં મા ૧૧ અવ્ય-
ય કૃધાતોર્હિ પ્રત્યયઃ હિડુસુ૦ હિસ્થાને ષુ સુ ક્વર્ણસ્યાર્ કૃ કર્ વ્યં-
જનાત્ વર્તમાનાયાં વમા અતઃસ્થાને લોકાત્ કરેસુ । ઉપહાસ પોવઃ
ક્લીબેસ્મ્ મોનુ૦ ઉવહાસં ॥ ૨૦૧ ॥

ટીકા ભાષાંતર. રે અરે એ બે અવ્યયો સંભાષણ અને રતિકલહમાં પ્રવર્તે રે હિ-
અય એ વાક્ય ઉપર ગાથા છે. તેની વ્યાખ્યા એવી છે કે, હે હૃદય, તું અલ્પ નદીના જલના
જારથી વહન થતાં એવા શુષ્ક કાષ્ઠની જેમ ઠેકાણે ઠેકાણે સંલગ્ન થઈ છે વટે દહન થાય છે.
જેમ શુષ્ક કાષ્ઠ અલ્પ નદીના પ્રવાહમાં કોઈ સ્થાને લાગી જાય છે એટલે કોઈ તેને લઈ ઇંધણું
કરે છે, તેમ હે હૃદય, તું પણ આ સંસારના પ્રવાહમાં વહન થઈ ઠેકાણે ઠેકાણે પ્રસંગ કરે છે
અને કોઈનાથી દહનપણ થાય છે એટલે કોઈ તને પરિતાપ પમાડે છે. તેથી તું સ્થાને સ્થા-
ને પ્રસંગ ન કર્ય. એવો જાવાર્થ છે. રે એ આમંત્રણ અર્થમાં અવ્યય છે. સં. હૃદય તેને

द्वितीयःपादः।

४५५

डोदाधोवो ए सूत्रे आमंत्रणमां सि ने स्थाने डो एवो विकल्पे आदेश आय पत्नी
इत्कृपादौ अत्यव्यंज० ए सूत्रोत्थी हिअय एवं रूप आय. सं. अल्पसारित् तेने स्त्रिया-
मादविकृतः गोणादयः अल्पस्य मडह अत्यव्यं ए सूत्रोत्थी मडह-सरिआ
एवं रूप आय. सं. अस्मद् तेने अस्मद्मिममं ए सूत्रे मए रूप आय. सं. सम तेने
अमोऽस्यालुक् मोनु० ए सूत्रोत्थी सम रूप आय. मा ए अव्यय ठे. सं. कृ धातु
तेने हिदुस ऋवर्णस्यार् व्यंजनात् वर्त्तमाना लोकात् ए सूत्रोत्थी करेसु रूप
आय. सं. उपहास तेने पोवः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोत्थी उवहासं एवं रूप आय. ॥१०१॥

हरे क्षेपे च ॥ १०१ ॥

क्षेपे संज्ञाषणरतिकलहयो हरे इति प्रयोक्तव्यम् ॥ क्षेपे । हरे णि-
ल्लज्ज ॥ संज्ञाषणे । हरे पुरिसा ॥ रतिकलहे । हरे बहु-वल्लह ॥

मूलभाषांतर. हरे ए अव्यय क्षेप-तिरस्कार संज्ञाषण अने रतिकलहना अर्थम
प्रवर्त्ते. क्षेप-तिरस्कार अर्थनं उदाहरण- सं. हरे निर्लज्ज. तेनं हरे णिल्लज्ज एवं आय.
संज्ञाषणनं उदाहरण-सं. हरे पुरुषाः तेनं हरे पुरिसा एवं आय. रतिकलहनं उदा०
सं. हरे बहु-वल्लभ तेनं हरे बहु-वल्लह एवं आय. ॥ १०१ ॥

॥ दुंडिका ॥

हरे ११ अव्यय० क्षेप ११ च ११ अव्यय हरे इति निन्दायां । अव्ययम्
निर्लज्ज सर्वत्र रलुक् अनादौद्वित्वं ह्य अंत्यव्यं सलुक् निर्लज्ज । हरे
इति संज्ञाषणे । अत्र आमंत्रणे स पुरुषे रोरुरि शषोः सः डादाध्योवा
सेस अंत्यव्यंज० सूत्रुक् पुरिसा हरे इति रतिकलहे-यथा हे बहुवल्लभ
हरे ११ आमंत्रणे अंत्यव्यं सलुक् हे बहु-वल्लह ॥ १०१ ॥

टीका भाषांतर. हरे ए अव्यय क्षेप, संज्ञाषण अने रतिकलहना अर्थमां प्रवर्त्ते.
प्रथम हरे ए निन्दा अर्थमां प्रवर्त्ते सं. निर्लज्ज तेने आमंत्रणे पुरुषे रोरुरि शषोः सः
डादाध्योवा अंत्यव्यंजन ए सूत्रोत्थी पुरिसा रूप आय. हरे ए रतिकलहना
अर्थमां प्रवर्त्ते. सं. हेबहुवल्लभ तेने आमंत्रणे अंत्यव्यं ए सूत्रोत्थी हे बहुवल्लह
एवं रूप आय. ॥ १०१ ॥

उ सूचनापश्चात्तापे ॥ १०३ ॥

उ इति सूचनापश्चात्तापयोः प्रयोक्तव्यम् ॥ सूचनायाम् । उ अविणय-त-
त्तिह्ये ॥ पश्चात्तापे । उ न मए ठाया इतिआए ॥ विकल्पे तु उतादेशे-
नैवौकारेण सिद्धम् ॥ उ विरएमि नहयले ॥

४५६

मागधी व्याकरणम्.

मूल भाषांतर. ओ ए अव्यय सूचना अने पश्चात्ताप अर्थमां प्रवर्ते सूचनानुं उदाहरण-सं. ओ अविनयतृप्तिमतां तेनुं ओ अविणय-तत्तिहो एवं थाय. पश्चात्तापनुं उदा० सं. ओ न मया छाया एतावत्याम् तेनुं ओनमए छाया इत्तिआए एवं रूप थाय. विकटपमां तो उत आदेश वनेज औकारवने सिद्ध थाय. जेमके, सं. ओ विरमामि नभस्तले एवं ठे तेनुं ओ विरएमि नहयले एवं रूप थाय. ॥२०३॥

॥ टुंडिका ॥

उं ११ सूचना च पश्चात्तापश्च सूचनापश्चात्तापं तस्मिन् ७१ अविनयेन तृप्तिर्विद्यते यस्यासा अविनयतृप्तिः तदस्यास्ति अस्मिन्निति मतुः मतु म-
त् प्र० आह्लिल्लोह्लाह्लवंतं तारमाणे मत्स्थाने इह आदेशः लुक् सिस्य-
दरु लुक् आत् आप् ११ वाप् एह्लह्ल अंत्यव्यं सलुक् नोणः कगचजेति
क अनादौ द्वित्वं अविणयतिथिहो । अस्मद् ३१ मिमेमाम टेनसह अ-
स्मद्स्थाने मए । ठाया ११ अंत्यव्यं सलुक् ठाए तावत् पत्ताद एता-
वत् स्थाने अन्तियोत्यत्यादेश ७१ टाडसे डे एत्तिआए । एतावत्यां वेला-
यां न ज्ञाता इत्यर्थः । उकारोपि विकटपार्थे वर्तते परेतु अवापोते इत्यनेन
उतस्य उ इत्यादेमैव विकटपार्थे सिद्धएव ह १ वणू प्रतिपन्नो विपूर्वचुरा-
दिज्योदणिव् मिथो तृतीयस्यमिः मिवस्थाने मि व्यंजनानणरेदे दीवा-
वेणिव एक कगचजेति दलुक् विरमए । नभस्तलं चघथध नह कगटडेति
मलुक् कगचजेति तलुक् अवर्णो अय ७१ केम्मिडे डिस्थाने डे ए
नित्यं लोकात् न हयले ॥२०३॥

टीका भाषांतर. ओ ए अव्यय सूचना अने पश्चात्तापना अर्थमां प्रवर्ते अविनय-
वने जेने तृप्ति ठे ते, त्यां तदस्यास्ति आह्लिल्लोह्लाह्ल० तारमाणे लुक् आत्आप्
अंत्यव्यंज० नोणः कगचज अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोथी अविणयतिथिहो एवं रूप
थाय. सं. अस्मद् तेने मिमेमाम ए सूत्रे मए रूप थाय. सं. छाया तेने अंत्यव्यं० ए
सूत्रे छाए रूप थाय. सं. एतावत् तेने पत्ताद टाडसे ए सूत्रोथी एत्तिआए रूप
थाय. तेनो एवो अर्थ थायके, आटली वेला थया ठतां ते जाणेदी नथी. उकारपण वि-
कटप अर्थमां ठे. केटला एक अहिं अवापोते ए सूत्रथी उतने विकटपार्थमां ते सिद्ध-
जठे. सं. रम् धातु तेने वि उपसर्ग पूर्वे आवे पढी चुरादि थकी णिव आवे पढी
मिथो तृतीयस्यमिः व्यंजना नणरेदेदीवावे कगचज ए सूत्रोथी विरमए एवं
थाय. सं. नभस्तलं तेने खघथ० कगटड कगचज अवर्णो डेम्मिडे लोकात् ए
सूत्रोथी न हयले एवं रूप थाय. ॥ २०३ ॥

द्वितीयःपादः ।

४५७

अव्वो सूचना-दुःख-संज्ञाषणापराध-विस्मयानन्दादरजय-खेद-विषा-
दपश्चात्तापे ॥ २०४ ॥

अव्वो इति सूचनादिषु प्रयोक्तव्यम् ॥ सूचनायाम् अव्वो दुक्करयारय ॥
दुःखे । अव्वो दलंति हिययं ॥ संज्ञाषणे । अव्वो किमिणं किमिणं ॥ अ-
पराध विस्मययोः । अव्वो हरंति हिअयं तहविनवेसा हवन्ति जुवईणं ।
अव्वो किंपि रहस्सं मुणन्ति धुत्ता जणव्वजहिआ ॥ आनन्दादर जयेषु ।
अव्वो सुपहायमिणं अव्वो अज्झम्ह सप्फळं जीअं । अव्वो अइअम्मि तुमे
नवरं जइ सा न जूरि हिइ ॥ खेदे । अव्वो न जामि ठेत्तं ॥ विषादे ।
अव्वो नासेन्ति दिहिं पुलयं वहेन्ति देन्ति रणरणयं । एणिहं तस्सेअ गु
णा तेच्चिअ अव्वो कहणु एअं ॥ पश्चात्तापे । अव्वो तह तेण कया अह
यं जह कस्स साहेमि ॥

मूल भाषांतर- अव्वो ए अव्यय सूचनामां, दुःखमां, संज्ञाषणमां अपराध तथा
विस्मयमां आनन्द, आदर तथा जयमां, खेदमां, विषादमां, अने पश्चात्तापमां प्रवर्त्ते सूच-
नानुं उदाहरण- सं. अव्वो दुक्करकारक तेनुं अव्वो दुक्कर यारय एवं थाय. तेनो
अर्थ आप्रमाणे- हे दुक्करकारक, तमने सूचना ठे. दुःखनुं उदाहरण-सं. अव्वो दलंति
हृदयम् तेनुं अव्वो दलंति हिययं एवं थाय. तेनो अर्थ आप्रमाणे दुःख हृदयने दली
नाखे ठे. संज्ञाषणनुं उदा० सं. अव्वो किमिदं किमिदं तेनुं अव्वो किमिणं
किमिणं एवं थाय. अपराध अने विस्मयना उदाहरण उपर गाथा सं. अव्वो हरंति
हृदयं तेनुं अव्वो हरंति हिअयं एवं थाय. सं. तदपि न द्वेष्या भवंति युवती-
नाम् तेनुं तहवि न वेसा हवन्ति जुवईणं एवं थाय. सं. अव्वो किमपि रहस्यं
जानन्ति धूर्त्ता जनेभ्यः अधिकाः तेनुं अव्वो किंपि रहस्सं मुणन्ति धुत्ता जण
व्वजहिआ एवं थाय. आनन्द, आदर अने जयनां उदाहरणो सं. अव्वो सुप्र
भातमिदं तेनुं अव्वो सुपहायमिणं एवं थाय. सं. अव्वो अद्यास्माकं सफलं
जीवितं तेनुं अव्वो अज्झम्ह सप्फळंजीअं एवं थाय. सं. अव्वो त्वयि आगमे
नवरं यदि सा न विनिष्यति तेनुं अव्वो अइअम्मि तुमे नवइ जइ सा न
जूरिहिइं एवं थाय. खेदनुं उदाहरण सं. अव्वो न जामि क्षेत्रं तेनुं अव्वो न जामि
छेत्तं एवं थाय. विषादना उदाहरण विषे गाथा. सं. अव्वो नाशयन्ति धृतिम् तेनुं
अव्वो नासेन्ति दिहिं एवं थाय. सं. पुलकं वर्धयन्ति ददन्ति रणरणकं तेनुं पुलयं
वहेन्ति ददन्ति रणरणकं एवं थाय. सं. इदानीम् तस्यैवगुणाः तच्चैव अव्वो
एत्कज्जं जाणंतु तेनुं एणिहं तस्सेअ गुणाः तेच्चिअ अव्वो कहणुं एअं एवं थाय.

४५८

मागधी व्याकरणम् .

पश्चात्तापनुं जदाहरण सं. अब्बो तथा तेन कथा अहं यथा कस्य साहेमि तेनुं
अब्बो तह तेण कया अहयं जह कस्स साहेमि एवं आय. ॥ २०४ ॥

॥ टुंढिका ॥

अबो ११ सूचनादौ समाहारद्वेष्टात् सप्तमी अबो । अबो दुक्करथारय
पुणो विनत्ति करेयि गमणस्स । अज्जविनहुंति सरत्ता देणीइतरंगिणो
विहुरा॥१॥अस्यार्थः—अबो सूचनायां हे दुष्करकारक पुनरपि गमनस्य
तेत्ति विसमं वारं करोमिवेणे पाश्र्विदुरास्तरंगिणो वक्ता अद्यापि सरत्ता
न जवंति । कोर्थः— पूर्व कस्यापि जर्त्ता चलितः स बहुजिर्दिनैः समा-
गतः ततस्तथा बेणीदंडष्टोटितः जर्त्ता च पुनरपि चलनवार्त्ताकृता ततः
कांतयोच्यते हे जर्त्तःबेणीकेशा अद्यापि सरत्ता न जवंति तेन चलनं-
कुर्वाणोपि अबो दुष्करकारित्वं इति सूचनेति जावार्थः । दुष्करका-
रक निर्दुरोर्वा रलुक् अनादौ द्वित्वं क कगचजेति कलुक् अवर्णो अ य
११ अंत्यव्यंजन सलुक् दुक्करथारय दलु फला विसरणे दलु वर्त्तमाना
अंति लोकात् दलंति हृदय इत्कृपादौ ह हि कगचजेति दलुक् ११अ-
लुक् अ अ स अंत्यव्यंजन सलुक् क्लीबेस्म मोनु० हिअयं । किम् किम्
११ अंत्यव्यं० सलुक् इदम् ११ क्लीबेस्यमेदमिणसोव इदमस्थाने इमण
लोकात् स्वरेमश्च अंत्यव्यं सलुक् किमिणं किमिणं । अबो हरं
व्याख्या अबो इति अपराधे धूर्त्ता हृदयं हरंति युवतीनां द्वेष्या न जवं-
ति अबो इति विस्मये धूर्त्ताः किमपि रहस्यं जानंति किञ्चूता धूर्त्ताः ज-
नेज्योअज्य धिका जनाज्यधिका इति गाथार्थः । अथ व्युत्पत्तिः हरंति-ब-
हुतुहमो अंतिस्थाने न्ति ऋवर्णं स्यार् ह हर् व्यंजनात् अलोपः लोच-
तः हरंति हृदयं हिअयं पूर्ववत् तथा वायव्योत् वाता वदीताः याथ
खघथ थह अपि पदादपेर्वालोपः पो वः तहविद्वेष्याः कगटमेति दलुक्
अधोमनयां यलुक् शपोः सः जस्रशसोर्लुक् वेस्या । जू वर्त्तमाना० ति-
व् जुघहोहुवहवा जूस्याने हव बहुष्वाद्यन्ति अंतिस्थाने न्ति हवन्ति
हवति युवति ६३ आदेर्यजि कगचजेति तलुक् टाआमोर्णः जमस्य ण
जस्र दीर्घः ईनवर्द्धण किम् अपिपदादपेर्वा अलुक् मोनु० किंपि रहस्य

द्वितीयःपादः ।

४५ए

अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० रहस्सं झा जाण
 मुणो झास्थाने जाणः अन्ति बहुष्वादन्ति जाणन्ति धूर्ताः ह्रस्वः स धू
 धु सर्वत्र रलुक् जस् शसो लुक् धुत्ता जनाज्यधिकनोणः ह्रस्वः सं० णा
 ण अधोम० यलुक् अनादौ द्वित्वं । द्वितीयपूर्व जवरवधयधि हि कग
 चजेति कलुक् १३ जस्शस् रुसि दीर्घः जसलुक् जणस्य हिआ अवो
 सुपहीयमिणो । अवो अज्जहा सप्फलं जीअं । अस्य व्याख्या अवो इ-
 ति आनंदे अद्यास्माकं इदं सुप्रजातं अवो इत्यादरे अद्यास्माकं जीवि-
 तं सफलं अवो इति जये यदि त्वयातीते सा केवले त्वनप्यति इति गा-
 थार्थः । अथ व्युत्पत्तिः अवो ११ अव्यय सुप्रजात सर्वत्र रलुक् खघथध
 जां जा हा कगचजेति तलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० इदम
 क्काहेस्य मेदमिणामोवा इदमस्थाने णम लोकात् मि ११ वा स्वरे मश्च
 स् मोनु० अट्प व्यंजन-सलुक् सुपहीयमिणं । अथ चय्यय्यां जः अना-
 दौ द्वित्वं ११ अव्यय० अज्ज । अस्मद् ऐणोमोज्जम्हेति अस्मदः स्था-
 ने अह्मत्वे दीर्घवा अलुक् ह्य । सफल समासे वा द्वित्वं प्य ११ क्लीबे सम्
 मोनुस्वारः मकारस्यानुस्वारो जवति सप्फलं । जीवित-यावत्तावज्जीवि-
 तो वर्त्त० सरविलुक् कगचजेति तलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० जीअं । अ
 तीत पानीयादिष्वत् तीति कगचजेति तयोर्लुक् ६१ डेमिडे अइस्सि ।
 युष्मद् ७१ तुमेतुम तुमि आदेशः नवरं यहि आदेयोज्यः कगचजेति
 दलुक् जइ नदस् अंत्यव्यंजन सलुक् वलुक् च तदश्च तसोश्चातस आ-
 त् समानानां सा । खिदखेदे हरविस्वरौ कर आदेशः जविष्यति त्यादी
 स्यति इ जविष्यति हिरागमः हिराम एवत्काररि हरिहेइ । अवो न
 जानाखित्तं १ सुता मातरं वक्ति-अवो इति खेदे अहं क्षेत्रे नयामि कुरं
 गैः शाक्षिः स्वाद्यतां । मम पयोधरौ उन्नतौ झगिति शीघ्रं ताक्षिका-
 नं संपतति इत्यर्थः । याकं प्रापणे या वर्त्त मिव् आदेयोजः जामि । क्षेत्र
 २१ कः खः कचित् कः खः ह्रस्वः संयोगे खे खि सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वि-
 त्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० खित्तं अवो नासंति दहि अवो इति खेदे तस्यै-
 व गुणा धृतिं नाशयंति पुलकं वर्द्धयंति रणरणकं कामौत्सुक्यं ददंति इदा-

४६०

मागधी व्याकरणम्

नीं तस्यैव गुणा धनेनैव नाशयन्ति एत्कळां जानंतु इति वितर्के इति गा-
 थार्थः अस्य व्युत्पत्तिः एशूत् आदर्शने ऐश आदेशः स्तः खनूशनेश्यंतं
 युक्तप्रणिरत्रतिवृद्धिनेनावर्त्ततो णेरदेदात् वये इए लोकानां धृति
 धृतेदीहिः धृतिस्थाने दीहि शेषोदतवत् इति ज्ञायात् अमोऽस्य लुक्
 देहि पुलक ११ कगचजेति कलुक् अवर्णो अय क्लीबे सम् मोनु० पुलयं
 वृधूङ् वरुने वृश्वरु प्र० प्रप्योणिग् इ रुवर्णस्यार् वृ व रत्कच्चवर्णा ढः
 धस्य ढः अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु पूर्वढस्यरुः णरहेदावावे इ ए वर्त्त०
 न्तिस्थाने न्ति वनेति दांक दावति स्वराणां स्वराः दादे बहुष्वा० अन्ति-
 स्थाने न्ति न्हस्वः संयोगे दोदिति । रणरणक ११ कगचजेति कलुक्
 अवर्णो अ य क्लीबे सम् मोनु० रणरणयं । इदानीं एलिपन्ना हे इदानीमः
 इदानींस्थाने एहि तस्य एवलुक् ङः स्मस्य स्म लोकात् कगचजेति यूलु-
 क् ११ अव्यय तस्मे अगुण १३ जस्शस् दीर्घः जस्शसोर्लुक् गुणो तदू
 १३ अंत्यव्यं दलुक् अतः सर्वादिर्मे जस्शस् ए लोकात् विश्रवि अवधार-
 णे विश्र आगमः सेवादौ द्वित्वं तेविविश्र कर्तुमांसादेवानुस्वारलुक् ख-
 घथ० नोणः ११ अव्यय कहणुए तदेवास्वरे मश्च दीम् कगचजेति तलु-
 क् अंत्यव्यं० सलुक् मोनु० एअं । अव्वो तह तेण केपतथा ११ वात्म-
 योत् वातादावदात् थाथ खघथ० थाह अव्यय सलुक् तद्तद् ३१ अं-
 त्यव्यं दलुक् टा आमोर्णः टाण शस्येत् एत्वं तेण कृता ११ कृतो अत्
 कृ क कगचजेति नलुक् अवर्णो अ य । अंत्यव्यं सलुक कया । अस्मद्
 ११ अस्मदो अस्मदस्थाने अहयं अंत्यव्यं० सलुक्यथा पूर्ववत् जह कि
 मकिम कस्त्रकिमकरस्स स्स कस्स कथण कथर्वज्जरस्सह इतिमिव् तृ-
 तीयस्यमिव्यंजनात् वर्त्तमानेण साहेमि नाहं कस्याग्रे कथयामि ॥२०४॥

टीका भाषांतर. अव्वो ए अव्यय सूचना विगेरेमां प्रवर्त्ते.—अव्वो दुष्करआरय
 ए गाथा ठे—तेनो अर्थ आ प्रमाणे ठे—अही अव्वो सूचना अर्थमां ठे. हे दुष्करकारक
 वारंवार हुं सुधार्या करुं हुं, तोपण आ वांका केश अद्यापि सरद अता नथी. तेनो जा-
 वार्थ एवो ठे के, पूर्वे कोइ स्त्रीनो पति बाहेर गयेख, तें घणे दिवसे आव्यो. त्यारे ते
 स्त्रीए केश वेणी उलवामांसी. पत्नी जर्त्ताए पुनः बाहेर जवानी वात करी, त्यारे ते स्त्रीए
 कहुं, हे जर्त्ता, केश वेणी अद्यापि सरद अती नथी. आम कही तेणे चाखता एवा पतिने

द्वितीयःपादः ।

४६१

दुष्कर कार कही सूचना आपी. सं. दुष्करकारक तेने निर्दुरोर्वा अनादौ० कगच-
ज अवर्णो अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी दुष्कर आरय एवं रूप आय. दत् ए धातु विसरण
(वेंहकीजबुं) अर्थमां प्रवर्त्ते. सं. दत् तेने वर्त्तमाना लोकात् सूत्रोथी दलंति रूप
आय. सं. हृदय तेने इत्कृपादौ कगचज अलुक् अंत्यव्यंजन० क्लीबे सम् मोनु०
ए सूत्रोथी हिअयं रूप आय. सं. किम् किम् तेने अंत्यव्यंजन० क्लीबे स्पमेदमिण
लोकात् वा स्वरेमश्च अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी किमिणं किमिणं रूप आय. अव्वोदर
ए गाथानी व्याख्या आप्रमाणे—अहीं अव्वो ए अव्यय अपराधमां प्रवर्त्ते—धूर्त्त पुरुषो यु-
वतीर्जना हृदय हरी दे दे पण तेमना देपपात्र यता नथी. अव्वो ए विस्मयमां प्रवर्त्ते ते
आप्रमाणे—ते धूर्त्त लोको लोकोथी अधिक अइ कांइपण रहस्यने जाणे दे. ए गाथानो
अर्थ थयो. हवे व्युत्पत्ति करे दे—हृ हरण करबुं ए धातु तेने बहु तुमहो ए सूत्रे
अन्तिने स्थाने न्ति आय. ऋवर्णस्याः व्यंजनात् अलोपः ए सूत्रोथी हरंति रूप
आय. सं. हिअयं तेनु पूर्ववत् हिअयं थाय. तथा वायव्यात् वदीताः खघथ० अपि-
पदादपेर्वा पोवः ए सूत्रोथी तह आय. सं. विद्वेष्याः तेने कगटड अधोमनयां
शषोः सः जसूशसोर्लुक् ए सूत्रोथी वेस्या रूप आय. भू धातुने वर्त्तमाना०
तिव् भूयहोहुव बहुष्वाद्यान्ति ए सूत्रोथी हवन्ति रूप आय. सं. युवति तेने आदे-
र्यज कगचज टा आमोर्णः जामस्यण जस् दीर्घः ए सूत्रोथी ईनवईण एवं रूप
आय. सं. किम् तेने अपिपदादपेर्वा मोनु० ए सूत्रोथी किंपि एवं रूप आय. सं.
रहस्य तेने अधोमनयां अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रहस्सं रूप
आय. सं. ज्ञा धातुने जाणमुणो बहुष्वादेन्ति ए सूत्रोथी जाणंति रूप आय. सं-
धूर्त्ताः तेने ह्रस्वः सर्वत्र जसूशसोर्लुक् ए सूत्रोथी धुत्ता एवं रूप आय. सं. जना-
भ्यधिक तेने नोणः ह्रस्वः सं. अधोमनया० अनादौ० द्वितीयपूर्व० भक्षखघथ०
कगचज जशशसूजसि ए सूत्रोथी जणवभहिआ एवं रूप आय. अव्वो सुपही
ए गाथानी व्याख्या आप्रमाणे दे० अव्वो ए आनंद अर्थमा प्रवर्त्ते. जेम के, आजे अ-
मारे आ सु प्रजात थयुं. अव्वो ए आदर अर्थमां प्रवर्त्ते जेम के, आजे अमारुं जीवित
सफल थयुं. अव्वो जय अर्थमां प्रवर्त्ते जेम के, जो तुं अतीत काले अइश तो ते हरो
नहीं. ए गाथानो अर्थ थयो—हवे व्युत्पत्ति कहे दे—अव्वो ए अव्यय दे. सं. सुप्रभात
तेने सर्वत्र खघथ० कगचज० अवर्णो० क्लीबे सम् मोनु० इदमकलाहेस्य मेद-
णिण लोकात् वास्वरेमश्च मोनु० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सुपहीयमिणं एवं रूप
आय. सं. अद्य तेने द्यययीजः अनादौ० अव्यय० ए सूत्रोथी अज्ज एवं रूप आय.
सं. अस्मद् तेने णेणोमो० अम्ह अबुक् ए सूत्रोथी म्ह आय. सं. सफल तेने समा-
सेवाद्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सफलं रूप आय. सं. जीवित तेने याव-
त्तावज्जीविलो वर्त्तमाना विलुक् कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी जीअं
रूप आय. सं. अतीत तेने पानीयादिष्वत् कगचज डेमिडे ए सूत्रोथी अइस्सि
आय. सं. युष्मद् तेने तुमे तुमतुमि ए सूत्रे आय. सं. यदि तेने आदेर्योऽजः कगचज

૪૬૨

માગધી વ્યાકરણમ્.

ए सूत्रोथी जइ आय. सं. तद् तेने अंत्यव्यं० तदश्च तसोश्च आत् समानानां ए सूत्रोथी सा रूप आय. खिद् ए धातु खेदमां प्रवर्त्त. तेने हरविस्वरौकर भविष्यति त्यादि भविष्यति हिरागम ए सूत्रोथी. हिराम रूप आय. अने एवत्काररिफ-रिहेर एवुं रूप आय. अब्बो न जाना खित्तं ए गाथा ठे. तेनो अर्थ आप्रमाणे ठे. पुत्री माताने कहे ठे-हुं क्षेत्रमां जइश नही, जले मृगलाळ शाळीने खाइ जाय. कारण मारा स्तन उन्नत ठे. ते शीघ्रपणे तालि कानमां पडी जाय. तेनी साधनिका आप्रमाणे-या धातु चालवामां प्रवर्त्त. तेने वर्त्तमाना मिबू आदेर्योजः ए सूत्रे जामि रूप आय. सं. क्षेत्र तेने दुःख क्वचित् क्षः खः ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी खित्तं रूप आय. अब्बो नासंति ए गाथा ठे तेनो अर्थ एवो ठे के, अब्बो ए खेदमां प्रवर्त्त. तेना गुणो धृति-धीरजने नाश करे ठे, पुलकावलीने वधारे ठे, कामदेवना उत्सुकपणाने आपे ठे-हमणा तेनाज गुणोने नाश करे ठे. ए कार्यने जाणो-ए गाथानो अर्थ ठे. तेनी व्युत्पत्ति आप्रमाणे-नश् ए धातु नाश करवामां प्रवर्त्त तेने णेश आदेश आय. स्तः खन् शने प्रणिस्त्रति ए सूत्रोथी व्येइमए आय. सं. धृति तेने धृतेदीहि अमोऽस्यलुक् ए सूत्रे दीहि रूप आय. सं. पुलक तेने कगचज अवर्णो क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पुलयं एवुं आय. सं. वृथ धातुने अवर्द्धप्र० प्रायोणिग ऋवर्ण स्यार रत्कचावर्द्धाढः अनादौ० द्वितीय० णरहेदावावे वर्त्तमाना ए सूत्रोथी वडेति रूप आय. दा ए धातु आपवामां प्रवर्त्त. तेने स्वराणां स्वराः बहुष्वा ह्रस्वः संयोगे ए सूत्रोथी दोदिति रूप आय. सं. रणरणक तेने कगचज अवर्णो० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रणरणयं रूप आय. सं. इदानीम् तेने एणिह पन्नाहे इदानीमः ए सूत्रे एणिह रूप आय. सं. तद् तेने डस्मस्य लोकात् कगचज ए सूत्रोथी तस्स रूप आय. सं. गुण तेने जशशस् दीर्घः जशशसोर्लुक् ए सूत्रोथी गुणो रूप आय. सं. तद् शब्द तेने अंत्यव्यं० द्लुक् अतः सर्वादे जशशस् लोकात् ए सूत्रोथी तस्स रूप आय. सं. विअन्वि ए अवधारणमां प्रवर्त्त. विअ एवो आगम आवे. सेवादौचित्व ए सूत्रे तेन्विअ रूप आय. सं. कथं तेने मांसादेर्वा खघथ० नोणः अव्यय० ए सूत्रे कहणुए रूप आय. सं. तदेव तेने खरेमश्च दीम् कगचज अंत्यव्यं० मोनु० ए सूत्रोथी एअं रूप आय. अब्बो तह ए गाथा ठे. सं. तथा तेने वात्मयोत् वातादावदात खघथ० अव्यय सलुक् ए सूत्रोथी तह रूप आय. सं. तद् तेने अंत्यव्यं० टा आ-मोर्णः टाणशस्येत् ए सूत्रे तेण एवुं रूप आय. सं. कृता तेने कतोअत् कगचज अवर्णो अंत्यव्यं ए सूत्रे कया रूप आय. सं. अस्मद् तेने अस्मदो ए सूत्रे अहयं रूप आय. सं. यथा तेनुं पूर्ववत् जह रूप आय. सं. किम् तेने किमकस्त्र डस्स ए सूत्रोथी कस्स रूप आय. सं. कथ् धातु तेने कथर्वज्ज रस्सह तृतीय व्यभिबू व्यंजनात् वर्त्तमानो ए सूत्रोथी साठेमि रूप आय. तेनो अर्थ एवो आय के हुं कोइनी आगल कहीश नही

અઈ સંજાવને ॥ ૨૦૫ ॥

સંજાવને અઈ ઇતિ પ્રયોક્તવ્યમ્ ॥ અઈ દિઅર કિં ન પેઠસિ ॥

द्वितीयःपादः ।

४६३

मूल भाषांतर. अह ए अव्यय संज्ञावनामां प्रवर्ते सं. अह देवर किं न पश्यसि तेनुं अह दिअर किं न पेच्छसि एवं आय. तेनो अर्थ हे दियर, तमे शुं नथी जोतां ?

॥ टुंढिका ॥

अइ अव्यय संज्ञावन ७१ अइ इति संज्ञावने ११ अव्यय अइ-देवर-एत एत् देदि कगचजेनि वल्लुक् आमंत्रणे स् अंत्यव्यंजन० सल्लुक् दि-अर । किम् अंत्यव्यंजन सल्लुक् मोनु० वर्गोऽन्त्यो वा न किन्न दृश दृशो पेह दृशस्थाने पेह वर्त्तमाना मिव् द्वितीयस्य सिव् सिव्स्थाने सि ॥ १० ॥

टीका भाषांतर. अइ ए अव्यय संज्ञावनामां प्रवर्ते बीजो अर्थ सुगम ठे तेथी मूल उपरथी जाणी लेबो.

वणे निश्चय-विकल्पानुकम्प्ये च ॥ १०६ ॥

वणे इति निश्चयादौ संज्ञावने च प्रयोक्तव्यम् ॥ वणे देमि । निश्चयं ददामि ॥ विकल्पे । होइवणे न होइ । जवति वा न जवति ॥ अनुकम्प्ये । दासो वणे नमुच्चइ । दासोऽनुकम्प्यो न त्यज्यते ॥ संज्ञावने । नत्थि वणेजं न देइ विहि-परिणामो । संज्ञाव्यते एतदित्यर्थः ॥

मूल भाषांतर. वणे ए अव्यय निश्चय, विकल्प अने अनुकंपा अर्थमां प्रवर्त्ते. सं. वणे ददामि तेनुं वणे देमि एवं आय. एटले निश्चयथी आपुं. विकल्पनुं उदाहरण-सं. भवति वणे नभवति तेनुं होइ वणे न होइ एवं आय. एटले होय वा नहोय. अनुकंपानुं उदाहरण-सं. दासो वणे न मुच्चति तेनुं दासो वणे नमुच्चइ एवं आय. एटले अनुकंपा करवायोग्य एवो दास ढोडी देवाय नहीं. संज्ञावननुं उदाहरण-सं. नास्ति वणे यत् न ददाति विधिपरिणामः तेनुं नत्थि वणे जं नदेइ विहि-परिणामो एवं आय. एटले एवं कांइ नथी के जे विधिना परिणामथी न आय. अर्थात् संज्ञवे ठे. ॥ १०६ ॥

॥ टुंढिका ॥

वणे अव्यय निश्चयश्च विकल्पश्च अनुकम्प्यश्च निश्चयविकल्पानुकम्प्यं तस्मिन् ७१ वणे इति निश्चये अव्यं. वणेदेमि इत्यादि सुगमं दासोवणे नेति सुगमं मुच् अमोक्षणा मुच्च वतेक्य शपगमादीनां द्वित्वं कल्लुक् च व्यंजनात् त्यादीनांति इ मुच्चइ । अस्ति स्मादिना अस्तिस्थाने अ-त्थि लुक् अल्लुक् नत्थि । यत् आदेयोऽजः कगचज० मोनु० जं दा तिव् स्वराणां स्वरा दादे त्यादीनां तिइ देई । विधिपरिणाम इ१ खघथध० धि हि अतःसेमोः विहि-परिणामो ॥ १०६ ॥

४६४

मागधी व्याकरणम्.

टीका भाषांतर. वणे ए अव्यय निश्चय, विकल्प अने अनुकंपा अर्थमां प्रवर्त्ते. वणे देमि तेमां वणे अव्यय निश्चयमांठे. ए बाकी सुगम ठे. सं. मुच् धातुने अमोक्षण शप गमादीनां द्वित्वं कलुक् व्यंजनात् त्यादीनां तिइ ए सूत्रोथी मुच्चइ एवं रूप आय. सं. अस्ति तेने स्मादिना ए सूत्रे अत्थि रूप आय पढी न साथे अलुक् सूत्रोथी नत्थि रूप आय. सं. यत् तेने आदेर्योऽजः कगचज० मोनु० ए सूत्रोथी जं एवं रूप आय. सं. दा धातुने खराणां स्वराः त्यादीनां तिइ ए सूत्रे देइ रूप आय. सं. विधिपरिणामः तेने खघथ० अतः सेडोः ए सूत्रे विहि-परिणामो एवं रूप आय. ॥ २०६ ॥

मणे विमर्शे ॥ २०७ ॥

मणे इति विमर्शे प्रयोक्तव्यम् मणे सूरौ । किंस्वित्सूर्यः ॥ अन्ये मन्ये इत्यर्थमपीडंति ॥ २०७ ॥

मूल भाषांतर. मणे ए अव्यय विमर्श- (तर्कयुक्तविचार) अर्थमां प्रवर्त्ते. सं. मणे सूरः तेनुं मणे सूरौ एवं आय. एटले शुं आ सूर्य ठे. एवो अर्थ आय. केटलाएक अहिं मणे एनो अर्थ मन्ये एवो पण आय. एम इठेठे. ॥ २०७ ॥

॥ टुंडिका ॥

मणे ११ विमर्श ७१ सूर ११ अतः सेमोः सूरौ ॥ २०७ ॥

टीका भाषांतर. मणे ए अव्यय विमर्श-विचार अर्थमां प्रवर्त्ते. सं. सूरः तेने अतः- सेडोः ए सूत्रोथी सूरौ एवं रूप आय. ॥ २०७ ॥

अम्मो आश्चर्ये ॥ २०८ ॥

अम्मो इत्याश्चर्ये प्रयोक्तव्यम् ॥ अम्मो कह पारिज्जइ ॥ २०७ ॥

मूल भाषांतर. अम्मो ए अव्यय आश्चर्य अर्थमां प्रवर्त्ते. सं. अम्मो कथं पार्यते तेनुं अम्मो कह पारिज्जइ एवं आय. तेनो अर्थ ते केवीरीते पारपामीए एवो आय. ॥ २०८ ॥

॥ टुंडिका ॥

अम्मो ११ आश्चर्ये ७१ कथं मांसादेर्वा अनुस्वारलोपः खघथध० यस्य हः ११ अव्ययसलुक् कह । पारतीरणकर्मसमाप्तौ पार् चुरादिज्योणि च इव ते क्यश्यतेय प्र० ईय इल्लोक्यश्य क्यस्थाने इज्जा आदेशः णेर- निटि विवलोपः लोकात् व तिव् त्यादीनां ति इ पारिज्जइ क्यश्यते इत्यर्थः ॥ २०८ ॥

टीका भाषांतर. अम्मो ए अव्यय आश्चर्यमां प्रवर्त्ते. सं. कथं तेने मांसादेर्वा खघथ० अव्ययसलुक् ए सूत्रोथी कह एवं रूप आय. सं. पार धातु कर्मनी समाप्तीना

द्वितीयःपादः

४६५

अर्थमा प्रवर्त्ते. तेने चुरादिभ्योणिव इव ते क्यइयते इय इज्जे क्यइय ए सूत्रोथी इज्ज एवो आदेश आय. पढी णेरनिदि लोकात् त्यादीनांतिइ ए सूत्रोथी पारिज्जइ रूप आय. ॥ २०८ ॥

स्वयमोर्थे अप्पणो नवा ॥ २०९ ॥

स्वयमित्यस्यार्थे अप्पणो वा प्रयोक्तव्यम् ॥ विसयं विश्रसन्ति अप्पणो कमल-सरा । पद्मे । सयं चेश्च मुणसि करणिज्जं ॥ २१० ॥

मूल भाषांतर. स्वयम् ए अव्ययना अर्थमां अप्पणो ए रूप विकल्पे मुकाय ठे. सं. विशदं विकसन्ति स्वयं कमलसरांसि तेनं विसयं विश्रसन्ति अप्पणो कमल-सरा एवं आय.तेनो अर्थ आप्रमाणे-कमलसरोवरो पोतानी मेले उज्ज्वलपणे विकाश पामे ठे. पद्मे सं. स्वयं चैव जानासि करणीयं तेनं सयं चेश्च मुणसि करणिज्जं एवं आय. तेनो अर्थ आप्रमाणे-तुं पोते कर्त्तव्यने जाणे ठे. ॥ २०९ ॥

॥ टुंडिका ॥

स्वयम् ६१ अर्थ ११ अप्पणो ११ नवा ११ विशदं यथा स्यात्तथा स्वयं कमलसरांसि विकसन्तीत्यर्थः । विशद शषोःसः कगचजेति दलुक् अव-
र्णो अ य ११ क्लीबेस्म मोनु० विसयं । विकसन्ति कगचजेति कलुक् विश्रसन्ति अप्पणो ११ कमलसर १३ अंत्यव्यं सलुक् स्रगदामशिरो न-
ज इति पुंस्त्वं जस्दीर्घः जस्शसोर्लुक् कमलसरा । पद्मे स्वयंचैव सर्व-
त्र वलुक् ऐतएत् चे व कगचजेति वलुक् ११ अव्यय सूलुक् सयंचेश्च ।
ज्ञा वर्त्त सिवू ज्ञो जाणमुणो ज्ञास्य मुण आदेशः व्यंजनात् लुक् इति
अलोपः मुणसि । करणीय वोत्तरीनीयनीयत्तज्जे जः यस्य जः ह्रस्वः
संयोगे णीणि ११ क्लीबेस्म मोनु० करणिज्जं ॥ २१० ॥

टीका भाषांतर. स्वयम् ए अव्ययना अर्थमां अप्पणो एवं रूप विकल्पे आय. कमलसरोवरो पोतानी उज्ज्वलताथी विकाश पामे ठे. सं. विशद तेने शषोःसः कगचज अवर्णो क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी विसयं रूप आय. सं. विकसन्ति तेने कगचज ए सूत्रोथी विश्रसन्ति रूप आय. सं. कमलसर तेने अंत्यव्यं० स्रगदाम० जस्दीर्घः जस्शसोर्लुक् ए सूत्रोथी कमलसरा एवं रूप आय. पद्मे. सं. स्वयं चैव तेने सर्वत्र ऐतएत् कगचज अव्यय० ए सूत्रोथी सयंचेश्च एवं रूप आय. सं. ज्ञा धातु तेने वर्त्तमानातिवू ज्ञोजाणमुणौ व्यंजनात् ए सूत्रोथी मुणसि एवं रूप आय. सं. करणीय तेने वोत्तरीजायनी० ह्रस्वःसंयोगे क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी कर-
णिज्जं रूप आय. ॥ २०९ ॥

४६६

मागधी व्याकरणम्.

प्रत्येकमः पाङ्क्तिं पाणिङ्कं ॥ ११० ॥

प्रत्येकमित्यस्यार्थे पाङ्क्तिं पाणि एङ्कं इति च प्रयोक्तव्यं वा ॥ पाङ्क्तिं ।
पाणिङ्कं । पक्षे पक्षेऽर्थः ॥

मूल भाषांतर. प्रत्येकम् ए अर्थमां पाङ्क्तिं अने पाणिङ्कं एवां रूप विकल्पे
प्रवर्त्ते. सं. प्रत्येकम् तेनुं पाङ्क्तिं अने पाणिङ्कं एवुं रूप आय. पक्षे सं. प्रत्येकं तेनुं
पक्षेऽर्थं रूप आय. ॥ ११० ॥

॥ टुंढिका ॥

प्रत्येकम् ६१ पाङ्क्तिं ११ पाणिङ्कं पक्षे प्रत्येक सर्वत्ररत्नकु अधोमनयां
यत्नकु अनादौ द्वित्वं कगचजेति कलुक् ११ अव्यय सलुक् पक्षेऽर्थः ॥ ११० ॥

टीका भाषांतर. प्रत्येक ए अव्ययना अर्थमां पाङ्क्तिं अने पाणिङ्कं एवां रूप
विकल्पे आय. सं. प्रत्येकम् तेनां पाङ्क्तिं अने पाणिङ्कं एवां रूप आय. पक्षे. सं.
प्रत्येकम् तेने सर्वत्र० अधोमनयां अनादौ कगचज अव्यय० ए सूत्रोच्ची पक्षेऽर्थं
रूप आय. ॥ ११० ॥

उच्च पश्य ॥ १११ ॥

उच्च इति पश्येत्यस्यार्थे प्रयोक्तव्यम् वा ॥ उच्च निचल निष्फांदा जि-
सिणी-पत्तंमि रेहृश्बलाश्चा । निम्मल-मरगय.जायण-परिद्विश्चा सङ्ग-
सुत्तिव ॥ पक्षे पुलआदयः ॥

मूल भाषांतर. उअ ए अव्यय पश्य (जो) एवा अर्थमां विकल्पे प्रवर्त्ते ते उपर
उअनिचल ए गाथा ठे. तेमा उअ ए पश्य अर्थमां ठे. तेनुं संस्कृत आप्रमाणे ठे पश्य
निश्चल निष्फंदा बिसिनी पत्रे राजति बलाका निर्मल मरकत जाजन प्रतिष्ठिता शङ्खशुक्तिरिव
पक्षे पुल विगेरे आदेशो आय.

॥ टुंढिका ॥

उच्च ११ पश्य ११ उच्च निचलेति गाथा उच्च इति पश्य इत्यर्थे बलाका-
विसिनीपत्रे कमलिनीपत्रे राजति किञ्चूता बलाका निश्चलनिष्फंदा
निश्चला बहिर्गीवा निष्फंदा का इव निर्मलमरकतजाजनप्रतिष्ठिता शं-
खशुक्तिरिव इति गार्थः । निश्चल निष्फंद स्पष्टः अनादौ द्वित्वं
द्वितीयपूर्व फप सलुक् निचलनिष्फंदा । पक्षे पश्यादेशो निपष्ठ पपष्ठे
त्यापुल इत्यादयः आदेशाः स्युः ॥ १११ ॥

द्वितीयःपादः

४६७

टीका भाषांतर. उअ ए अव्यय पश्य ए अर्थमां प्रवर्त्ते ते उपर उअनिचल ए गाथा ठे. अहीं उअ ए पश्य अर्थमां ठे. ते गाथानो अर्थ आप्रमाणे-निश्चल, स्फुर्ति वगरनी कमलना विसतंतु उपर रहेली बलाका (वगली) मरकत मणिना निर्मलपात्र उपर रहेली शंखरूप ठीपनी जेम शोजेठे-सं. निश्चलनिष्फंद ए शब्दने स्पःष्फः अनादौ० द्वितीयतु० सलुक् ए सूत्रोथी निचलनिष्फंदा एवुं रूप आय. पहे पश्य ने निपच्छ पयच्छ पुल इत्यादि आदेशो आय. २११

इहरा इतरथा ॥ २१२ ॥

इहरा इति इतरथार्थे प्रयोक्तव्यम् वा ॥ इहरानीसामन्नेहिं । पहे । इहरहा ॥

मूल भाषांतर. इहरा ए इतरथा अव्ययना अर्थमां विकल्पे प्रवर्त्ते सं. इहरा निसामान्यैः तेनुं इहरा नीसामन्नेहिं एवुं रूप आय. पहे सं. इतरथा तेनुं इअरहा एवुं रूप आय. २१२

॥ ढुंडिका ॥

इहरा ११ इतरथा ११ अव्यय इहरा इतरथार्थे अव्ययं च निःसामान्य ३३ कगटडेति सलुक् लुसयवर निनी ह्रस्वःसंयोगे मा म अधोमनयां यलुक् अनादौद्वित्वं जिसोहि जिस् स्थाने हि जिस न्यस् सुपि नी- सामन्नेहिं पहे इतरथा कगचजेति कलुक् खघथध० थ ह ११ अंत्यव्यं सलुक् इअर हा ॥ २१२ ॥

टीका भाषांतर. इहरा ए अव्यय इतरथा ए संस्कृत अव्ययना अर्थमां विकल्पे प्रवर्त्ते. सं. निसामान्य- तेने कगटड लुसयवर० ह्रस्वःसंयोगे अधोमनयां अनादौ जिसोहिं भिसभ्यस्सुपि ए सूत्रोथी नीसामन्नेहिं ए रूप आय. विकल्पे पहे. सं. इतरथा तेने कगचज खघथ० अंत्यव्यंजन ए सूत्रोथी इअरहा एवुं रूप आय. ॥२१२

एकसरिञ्चं ऋगिति संप्रति ॥ २१३ ॥

एकसरिञ्चं ऋगित्यर्थे संप्रत्यर्थे च प्रयोक्तव्यम् ॥ एकसरिञ्चं । ऋगिति सांप्रतं वा ॥ २१३ ॥

मूल भाषांतर. एकसरिञ्चं ए अव्यय ऋगिति (शीघ्रता) अने संप्रति (हाळ) ए अव्ययना अर्थमां प्रवर्त्ते. एकसरिञ्चं एटले ऋगिति (तत्काळ) अथवा सांप्रतं (हाळ) एवो अर्थ आय. ॥ २१३ ॥

૪૬૬

માગધી વ્યાકરણમ્.

॥ ઢુંઢિકા ॥

एकसरिअं इति अव्ययं० ऊगितिसंप्रति इतिद्वयोरर्थे एकसरिअं
इत्यादेशः ॥ २१३ ॥

ટીકા ભાષાંતર. એકસરિઅં એ અવ્યય જ્ઞાદિતિ અને સંપ્રતિ એ બે અવ્યયના અર્થમાં પ્રવર્તે. તે બંનેના અર્થમાં એકસરિઅં એવો આદેશ થાય. ॥ ૨૧૩ ॥

મોરઝહ્વા મુધા ॥ ૨૧૪ ॥

મોરઝહ્વા इति मुधार्थे प्रयोक्तव्यम् ॥ મોરઝહ્વા । મુધેત્યર્થઃ ॥

મૂલ ભાષાંતર. મોરઝહ્વા એ અવ્યય મુધા (અર્થ) અવ્યયના અર્થમાં પ્રવર્તે. મોરઝહ્વા એટલે મુધા-અર્થ એવો અર્થ થાય. ૨૧૪

॥ ઢુંઢિકા ॥

મોરઝહ્વા ૧૧ મુધા ૧૧ અવ્યયમેતત્ ।

ટીકા ભાષાંતર. મોરઝહ્વા એવો અવ્યય મુધા (અર્થ) અર્થમાં પ્રવર્તે. મોરઝહ્વા એટલે વ્યર્થ ફોગદ એવો અર્થ થાય.

દરાર્ધાદ્ધે ॥ ૨૧૫ ॥

दर इत्यव्ययमर्थार्थे ईषदर्थे च प्रयोक्तव्यम् ॥ દર-વિઅસિઅં । અર્ધેને-
ષદ્વા વિકસિતમિત્યર્થઃ ॥

મૂલ ભાષાંતર. દર એ અવ્યય અર્ધા અર્થમાં અને ઈષદ્-થોડા અર્થમાં પ્રવર્તે. સં. દરવિકસિતં તેનું દર-વિઅસિઅં એવું થાય. એટલે અર્ધું અથવા થોડું વિકાસ પામેલું એવો અર્થ થાય. ॥ ૨૧૫ ॥

॥ ઢુંઢિકા ॥

दर ११ अर्धं च अद्वयं च अर्धाद्वयं तस्मिन् विकसितं कगचजेति कलु-
क् तलुक् च ११ क्लीबे सम् मोनु० विकसिअं ॥ २१५ ॥

ટીકા ભાષાંતર. દર એ અવ્યય અર્ધ અને ઈષદ્-થોડા અર્થમાં પ્રવર્તે. સં. વિકસિ-
ત તેને કગચજ ક્લીબેસમ્ મોનુ. એ સૂત્રોચી વિઅસિઅં એવું રૂપ થાય. ॥ ૨૧૫ ॥

કિણો પ્રશ્ને ॥ ૨૧૬ ॥

किणो इति प्रश्ने प्रयोक्तव्यम् ॥ કિણો ધુવસિ ॥

મૂલ ભાષાંતર. કિણો એ અવ્યય પ્રશ્ન અર્થમાં પ્રવર્તે. સં. કિણો ધુવસિ તેનું કિણોધવસિ એવું થાય. તેનો અર્થ એવો આયકે, તું કેમ કંપે છે ! ॥ ૨૧૬ ॥

द्वितीयःपादः

४६९

॥ दुंदिका ॥

किणो ११ अव्यय० प्रश्न ७१ धूराह कंप्ने धू धुगे वि धू स्थाने धुव
इति वर्त्त० सिवू द्वितीयसिसे सिवस्थाने सि व्यंजनात् लुक् वस्य
लोपः लोकात् धुवसि ॥ २१६ ॥

टीका भाषांतर. किणो ए अव्यय प्रश्न अर्थमां प्रवर्त्ते. धू ए धातु कंप्वाना अर्थ-
मां ठे. सं. धू तेने धुगेवि वर्त्तमाना द्वितीयसिसे व्यंजनात् लोकात् ए सूत्रोथी
धुवसि एवं रूप आय. ॥ २१६ ॥

इ-जे-राः पादपूरणे ॥ २१७ ॥

इ जे र इत्येते पादपूरणे प्रयोक्तव्याः ॥ न उणा इ अढीइं । अणुकू-
लं वोक्तुं जे । गेण्हइ र कलम-गोवी ॥ हंहो । हेहो । हा । नाम । अह-
ह । हीसि । अयि । अहाह । अरिरिहो इत्यादयस्तु संस्कृतसमत्वेन सिद्धाः ।

मूल भाषांतर. इ जे र ए अव्ययो पादपूर्तिमां प्रवर्त्ते सं. न पुनइ अक्षीणि
तेनुं न उणा इ अढीइं एवं आय. सं. अनुकूलं वक्तुं जे तेनुं अणुकूलं वोक्तुं जे
एवं रूप आय. सं. गृह्णाति र कलमगोपी तेनुं गेण्हइ र कमल-गोवी एवं आय.
हंहो, हेहो, हा, नाम, अहह, हीसि, अयि, अहाह, अरिरिहो इत्यादि अव्ययो
संस्कृतने अनुसरी सिद्ध आयठे. ॥ २१७ ॥

॥ दुंदिका ॥

इ, जे, र, १३ पादपूरण ७१ नपुनर् अंत्यव्यं रलुक् कगचजेति प्लुक्
नोणः पुर्यादाईर्वा ए णा नउणा इ इति पादपूरणे । अक्षि १३ क्षः खः
क्वचित्तु ळजौ क्षस्य ळः अनादौद्वित्वं द्वितीयतुर्य० जस्शस् इणयः स
प्राग्दीर्घः जसूस्थाने णि पूर्वस्य च दीर्घः ळि ळी अढीइं । अनुकूल
११ नोणः क्लीबेसम् मोनु० अणुकूलं वचक् परिज्ञाषणे वच् लुमवयोवा
तः वचस्थाने वोत् मोनु० वोक्तुं जे इति पादपूरणे । गृह उपादाने गृह
गृहो ळलगे हृहरि गृहस्थाने गेण्ह इति वर्त्तते त्यादीनां तिइ गेण्हइ ।
कलमगोपी ११ पोवः अंत्यव्यं० सलुक् कलमगोवी ॥ २१७ ॥

टीका भाषांतर. इ जे र ए अव्ययो पादपूर्तिमां प्रवर्त्ते. सं. नपुनर् तेने अंत्यव्यं
कगचज० नोणः पुर्यादाईर्वा ए सूत्रोथी नउणा एवं रूप आय. इ ए पादपूर्ति अर्थे
अव्यय ठे. सं. अक्षिणी तेने क्षः खः क्वचित्तु अनादौ० द्वितीयतुर्य० जस्शस्
इणयः ए सूत्रोथी अच्छीइं एवं रूप आय. सं. अनुकूल तेने नोणः क्लीबेसम्

૪૭૦

માગધી વ્યાકરણમ્.

મોનુ૦ એ સૂત્રોથી અણુકૂલં એવું રૂપ થાય. સં. વચ્ ધાતુ બોલવામાં પ્રવર્તે. તેને લુમવ-
ચોવોતઃ મોનુ૦ એ સૂત્રોથી વોતુ એ રૂપ થાય. સં. જે અવ્યય પાદપૂર્તિમાં હે. ગૃહ
એ ધાતુ ગ્રહણ કરવામાં પ્રવર્તે. તેને ત્યાદીનાં તિહ એ સૂત્રે ગેણહૃ રૂપ થાય. સં.
કલમગોષી તેને પોવઃ અંત્યવ્યં૦ એ સૂત્રોથી કલમગોવી એ રૂપ સિદ્ધ થાય. ૨૧૭

પ્યાદયઃ ॥ ૨૧૮ ॥

પ્યાદયો નિયતાર્થવૃત્તયઃ પ્રાકૃતે પ્રયોક્તવ્યાઃ ॥ પિ વિ અપ્યર્થે ॥

મૂલ ભાષાંતર. નિયત અર્થમાં પ્રવર્તતા એવા પિ વિગેરે અવ્યયો પ્રાકૃતમાં યોજવા
પિ વિ એ અવ્યયો અપિના અર્થમાં પ્રવર્તે. ૨૧૮

ઇત્યાચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રસૂરિવિરચિતાયાં સિદ્ધહેમચંદ્રાજિધાન-
સ્વોપદ્શબ્દાનુશાસનવૃત્તૌ અષ્ટમસ્યાધ્યાયસ્ય દ્વિતીયઃપાદઃ

સમાપ્તઃ

આચાર્યશ્રી હેમચંદ્રસૂરિવિરચિત સિદ્ધહેમચંદ્ર નામે
સ્વરચિત શબ્દાનુશાસન વૃત્તિના આઠમા
અધ્યાયનો બીજો પાદ સમાપ્ત થયો.

દ્વિષત્પુરહોદવિનોદહેતોર્જવાદવામસ્ય જવજુજસ્ય । અયં
વિશેષો જુવનૈકવીર પરં ન યત્કામમપાકરોતિ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થઃ

હે જુવનમાં એકવીર સિદ્ધરાજ, શત્રુર્જના નગરને ચૂર્ણ કરવાના વિનોદનો હેતુરૂપ એવા
તમારા દક્ષિણ જુજમાં જવ-શંકરના કરતાં એટલો વિશેષ હે કે, જે કામ-મનોરથ દૂર કરતો
નથી. એટલે જવ-શંકર કામદેવને દૂર કરે છે અને તમારો જુજ કામને દૂર કરતો નથી
એટલો તે શિવથી વિશેષ હે,



शुद्धिपत्रकम्.

अशुद्धम्.	शुद्धम्.	पृष्ठांकाः । पंक्तयः ।	अशुद्धम्.	शुद्धम्.	पृष्ठांकाः । पंक्तयः ।
एम	अमे	९ ३	मुद्गाइ अने मुडाए मुद्गाइ अने मुद्गाए	१० १ए	१० १ए
पूर्वाचार्य संबंधी	पूर्वाचार्य ते संबंधी	९ १६	यस्य	धस्य	१० १ए
वारीमइ	वारिमइ	६ ४	पइ	पई	११ ४
जुज्यंतं	जुज-यंत्रं	६ ४	काह्यां	कांहायाम्	११ ६
पइहरं	पई-हरं	६ ५	विइस	विइल	१२ ३४
जउण अउं	जँउण अउं	६ ७	ऊढो	ऊढो	१३ ७
जउणा अरुं	जँउणा अरुं	६ ७	अवउठो	अवऊढो	१३ १५
नइ सोत्तं	नई सोत्तं	६ ७	अवउठ	अवऊढ	१३ १५
बहुमुहं	बहु मुहं	६ ८	धरवधप	कधग्रध	१४ ८
बहुमुहं	बहुमुहं	६ ८	न वेरि	न वैरि	१४ १२
जुवई-आणो	जुवइ-जणो	६ ११	वगोवि	वग्गेवि	१४ १२
वारिमइ	वारी-मइ	६ १२	प्रतिवेधा	प्रतिषेधा	१६ २१
जुज्यंतं	जुजयंत्रं	६ १२	विसमद्यं	विससिज्जं	१७ ८
माखस्य	माखस्स	६ १४	नणः	नोणः	१७ १७
नइसोत्तं	नई सोत्तं	६ १६	सूसासो	सूसासा	१९-२४-१७-२५
अंत्यं व्यंजनस्य	अंत्य व्यंजनस्य	६ २७	सूसासो	सूसासा	२० १-८
श्चित्तयुवा	युवाचा	७ १८	विज्जकिनो	विज्जकिनी	२० १७
माखस्य	माखस्स	७ २५	त्त ङ मौ	त्त ङ मौ	२० २७
नइ सोत्तं	नई सोत्तं	७ २६	अतो उवरि	अंतो उवरि	२४ २१
गहं	गुहं	८ ६	सरिआ	सरिया	२५ १३
नार	ना र	८ २५	पामिवआ	पामिवया	२५ १३
अंतःसेडोः	अतःसेडोः	८ २७	संपआ	संपया	२५ १३
वारिमई	वारिमइ	८ ३१	वीहू	वीज्जु	२५ १३
वारीमई	वारीमइ	९ ८	विज्जु	विज्जु	२५ १८
खग्रधधनां	खग्रधधमां	९ २७	ईवत्	ईषत्	२५ २३
नइसोत्तं	नई सोत्तं	९ २८	वप्पयार्जः	ग्रय्यर्या जः	२५ २५
नइसोत्तस्	नइसोत्तस्	९ ३०	विज्जु	विज्जु	२५ २७
नइसोत्तम	नइसोत्त	९ ३१	गक्ष्यादौ	गोक्ष्यादौ	२६ २९
घजयोः	घज्जां	१० ५	मिसक्	मिषक्	२७ १२
पइ	पई	१० १२	दीहा ऊ	दीहाऊ सो	२८ १८

२

शुद्धिपत्रम्.

अशुद्धम्.	शुद्धम्.	पृष्ठांकाः।	पंक्तयः।	अशुद्धम्.	शुद्धम्.	पृष्ठांकाः।	पंक्तयः।
हा	कजहा	२७	३०	अजिजाति	अजियाति	६७	२४
ठ मौ	ठजौ	२९	२९	योमकार	योऽकार	७३	३
ठमौ	ठजौ	३०	६	ऊणी	ऊणी	७३	२०
आलेख्य	आलेख्य	३०	२०	आणो	साणो	७३	२२
अजियं	अजियं	३०	२६	पथुमं	पदुमं	७५	१७
आलेख्य	आलेख्य	३०	२६	ब्रह्मचरं	ब्रम्हचरं	७९	७
वयततस	यत् तत्	३१	७	ह्य ह्य	म्ह म्ह	७९	१२
आलेख्य	आलेख्य	३१	२६	उपेई अपेई	उपेई अपेई	८१	२०
ठ डौ	ठजौ	३२	११	न उणाई	न उणाई	८२	२९
सकं	सरकं	३२	१४	ह्यां ह्यः	म्हां म्हः	८६	१३
आलेख्य	आलेख्य	३२	३४	अ ह वा	अ द वा	८७	२२
पङ्क्तः	पङ्क्तिः	३३	१२	उकाणो	उकाणे	८७	२९
गिठं	गंठं	३४	२९	अरनादौ	अनादौ	८९	२२
गिठी	गिठी	३४	३०	पास	पासू	९०	५
पंसु	पंसू	४०	२४	यो च्च	चोच्च	९१	६
मास	मांस	४१	१	वारं	बारं	९४	९
कण्ठ तथा कण्ठ	कण्ठं तथा कंठं	४३	९	वारं	बारं	९४	१३
यथा प्रसौ	यथा प्रासौ	४३	२७	नेर ईओ	नेरईओ	९४	१४
उसो	उसो	४५	६	नारई उ	नारई उ	९४	१४
पाऊसो	पाउसो	४५	९	रुति	इति	९७	२
सरवो	सरउ	४५	१६	मासादेर्वा	मांसादेर्वा	१०१	१०
सरवो	सरउ	४५	२५	पंथिपृथिवी	पथिपृथिवी	१०२	२
अजवि स	अजवि सा	४७	७	स्त्रियामदवि	स्त्रियामादवि	१०२	२५
ठ डौ	ठ जौ	४७	२५	इङ्गुअं	इङ्गुअं	१०३	१३
बिन्दुइं	बिन्दूइं	५१	७	निस्संहानि	निस्सहानि	१०६	६
बिन्दुइं	बिन्दूइं	५१	७४	सुर-बहु-सत्थो	सुर-बहु-सत्थो	१०९	२५
पृष्टमित्ये	पृष्टमित्ये	५३	१४	ओज्जरो	ओज्जरो	१११	११
कुडी	कुडी	५३	१५	क ह्या रा	क म्हा रा	१११	२४
पृथ्वादोन्नश्च	पृथ्वादीन्नश्च	५३	१७	कह्यारा	कम्हारा	१११	२६
पृष्ट	पृष्ट	५३	२६	ह्यादेशः	म्हादेशः	११२	३
बाहु	बाहू	५६	१२	ति ति	तीति	११५	२७
जिम्महं	निम्महं	५९	३	ज्यु ज	यु जु	११७	५
अहो	अम्हे	५९	१९-२२	जिरु डो	जिउमी	११९	२७

शुद्धिपत्रकम्.

३

अशुद्धम्.	शुद्धम्.	पृष्ठांकाः	पंक्तयः ।	अशुद्धम्.	शुद्धम्.	पृष्ठांकाः	पंक्तयः ।
मु मा	मु मो	१२३	२४	कंगालो	इंगालो	२४४	६
दूऊलं	दुऊलं	१२५	२८	रुठण	रु गण	२४४	१३
वव्वुढं	उव्वूढं	१२६	१५	हरिजादित्वे	हरिजादित्वे	२४८	३
शृङ्ग-पृष्टे	शृङ्गःपृष्टे	१२६	२७	लं लं	लङ्गलं	२४८	
सिआओ	सि आ	१४२	१५	ए लं लङ्गलं	लङ्गलं	२४८	१८
सिआओ	सिआ	१४२	२६	निसमण्णपिअ-	णिसमण्णपिअ-	२५८	१३
रुस्य ढः	टस्य ढः	१५२	२५	हिसस्स	हिअस्स	२५८	१३
द इ य्यो	द इ च्चो	१५४	२०	अर्ह	अर्ह	२६४	२
वैजयन	वैजनन	१५५	८	दस्य उं	दस्यरवो	२६५	२२
मुज्जायणो	मुजायणो	१६२	२८	संवच्छरो ।	संवत्तरो । चिच्छइ॥	२८२	२५
शौ ओदनी	शौ ओदनि	१६३	१	जोजः	जोअः	३३८	७
कौहेयेक	कौहेयके	१६३	७	जसंबंधिनो	इसंबंधिनो	३३८	८
सस्वव्यंजनेन	सस्वरव्यंजनेन	१७०	२६	सीआणं ॥ ८६ ॥	सीआणं सुसाण-		
रुत	रुत	१७३	२७	मित्यपि ज्वति ॥ ८६ ॥	३४१	१६	
स्वर	सस्वर	१७५	१३	सलहा	सलाहा	३६५	२७
उवउच्चाउं	उवज्जाउं	१७५	१५	करु	कणेरु	३७७	१७
णुसण्णो	णुमणो	१७६	१३	ह-दोः	ह-दोः	३७९	१४
पडरणं	पडरणं	१७६	२६	चिंचव	चिंचव	३८४	२३
अवणो	अवणो	१८६	१०	शब्दस्थ	शब्दस्य	३८५	१७
खसिए	खसिअं	१८८	२६	धृति	धृति	३८५	२१
पुप्पं	तुप्पं	२०२	२२	मा देशीमपि	मादेशमपी	४०७	१९
पिढडो	पिढरो	२०३	७	जहा	जह	४१२	२
रुणं	रुणं	२११	१२	मतएव	मतएव	४५२	२२
अहक्खायं	अह क्खायं	२३६	१६	धूमवरुवो	धूमवरुलो	४५०	१५
जुह्वा दम्प	जुम्हदम्ह	२३८	३	इति शुद्धिपत्रं समाप्तम्.			

